

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**XIV. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE
SEVGİLİYE DAİR BENZETMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan:
Mehmet PEKTAŞ**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR**

Ankara 2011

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**XIV. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE
SEVGİLİYE DAİR BENZETMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan:
Mehmet PEKTAŞ**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR**

Ankara 2011

ONAY

Mehmet PEKTAŞ tarafından hazırlanan “XIV. yy. Divan Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler” başlıklı bu çalışma, [22.08.2011] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR

.....

Doç. Dr. Ömer ÖZKAN

.....

Yrd. Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU

ÖNSÖZ

İslamiyet'in kabulü Türklerin dinî görüşlerinde olduğu kadar hayat tarzlarında da köklü değişiklikler getirmiştir. Daha ilk dönemlerden itibaren kabul edilen yeni dinin esaslarıyla ibadet şekillerinin öğrenilmesi ve uygulamaya geçirilmesinin ciddi problemler doğurduğunu düşünmek zor değildir. Bu noktada dini bilenlerle dil bakımından önemli bir etkileşime girilmesi kaçınılmazdır. Bu etkileşimle kültür, sanat bakımından da alışverişler olmuştur. Böylelikle Türkler Arap ve Fars edebiyatlarını yakından tanıma imkânı bulmuşlar, XIII ve XIV. yüzyıldan itibaren Divan edebiyatı olarak adlandırabileceğimiz yeni bir edebiyat gelişmeye başlamıştır. XIII. yüzyılda bu edebiyata ait bazı şiirler bulunmakla beraber klasik anlamda divanlar XIV. yüzyılda görülmeye başlanır. Bu yüzyılda Ahmedî, Kadı Burhaneddin ve Nesîmî olmak üzere divan sahibi üç isim bulunmaktadır. Çalışmamızda bu üç şairin divanları taranarak, asırlar boyunca benzer ifadelerle anlatılarak, ortak bir kimlik kazandırılan sevgilinin izi sürülmüştür.

Divan edebiyatında, özellikle gazelerde şairin tek muhatabının sevgili olması, hemen her beyitte sevgiliden bahsedilmesi veya ona yönelik bir imada bulunmuş olması tasnif ve tahlil edilmek üzere önümüzde yüklü bir malzemenin oluşmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak çalışmamızın sınırları genişlemiş, konu başlıkları artmıştır. Mevcut malzeme beyit beyit incelenerek bir takım gruplandırmalara gidilmiş, her üç şairde ortak noktalar belirlenmeye çalışılmıştır. Öte yandan, üç şairin dünya ve ahiret görüşleri, dil ve üslup farklılıkları zaman zaman işimizi zorlaştırmış, genellemeler yapmamıza engel olmuştur.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. XIV. yy. Divan Şiirinde Sevgili isimli ilk bölümde, güzellik unsurları tek tek ele alınarak benzetmeler açısından incelenmiş, ikinci bölümde şairlerin farklı sevgili arayışına girişmemeleri, bütün şairlerin aynı sevgiliye yönelmeleri, bu sevgiliye hiçbir zaman kavuşulmaması, sevgilinin alabildiğine yüceltilerek ilahi boyutlara

çekilmesi sorgulanmış, sevgili ile gelenek, din, tasavvuf, sosyal hayat, toplum yapısı, tabiat, kozmografya ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın her aşamasında desteklerini gördüğümüz Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR'e, tez konumuzla doğrudan ilişkili olan Ahmedî Divanı'nın Tahlili isimli doktora çalışmasına ulaşmamız için her türlü kolaylığı sağlayan Melike GÜNYÜZ'e ders döneminde ufkumuzu açan, bize bakış açısı kazandıran hocalarımız Prof. Dr. Cemal KURNAZ, Prof. Dr. Ahmet MERMER, Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK, Yard. Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU'na teşekkür ediyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR	XLVIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV. YY. DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİ

I. SEVGİLİYİ İFADE EDEN KAVRAMLAR:	11
A. Din ve Tasavvuf kaynaklı benzetmeler:	11
1. Ahiret hayatı ile ilgili benzetmeler:.....	11
a. Cennet.....	11
b. Cennet gülü, ravzanın gülistanı	11
c. Şarâb-ı Kevser.....	12
d. Hesap günü:	12
e. Mahşer	13
2. İbadet yerleri ve iman esasları	13
a. Ka'be, Kible	13
b. Mescit ü mihrâp u minber:	14
c. Tevhîd	14
d. İmân	14
e. Küfür ü imân	14
3. Peygamberler:.....	15
a. Mesîhî.....	15
b. Süleymân.....	15
c. Yusuf	16
d. Hz. Muhammed	17
(1) Hayrû'l-beşer.....	17

(2) Zât-ı mutahher	17
(3) Seyyid-i kevneyn.....	17
e. Hâsıl-ı zemâne	18
4. Huri, Melek, Ferište, Rıdvân.....	18
a. Huri.....	18
b. Melek, ferişte	19
c. Rûh-ı Kudüs.....	20
d. Perî.....	20
e. Rıdvân	21
5. Tasavvufla ilgili benzetmeler:	22
a. Zât-ı mutlak.....	22
b. Nişân	23
c. Mazhar-ı Allah	23
d. Sûret-i Rahman	23
e. Saye-i Sübhân.....	23
f. Kemâl-i sun'-ı ilâhî.....	24
g. Nûr-ı Hak.....	24
h. Cümlelerin vücûdu.....	24
i. Hâliku'l insân	25
j. Münşî-i eşyâ	25
k. Maksûd-ı kün fekân	25
l. Küntü kenzin gevheri.....	26
m. Ale'l-arşî'stevhânın manzarı.....	26
n. Âlimü'l-ilm-i cümle eşyâ	27
o. Arş-ı Rahmân	27
p. İyd-ı ekber.....	28
q. Mâye-bahş-ı eşyâ	28
r. Kelamullah.....	28
s. Seb'al-mesân.....	28
t. Türk-i mâ-zâga'l basar	29
u. Hulâsa-i rûh	30
v. Zübde-i kevn ü mekân	30

w. Cemâl	30
6. Diğer	30
a. Gâzî	30
b. Mahbûb-ı rûhânî	30
c. Mâ'ide-i rahmet	31
d. Canlara bekâ u gönüllere hayât	31
e. Bahr-ı Me'ani	31
f. Sanem, büt	31
B. Tabiatla İlgili Benzetmeler:	35
1. Bitkiler ve bitkilerle ilgili benzetmeler:	35
a. Gül	35
b. Nergis	36
c. Serv	37
d. Şeker	37
e. Bağ	38
2. Hayvanlar:	38
a. Âhû	38
b. Geyik	38
c. Keklik	38
d. Mâhî, balık	39
e. Tâvûs	39
3. Madenler:	39
a. Cevher	39
b. Dür-dâne	40
4. Yer şekilleri, tabiat olayları:	40
a. Bâd	40
b. Bahr	40
C. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:	41
1. Güneş, şems, mihr, âfitâb, hurşîd	41
2. Kamer, bedir, ay, mâh, bedir, mâh-ı tamâm, meh-i tâbân, bedr-i münîr	45
3. Merrîh ü Zühâl	47

4. Müşterî tali'	49
5. Kevn ü mekân	50
6. Dehr ü zamân.....	50
7. Cihan.....	50
8. Zühre-nüvâ.....	50
9. Yıldız	51
10. Semâ	51
D. Tarihi, Efsanevi, Mitolojik Unsurlar:.....	51
1. Hüma	51
2. Anka.....	53
3. Kûh-ı Kâf.....	53
4. Hızır, İlyas	54
5. Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır	55
6. Leylâ	57
E. Sosyal ve Siyasal Hayatla İlgili Unsurlar:.....	58
1. Türkmen, Türk.....	58
2. Tatar.....	59
3. Tâc-ı ser	60
4. Şikâr-ı devlet.....	60
5. Kimyâyî	60
6. Şeker dükkânı	61
7. Mi'mâr	61
8. Şem'	61
9. Çerâğ	61
10. Cisim, beden.....	62
11. Ten	62
12. Hayat-ı cavidan.....	62
13. Nur-ı 'ayn.....	62
14. Fitne-i devran.....	63
15. Yürek kanı	63
16. Gözün ağı.....	63
17. Oğlan.....	63

18.	Cânî.....	64
19.	Hûnî.....	64
20.	Tıbbî Unsurlar:.....	64
	a. Dermân, devâ, şifâ	64
	b. Ayet-i Şifa	65
	c. İsbâ.....	66
	d. Tabib	68
21.	Meyhane:.....	69
	a. Saki	69
	b. Câm-ı âşık-nümâ	70
	c. Mahzen-i esrâr.....	70
22.	Statü Bildiren Sıfatlar:.....	71
	a. Padişah	71
	b. Sultan	72
	c. Hakan	73
	d. Han.....	73
	e. Hüdavend.....	73
	f. Şâh, şeh, şehenşah.....	73
	g. Şehr-i yâr.....	79
	h. Emîr.....	79
	i. Melik.....	80
	j. Pişüva.....	80
	k. Hâkim	80
	l. Paşa	80
	m. Vâlî	81
	n. Beg	81
	o. Çelebi	82
	p. Efendi	82
23.	Diğer:.....	84
	a. Can.....	84
	b. Cânân.....	84
	c. Can u cihan	85

d. Maşuk.....	86
e. Dil-ber, Dil-dâr, Dil-ârâ, Dil-şâd, Dil-rübâ, Dil-âzâr, Dil-siyâh: .	86
(1) Dil-dâr	86
(2) Dil-ber	87
(3) Dil-ârâ	89
(4) Dil-şâd.....	90
(5) Dil-rübâ	90
(6) Dil-âzâr.....	90
(7) Dil-siyâh	91
f. Nigâr.....	91
g. Dost.....	94
h. Habib.....	94
i. Ganî, bay.....	95
j. Mahdum	95
k. Âfet-i didegân	95
l. Ayn u şîn ü kaf.....	95
II. SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI:.....	96
A. Saç, zülûf, kâkül, turre:	96
1. Şekil itibariyle saç:.....	96
a. Tabiatla ilgili benzetmeler:	96
(1) Bitkiler:	96
i) Sümbül	96
ii) Âcâm	97
(2) Hayvanlar:.....	98
i) Hüma.....	98
ii) Ebâbil	98
iii) Ukâb.....	99
iv) Tavus:.....	99
v) Yılan.....	100
(3) Yer şekilleri, yerleşim yerleri:	101
i) Cihân.....	101
ii) Mülk, il, diyâr	101

iii) Vatan.....	101
iv) Kişver	101
v) Sevâd-ı A'zam	102
vi) Çin.....	102
vii) Der-bend.....	103
viii) Nüzhet-geh.....	103
ix) Sâye-bân.....	103
x) Sayvan	104
xi) Me'vâ.....	104
xii) Kemin-geh.....	104
xiii) Yol.....	104
(4) Bulut.....	105
(5) Sâye, zill	105
(6) Âşiyân	105
b. Eşyalar:	106
(1) Çengel, kullâb	106
(2) Çenber	106
(3) Çevgân.....	106
(4) Kuşak, kemer	107
(5) Ağ	108
(6) Ukde, bent.....	108
(7) İp, resen.....	110
(8) Kement:.....	111
(9) Zincir, silsile, selâsil	113
(10) Pâ-bend.....	115
(11) Dâr	115
(12) Kalbur-elek	117
(13) Dâm-tuzak.....	118
(14) Zırh, cevşen.....	119
(15) Lenger	120
(16) Halka	120
(17) Temür	120

(18) Çeng kılı	120
(19) Taylesân.....	121
(20) Şest	121
(21) Defter.....	121
(22) Tesbih.....	122
(23) Çav	122
(24) Bürka, şâme, pûş	122
(25) İlme.....	123
(26) Düğme	123
c. Harfler ve edebiyat terimleri:.....	123
(1) Hat	123
(2) Hattat	123
(3) Harf	124
(4) Cim	125
(5) Dal	125
(6) Kâf ve nûn.....	125
(7) Lâm.....	126
(8) Ye	126
(9) Hemze.....	126
(10) Leff ü neşr	126
(11) Nesih	127
(12) Nesir.....	128
(13) Rakam	128
d. Din ve tasavvufla ilgili benzetmeler:.....	128
(1) Mevlevi.....	128
(2) Mushaf, Kur'ân-ı Kerîm, Ümmü'l-Kitâb.....	129
(3) Kadir Sûresi	129
(4) Fethun Karîb	130
(5) Vel-Leyli	130
(6) Duhân	131
(7) Ev Ednâ	132
(8) Tehiyyât	132

(9) Elem Neşrah	132
(10) Tâ Hâ.....	133
(11) Ve'l-Mürselât	133
(12) Ve'n-nâzi'ât.....	134
(13) Âyet	134
(14) Mahşer, Arasât mahşeri	134
e. Diğer benzetmeler:	135
(1) Kıssa-uzunluk	135
(2) Ömür	137
(3) Çeri, leşker, ceyş, cerrâr	138
(4) Rumuz, Sır	141
2. Fonksiyon itibariyle saç:	142
a. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:.....	142
(1) Hz. İsa'nın nefesi	142
(2) Rûh-ı Kudüs	142
(3) Musa	143
(4) Mûcize.....	143
(5) Mürsel	144
(6) Kıyamet alâmeti	144
b. Sosyal hayatla ilgili benzetmeler:.....	144
(1) Haris	144
(2) Tatar	145
(3) Hitâ	145
(4) Harâmî	145
(5) Vezir.....	146
(6) Fitneci	146
(7) Zalim	146
(8) Bela.....	147
(9) Akıl alıcı, akıl afeti	148
(10) Esir alıcı.....	148
(11) Can alıcı	149
(12) Dinden çıkarıcı	150

(13) Gönül alıcı	150
(14) Aşüfte	152
(15) Perişanlık.....	153
(16) Kemîn	154
(17) Avcı	155
(18) Tarrâr.....	155
(19) Mekkâr.....	155
(20) Dükkân	156
(21) Ser-bâz.....	156
(22) Rüstem.....	156
c. Dâye	157
d. İmâm	157
3. Renk itibariyle saç:.....	158
a. Tabiatla ilgili benzetmeler:	158
(1) Reyhan.....	158
(2) Benefşe.....	159
(3) Sûsen.....	162
b. Sosyal hayatla ilgili benzetmeler:.....	162
(1) Habeş	162
(2) Hindû	162
(3) Zengî.....	163
(4) Leyla	163
c. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:	164
(1) Gece, şeb, şeb-i yelda, leyl, akşam, şam, karanu, sevâd, zulmet	164
(2) Mâh.....	168
d. Dini hayatla ilgili benzetmeler:	170
(1) Kandil Geceleri.....	170
(2) Küfür, kafir.....	173
(3) Zünnâr.....	175
(4) Siyeh-kâr.....	175
(5) Rabbü'l-megârib.....	176

e.	Diğer benzetmeler:	176
(1)	Sevdâ.....	176
(2)	Cadı	177
(3)	Genc-i mahfî	178
(4)	Gece ferîştesi	178
(5)	Şu'le.....	178
(6)	Kalb-i akreb.....	179
(7)	Yüz karası	179
4.	Koku itibariyle saç:	179
a.	Tabiatla ilgili benzetmeler:	179
(1)	Müşk, misk	179
(2)	Ûd	185
(3)	Anber	186
(4)	Semen-sâ.....	189
(5)	Mu'attar	189
(6)	Abîr	190
(7)	Nergis.....	190
(8)	Sabâ nefesi.....	190
5.	Konum itibariyle saç:	190
a.	Ravza-i rıdvân, Firdevs.....	190
b.	Rıdvân	191
c.	Hacı	191
d.	Meş'ar.....	191
6.	Diğer benzetmeler:.....	192
a.	Menzil-geh	192
b.	Hüsn-i makta	192
c.	Nikâb, Bürka	192
d.	Eşrât-ı Sâ'at.....	193
	Bir güzellik unsuru olarak saç:.....	195
B.	Alın, cebîn:.....	200
1.	Renk itibariyle alın, cebîn:	200
a.	Kozmografya ile ilgili benzetmeler	200

(1) Zühre	200
(2) Mâh, meh, meh-i bedr, ay	201
(3) Nehâr	201
b. Tabiatla ilgili benzetmeler:	202
(4) Nesrîn	202
(5) Nîl	202
(6) Gümüş	202
2. Fonksiyon itibariyle alın, cebîn:	202
a. Dini kavramlar	202
(1) Tebârek	202
(2) Nûr Sûresi	203
(3) İna Fetahnâ	203
(4) Nasrun mina'llâh	204
Bir güzellik unsuru olarak sevgilinin alını:	204
C. Kaş:	205
1. Şekil itibariyle kaş	205
a. Yay, kemân, kemân-dâr	205
b. Hilâl	207
c. Tâk	211
d. Yazı ilgili benzetmeler:	211
(1) Harf	211
(2) Nûn	211
(3) Râ	212
(4) Dâl	212
(5) Hat	213
(6) Tenvîn	213
(7) Nakş	213
e. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:	214
(1) Mihrap	214
(2) Minber	216
(3) Mescit, secde-gâh	216
(4) Kâbe kavseyn	217

(5) Mühr-i Süleyman.....	217
(6) Tûbî.....	218
(7) Terâzû, mizan	218
(8) Kur'an, Mushaf.....	219
(9) Âyet.....	219
(10) Fâtihâ Sûresi, Seb'a'l-mesânî, Ümmü'l-Kitab	220
(11) Tâ Sîn.....	220
(12) Tâ Hâ.....	220
(13) Nasrun mina'llâh.....	221
(14) Âdeke'l-urcûn	221
(15) Ve'l-âdiyât.....	221
(16) Ve'n-nâzi'ât.....	222
(17) Sakf-ı Merfû.....	222
(18) Satr-ı Yâsîn	222
(19) Nun Ve'l-Kalem, Kalem Sûresi, Nûn Sûresi.....	223
(20) Esrâr-ı Mâ Ehvâ	223
(21) Rûz-ı sübhenâne'llezi	224
2. Fonksiyon itibariyle kaç:.....	224
a. Şiddetle ilgili benzetmeler:.....	224
(1) Avcı.....	224
(2) Çeri	224
(3) Tatar	225
(4) Evbaş	225
(5) 'Ayyar.....	225
(6) Can alıcı.....	225
(7) Nâ-mihribân	226
(8) Ugrı	226
(9) Dil-âver.....	226
(10) Fitneci.....	226
b. Mesleklerle ilgili benzetmeler:.....	227
(1) Hacib.....	227
(2) Kadı	227

(3) Mi'mâr	228
(4) Güvah, tanık.....	228
c. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:.....	229
(1) İsm-i Azam.....	229
(2) Eşrât-ı Sâ'at	229
(3) Mi'râc	230
(4) Kible.....	230
(5) Vahiy.....	230
(6) İmam.....	230
(7) Kaza.....	231
(8) Levh-i Mahfuz	231
d. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:.....	231
(1) Zühre	231
(2) Şems-i hâver.....	232
e. Diğer benzetmeler	232
(1) Rumûz.....	232
(2) Sâhib-kırân.....	232
3. Renk itibariyle kaş:.....	233
a. Gece.....	233
b. Sevâd	233
c. Anber.....	233
d. Hoten.....	233
Bir güzellik unsuru olarak kaş:.....	234
D. Göz, Çeşm, 'Ayn:.....	236
1. Şekil itibariyle göz:	236
a. Nergis	236
b. Sad harfi	238
c. Ayn harfi	239
d. Şehlâ	239
2. Renk itibariyle göz:.....	239
a. Hindû	239
b. Hatâyî	240

c. Zengî	240
d. Nüsha	241
3. Fonksiyon itibariyle göz:	241
a. Savaşçılık ve şiddetle ilgili benzetmeler:	241
(1) Ok	241
(2) Hançer	242
(3) Sinân	243
(4) Keman-keş, okçu	243
(5) Türk, Türk-i Hıtâ	245
(6) Moğol	246
(7) Tatar	246
(8) Şâh	246
(9) Cengâver	247
(10) Kahramanî	247
(11) Tîğ-zen	247
(12) Fâtiḥ	248
(13) Akıncı	248
(14) Çeri	248
(15) Gâzi	248
(16) Karavul	249
(17) Şahne-Ases	249
(18) Avcı	250
(19) Zâlimlik	250
(20) Kine-cû	253
(21) Gammâz	253
(22) Belâ	253
(23) Gönül alıcı, dil-firîb	254
(24) Hûnî, hun-hâr, kan dökücü, kana susamış	254
(25) Can Alıcı	256
(26) Esir alıcı	257
(27) Hışmî	258
(28) Yağmacı, karahçı, harâmî	258

(29) Yakıcı	259
(30) Deli edici.....	259
(31) Pişeger	259
b. Sihir ve aldatıcılıkla ilgili benzetmeler:.....	259
(1) Sihirbâz.....	259
(2) Câdû	265
(3) Ayyâr.....	267
(4) Hileci, mekkâr	267
(5) Fettân.....	268
(6) Oğrı.....	270
c. Mitolojiyle ilgili benzetmeler:	271
(1) Behrâm	271
(2) Rüstem.....	271
(3) Haccâc.....	271
d. Meyhane:.....	272
(1) Kadeh, ayak.....	272
(2) Şarap, mey.....	273
(3) Sâkî.....	273
(4) Mestane, mest, sarhoş, mahmur, esrik, içkici	273
(5) Meyhâne	275
e. Tabiatla ilgili benzetmeler:	275
(1) Bitkiler:	275
i) Bâdâm	275
(2) Hayvanlar.....	276
i) Şâhîn, yavru şâhin.....	276
ii) Bâz	276
iii) Laçın.....	276
iv) Sungur.....	277
v) Âhû.....	277
f. Dînî hayatla ilgili benzetmeler:.....	277
(1) Mürît.....	277
(2) Seccade.....	277

(3) Mescit.....	278
(4) İmân.....	278
(5) Şeyhülislam.....	278
(6) Hasan	278
(7) Süleymân.....	279
(8) Nâ-Müselmân.....	280
(9) Siyah-dil	280
(10) Kıyamet	281
(11) Cehennem odu.....	281
(12) Mucize	281
(13) Devr-i Kamer	282
(14) Rind.....	282
(15) Hâcip, havârî	282
(16) Fûrkân, Mushaf	283
(17) Âyet	283
(18) Ve'n-Nâzi'ât.....	283
(19) Ve'n-necmi	284
(20) Tâ Hâ.....	284
(21) Ma-zâga'l-basar.....	284
(22) Allâhu nûru	285
(23) Sakf-ı merfû'	285
(24) Ene'l-hak	285
g. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:.....	286
(1) Güneş	286
(2) Bedir	286
(3) Merrîh.....	286
(4) Müşterî.....	286
h. Tıpla ilgili benzetmeler:.....	287
(1) Şifâ.....	287
(2) Tabîb.....	288
(3) Bîmâr-hâne	288
(4) Neşter	288

(5) Bîmâr, hasta.....	289
i. Diğer benzetmeler:	289
(1) Fütur	289
(2) Zamân.....	290
(3) Âyine.....	290
(4) Vatan	290
(5) Mihmândâr	290
(6) Cân-bâz	291
(7) Dil-sitân.....	291
(8) Fal oku.....	292
(9) İşve	292
(10) Yesar.....	293
(11) Bağ.....	293
(12) İmâr edici.....	293
(13) Merhamet edici.....	294
Bir güzellik unsuru olarak göz, çeşm:	294
E. Kirpik, müje:.....	297
1. Şekil itibariyle kirpik, müje:	297
a. Ok, hadeng	297
b. Hançer	297
c. Neşter.....	298
d. Şiş	298
e. Arı.....	298
f. Hâr, nîş.....	299
g. Çeri.....	300
h. Hat.....	300
i. Kur'ân-ı Kerim, Mushaf.....	300
j. Tevrat, İncil ve Zebur'un şerhi	300
k. Ümmü'l-kitab.....	301
l. Ve's-sâffati saffen	301
m. İsm-i A'zam.....	301
n. Tâ Hâ.....	302

o.	İnnâ Fetahnâ	302
p.	Gülistan	302
2.	Fonksiyon itibariyle kirpik, müje:.....	302
a.	Cadı	302
b.	Dil-âver	303
c.	Yağmacı	303
d.	Tarrâr.....	303
e.	Kâfir	303
f.	Kan içici	304
g.	Cana kast edici.....	304
h.	Esir alıcı.....	304
i.	Eşrât-ı Sâ'at.....	304
j.	Kîş	305
k.	Vahiy	305
3.	Konum itibariyle kirpik, müje:.....	305
a.	Çavuş	305
b.	Îmâm	306
	Bir güzellik unsuru olarak kirpik.....	306
F.	Gamze:	307
1.	Kesici ve delici cisimler:	307
a.	Ok, hadeng, sihâm, tîr	307
b.	Hançer.....	310
c.	Neşter.....	311
d.	Kılıç	311
e.	Nîş	312
2.	Fonksiyon itibariyle gamze:.....	312
a.	Kemân-keş, okçu.....	312
b.	Türk, Türk-i Hitâ.....	313
c.	Cellat	314
d.	Cânî.....	314
e.	Harâmî, yağmacı, yakıcı.....	314
f.	Gammâz.....	315

g.	Zâlim.....	316
h.	Can alıcı	316
i.	Kan dökücü.....	317
j.	Kan içici	318
k.	Esir alıcı.....	318
l.	Bî-emân	318
m.	Arbedeci	318
n.	Cadı.....	319
o.	Sihirbaz	319
p.	Fitneci.....	320
q.	Mestâne.....	320
r.	Bîmâr.....	321
s.	Kazâ-yı dîn ü dil.....	321
t.	Hâkim	321
u.	Ve'n-nâzi'at.....	321
	Bir güzellik unsuru olarak gamze:	322
G.	Yanak, Hadd, Ârız:.....	323
1.	Renk ve parlaklık itibariyle yanak, hadd, ârız:	323
a.	Gül, verd.....	323
b.	Lâle.....	326
c.	Şükûfe	327
d.	Yâsemin, semen.....	327
e.	Elma	328
f.	Nâr.....	328
g.	Rum.....	328
h.	Fireng	329
i.	Güneş, gün, hurşit, şems.....	329
j.	Ay, mâh, kamer	330
k.	Gündüz.....	331
l.	Seher.....	332
m.	Zühre	332
n.	La'l.....	332

o.	Kâfûr.....	332
p.	Şem'	333
q.	Şûle	334
r.	Ateş	335
s.	Câm.....	335
t.	Nur, şavk, ışık.....	335
u.	Rengîn.....	338
2.	Şekil itibariyle yanak, hadd, ârız:.....	339
a.	Nüsha	339
b.	Levh-i mahfuz.....	339
c.	Arş	340
d.	Câme	340
e.	Mushaf, Kur'an	340
f.	Perr-i havâsıl	340
3.	Fonksiyon itibariyle yanak, hadd, ârız:	341
a.	Ümmî	341
b.	Ruh.....	341
c.	Kumandan	342
d.	Kible	342
e.	Sırat'ül Müstakim.....	343
f.	Sıfat-ı Rahmânî	343
g.	Dîn.....	343
h.	Îmân	344
i.	Tûr-ı Sînâ.....	344
j.	Cennet.....	344
k.	Ayet	345
l.	Tâ Hâ.....	345
m.	İnnâ fetahnâ.....	346
n.	İnnâ hedeynâ.....	346
o.	Rabbül-meşarik	346
p.	Ene'l-hak.....	346
q.	Rahmet-i Rahman	347

r.	Îd.....	347
s.	Nev-rûz.....	347
t.	Bahâr.....	348
u.	Beşarât-ı necât.....	348
v.	Mal.....	348
w.	Destân.....	348
x.	Peri.....	349
4.	Konum itibariyle yanak, hadd, ârız:.....	349
a.	Hâcib, Havârî.....	349
b.	Rehber.....	349
	Bir güzellik unsuru olarak yanak:.....	350
H.	Ben, Hâl, Şâme.....	351
1.	Şekil itibariyle ben, hâl, şâme:.....	351
a.	Nokta.....	351
b.	Gûy.....	352
c.	Dağ.....	352
d.	Dâne, yem.....	353
e.	Şeh-dâne.....	355
f.	Karınca.....	355
g.	Asker.....	355
h.	Satranç taşı.....	356
i.	Pervin, yıldız.....	356
j.	Habbe-i Sevda.....	357
2.	Renk itibariyle ben, hâl, şâme.....	357
a.	Anber.....	357
b.	Ûd.....	358
c.	Müşk.....	358
d.	Fülfül.....	358
e.	Zulmet, tîre.....	359
f.	Berat.....	359
g.	Kara kul.....	360
h.	Habeş.....	360

i.	Hindû	361
j.	Zengî	362
k.	Kabe	363
l.	Hâcerü'l-esved.....	363
m.	Bilâl.....	364
n.	Şâm	365
o.	Kitap	365
p.	Mantıku't-tayr	365
q.	Âyet	366
r.	Hat.....	366
s.	Kelâm	366
t.	Seb'a'l-Mesân.....	367
u.	Ale'l-arşi'stevâ Rahmân	367
v.	Cadı	367
w.	Nilgün	368
3.	Konum itibariyle ben, hâl, şâme	369
a.	Hızır	369
b.	Rum'a sultan.....	370
c.	Tûtî	370
d.	Râğ.....	371
4.	Fonksiyon itibariyle ben, hâl, şâme:	371
a.	Kuzgun	371
b.	Fitneci.....	371
c.	Şüphe	372
d.	Nükte	372
e.	Şâh-âne.....	373
f.	Dâm.....	373
g.	Şâme	373
	Bir güzellik unsuru olarak ben, hâl, şâme:.....	374
İ.	Hat:.....	377
1.	Şekil itibariyle hat.....	377
a.	Yazı ile ilgili benzetmeler:.....	377

(1) Fûrkan.....	377
(2) Âyet.....	377
(3) Kelam.....	377
(4) Kitap.....	378
(5) Mantıku't-tayr	378
(6) Kitab-ı müstebîn.....	378
(7) Nüsha	379
(8) Hatt	379
(9) Harf	379
(10) Cim.....	380
(11) Ebced	380
b. Tabiatla ilgili benzetmeler	380
(1) Karınca.....	380
(2) Meges	381
(3) Arı	381
(4) Benefşe.....	381
(5) Reyhan.....	382
2. Şeh-per	382
3. Çeri	382
4. Fonksiyon itibariyle hat.....	383
a. Katip	383
b. Tecelli	384
c. Bismillah	384
d. Ümmi'l-kitâb.....	384
e. Beyân-ı Hak.....	384
f. Er-rahmân ü Tâhâ	385
g. İnnâ Fetahnâ	385
h. Ale'l-arşi'stevä Rahmân	385
i. Bedi	385
j. Mevâcib	386
k. İman	386
l. Tabîp	387

5.	Koku itibariyle hat:.....	387
a.	Müşk.....	387
b.	Kâfûr.....	387
c.	Anber.....	388
d.	Semen-sâ.....	388
6.	Konum itibariyle hat:.....	388
a.	Hızır.....	388
b.	Hûr.....	388
c.	Rıdvân.....	389
7.	Renk itibariyle hat:.....	389
a.	Yakut.....	389
b.	Zulmet, gece.....	389
c.	Sebz, ahdar.....	390
d.	Zümrüt.....	390
	Bir güzellik unsuru olarak hat:.....	391
J.	Ağız, dehen, fem, ağız suyu, ağız yarı, tükürük:.....	393
1.	Şekil İtibariyle ağız, dehen, fem:.....	393
a.	Gonca.....	393
b.	Nokta.....	394
c.	Mim.....	395
d.	Hokka.....	396
e.	Piste.....	396
f.	Çeşme.....	397
g.	Sadef.....	397
2.	Belirsizlik itibariyle ağız, dehen, fem:.....	397
a.	Güman, vehim.....	397
b.	Sır, râz.....	398
c.	Hayâl.....	399
3.	Renk itibariyle ağız, dehen, fem:.....	399
a.	La'l.....	399
b.	Güher.....	400
c.	Yakut.....	401

4.	Tatlılık ve sululuk itibariyle ağız, dehen, fem:	401
a.	Şeker	401
b.	Ab-ı Hızır, ab-ı hayat, çeşme-i hayvan, ab-ı zindegani	402
c.	Selsebîl.....	402
d.	Kevser	403
5.	Fonksiyon İtibariyle ağız, dehen, fem:.....	403
a.	Şifa	403
b.	Meryem	404
c.	Hazinedâr	405
d.	Cevherî.....	405
e.	Hurde-dan.....	406
f.	Şirin	406
	Bir güzellik unsuru olarak ağız:	408
6.	Tükürük, Ağız Suyu, Ağız Yarı:	409
a.	Tatlılık itibariyle tükürük, ağız suyu, ağız yarı:	409
	(1) Şeker	409
	(2) Bal, şehd, asel	410
	(3) Şerbet	411
b.	Fonksiyon itibariyle tükürük, ağız suyu, ağız yarı:	411
	(1) Âb-ı hayât, âb-ı hayvân, çeşme-i hayât.....	411
	(2) Cennet ırmağı	412
	(3) Zemzem.....	413
	(4) Deniz.....	413
	(5) Mey	414
	Sevgilinin ağız suyu:.....	415
K.	Dudak, Leb:	416
1.	Şekil itibariyle dudak, leb:	416
a.	Gonca.....	416
b.	Hatem.....	418
c.	Kadeh, câm	419
d.	Câm-ı Cem	420
e.	Zevrak	421

f.	Dür-i dürc.....	421
g.	Güher	421
h.	Mînâ	422
i.	Mim.....	422
j.	Nokta	423
k.	Piste	423
l.	Hokka	424
m.	Çeşme	424
2.	Belirsizlik itibariyle dudak, leb:.....	424
a.	Gümân, hayâl	424
b.	Sır.....	425
3.	Renk itibariyle dudak, leb:	426
a.	Gül.....	426
b.	Unnâb.....	427
c.	İneb	427
d.	Nar-dân	427
e.	La'l.....	428
f.	Akik.....	433
g.	Yakut	433
h.	Mercan	434
i.	Kehribar.....	434
j.	Mey, hamr, şarap, bâde, süci, mül.....	435
k.	Kan	437
l.	Ateş	437
4.	Tatlılık, sululuk itibariyle dudak, leb:.....	437
a.	Şeker, kand	437
b.	Bal, şehd.....	443
c.	Helvâ	444
d.	Şeftâlû	445
e.	Şûh u şeng	445
f.	Ağız	445
g.	Çeşme-i hayvan, ab-ı hayat, çeşme-i hayat, âb-ı Hızr.....	446

h.	Cennet ırmağı.....	450
i.	Deniz	452
j.	Zehrî.....	452
k.	Zevvâde.....	452
5.	Fonksiyon itibariyle dudak, leb	452
a.	Tıbbi unsurlar.....	453
	(1) Şifâ, devâ, em	453
	(2) Kanûn u şifâ	456
	(3) Can verici, ölüyü diriltici.....	457
	(4) Tabîb.....	457
	(5) İksir	458
	(6) Dâr-ı şifâ	458
	(7) Attâr	458
b.	Tabiatla ilgili benzetmeler:	459
	(1) Kân	459
	(2) Cevherî	459
	(3) Dürr-i meknûn	460
c.	Dini hayatla ilgili benzetmeler:	460
	(1) Hüseyin.....	460
	(2) Süleymân	462
	(3) Yahyâ.....	463
	(4) Hızır	463
	(5) Meryem.....	463
	(6) Rûh-ı Kudüs.....	464
	(7) Sırr-ı küntü kenz.....	464
	(8) Kuli'r-rûh tefsiri	465
	(9) Kevser Suresi.....	465
	(10) Şeyh.....	465
	(11) Kible-yi cân.....	466
	(12) İsâ	466
d.	Meyhane:.....	468
	(1) Sâkî.....	468

(2) Hammâr	468
(3) Nukl.....	468
e. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:	469
(1) Meh-i tâbân.....	469
(2) Müşteri	469
f. Diğer.....	469
(1) Şiir.....	469
(2) Şirin.....	470
(3) Sırr-ı hayât-ı âlem	472
(4) Muamma	472
(5) Ömür	472
(6) Efsûn.....	472
(7) Medyûn	473
(8) Tesbih	473
(9) Vasl-ı hayât-ı sermedî.....	473
(10) Cân.....	473
(11) Hayât.....	474
(12) Rahat-ı cân.....	475
(13) Can alıcı	475
(14) Kana susamış, kan içici, kan somurucu, hûnî, hûnhâr ..	475
Sevgilide bir güzellik unsuru olarak dudak:.....	479
L. Diş, dendân:	483
1. Şekil itibariyle diş, dendân:.....	483
a. İnci, güher, lü'lü, lü'lü'-i lâîlâ, lü'lü-yi şeh-vâr, le'âli, dürr, dür- dâne.....	483
b. Sitâre	488
c. Pervîn (Süreyyâ, Ülker)	488
d. Dolu tanesi.....	489
2. Renk ve parlaklık itibariyle diş, dendân:	489
a. Mercân	489
b. Yâkût	490
c. La'l.....	490

d.	Ma'den-i her kân.....	491
e.	Nûr-ı seher.....	491
f.	Ve'n-necmi.....	491
3.	Fonksiyon itibariyle diş, dendân:	492
a.	Îsâ.....	492
b.	Od.....	493
c.	Ve't-tîn	493
d.	Şeyh	494
	Sevgilide bir güzellik unsuru olarak diş:	494
M.	Zenehdân, Enek, Çene Çukuru:	496
1.	Şekil itibariyle zenehdân, enek, çene çukuru:	496
a.	Çâh.....	496
b.	Zindan	498
c.	Tekyegâh.....	499
d.	Elma	499
e.	Hayva	500
f.	Gûy.....	500
g.	Müşk mahzeni	500
2.	Renk itibariyle zenehdân, enek, çene çukuru.....	501
a.	Gümüş.....	501
b.	Şîr.....	501
	Bir güzellik unsuru olarak zenehdan, enek, çene çukuru:	502
N.	Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre:.....	502
1.	Renk itibariyle yüz, dîdâr, cemâl, çehre	502
a.	Tabiatla ilgili benzetmeler:	502
(1)	Bitkiler ve bitkilerle ilgili benzetmeler:.....	502
i)	Bâğ.....	502
ii)	Şükûfe	503
iii)	Gül.....	503
iv)	Lâle	508
v)	Semen, beng-i semen	509
vi)	Ergavân	510

vii) Nesrîn	510
viii) Gül-nâr	511
ix) Kâfûr.....	511
(2) Madenler, değerli taşlar:.....	511
i) Dürr-i meknûn.....	511
ii) Yâkût	511
iii) Cevher.....	512
(3) Bahâr, nev-bahâr	512
(4) Mürg-âb.....	513
b. Aydınlık ve ateşle ilgili benzetmeler.....	513
(1) Şem'.....	513
(2) Şûle, nâr, ateş, od.....	514
(3) Çirâğ	516
(4) Mısbâh	517
(5) Micmer	517
(6) Nur, tâb, gurre, şavk	518
c. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:	521
(1) Afitâb, mihr, şems, hurşid, güneş.....	521
(2) Matla'	527
(3) Bedir, kamer, hilâl, ay, mâh, mâh-ı tâbân, mâh-ı enver.....	528
(4) Zühre	532
(5) Kevkeb.....	533
(6) Sa'd-ı ekber.....	533
(7) Dünyâ	533
(8) Seher	534
(9) Sabah, subh.....	534
(10) Gündüz.....	534
d. Câm-ı cihan-nümâ	535
2. Şekil itibariyle yüz, dîdâr, cemâl, çehre	536
a. Âyîne, mir'at.....	536
b. Levh.....	537
c. Nüşa	537

d. Defter.....	537
3. Fonksiyon itibariyle yüz, dîdâr, cemâl, çehre:.....	538
a. Yer isimleri:.....	538
(1) Bağdâd.....	538
(2) Şâm	538
(3) Mısır.....	538
(4) Sevâd-ı A'zam.....	539
(5) Rûmî	540
(6) Şehir, il.....	540
(7) Dârü'l-emân	540
(8) Dârü's-selâm.....	541
(9) Ağıl.....	541
b. Din ve tasavvufla ilgili benzetmeler:.....	541
(1) İslam	541
(2) Din	542
(3) İman.....	542
(4) Kur'an-ı Kerim, Kitab-ı Münzel, Kitap, Fûrkan, Mushaf, Rakk-ı Menşûr	542
(5) Tefsîr.....	544
(6) Sûre	544
(7) Ayet.....	544
(8) Harf.....	545
(9) Meydan-ı vahdet	545
(10) Ahsen-i takvîm.....	546
(11) Kudretullah	546
(12) Elf-i Allah	546
(13) Ene'l-Hakk.....	547
(14) Arş-ı A'zâm.....	547
(15) Perî.....	548
(16) Melek.....	548
(17) Hasan.....	548
(18) Lutf-ı İlâhî.....	549

(19)	Sûret-i Allah.....	549
(20)	Yevm-i din	549
(21)	Hak Kelâmı.....	550
(22)	Kaf.....	550
(23)	Büt.....	551
(24)	Delîl, nişân.....	551
(25)	Suret-i cân.....	552
(26)	Sureler, ayetler.....	552
	i) Şems Sûresi.....	552
	ii) Ve'd-duhâ.....	553
	iii) Nûr-ı Duhân.....	553
	iv) Sure-i Rahmân	554
	v) Nâzi'ât	554
	vi) Nûr Sûresi	554
	vii) Ve'l-Fecr.....	555
	viii) Tâ Hâ	555
	ix) Fatihâ Sûresi, Seb'âl Mesâni.....	556
	x) Yâsin	556
	xi) İnnâ Fetehnâ	556
	xii) Nasrun mina'llâh	557
	xiii) Kul hüva'llâhu ehad.....	557
	xiv) Rahmet-i Rabbü'l-meşârik.....	557
	xv) Ayetü'l-kürsi.....	558
	xvi) Sûre-i Yûsuf.....	558
	xvii) Ayet-i nûr	559
	xviii) Sır	559
(27)	Küntü kenz	559
(28)	Cennet.....	560
	i) Cennet, İrem, Na'îm, Ravza, Firdevs, Behişt, Uçmak, Aden 560	
	ii) Hûrî.....	562
(29)	İbadet ve ibadetle ilgili yerler:	562

i) Kabe, Kible, Beytü'l-harâm.....	562
ii) Hacc-ı ekber.....	564
iii) Safâ.....	565
iv) İhrâm.....	565
v) Mihrâp.....	565
vi) İmâm.....	566
(30) Peygamberler, mucizeler:.....	566
i) Yusuf.....	566
ii) Şecer.....	568
iii) Tûr.....	569
iv) Mi'râc.....	570
v) Vahiy.....	570
vi) Mûcize.....	571
4. Diğer.....	571
a. Nevrûz, ıyd.....	571
b. Ömür subhu.....	572
c. Attar kulübesi.....	572
d. Ömür.....	572
e. Tuzak.....	572
f. Dermân, şifâ.....	573
g. Hüsn-i matla'.....	573
h. Kâfiye.....	573
i. Sultân.....	574
j. Han.....	574
k. Nakış.....	574
l. Rûh.....	575
m. Leyla.....	575
n. Hayret, mest, vâlih, hayrân.....	576
o. Çâşt-ı Sultânî.....	577
5. Yüzün rengi:.....	577
Bir güzellik unsuru olarak yüz:.....	581
6. Sûret:.....	584

a.	Renk ve parlaklık itibariyle sûret:.....	584
	(1) Bedr, kamer, ay, mâh.....	584
	(2) Güneş	584
	(3) Şu'le.....	585
	(4) Dür-dâne.....	585
b.	Şekil itibariyle sûret:.....	585
	(1) Mushaf, Fûrkan, Kur'an.....	586
	(2) Levh.....	586
	(3) Âyine.....	586
c.	Fonksiyon itibariyle sûret:.....	587
	(1) Vahiy.....	587
	(2) Ayet.....	587
	(3) Şems-i Duhâ.....	587
	(4) Ahsen-i Takvim	587
	(5) Tâ Hâ ile Yâsîn	588
	(6) Ve'd-Duhâ.....	588
	(7) Kul Allahu's-samed	588
	(8) Bismillahirmanirrahim.....	589
	(9) Kible.....	589
	(10) Nakış	589
	(11) Savm ü salatın leyli	590
	(12) Genc-i Hâfi	591
	(13) Cennet.....	591
	(14) Melek.....	591
	(15) Hûrî.....	591
	(16) Nev-bahâr.....	592
	(17) Âem-i cân nüshası.....	592
	(18) Ra'nâ.....	592
	Bir güzellik unsuru olarak suret:.....	596
O.	Gabgab:.....	597
1.	Renk itibariyle gabgab.....	597
a.	Kâfûr.....	597

b. Top.....	597
c. Bâde.....	598
2. Fonksiyon itibariyle gabgab:.....	598
a. Can.....	598
b. Tavâf.....	598
3. Koku itibariyle gabgab:.....	599
Müşk.....	599
4. Şekil itibariyle gabgab:.....	599
a. Âb-ı muallâk.....	599
b. Sîb-i cennet.....	599
Bir güzellik unsuru olarak gabgab:.....	599
P. Boyun:.....	600
Gündüz.....	600
Q. Sîne, Ber:.....	600
1. Güneş.....	600
2. Ve't-tûr.....	600
3. Harîr.....	601
4. Nesrin.....	601
Bir güzellik unsuru olarak sine:.....	601
R. Kol, el, parmak:.....	602
1. Kol:.....	602
a. Hamâyil.....	602
b. Musî-i İmrân mucizesi.....	602
2. El:.....	603
a. Yed-i Beyza.....	603
b. Sîmîn.....	603
3. Parmak:.....	603
a. Gümüş.....	603
b. Şakku'l-kamer.....	603
S. Bel:.....	604
1. Şekil itibariyle bel.....	604
a. Kıl.....	604

b. Hat.....	605
c. Hilâl	605
2. Fonksiyon itibariyle bel:.....	605
a. İmâm	605
b. Dermân.....	606
3. Belirsizlik itibariyle bel:	606
a. Hayâl	606
b. Hiç	607
Bir güzellik unsuru olarak bel:	607
T. Boy, Kadd, Kamet:.....	609
1. Şekil itibariyle boy, kadd, kamet:.....	609
a. Serv	609
b. Nây.....	613
c. Ney-şeker	613
d. Kargı.....	614
e. Sanavber	614
f. Şimşâd	614
g. Ar'ar.....	615
h. Nihâl	615
i. Çınâr.....	615
j. Dâr.....	616
k. Zirâ	616
2. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:.....	616
a. Tûbâ	616
b. Elif	620
c. Kıyâmet	622
d. Sidretü'l-Müntehâ	622
e. Fûrkân	625
Bir güzellik unsuru olarak sevgilinin boyu:.....	626
U. Vücût, Endâm:	629
1. Sîmîn.....	629
2. Gül	629

3. Kaf.....	629
4. Mısr-ı Câmî	630
5. Süleyman	630
6. Nûr-ı mutlak.....	630
7. Zât-ı mutlâk.....	630
Bir güzellik unsuru olarak vücut:	631
V. Ten:	632
1. Renk itibariyle ten:.....	632
a. Mâh-tâb	632
b. Fecr	632
c. Kâfûr.....	632
d. Sîmîn	633
2. Şekil itibariyle ten:	633
a. Yâsemîn, berk-i semen.....	633
b. Nesrin	633
c. Gül.....	634
d. Nesteren.....	634
e. Harîr	634
3. Diğer benzetmeler:.....	634
a. Can.....	634
b. Tîn	635
Bir güzellik unsuru olarak ten:	635
III. SEVGİLİYE DAİR DİĞER UNSURLAR.....	636
A. Küpe:	636
1. Pervîn.....	636
2. Sitâre.....	636
Sevgilide küpeye dair:.....	636
B. Koku:	637
1. Müşg-i Hoten.....	637
2. Semen-sâ.....	637
3. Anber	637
Sevgilinin kokusu:.....	638

C. Hüsn:	638
1. Dini hayatla ilgili benzetmeler:	638
a. Mihrâp	638
b. Kitap, Mushaf, Fûrkân	638
c. Yaprak, varak	639
d. Âyet	640
e. Hutbe	641
f. Yusuf	641
g. Kıyâmet	641
h. Kabe	642
i. Rıdvân	642
j. Yed-i Beyzâ	642
k. Tûr	643
l. Dârü's-selâm	643
m. Hakk te'âlâ mazharı	643
n. Lutf-ı İlâhî	644
o. Rahmeten li'l-'âlemîn	644
p. Tecellî	644
q. Tarîk	644
r. Rumûz	644
s. Secde edilir	645
2. Tabiatla ilgili benzetmeler:	646
a. Bahâr	646
b. Bâğ	646
c. Gül	647
d. Harmân	647
e. Tâvûs	648
f. Deniz	648
g. Âteş	648
3. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:	649
a. Bedir, mihr, mâh	649
b. Gök	649

c. Çav.....	651
d. Gün.....	651
4. Askerî ve siyasî hayatla ilgili benzetmeler:.....	652
a. Devlet.....	652
b. İl, vilâyet, memleket, şâr, bilâd.....	652
c. Mısır.....	652
d. Mülk.....	653
e. Millet.....	653
f. Melik, emîr.....	653
g. Efendi.....	654
h. Kumandan.....	654
i. Çeri.....	654
j. Süvârî.....	654
5. Mitolojiyle ilgili benzetmeler:.....	655
a. Hüsrev.....	655
b. Şîrîn.....	655
c. Leylî.....	655
d. Destân.....	656
6. Sosyal hayatla ilgili benzetmeler:.....	656
a. Avcı.....	656
b. Hattat.....	657
c. Lala.....	657
d. Nezzâre.....	657
e. Mihmândâr.....	658
f. Hân.....	658
g. Ders.....	658
h. Levh.....	658
i. Hurûf.....	659
j. İlim.....	659
7. Eşya:.....	659
a. Hâzine.....	659
b. Mâl.....	660

c.	Sikke.....	660
d.	Râyet.....	660
e.	Âyine.....	661
f.	Çırağ.....	661
g.	Şem'.....	661
8.	Diğer:.....	661
a.	Pertev, şu'â.....	661
b.	Nev-bâve.....	662
c.	Şarâp.....	662
d.	Fitneci.....	662
e.	Ân.....	663
f.	Nakış.....	663
g.	Mecma'.....	663
	Sevgilinin hüsnü:.....	666
D.	Öz:.....	669
1.	Hoten.....	669
2.	Hamel.....	669
3.	Yusuf.....	669
4.	Türk.....	670
5.	Gâzi.....	670
6.	Pür-hande.....	670
7.	Hûri.....	670
8.	Şahit.....	671
9.	Atıcı.....	671
10.	Latîf.....	671
	Sevgilinin özü:.....	672
E.	Gönül:.....	673
1.	Taş.....	673
2.	Âhen, demir.....	674
3.	Safa.....	674
4.	Siyeh-dil.....	674
	Sevgilinin gönlü:.....	675

F. Baht:	675
1. İskender	675
G. Devlet:	676
1. İskender	676
H. Eşik, kapı, tapu, ayak, toz, yol, âsitân, taş, kûy:	676
1. Tabiatla ilgili benzetmeler:.....	676
a. Tûtiyâ, sürme	676
b. Cilâ	677
c. Güher	677
d. Kimyâ	677
e. İksir.....	678
f. Âb-ı hayât	678
g. Hümâ	679
2. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:.....	679
a. Behişt, cennet.....	679
b. Hûrî.....	680
c. Kible, Kabe	680
d. Hicâz	681
e. Merve	681
f. Kazâ	681
g. Taht-ı Süleyman	681
h. Zelihâ.....	682
3. Diğer:	682
a. Baş tacı	682
b. Genc-i Mısr u Hitâ vü tâ Ürgenc	684
c. Saray	684
d. Nur-ı basar.....	684
e. Uğruna can verilir	684
Sevgilinin eşiği, kapısı, tapusu, ayağının tozu, toz:.....	687
İ. Söz:	689
1. Âb-ı Hayât.....	689
2. Kevser.....	689

3.	Güher, dür.....	689
4.	Şeker.....	690
5.	Şehd.....	691
6.	Nâzik, dakîk.....	691
7.	Şîrîn	692
8.	Ferah.....	692
9.	Cân	692
10.	Devâ, şifâ.....	693
11.	İsâ, Mesih	693
12.	Nefha-i Ruhü'l-Kudüs	694
13.	Letafetli.....	694
14.	Tercümân	694
15.	Cism ü can.....	694
16.	Dua.....	695
17.	Tiryâk.....	695
18.	Kün fekân	695
19.	Besmele	696
	Sevgilinin sözü:.....	696
J.	Vuslat:.....	697
1.	Şarâp	697
2.	Şehd-i bekâ.....	698
3.	Zülâl	698
4.	Şerbet	698
5.	Harem	699
6.	Kabe.....	699
7.	Âyet.....	699
8.	Cennet	700
9.	Kişver.....	700
10.	Nevrûz	700
11.	Gül-şen.....	700
12.	Ankâ	701
13.	Şikâr	701

14. Şifa'ül-kalb.....	701
15. Güher	701
Sevgiliye kavuşmak:	703

İKİNCİ BÖLÜM

SEVGİLİ İMAJINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

I. SEVGİLİ İMAJINDA TABİATIN YERİ:.....	705
A. Mevsim:	710
B. Bitkiler:.....	711
C. Madenler, değerli taşlar:	713
D. Yer şekilleri:	714
E. Doğa olayları:.....	714
F. Hayvanlar:	715
II. SEVGİLİ İMAJINDA DEVLET TEŞKİLATI VE TOPLUM YAPISININ YERİ:.....	716
A. Milliyet:.....	717
B. Din:	719
C. Giyim tarzı:	720
D. Sevgilinin Toplumsal Statüsü.....	721
1. Devlet:.....	721
2. Padişah:.....	722
3. Vezir:.....	723
4. Şeyhülişlâm:.....	725
5. Vali:.....	726
6. Asker:.....	727
III. SEVGİLİ İMAJINDA SOSYAL HAYATIN YERİ:	729
A. Eğlence hayatı:.....	730
B. Bayramlar:	732
C. Meslekler:	732

D. Mekânlar:.....	733
E. Sanat:	734
F. Yiyecek-içecek:.....	735
G. Ticaret ve hukuk:	735
H. Sağlık:.....	738
İ. Savaş aletleri:	739
J. Eşya:.....	741
K. Hal ve hareket:.....	741
IV. SEVGİLİ İMAJINDA GELENEĞİN YERİ:	743
V. SEVGİLİ İMAJINDA DİN VE TASAVVUFUN YERİ:	749
A. Mecaz:	756
B. Kur'ân-ı kerîm, sureler, ayetler:.....	758
C. Hadis:	758
D. Peygamberler:	758
E. Tarikatlar:.....	759
F. Ahiret:	763
VI. SEVGİLİ ANLAYIŞI VE KOZMOGRAFYA:	763
SONUÇLAR.....	767
KAYNAKÇA:	786
ÖZET	804
ABSTRACT.....	805

SİMGELER VE KISALTMALAR

A	:	Ahmedî
a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.,	:	adı geçen makale
AKM	:	Atatürk Kültür Merkezi
AŞ	:	Anonim Şirketi
b.	:	beyit
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	çeviren
G	:	Gazel
H	:	Hicri
Haz.	:	Hazırlayan
Hız.	:	Hazret-i
İBB	:	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
KB	:	Kadı Burhaneddin
K. Bak.	:	Kültür Bakanlığı
KTB	:	Kültür ve Turizm Bakanlığı
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
M	:	Miladi
Msl.	:	Mesela
Müs.	:	Müstezad
N	:	Nesîmî
No	:	Numara
Ölm.	:	Ölümü
R	:	Rubai
s.	:	Sayfa

SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
T	:	Tuyug
TB	:	Terkib-i Bend
TC	:	Terci-i Bend
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
vd.	:	Ve diğerleri
vs.	:	Vesaire
Yay.	:	Yayınları
Yy.	:	Yüzyıl
Z.	:	Zeyl

GİRİŞ:

XIII ve XIV. yüzyıl Türk tarihinin pek çok bakımından en hareketli ve kargaşalı dönemlerinden birisidir. 1071'de Anadolu kapılarının Sultan Alparslan tarafından açılmasıyla kurulan Anadolu Selçuklu devleti 1243'te Köseadağ Savaşı ile çöküşe geçmiş ve İlhaneliler'a tabi olmuştur. XII. asrın sonlarında ise Anadolu'da Moğol baskısı azalmış ve siyasi dengeler yeniden değişmişti. Moğolların azalan etkisiyle ortaya çıkan boşlukta Anadolu coğrafyasında irili ufaklı beylikler kurulmuştur. Eratnaoğulları, Karasioğulları, Saruhanoğulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Germiyanogulları, Karamanoğulları, Candarogulları, Pervaneoğulları, İzmiroğulları, Tekeoğulları, Eşrefoğulları, Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları ve Osmanogulları bu siyasal boşluktan istifade ile kurulan Türkmen beyliklerindedir. Anadolu'da bozulan Türk birliğı Osmanogullarının devletleşmesinin ve bölgede güç olarak tanınmasının ardından yeniden sağlanmıştır. Osman Bey, beyliğinin sınırlarını sürekli Bizans içlerine doğru genişletme politikası izleyerek 1299'da devletini kurmuştur. Yerine geçen oğlu Orhan Gazi, babasının Bizans'a yönelik siyasetini devam ettirmiş ve 1326'da Bursa'yı fethederek beyliğin merkezi haline getirmiştir. Bu fethi 1331'de İznik'in fethi izlemiştir. Orhan Gazi, Anadolu'da da Karasi Beyliğı'ni ülkesinin topraklarına katmış, Ankara'yı fethetmiştir. 1362'de ölen Orhan Gazi, tahtı I. Murat'a bırakmıştır. I. Murat zamanında Edirne fethedilmiş ve başkent yapılmıştır. Osmanlının bu ilerleyişi Avrupa devletleri arasında huzursuzluğa ve tedirginliğe yol açmış buna bağlı olarak da Haçlı ittifakının zemini hazırlanmaya başlanmıştır. Haçlı ordularıyla Osmanlı Devleti'nin çarpıştığı Sırsındığı Savaşı Osmanlının zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferle Bulgaristan'ın fethinde önemli bir adım atılırken, aynı zamanda da Meriç havzası ve Trakya'nın güvenliği sağlanmıştır. Türklerin Balkanlardaki ilerleyişini durdurmak için ikinci bir Haçlı ordusu hazırlanmış ve Kosova Savaşı yapılmıştır. Osmanlı bu savaştan da galibiyetle çıkmıştır. Savaşın sonunda I. Murat, bir Sırp tarafından şehit edilince I. Murat'ın yerine I. Bayezid tahta geçmiştir.

Balkanlarda Osmanlı devleti karşısında yalnız kalan Macarlar, Osmanlılara karşı Papadan yardım isteyince bir Haçlı ordusu daha toplanmıştır. Niğbolu'da yapılan savaşta da yine Osmanlı ordusu galip gelmiştir. Balkanlarda Haçlılara karşı önemli başarılar elde eden I. Bayezid, Timur'la Ankara'da yaptığı savaşta yenilerek esir düşmüş, bu savaş sonunda devletin Anadolu'daki siyasi üstünlüğü sekteye uğramış ve 11 yıl boyunca iç karışıklıklar, taht kavgaları ile geçen "Fetret Devri" yaşanmıştır.

Anadolu'da kurulan beyliklerin merkezleri aynı zamanda önemli birer kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir. Bu merkezlerde mimari, musiki, hat, tezhib gibi sanatların yanında edebiyat da önemli ölçüde desteklenmiş ve gelişmiştir.

Anadolu'da vücuda getirilen Türk edebiyatı mahsullerinden bugün elde bulunan en eskileri XIII. asra aittir.¹ Bu dönemde edebiyat dili olarak Farsçanın, ilim dili olarak Arapçanın kullanıldığı görülür. Bu bakımdan XIII. yüzyılda Türkçe edebiyat dili olarak gelişme imkânı bulamamıştır. Fakat bir süre sonra Farsça bilmeyen Türk halkına kendi dilleriyle hitap etme, onlara dini ve tasavvufu Türkçe olarak anlatma ihtiyacı belirmiştir. Böylelikle Anadolu'da Türkçe olarak yazılı bir din ve tasavvuf edebiyatı doğmuştur. Bu din ve tasavvuf edebiyatının bugün için bilinen ilk temsilcileri Ahmet Fakih, Şeyyat Hamza, Sultan Veled ve Yunus Emre'dir. Yine Selçuklular devrinde yetişmiş olan Hocca Dehhanî ise, Anadolu'da din dışı Divan şiirini başlatan şairdir.²

Mevlâna Celâleddin Rumî'nin Farsça eserlerinde Türkçe sözler ve Divan'ında Türkçe-Farsça karışık beyit ve manzumeler vardır. Bunlardan 10 parça kadarının³ Mevlana'ya ait olduğu tahmin edilmektedir.

Celaleddin Rumi'nin oğlu Sultan Veled'in muhtelif Farsça eserlerinde Türkçe beyitler vardır. İbtidâname mesnevisinde 74 Türkçe beyit tespit⁴ edilirken, Rebâbname mesnevisinde ise 162 Türkçe beyit tespit edilmiştir.

¹ Mecdut Mansuroğlu, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının İlk Mahsulleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dersisi**, C. 1, 1946-1947, s. 10.

² Hasibe Mazıoğlu, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler", **Malazgirt Armağanı**, Ankara, TTK Yay., 1972, s. 300

³ Mansuroğlu, **a.g.m.**, s. 10.

⁴ Mansuroğlu, **a.g.m.**, s. 10.

Yunus Emre, XIII. yüzyılda eser vermiş en önemli isimlerden bir tanesidir. Yunus Emre, hakkında bilinenler sınırlı olmasına rağmen şairin edebiyat tarihindeki yeri ortadadır. Yunus Emre, İslam dininin meydana getirdiği manevi iklim içerisinde halka halkın diliyle hitap etmeyi başarmıştır. Yunus Emre'nin iki eserinin varlığı bilinmektedir: Risâletü'n-Nushiyye, Dîvân.

Risâletü'n-Nushiyye, H.707/M.1307-8 yılında kaleme alınmış, mesnevi şeklinde tasavvufi bir nasihatnamedir.⁵ Yunus Emre asıl şöhretini Divan'ı ile bulmuştur. Şair, adeta Türkçe tasavvuf ve ıstılah dilinin kurucusudur. Türkçe, Yunus'un dilinde estetikleşmiş, canlanıp yayılmıştır.

XIV. yüzyılla beraber Anadolu'da Farsçanın egemenliği gittikçe azalarak yerini Türkçeye bırakmaya başlamıştır. Beylik merkezleri başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde kültürel faaliyetler yürütülmüş, Türkçe yazan şair ve yazarlar yetişmiştir. Önceki yüzyılda bazı şiir parçaları bulunmakla beraber Divan edebiyatı bu yüzyılla birlikte şekillenmeye, varlığını iyiden iyiyeh hissettirmeye başlar. Bu yüzyılda Anadolu ve Azeri sahasında karşımıza Ahmedî, Kadı Burhaneddin ve Nesîmî olmak üzere divan sahibi üç şair çıkmaktadır. Çalışmamızda bu üç şairin divanları esas alınmıştır.

Ahmedî'nin asıl ismi Tâcüddîn İbrâhîm'dir. Germiyanlı, Sivaslı, Amasyalı olduğu şeklinde rivayetler bulunan şairin kesin olarak nereli olduğu bilinmemektedir.⁶

Şairin, verdiği eserlerden derin bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Tahsil için Mısır'a kadar giden Ahmedî, dönüşte Aydınogulları beyliğine intisap ederek uzun yıllar çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Şair, hizmetinde bulunduğu Emir Süleyman ölünce I. Mehmet'e intisap ederek ömrünün geri kalanını II. Murat'ın hocalığında geçirmiştir. Ahmedî'nin Amasya'da vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁷

Ahmedî'nin her Divan şairi gibi İran edip ve şairlerini okuyup tetkik ettiği şiirlerinde de onlardan etkilendiği anlaşılmaktadır.⁸ Ahmedî, şiirlerinin ve mesnevi

⁵ Mustafa Tatcı, **Yûnûs Emre Dîvânı I**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1997, s. 79.

⁶ Yaşar Akdoğan, **Ahmedî Divanı'ndan Seçmeler**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988, s. 5.

⁷ Akdoğan, **a.g.e.**, s. 9.

⁸ Akdoğan, **a.g.e.**, s. 23.

şeklindeki eserlerinin çoğunu Emir Süleyman için yazmıştır. Şair, Çelebi Mehmet'e, Aydınolu Ayas Bey'e ve Çelebi Mehmed'in oğlu II. Murad'a da şiirler yazmıştır.⁹

Ahmedî'nin sanat bakımından en kıymetli eseri Divan'ıdır. Divan, 8 tevhid, 4 naat, 1 İsa peygamber medhiyesi, 7 Sultan Muhammed medhiyesi, 1 hazaniye, 1 bahariye, 23 Emir Süleyman medhiyesi, 16 nesayih, 1 rûmuz, 1 mükâleme-i seyf ve'l-kalem, 1 bülbüliye, 1 işretiye olmak üzere 74 kaside, 2 Emir Süleyman terci-i bendi, 5 Emir Süleyman terhib-i bendi, 1 Melik Süleyman terhib-i bendi, 1 Emir Süleyman mersiyesi, 1 musammat, 764 gazelden oluşmaktadır.

İskendernâme, büyük İskender'i konu alan 8754 beyitlik bir mesnevidir. Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi, müstakil bir eser olmayıp İskendername arasında ilave edilmiş 334 beyitlik bir bölümdür. Ahmedî'nin Mevlid'i de İskender-nâme'nin içinde olup 615 beyittir.

Cemşid ü Hurşid, Ahmedî'nin 5000 beyit tutarında ikinci büyük mesnevisidir. Ahmedî, tıp alanında da Tervihü'l-Ervah isimli bir eser yazmıştır.

Ahmedî'ye ait olduğu söylenen Farsça eserler de bulunmaktadır. Maktel-i Hüseyin isimli eserinin elde bulunan tek nüshası 77 varaktır. Şairin 29 beyitlik Kaside-i Sarsarî Şerhi ve Süleyman-nâme isimli eserlerinin bulunduğu yönünde rivayetler olmakla birlikte bu eserler ele geçmemiştir. Edebî sanatlara dair yazdığı Bedâyi'u's-Sihr Fî Sanâyiî'ş-şî'r isimli eseri, Reşîdü'd-dîn-i Vatvat'ın Hadâyıku's-sihr adlı eserinin değiştirilerek ortaya konulmuş halidir.¹⁰

Dönemin güçlü şairlerinden Kadı Burhaneddin, 745 Ramazan/Ocak 1345'te Kayseri'de doğmuştur.¹¹ İyi bir tahsil görerek, devrinin ilimlerini tahsil eden Burhaneddin, Eretnaoğullarından Mehmed tarafından 1365 yılı başında henüz 21 yaşında iken kadı tayin edildi. Bu beylikte vezirlik görevine kadar yükselen Kadı Burhaneddin, Eretna Beyliğinin yıkılması üzerine 1381'de Sivas'ta hükümdarlığını ilan ederek kendi adıyla anılan devleti kurdu. Eretna Beyliği topraklarını elde etmek

⁹ Akdoğan, a.g.e., s. 24.

¹⁰ Akdoğan, a.g.e., s. 58.

¹¹ Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, Ankara, Ankara Üniversitesi Yay., 1970, s. 15.

için Osmanoğulları, Karamanoğulları, Memluklar ve Akkoyunlularla sürekli mücadele etmiş, Akkoyunlularla yaptığı bir savaşta yenik düşerek can vermiştir.

Hayatı mücadelelerle geçen Kadı Burhaneddin, aynı zamanda önemli bir sanatkâr olarak kendini gösterir. Burhaneddin'in hacimli ve sanat yönünden oldukça kuvvetli bir Divan'ı bulunmaktadır.

Beyliklerdeki edebi faaliyetler bir yandan sürdürülürken diğer yandan Türk edebiyatı doğudaki gelişimini belli kültür havzalarında sürdürmüş, bu kültür havzalarında İslam medeniyetinin güçlü temsilcileri yetişmiştir.

Azeri sahası şairlerinden Nesîmî'nin asıl adı İmâmü'd-din'dir. Aynı zamanda seyyid olan Nesîmî, iyi bir tahsil görmüştür.

Nesîmî, Fazlu'llah-ı Hurufî'ye halife olduktan sonra inanç dünyasında büyük bir değişim yaşamış, bu değişimi de eserlerine yansıtmıştır. Timurluların baskısı sonucu Anadolu'ya gelerek o zamanki Osmanlı başkenti Bursa'ya uğramıştır. Hacı Bayram Veli ile görüşmek üzere Ankara'ya gittiyse de, bir derviş tarafından Hacı Bayram'a Nesîmî'nin "Tanrılık iddiasında" olduğu söylenince huzuruna kabul edilmedi. Anadolu'da umduğunu bulamayan Nesîmî o zamanlar Çerkes Memlûkları'nın elinde olan Halep'e gitti.

Nesîmî vardığı yerlerde büyük bir şevk ve heyecan ile Huruf ilminden ve Hurufilikten bahsedip insan yüzünde yirmi sekiz veya otuz iki harfi okuyarak yüzün, Tanrı'nın tecelli yeri olduğunu söylüyor ve yazdığı şiirlerde bu inancı dile getiriyordu. Hurufilikten bahseden ve insan yüzünde "Tanrı'nın tecelli edeceğine" dair kelimeler ve remizler taşıyan bu şiirler Sünni çevreler ve İslam bilginleri tarafından dinlenip okununca Nesîmî'nin düşmanları çoğalıyordu. Bu yüzden Nesîmî'ye zındıklık isnat edildi. Halep'in din bilginleri Seyyid Nesîmî'yi dinlediler. Şehrin müftüsü, "Derisi yüzülmek suretiyle katline" fetva verdi.¹² Nesîmî'nin ölümü H. 807/M. 1404 yılı olarak tahmin edilmektedir.

Divan edebiyatı kendine özgü yapısı, hayal dünyası ve ifade imkânları ile uzun müddet geniş bir bölgede varlığını sürdürmüş, güçlü temsilciler yetiştirmiştir. Divan

¹² Hüseyin Ayan, **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni, I-II**, Ankara , Türk Dil Kurumu Yay., 2002, s. 18.

şiiiri şekil yapısı olarak geçen yüzyıllar zarfında büyük değışimler geçirmemiştir. Şairler, daha önceden belirlenmiş olan formlarda daha önceden sınırları çizilmiş bir kelime ve hatta hayal dünyası içerisinde eserlerini ortaya koymuşlardır. Divan şairi olmanın bir gereği olarak değeriendirilebilecek olan bu sınırlılıklar, şairleri ifadeyi inceltmeye ve manaca derinleştirmeye yöneltmiştir. Böylelikle şairler, sözü daha beliiğ söylemeye çalışmışlardır.

Divan edebiyatı dünyasına giren şair, kendisine daha önceden telkin edilen bir takım vasıfları taşımak durumundadır. Bu vasıflar şair kimliğinin bir ön koşulu gibidir. Şair, kendisi için öngörülen belli bir süreçten geçmeli, belli hayallerle donanmalı, şiirde kendisi için belirlenen rolü oynamalıdır. Bu rol de âşıklıktır. Gerçek hayatta hangi duygu ve düşüncelere sahip olursa olsun adına şair diyeceğimiz kişinin âşık rolünde olması şarttır. Şairin âşık olacağı kişi de daha önceden belirlenmiştir. Şaire kalan ise kendisi için belirlenen sevgiliye şiirler yazmaktır. Kavuşmanın çok zaman hayal bile edilemediği bir şiir dünyasında şair sevgiliden ilk ayrılıştan (Bezm-i Elest) başlayarak sevgiliye kavuşma arzusunun hikâyesini, ayrılık derdinin acısını dile getirir.

Şairlerin kavuşma arzusuyla yanıp tutuştukları sevgili, hemen hemen bütün şairlerde benzer özellikler gösterir, dolayısıyla ortada farklı şairler tarafından muhatap alınan tek bir sevgili belirlemektedir. Şairlerin farklı sevgili arayışına girişmemeleri, bütün şairlerin aynı sevgiliye yönelmeleri, bu sevgiliye hiçbir zaman kavuşulmaması, sevgilinin alabildiğine yüceltilerek ilahi boyutlara çekilmesi bizce üzerinde durulması gereken konulardır.

Divan şiirinde işlenen aşk, hadisesi sevgili, âşık ve rakip arasında vuku bulmaktadır. Divan şairinin aşk anlayışında bu üç tipten başka kimse yoktur. Sevgili âşığa karşı alabildiğine kayıtsız ve ilgisizdir. Sevgili, aşka karşılık vermek bir yana âşığa olmadık acılar çektirir, ona kaş yayını kullanarak kirpik oklarını atar, gamze hançeriyle yaralar, göz cadısıyla büyüler, saçının tuzağıyla onu yakalar, zülûf zindanlarına hapseder, kan döker, dine kast eder, can alır. Âşıkta bütün bunlara rağmen sevgiliye kavuşma arzusundan bir an olsun vazgeçmez, sevgiliden gelen her türlü ezaya, cefaya razıdır, büyük bir sabır gösterir, hatta çektiklerini lütuf sayar.

Bütün şairler tarafından ortak bir tavırla muhatap alınan, sevilen, âşık olunan sevgili, tarihi bir şahsiyet veya gündelik hayatta karşılaşılabilecek bir varlık değildir. Sevgili, çok zaman yaşanılan dünyadan uzaktır. Şairler, sevgiliyi en üstün görme gayretiyle onun reel hayattan kopmasının zeminini oluştururlar. Bu güzellik algısı ve derecesi şairden şaire değişmez, bu yönüyle mutlak güzellik düşündürülür.

Yaşanılan hayattan uzaklaştırılan sevgili ile âşığın beraber buldukları tek yer şiidir. Şiirde de sevgili ve âşığın baş başa kalarak söyleşebilecekleri bir ortam yoktur. Âşık, ebediyen sevmeye mahkumdur. Hissettiği duygular her zaman platonik olarak kalmak zorundadır. Öte yandan, sevgili de aşığa karşı hissettiklerini söyleyemez. Böyle olduğu halde, âşık sevgilinin kendisini yaraladığı, kanını dökmeye çalıştığı iddiasındadır. Aşığa göre sevgilinin kaşları peyveste yay, kirpikleri ok, gamzesi hançer, dudağı hunhar, yürüyüşü kıyamettir. Dolayısıyla sevgilinin en zararsız organları bile birer savaş aleti gibi anlatılmakta, sevgili şiddete meyilli olarak gösterilmektedir. Aşığın sevgiliyi bir asker gibi çizerek, sürekli kendisine zarar verilebileceğini düşünmesi, böyle bir ruh haline girmesi düşündürücüdür. Yukarıda belirttiğimiz üzere şairin şiirdeki rolü âşıklıktır. Dolayısıyla şair, aşk hadisesinde taraftır ve şiirin hâkimidir, her türlü beyan onun tekelindedir. Sevgilinin ise şairlik vasfı yoktur, bu bakımdan şair olan âşığın söylediklerine itiraz etmez/edemez. Sevgili, âşık, rakip daha genel anlamda aşk, âşık olan şair tarafından anlatılır.

Çalışmamızda, Divan şiirinin merkezinde yer alan ve adeta omurgasını teşkil eden sevgili tipi derinlemesine incelenmeye çalışılmıştır. 14. yüzyıldaki sevgili anlayışının tam anlamıyla ortaya konulması ve geleneğin oluşum sürecindeki rolünün belirlenmesi edebi açıdan pek çok problemin çözümünü sağlayacak, sonraki yüzyılların anlaşılması ve değerlendirilmesinde yol gösterici olacaktır. Söz konusu yüzyılda Ahmedî, Kadı Burhaneddin ve Nesîmî'ye ait olmak üzere 3 divan bulunmaktadır. Şairlerin meşreplerinin, dünya ve ahiret görüşlerinin farklı olması, divanların hacmi peşinen bir takım sıkıntılar doğurmuştur. Bu bakımdan XIV. yüzyılda ortaya konan mesneviler ve divanların dışında kalan şiirler incelemenin dışında tutuldu.

Çalışmamızda, öncelikle 3 şairin divanları baştan sona titizlikle taranarak sevgiliye dair beyit ve bentler seçilmiştir. Şairlerin hemen her fırsatta sevgiliden bahsetmeleri veya sevgiliye dair bir imada bulunmaları önümüze incelenmek üzere yüklü bir malzemenin çıkmasına sebep olmuştur. Eldeki bu malzeme önce sevgilinin güzellik unsurları bakımından sonra da benzetme öğeleri açısından gruplandırılmıştır. Aynı anlam çerçevesinde yazılmış beyit ve bent kümeleri arasından kümeyi temsil edecek beyit/bentler seçilerek incelenmiş, benzer beyit ve bentlerin numaraları, incelenen beyit/bent numarasından sonra [ ] işareti içerisinde, “Ayrıca bkz.” İfadesinin ardından şairin baş harfi, iki nokta üst üste (:) nazım şekli kısaltması ve beyit numarası yazılmak suretiyle sıralanmıştır. Terki-i bent ve terci-i bent nazım şekliyle yazılan şiirleri (tenkitli metinleri de göz önünde bulundurarak) beyit esasına göre numaralandırdık. İncelediğimiz divanlar tertip ve imla bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklara müdahale etmeyerek tenkitli metinlere bağlı kaldık.

Çalışmamızda, mümkün mertebe sevgilinin güzellik unsurları ile ilgili hiçbir beyti atlamamaya çalışarak 12.000’in üzerinde beyte atıfta bulunduk. Eldeki malzemenin genişliği ve sevgilinin Divan şiirinde işgal ettiği özel yer sebebiyle madde başları ve çalışmanın hacmi arttı, bu noktada benzetme öğelerini gruplandırma ihtiyacı hissettik. Bunların arasında birden fazla özelliği ile öne çıkanları baskın olan yönleriyle değerlendirerek bir gruba dahil ettik.

Kimi beyit ve bentlerde birden fazla güzellik unsuru tek bir öğeye benzetilmektedir. Bu da beytin/bendin hangi güzellik unsuruna dâhil edilmesi gerektiği konusunda tereddütler oluşturmuştur. Az sayıda da olsa bu tarz beyit/bentleri farklı güzellik unsurları içerisinde tekrar etmekte bir sakınca görmedik. Kimi beyit/bentlerde ise bir güzellik unsuru birden fazla öğeye benzetilmektedir. Bu öğeleri ayrı başlıklar halinde ele alırken tekrara düştüğümüz, hatta alt alta yazmak zorunda kaldığımız oldu. Bu tür beyit/bentler alt alta geldiğinde beyti veya bendi tekrar yazmayarak numarasını vermekle yetindik.

Her ne kadar çalışmamızda benzetmeleri esas alsak da, genel sevgili anlayışını belirlemek adına sevgilinin güzellik unsurlarına yakıştırılan esir alıcılık, kan

dökücülük, dinden çıkarıcılık, perişanlık gibi birtakım ifadeleri, sevgilinin karşılaştırıldığı kişi, kavram ve nesnelere de yeri geldikçe ayrı başlıklar altında ele aldık.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. “XIV. YY. DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİ” isimli 1. bölümde, öncelikle sevgiliyi genel olarak ifade eden kavramlar, çeşitli başlıklar altında gruplandırılarak incelenmiştir. Aynı bölümde sevgilinin bütün güzellik unsurları tek tek incelenmiş, her güzellik unsurunun sonunda ayrı başlıklar altında değerlendirme ve yorumlarımıza yer verilmiştir. Sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü, küpesi, alını, kaşları, gözü, kirpiği, gamzesi, yanağı, beni, hattı, ağzı, dudağı, dişi, dili, tükürüğü ve ağız suyu, çene çukuru, yüzü, sureti, likası, gabgabı, boynu, sinesi, kolu, eli, parmağı, beli, boyu, vücudu, teni, kılı ayrı ayrı ele alınmış, yine sevgiliyle ilişkili olması sebebiyle sevgilinin iç dünyasına, gönlüne, bahtına, saadetine, devletine, eşliğine, sözüne, kokusuna, hüsnüne ve vuslata ayrı başlıklar halinde değinilmiştir.

İkinci bölümde genel sevgili portresinin oluşumunda etkisi olduğunu düşündüğümüz, faktörler çok yönlü olarak incelenmeye çalışılmıştır. “SEVGİLİ İMAJINDA TABİATIN YERİ” başlığı altında, “Bitkiler”, “Madenler, değerli taşlar”, “Yer şekilleri”, “Doğa olayları”, “Hayvanlar” alt başlıkları ile sevgilinin tabiatla ilişkisi sorgulanmış; “SEVGİLİ İMAJINDA, DEVLET TEŞKİLATI VE TOPLUM YAPISININ YERİ” başlığıyla, sevgilinin milliyeti, dini, giyim tarzı ve toplumsal statüsü ayrı başlıklar altında değerlendirilmiş; “SEVGİLİ İMAJINDA SOSYAL HAYATIN YERİ” başlığı altında sevgili ile ilişkili olduğu düşünülen dönemin eğlence hayatı, bayramlar, meslekler, mekânlar, sanat, yiyecek-içecek kültürü, ticaret ve hukuk hayatı, sağlık, savaş aletleri, kullanılan eşyalar incelenmiş, sosyal hayat içerisinde sevgilinin hal ve hareketlerine değinilmiş, “SEVGİLİ İMAJINDA GELENEĞİN YERİ” başlığı altında sevgili anlayışının arkasındaki birikim ve edebî alt yapı araştırılmış, “SEVGİLİ İMAJINDA KOZMOGRAFYANIN YERİ” başlığıyla sevgiliyi ifade etmede kullanılan gök cisimlerine yer verilmiş ve sevgiliyi gök cisimleri ile anlatma eğilimine dikkat çekilmiştir.

“SONUÇ”ta ise çalışmadan elde edilen çıkarımlar sıralanmış, tezin sonunda  şairin sevgiliye dair yaptıkları benzetmelerin gösterildiği bir cetvele yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV. YY. DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİ

I. SEVGİLİYİ İFADE EDEN KAVRAMLAR:

Divan şiirinde işgal ettiği yere paralel olarak sevgili, canlı ve cansız pek çok varlıkla özdeşleştirilmektedir. Burada sevgili yerine kullanılan, sevgilinin bütününe ifade eden kavramlara alt başlıklar halinde değineceğiz.

A. Din ve Tasavvuf kaynaklı benzetmeler:

1. Ahiret hayatı ile ilgili benzetmeler:

a. Cennet

Nesîmî, sevgiliyi, bin cennet ve bin huriye vermez. Sevgili âşık için hem cennet hem de huridir:

Virmez seni miñ cennet ü miñ hûra Nesîmî

Sen 'âşika hem cennet ü hem hûr-ı cinânsan (N: G 316/9)

b. Cennet gülü, ravzanın gülistanı

Sevgili cennet gülüdür:

Bagrumı tograr firâkuñ hârı iy cennet güli

Nev-bahâr olsun gül olsun arada hâr olmasun (N: G 328/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 202/1; 329/9)]

Sevgili, ravzanın gülistanıdır. Ravza, yeşilliği bol olan ve içi ferahlatan bahçe, bağ demektir. Din büyüklerinin mezarları ve cennet bahçeleri için de aynı ifade kullanılmaktadır.¹³

Cemâlüñi gören iy ravzanuñ gülistânı
İrem sarâyını ya sahn-ı gülsitânı nider (N: G 153/3)

c. Şarâb-ı Kevser

Şair, sevgiliye Kevser şarabı diyerek hitap ediyor. Kevser cennette bir suyun adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de Kevser sûresi vardır. Kevser hakkında çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Kevserin akarsu veya göl olduğu, boyunun Mekke ile Yemen; eninin de Safâ ile Aden arası kadar olduğu, etrafında bir çok kıymetli kâseler bulunduğu, oradan bir kez içenin bir daha susamadığı rivayet edilmektedir. Kevser suyu süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan yumuşakmış. Kevser'i, Cennet'te Peygamberimize verilmiş özel bir havuz olarak tefsîr edenler de vardır.¹⁴ Âşık, Kevser şarabına benzettiği sevgili ile kendisinden geçmiş haldedir:

Âşıkın cennât-ı Adnı çün cemâlin vaslıdır
Ey şarâb-ı Kevserim gitmez humârım kandasın (N: G 312/10)
[Ayrıca bkz. (N: G 307/2)]

d. Hesap günü:

Şair, sevgiliye "hisâbuñ günü" ve mahşer diyerek hitap etmektedir:
Kâmetüñden kıyâmet oldı zuhûr
İy hisâbuñ günü ne mahşersen (N: G 318/7)

¹³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yay., 2009, s. 375.

¹⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 268.

e. **Mahşer**

Kıyametin kopmasıyla dünya üzerindeki canlı hayatı sona erecek, dağlar, taşlar, yerler gökler parçalanacaktır. Kıyametin kopmasından belli bir süre sonra ise bütün insanlar dirilecekler, mahşer denilen çok geniş ve düz bir sahada toplanacaklardır. Böylelikle yeni bir hayat başlayacaktır. Bu yeni hayatın başlayacağı günden itibaren, bitmez ve tükenmez, sonu gelmez bir halde devam edecek olan âleme, ahiret âlemi denir. Buna inanmak da, Müslümanlıkta bir esastır.¹⁵

Sevgili yürüyüşle kıyamet koparırken, ortalığı birbirine katmakta, özellikle âşıklar kendilerini kaybederek büyük bir şaşkınlığa düşmektedirler. Dolayısıyla sanki mahşer olmaktadır. Şair, kıyamet, hesap günü ve mahşer arasında tenasüp ilgisi kurmuştur:

Kâmetüñden kıyâmet oldı zuhûr
İy hisâbuñ günü ne mahşersen (N: G 318/7)

2. **İbadet yerleri ve iman esasları**

a. **Ka'be, Kible**

Sevgili aşğın kiblesidir:

Her kimsenüñ ki kiblesi iy cân sen olmaduñ

İraga düşdi Ka'be'den ehl-i Safâ degül (N: G 232/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 650/1), (KB: G 568/5; 1144/4), (N: G 148/5; 150/2)]

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslâm İlmihâli**, Ankara, Akçağ Yay., s. 30.

b. Mescit ü mihrâp u minber:

Sevgili, hem mescit, hem mihrap hem de minberdir:
 Yüzüñdür kible-i ma'bûd tahkîk
 Sen olduñ mescid ü mihrâb u minber (N: G 73/5)

c. Tevhîd

Sevgili can içinde can, iman içinde ise tevhittir. Şair bu benzetmeyle sevgilinin tek ve benzersiz oluşuna vurgu yapmaktadır:

Ne cânsın sen begüm bu cân içinde
 Ki tevhîd olduñ uş îmân içinde (KB: G 1195/1)

d. İmân

Sevgili, imandır:
 Dîni yoh sini sevmeyenüñ
 Bu dînüñ îmânısın sen (KB: G 778/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 119/4), (KB: G 1041/2)]

e. Küfür ü imân

Âşık sevgiliye hayrandır. Bu bakımdan bazı melekelerini yitirmiştir. Sevgili, âşık için hem küfür hem de imandır:

Çün sabâ gül yüzüñe reyhân saçuñı tagıdur
 'Aklumı hayrân ider iy küfr ü imânum meded (A: G 119/4)

3. Peygamberler:

a. Mesîhî

Sevgili Mesîhî-zattır. Mesîh, Hz. İsa'nın lâkabıdır. Elini sürdüğü hastaları hemen iyi etmesinden dolayı bu lâkabı almıştır.¹⁶

Mesîhî-zât iken bi'llâh neden dîv olmag istersen

Meger cinnî durur asluñ degülsen rahmete kâbil (N: G 226/7)

b. Süleymân

Sevgili güzelliğın Süleyman'ıdır. Onun Âsaf'tan korkusu olamaz. Hz. Davûd'un oğlu olan Hz. Süleyman daha 12 yaşındayken babasının yerine tahta geçmiştir. Geçimini devlet hazinesinden değil, ördüğü zembiller sayesinde sağlarmış. Babasının vefatından sonra, onun vasiyeti üzerine Kudüs'teki yarım kalmış olan Mescid-i Aksâ'yı inşa etmeye başlayarak 7 yılda tamamlamış, daha sonra Kudüs'te bir hükümet sarayı yaptırmıştır. Rivayete göre bu binaların yapımında cinleri çalıştırmış. Kendisi başlarında olmadığı zaman cinler çalışmamış. Hatta bir bastona dayalı olarak uzun zaman onlara hükmetmiş. Sonunda bastonun içine bir ağaçkurdu girmiş ve kemirmeye başlamış. Tam inşaat sona erince baston kırılmış ve Süleyman peygamber düşmüş. Böylelikle Süleyman peygamberin çok önceden vefat ettiği anlaşılmış. Kuşlarla ve hayvanlarla konuşmak, onların dilini anlamak, cinlere ve rüzgara hükmetmek başta olmak üzere Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilmiştir.

40 yıl büyük bir ihtişamla hüküm süren Hz. Süleyman'ın M.Ö. X. yy'da yaşadığı sanılmaktadır. 52 veya 60 yaşında vefat etmiştir. Vefatından sonra ülkesi Yehuda ve İsrail adıyla ikiye ayrıldı. Yehuda devleti Kudüs'te kaldı ve

---

¹⁶ Pala, a.g.e., s. 309.

uzun müddet yaşadı. Hz. Süleyman'la ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de 53 ayet bulunmaktadır.

Tevrat ise onu, putperest olarak göstererek 700 karısı ile 300 cariyesi olduğunu söyler. Divân edebiyatında Özellikle yüzük, karınca, Hüdhüd ve Belkıs ile birlikte sıkça anılmaktadır. Sevgilinin dudakları mühüre benzetildiği zaman Süleyman'dan bahsedilir. Şair sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman onun ihtişamından bahsetmektedir. Karınca aczin, Süleyman ise iktidar ve gücün timsali olarak tezat içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendisini karınca kadar aciz gösterir.¹⁷

Âsaf, Süleyman peygamberin veziri İbn-i Bahyâ'nın adıdır. Kur'an-ı Kerîm'de de anlatılan Âsaf'ın, nüsha, tılsım, vefk gibi garip ilimler ile simyânın mûcidi olduğu düşünülmektedir.¹⁸

Nevâziş kıl bizi sâkî rakîbüñ sözine bahma

Süleymân-ı melâhatsin ne korhuñ vardur âsafdan (KB: G 612/2)

c. Yusuf

Yusuf'un ağırlığınca altına satılmasına [ayrıca bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Yusuf] telmihte bulunan şair Yusuf gibi sevgili için yanaklarını dinar gibi sarartır. Sarı yüz, âşıklık alameti olarak kabul edilmektedir. Aşığın sevgiliyi elde etme yolunda tek sermayesi aşkıdır:

Yañahlarımı senüñçün kıluram uş dînâr

Nola çü Yûsuf'a oldı derâhim-i ma'dûd (KB: G 1311/9)

¹⁷ Pala, a.g.e., s. 411, 412.

¹⁸ Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatından Mazmunlar**, Hazırlayan: Cemâl Kurnaz, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2004, s. 106.

d. Hz. Muhammed

(1) Hayr 'l-beŒer

İnsanlar arasında sevgilinin bir benzerini bulamayan Œair ona ‐hayr 'l-beŒer‐ demek ister. Hayr 'l-beŒer, aynı zamanda peygamberimizin lakaplarından birisidir:

Âdemî nev'inde misl ñ g rmemiŒ devr-i felek
Œol cihetden ger saña hayr 'l-beŒer dirsem n'ola (N: G 392/2)

(2) Z t-ı mutahher

Sevgili, temiz, mübarek bir zattır. Mutahhar aynı zamanda Hz. Muhammed'in bir ismidir:

Sen ol z t-ı mutahhersen mela'ik saña s cidd r
Meger İbl s imiŒ ol kim del l ister bu  m na (N: G 361/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 6/8; 72/9)]

(3) Seyyid-i kevneyn

Sevgili, hem alemlere rahmet hem de seyyid-i kevneyndir. Seyyid-i kevneyn, iki cihanın efendisi anlamına gelmekte olup bu ifadeyle Hz. Muhammed kastedilmektedir:

Rahmeten li'l- lemin sen seyyid-i kevneyn hem
Œem'-i r h-s ruñdan oldı k n fek n gark-ı zıy  (N: G 6/10)

e. Hâsıl-ı zemâne

Mehdî, kelime manası itibariyle, doğru yolu bulmuş demektir. Ayrıca Şia mezhebinde on ikinci imamın adıdır. On bir yaşında iken H. 328/M. 940'ta gizlenmiştir. Hadislerden anlaşıldığına göre kıyamete yakın bir zamanda zuhur edecek, onunla birlikte Hz. İsa da yeryüzüne inecek, dünya huzura kavuşacak ve İslâmiyet her tarafa yayılacaktır. Sâhib-Zaman da “zamanın ma'nen sahibi” Mehdî'ye verilen bir lakaptır. Şair, “Ey sevgili, senin huzûruna eren Mehdî olursa, yani doğru yolu bulursa buna niye şaşılınsın zâten o zamanın sahibi imiş; elbette doğru yolu bulacaktır demek istiyor:¹⁹

Sen hâsıl-ı zemânesin ü tapuña iren
Mehdî olur ise nola sâhib-zemân imiş (KB: G 47/3)

4. Huri, Melek, Ferište, Rıdvan

a. Huri

Âşık, sevdiğinin huri olduğunu bilir. Fakat, âşık, bu hurinin bir peri gibi saklanmasına, ortalıkta görünmemesine anlam veremez:

Bilürem hûrîsin şâhâ benî âdem degülsin hûd
Bilimezem ki neyiçün perî tek der-hafâsın sen (KB: G 761/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 186/1; 453/7), (KB: G 15/3; 217/2; 411/1; 559/4; 1273/5), (N: G 58/4; 71/4; 111/6; 197/2; 385/3; 407/11; 414/1; 447/3; T 240)]

Şair, sabah sevgiliyi, otağından gelirken görünce, cennetten hurinin geldiğini sanıyor:

Subh-dem dil-dârumı gördüm otagından gelür
Öyle sandum hûrîdür firdevs bâğından gelür (N: G 52/1)

¹⁹ Ali Alpaslan, Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1977, s. 282.

Sevgilinin sureti, her şeyde görünmüştür. Bu her şeyde görünüş aşığı büyük bir şaşkınlık içine düşürmüş olmalı ki onu huri ve melek olarak yorumluyor:

Sûretüñ her şeyde çün kim zâhir oldı iy güneş
Kim didi hûrî görünmez ya perî pinhân olur (N: G 95/10)

Âşık, sevdiğini bin cennet ile bin huriye değışmez. Sevgili, âşık için hem cennet hem de huridir:

Virmez seni miñ cennet ü miñ hûra Nesîmî
Sen 'âşıkı hem cennet ü hem hûr-ı cinânsan (N: G 316/9)

Rıdvân bile huri gibi sevgiliye rıza ile kul olmuştur:
Gamzesi ohlarına didi işbu gözüm oh
Rıdvân dahı kul ola bu hûra rızâyile (KB: G 124/5)

Sevgiliyle kıyaslanınca hurinin bile kusurları vardır. Eğer cennette sevgili gibi bir huri varsa bî-kusûr olmalıdır:

Sençileyin aceb eger uçmağ içinde hûr ola
Hûr eger olur ise niçesi bî-kusûr ola (KB: G 553/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 300/3; 438/5; 1080/2)]

b. Melek, ferişte

Sevgili melektir:

Hansı burcuñ yulduzısan iy melek bilsem seni
Menzilüñ ref' oldı yüz miñ kevkeb-i seyyâreden (N: G 299/2)
[Ayrıca bkz. (N: G 354/2)]

Sevgiliye melekler kul köledir:

İy melâ'ikler saña kul iy ferîşteh çâkerüñ
İy perî Firdevs içinde hûrîler ferrâşuñuz (N: G 182/2)

Sevgiliye melekler bile secde eder:

Sen ol zât-ı mutahhersen mela'ik saña sâciddür

Meger İblîs imiş ol kim delîl ister bu îmâna (N: G 361/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 300/3)]

c. Rûh-ı Kudüs

Nesîmî, sevgili için Rûh-ı Kudüs ifadesini kullanıyor. Rûh-ı Kudüs, peygamberlere Allah'ın vahiy ve emirlerini getiren melek yani Cebrâil'dir. Allah'ın emri ile Meryem'in kaftanının yenine üflediği için bu adla anılır. Bu üfürüşten Hz. İsa doğmuştur:²⁰

İy Rûh-ı Kudüs cîfe-i murdâra yapuşma

Gül-zâr-ı cinânı koyuban hâra yapışma (N: G 387/1)

[Ayrıca bkz (N: G 316/1)]

d. Perî

Sevgili peridir:

Ne perîsin ki odlaruña yanan

Bir zemân sıdk ile bir âdem ola (KB: G 1130/5)

[Ayrıca bkz. (N: G 29/2; 119/1; 132/7; 234/9; 269/7; 314/1; 354/2; 369/5; 370/8; 373/4; 376/15; 413/1; 441/7; TB II-1/4; T 1)]

Sevgilinin soyu dayansa dayansa perilere dayanır, peri-zâdedir:

Bu 'ömr virmegil bâda kadeh sun iy perî-zâde

Ki nûş itmeklige bâde girü hoş rûzigâr oldı (A: G 671/5)

²⁰ Pala, a.g.e., s. 380.

Sevgili, öyle bir peridir ki ona huriler hizmetçidir:

İy melâ'ikler saña kul iy ferîşteh çâkerin

İy perî firdevs içinde hûrîler ferrâşuñuz (N: G 182/2)

e. Rıdvân

Sevgili rıdvandır, âşığa huriler ve kasırlar gerekmez:

Cennet ne gerek hûr u kusûrın niderüz biz

Anda bize bir sıdk ile rıdvân ele girse (KB: G 797/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 138/4)]

Meleklerde bile sevgilideki gibi inci saçan bir ağız yoktur, hurinin ise sevgili gibi cazibesi yoktur:

Melekde ağız böyle niçe ola dūr-efşân

Yâ hûrîde heç böyle kaçan ola dil-âvîz (KB: G 6/3)

Âşık, sevdiğini neye benzeteceğini bilemez. Onu diğer insanlardan üstün görür. Şair, insan olmayı aşan vasıfları da periye, huriye, meleğe yüklemeye meyleder:

Nigârâ hûrî misin perînüñ bu ferri yoh

'Aceb budur ki ferîşteye beñzer âdem-zâd (KB: G 144/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 203/6; 372/8; 522/1), (KB: G 148/1; 698/1; 797/5; 981/1)]

Sevgili yüzündeki örtüyü kaldırırsa huri, peri, melek, insan tamamı hayran kalır. Bu bakımdan sevgilinin her şeyi ve herkesi aşan bir tarafı vardır:

Hûrî vü perî vü insân u ferîşte cümlesi

Çün nikâbuñ götüresin aña vâlih kalalar (KB: G 23/4)

Huri, rıdvân ve periyi gören yoktur. Melekler ise yalnız peygamberlere görünmüştür. Görünmeyen varlıklar insanoğlu için her zaman ilgi çekici olmuştur. İnsanlar ifade edemedikleri durumları ve şekilleri görünmeyen

varlıklarla ifade etme eğilimi içerisindedirler. “Aksi şeytan, şeytan tüyü olmak, cin olmadan şeytan (adam) çarpmak, kör şeytandan bulmak, şeytan aldatmak, şeytan geçmiş gibi, şeytan gibi, şeytana uymak, şeytanın arka bacağı (kış bacağı veya art ayağı), (birini) cin tutmak, cin çarpmak, cin çarpmışa dönmek cin gibi” vb. çok sayıda deyimimiz bulunmaktadır.

Şairin, şiir vadisinde tek muhatabı sevgilidir. Bu tek ve biricik sevgiliyi muhatap alış, zaman içerisinde sevgiliyi her yönden sıradanlıktan uzaklaştırmış, incelen ve derinleşen estetik algılar çerçevesinde müşahhaslaşmaya yöneltmiştir. Şairler, bu tek ve biricik sevgiliyi ifade etmek adına reel hayatın imkânlarını zorlamışsa da, mevcut çok zaman yetersiz kalmıştır. Şair zihni buradan itibaren sevgiliyi insanüstü varlıklara benzetmeye başlamış olmalıdır. Nesîmî'nin aşağıya aldığımız beytinde şairin tavrı çok daha belirgin görünmektedir:

Saňa beñzer cihânda kimse yohdur
Meger hûrî kim ol bir pâre beñzer (N: G 76/7)

Cihanda sevgilinin bir benzeri yoktur. İlk mısra bizi eşi ve benzeri olmayana götürmektedir. Eşi ve benzeri olmayan sadece Allah'tır. Şair de bunun farkındadır ve ikinci mısradaki hurinin sevgiliye bir parça benzediğini söyler.

5. Tasavvufla ilgili benzetmeler:

a. Zât-ı mutlak

Sevgili mutlak varlıktır. Mutlak vücut Hakk'ın zatından ibarettir. Hakîkî vücut kadîmdir ve bir başlangıcı yoktur.²¹ Mutlak varlık, akıl ve hisle idrak edilemez. Allah Teâlâ suret ve şekilden münezzehtir. O, sûret ve şekillerle tecellî eden zât ve hakîkattir; suret ve şekil değildir. Nesîmî, “zât-ı mutlak”

²¹ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2004, s. 217.

hitabıyla muhatabını ilahî boyuta çekmektedir. Hucesta-likâ ise, saadetli, uğurlu yüz anlamına gelmektedir:

Zât-ı mutlaksan iy huceste-likâ
Küntü kenzüñ beyânı oldı ‘ıyân (N: G 327/6)

b. Nişân

İnsanlar sevgiliden bir nişan vermezlerse de sevgili, yeri göğü doldurmuş nişandır:

Kişi virmez nişân senden egerçi
Yir ü gök toptolu külli nişânsan (N: G 317/2)

c. Mazhar-ı Allah

Sevgili, Allah’ın mazharıdır:
İy sanem sen mahzar-ı Allâhsan
Başdan ayaga kelâmu’llâhsan (N: G 341/1)

d. Sûret-i Rahman

Nesîmî, sevgiliyi Rahman’ın sureti olarak görür:
Sensüz gerekmez kün fekân iy sûret-i Rahmân saña
‘İşk ehlinüñ maksûdı çün kevn ü mekândan yâr imiş (N: G 202/2)
[Ayrıca bkz. (N: G 281/6)]

e. Saye-i Sübhân

Sevgili Sübhân’ın gölgesidir:
İy sâye-i Sübhân maña iy sûret-i Rahmân maña
Döndi yöñüm senden yaña çün ehl-i îmân olmışam (N: G 281/6)

f. Kemâl-i sun'-ı ilâhî

Sevgili, İlahi sanatın kemal noktasıdır:

Sensin kemâl-i sun'-ı ilâhî ki görmedi

Hûr u melekde kimse yüzüñ nakşına cemâl (A: G 404/5)

g. Nûr-ı Hak

Hak'tan uzak olanlar sevgiliye beşer deseler de sevgili Hakk'ın nurudur:

Hakdan irag imiş anlar kim

Seni iy nûr-ı Hak beşer didiler (N: G 89/7)

h. Cümlelerin vücûdu

Nesîmî'ye göre ne arzda ne de semada sevgiliden ayrı bir şey yoktur. Bu bakımdan sevgili, cümlelerin vücududur. Burada mutlak vücut hatıra gelmektedir. "Allah Teâlâ kendi zâtıyla kâim, başkasına muhtaç olmayan-, kadîm, vâcib, değışme, parçalanma ve eksilmeden münezze, bâkî ve tektir.

Eşyâ ise kendi zâtıyla ma'dûm, hadîs –sonradan olma- mümkün, değışen, parçalanıp eksilebilen, fânî, çeşitli ve çoktur (taaddüd ve kesret)

İşte eşyâya nisbet edilen bu vücûd, gerçek vücûd olmayıp, O'nun esmâ ve sıfatının tecellîlerinin çeşitli şekillerde görüntüsüdür.

Allah Teâlâ'yı zâtı ile bilmemiz ve idrâk etmemiz mümkün değildir. Ancak O'nu, mahlûkatta görünen (zâhir olan) sıfatlarıyla anlayabiliriz.

Şu halde mevcut olan varlıklar, tasavvuf ehline göre hakikat, yâni vücûd itibâriyle Hakk'ın aynı, taayyün (meydana çıkma) itibâriyle gayrıdır.²² Nesîmî, beyitte, mutlak vücutla muhatabını ilişkilendirmektedir. Şairin

²² Eraydın, a.g.e., s. 218.

muhatabı doğrudan mutlak varlık değilse de O'nun önemli bir parçası veya tecellisidir:

Arz u semâda yohdur bir zerre senden ayru
İy cümleñ vüçüdü bâ-cümle der-miyânsan (N: G 320/6)

i. Hâliku'l-insân

Nesîmî'nin anlattığı varlığa insan demek bir utanç sebebidir. O, insan değil hâliku'l-insândır. Hâlik, yaratan, yaratıcı anlamına gelip Allah'ı ifade etmektedir. Haliku'l-insân terkihiyle şairin kimi kastettiği meçhuldür:

Utatur 'ârifüñ 'aklı seni insân dimek için
Ki insândur dimez kimse saña iy hâliku'l-insân (N: G 337/8)

j. Münşî-i eşyâ

Nesîmî, sevgili için "münşî-i eşyâ" ifadesini kullanıyor. Beyitte "münşî", kelimesinin hem yapan, inşa eden hem de iyi nesir yazan, kâtip anlamları düşündürülmektedir. Sevgili, eşyayı yapandır. "Münşî" kelimesi ile levh, hurûf, inşâ kelimeleri arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır:

Vüçüdüñ levhına yazdum senüñ 'ıškuñ hurûfını
Nesen iy münşî-i eşyâ bu ne vaz' u ne inşâdır (N: G 117/6)

k. Maksûd-ı kün fekân

Nesîmî, "kâ'inâta maksad" ve "maksûd-ı kün fekân" ifadelerini kullanıyor. Seyyid Nesîmî'nin en çok kullandığı ayetlerden biri, gerek şiir ve

gerekse nesirde “kün fekân” olarak kısaltılan Yâsîn Suresi’nin 82. ayeti²³dir. Sûrenin ilk ve sondan bir evvelki âyetleri Nesîmî’yi çok meşgul emiştir.²⁴

Âbâ vü ummehâtdan sensen hulâsa şeksüz
İy kâ’inâta maksad maksûd-ı kün fekânsan (N: G 320/3)

I. Küntü kenzin gevheri

Bir hadîs-i kudsîde Allah Taalâ “Ben gizli bir hazîne idim, bilinmek istedim, bundan dolayıdır ki halkı yarattım, yokken var ettim.” buyurmuştur. Bu hadîsin Arapça aslı “Küntü kenzen mahfiyyen..” diye başlar. Şâirler iktibâs yoluyla bu hadisten bahsederken “Küntü kenz” veya “Kenz-i mahfi” ibareleriyle bahsederler. Hadîs uleması bu hadîsin mevzû (sonradan uydurma) olduğunu söylerse de mutasavvıflar, bunu sahîh kabul eder ve hadîse çok değer verirler. Bursalı İsmail Hakkı’nın bu hadîsi açıklayan Kenz-i Mahfî adlı bir eseri vardır. “Ketm-i adem” ve “Âlem-i kitman” da Kenz-i Mahfî’den kinâyedir.²⁵ Beyitte nigâr, “küntü kenz” hadisi ile ilişkilendirilmek suretiyle ona tasavvufî derinlik kazandırılmaktadır:

Nigârâ küntü kenzüñ gevherisen
Ale’l-arşi’stevânuñ manzarısan (N: G 307/1)

m. Ale’l-arşi’stevânın manzarı

Hurûfîlik, Tanrı’nın “Er-rahmân” sıfatıyla “arş” ve “istivâ” kelimelerinden kendine göre manalar çıkararak bir inanç sistemi kurmaya çalışmıştır. Bu üç kelime Kur’ân-ı Kerim’in Tâ Hâ Suresi’nin 4. ayetinde zikrolunmaktadır. Nesîmî, Mukaddimetü’l-Hakayik’da bu hususu geniş bir surette açıklamaktadır. Nesîmî, bu ayeti şiirlerinde sık sık kullanmaktadır. 28 harf

²³ “İnnemâ emruhû izâ erâde şey’en en yekûle lehu kun fe yekûn(yekûnu).” “Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen olur.” Yâsîn/82.

²⁴ Ayan, a.g.e., s. 31.

²⁵ Pala, a.g.e., s. 266.

Âdem'in yüzünde yazılıdır. Bu 28, ilâhî kitabın işareti ve "kâ'im-i makâmı"dır. Âdem'in yüzü bundan dolayı "er-rahman ale'l-arşı'stevâ"dır. Rahman'ın Arşıdır.²⁶ Nesîmî insan yüzünde bunları gördüğü için bunları sık sık kullanıyor:

Nigârâ küntü kenzüñ gevherisen
Ale'l-arşı'stevânuñ manzarısan (N: G 307/1)

n. Âlimü'l-ilm-i cümle eşyâ

Sevgili, eşyanın bütün ilimlerini bilen âlimdir:
Âlimü'l-ilm-i cümle eşyâsan
Mâlenâ gayrüküm velâddeyyân (N: G 327/4)

o. Arş-ı Rahmân

Sevgili, Arş-ı Rahmandır. Arş, eski astronomide Batlmyus'un görüşüne göre bütün felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen katmandır. Dokuzuncu kat gökteki bu kata Felekü'l-eflâk, Felek-i a'zam veya Felek-i atlas da denilir. Buradan itibaren Allah ilminin başlaması ve Levh-i Mahfûz'un Arş'ta bulunduğu inanılması dolayısıyla arş, mecâzen Allah'ın takdirinin geldiği yer olarak bilinir. Allah'ın kudret ve ululuğu bu kattan evrene yayılır. Bu nedenle Arş-ı Âlâ, Arş-ı Rahmân, Arş-ı İlâhî, Arş-ı Yezdân ve Felek-i a'zam diye de bilinmektedir.²⁷

İy sıyâm ehline yüzüñ ulu 'ıyd
'Arş-ı Rahmân u 'ıyd-i ekbersen (N: G 318/11)

²⁶ Ayan, a.g.e., s. 34.

²⁷ Pala, a.g.e., s. 27.

p. İyd-ı ekber

Sevgili, âşık için İyd-ı ekber yani büyük bayramdır. İyd-ı ekber, arefesi cumâya rastlayan kurban bayramı²⁸ olarak tanımlanmaktadır. İyd-ı ekberin daha faziletli olduğu ve toplum arasında daha coşkulu kutlandığı açıktır: (N: G 318/11)

q. Mâye-bahş-ı eşyâ

Sevgili “mâye-bahş-ı eşyâ”, yani eşyanın temelini, esasını bahşedendir. Bu bakımdan gizli olan da meydanda olan da odur. Mahlûkatın rızkını veren de zamanın Halik’i, yaratıcısı da odur:

İy mâye-bahş-ı eşyâ sensen nihân u peydâ
Hem râzık-ı halâ’ik hem hâlik-ı zemânsan (N: G 301/8)

r. Kelamullah

Sevgili Nesîmî’ye göre baştan ayağa kelamullahtır. Kelamullah Allah’ın sözü yani Kur’an-ı Kerim’dir:

İy sanem sen mahzar-ı Allâhsan
Başdan ayaga kelâmu’llâhsan (N: G 341/1)
[Ayrıca bkz. (N: G 305/3)]

s. Seb’al-mesân

Sevgili Seb’a’l-mesândır. Kur’ân-ı Kerim’de²⁹ geçen “seb’al mine’l-mesânî” terkîbi, “Biz sana tekrarlanan yedi âyeti verdik.” anlamındadır.

²⁸ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yay., 1999, s. 409.

²⁹ **Hicr/87.**

Beyitlerde “seb’a’l-mesânî” olarak da yer alır. Seb’a yedi, mesânî ise ikişer, ikilenmiş anlamına gelmektedir. Bu terkiplerle genel olarak Fatihâ Sûresi kastedilir. Hurûfîler, seb’a’l-mesânî ile birlikte ümmü’l-kitâb terkîbi ile de Fatiha Sûresi’ne işaret ederler. Bilindiği gibi Fatiha Sûresi’nde yedi âyet vardır. İnsan yüzünde de dört kirpik, iki kaş ve bir saç olmak üzere yedi hat vardır. Fatiha Sûresi, Kur’ân’ın özüdür. Bu sebeple, Hurûfîlerce insan yüzünde âyetlerin görüldüğü kabul edilir.³⁰

Seb’a’l-mesânî özellikle Hurûfîlik’te önemli bir yere sahiptir. Bu akımın temsilcileri ve takipçileri, insan yüzünden hareket ederek Fatiha Suresi’yle birtakım ilgiler kurmuşlardır:

Yüzüñden ohıram innâ fetahnâ
Kelâmu’llâh ile Seb’a’l-mesânsan (N: G 305/3)

t. Türk-i mâ-zâga’l basar

Nesîmî, 150. gazelinin redifi olarak “Türk-i mâ-zâga’l-basar” terkiplerini kullanılıyor. “mâ-zâga’l-basar” ifadesi Necm Suresi 17. ayette geçmekte ve “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.” şeklinde tercüme edilmektedir. Bu ayette Hz. Peygamber’in Cebrâil’i gördüğü anda bakışlarının onda sabitleştiği, başka bir şeye bakamadığı anlatılmaktadır. Sadece “mâ-zâga’l-basar” ise “göz (gördüğünden) şaşmadı” olarak çevrilebilir:

Sen mâh-rûy-ı dil-rübâ iy Türk-i mâ-zâga’l-basar

Sen Husrev-i Şîrîn-likâ iy Türk-i mâ-zâga’l-basar (N: G 150/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 150/2; 150/3; 150/4; 150/5; 150/6; 150/7; 150/8; 150/9; 150/10; 150/11)]

³⁰ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15. yüzyıllar)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, s. 415.

u. Hulâsa-i rûh

Sevgili ruhun hûlasası, yani özüdür:

Ne rûhsın ya ne hûrîsin iy hulâsa-i rûh

Ki vasfuñı diyimez dünyâda kişi meşrûh (KB: G 411/1)

v. Zübde-i kevn ü mekân

Sevgili, zamanın ve mekanın gözbebeğidir:

Etegüñ silk elüñ yu kün fekândan

Ne âhır zübde-i kevn ü mekânsan (N: G 317/9)

w. Cemâl

Nesîmî sevgiliye cemâl diyerek hitap ediyor. İnsan yüzü ve insan yüzüne bağlı yorumlar Hurufiliğin temel felsefesini oluşturmaktadır:

Çün lebüñ câm-ı Cem oldı nefha-i Rûhu'l-Kudüs

İy cemîlüm iy cemâlüm bahr u kânum merhabâ (N: G 7/2)

6. Diğer

a. Gâzî

Sevgili, aşkın gazisi, âşık ise şehididir:

Bizcileyin iki görimeci ışk

Bir şehîd ü bir gâzî iy sanem (KB: G 1018/4)

b. Mahbûb-ı rûhânî

Nesîmî'nin muhatabı, ruhanî bir sevgilidir:

Gel iy mahbûb-ı rûhânî ki her dem boynuma gamdan
Firâk u hasret ü şevkuñ ipini taharum sensüz (N: G 197/5)

c. Mâ'ide-i rahmet

Sevgili rahmet sofrasıdır:

Sen mâ'ide-i rahmet ü nûn sûresi kaşuñ
Nûr âyeti uş gün bigi yüzüñdeki âyet (A: G 78/2)

d. Canlara bekâ u gönüllere hayât

Sevgili, canlara beka, gönüllerle hayat olarak ifade edilmiştir:

Sen cânlara bekâsın u gönüllere hayât
Ol 'ömr kim ırah geçe senden bekâ degül (A: G 383/3)

e. Bahr-ı Me'ani

Sevgili, güzellerin başı, zengilerin şahı ve mana denizidir:

Rahm eyle ayâ server-ı hubân ki fakîrem
Sen şâh-ı ganîsen
Ol hâl ü hatuñ 'âşıka hem kıble vü îmân
İy bahr-ı me'ânî N (M 4/4)

f. Sanem, büt

Sanem çoğu zaman bir hitap sözü olarak kullanılmaktadır:

Hindû-yi mestdür sanemâ fitnessi dilüñ
Sen sanma anı k'ay iledür tâ ki ayıla (KB: G 479/6)

Sevgili sanem olunca, âşık da putperest olur:
 Dak tutmagıl revâ degül âhır bu mestüñe
 Çoh cevır itmegil sanemâ büt-perestüñe (KB: G 679/1)

Sanemin aşkı âşığın gönlünü gamlandırır:
 İy sanem sevdâ-yı 'ışkuñ göñlümi gam-gîn ider
 Bagruma zahm urmaga tîr-i hadengüñ kîn ider (A: G Z6/1)

Sanem, mum gibi yakıcı ve zevk vericidir:
 Şem' ü safâdur ol sanem aña irişmege
 Pervâne bigi yanmaga tâb ü tûvân gerek (A: G 356/4)

Âşık, o put gibi güzel sevgili için canını vermeye hazırdır:
 Lâyık degül mi sen büt-i şîrîn-likây-ıçun
 Cânın fidî kulurisa 'âşık vefâyıçun (A: G 530/1)

Büt, Çin ve Hitâ [bkz. Öz/Hoten] ile sıkça ilişkilendirilir. Hitâ bütü aşığın kanına susamıştır. Âşık bu durumdan şikayetçi değildir, bu fikrin hatalı olmadığını söyler:

İy 'âşıkuñ kanına susamış büt-i Hitâ
 Nesh-ı 'azîmet itme ki fikrüñ hatâ degül (N: G 232/10)

Şair, "büt"ün kalles olduğunu söylüyor. Âşık, bu kalles put ile namustan ardan kurtulmak ister:

İy büt-i kallâş ive gel bizi bâzârî kıl
 İve gel nâmûs tonından bizi tîz 'ârî kıl (KB: G 891/1)

Sevgiliye benzer bir güzel görülmemiştir. Bu bakımdan onu mevcut kavramlarla anlatmak da mümkün değildir. Şair, sevgili için sanem veya büt demekle yetinmez/yetinemez çünkü o herhangi bir sanem veya büt değildir. Sevgili, "büt-i âhir-zemân"dır:

Deminde sencileyin hûb hergiz göz görmedi

Sinüñ aduñ bu dünyâda büt-i âhir-zemân olsun (KB: G 214/3)

Beytte “sanem didüm” ifadesine dikkat çekmek istiyoruz. Sevgiliye dair anlatımların tamamı şairlerin demeleridir. Sevgiliyi şairin anlattıklarından tanıyoruz. Eğer şair “sanem” yerine başka bir şey demiş olsa sevgiliyi başka türlü tanıyacaktık:

Baş komamağ için mi ayağuña subh u şâm

Şol zülf ü hâl u hatt u hadüñe sanem didüm (KB: G 443/4)

Sevgilinin mahiyeti tam olarak bilinmez. O, Âdemî mi sanem mi can mı belli değildir:

İns sinüñ ile üns ider cân cânı senden aparur

Âdemî misin iy sanem hasret-i ins ü cân mısın (KB: G 353/4)

Kur'an-ı Kerim'de muhtelif ayetlerde³¹ de belirtildiği üzere, putlara tapmanın hiçbir meşru tarafı yoktur

Diğer güzellik unsurlarını incelerken de göreceğimiz üzere, sevgili aşığın her şeyidir. Aşığın dünyasının merkezinde sevgili vardır. Bu bakımdan

³¹ Hani İbrahim, babası Azer'e (şöyle) demişti: "Sen putları ilahlar mı ediniyorsun? Doğrusu, ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum." **En'am**/74

İsrailoğulları'nı denizden geçirdik. Putları önünde bel büküp eğilmekte olan bir topluluğa rastladılar. Musa'ya dediler ki: "Ey Musa, onların ilahları (var; onlarınki) gibi, sen de bize bir ilah yap." O: "Siz gerçekten cahillik etmekte olan bir kavimsiniz" dedi. **A'râf**/138

Hani İbrahim şöyle demişti: "Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara kulluk etmekten uzak tut." **İbrâhîm**/35

"Andolsun Allah'a, sizler arkanızı dönüp gittikten sonra, ben sizin putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım." **Enbiyâ**/57

İşte böyle; kim Allah'ın haram kıldıklarını (gözetip hükümlerini) yüceltirse, Rabbinin Katında kendisi için hayırlıdır. Size (haklarında yasaklar) okunanlar dışındaki hayvanlar helal kılındı.

Öyleyse iğrenç bir pislik olan putlardan kaçın, yalan söz söylemekten de kaçın. **Hacc**/30

Demişlerdi ki: "Putlara tapıyoruz, bunun için sürekli onların önünde bel büküp eğiliyoruz." **Şuarâ**/71

"Siz yalnızca Allah'tan başka birtakım putlara tapıyor ve birtakım yalanlar uyduruyorsunuz. Gerçek şu ki, sizin Allah'tan başka taptıklarınız, size rızık vermeye güç yetiremezler; öyleyse rızık Allah'ın Katında arayın, O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Siz O'na döndürüleceksiniz." **Ankebût**/17

(İbrahim) Dedi ki: "Siz gerçekten, Allah'ı bırakıp dünya hayatında aranızda bir sevgi-bağı olarak putları (ilahlar) edindiniz. Sonra kıyamet günü, kiminiz kiminizi inkar edip-tanımayacak ve kiminiz kiminize lanet edeceksiniz. Sizin barınma yeriniz ateştir ve hiçbir yardımcınız yoktur." **Ankebût**/25

Gördünüz mü-haber verin; Lat ve Uzza'yı. **Necm**/19

Ve üçüncü (put) olan Menat'ı(n herhangi bir güçleri var mı)? **Necm**/20

çok defa idealize edilir; Divan şiiri geleneğinin kendine has imaj dünyası içerisinde kendine yer bulur. Şairlerin “sanem” kelimesini kullanmalarından dolayı onları kafirlikle suçlayamayız. Şairler için sevgilinin, bulunduğu yer cennet, sevgilinin eşiği kabledir. Âşığın Kabe’si sevgilinin yüzü, kaşları ise mihraptır. Bu ve benzeri ifadeler, sevgilinin aşkın, gündelik kadın anlayışından çok daha öte olduğunu göstermektedir. Şairler, sevgilinin normalden farklı olduğunu her fırsatta söylerlerken sevgilinin ne olduğunu kim olduğunu ise söylemezler.

Divan edebiyatında sevgili yerine istiare yoluyla kullanılan büt ve sanem kelimeleri ile kastedilen daha çok kilise duvarlarındaki mozayik işlemeli tasvirlerdir, sevgili puta benzetilerek sevgilinin o tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenir.³²

[Ayrıca bkz. (KB: G 1/1; 14/4; 20/4; 28/4; 31/1; 31/5; 31/6; 34/2; 46/1; 61/4; 67/1; 94/1; 103/3; 112/3; 147/1; 183/1; 187/1; 187/7; 202/3; 212/4; 219/4; 234/2; 240/7; 243/7; 260/1; 261/5; 267/1; 267/3; 278/5; 302/3; 302/4; 309/2; 311/1; 322/1; 322/7; 322/8; 335/1; 338/4; 339/5; 343/2; 345/7; 355/5; 381/4; 388/1; 390/6; 390/7; 395/1; 396/1; 429/1; 433/5; 435/1; 444/4; 469/6; 472/1; 477/3; 483/3; 484/2; 486/3; 496/7; 510/1; 525/1; 529/5; 534/3; 540/1; 570/3; 573/1; 573/5; 587/5; 622/9; 637/1; 639/2; 641/1; 644/3; 646/4; 668/4; 671/6; 675/2; 682/1; 682/6; 684/4; 686/1; 689/5; 690/1; 707/4; 721/3; 725/1; 737/1; 742/1; 742/5; 762/3; 764/3; 816/1; 817/3; 827/2; 838/2; 838/3; 881/6; 901/4; 901/8; 909/1; 909/7; 921/4; 966/2; 991/6; 1018/1; 1018/2; 1018/3; 1018/4; 1018/5; 1018/6; 1018/7; 1020/3; 1039/1; 1039/3; 1039/8; 1041/9; 1044/4; 1044/5; 1053/1; 1058/4; 1058/5; 1058/6; 1067/1; 1072/2; 1117/5; 1119/1; 1146/1; 1146/6; 1146/8; 1150/9; 1152/4; 1162/6; 1197/4; 1179/10; 1183/2; 1197/3; 1202/6; 1209/9; 1217/1; 1230/5; 1252/6; 1259/5; 1263/2; 1268/7; 1277/3; 1311/3; T 1327; R 1328/1; 1330/1; 1333/1), (N: G 33/9; 80/2; 81/5; 91/7; 109/1; 131/7; 143/8; 171/6; 187/1; 203/3; 206/13; 208/7; 217/3; 221/3; 223/2; 225/5; 227/3; 234/3; 234/5; 253/1; 268/2; 277/1; 299/1; 299/5;

³² Pala, a.g.e., s. 78-79.

319/2; 339/6; 341/1; 341/7; 349/3; 349/6; 356/1; 364/11; 367/3; 370/9; 376/13; 382/4; 369/15; 404/1; 409/4; 409/8; 409/13; 404/9; 418/5; 419/5; 446/7; 446/9; 452/3; 454/2; TB II-7/9; T 169]]

B. Tabiatla İlgili Benzetmeler:

1. Bitkiler ve bitkilerle ilgili benzetmeler:

a. Gül

Gül sadece Divan edebiyatında değil, halk edebiyatında, tekke edebiyatında da sıkça kullanılmaktadır. Dünya edebiyatlarında da sevgili-gül ilişkisi vardır. Bu bakımdan güle yönelik sanatkarlar için ortak bir tavidir. Çiçeklerin arasında gerek rengi, gerekse koku ve şekliyle gül kendini göstermektedir. Dolayısıyla sevgili bir çiçeğe benzetilecekse bu gayri ihtiyari güldür, gül olmalıdır.

Sevgili güldür:

İy gül-i hândânım âhır perdeden çih gonçe tek

Kim meni şevkuñda mecrûh eyledi hâr uşta gör (N: G 100/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 120/4; 219/3; 671/3), (KB: G 109/1; 115/1; 234/4; 315/2; 339/6; 557/5; 865/4; 1063/6; 1309/9), (N: G 192/3; 229/6; 233/5; 244/2; 244/4)]

Sevgili güle; âşık bülbüle benzetiliyor. Sevgiliden ayrılan âşık naleyeye başlıyor:

Tapuñdan ayru eger ney bigi iñleyem ne ‘aceb

Ki gülden ayrılıcah ‘andelîbe nâle düşer (A: G 247/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 692/7)]

Sevgili sadece gül değil aynı zamanda gülzardır:

Ben 'âşık-ı bî-çâre sen dil-ber-i 'ayyâre
 Bülbül bigi gül-zâre v'allâh ki müştâkam (A: G 415/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 531/7; 730/1), (N: G 189/4; 244/4)]

b. Nergis

Mitolojide “nergis” çiçeği Narkissos ile ilişkilendirilerek efsaneleştirilmiştir. Narkissos efsanesi, Lâtin şairi Ovidius tarafından da Ekho efsanesiyle birleştirilerek yeniden ele alınmıştır.

Ekho bir gün kırdâ dolaşırken Narkissos'u görür ve ona âşık olur. Duygularını ifade etmek ister fakat yaratılışı buna uygun değildir. Ekho ancak söylenen sözleri aynen tekrar edebilmektedir. Bu yüzden Narkissos'un kendisini görüp konuşmasını beklemek zorundadır.

Narkissos sonunda peşinde bir gölge gibi dolaşan Ekho'yu hisseder ve “Orada kim var?” diye seslenir. Ekho “...var” diye cevap verir. Böylece Narkissos ile Ekho arasında dünyanın en garip diyaloglarından biri başlar.

Bir gün Narkissos, bir pınar başında su içmek için durur. Suyu içmek için eğildiği sırada sudaki aksini başkası sanarak “kendi hüsnüne hayran” olur. Aşk derdiyle günden güne eriyen Narkissos pınarın başında can verir. Ekho ise, sevdiğinin iniltilerini uzaktan tekrarlayarak, çaresizce olanları seyretmektedir. Mitolojiye göre, Narkissos öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür: Nergis. Bu efsaneden gelen “narsisizm” terimi, psikolojide “kendi kendine hayranlık” diye kısaca tarif edilebilecek kompleksin teknik adı olmuştur. Narkoz ve narkotik gibi terimler de aynı kökten gelir. Nergisin bünyesinde uyuşturucu bir maddenin bulunduğu da bilinmektedir. Bunun için Dîvan şairlerine göre nergis bîmardır, mesttir, mahmûrdur. Çiçek toplumunda ise elinden kadehi düşmeyen biri olarak tasavvur edilmiştir.³³ Nergise benzetilen sevgili, bütün güzelliklerin üstünde bir bütünlük olmakla beraber, narsist bir tutum içerisinde değildir.

³³ Beşir Ayvazoğlu, **Güller Kitabı**, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1999, s. 142.

Nergis gibi sevgili can avlar. Bu nergisi gören aşığın içi lale gibi yakılmıştır. Âşık bu durumdan belki de memnundur. Çünkü lale de bir çiçektir ve nergisle aynı bahçede bulunma ihtimali vardır. Bu yüzden âşık bağırını isteye isteye yakar:

Lâle bigi içüm yahıldı çün kim
Ol nergis-i cân-şikârı gördüm (A: G 422/5)

Nergis içki içmeden sarhoş olur, çünkü o mest olmuş nergis gibi güzelleri yad etmiştir:

Kişi nergis bigi ser-mest olur bî-bâde
Çünkü yâd eyleye ol nergis-i mestâneleri (A: G 681/2)

c. Serv

Sevgilinin servi boylu olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Burada serv-i hıraman sevgilinin boyunu değil bütünü ifade etmek üzere kullanılmıştır:

Serv-i hırâmân mıdur gözüme karşı geçen
'Ömr misin iy sanem ki güzerânsın begüm (KB: G 1183/2)

Şair, sevgiliye, gonca dudaklı servi diye hitap etmektedir:

Göñlüm alalı âl-ıla iy serv-i gonca-leb
Lâle bigi içüm ü taşum toldı tâb u teb (A: G 67/1)

d. Şeker

Sevgili şekerdir:

Sen şekersin şöyle ki varsın nola
Ger şeker-hânaya barmah banaruz (KB: G 685/2)
[Ayrıca bkz. (N: G 244/2)]

e. Bâğ

Sevgili ,mum, çerağ, gülzar ve bağıdır:
 Gel iy ay u günüñ şem' ü çirâğı
 Gel iy yir ü gögüñ gül-zâr u bâğı (A: G 730/1)

2. Hayvanlar:

a. Âhû

Sevgili, aslanları bile avlayan bir ceylandır:
 Bah yüregümde lâle vakt-ı hazân bahârı gör
 Şîrleri şikâr ider âhû-yı cân şikârı gör (KB: G 562/1)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 634/2; 750/4; 1124/1)]

b. Geyik

Sevgili panteri bile avlayan bir geyiktir:
 Salınışuñ ilen apar cânımı ki diye gören
 Niçe sayd ider pelengi bu geyik maralini gör (KB: G 540/4)

c. Keklik

Sevgili keklik, âşık şehbazdır:
 Sen keklig iseñ ben dahı şehbâzam efendi
 Zülfüñ kılınıñ üsdine cânbâzam efendi (KB: G 1072/1)

d. Mâhî, balık

Sevgilinin hayali, âşığın göz yaşı ırmakları içerisinde mâhîdir:
 Cihânuñ mâhı çün sensin bu 'âlemden 'aceb tutma
 Hayâlüñle yaşum ırmağı içre gerçi mâhîsin (KB: G 420/2)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 349/8)]

e. Tâvûs

Sevgili, tavus kuşuna benzetilmiştir:
 Ben ayru düşdüm ol tâvûsdan kim
 Bu cân tûtisinedür zülf-i mar'aş (A: G 302/7)

3. Madenler:

a. Cevher

Sevgili cevherdir:
 Kâ'im oldı senüñle lem-yezelî
 Kim ki bildi ki sen ne cevhersen (N: G 318/8)
 [Ayrıca bkz. (A: G 350/3), (N: G 153/6; 130/9; 245/5; 301/1; 314/5;
 318/1; TB II-2/3)]

Sevgili hakikat gevheridir:
 Gark eyledi cemâlüñ nûrında kün fekânı
 İy gevher-i hakikat şerh eyle kim ne kânsan (N: G 320/5)

Sevgili cevher madenidir:
 Sende bulındı gevherüñ ma'deni sensen iy sanem
 Uş bu cihân içinde sen genc-i nihân mısan nesin (N: G 349/6)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 811/9), (N: G 7/2; 245/5; 319/1; 319/5; 320/5)]

Sevgili can deryasının ise cevheridir:

İy gevher-i deryâ-yı cân sen mazhar-ı sâhib-kırân

Oldı yüzüñ dârü'l-emân iy Türk-i mâ-zâga'l-basar (N: G 150/4)

b. Dür-dâne

Sevgili incidir:

Gel gel unutma yârını hâlin gör anun sor anı

Şevkindan ey dür-dâne gör gözden ne ummân akıtır (N: G 111/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 111/4; 177/11; 271/8; 301/3; 320/2; 330/3; 423/1; 424/1)]

4. Yer şekilleri, tabiat olayları:

a. Bâd

Kadı Burhaneddin, sevgiliyi bad-ı girana, sert rüzgâra benzetiyor:

Ben özümü terk idüp 'ışk ile bir olmuşam

Mürvete sıgar mı ki bâd-ı girânsın begüm (KB: G 1183/6)

Sevgili hazan rüzgarıdır:

'ışk bahârını sen kılmagıl âhır be-bâd

Gerçi ki 'ışk ehline bâd-ı hazânsın begüm (KB: G 1183/7)

b. Bahr

Sevgili hem deniz hem de cevherdir:

Allâh Allâh ne cân u dil-bersen

Allâh Allâh ne bahr u gevhersen (N: G 318/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 7/2)]

C. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:

Divan şairi, gökyüzüyle yakından ilgilidir. Göğün bilinmezliği ve gizemi ile insanoğlunu öteden beriye çeken cazibesi, sevgilinin müphem, tam olarak idrak edilmeyen, idrak edilse bile tam olarak ifade edilmeyen yapısıyla birleştirilmiştir.

1. Güneş, şems, mihr, âfitâb, hurşîd

Sevgili güneşe benzetilir. Gökyüzündeki en parlak cisim olması sebebiyle güneş yıldızların hükümdarı olarak kabul edilmiştir.³⁴ Sevgili de tüm güzellerin şahıdır.

Güneş, nücûm ilmine göre kuvvet, şiddet, kahır, istitâlet, sürekli gazap, rağbet, hiss, iffet, hayâ ve rikkat vasıflarıdır. Sarı renk güneşe mensuptur. Buna mensup olanlar zeki, kuvvetli ve sanatkâr olurlar, âlâyiş ve eğlenceyi severlermiş.³⁵

Güneş, pazar günüyle perşembe gecesine hâkimdir. Kimyâgerler altına şems derler. Kamer ile müşteri şemsin dostları, Zühre ile Zühal düşmanlarıdır.³⁶

Sûre-i Seb'al-mesânîdir cemâlûñ iy güneş

Sûret ü mâ'nî yüzüñ Seb'al-mesânî gösterür (N: G 42/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 69/7; 380/7; 433/7; 601/6), (KB: G 655/1; 702/3; 1183/3; 1229/1; 1315/6), (N: G 88/13; 95/10; 192/9; 244/6; 251/6; 268/9; 318/2; 320/4; 381/3; 409/7; 455/3; TB II-1/4; T 30; 149; 301)]

Sevgili güneştir, âşık onun ayağının altındaki tozdur, güneşin toprağa bakmaması nazar kılmaması mümkün değildir:

³⁴ Ahmet Atillâ Şentürk, "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 90, Haziran, 1990, s. 159.

³⁵ Onay, a.g.e., s. 246.

³⁶ Ömer Ferit Kam, **Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tedkîkâtı)**, Hazırlayan: Halil Çeltik, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2008, s. 199.

Sen güneşsin ü bizüz ayaguñ altındagı hâk
Güneşüñ hâke nazar kılduğı noksân ola mı (A: G 724/3)

Âşık kendisini zerre olarak görüyor, sevgili ise hurşittir. Zerrenin hurşide halini arz etmesi mümkün değildir:

Kimdür ki zerre hâlini hûrşîde ide şerh
Ya katrenüñ selâmını 'ummâna 'arz ide (A: G 601/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 380/7)]

Sevgili âfitâptır. Işıkları da yere vurur. Âşık yüzünü nereye sürerse sürsün sevgilinin yoluna sürmüş olur:

Yoluñda yüzümi sürerem şöyle k'âfitâb
Kim ayaguñ tozı gözüme tûtiyâ-durur (A: G 222/5)

Bazı beyitlerde sevgili güneşe benzetilirken âşık kendisini aya benzetir. Nasıl ki ay güneşi görmeyince görünmezse, âşık da sevgiliyi görmeyince görünmez:

Görmez olur isem seni görünmez olam ben
Güneşi eger görmeye görünmez olur mâh (KB: G 597/3)

Güneş gibi sevgiliden ayrılan âşık, hilale döner:
Güneşden ayrılıcah ay olur bedr
Ben ayrılalı beñzedüm hilâle (KB: G 608/7)

Gece gündüz, ayın güneşi, güneşin ayı kovması gibi âşık da sevdiğini kovar:

Gündüz gice ay güneşi kovar güneş ayı
Her birisi kovar kovanı illâ seni ben (KB: G 766/2)

Sevgili, aydan ve güneşten de üstün bir parlaklığa sahiptir. Dolayısıyla o belirince ne ay ne güneş görünür:

Ay ile güneşi sini görelî görmemişem
Sen revâ ola mı her gice ki yıldız göresin (KB: G 779/3)

Sabah, sevgilinin güneşinden sadakatle bahsetmiştir. Cihanın nur ve safa ile aydınlanmasının sebebi, sevgiliden bahsedilmesidir:

Nefes mihrüñden urdı sıdk-ıla subh
Cihân uş rûşen ol nûr u safâdan (A: G 480/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 246/3)]

Sevgili, ay gibi görünen güneştir:
İy kamer tal'atlu şems-i hâverî
Ravza yüzüñdür tudaguñ Kevseri
Ger seni görse idi düşde perî
Oda salaydı otuz iki peri (N: T 301)

Batlamyus astronomisine göre dünya güneşin etrafında değil güneş dünyanın etrafında döndüğünden gazel ve kasidelerde sevgili yahut memduh

övülürken güneşin onlara âşık veya hayran olup bu yüzden çevrelerinde dolaştığı iddia edilir.³⁷

Sevgiliyi, bazıları idrak edememiş ve ona şem' yani mum diyenler olmuştur, oysa sevgili, ay ve güneşi, tıpkı pervane gibi ateşinde yakar. Ayın ve güneşin parlak oluşunun sebebi budur:

Bu matla'-ı nûra nicesi şem' diyem kim
Pervâne bigi oda yahar mihr-ile mâhı (A: G 633/2)

Muhâk, ayın kavuşum esnasında yeryüzünden görülemeyen durumuna denir.³⁸ Sevgili belirince, ay, muhâk durumuna gelmekte yani

³⁷ Şentürk a.g.m., s. 161.

³⁸ İrfan Yücel, "Hilâl" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, 1998, s: 1.

kaybolmakta, güneş ise zevale uğrayıp batmaktadır. Bilindiği gibi, ay, kendisinden daha güçlü bir ışık kaynağı olan güneş ortaya çıkınca kaybolur. Sevgili bütün gök cisimlerinden daha nuranî olduğu için o belirince, ortada hiçbir gök cisminin kalmaması doğaldır:

Getürdi 'ışkuñ uş aya muhâkı
İrürdi mihrüñ uş mihre zevâli (A: G 725/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 115/4; 194/2)]

Gün, sevgiliye bir defa bakmış ve hayret etmiştir. Bir defa daha baksa, güneş zail olacaktır:

Gün bir nazar kıldı saña hayretde kaldı bunca yıl
Sahın ki bir dahı bahup nâ-geh zevâle düşmesün (A: G 513/4)

Sevgiliye erip bir defa bakan insan, bir daha güneşi aramaz:

Hûrşîdi zerrece nazarına getürmeye
Lutfuñdan ol ki saña irüp bir nazar bula (A: G 36/2)

Sevgiliye sadece melek huri değil, güneş ve Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] de gönülden müşteridir. Müşteri [bkz. Müşterî Tali'-Göz, Çeşm, 'Ayn/Müşterî], kelimesi Jüpiter'i çağrıştıracak şekilde iham-ı tenasüplü kullanılmıştır:

Nedür hûrî melek kim cân u dilden
Saña mihr-ile Zühre müşterîdür (A: G 268/3)

Şair, güneşle birlikte gölge unsurunu da ihmal etmez. Saç, gölge ile ilişkilendirilir:

Gerçi saçuñ vasfıdur zıll-ı medîd iy güneş
Zâhide şol cennetüñ zıllı medîd olmadı (N: G 417/10)

2. Kamer, bedir, ay, mâh, bedir, mâh-ı tamâm, meh-i tâbân, bedr-i münîr

Sevgili kamerdir. Ay, sevgiliyi anlatma noktasında önemli bir gök cisimidir. Parlaklık derecesine göre “ilk kadir”den sayılan, yani en parlak ve “orta kutlu” (sa’d-ı mutavassıt) yıldızlardan olan ay birinci göktedir. Göğü yeşil zeberced rengindedir. Pazartesi günü yaratılmıştır. Dostu güneş, burcu yengeçtir. Soğuk (bârid) ve yaş (râtıb) tabiata sahiptir. Pazartesi günü ve Cuma gecesi ayın tesiri altında olup beyaz renk onlara nisbet edilir. Ay minyatürlerde başında tacı, sağ elinde bir harbe bulunan insan veya dört kişinin kaldırdığı bir öküz şeklinde tasvir edilir. Ayın tesiri altında olan kişiler sebatsız, ihmalkâr hayalperest, bencil, endişeli ve zayıf kimseler olarak kabul edilir.

Kâinatın kalbi kabul edilen güneşten sonra ay, kâinata ve insanlara en çok tesiri bulunan bir yıldızdır. Simya ilmine göre gümüşün teşekkülünde rolü vardır:³⁹

Oldı Nesîmî iy kamer hüsnüñe fitne neyelerem

Fitne-i âhîru’z-zemân çün bu zemân içindedür (N: G 143/11)

[Ayrıca bkz. (A: TC II-9/4; G 69/7; 704/1; 704/2), (KB: G 9/4; 13/4; 111/2; 887/1; 1194/9; 1271/8), (N: G 13/11; 127/11; 187/2; 192/9; 202/10; 203/7; 244/6; 254/1; 254/7; 258/1; 278/7; 290/2; 318/2; 320/4; 330/1; 339/8; 369/1; 381/3; 408/4; 412/3; 419/4; 419/8; T 35)]

Âşık, ay gibi sevgiliyi görünce ona dua etme isteği duyar fakat nasıl dua edeceğini bilmemektedir. Aya olsa olsa, onun gün ve ayını arttır, fazlalaştır diye dua edilir:

Ol mâha ne du’â-y-ıla zikr ideyim i Hak

Sen vir anuñ besî sâl u mâhına (A: G 611/7)

³⁹ Âmil Çelebioğlu, “Kültür ve Edebiyatımızda Ay” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1998, s. 679.

Mâhî, mah ile tevriyeli kullanılmıştır. Mâhî “balık” demektir. Aynı zamanda “aya mensup, aya ait” anlamını taşır. Âşık, sevgilinin varlığıyla zindelik bulur. Nasıl ki, balık, sudan ayrı yaşayamazsa, Âşık da sevgiliden ayrı yaşayamaz:

Cân sinüñ-ile zinde-durur sensüz olamaz
Sudan ırak iy mâh nice dirile mâhî (A: G 662/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 415/5)]

İlk mısrada şair, sevgilisine mâh diye seslenirken, ikinci mısrada mâhî diyerek hitap ediyor. Yaş ve ırmakla ilişkili olarak ikinci mısrada sevgilinin balığa benzetildiğini görüyoruz:

Cihânuñ mâhı çün sensin bu ‘âlemden ‘aceb tutma
Hayâlûñle yaşum ırmağı içre gerçi mâhîsin (KB: G 420/2)

Ay ile güneş gece gündüz peş peşe devretmektedirler. Âşık sevgilinin devr-i kamer haline gelmesini ve muhale bakıp görmesini istiyor. “Muhâl” imkansız anlamına gelirken, muhâle dostluk, sadakat anlamına gelmektedir. Beyitte her iki anlam da kast ediliyor:

Ay ile güneş devr ü teselsül gice gündüz
Gel devr-i kamer hâline gör bah bu muhâle (KB: G 928/7)

Mah-ı تماما benzetilen sevgilinin uğruna güneş her gün zevale uğramaktadır:

Güneş mâh-ı temâmından zevâle her gün ugrar çün
Neden şol âfitâb ayruh zevâlûñ kadrini bilmez (N: G 176/9)

Gün sevgiliyi görse onun şavkından zail olur, ay sevgiliye baksa düşer:
Gün sini görse şavkdan aña zevâl irer
Ay saña bahsa ‘ışk aña key eser düşer (A: G 194/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 115/4; 725/2), (N: G 84/4)]

Ay ve güneş sevgiliye benzeme gayreti içerisinde. Âşık, sevgili zannederek güneşe bakmış, ay ise bu durumu kıskanarak, âşığın başına kakmıştır:

Yüzün ola diyü bir kez nazar itdüm güneşe
Gayre bahduñ diyü ay itdi baña yüz teşnî (A: G 322/4)

Sevgilinin aynı nazım biriminde hem güneşe hem de meh-likaya benzetildiği görülür:

Tutdum bu zemîn ü âsmânı
Haver güneşi vü meh-likâsan N (TB II-4/5)

Sevgili, güneş ve ay olarak değerlendirilmektedir. Eski astronomiye göre ay ve güneşin birbirine dost olduğu bilinmektedir. Güneşten, sonra en parlak gök cismi olarak kabul edilir.⁴⁰ Güneş ve aya, herhangi bir gök cisminin dostluk etmesi mümkün değildir. Sevgilinin dostu, arkadaşı veya sırdaşı bulunmamaktadır, o, tek ve yalnızdır:

Aña nazîr didi ki kime ideyim nazar
Tâ mihr ü meh çün olmadı kimse misâl-i dost (A: G 83/7)

3. Merrîh ü Zühâl

Sevgili, savaşta Merih ve Zühal, mecliste ise ay ve güneştir. Zühâl, Arapçada yüksek ve uzak anlamına gelen “zâhil” kelimesinden türemiş ve yeryüzüne bilinen en uzak seyyare olduğundan bu ad verilmiştir. Bu sebeple Arap edebiyatında eskiden beri çok uzakta veya çok yüksekte olan nesnelere mesafe itibarıyla Zühâl’e teşbih edilmişlerdir. Romalılar Satürn, Farsların Keyvân dediği Zühal, Yunan mitolojisinde zamanı temsil eden Kronos’a tekabül eder.

⁴⁰ Çelebioğlu, a.g.m., s. 679.

Yunanlılar Zühâl'i elinde orak yahut eğri bir bıçak bulunan bir ihtiyar şeklinde tasavvur ederlerdi. Daha sonra yanına bir timsah ve kum saati koyarak zulüm ve zaman mefhumlarına işaret etmişlerdir.⁴¹ Kaynaklar, bu gezegenden nahs-ı ekber yani büyük uğursuzluk olarak bahseder. Yeri yedinci kat göktür.⁴² Gezegenin tabiatı ifrat derece kuru ve soğuktur.⁴³ Zühalin özellikleri ahmaklık, cehalet, korkaklık, yalan, dedikoduculuk, gam, keder, tembellik, bönlük, zarardır. Çarşamba gecesiyle cumartesi gününün ilk saatlerine hâkimdir. Yedinci kat gökte oturur, oradan âleme nezâret edermiş. Yüksekte oturduğu ve rengi siyah olduğu için şairler onu sarayların damlarında pâsbânlık eden Hintlilere benzetmişlerdir.⁴⁴ Zühre ile Utarit dostları, şems ile kamer düşmanlarıdır.⁴⁵

Beşinci feleğin yıldızı olan Merih, Yunanlılarca savaş tanrısı Ares, Romalılarca Mars olarak isimlendirilmiştir. Bu yıldız, İran'da Behram adıyla anılarak hayır meleklerinden sayılmıştır. Batı'da buluttan ata binmiş, elinde mızrak veya kılıç bulunan, bazen de postacı kılığında bir delikanlı olarak tarif edilen Merih; Doğu'da sağ elinde kınından çekilmiş bir kılıç veya mızrak bulunan, sol eliyle de kanlı bir insan başı tutan kızıl parmaklı bir delikanlı olarak tasavvur edilir. Savaş, kin ve zulmü temsil eder. Bazı minyatürlerde başında miğfer de bulunur.⁴⁶

Merih, küçük uğursuzluk olarak bilinir. Tabiatı ifrat derece ateşli ve kurudur. Özellikleri neşat, yiğitlik, hiddet, sefâhat, kuvvet, hıyânet, gazap, hayâsızlık, inat, reisliktir. Beşinci iklim ve kızıl renk ona mensuptur.⁴⁷

İran esâtirine göre her şemsî ayın yirminci gününde işleri görmeye, yoluna koymaya memur bir peridir.⁴⁸

Rezm içinde iren aña sana Merrîh ü Zühâl

Bezm içinde gören anı diye Mâh u Âfitâb (A: G 69/7)

⁴¹ Şentürk, **a.g.m.**, s. 169.

⁴² Onay, **a.g.e.**, s. 509. Kam, **a.g.e.**, s. 131.

⁴³ Onay, **a.g.e.**, s. 509. Kam, **a.g.e.**, s. 131.

⁴⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 159.

⁴⁵ Kam, **a.g.e.**, s. 131.

⁴⁶ Şentürk, **a.g.m.**, s. 162.

⁴⁷ Kam, **a.g.e.**, s. 128.

⁴⁸ Onay, **a.g.e.**, s. 356.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle sevgilinin rezmin de bezmin de hakkını verdiğini görüyoruz. Hükümdarların hayatı büyük ölçüde bezm ve rezm arasında geçmiştir. Hükümdarların kaderi sevgiliye yakıştırılmaktadır. Sevgili aynı sevgilidir, fakat, mekanlar değiştikçe insanların sevgili üzerindeki telakkileri de değişmektedir. İncelediğimiz divanlarda sevgili çoğu zaman karşımıza iki temel surette çıkmaktadır. Birincisi, yay kaşları; kırıpik okları; gamze, kılıçları; zülf kemendi; hunhar gözleriyle savaş ve savaşı çağrıştıracak şekilde, diğeri ise, servi boyu; gül yanakları; ipek teni; benefşe saçları; anber ve misk kokusuyla gülistan ve baharı çağrıştıracak şekilde.

4. Müşteri tali'

Şair, sevgiliye müşteri tali' diye hitap ediyor. Müşteri, Zühre'den sonra en parlak yıldızdır. Sarı renkte bir yıldız olduğundan harareti bir tabiata sahip olduğu kabul edilir. Ancak mizacı kuru, sıcak ve mutedildir. Bu sebeple uğurlu bir yıldızdır. Kendisinden "Sa'd-ı Ekber" (büyük uğurlu) diye bahsedilir. Tabiatı bakımından dostları Ay ve Merih, düşmanları ise Utarid ve Zühal'dir. Evi, Kas ve Hût'ta, şerefi Seratân'dadır.

Yıldız bilgisine göre din, ilim, utanç, alçak gönüllülük, dürüstlük, namus ve belâgat buna mensuptur. Müşteri yeryüzünde hâkimken doğanlar büyük yüzlü, iri veya şehlâ gözlü, ak sakallı, iyi huylu, akıllı, zarif, talihli ve mesut olurlar; güzel konuşurlar. İklimlerden ikinci iklim, günlerden Perşembe, gecelerden pazartesi, madenlerden tunç, yaratıklardan insan, hayvanların ehlileri, kuşlardan yem yiyenler, bedenden kırmızı kan damarları, beyin, bağırsak, gırtlak ve karın bu yıldıza mensuptur.⁴⁹

Yüzüñi Zühre görürse senüñ iy müşteri tâli'

Dahı ol bahmaya hergiz bu çarhuñ gün ü ayına (A: G 576/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 576/4)]

⁴⁹ Şentürk, a.g.e., s. 164.

5. Kevn ü mekân

Sevgili, kevn ü mekân, yani kainattır:

Kevn ü mekâna bahmazam çün seni buldum iy sanem

İki cihân içinde sen kevn ü mekân mısan nesen (N: G 319/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 319/1; 349/3)]

6. Dehr ü zamân

Sevgili, dünya ve zamandır:

Dehr ü zemân içinde çün bulmadı kimse bir dahi

Sencileyin bu lutf ile dehr ü zemân mısan nesen (N: G 319/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 349/5)]

7. Cihan

Sevgili âşık için cihandır:

Nigârînâ neçün yohdur karâruñ

Cihânsın ola mı yoh i'tibâruñ (KB: G 750/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 320/9)]

8. Zühre-nüvâ

Şair, muhatabına “Zühre-nüvâ” [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] diyerek hitap eder:

Câm-ı zerden mey-i la'l içüben iy Zühre-nüvâ

Ney-i hoş-nagme düz ü sûz-ıla sâz it çengi (A: G 683/8)

9. Yıldız

Sevgili yıldızdır:

Hansı burcuñ yulduzısan iy melek bilsem seni

Menzilüñ ref' oldı yüz miñ kevkeb-i seyyâreden (N: G 299/2)

10. Semâ

Sevgili, aşığa göre semadır:

Yir ü gök ehli seni severler

Reşk-i arz u semâsın iy cânıçuh (KB: G 1144/6)

D. Tarihi, Efsanevi, Mitolojik Unsurlar:

1. Hüma

Sevgili, Hüma kuşuna benzetilmektedir. “Farsça olan Hümâ kelimesi devlet kuşu, saadet ve kutluluk anlamlarına gelir. Arapçası “Bulah”dır. Bazı Türk lehçelerinde Kumay, Umay şeklinde kullanılan Hümâ, Farsçada Hümâ ve Hümây, Anadolu Türkçesinde ise Hümâ ya da Humâ biçiminde kullanılır.

Devlet kuşu, cennet kuşu, talih kuşu adlarıyla bilinen Hümâ'nın özellikleri, yaşadığı yer ve Hümâ ile ilgili inançlar çeşitlilik göstermektedir. Bazı ortak özellikleri dolayısıyla Anka, Simurg, Garuda, Kaknus ve Phoenix gibi diğer efsanevi kuşlarla karıştırılan Hümâ'nın sürekli karlarla örtülü bir ülkede, Çin Cezayiri'nde, Hint Okyanusu adalarında, Kaf Dağı'nda, Hindistan'da, Deşt-i Kıpçak'ta, Bahr-ı Muhitde, Hitâ-Hoten bölgesinde

yaşadığı yolunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır.⁵⁰ Onun nerede olduğu bilinmediği gibi, tam olarak şekli şemali de bilinmemektedir. Halk arasında bu konuda bazı yakıştırmalar ve söylentiler bulunmaktadır.

Hümâ, doğan cüssesinde ve bir mikdâr tûlânî, açık mavi renkli, kuyruğu münakkaş cigâlî, bir mes'ûd ve müteyemmin kuştur.⁵¹ Zararsız hayvanları incitmez, yalnız yırtıcı kuşları avlar, kemikleri yermiş.⁵²

Hümâ'ya devlet kuşu denilmesi ile hümâyun kelimesinin hükümdar, padişah anlamlarını kazanması Hümâ'nın gölgesi ile ilgili inançlardan kaynaklanır. Halk inançlarına göre eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydanda toplanır, Hümâ kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilmiştir. Hümâ kuşunun uçarken üzerinden geçtiği ya da gölgesinin düştüğü kişinin taç giyeceğine ya da yüksek bir makama ulaşacağına inanılmasının nedeni de budur. Günümüzde kullanılan talih kuşu, devlet kuşu deyimleriyle, insanın başına ya da üstüne kuş pislemesinin hayra yorulması Hümâ'nın zenginlik ve mutluluk getirici olması inancıyla ilgilidir. Hümânın canlısının asla yakalanamayacağına, Hüma'yı öldürenin ise kırk gün içerisinde öleceğine inanılır. Hümâ'nın eski Türk inancındaki Tanrı Umay'la olan benzerliği ve Çepni boyunun sembolünün Hümâ kuşu olduğu da bilinmektedir.⁵³ Hümanın yerinin yurdunun bilinmeyişi, yakalanamayacak olması, gerçekten çok efsaneye yakışan tarafı ile sevgili arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Şairlerin hemen her fırsatta dile getirdikleri idealize sevgili de bir anlamda şiir dünyasının efsanesi haline gelmiştir:

Sen Hümâ-yı lâ-mekânsan kendözünden bî-haber
Gelmedüñ tâ kim göresen menzil-i a'lâ-yı 'ışk (N: G 218/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 301/4; TB II-4/6; II-4/7)]

⁵⁰ H. Dilek Batıslam, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka, Simurg" **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı 7, 2002, s. 187.

⁵¹ Onay, **a.g.e.**, s. 276.

⁵² Onay, **a.g.e.**, s. 276.

⁵³ Batıslam, **a.g.m.**, s. 187, 188.

2. Anka

Anka kelimesi İbranice “anak” kelimesinden türemiştir. Anak, isim olarak gerdanlık, uzun boyunlu dev anlamlarına, fil olarak ise gerdanlık takmak, boğmak, boğazı sıkmak anlamlarına gelmektedir. Anka; uzun boyunlu, ismi olup cismi olmayan büyük bir kuştur. Simurg, Zümrüdüanka adlarıyla da bilinir. Cennet kuşuna benzer yeşil bir kuş olduğu için bu ad verilmiştir.⁵⁴

Ankanın yüzü insan yüzüne benzer, tüyleri renk renktir. Kendisinde her hayvandan bir alâmet bulunduğu ya da vücudunda otuz kuşun renk ve alâmeti olduğu, bu nedenle İranlıların Anka'ya Sirenk, Simurg dedikleri söylenir. Kırmızı ve altın renkli, uzun tüylü, güzel sesli ve erkektir. Bir rivayete göre dişidir. Tanrı sonra buna bir erkek yaratmıştır. Musa peygamber zamanında meydana gelen bu kuş, çoğalıp Necid ve Hicaz taraflarına yayılmıştır.⁵⁵ Şair, Anka'ya benzettiği sevgiliyi avlamanın derdindedir:

Olurdı Ahmedî cânâ seni avlaya halvetde

Göñül eydür aña dek dur saña bu sad-ı ‘ankâdur (A: Z 5/7)

3. Kûh-ı Kâf

Sevgili, kaf dağıdır. Kaf dağı, dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsızlığına inanılan dağlar zinciridir. Efsaneye göre Ye’cûc ile Me’cûc, Anka, cinler, şeytanlar, ejdehâ bu dağın arkasındadır. Dağın yüksekliğinin 500 fersah olduğu, birçok yerinin su içinde olduğu rivayet edilir. Güneşin ışıkları bu dağa çarptıkça yeşile boyanır ve oradan aksedince de maviye bürünürmüş. Gökyüzündeki mavilik de ışıkların okyanuslardan yansmasıyla ortaya çıkarmış. Yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kâinatın sembolü olarak şiirlerde Anka ile birlikte anılır. Kur’ân-ı Kerîm’de Kaf sûresi “Kaf” harfi ile başlar. Bazı müfessirler bu harfi “Kaf dağı” olarak tefsir

⁵⁴ Batislam, **a.g.m.**, s. 195.

⁵⁵ Batislam, **a.g.m.**, s. 196.

etmişlerdir ve dağın yeşil zebercetten olduğunu, semanın onun üzerinde bulunduğunu söylerler. İsrailiyât kaynaklı olmak üzere bu dağın ucu, dünyanın altında bulunan kayaya değermiş, zelzelelerin kaynağı da burasıymış. Tasavvufta Kaf dağı mürşid-i kâmilin vücûdudur.⁵⁶ İkinci mısradaki şair, sevgiliyi ayn, şîn, kaf harfleriyle ilişkilendirmiştir, sevgili ayn, şîn kaf dolayısıyla aşktır:

Sen de bir seyr eylegil zîrâ ki kûh-ı Kâfsın
Var bize harf eylemegil ayn u şîn ü kâfsın (KB: G 1223/1)

4. Hızır, İlyas

Sevgili hem Hızır, hem de İlyas'tır. Kelime olarak "yeşillik, yeşerme, tazelik" vs. gibi anlamları olan Hızır'ın peygamber veya veli olduğu yönünde pek çok rivayet bulunmaktadır. Hızır'ın İlyas Peygamber'e verilmiş bir lâkap olduğunu söyleyenler de vardır. Hızır'la ilgili halk arasında geniş bir kültür oluşmuştur. Darda kalanların imdadına yetişmesi inancı çok yaygın olup "Kul bunalmayınca Hızır yetişmez, Hızır gibi yetişmek" gibi sözlerde hâlâ yaşamaktadır. Onun Nuh, Musâ veya İskender zamanlarında yaşadığı hususunda rivayetler varsa da ölümsüzlüğe kavuşmasının İskender zamanında gerçekleştiği görüşü yaygındır. Rivayete göre Nuh Peygamber onun ömrü için duâda bulunmuş. Hızır'ın sağ elinin baş parmak kemiği yokmuş. Bu nedenle musâfaha yapanlar, karşısındaki kişide bu kemiğin olup olmadığını yoklarmış. Zira, eğer Hızır ile karşılaşırlarsa o eli bırakmayacak ve ona her istediklerini yaptırabileceklerdir. Hızır'ın Peygamber veya velî olduğu hususunda rivayetler vardır. Halk inanışında büyük bir yer edinmiş olup Kur'ân-ı Kerîm'de Kehf Suresi'nde Musâ Peygamber ile olan macerası anlatılır.⁵⁷

Bu ikide birliğün sebâtı
Hızır olduñ u dahı İliyâsan N (TB II-4/10)

⁵⁶ Pala, a.g.e., s. 248.

⁵⁷ Pala, a.g.e., s. 204.

5. Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır

Âşık, ayrılığın zulmetinde yürüyerek ab-ı hayvan olan sevgiliyi arar. Ab-ı hayat zulumat diyarında bulunan ve içenin ölümsüz olacağına inanılan sudur. Bu sudan Hızır ve İlyas'ın içtiği rivayet edilmektedir. İskender ise zulumat diyarına kadar gittiği halde ab-ı hayata kavuşamamıştır.

“Eski kültürümüzün, dinler tarihi, tefsir, edebiyat, tasavvuf gibi hemen hemen bütün alanlarına girmiş, tarihî-efsânevî bir şahsiyet olan İskender; İslâm tarihindeki -Kur'an'da da kıssası anlatılan, peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaflar olan- Zül-Karneyn, Yunan (Makedon) tarihinde ismi zikredilen Büyük İskender (Alexander The Great) ve bunların karıştırılmasıyla meydana gelmiş olan âb-ı hayatı arayan İskender olmak üzere üç farklı kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Divan şiirinde bahsi geçen İskender, Zülkarneyn'le Makedonyalı Büyük İskender'in karışımı bir şahsiyet olup, ikisinin maceraları ve hayatları birbirine karışmış haldedir.⁵⁸”

İskender, şahsiyeti etrafında oluşmuş birtakım rivayetlerle şiire girmiştir. Bu rivayetlerden en çok üzerinde durulana ise Hızır'la beraber ab-ı hayatı aramasıdır.

Kur'an'da Kehf Suresi'nde anlatılan Hz. Musa'nın arkadaşıyla olan seyahati, bu seyahat esnasında kızarmış bir balığın suyla teması sonucu canlanarak yüzüp gitmesi, dünyanın en ünlü mitsel hikâyelerinden Gılgamış'ın edebî hayatı sağlayacak nesneyi (su, ot) araması hikâyesi, Zülkarneyn'in Doğu ve Batı'ya olan yolculukları, Makedonyalı Büyük İskender'in gencecik yaşında Anadolu ve Asya'yı istila ederek, olağanüstü fetihler gerçekleştirmesi ve hemen hemen her toplumda, değişik de olsa, Kıyamete kadar yaşadığına ve darda kalanlara yardım ettiğine inanılan Hızır hikâyeleri bu mevhum mâcerânın belli başlı unsurlarını oluşturmaktadır.⁵⁹

⁵⁸ Tökel, a.g.e., s. 187.

⁵⁹ Tökel, a.g.e., s. 198, 199.

Değişik kaynaklarda farklı şekillerde anlatılan İskender, pek çok ülkeyi fethetmiş ve dünyanın hakimi haline gelmiştir. Daha sonra Ye'cüc ve Me'cüc halkının dışarıya çıkıp insanları rahatsız etmelerini engellemek için set yapar. Akabinde insanları çok sıcak ve samimi olan bir ülkeye gelen İskender, buranın halkına pek çok ihsan ve inayette bulununca halk ona duâlar eder. Gayet ihtiyar bir kişi ayağa kalkarak İskender'e "Ey Şehriyâr! Bu yakınlarda bir deniz vardır. O deniz geçilince karanlıklar, Zulûmat Ülkesi başlar. O karanlık ülkede bir pınar vardır. Her kim o pınardan bir yudum su içse hiçbir zaman ölmek nedir bilmez, dünyada bakî kalır. O suya âb-ı hayât suyu derler. Eğer yüce şâhımız bana inanmazlarsa başkalarından incelesin sorsun!" der. Bunları işiten İskender, hemen o karanlıklar ülkesine gidip âb-ı hayât'ı bulup içmeye karar verir. İskender yanına her biri kırkar yaşında olan dört bin kişi seçerek yanlarında yaşlı bir kimsenin seyahat etmemesi için sıkı sıkı tenbihte bulunur. Hızır ve İlyas da bu yolculukta İskender'in yanındadır.⁶⁰

İskender ve beraberindekiler uzun bir yolculuktan sonra karanlıklar ülkesine gelirler. İskender'in karanlıkları aydınlatan iki cevheri vardır. Bu iki cevherden birini Hızır'a vererek, ona farklı bir yoldan gitmesini, eğer bir suya rastlarsa kendisine haber vermesini söyler. Hızır yanına İlyas'ı da alarak karanlıklar ülkesine dalar. İkiisi beraber bir hafta yol aldıktan sonra konaklayacak bir yer bularak otururlar. Yanlarında, acıkınca yemek için getirdikleri kızarmış bir balık vardır. Hızır, yanı başlarındaki suda ellerini yıkar; elinden damlayan bir damla su kızarmış balığın üstüne düşünce balık birden canlanır ve suya atlar. Hızır ve İlyas bu suyun âb-ı hayât olduğunu anlayarak hemen ondan içerler, ellerini yüzlerini yıkarlar, hatta atlarını da bu su ile sularlar. İskender'e bunu haber vermek istedilerse de, Allah tarafından onlara "İskender'e sokulmayın!" hitabı gelir. Bunun üzerine Hızır ve İlyas gözden kaybolurlar.⁶¹

İskender, epeyce yol aldıktan sonra karanlıklar ülkesini geçip aydınlık diyarına çıkar. Burada ulu bir dağ vardır. Bu dağın tepesinde birçok kuş yuvası bulunmaktadır. Kuşlardan ikisi İskender'i görünce: "Ey hâris kul! Nice

⁶⁰ Tökel, a.g.e., s. 199.

⁶¹ Tökel, a.g.e., s. 200.

zahmetler çekmekteisin. Eğer başın göklere de ermiş olsa âkıbet öleceksin. Senin zahmet çekip aradığın ebedî yaşama Hızır ve İlyaslara nasip ve müyesser oldu” der. İskender, âb-ı hayât’ı kaybettiğini anlayınca derin üzüntülere düşer ve oradan ayrılır. Nice mâcerâlardan sonra adamlarını da yanına alarak ülkesine döner. Yolda duymuş olduğu garip sesler ona ölümünün yaklaştığını haber vermektedir. Nihayet ağır hastalıklar içinde ecele teslim olur. Yunanlılar “onun yeri Yunan illeridir!” dediler. İranlılar “hayır, onun toprağı burasıdır” dediler. İş uzayınca “onun toprağı İskenderiye şehrinde” diye göklerden bir ses duyulur. Bunun üzerine İskender’i bu şehre götürüp gömerler.⁶²

Ayrılıguñ zulmetinde teşne-dil

Yürürem iy âb-ı hayvân kandasın (A: G 471/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 363/3; 448/5), (N: G 233/1; 313/2; 316/6; 317/6)]

6. Leylâ

Âşık Mecnun, sevgili Leyla’dır. Leyla ile Mecnun, öteden beriye İslam edebiyatlarının en çok işlenen konularından birisi olagelmıştır. Türk edebiyatında bu konu XV. yüzyıldan itibaren işlenmeye başlamıştır. Önceleri İranlı büyük üstatların Leylâ ve Mecnun vadisinde açtıkları yolu takip ederek mesnevilerini kaleme alan şairlerimiz, zamanla kendi şahsî çizgilerini yakalamayı bilmişler ve yerli edayı yansıtan güzel eserler vermişlerdir. Türk edebiyatında ismi geçen Leylâ ve Mecnun sayısı otuzu bulmakla beraber, kütüphanelerde ve özel ellerde nüshalarına tesadüf edilenlerin sayısı yirmiyi geçmemektedir. Bunların en eskileri; Osmanlı sahasında Edirneli Şahidî’nin, Çağatay sahasında ise Ali Şir Nevayî’nin Leyla ve Mecnun’larıdır.⁶³ Bu konu modern şiirde de ortak bir tem olarak hâlâ yaşatılmaktadır. Günümüz

⁶² Tökel, a.g.e., s:198, 199,200, 201. Ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, İstanbul, Kabalcı Yay., 2007.

⁶³ Fuzuli, **Leyla ve Mecnun**, Hazırlayan: Muhammet Nur Doğan, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2007, s. 13.

şairlerinden Sezai Karakoç'un Leyla ile Mecnun isimli kitabı⁶⁴ bu noktada hatırlanmalıdır. Leyla ve Mecnun birbirlerini sevmekte, her ikisi de aşk acısı çekmektedir. Fakat, Mecnun aşkını ifşa ederek aleme duyurur, Leyla ise aşkını içine atar, gizler. Bu iki tavır İslamî toplum yapısına tam olarak uymaktadır. Bugün bile erkek arzusunu dile getiren, duygularını açığa vuran ve evlilik ritüelinde isteyen tarafta, kadın ise sevse bile söylemeyen/söyleyemeyen ve istenilen taraftadır. Burada dikkati çeken, şairin sevgiliyi Leyla ile özdeşleştirerek aşkı platoniklikten çıkarmasıdır. Aşkın karşılıksız olduğu Divan şiiri geleneğinde "Leyla" benzetmesini istisna olarak görmek mümkündür. Öte yandan gelenekte Mecnun, aşk yüzünden aklî melekelerini kaybetmesiyle şiire girerken, Leyla, Mecnun'un sevdiği olarak zaman zaman da gece ile tevriyeli ve ihamlı olarak kullanılmaktadır:

Mecnûn olur isem nola ben 'ışk ile her gün
İy leylî baña her gice çün silsile sensin (KB: G 788/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 689/2; 974/3; R 1325/1)]

E. Sosyal ve Siyasal Hayatla İlgili Unsurlar:

1. Türkmen, Türk

Divan şiirinde sarhoşluk, zalimlik, cesurluk, kavgacılık, kötü kalplilik gibi özellikler içinde ele alınan Türk, özellikle göz ile birlikte ve daha çok Tâcik ve Tatarlardan kinaye olarak kullanılır. Türklerin, usta avcı, at binici ve ok atıcı oldukları da zaman zaman göz ile birlikte sözkonusu edilir. Beyaz ırktan ve güzellikleriyle ünlü oluşu ise onun ayrı bir yönüdür. Burada Divan şairlerinin kendilerini Osmanlı olarak kabul etmeleri ve henüz dünya üzerinde milliyet fikrinin uyanmadığını gözden uzak tutmamak gerekir. Bilindiği gibi Türklük fikri bizde Tanzimat'tan sonra gelişmiştir.

⁶⁴ Sezai Karakoç, *Şiirler –VII (Leyla ile Mecnun)*, İstanbul, Diriliş Yay., 2009.

Divan edebiyatında Türk ismi genellikle sıfat olmak üzere kullanılmış ve sevgililer hakkında söylenmiştir. Osmanlı toplumunda Türk denilince Tatar ırkı akla gelirdi. Çoğunlukla Hıfâ ve Kıpçak çölünün insanları hakkında kullanılır ve Hülâgû orduları kinaye edilirdi. Bunların işi savaşmak olduğundan eziyete meyilli idiler. Bu benzerlik dolayısıyla Divan şairleri de sevgililerini “Türk” sıfatıyla anar olmuşlardı. Nitekim daha sonra kelimeye “Kaba-saba adam, köylü” anlamları da yüklendi. Bunun neticesinde kendileri de birer Türk olan şairler Türk kelimesinin ihtiva ettiği manayı küçümsediler ve onu zalimlik, nezaketsizlik sıfatlarına layık gördüler. Velhasıl Divan şiirinde geçen Türk kelimesi bir milletin ismi değil bir sevgili yahut zümrenin sıfatı olarak değerlendirilmelidir.⁶⁵ Nesîmî, sevgilinin Türkmen olduğunu söyler:

‘Arab nutkı tutılmışdur dilüñden
Seni kimdür diyen kim Türkmensen (N: G 317/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 37/1)]

Kadı Burhaneddin’de de benzer bir kullanım görüyoruz:
Ol Türkî güzel aldı cânımı
Câdû göz ile dökdi kanımı (KB: G 566/1)

2. Tatar

Kadı Burhaneddin kendisinin Türk olduğunu ifade ettikten sonra sevgilinin Tatar olduğunu söylüyor. Türklerin bir kolu olan Tatarlar edebiyatımızda akıncı, çapulcu, zâlim ve postacı yerinde kullanılmıştır.⁶⁶ Beyitte sevgilinin zalimliği Tatarlık ile ifade edilmektedir:

Ben Türkem ü sen Tatar yoluyla sorışalum
O câyı gerek baña bahar iseñ oynuma (KB: G 536/4)

⁶⁵ Pala, a.g.e., s. 462.

⁶⁶ Onay, a.g.e., s. 71.

3. Tâc-ı ser

Sevgili âşık için tâc-ı ser yani baş tacıdır:

İy şem' Nesîmî tek niçün cigerüñ yanar

Sen dahı meger göñlüñ şol tâc-ı sere düşdi (N: G 411/11)

4. Şikâr-ı devlet

Nesimî, sevgiliye nasıl kıymet biçeceğini bilemez. O, devletin avidir. Onun saçının kılına bütün cihan değmez. Beyitte devletin mutluluk anlamında kullanıldığı görülmektedir:

Ne metâ'a kıymet itsem seni iy şikâr-ı devlet

Ki cihân bahâsı degmez kılına saçuñ kemendi (N: G 404/5)

5. Kimyâyî

Sevgili kimyâyîdir. Bute, sözlükte, "1. kökünden çıkar çıkmaz, dal ve yaprakları yerlere yayılan, gövdesiz ve kısa saplı nebatlar. 2. kuyumcuların altın ve gümüş erittikleri kap, kuyumcu kalıbı, pota 3. Çeşme, mezartaşı, sebil v.b. gibi mermer veya değerli taşlardan yapılan eserler üzerine ucu kıvrık bir yaprak şeklinde oyma motif⁶⁷" olarak tanımlanıyor. Şairin kastı 2. anlam olmalıdır.

Âşık, butede kaynamıştır, buteye aşkın iksiri katıldığında altın elde edilecektir. Bunu gerçekleştirebilecek olan kimyâyî, sevgilidir:

Ben kaynamışam bûtede sal 'ışkuñuñ iksîrini

Ola ki mis altun ola şartınca kîmyâyiseñ (KB: G 224/2)

---

⁶⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 115.

6. Şeker dükkânı

Sevgili, sadece şeker değil şeker dükkânıdır:

Cânîsin cânuma lîkin sen cânumuñ cânısın

La'l kânıdur tutağuş sen şeker dükkânısın (KB: G 622/1)

7. Mi'mâr

Sevgili, bir mimara benzetilmiştir. Güya, bu mimar gönül evini imaret edecektir fakat harap etmekten başka yaptığı bir şey yoktur:

Lutfuñ diler 'imâret ide göñlüm evini

Anca harâbı var k'anı mi'mâr bilmedi (KB: G 1089/4)

8. Şem'

Sevgili, şem'dir. Bu şem ile aşığın meclisi aydınlanır:

İy şem' benüm rengüm ile eşküme bahgil

Lutf eyle bu meclisümüzi eyle münevver (KB: G 1146/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 730/1), (N: G 314/1)]

9. Çerâğ

Sevgili, aşığın gözünün çerağıdır:

Düşdügüm ayru senden uş yanar od oldı cânıma

İy gözümüñ çerâğı sen yahma meni bu nâra gel (N: G 234/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 730/1), (N: G 244/6)]

10. Cisim, beden

Sevgili hem cisim hem de candır:

Oldı Nesîmî 'ıŝkuña hasta vü sayru neylesün

Gitdi hayâtı kendüden cism ile cân mısan nesen (N: G 319/8)

[Ayrıca bkz. (N: G 150/2; 303/1; 349/9)]

11. Ten

Sevgili aşığın hem bedeni, hem canı, hem de tenidir:

Gel iy gönlümde vü cânda bedensen

Ne cândansan 'aceb kim cân u tensen (N: G 303/1)

12. Hayat-ı cavidan

Sevgili hayat-ı cavidandır:

Nigâh-ı hüsnüñe hayrân olur cân

Meger kim sen hayât-ı câvidânsan (N: G 305/14)

[Ayrıca bkz. (N: G 309/1; 344/2)]

13. Nur-ı 'ayn

Sevgili göz nurudur:

Yüzüñi görmeyeli iy nûr-ı 'ayn

Kirpügüm gaynından ahar cû-yı 'ayn (A: G 518/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 518/7), (KB: G 1195/5), (N: G 309/1; 344/2)]

14. Fitne-i devran

Sevgili zamanın fitnesidir:

‘Âlemi tutdı bu gün hüsn-i ruhuñ destânı

Âferîn hüsnüñe iy fitne-i devrân berü gel (N: G 233/9)

15. Yürek kanı

Sevgili âşık için yürek kanıdır. Şair, “hanisin” kelimesinin arkaik şeklini kullanarak güçlü bir tekrar oluşturuyor:

Kanısın sen kanısın sen kanısın sen kanısın

Yüregümüñ kanısın sen kanısın sen cânısın (KB: G 256/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 293/2)]

16. Gözün ağı

Sevgili, âşığın gözlerinin ağıdır:

Kararur gözlerüm bu sevdâdan

Ki neçün sen bu gözlerüm ağısın (KB: G 134/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 134/1)]

17. Oğlan

Oğlan, tarama sözlüğünde “kız erkek ayrımı yapılmaksızın evlat⁶⁸” olarak ele alınmaktadır. Sevgili, feleğin doğurduğu bir oğlan, hüsn bu oğlanın lalası, zülûf ise dayesi yani dadısıdır:

Bir senüñ tek oğlanı kaçan ki toğura felek

Hüsni lâlâ kılur u zülfi aña dâye virür (KB: G 855/4)

⁶⁸ Cem Dilçin, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1983, s. 160.

18. Cânî

Sevgili, cânîdir. Cânî, hem cinayet işleyen, hem de azîz, candan sevilen kimse anlamındadır:

Benüm cânum cânuñña muttasıldur

Ya neyçün cânîsin iy yâr-ı cânî (KB: G 665/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 256/7; 622/1; 811/9; 850/1; 1041/1)]

19. Hûnî

Sevgili, hunî yani kan dökücüdür:

Ne hûnîsin ki kanum dökdügüñe

Tanuhdur leblerüñ ile nigâruñ (KB: G 750/2)

20. Tıbbî Unsurlar:

a. Dermân, devâ, şifâ

Sevgili her derde devadır:

Ayrulıh derdinden uş yandum oda

İy kamusı derde dermân kandasın (A: G 471/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 443/1), (KB: G 413/2), (N: G 174/9; 191/5; 264/9; 313/1; 402/7; 452/4; TB II-4/8)]

Sevgili şifa kaynağıdır. Bu yüzden şifa vermesi gerekir. Hasta âşık, sevgilinin ziyaretini beklemektedir:

Sen 'ayn-ı şifâsın ne gerekdür dahı dârû

Ol sayruya kim sen idesin anı 'iyâdet (A: G 86/6)

Sevgili, özgelere deva olurken, aşığa dert olur:

Niçe bir bu cânuma dert olasın

Özgelere devâsın iy cânıçuh (KB: G 1144/2)

Sevgilinin derdi, öldürücü zehirdir, fakat bu zehir tatlı ve lezzetlidir.

Şair, bu durumu derman içinde dert olarak yorumlar:

Ne dermânsın ki derdüñ zehr-i kâtil

Ne nûşîn derdsin dermân içinde (KB: G 1195/2)

Cihanda dert de derman da yine sevgilidir:

Cihânda dert ü hem dermân yine sen

Seni sevdüm seni sevdüm fi'l-ekvân (KB: G 1071/2)

b. Ayet-i Şifa

Sevgili şifa ayetidir. Bin illete onun ismi çare olur. Tevbe Suresi 14-15⁶⁹, Yûnus Sûresi 57⁷⁰, Nahl Suresi 69⁷¹, İsrâ Sûresi 82,⁷² Şuarâ 80⁷³, Fussilet Sûresi 44⁷⁴. ayetleri şifa ayetleri olarak adlandırılmaktadır:

Sen âyet-i şifâsın elem sende nîşedür

Biñ 'illete gerek kim ola aduñ em senüñ (A: G 363/4)

⁶⁹ “Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mü'min topluluğun gönüllerini ferahlatsın ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah, dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” **Tevbe/14-15**

⁷⁰ “Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi.” **Yûnus/57**

⁷¹ “Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir.” Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır. **Nahl/69**

⁷² “Biz Kur'an'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur'an, ancak zararını artırır.” **İsrâ/82**

⁷³ “Hastalandığımda da O bana şifa verir.” **Şu'arâ/80**

⁷⁴ Eğer biz onu başka dilde bir Kur'an yapsaydık onlar mutlaka, “Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?” derlerdi. De ki: “O, inananlar için bir hidayet ve şifâdır. İnanmayanların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'an onlara kapalı ve anlaşılmaz gelir. (Sanki) onlara uzak bir yerden sesleniliyor (da anlamıyorlar).” **Fussilet/44**

c. İsa

Sevgili şifa ile bağlantılı olarak Hz. İsa'ya benzetilmektedir. Rivayete göre Hazret-i İsa, Beyt-i Makdis'e birkaç kilometre uzaklıkta bulunan "Beyt-i Lahm" köyünde yirmi dört aralık çarşamba gecesi doğmuştur.⁷⁵

İsa aleyhisselâm, bir mucize olarak Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmiştir. Yahudiler bunu anlayamayarak Hz. Meryem'i cezalandırmak istediler. Fakat Hz. İsa daha beşikte yatan bir çocuk iken, Yüce Allah'ın kudreti ile konuşmaya başladı: "Ben, Allah'ın kuluyum, bana kitab verdi, bana peygamberlik verdi. Ben, her nerede bulunursam bulunayım mübarek kıldı," dedi. Bu mucizeyi gören Yahudiler, Hz. Meryem'i cezalandırmaktan vazgeçtiler.⁷⁶

Hz. İsa, Cebrail'in Hz. Meryem'e üflediği ruhtur. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir, ölüleri diriltir. Körlerin gözünü açmak, çamurdan kuşlar yapıp can vererek uçurmak, bebekken konuşmak, su üstünde yürümek gibi mucizeler göstermiştir. 30 yaşında kendisine peygamberlik verilmiştir. 3 yıl müddetle halkı Allah yoluna çağırırsa da ancak on iki kişi kendisine inanmıştır. Bu on iki kişiye "havârî" denir. Yahudiler onu öldürmeye kalkışınca havarîlerden biri onlara yardım etti. Hz. İsa bir eve gizlenmişti. Bulup bir tepeye çıkardılar ve çarmıha germek istediler. Ancak İsrailoğullarının gözüne onu şikâyet eden kişi İsa suretinde göründü. Onu çarmıha gererek öldürdüler. Hz. İsa melekler tarafından dördüncü kat göğe kaldırıldı. Kıyamet alametlerinden birisi olarak âhir zamanda Şam'a incek ve halkı İslâm dinine davet edecektir. Yere inince Kudüs'te Deccâl'i öldürecek ve Tûr-ı Sinâ'ya çıkacaktır. O sırada Ye'cüc ve Me'cüc yeryüzünde fesat çıkaracaktır. Sonra kendisi de insanlarla beraber Tûr'dan incek ve adaletle hüküm sürecek, putları kıracak, Mehdî ile buluşacaktır.⁷⁷ Hz. İsa etrafında geniş bir kültür oluşmuştur. İslam etkisinde gelişen edebiyatta Hz. İsa'ya

⁷⁵ Bilmen, a.g.e., s. 491.

⁷⁶ Bilmen, a.g.e., s. 491.

⁷⁷ Pala, a.g.e., s. 235.

çeşitli özellikleri ile yer verilir, onun etrafında meydana gelmiş olaylara ve mucizelere atıfta bulunulur.

Meryem'in İsa'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü hâller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körlerin gözünü açması, hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi gibi pek çok yönlerden şiirimizde çeşitli hayal ve sembollerle konu olmuştur.⁷⁸ Hz. İsa'ya dini-tasavvufi edebiyatta da sıkça yer verilir. Hz. İsa, masivadan kopma noktasında hatırlatılır. Hz. İsa'nın üzerinde dünya eşyası olarak bir tas, bir tarak ve bir iğne varmış. Birinin eliyle su içtiğini, bir başkasının da parmaklarıyla sakalını taradığını görünce tası ve tarağı bırakmış. Göğe çıkarıldığı zaman üstünde dünya nimeti olarak yalnızca bu iğne bulunmuş ve bu yüzden sorguya çekilmiştir. Onun için de dördüncü kattan ileri geçememiştir. "Mesîh" lâkabıyla bilinir ve kendisine Rûhu'l-Kudüs denir. Şiirlerde çok defa bir hayat emâresiyle birlikte "Dem (nefes)" kelimesiyle yan yana anılır.⁷⁹

Hz. İsa'nın sevgiliyle birlikte en çok anılan vasfı hastalara şifa vermesi, ölüleri diriltmesidir. Sevgili aşğın derdine derman olması ona hayat vermesi bakımından Hz. İsa'ya benzetilir:

Bu nice nefesdür ki mübârekligi anuñ
İsâ bigi her derdümi dermâna irürdi (A: G 699/7)

Sevgilinin bir sözüyle aşğın çürümüş kemikleri dirilir:
Çürümüş süñügümüz dirilesin söyleyicek
Meryem-i İsfî demiyle dem-i ihyâyı görün (KB: G 1236/6)
[Ayrıca bkz. (KB: G 623/2)]

Sevgili İsa nefeslidir:

⁷⁸ Pala, a.g.e., s. 235.

⁷⁹ Pala, a.g.e., s. 235, 236.

’İsî-nefesünden uş dirildüm
Bu mu’ciz ile ki cân-fezâsan N (TB II-4/3)

Sevgili, ikinci bir İsa olmuştur:
Eyâ ’İsî-i sâni eyâ ’ayn-i ma’ânî
Tapuñ tek dahı kanı ki ben puhte vü sen hâm (KB: G 811/10)

d. Tabib

Dert, âşıklığın gereğidir. Tabip, ancak dertlilere ilaç verir:
Âşık olana derd gerek derd kim tabîb
Aña ider ’ilâc ki ol derd-mend ola (A: G 13/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 18/2; 32/7; 48/4; 380/8), (N: G 16/2; 32/1; 166/6; 244/3; 245/7)]

Âşık çaresizdir. Yarayı açan da şifa olacak da sevgilidir:
Nirede isdeyeyim zahma merhem
Baña çün-kim tabîbüm yara urdı (A: G 644/3)

Bu bakımdan dert de derman da aynıdır:
Niçesi cevâb ide bu derdüme tabîbüm
Cân derdi diyü çün yine dermâna dirüz biz (KB: G 644/5)

Öldürmek de diriltmek de sevgilinin elindedir, ama sevgili bu süreci ne çabuklaştırır ne de erteler:

Öldürmeg ü diriltmek anuñ eline kaldı
Ta’cîle kadem basmaz u te’hîri esirger (KB: G 1208/5)

Sevgili ve şifa ilişkisi Ahmedî’nin aşağıya aldığımız beytinde özetlenmiştir. Sevgili, hem aşığı derde düşüren, bağrında yaralar açandır, hem de bu yaraların tek dermanıdır:

Nirede isdeyeyim zahma merhem
Baña çün-kim tabîbüm yara urdı (A: G 644/3)

21. Meyhane:

a. Saki

İncelediğimiz divanlarda mey, saki, meclis gibi harabatî kavramlar sıkça geçmektedir. Mecliste sevgili her zaman bulunmaz. Bu bakımdan meclisin olmazsa olmazları saki, mey ve âşıktır. Saki bazen sevgilidir, bazense başka bir kişidir:

Saki meclisin vazgeçilmezidir. Âşık ise, meclisin müdavimi.
Bâna peymâne sun sâkî ko peymân şîşesi sinsun
N'ola ger sinüñ elüñden şikest irerse peymâna (A: G 614/9)
[Ayrıca bkz. (A: G 558/3), (KB: G 86/5; 612/2; 943/1), (N: G 222/7)]

Âşık, sakinin ayağı sırf vermesi, yani meye hiçbir şey karıştırmadan vermesini ister. Bu yolla gönül levhasını sade hale getirmeyi umar. Gönülün sade olmasını, sevgilinin aşkını unutmaması olarak veya sevgilinin dışında gönlünden her şeyin silinmesini istemek olarak anlayabiliriz:

Baña ayağı sırf vir iy sâkî-i meh-rû
Bâşed ki kıla bu gönülüm levhini sâde (KB: G 468/3)
[Ayrıca bkz. (KB: G 818/3)]

Mecliste sakiliği yar yaparsa âşık daha bir coşar, dolu dolu içmek ister, hatta aşığın denizleri bile sömüreceği gelir:

Tolu sunuñ ayağı bize yâr sâkîymiş
Deñizleri sömürelüm anuñ yasakıymiş (KB: G 900/1)

Âşık gül yanaklı saki elinden bade içmek, ham şarap ile olgunlaşmak ister:

Sâki-yi gül-ruh elüme bâde sungıl câm-ıla

Puhte kıl işümi binüm şol şarâb-ı hâm-ıla (A: G 575/1)

Meclisin aslî figürlerinden birisinin tam olarak sevgili olup olmadığından emin değiliz. Devrin sosyal yapısı, sevgilinin konumu ve aşığın tavrı bizi tereddüde düşürmektedir. Realiteden hareket etmek gerekirse, mecliste, sevgilinin âşıklara içki dağıtmasını bekleyemeyiz. Bu yüzden sakinin kimi zaman mecliste içki dağıtan kişi, kimi zaman da sevgiliye ezel meclisinde aşk şarabını sunmuş olan sevgili olduğunu düşünüyoruz. Özellikle Nesîmî'nin ifadelerini göz önünde bulundurduğumuzda aşığın sevgiliye bezm-i eleste tutulduğunu görüyoruz:

b. Câm-ı âşık-nümâ

Sevgili, aşığı gösteren kadehtir. Bu bakımdan âşık sevgilinin yüzüne bakınca kendini görür:

Ben özümü yüzüñde görürem

Câm-ı 'âşık-nümâsın iy cânıçuh (KB: G 1144/5)

c. Mahzen-i esrâr

Sevgili mahzen-i esrardır. Beyitte mahzen, esrar, ayak, tolu, içmek kelimeleri arasında tenasüp oluşturulmuştur:

Lebinden bir ayah içdük tolu sen

Nola ger mahzen-i esrâr olasın (KB: G 115/4)

22. Statü Bildiren Sıfatlar:

Tanpınar, Divan şiirinin hayal dünyasını büyük bir saray istiaresi etrafında değerlendirmektedir.⁸⁰ Buradan hareketle, hükümdarlığı ifade eden kavramların ayrıca değerlendirilmesi önem taşır.

a. Padişah

Sevgili padişaktır:

Pâdişehsin memleket vîrân ü düşmendür kavî

Niçe bir kıssa sorarsın Hüsrev ü Kâvûsdan (KB: G 1243/3)

[Ayrıca bkz. (A: TC II-4/5; II-5/3; G 380/9), (N: T 261)]

Padişahı sevenin sabırlı olması gerekir:

Pâdişâhı sevenüñ sabrı gerek ki çoh ola

Hoş tahammül kıla ol dâd ile bîdâda gerek (KB: G 1210/3)

Sevgilinin cemali de hayali de ayrı birer padişaktır. Âşık, sevgiliyi göremediği zaman onun hayalini kurar. İki padişahın hüküm sürdüğü gönül mülkü elbette harap olur:

Göñüle gâh cemâlüñ gelür ü gâh hayâl

Dü padişâh ile bu il dahı harâb olısar (KB: G 1191/2)

Ahmedî sevgilinin gedasıdır, onun gedası olduğu için pek çok padişah Ahmedî'ye muhtaç olmuştur:

Sinüñ gedâyüñ oldugı-çun kendüye Ahmedî

Muhtâc nice eyledi her pâdişâhı gör (A: G 218/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 548/7)]

⁸⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997, s. 23.

Ahmedî, padişaha halini anlatmak ister ama böyle bir adet, usul yoktur, hazreti rahatsız etmekten çekinir:

Kasd ider Ahmedî saña hâlin dimege lîk

De'b-i edeb degül ki ola ol hazrete sudâ' (A: G 318/7)

Âşık, padişaha karşı boynunu eğmiş vaziyette, ona tam bir itaat halindedir:

Serv-i zîbâ boyuña karşı baş urmuş hizmete

Togru kuluñ tâ'at olur pâdişâha çâresi (A: G 653/5)

b. Sultan

Sevgili, güzellerin sultanı olduğu için, âşık onun adına güzellik hutbesini okumaktadır. Güzellik hutbesi de şairin şiirleri olsa gerektir:

Anuñ adına ohıram uş hüsn hutbesin

Ki anı bu hûblaruñ kamu sultânı görmişem (A: G 464/3)

[Ayrıca bkz. (A: TB V-4/3; G 472/1; 501/7; 627/5; 698/3), (KB: G 488/4; 599/3; 655/3; 771/3; 1146/10), (N: G 71/11; 136/4; 245/2; 257/11)]

Âşk sultanı gönül mülkünü bir viraneyken imar eder:

'İşk sultânı gönül mülkin 'imâret eyledi

Gör ne bahtı var-ımiş bu gûşe-i vîrânenüñ (A: G 352/6)

[Ayrıca bkz. (N: G 37/6)]

Adalet sultanların en önemli özelliklerinden birisidir. Ayrılıkla harap olan can mülkünü onaracak olan yine adl-i sultandır:

Fürkatüñ câñ mülkini kıldı harâb

El-emân iy 'adl-i sultân kandasın (A: G 471/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 119/5)]

c. Hakan

Âşık, hakana olan arzusunun bildirilmesini istiyor:
İhlâsın Ahmedînüñ eyit pâdîşâhına
Hâkâni iştiyâkını hâkâna 'arza kıl (A: G 380/9)

d. Han

Sevgili gönül ilinin hanıdır:
Hanısın bu gönül şârınuñ
Bu gönül şârınuñ hanısın (KB: G 293/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 778/2; 1041/5), (N: G 150/2)]

e. Hüdavend

Âşık, sevdiğine hüdavendim diyerek hitap ediyor:
Cemâlünü baña gösder gel iy hüdâvendüm
Kim sini görmege cân-ıla ârzu-mendüm (A: G 433/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 128/9)]

f. Şâh, şeh, şehenşah

Sevgili şah olunca, gönül Tebrîz'dir. Gönül Tebriz'ine gelen şah, aşığın gözlerinden kanlı yaşlar akıtır:

Gönül Tebrîzine geleli ol şâh
Ahıdur gözlerüm surh-âb her dem (KB: G 13/2)

Nesîmî, şehenşahın Türk olduğunu söyler:
Gözleri kaşı ruhu zülfi çeridür hüsnine
Leşkeri yağmacı şol Türkî şehenşâhı görüñ (N: G 223/4)

Şahın tahtı, âşığın Kaf dağına benzeyen gönlü; şahın gölgesi ise Simurg ve Hüma kuşlarının zıllıdır:

Gâf-ı göñlidür Nesîmînüñ mahabetten serîr
Şol şehe kim gölgesidür zıll-ı Sîmürg u Hümâ (N: G 4/33)

Sevgili mekâna sığmayan kelamın şahıdır:

Nûr-ı çeşm-i ehl-i dilsen yâ hayât-ı câvidân
Yâ kelâm-i nâtık u şâh-ı kelâm-ı lâ-mekân (N: G 344/2)

Bu şah sonsuzdur:

Kıldı nazar bu cânuma ol şeh-ı lâ-yezâl ü hay
Hayy ü kadîm-i kün fekân gör ki ne dir bu gün saña (N: G 8/4)

Şehin nazına canla başla kabul gösterilmesi gerekir. Şahın nazına kabul gösterene her yer Hicaz olur:

Her ki şeh nâzını cânıyile eyleye kabûl
Kanda seyr ider ise aña Hicâz ola gerek (KB: G 1169/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 895/1)]

Şair, şeh ve naz ilişkisini rast ve muhayyer makamlarıyla birlikte anlatıyor:

Şeh nâziyile râst-ı muhayyer men anuñçün
Kim 'ışkıyıçün subha degin kıluram âheng (KB: G 781/5)
[Ayrıca bkz. (KB: G 790/1)]

Şair, şahı söz konusu ederken satranç oyununa da atıfta bulunuyor:

Ruhları kıldı piyâde göñlümi
Oynumuz hele bizüm şâh iledür (KB: G 887/2)

Sevgili gönül vilayetini zapt etmiş şahtır. Şaha adalet yaraşır, zulmetmek değil:

Dutduñ göñül vilâyetini ‘adl eyle kim
Zulm eylemek revâ degül aña ki şâh ola’ (A: G 4/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 78/1; 472/3)]

Ahmedî, şaha karşı adalet adalet diye feryat eder:
Ahmedînüñ kanın içer dem-be-dem zâlim gözünü
Zulmı elinden anuñ iy şâh-ı ‘âdil dâd dâd (A: G 123/7)

Ahmedî şahın kapısında olsa olsa bir dilencidir:
Şâh demiş kim gedâsıdur kapumun Ahmedî
Böyle-durur böyle şey lillah iy ulu pâdişah (A: G 5/7)

Sabır ve sakinlik her işte iyi olsa da şahtan ayrılığa sabr etmek hoş
değildir:

Hoşdur karâr u sabr her işde velî degül
Şâhâ senüñ firâkuña sabr karâr hoş (A: G 310/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 611/5)]

Kulun her şeyiyle şaha itaat etmesi gerekir:
Cân-ısa kasduñ iderem yoluña anı fidî
Kul gerek kim ola her hâli-la şâhına mutî’ (A: G 322/6)

Gönül kendisine her gün bin cefa edilse de asla sevgiliden dönmez.
Gönlün sevgiliden bekletisi bir güncük cefa değil vefa etmesidir:

Egerçi kim göñül dönmez vefâdan biñ cefâ kılsañ
N’ola şâhâ esirgeyüp aña bir gün vefâ kılsañ (A: G 344/1)

Âşığın gözü şahın ziyaretini bekler. Sevgili gelsin diye, aşğın gözü
türlü güherle bezenmiştir. Şair burada ağladığını ifade ediyor, gözünden ise
hanedan olarak bahsediyor. Gözyaşları aşığı, aşk mesleğinde soylu hale
getirmektedir:

Ola ki ol şâhuñ hayâli bir güzer kıla diyü
Dürlü güherle bezendi hâne-dânı çeşmümüñ (A: G 354/3)

Şahın gönlüyle âşığın arası iyi değildir. Bu yüzden de aşığın talihi yaver gitmez:

Âh ki göñli şâhumuñ ben kulı-y-ıla uz degül
Anuñ-ıçun ki tâli'üm hiç benümle uz degül (A: G 376/1)

Âşık, şaha halini arz eder:
İşbu za'îf hâlini ol şâha it beyân
İşbu gedây fakrını sultâna 'arza kıl (A: G 380/4)

Sevgili güzellerin şahıdır:
İy hûblaruñ şâhı görmeg-ile sen mâhı
Şöyle ki suya mâhî v'allâh ki müştâkam (A: G 415/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 236/2; 269/6; 330/1; 374/6)]

Şahı görünce ay ve güneş bile selam durmuştur. Çünkü ay ve güneş şahın yoluna toprak olmak istemektedirler:

Ol şâhı ki görüp gün ü mâh itdi temennâ
Kim bula anuñ yolına hâk olmaga temkîn (A: G 472/5)

Şah isterse can vilayetini yıkar, isterse gönül evini. Onun her şeye gücü yeter:

Ger cân vilâyetin yıhasın ger göñül evin
Vardur şehüñ neye ki dilerse vilâyeti (A: G 682/2)

Âşık için şahın önünde piyade olmak gam değildir. Satranç oyununda piyon, son kareye ulaşabilirse, şahın müşaviri olur. Ferzîn, şahtan sonra en değerli taştır. Ferzâne aynı zamanda "Hakîm, filozof, bilgili kimse" anlamlarına da gelmektedir. Bu yönüyle de tevriyeli kullanıma esas olmaktadır. Ferz, satrançta şahın müşaviri, veziri olarak kullanılır. Vezirin

çapraz, eğri büğrü (kec-rev) hareketleri olmasına rağmen şâha yakındır, onun yanında durur. Piyon, vezir olmaya kabiliyet taşıyan bir taştır. Yine vezir, insanları mat eden, onların kaderleriyle oynayan, hilekâr yaratılışlı Felek'e benzetilmektedir. Bu ve buna benzer tasavvurlara konu olan vezir, satranç istilahları arasında adı en çok geçen taşlardan birisidir:⁸¹

Şâh öñinde ger piyâde olur-ısam gam degül
Kim piyâle başa varsa şeh anı ferzîn ider (A: G Z6/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 529/3)]

Şahın aşkı, hazinedir. Hazine viranede bulunur. Aşığın gönlünden iyi virane bulunmaz:

Olalı göñlüm makâmında şehâ 'ışkuñ mukîm
Genc-ile ne hoş 'imâret oldu bu virânı gör (A: G 150/6)

Ahmedî gibi, azatlı bir kölesi olduğu için sevgili mutlu olmalıdır:
Zihî sa'âdet ü ikbâl ol şehüñ ki aña
Uş Ahmedî bigi âzâd-bende bulındı (A: G 641/7)

Şahı, övmek adettendir. Şair de şahın cemalini ve kemalini över:
Nevâ-yı bülbül işidüp dilümüzi her-dem
Şehüñ cemâl ü kemâline medh-hân idelüm (A: G 418/8)

Şaha dua etmek gerekir. Âşık da dilinin döndüğünce dua ediyor: "Gönlüne, hiçbir zaman gam keder ulaşmasın, zatına cihanda kötülük gelmesin.":

Göñlüñe irmesün ebedâ hîç gam senüñ
Zâtuñ cihândan olmasun iy şâh kem senüñ (A: G 363/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 448/1)]

⁸¹ Mehmet Arslan, "Divan Şiirinde Satranç ve Satranç İstilahları", **Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2000, s. 13.

Aşığın dileği gök kaldırılıp, yer yarıldığında⁸² yani kıyamet koptuğunda şahın bahtının, mutluluğunun sarsılmamasıdır:

Şehüñ bahtına irmesün tezelzül

Göge tayy u yire zilzâl olunca (A: G 604/7)

Âşık hayatta olduğu sürece şaha kavuşamayacağını düşünüyor. Ölünce mezarının başına şahın gelmesini umut ediyor. Âşık, o an kefeni yırtıp mezardan çıkacağını düşünüyor:

Çün ölem getüre devlet seni topragum üstine

Kefen gonca bigi yırtam diyem şeh merhabâsından (A: G 483/3)

[Ayrıca bkz. (A: TC I-2/3; I-4/5; II-1/5; II-2/5; II-3/5; II-6/3; II-6/5; II-8/2; II-9/5; TB III-7/3; IV-4/7; IV-6/6; V-2/5; V-3/5; G 3/2; 3/3; 3/5; 8/3; 9/7; 13/2; 15/1; 15/7; 18/5; 24/2; 24/7; 26/5; 31/3; 31/4; 36/1; 36/5; 38/7; 57/6; 58/1; 58/2; 60/4; 60/5; 62/1; 62/3; 66/5; 67/2; 69/10; 73/4; 76/1; 76/4; 89/2; 89/3; 90/11; 180/1; 193/7; 202/4; 253/7; 336/1; 352/1; 244/3; 296/5; 432/5; 446/1; 473/1; 482/1; 483/2; 496/2; 520/2; 529/3; 542/6; 549/3; 565/5; 576/7; 589/6; 590/7; 609/1; 612/4; 620/7; 623/1; 634/7; 649/7; 662/3; 669/1; 713/9; Z10/1), (KB: G 94/3; 98/5; 101/1; 103/5; 106/1; 125/5; 127/5; 135/1; 153/4; 164/1; 172/8; 179/2; 179/7; 180/10; 181/1; 183/2; 183/5; 184/1; 185/1; 186/7; 188/5; 190/1; 190/7; 192/6; 193/1; 194/1; 197/1; 197/3; 211/5; 212/3; 212/4; 214/5; 218/5; 224/5; 226/1; 240/4; 243/2; 244/2; 247/5; 248/3; 249/4; 249/5; 250/3; 251/1; 261/11; 265/5; 274/2; 277/3; 278/3; 283/2; 284/5; 284/6; 285/1; 287/7; 289/1; 297/2; 298/4; 305/7; 309/5; 314/5; 318/4; 320/3; 325/1; 325/4; 325/5; 332/1; 335/3; 338/1; 340/6; 343/2; 343/6; 354/7; 354/11; 362/4; 362/5; 370/4; 372/1; 377/1; 378/4; 392/5; 401/5; 404/1; 405/8; 407/6; 410/2; 411/5; 415/4; 417/2; 420/3; 425/1; 429/3; 430/4; 436/6; 437/4; 443/1; 455/4; 458/6; 464/6; 479/2; 483/2; 486/3; 486/4; 488/3; 488/7; 490/7; 494/8; 497/1; 498/2; 500/11; 508/1; 514/5; 515/4; 520/1; 521/4; 522/5; 524/2; 525/2; 534/1; 534/4; 538/6; 539/2; 547/1; 553/2; 558/5; 559/1; 564/2; 564/5; 565/1; 568/3; 569/1; 570/5;

⁸² “Güneş, dürüldüğü zaman,” **Tekvîr**/1, “Dağlar, yürütüldüğü zaman,” **Tekvîr**/3, “ Gökyüzü (yerinden) sıyrılıp koparıldığı zaman,” **Tekvîr**/11.

571/2; 573/3; 577/1; 594/3; 589/5; 590/5; 594/2; 594/4; 597/1; 602/5; 611/4;
 612/5; 612/6; 612/7; 623/4; 627/3; 628/9; 641/3; 642/1; 642/6; 642/7; 651/4;
 655/3; 658/4; 660/1; 661/1; 671/5; 672/4; 673/1; 677/1; 684/9; 688/1; 684/3;
 684/8; 689/3; 693/2; 695/10; 697/4; 699/4; 700/3; 710/5; 716/5; 719/6; 722/3;
 727/1; 727/2; 737/2; 745/4; 749/1; 753/1; 754/5; 761/4; 761/5; 768/2; 771/3;
 773/2; 774/1; 787/1; 787/2; 790/2; 815/5; 827/6; 832/5; 837/5; 838/2; 845/1;
 852/4; 861/5; 878/6; 881/1; 884/1; 890/5; 905/1; 914/1; 932/5; 945/1; 948/4;
 962/1; 964/1; 964/2; 967/2; 974/11; 975/8; 976/3; 985/1; 986/7; 988/4; 988/5;
 997/5),(KB: G 999/3; 1000/3; 1002/1; 1002/4; 1007/2; 1009/5; 1012/1;
 1013/5; 1017/1; 1021/4; 1029/4; 1031/5; 1035/4; 1032/6; 1034/4; 1037/1;
 1041/5; 1042/1; 1044/3; 1052/9; 1055/6; 1057/1; 1057/4; 1061/1; 1066/3;
 1068/1; 1072/5; 1076/4; 1080/3; 1080/4; 1086/1; 1087/5; 1092/1; 1099/3;
 1099/4; 1101/2; 1103/5; 1152/1; 1159/2; 1168/7; 1180/1; 1181/3; 1183/4;
 1189/1; 1190/7; 1194/3; 1195/5; 1199/1; 1204/3; 1221/1; 1203/5; 1207/5;
 1210/5; 1213/2; 1218/3; 1234/8; 1237/3; 1240/7; 1253/5; 1268/7; 1270/5;
 1281/1; 1282/2; 1299/5; 1300/5; 1302/4; 1301/7; R 1322/1; 1328/1; 1338/1; T
 1364/1; 1412/1; 1415/1), (N: G 4/33; 10/4; 31/30; 37/6; 46/7; G 61/6; 119/3;
 123/1; 136/1; 136/6; 154/5; 160/7; 171/4; 186/5; 220/5; 223/2; 236/2; 244/6;
 245/2; 264/6; 291/1; 295/7; 310/1; 330/1; 341/7; 355/4; 373/2; 374/6; 384/6;
 393/8; 410/1; 414/6; Müs. 4/4; TB II-7/10; T 100; 247)]

g. Şehr-i yâr

Nesîmî bir beytinde sevgili için “şehr-i yâr” ifadesini kullanıyor:

Vücûduñ şehrini feth et emîr ü şehr-i yâr ol kim

Bu şehri kim ki feth etti emîr ü şehr-i yâr oldu (N: G 415/12)

h. Emîr

Sevgili, güzellerin emiridir. Bu emirin askerleri, gönül şehrini yağmalar:

Bu gün iy hûblaruñ şâhı emîr-i dil-berân sensen
 Hayâlûñ leşkeri virdi gönül şehrini yağmâya (N: G 393/8)
 [Ayrıca bkz. (N: G 304/8; 331/3; 355/4; 374/6; 415/12)]

i. Melik

Şair, sevgiliye “melik” diye hitap ediyor:
 ‘Arş ile ferş ü kâf u nuñ sendedür iy melik bu gün
 Kimse bu sırra irmedi şerh u beyân mısın nesen (N: G 349/2)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 25/5), (N: G 96/15; 420/8)]

j. Pişüva

Nesîmî’de sevgili yerine reis, başkan anlamına gelen pîşüvânın
 kullanıldığını görüyoruz:

Sensen emîr ü pîşüvâ sensen ‘Aliyy-i Mürtazâ
 Ahmed Muhammed Mustafâ iy Türk-i mâ-zâga’l-basar (N: G 150/10)

k. Hâkim

Sevgili, hâkimdir, ona kayser, hakan ve fağfur kuldur:
 Hamu eşyâya sensen hâkim ü şâh
 Kuluñdur kayser ü hâkân u fagfûr (N: G 160/7)

l. Paşa

Kadı Burhenddin bir gazelini (G 1095) “paşa” redifiyle yazmıştır:
 Kibleye karşı kaşlaruñ mihrâb
 Cânuma gözlerüñ seccâde paşa (KB: G 1095/4)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 294/7; 1095/5; 1095/1; 1095/2; 1095/3)]

Âşık, aşk yolunda yayadır, paşadan kendisine at vermesini ister, âşık böylelikle sevgiliye doğru daha hızlı yol alabilecektir:

Öldüm lebûñ için baña âb-ı hayât irür

'İşkuñla yayağam paşa lutf eyle at irür (KB: G 768/1)

m. Vâlî

Sevgili, valiye benzetiliyor. Vali, şar yıkmaya göz şahnesini göndermektedir. Âşığın beklentisi ise bu yıkımı bizzat valinin yapmasıdır. Vali, beylerbeyi ünvanı ile de anılmaktadır. Beylerbeyi, kendi bölgesinde bütün "umûr-ı siyâsette" hükümdarın temsilcisi olmak, beylerbeyi divanında askerî hususlara dair meseleleri halletmek, bölgede güvenliği sağlamak gibi görevleri yapmakla yükümlüydü. Ayrıca beylerbeyiler savaş zamanlarında kendi bölgelerindeki sancak beyleriyle timarlı sipahileri toplayarak emredilen yerde orduya katılmak zorundaydılar.⁸³

Şahne olalı gözi gözi ilini yıhdı

Şâr yihmağa ne şöylece vâlî ele girse (KB: G 206/5)

[Ayrıca bkz. (A: TB IV-7/3)]

n. Beg

Kadı Burhaneddin divanında sevgiyle sık sık "beg" diye hitap edilir:

Her gice taña degin yüzüñ için ay begüm

Taña kalıp sayaram yılduzları ay begüm (KB: G 791/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 98/1; 98/5; 151/4; 175/3; 186/6; 207/1; 207/2; 207/3; 207/4; 207/5; 207/6; 207/7; 212/2; 256/5; 293/5; 309/1; 353/1; 409/1; 409/2; 409/3; 409/4; 409/5; 429/2; 435/1; 479/4; 480/5; 554/1; 568/1; 568/2;

⁸³ Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara, TTK Yay., 1995, s. 85, 86.

568/3; 568/4; 568/5; 571/1; 577/5; 604/1; 604/2; 604/3; 604/4; 604/4; 604/5;
 604/6; 604/7; 604/8; 604/9; 604/10; 604/11; 624/1; 624/2; 624/3; 624/4;
 624/5; 631/4; 639/6; 640/1; 660/4; 660/5; 688/3; 698/1; 698/2; 698/4; 698/5;
 775/1; 775/2; 775/3; 775/4; 775/5; 778/2; 791/1; 791/2; 791/3; 791/4; 791/5;
 791/6; 881/1; 999/1; 999/2; 999/3; 999/4; 999/5; 999/6; 999/7; 999/8; 999/9;
 1009/1; 1009/2; 1009/3; 1009/4; 1009/5; 1058/2; 1167/4; 1178/1; 1178/2;
 1178/3; 1178/4; 1178/5; 1183/1; 1183/2; 1183/3; 1183/4; 1183/5; 1183/6;
 1183/7; 1195/1; 1197/3; 1230/1; 1230/2; 1230/3; 1230/4; 1230/5; 1230/6;
 1230/7; 1267/1; 1267/2; 1267/3; 1267/4; 1267/5; 1275/1; 1275/2; 1275/3;
 1275/4; 1275/5; 1295/2; 1310/3; 1230/1; 1230/2; 1230/3; 1230/4; 1230/5;
 1230/6; 1230/7; 1267/3; T 1362/1; 1370/1]]

o. Çelebi

Kadı Burhaneddin, sevgili için “çelebi” kelimesini kullanıyor. “Çelebi”nin olduğu yerde hiçbir şeye ihtiyaç duymayan âşık, onun özü ile yetiniyor:

Baňa ne şems gerek gündüz ü ne ay gice

İkisi dahı benümdür özüñ ile çelebî (KB: G 656/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 294/7; 588/1; 588/2; 588/3; 588/4; 588/5; 656/1; 656/2; 656/3; 656/4; 656/5; 1000/1; 1000/2; 1000/3; 1000/4; 1000/5; 1102/1; 1102/3; 1102/5; 1102/6; 1102/7)]

p. Efendi

“Efendi” Kadı Burhaneddin’in sevgili için kullandığı bir başka hitap kelimesidir:

Şey' lillâhumuz var nola varından efendi

Bil 'âşıkuñuñ zâr u nizârından efendi (KB: G 339/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 278/1; 278/2; 278/3; 278/4; 278/5; 278/6; 278/7; 339/3; 339/4; 339/5; 339/6; 339/7; 339/8; 339/9; 413/2; 888/5; 904/1; 904/2; 904/3; 904/4; 904/5; 904/6; 904/7; 1072/1; 1072/3; 1072/5; 1126/1; 1126/2; 1126/3; 1126/4; 1126/5; R 1338/1)]

Sevgilinin kılıcı şimşek, atı gök gürültüsü ve kasırga, peykânı yıldırımdır:

Kılıcuñ berk u atıñ ra'd u sarsar

Ohuñda sâ'ika peykânuñ olsun (A: G 501/6)

Sevgiliye, padişah, sultan, hakan, han, hüdavend, şâh, şeh, şehenşah, şehriyar, emir, melik, pişva (reis, başkan), hâkim, paşa, beg, çeledi, efendi unvanları ile hitap edilmektedir. Sevgili, kimi zaman bütün dünyanın hâkimi gibi gösterilmekle beraber, kimi zaman da güzellik ülkesinin hâkimi, güzellerin sultanı olarak anlatılır. Âşık, güzellik ülkesinin sakini, güzeller zümresinin ise mensubu değildir; buna rağmen âşık, sevgiliyi herkesten ziyade hükümdar olarak tanır, kabul eder ve ona göre muamele eder. Çünkü güzellik ülkesi de, sevgilinin sevilen vasfı da şair kaynaklıdır. Eğer, aşığın sevgisi olmasa sevgilinin bir özelliği kalmayacaktır, sevgili aşığın sevgisinden güç alır.

Âşığın gözünde sevgili gerçek bir hükümdarın pek çok vasfına sahiptir. Hükümdardan beklenen öncelikle adalettir. Bunun yanında sevgili güçlüdür, hazinesi vardır, köleleri vardır, devleti vardır, sefere çıkar, fermanı vardır, imar faaliyetleriyle uğraşır, birtakım ziyaretlerde bulunur, adına hutbe okunur. Âşık da buna karşılık tam bir itaat ve kulluk hali içerisinde, ona sadakatle bağlıdır, sultanı över, ona dualar eder, yeri gelir selam durur, derdini sultana ulu orta söylemez, edebe uyar:

Kasd ider Ahmedî saña hâlin dimege lîk

De'b-i edeb degül ki ola ol hazrete sudâ' (A: G 318/7)

23. Diğer:

a. Can

Âşık sevgilisini en değerli varlığı olan kendi canıyla özdeşleştirir:
Sevgili cana candır. Gönül sadece onu arzu eder:

Câna cânsın sen seni ider seni göñlüm heves

Lâ-cirem gayrũñ hevâsın itmişem yık-bâre kam' (A: G 320/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 241/7; 498/1; 716/4), (KB: G 114/3; 186/6; 246/1; 285/2; 293/1; 497/4; 513/1; 653/3; 650/6; 718/1; 740/3; 778/5; 822/1; 856/5; 880/1; 913/1; 1183/1; 1195/1), (N: G 33/3; 91/5; 94/1; 114/5; 121/8; 166/3; 175/1; 175/3; 176/5; 189/10; 194/5; 200/4; 231/9; 232/3; 233/1; 254/1; 275/5; 301/1; 303/2; 305/12; 313/1; 316/1; 316/6; 317/1; 317/6; 319/8; 320/9; 343/6; 344/1; 357/1; 358/7; 362/11; 381/2; 392/7; 401/13; 402/8; 406/2; 423/8; TB II-2/3; II-2/5; II-3/13; III-2/9)]

Âşıkların hepsi sanki tendir, sevgili ise bu tenlere candır, âşığın sevgiliden uzak olarak yaşaması çok şaşılacak bir durumdur:

Cânlar kamusı ten bigidür sen kamuya cân

Senden irah kişi nicesi diri kala pes (A: G 294/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 627/1)]

Sevgili, âşığın canının pairesidir:

Dil-beri kılduñ senũñ gayrũñden iy cân pâresi

Anuñ içün çün sen olduñ hasta göñlüm dil-beri (N: G 455/6)

b. Cânân

Şairler sevgili için sıkça canan kelimesini kullanırlar:

Yüzüñi görelî saña cânânedür diyem

Sanuñ 'aceb neyidi ki cânâ nedür diyem (KB: G 822/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 144/1; 415/8; 498/1; 614/1; 713/2), (KB: G 246/1; 400/1; 405/1; 585/1; 859/1; 880/1; 1280/5; R 1337), (N: G 94/2; 198/1; 253/3; 314/5; 376/10; 406/2; 423/12; 424/1; 431/9; 453/2)]

Âşık, sevgilinin adını can sayfasına “canan” olarak yazmıştır:

Tâ ‘ışkuñı şehâ varak-ı cânê yazmışam

Levh-i gönülde aduñı cânâne yazmışam (A: G 432/1)

Şair, sevdiğine can vermeye dünden hazırdır. “Benem ben” tekririyle bu arzusunu canlı bir şekilde ifade etmektedir:

Diyen dir Ahmedî cânuñı sahla

Fidî iden cânı cânâna benem ben (A: G 525/9)

[Ayrıca bkz. (A: G 464/9; 627/1; 631/2)]

Gönül dünyada pek çok şey bulmasına rağmen, sevgili gibi bir canan bulamamıştır:

Göñül cihânda isdeyü cânâ ne bulmadı

Buldı velî senüñ bigi cânâne bulmadı (A: G 689/1)

c. Can u cihan

Sevgili can ve cihandır. Bu ifade bazı beyitlerde can-ı cihan olarak karşımıza çıkıyor:

Susadım vasluñı görmeklige iy cân u cihân

Şöyle kim Yûsuf için Ya’kûb-ı Ken’ân susadı (N: G 402/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 661/1), (KB: G 722/5; 1183/1), (N: G 316/1; 320/9; 392/5)]

Cihan ten, sevgili ise bu tenin canıdır:

Cihân tendür ü sen cân-ı cihânsın

Cihân olduhça bu cân tende olsun (A: TB V-7/3)

d. Maşuk

Maşuk, bir benzetme unsuru olmamakla birlikte sevgiliyi ifade eden kavramlardan bir tanesidir Maşuk, bî-vefâdır. Bu bî-vefâyı seven kişi suçludur, ceza çekmesi müstehaktır:

Mücrim oldı cefâsını çeksün

Kim ki ma'şûk-ı bî-vefâyı seve (KB: G 150/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 213/6), (KB: G 21/6; 82/3; 87/4; 440/1; 559/3; 1070/3)]

Aşığın gönlü iman davası gütmektedir. Âşığa çektirdiklerine rağmen maşuk, kafir değildir:

Da'vî-i îmân idersin iy göñül

Sevdüğün ma'şûka kâfir-kîş mi (KB: G 1201/2)

e. Dil-ber, Dil-dâr, Dil-ârâ, Dil-şâd, Dil-rübâ, Dil-âzâr, Dil-siyâh:

(1) Dil-dâr

Dildar aşığa sürekli cefa çektirmektedir. Dildarın aşığa çektirmediği cefa, etmediği cevr yoktur:

Var mı cefâ ki cânuma ol yâr itmedi

Yâ cevr var mı kim baña dil-dâr itmedi (A: G 712/1)

[Ayrıca bkz. (A: TB IV-3/1; G 1/1; 31/1; 114/5; 253/1; 453/1; 453/4; Z 5/5), (KB: G 5/5; 40/1; 41/3; 359/2; T 1410/1), (N: G 93/1; 110/1; 165/3; 165/4; 194/1; 328/10; 343/1; 353/7; 427/1; 427/4; 451/1; 456/7; T 116)]

Âşık, dildarın cefasını da vefasını da zaten kabullenmiştir:

Ger kahr u ger cefâ ola ger mihr ü ger vefâ

Dil-dâdeye ne kim ide dil-dar hoş gelür (A: G 256/2)

(2) Dil-ber

Sevgili için “dilber” kelimesi çok sık kullanılır:

Eger zülfüñden iy dilber dileyem ki dem uram ben

Ne dünyâ kala ne ‘ukbî kamusun ver hem uram ben (KB: G 59/1)

Dilber bî-karardır:

Bir dilber-i bî-karâra düşdüm

Gîsû-yı siyâh-kâra düşdüm (KB: G 333/1)

Dilber, aşığın canını, aklını, gönlünü alır. Kala kala aşığın cansız teni kalmıştır:

Cân ile ‘akl u gönüli dilber apardı çoh durur

Şimdi tenüm durur ‘aceb bu tenümüñ cânı kanı (KB: G 658/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 218/7; 746/5)]

Dilber cânîdir:

Neçün iy dilber-i cânî bu cânı sehl görürsin

Neçün Tañrı’nuñ emrine olursın ‘ışk ile cânî (KB: G 308/4)

Âşıkın yârını, ağyara bırakması cahilliktir. Âşığın yârdan gelen cefayı geçmesi kolay olur. Eğer, âşık sevgili uğrunda ölürse, yar gam yemez. Çünkü dilber işinin ehlidir. Dilber, çok âşıklar görmüş geçirmiş, bu konuda ustalaşmıştır:

Yârı ağyâra kor isem cehl ola

Cefâ yârdan çeker isem sehl ola

Yâr ölür ise yâriyçün gam degül

Sehl ola iş çünki dilber ehl ola (KB: T 1437/1)

Sevgilinin de aşığın da bu âlemde benzeri yoktur. Cemal yönünden sevgili tek; aşk yönünden de âşık tektir:

Baňa vü dilberüme yoh nazîr ‘âlemde
Velî cemâl aňa vü ‘ışk baňa oldı kasîm (KB: G 772/8)

Güzellik perdesinin arkasında dilber vardır:
Çıhdı magribden güneş keşf itdi ‘ışkuñ remzini
Perdesi açıldı hüsnüñ dil-ber oldu âşikâr (N: G 106/4)

Gerçek âşık, dilberin dârında canını terk eder. Bunu başaran Mansûr’dur, [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Dâr] başaramayan ise “ene’l-hak” dese de Mansûr olamaz:

Cümle cân terk itmedi dârında gerçek dil-berüñ
Ger ene’l-hak söylese sen sanma kim Mansûrdur (N: G 163/5)

Dilberin yoluna kurban olan âşık ölümsüzleşir:
Dil-berüñ yolında kurbân ol fedâ kıl cânuñı
İy bekâsuz cân-ı ‘âşık câvidânî cân budur (N: G 138/8)

Âlemde dilberden ayrı kimse yoktur:
Yâr-ı dil-ber senden ayru kim didi ‘âlemde var
Hanı senden özge dil-ber hanı senden özge yâr (N: G 106/1)

Esasen âşık da maşuk da birdir:
Vâsıl oldı şol habîbe kim ki buldı dil-beri
‘Âşık u ma’şûk birdür gör kemâl-i ‘âşıkan (N: G 309/4)

Dilberi görmek isteyen özünden geçmeli, fani olmalıdır. Bunu başaran zaten kendi içinde dilberi bulur:

Gel diler iseñ göresen dil-beri
Geç özüñden fânî olgil gel beri
Gel berü ister iseñ sıdk u safâ
Göstereyin sendeki sen dil-beri (N: T 302)

Kadı Burhaneddin, sevgiliye “iy dilber-i gendüm-gûn” şeklinde hitap ediyor. “Gendüm-gûn” buğday renkli anlamına gelmesi sebebiyle son derece dikkat çekicidir. Şairler, ittifak halinde siyah saçlı, beyaz tenli bir güzeli anlatırken, Kadı Burhaneddin burada buğday tenli bir güzel anlatmaktadır:

Gösder yüzüñi baña iy dilber-i gendüm-gûn

Uçmağı dahı anmaz gören seni âdemse (KB: G 453/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 2/4; 29/1; 189/1; 257/1; 415/2; 422/2; 471/2; 500/7; 655/6; 671/3; Z 6/7; 10/3; 16/5), (KB: G 19/2; 22/2; 77/2; 80/1; 88/1; 116/1; 116/2; 155/1; 188/1; 199/1; 210/1; 220/2; 349/1; 349/8; 375/1; 376/1; 379/3; 397/5; 412/1; 424/1; 453/3; 458/1; 458/7; 555/4; 555/5; 574/1; 618/5; 644/4; 649/1; 674/4; 694/5; 695/1; 704/1; 809/1; 811/7; 836/1; 850/1; 864/2; 881/7; 902/9; 909/3; 942/1; 943/2; 974/1; 998/1; 1028/1; 1046/1; 1047/1; 1063/6; 1066/1; 1073/1; 1099/5; 1133/1; 1134/8; 1148; 1149/2; 1149/3; 1165/1; 1166/3; 1192/3; 1208/6; 1214/1; 1223/3; 1223/5; 1229/1; 1296/7; 1297/2; 1309/5; T 1373/1; 1384/1; 1413/1; 1439/1), (N: G 8/8; 13/10; 15/2; 34/2; 44/1; 44/3; 52/1; 52/6; 53/5; 58/4; 69/1; 70/2; 74/1; 76/6; 80/6; 93/8; 113/8; 125/1; 125/3; 131/6; 133/9; 136/4; 165/1; 168/8; 175/6; 176/10; 178/3; 182/7; 183/5; 191/9; 192/6; 193/8; 194/3; 194/6; 197/1; 205/3; 205/13; 210/1; 223/11; 231/13; 254/2; 257/1; 267/8; 275/1; 275/6; 276/5; 288/1; 305/1; 307/3; 309/4; 311/1; 314/4; 318/1; 325/1; 328/1; 328/10; 329/3; 329/14; 331/11; 333/6; 337/6; 337/10; 339/1; 339/7; 341/6; 353/5; 354/2; 357/5; 362/12; 364/7; 366/2; 371/1; 376/16; 378/5; 380/4; 381/1; 382/8; 383/7; 389/1; 389/6; 391/3; 393/8; 395/1; 401/16; 405/4; 407/4; 420/11; 423/7; 425/4; 427/1; 441/1; 455/6; 455/7; TB V-1/1; T 41; 80; 263; 278)]

(3) Dil-ârâ

Dilârâ, aşğın kendinden geçmesine yol açar:

Ta ‘ışk-ı dil-ârâm alupdur meni menden

Göñlümde ne ârâm kalıpdur ne tahammül (N: G 229/5)

[Ayrıca bkz. (A: TB IV-3/1; V-2/1; G 440/1; 556/4), (KB: G 359/1; 440/7; 448/1; 448/2; 448/3; 448/4; 448/5; 533/1; 575/5; 715/6; 811/1; 1128/2), (N: G 290/3; 373/1; 385/2; 390/5; 393/2; 434/5; TB III-2/12; T 97)]

Dilârâdan gelen her şey aşığa hoş gelir:
Senden banâ ne gelse dil-ârâm hoş gelür
Ger cevır ger tekellüf ü ikrâm hoş gelür (A: Z 7/1)

(4) Dil-şâd

Dilşad, aşığa bir kadeh sunarsa, aşığın başından humar gider, gönlü şad olur:

Elüme bir kadeh sunarsa dil-şâd
Gide başdan humârum ola dil-şâd (A: G 118/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 455/1)]

(5) Dil-rübâ

Cihanda güzel çok olsa da aşığın istediği gönül alan sevgilidir:
Hûb cihânda çoh velî nâzük ü dil-rübâ gerek
Câna vidâ' kıluban 'ışkına merhabâ gerek (KB: G 14/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 349/1; 537/1; 950/1), (N: G 41/5)]

(6) Dil-âzâr

Kalp kıran sevgiliden derman görmek isteyen âşık, aşka sabretmeli, aşk derdine ilaç aramamalıdır:

'İşka 'ilâc eyleme derdine sabır eyle tur
Gör ki ne dermân kılur yâr-ı dil-âzârumuz (N: G 190/4)

(7) Dil-siyâh

Sevgili kara gönüllü, zalimdir:

Gamzeñ hadengi cânuma zahm urdı bî-günâh

Yâ-Rab ne şûh u zâlim olupdur bu dil-siyâh (A: G 583/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 216/1)]

f. Nigâr

Nigar, resim, resim gibi güzel sevgili demektir. Parmaklara yakılan kınaya da nigar denilmektedir. Bu nedenle bazen tevriyeli kullanılır. Divan şiirinde sevgili yerine mecaz-ı mürsel yoluyla ele alınır. Nakış ile birlikte tenasüplere konu olur. Nigaristan ile de anlam ilişkisi kurulur. Eskiden insan vs. resimleri yapanlara “nigârende” ve “nigârî” denilirdi.⁸⁴

Zaman içerisinde istiareleşerek ortak şuur altının ve estetik iklimin malı olan “nigar”, benzetme yönü veya benzetilene gerek duyulmaksızın sevgili yerine kullanılır olmuştur:

Nigârâ tâze la'lüñi Hudâ lutfıyla ter tutsun

Revân olduhça 'âlemde şehîddür gamzeñüñ kanı (A: Z 16/3)

Âşık, nigarı can u gönülden sever, çünkü dünyaya onun gibi bir varlık gelmemiştir:

Cân u gönülden ben ol nigârı severem

K'aña mukâbil cihâna gelmedi mevcûd (A: G 129/3)

Nigara kavuşmanın bir mevsimi vardır. Bu mevsim de olsa olsa bahardır:

Sâkî dur örü yatma ki fasl-ı bahârdur

Vakt-i şerâb u mevsüm-i vasl-ı nigârdur (A: G 170/1)

⁸⁴ Pala, a.g.e., s. 359.

Baharla birlikte âşık her baktığı yerde nigarın nakışlarını görür:
 Yirüñ yüzi reyâhinden gül-ile lâle renginden
 Dahı nergisle nesrinden tolu nakş-ı nigâr oldı (A: G 671/2)

Âşık sevgiliyle yaşamak istemektedir. İnsanların biliçaltında bulunan bu tür arzular zaman zaman su yüzüne çıksa da Divan şiirinde 19. yüzyıldan itibaren açıkça ifade edilmeye başlanır:

Uş subh-dem eser bu nesîm-i bahâr hoş
 Gel kim senüñle 'ış olam iy nigâr hoş (A: G 310/1)

Nigarın yaşı gençtir:
 Yaşı gencecük nigâra di ki göricek yaşınma
 Sanemâ sini sevene nazre it yaşını görgil (KB: G 390/7)

Gök kelimesinin yeşil ve gökyüzü anlamlarını birlikte kullanan şair, nigarı bağda yeşiller arasında görünce, gökyüzünde güneşi görmüş gibi olur:
 Nigârı bağda gördüm gök içinde
 Nola güneşi gördüm gök içinde (KB: G 557/1)

Aşığın kellesi, bahar ve aşktan dolayı kızmış, bu yüzen inlemektedir. Âşık, nigarın bu iniltilerden usanmamasını ister çünkü bu inilti istemdişi çıkmaktadır:

Kelâl bulma nigârâ binüm iñildümden
 Behâr u 'ışk ile kızmış durur kelle bugün (KB: G 609/5)

Divan resmi makam yerine kullanılıyor. Âşık, nigarın aşkıyla divana varacak, bu konuda bir başvuru yapacaktır. Aşk derdi için divana başvurmak akli başında birisinin yapacağı iş değildir. Âşık zaten divanedir, akil olarak gidemezse, divane olarak, divana gider. Delilerin yaptıkları mazur görülür:

Nigârâ 'ışkuñ ile el tutup dîvâna varura
 Nola 'âkil degül isem çü ben dîvâne varuram (KB: G 360/1)

Sevgiliyi görmek âşık için Allah'ın rahmetidir:

Bugün girü ol nigârı gördüm

Ol rahmet-i Kird-i gârı gördüm (A: G 422/1)

Nesîmî daha da ileri giderek nigarın Hak sıfatlı olduğunu söyler:

Tebârekte iy hak sıfatlu nigâr

Te'âleyte iy Hak sûretlü beşer (N: G 151/2)

Âşığın gönlü nigâra müştaktır:

Müştâk olup-durur bu gönül ol nigârına

Sora gelür mi hastâsını sor nigârına (A: G 602/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 191/1; 213/5; 399/2; 422/7; 489/1), (KB: G 3/1; 4/7; 4/9; 4/12; 4/14; 5/1; 7/4; 10/2; 10/5; 15/3; 18/3; 23/1; 32/1; 37/1; 38/4; 48/1; 49/2; 55/1; 57/1; 59/2; 59/5; 61/5; 66/1; 72/1; 72/4; 93/4; 105/1; 106/2; 109/5; 116/3; 118/1; 199/4; 121/7; 125/4; 127/3; 133/1; 144/3; 145/4; 149/1; 158/2; 161/2; 173/1; 178/7; 180/9; 197/3; 199/1; 199/2; 199/3; 199/5; 199/6; 199/7; 199/8; 199/9; 203/3; 207/3; 212/4; 213/1; 232/1; 247/1; 247/2; 247/5; 251/5; 252/1; 256/7; 259/5; 260/3; 263/6; 265/3; 274/9; 276/3; 277/1; 282/1; 291/3; 298/1; 298/5; 300/1; 308/5; 316/2; 316/3; 323/3; 323/5; 324/2; 325/2; 326/1; 326/4; 332/5; 334/1; 334/2; 334/3; 334/4; 334/5; 341/5; 344/1; 351/2; 360/1; 360/4; 361/5; 368/4; 380/2; 382/3; 383/1; 403/1; 415/1; 432/4; 434/7; 437/1; 437/3; 438/5; 444/5; 460/4; 461/1; 461/5; 461/3; 475/7; 478/4; 487/4; 500/3; 506/1; 517/2; 518/2; 526/1; 532/1; 541/1; 542/1; 543/2; 544/1; 557/2; 559/4; 561/6; 570/2; 571/1; 571/4; 573/2; 585/1; 585/5; 590/1; 593/3; 594/1; 600/4; 616/2; 616/3; 619/1; 619/2; 623/1; 632/5; 633/1; 634/2; 645/1; 645/4; 651/1; 655/4; 655/6; 659/1; 680/2; 684/1; 688/4; 697/3; 704/6; 713/2; 713/4; 717/1; 717/5; 717/6; 720/1; 722/1; 727/3; 748/4; 750/1; 750/5; 761/1; 761/2; 771/6; 787/2; 787/5; 801/1; 823/1; 839/1; 839/3; 839/6; 851/1; 856/1; 868/1; 889/1; 900/4; 913/4; 919/1; 930/4; 939/3; 940/5; 949/1; 950/1; 952/1; 954/1; 962/4; 963/4; 967/2; 973/1; 973/3; 978/2; 984/1; 988/2; 990/3; 996/3; 997/1; 1002/2; 1011/2; 1013/1; 1013/4; 1035/1; 1036/2; 1037/2; 1054/3; 1061/5; 1069/1;

1070/1; 1074/5; 1079/3; 1088/1; 1096/2; 1098/1; 1103/1; 1114/1; 1114/2;
 1122/5; 1125/2; 1125/4; 1126/2; 1136/3; 1138/1; 1140/2; 1143/1; 1147/1;
 1147/4; 1152/3; 1167/5; 1175/6; 1187/5; 1188/5; 1191/7; 1193/1; 1193/3;
 1197/5; 1199/5; 1206/1; 1209/8; 1214/5; 1223/3; 1224/1; 1225/1; 1227/7;
 1228/3; 1229/3; 1237/5; 1238/2; 1239/1; 1239/4; 1246/2; 1248/5; 1248/7;
 1250/2; 1252/2; 1253/1; 1253/5; 1253/6; 1268/1; 1268/6; 1270/3; 1275/2;
 1277/1; 1278/5; 1284/1; 1287/1; 1289/3; 1298/1; 1298/4; 1299/4; 1305/5;
 1315/1; 1319/1; 1319/3; 1319/2; 1319/4; T 1412/1; 1455/1), (N: G 44/7;
 50/13; 51/3; 62/2; 83/8; 84/7; 90/1; 94/2; 126/2; 137/9; 138/5; 138/12; 166/3;
 166/7; 174/11; 203/2; 231/1; 231/6; 235/9; 244/1; 248/1; 254/5; 257/2; 269/5;
 283/1; 283/4; 290/4; 307/1; 309/5; 311/6; 312/1; 316/8; 319/5; 324/3; 324/3;
 325/3; 335/9; 344/6; 347/11; 368/1; 383/8; 389/2; 396/2; 401/6; 401/14;
 423/10; 432/1; 442/2; 449/6; 452/1; 455/2; T 77; 167)]

g. Dost

Şairler, sevgiliye dost diye hitap etmektedirler:

Cemâlün gâyetidür hüsnün iy döst

Anuçün şî'rümüz irdi be-gâyet (KB: G 1074/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 542/9), (KB: G 270/3; 270/4; 278/6; 429/5; 639/4;
 1075/1; 1086/3), (N: G 229/7; 387/2; M 4/2)]

Şair, dosttan gelen her şeye razıdır, dosttan gelen bela ile hayatını sürdürür:

Sever zahmuñı cân kim dost zahmı

Olur cânâ hayât-ı câvidânî (A: G 674/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 3/5; 85/1)]

h. Habib

Sevgiliye habibim denilerek hitap edilir:

İy habîbim vasluñı men câna nisbet kılmışam
 Küfr-i zülfüñ 'arızuñ îmâna nisbet kılmışam (N: G 282/1),
 [Ayrıca bkz. (KB: G 404/4; 1311/2), (N: G 12/8; 33/1; 103/2; 198/3;
 244/3; 282/3; T 192; 314)]

i. Ganî, bay

Sevgili, gani, zengin olarak nitelendirilmiştir:
 Sen ganî muhtâc ben niçesi hal kılısar
 Dünyâda bu müşkili yohsul ile bay begüm (KB: G 791/3)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 1201/1), (N: Müs. 4/4)]

j. Mahdum

Sevgiliyi ifade eden bir başka kavram "mahdum"dur:
 Cân mülkine senüñ gibi mahdûm olmaya
 Baş koyan işigüñe mahrûm olmaya (KB: G 1027/1)

k. Âfet-i didegân

Sevgili, aşğa sürekli belalar, afetler gösterir:
 Sende kalur begüm gözüm âfet-i didegân mısın
 Sensüz kişi dirilimez cân-ı men ü cihân mısın (KB: G 353/1)

l. Ayn u şîn ü kaf

Sevgili, Kaf Dağı'dır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Kûh-ı Kâf].
 İkinci mısradaki şair, sevgiliyi ayn, şîn, kaf harfleriyle ilişkilendirmiştir, Sevgili
 ayn, şîn kaf dolayısıyla aşktır:

Sen de bir seyr eylegil zîrâ ki kûh-ı Kâf'sın
 Var bize harf eylemegil 'ayn u şîn ü kâf'sın (KB: G 1223/1)

II. SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI:

A. Saç, zülûf, kâkül, turre:

1. Şekil itibariyle saç:

a. Tabiatla ilgili benzetmeler:

(1) Bitkiler:

i) Sümbül

Sümbül, saç sözkonusu edildiğinde sıkça kullanılmaktadır. Sümbül şekil ve koku itibariyle sevgilinin saçlarını andırmaktadır:

Gâh nergis tek göziyçün hasta ol

Gâh sümbül tek saçıyçün tağıl (KB: G 872/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/1; 15/3; 127/2; 190/3; 193/3; 202/7; 242/2; 253/2; 304/5; 354/2; 360/2; 375/3; 500/9; 515/2; 550/1, 565/2; 636/2; 676/14; 694/2), (KB: G 102/3; 389/5; 399/3; 537/4; 604/3; 881/3; 981/1; 1088/3; 1211/2; 1276/2; T 1410/1), (N: G 17/2; 51/1; 104/5; 136/1; G 233/4; 263/8; 265/1; 322/4; 379/1; 385/1; 392/3; 402/3; 407/1; T 98; 265)]

Sevgilinin sümbül saçları ay yüzüne düşünce, güneş, buluta girmiş gibi olur:

Haçan ki sümbül-i zülfüñ nikâbı aya düşer

Kamer sehâba girer âfitâba sâye düşer (N: G 77/1)

Sevgilinin saçına benzeyen bir sümbül bulunmaz:

Gül-zârda yüzüñ bigi bir gül bulunmaya

Saçuñ nazîri bâgda sümbül bulunmaya (A: G 592/1)

Sümbül sevgilinin zülfünü görse hayran olur:

Yüzüñle zülfüñi görse ola hayrân

Gül ü sümbül bu reng ü bû katında (A: G 598/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 713/1), (KB: G 734/3; 1042/2)]

Sevgilinin zülfünü sümbüle benzetmek onun namus eteğine leke sürmek olur:

Sümbül-i hâkîye diler beñzede zülfin göñül

Korharam ki dâmen-i nâmûsına bir gerd ola (KB: G 1287/3)

Gülşendeki sümbül, sevgilinin zülfününün yoluna pâ-y-mâl olur:

Çü zülfüñ saldı ayağa şehâ miski revâ durur

Eger gülşendeki sümbül yoluña pâ-y-mâl olsa (KB: G 590/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 190/10)]

Saba, sümbüle sevgilinin zülfünü anlatırken, sümbülün saçındaki her bir kıvrım anber ve müşk ile dolmuştur. Sümbül bu yüzden güzel kokar:

Zülfüñi vasf ider-iken sümbüle sabâ

'Anberle müşğ toldı saçındağı her şiken (A: G 524/3)

Sümbül yanlışlıkla kendisini zülfe benzetmiştir. Bunun sonucu olarak saba onun saçını sonsuza kadar yele verecektir:

Sehv-ile itdi meger sümbül teşebbüh zülfüñe

Virdiler ol bî-edeblikden yile anuñ saçın (A: G 520/5)

ii) Âcâm

Âcâm, meşelik, kamışlık olarak tanımlanıyor. Sevgilinin saçları âşık için içinden çıkılmaz bir âcâmdır. Buraya düşen âşık için kurtuluş imkânsızdır:

La'l-i lebüñe di ki baña câmı pür vire

Gîsûlaruñda bende çü âcâma düşmişem (KB: G 1128/3)

(2) Hayvanlar:

i) Hūma

Saç, Hūma kuşuna [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hūma] benzetiliyor:

Saçuñ Hümâyî gölgesini sala üstüme

Ol kim başına giydüre devlet külâhını (N: G 437/6)

ii) Ebâbil

Ebabil, dağ kırlangıcı, keçisağan olarak da bilinir. Eski Habeş Hıristiyanları San'a'da bir kilise yapmışlar ve Bedevî Arapların, Kâ'be yerine burayı ziyaret etmelerini istemişlerdi. Böylece ticaret artacak, dinleri yayılacaktı. Fakat umulan olmadı, Araplar Kâ'be'ye gitmeye devam ettiler. Bunun üzerine Habeşliler Kâ'be'yi yıkmaya karar verdiler. Ebrehe komutasındaki bir ordu, filler ile Kâ'be üzerine yürüdü. Ebrehe ordusuyla beraber Kâ'be önlerine geldiğinde gökte ebabil kuşları belirdi. Kuşlar ağızlarındaki küçücük taşları ordunun üzerine bir yağmur gibi bırakınca ordu dağılıp helak oldu ve Kâ'be kurtuldu. Peygamberimizin doğumundan az bir müddet evvel vukû bulan bu olaya İslâm tarihinde "Fil vak'ası" denir. Bu yıla da fil yılı denilmiştir. Bu olay Kur'ân-ı Kerîm'de Fîl Suresi'nde de anlatılmaktadır.⁸⁵ Saç, ebabil kuşuna benzetilir:

Zenahdânın çeh-i Bâbil sanasın

Saçı turrası ebâbil sanasın (KB: G 837/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1302/1)]

⁸⁵ Pala, a.g.e., s. 128.

Sevgilinin zülfünün turrası ebabil kanadıdır:

İ zülfüñ turrası perr-i ebâbil

Zenahdânuña kuldur çâh-ı Bâbil (KB: G 935/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1002/2)]

iii) Ukâb

Sevgilinin saçı, ukab yani kartal, saçın kıvrımları ise kartalın pençesidir. Tıpkı kartalın keklığı yakalaması gibi, âşık da sevgilinin saçına yakalanmıştır:

Göñlümi sorma ki bendinde saçuñuñ n'oldı

Kebk n'olur çün ire aña 'ukâbuñ çengi (A: G 683/6)

Âşığın aklı Hüma kuşuna [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hüma] benzetilmiştir. Zülûf ukabı, Hüma'yı avlamaktadır. Hümanın bir söylentiden ibaret olması gibi âşığın aklının varlığı da şüphelidir:

Zülfüñ 'ukâbı 'akl Hümâyini sayd idüp

Âhû gözüñ peleng-ile şîri zebûn ider (A: G 233/3)

Gönül, 'ukâbın pençesine düşmüştür. Bu tıpkı, şahinin çengeline tîhûnun yani çil kuşunun düşmesine benzer:

Göñül zülfüñ 'ikâbınuñ 'ukâbı çengine düşmiş

Nite kim avda şâhînuñ düşe çengâline tîhû (A: G 542/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 349/6)]

iv) Tavus:

Saçın, yanak üzerine dağılması şaire tavus kuşunu hatırlatmıştır. Tavus, güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca, ayaklarının

çirkinliğine üzülerek ah edermiş. Tavusun sesi de çirkin olup, ötüşü “ah” kelimesidir. İnanışa göre Allah, güzelliğiyle çok gururlanan tavusun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de tavus, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine alet olmuş ve Âdem ile Havvâ'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona “Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp ah et!” buyurmuş ve onu Bâbil'e indirmiş. Şimdi tavus her ah edişte cenneti hatırlarmış⁸⁶ Beyitte de şair, cennete atıfta bulunmayı ihmal etmemiştir:

Yañag üzre saçuñ tâvûsa beñzer
Ki seyri Cennetü'l-Me'vâya düşmiş (N: G 204/7)

v) Yılan

Saçın her kılı bir yılan olup âşığın boynuna dolaşır. Böylelikle âşığın gönlü târ u mâr olur:

Her târı mâr olup tolaşur boynuma benüm
Gîsûsınuñ ki göñülüm târ u mâr ider (KB: G 992/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 315/14; 350/7; 519/7; 555/4; 1065/4; 1190/3)]

Zülûf sü'bâna yani ejderhaya benzetilerek Hz. Musâ kıssasına [bkz. Fonksiyon İtibariyle Saç, Zülûf, Turre/Musa] atıfta bulunuluyor:

Mûsîye virdi 'asâ sü'bân-ı zülfüñ sihrini
Gözlerüm 'Îsâya gösterdi hezârân mu'cizât (N: G 29/6)
[Ayrıca bkz. (N: T 272)]

⁸⁶ Pala, a.g.e., s. 443.

(3) Yer şekilleri, yerleşim yerleri:

i) Cihân

Âşığın gönlü, zülfe dolaşır. Zülfe dolaştıktan sonra onun kurtuluşu yoktur. Zülûf, perişan, karmakarışık bir haldedir. Gönül, bu karışıklıkta zülfü cihan, zülfün kıvrımlarını dağ ve kemer olarak görür:

Zülfüñe tolaşdum u karâr idemezem hiç

Gezdüm bu cihânda kamu kûh ü kemer iy dost (KB: G 270/3)

ii) Mülk, il, diyâr

Sevgilinin saçları bir yerleşim yerine benzetilmektedir:

Îmâna kâsd zülfüñe hay di revâ degül

Gîsûñ iline girdi gönülüm amân ile (KB: G 680/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 233/4; 329/4; 333/6; 517/3; 1042/3)]

iii) Vatan

Canın vatanı zülüftür. Âşık, bu meskeni kainata değişmez:

Zülfüñde cân kıldı vatan hubbû'l-vatan şartı ilen

Men mesken-i ervâhumı kevn ü mekâna virmezem (N: G 271/4)

iv) Kışver

Çin kelimesinin hem kıvrım hem de ülke ismi olması şairler için çeşitli çağrışımlar oluşturmuştur. Saçın çini, bir ülkeye benzetilmiştir. Burası âşık için mübarek bir menzildir. Matla kelimesi ile Çin'in doğuda oluşu arasında ilgi

kurulmuştur. Bu mübarek diyardan batmayan bir güneş doğmuştur. Bu güneş de sevgilinin yüzü olmalıdır:

Ni kişverdür saçuñ çîni mübârek menzil-i matla'
Ki şemş-i lem-yezel togmış anuñ ferruh diyârından (N: G 323/4)

Şair, gönlünü casusa benzetmektedir. Şair, casus gönlünü saçın içine bir haber için salmıştır. Fakat gönül casusu bu görevi yerine getirememiş, gecikmiştir, bunun sonucunda da yakalanmıştır:

Cân saldı saçuña göñüli bir haber için
Bellü durur işi çü katı gicike cäsûs (KB: G 986/4)

v) **Sevâd-ı A'zam**

Zülûf, âşık için Sevâd-ı Azam yani Mekke-i Mükerrerme olmuştur:
Zülfüñ çü Sevâd-ı A'zam oldu
Mü'min olan aña mahrem oldu N (TB II-5/1)

vi) **Çin**

Şairler, saçla birlikte Çin kelimesini sıkça kullanmaktadırlar. Çin kelimesi ile hem kıvrım anlamı hem de müşkün vatanı olması sebebiyle Çin ülkesi kastedilmektedir:

Çin diyelüm saçun ile düşdi hatâya gözlerüm
Câdü saçuñ çîniyile düşdi hatâya gözlerüm (KB: G 598/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 298; 1177/1), (N: G 323/1)]

Gönül, saçların çinine yani kıvrımına heves etmektedir. Çin'e kast eden kişinin yolu deryaya uğramaktadır. Saçların dalgalı oluşu şairde derya imajını uyandırmış olmalıdır:

İtdi göñül saçuñı heves bilmedi anı kim
Deryâyâ ugrar ol kişi kim kasd-ı Çîn ider (A: G 167/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 229/6)]

Sevgilinin saçlarının kıvrımından Çin ülkesine “tuhaf” gitmektedir. Tuhaf, “acayip, garip” anlamının yanında “hediyeler” anlamına gelmektedir. Burada kast edilen hediye anlamı olmalıdır. Bu hediye de olsa olsa sevgilinin saçlarının kokusudur:

Mısra senün lebüñ şekerinden varur metâ'
Çine senüñ saçuñ girihinden gider tuhaf (A: G 330/3)

Tatar ahusu, zülfün çinini gördükten sonra göbeği saf müşk etmiştir:
Zülfüñ çinini gösdereli âhû-yı Tatâr
Mülk-i Hatâ'da göbegini müşg-i nâb ider (KB: G 1055/5)

vii) Der-bend

Can sevgilinin saçından canını kurtaramaz. Çünkü sevgilinin saçı bela geçididir:

Saçuñdan kimsene cân kurtaramaz bend
Ki derbend-i belâ-durur bu derd-bend (A: G 128/2)

viii) Nüzhet-geh

Saç, âşğın gönlü için bir seyir, gezinti yeridir:
Zihî nüzhet-geh-i dildür bu gîsû
Zihî kıble-geh-i cândur bu ebrû (A: G 536/1)

ix) Sâye-bân

Zülûf, sevgilinin yüzünün nuru üzerinde bir gölgeliktir:
Yüzüñde zülfüñi görüben 'akl didi kim
Nûr üstine ne hûb olur sâye-bân zulam (A: G 455/2)
[Ayrıca bkz. (N: G 77/1; 385/1)]

x) Sayvan

Zülûf, yüzün güneşine dayanamayanların kaçıp sığınabilecekleri bir kulübedir:

Yüzüñe döymedi sığındı zülfe
Güneşden kaçıban sayvana geldi (KB: G 616/11)

xi) Me'vâ

Me'vâ, yurt, mesken, yer , makam, sığınacak yer⁸⁷ anlamlarına gelmektedir. Bela tuzaklarına düşmemek için, gönül zülfe sığınır:

Belâ dâmi-durur saçuñ sevâdı
Göñül zülfüñde anuñ-çun dutdı me'vâ (A: G 37/4)

xii) Kemin-geh

Zülûf, fitne için bir pusu yeridir:
Fitneye zülfüñ kemîn-geh olsa 'aceb mi
Matla'-ı hûrşîd çün vilâyet-i Çîndür (A: G 208/2)

xiii) Yol

Sevgilinin saçının her kılı âşık için yoldur. Âşık bu yoldan çıkacak olsa hevâ onu yine yola getirir yani sevgilinin saçlarına düşürür. "Hevâ"yı burada hem arzu hem de hava anlamında alabiliriz:

Saçıñuñ her kılıdur 'ışkuma yol
Hevâ yola getürür her azarı (KB: G 57/4)

---

⁸⁷ Devellioğlu, a,g,e., s. 633.

(4) Bulut

Sevgilinin saçları yüzüne dökülünce, sanki güneş buluta girmiş gibi olur:

Saçı altında yüzi şöyle ki gün

Yıldırar bulut içre nûr u ziyâ (A: G 15/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 51/1; 301/1; Z 17/4), (KB: G 907/4; 1081/2), (N: G 144/1; TB II-3/2)]

(5) Sâye, zıll

Saç yüze dökülünce, aya gölge düşmüş gibi olur:

Yüzüne sâyesi düşmüş bu 'anberîn saçuñuñ

Nite ki 'ukde-i re'süñ sevâdı aya düşer (A: G 237/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 42/3; 57/6; 77/2; 78/1; 259/2; 417/10)]

Sevgilinin saçı, zıll-ı ilâhî olarak anlatılmış:

İy saçuñ zıll-ı ilâhî vey ruhuñ Allâhu nûru

Ravzanuñ servi boyuñdur indehâ cennâtü hûr (N: G 39/1)

(6) Âşiyân

Âşık, canını Hümâ kuşuna, sevgilinin saçını ise kuş yuvasına benzetir:

Ne mûrg var-ıdı vü ne sîmûrg ü 'andelîb

Cânım Hümâyına bu saçuñ âşiyân-ıdı (A: G 631/7)

b. Eşyalar:

(1) Çengel, kullâb

Sevgilinin saçının her kılı birer çengeldir:

Göñül fli aldıyise Hind ilini nola

Gîsûları çengâlini gör kıl kıla karşı (KB: G 234/5)

Sevgili, saçlarının çengelini kullanarak âşığı kendisine çekmiş, ırağa atmak için ise kaşlarının yayına sevketmiştir:

Göñüli gendüye kullâb ilen getürdi saçı

İrağa atmağ için kaşı yaya saldı bini (KB: G 12/4)

(2) Çenber

Saç, kıvrımları ile bir çemberi andırmaktadır. Âşığın gönlü ise, sanki bir cambaz gibi bu çemberden geçer:

Saçuñ kılında dili gör ki tende çenberdür

Dahı gözüñe getürme cihânda cânbâzı (KB: G 213/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 712/2)]

Böylesi bir canbazlık yapan âşığa “âferîn” denmesi gerekir:

Anuñ zülfinde çenberden geçerem

Açuñ ağızuñuzı âferîne (KB: G 634/4)

(3) Çevgân

Çevgân at üstünde değnekle karşılıklı iki grup (takım) arasında dört köşe bir sahada oynanan oyundur. Çevgân oyununun iki çeşidi vardır. Kepçe

ile oynanana kepçe polosu”, çekiçle oynanana “çekiç polosu” denirdi. Kepçe polosu daha çok Japonya, Çin ve Hindistan gibi Uzakdoğu ülkelerinde oynanırdı. Oyuncular at sırtında ellerindeki değneklerle sürdürdükleri topu hedeften geçirerek sayı yaparlardı. Takımlar genellikle dörder kişiden oluşursa da bu sayı oyun alanının büyüklüğüne göre artabilirdi. Takımlardan birinin diğerine üstünlük sağlaması, yedi topu “amaç”tan (kale) geçirmekle gerçekleşirdi. Oyunda kullanılan ucu eğri ve hafif değnekler 1.20 veya 1.50 m. uzunluğundaydı. Toplar 10-15 cm. çapında olup söğüt veya akça ağaç budağından yapılırdı. Ayrıca küçük bir çakıl taşının çevresine pirinç samanı sarılarak üzeri bir deri ile kaplanmış top da kullanılırdı. Her iki takım için de tek hedef (kale) bulunurdu.⁸⁸

Saçın kıvrımlı şekli, şairlere top ve çevgan oyununu hatırlatmaktadır. Çevgan saç, âşığın başı ise toptur:

Müşgîn saçuñ çevgânına çün başumı top itmişem

‘İşkuñ belâsından yine ol top u çevgân ahıdur (N: G 111/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 316/2), (KB: G 182/5; 616/3; 695/4; 1195/4), (N: G 94/5; 138/12; 172/3; 199/4; 203/2; 314/8; 398/6; 401/10; T 117)]

Bir başka beyitte, zülf çevgan iken benler gûydur:

Zülfeynüñi çevgân id ü benlerüñi gûy id

Girsün dil ü cân ‘ışk ile meydâna dir iseñ (KB: G 317/9)

(4) Kuşak, kemer

Sevgilinin saçının kılı kemerdir:

Saçuñ kılı şol bilüñe degül mi ki kemer bes

Kanda ki latîf ola çeker bâr-ı girânı (KB: G 853/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 276/5; 434/2; 905/3; 1166/1; 1218/3)]

⁸⁸ Feyzi Halıcı, “Çevgân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 8, 1993, s. 294.

(5) Ağ

Sevgilinin saçları âşığı yakalama noktasında bir ağdır. Ağın öteden beriye hem suda hem de karada bir av aracı olduğu bilinmektedir. Ağın ipi ne kadar ince ve sık olursa avın kurtulması da o kadar zorlaşır:

Sen kara ağuşı gere gör ki bu cihânda

Her kuş ki anuñ cânı ola iline bârî (KB: G 1272/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 58/1; 142/4; 414/4; 504/4; 679/4; 816/4; 923/4; 924/3; 1105/4; 1215/1; 1242/5)]

Sevgilinin ağ gibi saçından bir düğüm çözülse, nice canların esir olduğu görülecektir:

Saçuñdan bir girih çöz kim göresin

Ne cânlar var esîr ol ag içinde (A: G 563/4)

Şair, sevgilinin saçlarını ağa benzetirken gönlünü balığa benzetiyor. Öbür yandan dil balığı bir balık türü olup şekil itibariyle “dil”e benzemektedir:

Kara ağuşı saçar ki dire dil balığı

Balığ olmaya meger ben eli ağdan çekerem (KB: G 146/3)

(6) Ukde, bent

Sevgilinin saçlarının düğümüne akıl, dil ve can bağlıdır. Oradan kurtulmak mümkün değildir:

Baglandı saçuñ ‘ukdesine ‘akl u dil ü cân

Mümkün degül anlaruñ arasında dahı ıslah (A: G 106/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 25/6; 27/6; 43/4; 45/4; 62/1; 151/6; 173/3; 209/3; 309/11; 338/5; 677/2), (KB: G 107/7; 141/4; 161/2; 202/5; 246/4; 295/6; 313/4; 317/8; 445/4; 511/5; 595/5; 714/5; 811/8; 903/4; 942/5; 937/1; 1239/5; 1286/4)]

Saçın ukdesine düşen gönül, perişan olmuştur:

Saçuñ bendinde göñlümi mukayyed gören eydür kim

Ne müşkil 'ukdeye düşmiş bahuñuz bu perîşâna (A: G 614/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/5; 85/3; 155/4; 203/4; 255/1; 388/4; 481/3; 578/6; 645/6; 682/3; 696/3; 709/4), (KB: G 990/5)]

Âşık, için sevgilinin saçının ukdesi, halledilmesi müşkil meselelerdir:

Sorular 'ukdesin müşgîn saçuñuñ

Nice hall ola bu müşkil mesâyil (A: G 384/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 3/3; 301/5; 317/2; 391/5)]

Can, zülfün ukdesine tutulmuştur. Bu düğümden şimdiye kadar kurtulan olmamıştır:

Diler hall ide zülfüñ 'ukdesin can

Kime keşf oldu bu müşkil mu'ammâ (A: G 9/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 93/4; 133/3; 265/2; 595/7)]

Bazen de zülfün hevası âşığın dimağını vatan tutar:

Sevdâya düşdi 'akl perîşânlığa göñül

Zülfüñ hevâsına vatan olalıdan dimâg (A: G 325/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 19/4; 46/7; 64/1; 110/5; 161/1; 194/1; 230/1; 237/1; 238/1; 282/9; 294/2; 308/1; 324/6; 402/5; 463/2; 470/4; 488/5; 497/7; 540/4; 556/5; 593/2; 593/7; 603/6; 648/5; 658/6; 664/1; 708/2; 730/3; Z 8/1)]

Sevgilinin saçının bendinde nevrüz rüzgârı bağılıdır. Burada, bad-ı nev-ruzun da sevgilinin saçına meftun olduğu anlatılmaktadır:

Saçuñ bendinde beste bâd-ı nev-rûz

Lebüñ şavkında teşne âb-ı Hayvân (A: G 523/3)

Zülfün ukdesiyle güneş bile tutulur:

'Ukdesine zülfüñüñ düşibenüñ buldı küsûf

Senden ayrıldan olmışdur zevâl-ı âfitâb (A: G 53/3)

Bahar yeli, sevgilinin zülfünün bir bağına çözse binlerce âşığının canı ve başı yere dökülür:

Yire dökile hezârân cân u ser
Zülfüñüñ bir 'ukdesin çözse nesîm (A: G 460/2)

Sevgili, âşığının canını saçının bendine salmıştır. Gönül geceyi burada geçirmiştir. Bir sonraki gece ise, sevgili âşığının canını omzundan aşırarak niyetindedir. Beyitte sevgilinin saçlarını geriye atışı anlatılmaktadır. Öte yandan bir yargı hiyerarşisi içerisinde mahkûmun oradan oraya sevki de düşünülebilir:

Dün gice bendine saldı cânımı gîsûsı lîk
Bu gice bendini diler aşura dûşdan uş (KB: G 1151/2)

Sevgiliye gönlünü kaptıran âşık, gönlünün leblere bırakılmadan zülfe bağlanmasını ister. Zira, dudaklar kan dökücüdür:

Göñlümi alduñ ise şehâ bağla zülfüñe
Leblerüñe koma olur ortada kan begüm (KB: G 207/7)

(7) İp, resen

Sevgilinin saçı âşığı bağlayan iptir:
Göñül Ya'kûb'ına nola eger Yûsuf olasın sen
Ki saçuñdur resen cânâna zenahdânuñ ho çâhîdür (KB: G 653/3)

Âşık, zülûf ipiyle çene kuyusunda sallanmaya razıdır:
Tah zülfüñi boynuma çâh-ı zenahuña
Sal kim ki ola geñince zindâna gelimez ol (KB: G 370/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 317/8)]

Sevgilinin zülfü ip, âşık ise bu ipin üzerinde canbazdır:
 Dil diler ki zülfüñ ile bir resen-bâzî kıla
 Kasdı ol ise bu ipde cân-güdâz ola gerek (KB: G 1169/8)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 254/2; 1072/1)]

Âşık, aşk yolunun Mansûr'udur. Sevgilinin boyu Mansûr [bkz. Eşyalar/Dâr]'u asmaya dâr, zülûf ise urgandır:

Mansûr olur isem nola bu 'ışk yolına
 Şol zülûf ü kad ile baña çün dâr u resensin (KB: G 788/3)

Kadı Burhaneddin aşağıdaki beyitte, rüzgârın tesiriyle sevgilinin saçlarının havada hareket etmesinden ilham alarak saç; âşık gönlünü serbest bırakmış olduğu hâlde ona ip oyununu öğreten bir kişi gibi tasavvur eder. Rüzgarda saçlar hareket eder, âşıkların gönülleri de saçların içinde olduğundan bu harekete dahil olurlar ve bu manzara sanki ip atlayan, ip oyununu oynayan kişiler gibi düşünülür:

Miskîn idüp saçı dili birahtı bendine
 İp oyunın öğredür aña bâd-ı hevâyile (KB: G 166/9)

Aynı zamanda beyitte geçen "ip oyunu oynamak" ifadesini; Türkçede var olan birisini asarak öldürmek, idam etmek anlamındaki "ipe gitmek" ve "ipe çekmek" deyimleri çerçevesinde değerlendirip sevgilinin, âşığın canıyla oynadığı ve onu ölüme götürdüğü şeklinde anlamak da mümkündür.⁸⁹

(8) Kement:

Sevgili âşığın gönlünü saçının kemendiyle yakalayıp esir eder:
 'Anber saçuñ kemendine oldı gönül esîr
 Gül yañağuda bahalı ol zülûf ü hâlûñe (A: G 547/4)

⁸⁹ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007, s. 511, 512.

[Ayrıca bkz. (A: G 43/5; 101/2; 124/5; 234/5; 311/6; 712/4), (KB: G 426/5; 829/4; 834/4; 1232/4; 1233/1), (N: G 268/8; 404/5)]

Akıl kuşu, zülf kemendine düşmüştür:

Düşdi kemend-i zülfine 'akl kuşu revân velî

Zıll-ı ilâha yapışan zıll-ı ilâh içindedür (N: G 144/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 34/2; 127/4; 134/6; 364/3; 547/4; 716/6), (KB: G 123/4; 237/5; 378/5; 392/5; 397/7; 585/2; 677/3; 1135/1; 1243/3; 1273/3; 1296/5), (N: G 185/2; 338/11; T 284)]

Zülfün kemendi, âşığı dininden eder:

Zülfüñ kemendi dîn ü gözüñ cân ider şikâr

Ne fitne birbimiş bu cihâna seni İlâh (A: G 583/3)

Sevgilinin boyu, darağacı, zülûf ise kemend olmuştur. Mansûr'un [bkz. Eşyalar/Dâr] asılmaktan başka yapacağı bir şey kalmamıştır:

Dâr itdi servini vü kemend itdi zülfini

Mansûr ne kılayidi k'asılmaya begüm (KB: G 1230/7)

Âşık gönlünü yabanî bir ata benzetmiştir. Sevgilinin zülfü, gönül atına boyun eğdirmiş aşk odu ise, bu atı damgalamıştır:

'İşkî odı tamgalar yiñi gelen göñüli

Zülfî kemendiyile râm kılur tûseni (KB: G 792/5)

Zülûf kemendi, âşığın gönlünü alıp şebistana yani saçın içine iletmiştir:

Apardı benüm göñlüm bir dilber-i mestâne

Boynına tahıb zülfin ileddi şebistâna (KB: G 695/1)

Zülûf kemendi boynuna dolanan kişi sevinmelidir:

Hurrem göñül ki 'işkuñ aña pây-bend ola

Devletlü kul ki boynına zülfüñ kemend ola (A: G 13/1)

Zülûf, sabanın bile boynunu bağlamıştır, âşığın gönlünün bu bağdan kurtulması çok zordur:

Nice kurtıla zülfüñden göñül kim

Sabânuñ boynına baglar kemendi (A: G 696/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 709/6; 672/4)]

Saba yeli, zülûf kemendine erse haşre kadar misk saçar:

Zülfüñ kemendine irer-ise sabâ yili

Tâ haşr her-nefes ki ura müşg-bâr ola (A: G 31/3)

(9) Zincir, silsile, selâsil

Âşık, sevgilinin derdiyle aklî melekelerini kaybetmiştir. Gelenekte özellikle çevreye saldırma eğilimi olan delilerin zincire vurulduğu bilinmektedir. Cünûn halinde olan âşık da sevgilinin saçlarının zinciri ile bağlanmıştır:

İy saçı zencîr mecnûndur göñül

Fitne engîz olma meftûndur göñül (KB: G 1262/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 14/5; 173/1; 221/1; 352/4; 369/7; 384/5; 409/2; 679/1; 689/5; 724/7; 724/9; Z 18/5), (KB: G 15/4; 53/1; 193/5; 269/5; 331/4; 458/1; 489/3; 498/1; 498/5; 586/5; 597/4; 617/2; 661/2; 752/2; 802/6; 824/3; 1002/5; 1017/3; 1057/5; 1104/4; 1158/3; 1180/6; 1187/3; 1208/1; 1232/4; 1285/1; 1302/1), (N: G 15/1; 79/6; 95/15; 129/3; 131/11; 133/2; 140/14; 143/10; 149/4; 168/11; 193/3; 200/3; 224/7; 229/1; 251/13; 263/8; 274/13; 318/9; 369/7; 370/8; 375/2; 423/4; 452/7; 453/6)]

Âşığın cünûnu zincire vurulduktan sonra kemale erer:

Beni çekeliden zencîre saçuñ

Cünûnum kâmil eyledi fûnûnı KB (G 1277/2)

Âşık bazen de müselsel zülfü görünce mecnûn olur:
 Şâhâ müselsel zülfüñüñ 'ışkında mecnûn olmuşam
 Göñlümi bir sevdâ-y-ıçun dâm-ı belâya salmışam (A: G 446/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 135/4; 180/5; 232/5; 307/1; 389/5; 407/4; 426/4;
 449/3; Z 10/1)]

Âşığın akı ve canı halka halka saçların arasına düşmüştür. Bu yolla can Kalenderî, akılsa Hayderî olmuştur.

Kalenderilik, İslam dünyasında aşırı zühd ve takvaya dayanan ve klasik tasavvuf telakkilerine bir tepki niteliğinde İran ve Orta Asya'da çıkmış, pek çok popüler tarikatın tasavvuf anlayışını etkilemiş büyük bir tasavvuf mektebi veya meşrebidir. Bu meşrep zamanla kendi içinde de organize tarikatlar ortaya çıkarmıştır.

Kalenderîlik, tasavvuf tarihinde sûfi çevrelerin marjinal bir kesimi olarak değerlendirilmektedir. Bu marjinal kesim, kendisine temel görüş olarak başlangıçta, her türlü dünyevî muhabbet ve ilgi odaklarını reddetmekle birlikte, cezbeden yoksun, yalnızca zühde dayalı sûfiyâne bir hayat tarzını da dışlayan mistik bir yol seçmiştir. Kalenderilik, İslam öncesi mistik kültürlerden ve Melâmetîlikten etkilenmiştir.⁹⁰

Haydarî/Haydariyye, tarikatının kurucusu Kutbüddin Haydar-ı Zâveî (ö. H. 618/M. 1221) olarak kabul edilmektedir. Kutbüddin Haydar'ın müritleri genellikle rind ve kalendermeşrep kişilerden meydana gelmiştir. Haydariyye, hayat tarzlarının birbirine benzemesi sebebiyle Kalenderîliğin bir kolu olarak da kabul edilmiştir. Tarihî kaynaklarda Kalender, Işık, Abdal ve Haydarî terimlerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı da olmuştur.

Haydarî dervişlerinin kulaklarına, bileklerine, boyunlarına, ayaklarına, hatta cinsel organlarına demir halkalar taktıkları bildirilmektedir. Bu halkalar, Haydarîleri diğer Kalenderî zümrelerden ayıran önemli bir işarettir.⁹¹

⁹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, Ankara, TTK Yay., 1999, s. 225.

⁹¹ Üstüner, **a.g.e.**, s. 415.

Hayderîlerin taktıkları halkalar şairin gözünden kaçmamış, saçtaki kıvrımlarla ilişkili olarak şiire sokulmuştur:

Saçınuñ selâsiliyle bilişeli halka halka
Niçe cân Kalenderîyise dil ü ‘akl Hayderîdür (KB: G 981/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 395/2)]

Zülûf zincirinin başı sonu belli değildir:
Zülfüñ sıfatın nice bile ‘akl kemâhî
Ki ol bir uzadu silsiledür nâ-mütenâhî (A: G 662/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 633/3)]

Beyitte, silsile ile ilişkili olarak Mu'min Suresi, 71. ayete atıfta bulunulmuştur. “es selâsil yeshabûn” ifadesi “zincirler sürüklenecekler” olarak dilimize aktarılabilir. Söz konusu surenin 71 ve 72. ayetlerine bakarsak “O zaman onlar, boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu hâlde kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır.” şeklinde çevrildiğini görüyoruz:

Zülfünün sevdâsına düşen gönüller hâlini
Gör nicesidür perîşan “fi selâsil yeshabûn” (A: G 516/8)

(10) Pâ-bend

Saçlar, âşığın gönlüne pa-bend yani ayak bağı, köstektir:
Zehr lebûñi anıcah kand olur
Gîsûlaruñ göñlüme pâ-bend olur (KB: G 154/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 120/7)]

(11) Dâr

Sevgilinin saçları dar ağacıdır. Aşk ile Mansûr olmak isteyen, saçlar ile ber-dâr olmalıdır.

Tam ismi, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc el-Beyzâvî, künyesi Ebû'l-Mugîs olan Mansûr, H. 224/M. 857 tarihinde İran'da Beyzâ şehrinde dünyaya gelmiştir. Dedesinin Muhamma adlı bir Mecûsî olduğu söylenmektedir. Çocukluğu Beyzâ'da geçen Mansûr, küçük yaşlarda Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Gençliğinde Irak; Bağdat ve Vâsıt şehirlerine gitmiş, burada Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin iki yıl hizmetinde bulundu. Daha sonra Cüneyd Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî gibi meşhur sûfilerin sohbetlerinde bulunmak için Bağdad'a gelmiştir. Bunun dışında da pek çok seyahatler yapan Mansûr, çeşitli İslâm merkezlerinde, zamanının önemli kişilerinden feyz aldı. Bu seyahatlerin Hindistan'a kadar uzandığı rivayet edilmektedir.

Hallâc-ı Mansûr H. 297'de İsfahanlı Dâvud ez-Zâhirî'nin çıkardığı fetvâya dayanılarak zindana atıldı. Bir sene sonra zindandan kaçtığı veya serbest bırakıldığı söylenir.

Mansûr H. 301'de tekrar tevkif edilerek Bağdad'a getirildi ve sekiz yıl zindanda kaldı.⁹² Sonunda idamına fetva verildi. Vezir Hâmid b. Abbas, Hallâc'ı valiye teslim ederken, onun işkence ile öldürülmesini, kırbaç altında bir müddet dövüldükten sonra, el ve ayaklarının, daha sonra başının kesilmesini, vücudunun yakılarak, külünün Dicle'ye atılmasını emretti. Rivayete göre, kalabalık bir topluluk karşısında yapılan işkenceden sonra, başı bir ağaca çakılarak Bağdad köprüsüne dikildi.⁹³ Hallac-ı Mansûr sonraki dönemlerde geniş bir şöhret bularak şiirlerde sıkça kendisinden söz ettirmiştir. Özellikle insan aklının ve nefsinin Allah'ın zatında yok olduğu noktada hatırlanır. Hallac-ı Mansûr, Yaratıcı ile arasındaki pek çok sınırı aşarak "Ene'l-Hak" sırrını ifşa etmiştir. Bu lafız mutasavvıflarca birtakım yorumlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bir görüşe göre, Hallâc bu sözü sekr halinde söylemişti. Sahv haline gelince bu sözün yanlış olduğunu kabul etti. Başka bir görüşe göre, Hallâc bu sözü fena halinde söylediğinden bu sözü söyleyen aslında o değil Hak'tı. Diğer bir görüş ise Hallâc'ın bu sözü, Hak'tan hikâye ederek söylemiş olduğunu ileri sürer. Yüce Allah "Ben Hakk'ım," diyor

⁹² Eraydın, a.g.e., s. 252, 253.

⁹³ Eraydın, a.g.e., s. 253.

gibi. Hallâc'ın, bu sözüyle “Ben Hakk'ım, yani bâtil değilim” veya “Ben Hak'tanım” demek istediğini söyleyenler de vardır. Kimileriye Hallâc'ı tanrılık veya hulûl iddia eden bir mülhit sayarlar.⁹⁴ Mansûr'un yaşadığı dönemde bu söz şirk olarak değerlendirilmiş ve ona yukarıda bahsettiğimiz kötü sonu getirmiş olmalıdır. Aşk ile Mansûr olan âşık da misk kokulu saçlara ber-dar olmalıdır. Saçların siyahlığıyla zaman zaman küfür olarak değerlendirildiği de unutulmamalıdır. Böylelikle şirke dair yorumlar yapılabilir. Aşk ile Mansûr olan, düşünme yetisini kaybeder, olur olmaz sözler söyler. Sonunda ise saçta dara çekilir:

Kim ki diler ise ki ola 'ışk ile Mansûr

Miskîn saçuñ ile hele ber-dâr gerekdür (KB: G 582/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 51/4; 115/2; 329/4; 333/4; 470/3; 518/2; 525/3; 833/3; 835/8; 873/2; 890/4; 891/5; 979/2; 994/2; 1112/3), (N: G 49/9; 209/3; 286/4; 328/9; 403/2; TB I-7/4; II-6/11)]

(12)Kalbur-elek

Sevgilinin saçları Kadı Burhaneddin tarafından kalbura benzetiliyor. Saç, yerlere kadar uzandığı için bir kalbur gibi ayak tozunu elemektedir:

Gîsûsı nigâruñ ayağı tozın elerdi

Begendi bizi dahı bu gırbâl arasında (KB: G 1237/5)

Sevgilinin saçlarının kalburundan deve bile geçebilir, fakat âşık, gönlünün bu elekten geçip geçmeyeceği konusunda tereddütlüdür:

Deve galbıra geçer nigâruñ gîsûsında

Geçe mi delü gönül 'aceb şa'r elekden (KB: G 1229/3)

⁹⁴ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 123.

(13)Dâm-tuzak

Âşık, kendisini bir kuşa benzetmiştir. Bu kuş, sevgilinin saçlarının tuzağına gönlünü kaptırmıştır:

Niçe tutılmayam ben ol tuzağa

Ki saçı dâm u hâli dâne ola (KB: G 982/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 5/2; 6/2; 15/5; 37/4; 38/4; 44/5; 83/3; 132/3; 150/2; 156/5; 205/9; 220/2; 237/3; 247/1; 345/1; 352/5; 378/1; 385/7; 440/9; 446/1; 449/4; 486/1; 532/3; 534/5; 553/5; 554/4; 577/3; 628/1; 657/2; 659/6; 702/6; 707/5 Z 9/3;), (KB: G 72/3; 84/2; 104/3; 168/1; 202/4; 327/3; 351/5; 356/5; 400/2; 412/3; 433/4; 447/2; 452/5; 467/3; 474/5; 496/5; 509/2; 514/3; 581/3; 610/6; 693/1; 710/3; 723/1; 767/5; 769/1; 791/2; 794/6; 801/3; 804/7; 822/4; 860/8; 894/3; 904/1; 909/1; 945/4; 971/1; 983/4; 1019/5; 1040/4; 1121/5; 1128/1; 1161/5; 1184/5; 1214/3; 1230/1; 1286/6; R 1323/1; T 1409/1), (N: G 77/6; 84/2; 92/5; 95/15; 104/5; 116/9; 129/10; 130/5; 168/4; 185/2; 224/1; 280/11; 370/9; 372/1; 373/2; 412/13; TB III-5/7; T 98; 280)]

Can, Hüma kuşuna [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hüma] benzetilmiştir. Sevgilinin zülfü ise, anberden bir tuzak kurmuş ve Hüma'yı avlamaya çalışmaktadır:

Zülf ü hâlûñ cân Hümâyin dutmaga

'Anberîn dâm-ıla müşgîn dânedür (A: G 210/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 252/6; 272/1), (KB: G 1136/4)]

Can ve gönlün, saç tuzağından kurtulması mümkün değildir. Çünkü bu tuzakta her bir bağ diğerine, her kıvrım başka bir kıvrıma geçmiş haldedir:

Nicesi kurtıla dâmından saçufnuñ cân u dil

Kim orada bend bende dolaşupdur ham hama (A: G 608/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 76/1; 664/2; 718/3)]

Zülûf, kemendiyle âşığı yakalayan bir tuzaktır. Bu tuzak, baştan başa fitne ve gönül alıcıdır:

Hazer it zülfi dâmından kemende düşmegil nâ-geh
 Kim ol pür-fitne pür-dildür egerçi pes dil-ârâdur (A: G 134/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 534/5)]

Âşık, zülfe, zülf henüz âşıklar için bir tuzak olmadan önce düşmüştür:
 Düşdüm ezelde zülfüne dâm olmadın henüz
 İçdüm lebüñ şerâbını câm olmadın henüz (N: G 184/1)

(14) Zırh, cevşen

Saç, zırha benzetilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Davud’a zırh yapımının öğretildiği bildirilmektedir: “Bir de Davud’a, sizin için, zırh yapma sanatını öğrettik ki, savaşlarınızda sizi korusun. Şimdi siz şükrediyor musunuz?”⁹⁵ Davud Peygamber, elleri ile demiri mum gibi yumuşatır ve demirden zırh yapardı.⁹⁶ Şair, sevgilinin saçı gibi bir zırhı Hz. Davud’un bile öremediği iddiasındadır:

Süleymânsın velî Dâvud dahı
 Saçuñ bigi zirih örmedi hergiz (A: G 286/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 129/4)]

Bu zırh bütün vücudu kaplar:
 Müşğ ile bağlamış saçuñ ay yüzüne girih senüñ
 Dök saçuñı ki dökile şâh tenüne zîrih senüñ (KB: G 700/1)

Sevgili, Türk gözü, kirpik okları, zırhlı yüzü ile tam bir savaşçıdır. Sevgilinin yüzüne dökülen zülûf zırha benzer:

Neçün Türkî gözün gezledi ohın
 Neçün geymiş yüzün cevşen bu gice (KB: G 276/2)

⁹⁵ Enbiya/80.

⁹⁶ Bilmen, a.g.e., s. 487.

(15) Lenger

Âşık, sevgilinin beline bağlanmak istemektedir. Lenger, “gemiye yerinde mıhlamak için denize atılan zincir ve bu zincirin ucundaki çapa⁹⁷” olarak tanımlanmaktadır. Sevgili, âşığı ancak saçıyla bağlayabilir. Bu bakımdan zülfün lengere benzetildiğini söyleyebiliriz:

Bilüñe bağla cânımı ger var ise bir lengerüñ
Talaş baña zülfüñ gibi ger der-pey-i hevâyiseñ (KB: G 224/4)

(16) Halka

Âşık, Hayderî’dir. Zülfün halkaları bu Hayderî’nin [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Zincir, silsile, selâsil] halkalarıdır:

Ben zülfi halkalarıyile Hayderîyem uş
Cânım Kalenderîyise deryûze başlagıl (KB: G 1111/2)

(17) Temür

Zülfün, cihanı bir kıl ile tutmuş, zapt etmiş olmasına şaşmamak gerekir çünkü zülf perçemli bir demirdir:

Cihânı bir kıl-ıla dutdı zülfüñ
Meger zülfüñ temüri perçem olmuş (A: G 303/2)

(18) Çeng kılı

Şair, sevgilinin aşkından dolayı çeng gibi iki büklüm hale gelmiştir. Fakat, sevgilinin zülfünün kılı bu çenge gelmez. Şair, kaderine razı olarak

---

⁹⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 548.

dünyanın kanununun böyle olduğunu ifade eder. Beyitte, çeng, ney ve kanun kullanılarak yapılan ihâm-ı tenâsüp ilgi çekicidir:

Zülfinden anuñ kem kılı bu çengüme gelmez
Ben neyleyeyüm çün buyimiş dünyâda kânûn (KB: G 345/5)
[Ayrıca bkz. (KB: G 732/4)]

(19) Taylesân

Taylesân, “1. başa sarılan sarığın omuzlar üzerine salıverilen ucu. 2. başa ve boyna sarılan şal v.b.⁹⁸” olarak tanımlanıyor. Zülûf, başa ve boyna sarılan bir şala, bu şal da başlı başına geceye benzetilmiştir. Fakat, bu şal öyle bir gecedir ki, güneş onun çerağından nur alır:

Zülfinüñ taylesânı ol gicedür
Ki güneş nûr alur çirâğından (N: G 334/2)

(20) Şest

Zülûf, âşık için bir şest yani, balık oltasıdır:
Ben dâne-i hâlûñden ırah düşmeyiserem
Zülfüñ niçe ki kura benüm göñlüm içün şest (KB: G 777/4)

(21) Defter

Sevgilinin dişlerinden bahseden şairin şiiri inci gibi olurken zülûf de defterdir:

Dürr-i manzûm oldu şi'rüm dişlerüñden diyeli
Zülfüñüñ defterleriçün ki mübetterdür begüm (KB: G 604/7)

---

⁹⁸ Devellioğlu, a.g.e., s. 1042.

(22) Tesbih

Zülûf âşığın tesbihidir. Tesbihi zülûf olmayanın, zikri boşa gider, seccadesi zünnar [bkz. Dînî Hayatla İlgili Benzetmeler/ Küfür, kâfir] olur:

Her zâhidüñ kim tesbîhi şol zülûf-i pür-çîn olmadı

Zikri hebâ vü herzedür seccâdesi zünnâr imiş (N: G 202/11)

(23) Çav

Zülûfün telleri, çava yani ottan örölmüş urgana benzetilmiş:

Cihâna zülûfünñ bir çavı düşdi

Ki hayrân itdi 'akl u cânı ol çav (A: G 541/2)

(24) Bürka, şâme, pûş

Zülûf, sevgilinin yüzünde örtüdür:

Bürka'-i zülfi gözüme gör ne hicâb gösderür

La'l-i lebin şerâb ider bağı kebâb gösderir (KB: G 694/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 265/1; 1301/2)]

Sevgilinin yüzüne bakmaya gözler dayanamaz, bu yüzden sevgili merhamet edip yüzünü zülûf ile örter:

Yüzine bahmağa gözler døyimez anuñ içün

Terahhum eyleyiben zülûf ile hicâb kılur (KB: G 352/4)

Zülûf, yüze saçılınca aya peçe takılmış gibi görünür:

Bahsa şâ'irler yüzüne hüsn-i matla' görseler

Zülûfünñi saçsañ yüze mâh-ı mukanna' görseler (KB: G 7/1)

(25) İlme

Sevgilinin zülfünün ilmeleri aşığı yakalar:

Alınma zülfinüñ ilmelerine ilmesi çoh

Dökilme bağları dügmelerine düğmesi çoh (KB: G 502/1)

(26) Düğme

Çeşitli anlamlarının dışında düğmenin “kapılarda ve sandıklarda bulunan demir halka⁹⁹” anlamı zülfün şeklini andırmaktadır. Sevgilinin zülfü halkalarla doludur:

Alınma zülfinüñ ilmelerine ilmesi çoh

Dökilme bağları dügmelerine düğmesi çoh (KB: G 502/1)

c. Harfler ve edebiyat terimleri:**(1) Hat**

Zülf, kaş ve kirpikle beraber yüz mushafının yazılarıdır:

Mushaf-ı Hakdur yüzüñ ma'nî içinde bî-hılâf

Zülf ü kaş u kirpigüñdür ol kitâbuñ hatları (N: G 455/4)

(2) Hattat

Zülûf, bütün yazıları nesih kılmaktadır. Fakat bu yazı zir ü zeber yani darmadağın olduğu için okunamamaktadır. Beyitte “nesh” kelimesi bir yazı çeşidi olarak düşünüleceği gibi bir terim olarak da değerlendirilebilir.

---

⁹⁹ Dilçin, a.g.e., s. 74.

Sözlükte “ortadan kaldırmak; nakletmek, beyan etmek” manalarına gelen nesh kelimesi terim olarak şer’î bir hükmün daha sonra gelen şer’î bir delille kaldırılmasını ifade eder. Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm mensûh, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil nâsîh diye anılır. Özellikle fıkıh usulü literatüründe gerçek anlamda neshedenin Allah olduğuna dikkat çekilerek delil veya hüküm için nâsîh kelimesinin kullanımının mecazî olduğu belirtilir. Öte yandan muhkemi “neshedilmemiş” anlamında yorumlayanlar tarafından nâsîh de dahil olmak üzere hükmü neshedilmeyen âyetler muhkem diye nitelendirilir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra gerçekleşmemesi, nâsîh ve mensuhun şer’î (Kur’an ve Sünnet’te bulunan) amelî hükümler olması, mensuh hükmün bir süre yürürlükte kalmış bulunması, iki hüküm arasında her biriyle ayrı ayrı amel etmeye imkan vermeyecek derecede uzlaşmazlık tesbit edilmesi, nâsîh hükmün delilinin mensuhunki ile aynı güçte veya ondan daha güçlü olması neshin genel şartları arasında yer alır.¹⁰⁰ Şair zülfün bütün hatları neshettiğini söylemektedir. Burada akla gelen zülfün yüze dökülmesi sonucu yüzdeki hatların görünmez hale gelmesi dolayısıyla neshedilmesidir:

Zülfüñ ki kılır nesh kamu hattı muhakkak
Ohımağa yarar idi zîr ü zeber olsa (KB: G 1294/3)

(3) Harf

Hal, hat ve zülfü herkes görse de o nokta ve harfi ancak basar ehli bilir:

Hâl ü hatuñla zülfüñi her göz haçan görür
Ol nokta harfi bilmege ehl-i basar gerek (N: G 221/5)

Zülf, harf; ben noktadır. Bu harf ile nokta, iman ve dinden bahseder:

Açıldı zülf ü hâlünden maña îmân ü dîn bâbı

Bu harf ü noktayı gör kim neler feth oldı bâbından (N: G 321/9)

¹⁰⁰ Abdurrahman Çetin, “Nesih” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 32, 2006, s: 579.

(4) Cim

Sevgilinin saçları cim (ج), kıvrımları ise ha (ح) harfidir:

Saçuñuñ cimi cânlar kaydı-y-ıçun

Girihlerdür tolu şol resme kim hâ (A: G 10/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 142/11; 233/4; 400/3; 427/3; 518/6; 643/4), (N: G 192/8; 268/5)]

Âşık, sevgilinin cim gibi saçlarına karşı gayn (غ) gibi yaşlar dökmektedir:

Gayn döker ‘aynumuñ uş seyl-i hûn

Dutalı saçuñ girihi şekli-i cîm (A: G 428/3)

Saçların cimini gören âşıklar can vermektedir. Cim saç, elif kamet, nun kaşlar “cân” kelimesini oluşturur:

Cân virenler saña cîmin göriben saçlaruñuñ

Kâmetüñe elif ü kaşlaruña nûn didiler (A: G 211/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 272/6)]

(5) Dal

Dal (د)saç, elif (ل) boy ve mim (م) ağız, âşık için bir “dâm (دمد)” olur:

Dâl itdi saçın kaddin elif ağzını mîm

Bir dâm durur şimdi ki yiñi kurar iy dost (KB: G 270/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 497/1), (N: G 88/8; 140/8; 225/2; 362/6)]

(6) Kâf ve nûn

Zülfteki kef (ك) ve nun (ن) harfleri, ayet-i kün fekândan gelmiştir. “Kün fe yekûn” Bakara 117; Âl-i İmrân 47; En’âm 73; Nahl 40; Meryem 35; Yâsîn 82. ayetlerde geçmektedir. ““ol” der, o da hemen oluverir.” şeklinde çevrilir:

Zülfüñdeki kâf u nûn ne sözdür
Kim âyet-i kün fekâna geldi N (TB II-2/2)

(7) Lâm

Zülûf lam (ل) harfine benzetilmiştir. Boy ve ağızla beraber âşığa “elem” verir:

Kâmetüñ ü zülfüñ ü agzuñı cân
Râst görüp didi elif lâm u mîm (A: G 427/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 428/1; 654/8)]

(8) Ye

Sevgilinin zülfü ye (ي) harfine benzetiliyor:
Boyu elif ü mîm ağızı zülfi yi vü nûn
Kaşı olana alhışum âmîn degül midür (KB: G 741/3)

(9) Hemze

Âşık, doğru oluşunu elifle ifade etmiştir. Sevgilinin eğri zülfü ise elifin üzerindeki hemze(ّ)dir

Bu kej zülfüñdedür toğru cânım derc
Zîrâ sûret durur elife hemze (KB: G 1244/2)

(10) Leff ü neşr

Sevgilinin saçı, mürettep leff ü neşrdir. Bu tertibi gören gönül müşevveş olur.

“Sözlük anlamı dürüp toplama ve yayma olan leff ü neşir, iki veya daha fazla lafız veya hükmün zikredilmesinden sonra bunlarla aralarında münasebet olan lafız veya hükümlerin sıralanmasıdır. Bunların ilki leff diğeri neşiri meydana getirir. Leff ü neşri meydana getiren ve aralarında ilişki bulunan bu iki sıradaki unsurların hangisinin hangisiyle ilişkili olduğu belirtilmez ve bunun tespiti muhataba bırakılır.¹⁰¹”

Leff ü neşr-i müretteb, birinci mısra'da söylenenlerin karşılıklarının ikinci mısra'da aynı sırayla yer aldığı leff ü neşr türüdür.

Leff ü neşr-i müşevveş, düzenli leff ü neşrin, tam tersidir. Leff ü neşr-i gayr-ı müretteb olarak da bilinen bu türde unsurlar dağınık olarak yer alır.¹⁰²

Müşevveş oldı göñlüm göreliden

Saçuñuñ leff ü neşrini müretteb (A: G 44/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 302/10; 309/2), (KB: G 1084/5)]

(11) Nesih

Aklâm-ı sitte (altı kalem) denilen muhakkak, reyhân, sülüs, nesh, tevkî ve rik'a olmak üzere 6 yazı çeşidi bulunmaktadır. Aklâm-ı sitte Abbâsiler döneminde oluşturulmuş ve bunlar Türkler elinde çok daha güzel gelişmiştir. Aklâm-ı sitteyi, Yâkût adında bir hat üstadının ortaya çıkardığı belirtilmiştir.¹⁰³ Sevgilinin saçı nesih yazıdır. Bu yazı o kadar uzundur ki bir kopyasını kimse yazamaz:

Saçuñ neshini tahrir eyle dirsın

Uzah sevdâyı kimdür ki ide tesvîd (A: G 126/4)

¹⁰¹ M. A. Yekta Saraç **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, İstanbul, Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti., 2001, s. 164.

¹⁰² Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin, **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yay., 2005, s: 62, 63.

¹⁰³ Mehmet, Koç Keskin, **a.g.e.**, s. 38.

(12) Nesir

Sevgilinin dişi nazma benzetilirken, saçları da nesirdir:

Diřüñ munazzam ider 'ıkd-ı lü'lü'yi vü saçuñ

Tağıtdı müşgi öleyim bu nazma ol nesre (KB: G 813/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 464/4)]

(13) Rakam

Şikeste-zebân, “1. peltek, 2. kırık uçlu [kalem]¹⁰⁴” şeklinde tanımlanmaktadır.

Saçın rakamında kalem şikeste zeban olmaktadır. Şikeste-zebanın ilk anlamını düşünürsek, saçın güzelliği karşısında kalemin aciz kaldığı, bu güzelliği tam olarak anlatamadığı anlamı çıkar. İkinci anlamı dikkate alırsak, saçın uzunluğuna vurgu yapıldığını söyleyebiliriz:

Kalur lebüñ sıfatında kelâm teng-mecâl

Olur saçuñ rakamında kalem şikeste-zübân (A: G 494/5)

d. Din ve tasavvufla ilgili benzetmeler:

(1) Mevlevi

Şair, sevgilinin Mevlevî saçlarına secde etmeyen mümin sayılmayacağını söylüyor. Saçların rüzgarın etkisiyle savrulması şairde Mevlevî imgesini oluşturmuş olmalıdır. Saçın bendinden hareket eden şair, tevriyeli olarak da “bend” kelimesini kullanıyor. Böylelikle bir taraftan saçların

¹⁰⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 999.

bendi, yani bağlanmış olmadığı anlaşılırken diğer taraftan saçların bendi yani Nakşinbendi değil Mevlevî olduğu yorumu yapılabilir:

Niçesi mü'min ola ki sücûd kılmaz aña

Ne Mevlevî ola ki gîsûları bendi degül (KB: G 1233/3)

(2) Mushaf, Kur'ân-ı Kerîm, Ümmü'l-Kitâb

Sevgilinin saçının telleri, Nesîmî tarafından şekil ve renk itibariyle harf olarak alınlanmış ve saç mushafa yani Kur'an-ı Kerim'e benzetilmiştir:

Yüzüñdür kul hüve'r-rahmân saçuñdır alleme'l-Kur'ân

'Aceb şol cânlaruñ cânı ne kânuñ gevherindendür (N: G 137/8)

[Ayrıca bkz. (N: G 3/4; 4/32; 13/6; 67/7; 187/4; 205/9; 267/2; 346/2; 365/4; 431/2; 447/19)]

Zülüften Seb'a'l-Mesân [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'a'l-Mesân] yani Fatiha suresi okunmaktadır:

Çün Nesîmî zülf ü hâlüñden ohur Seb'a'l-Mesân

Kâşif-i esrâr olupdur zi-Fazl-ı müste'ân (N: G 296/10)

(3) Kadir Sûresi

Saçın Kadir gecesine benzetilmesinden hareketle, şair Kadir Suresi¹⁰⁵ nin sevgilinin saçına nazil olduğunu söylüyor. Kadir gecesinin hangi gece olduğu belli değildir. Sevgili de çoğu zaman ete kemiğe bürünen, hayatın içerisinde bir varlık değildir:

¹⁰⁵ Kadir Suresi, Kadir gecesinden söz ettiği için bu adı almıştır. Abese sûresinden sonra Mekke'de inmiştir. 5 âyettir. Sûrede, Kadir gecesinden, onun faziletinden, o gecede meleklerin yeryüzüne inişinden bahsedilir. "Rahmân ve Rahîm (olan) Allah'ın adıyla. 1. Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. 2. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? 3. Kadir gecesini, bin aydan hayırlıdır. 4. O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrail), her iş için iner dururlar. 5. O gece, esenlik doludur. Ta fecrin doğuşuna kadar."

Saçuña sûre-i Kadr oldı nâzil
Yüzüñden âyet-i nûr oldı lâyah (A: G 108/3)

Kadir Suresi'nin sevadı sevgilinin zülfündendir:
Leyletü'l-Kadrüñ sevâdı zülf-i pür-tâbındadır
Ve'd-duhânuñ âfitâbı yüzi meh-tâbındadır (N: G 141/1)

(4) Fethun Karîb

Nesîmî, sevgilinin saçı için “fethun karîb” ifadesini kullanıyor. Saff Suresi 13. ayette¹⁰⁶ geçen bu ifade “ve yakın bir fetih” anlamına gelmektedir. Söz konusu ifadeyle, Mekke'nin fethinin müjdelendiği düşünülmektedir:

Vey yüzüñ nasrun mina'llâh iy saçuñ fethun karîb
Kul te'âlâ şânuhû geldi yüzüñ şânında nûr (N: G 64/4)
[Ayrıca bkz. (N: G 61/9)]

(5) Vel-Leyli

Sevgilinin saçı, Leyl Sûresi'dir:

İy ay yüzüñdür Ve'd-duhâ Ve'l-leyl imiş saçuñ kara
La'lüñ maña dârü'ş-şifâ oldur ki rencür olmışam (N: G 249/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 230/7; 696/4), (KB: G 1030/8; 1272/4; 1319/1); (N: G 2/11; 6/1; 56/4; 67/1; 73/2; 214/2; 337/9; 437/5)]

Kadı Burhaneddin, saba rüzgarının zülüften Ve'l-leyl suresininin tefsirini keşf ederek, âşıklara ilettiğini söylüyor:

Sabâ keşf itdi zülfinden yine Ve's-şems yüzini
Zihî eyledi billâh bize Ve'l-leyl tefsîrin (KB: G 932/7)

¹⁰⁶ “Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele!” Saff/13

(6) Duhân

Nesîmî, “duhan”ın kelime anlamından hareketle sevgilinin zülfü ile Duhan Suresi¹⁰⁷ ni ilişkilendirmiştir.

“Ey Muhammed! Şimdi sen göğün, insanları bürüyecek açık bir duman getireceği günü gözetle. Bu acı bir azaptır.”¹⁰⁸ ayetinde belirtilen “açık bir duman” yani duhân-ı mübîn kıyametin alametlerinden biridir. Rivayetlere göre bu duman gökyüzünden gelip 40 gün yeryüzünde kalacak, kâfirlerin kulaklarına girecek, müminleri de nezle yapacaktır.

Hurufilere göre duhân-ı mübîn, harflerin ilminin ortaya çıkmasına kinayedir. Harfler de duman gibi siyah olan hatlarda zahir olduğundan, aralarında böyle bir benzerlik kurulur. Diğer bir sebep de ayetteki harf ve nokta toplamının 28 ilahi kelimenin noktalarıyla birlikte toplamı gibi 50 olmasıdır.

Diğer bir yoruma göre 28 ilahi kelimenin aslı 14 mukattat harfidir ve Âdem’in yüzünde 14 hat olarak zahir olmuştur. Ayetteki “duhân” da bu açıdan, Âdem’in yüzündeki bu siyah hatlara kinayedir. Havva’nın veçhindeki 7 ümmî hattan -ki huri ve gilmanlar da bu hilkat üzerine olacaklardır- kinaye olduğu da söylenir. Bu dumanın mübîn (parlak) olması dumanın, yani hatların nur olan kelimeyle kaim olmasındandır. Görünür (aşikâr) olmasından dolayı da bu sıfatı almıştır:¹⁰⁹

Zülfüñle ruhuñ her neçe kim Mushafa bakdum

Gördüm ki anuñ sûreleri Nûr u Dûhândur (N: G 59/7)

[Ayrıca bkz. (N: G 150/3; 392/9)]

¹⁰⁷ Mekke döneminde inmiştir. 59 âyettir. Sûre, adını onuncu âyette geçen “duhân” kelimesinden almıştır. Duhan, duman demektir. Sûrede başlıca, Kur’an’ın indirilişi, müşriklerin ona karşı tutumu, Firavun ve halkının başlarına gelen azaplar, Kureyş’in Hz. Peygamberi yalanlaması, iyilerin ve kötülerin karşılaştıkları akıbet konu edilmektedir.

¹⁰⁸ **Duhân**/10-11

¹⁰⁹ Fatih Usluer, **Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren**, İstanbul, Kabcı Yayınevi, 2009, s. 538, 539.

(7) Ev Ednâ

“ev edna” “daha yakın” anlamına gelmektedir. Necm Suresi 9. ayet¹¹⁰te geçen bu ifade Nesîmî tarafından zülfe benzetiliyor:

Tal'atuñ nûr-ı teccellî ved'duhânuñ mazharı

Kâbe kavseyn oldı kaşuñ zülfüñ ev ednâ imiş (N: G 207/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 429/3)]

(8) Tehiyyât

Sevgilinin güzellik unsurları dînî kavram ve varlıklara benzetilmiştir. Kible, yüz: kaş, imam: zülf, tehiyyat; kaş, selâm; saç, mahşer; yanak, Beytül-haramdır. Tahiyat Duası'nın anlamı “Salavat, dua ve iyiliklerin tümü Allah içindir, O'na mahsustur. Ey Benden haber götüren Nebi! Selâm, Allah'ın rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun. Ey Rabbim! Senin selâmın bütün peygamberlerin ve sâlih (doğru yolda olan) kullarının üzerine olsun. Ben şahadet ederim ki: Allah'tan başka tapılacak Tanrı yoktur ve yine şahadet ederim ki, Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son elçisidir.¹¹¹” şeklindedir:

Kıbledür yüzüñ kara kaşuñ imâm

Zülf ü kaşuñdur tehiyyât ü selâm

İy saçuñ mahşer ruhuñ Beytül-harâm

Sûretüñ devrinde hüsn oldı temâm (N: T 231)

(9) Elem Neşrah

Nesîmî, sevgilinin saçlarını “Elem neşrâh¹¹²” olarak anıyor. “Elem neşrâh” “Biz açıp genişletmedik mi?” anlamına gelmektedir. Saç, yüzü örtmektedir, sevgili saçını aralayınca güneş yüzü görünür:

¹¹⁰ “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.” Necm/1

¹¹¹ Konyalı Arif Efendi, **Yasin-i Şerif Tebareket Amme ve Dualar**, Ankara, s.71.

¹¹² “E lem neşrah leke sadrek(sadrece).” “(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”
İnşirah/1

Elem neşrâh saçuñ Ve’ş-şesm yüzüñ
 Boyuñ Tûbâ lebüñdür âb-ı Kevser (N: G 72/3)
 [Ayrıca bkz. (N: G 1/5; 117/8)]

(10)Tâ Hâ

Nesîmî, saç ile Tâ Hâ¹¹³ suresi arasında ilişki kuruyor. Bu sûreye ismini veren birinci ayetteki “Tâ Hâ” harfleri ile saçın mahiyetinin tam olarak bilinmemesi anlatılmak istenmiş olmalıdır:

Levh ile Kur’ân yüzüñdür ve’s-selâm
 Hak te’âlâdan gelen sensen kelâm
 Sûretüñ devrinde hüsn oldı temâm
 İy saçuñ Tâ Hâ yüzüñ Beytü’l-harâm (N: T 202)

(11)Ve’l-Mürselât

Saç, “vel-mürselat”¹¹⁴tır:
 Hî hilâlüñ kâbe kavseyñ kaşlaruñ mi’râcdur
 Vâv-ı vahdet nûrı yüzüñ saçlaruñ Ve’l-mürselât (N: G 27/2)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 248/1); (N: G 24/3)]

¹¹³ Tâ Hâ Sûresi, Mekke döneminde inmiştir. 135 âyettir. Sûre, adını birinci âyette yer alan harflerden almıştır. Sûrede, Allah’ın peygamberler aracılığıyla insanlara gösterdiği doğru yolun temel gerçeklerine işaret edilmekte, Hz.Peygamber teselli edilerek peygamberlik görevini mutlaka en güzel şekilde başaracağı müjdelenip kendisine karşı çıkanların uğrayacağı sonuçlar izah edilmektedir.

“Tâ Hâ.” **Tâ Hâ**/1

Kur’an-ı Kerim’de yirmi dokuz sûrenin başında yer alan bu gibi harflere “Hurûf-i mukattaa” veya “Mukatta’ât” (Arap alfabesindeki adlarıyla, tek tek okunan harfler) denir. Anlamalarını kesin olarak bilmediğimiz bu harfler üzerinde tefsir bilginleri çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Bunlar arasında, bu harflerin; başında bulunduğu sûrenin adı, ya da Allah Teâlâ ile Hz.Peygamber arasında birer şifre olduğu görüşleri ağırlık kazanmıştır.

¹¹⁴ Mekke döneminde inmiştir. 50 âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen “el-Mürselât” kelimesinden almıştır. Mürselât, gönderilenler demektir. Sûrede başlıca, kıyametin, hesap ve azabın gerçekleşeceği, Allah’ın kudreti ve günahkârların akıbeti konu edilmektedir.

“Ard arda gönderilenlere, kasırga gibi esenlere, hakkıyla yayanlara, hakkıyla ayıranlara, özür ya da uyarı olmak üzere öğüt bırakanlara andolsun ki, uyarıldığımız (Kıyamet) mutlaka gerçekleşecektir.” **Mürselât**/1,2,3,4,5,6,7.

(12)Ve'n-nâzi'ât

Saçın turraları “Ve'n-nâziât¹¹⁵”tır:

Niçe senden ben ırağ ola bilem

İy saçuñ turraları Ve'n-nâzi'ât KB (G 248/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 660/5)

(13)Âyet

Zülûf, kaş ve kirpik yedi ayet olmuştur, bu yedi ayetin ne olduğu belli değildir:

Kirpük ü kaşuñla zülfüñ yidi âyet oldı çün

Bu yidi âyet su'âline ne virürsen cevâb (N: G 11/5)

[Ayrıca bkz. (N: G 12/3; 320/8)]

(14) Mahşer, Arasât mahşeri

Göz, kıyamet; zülûf ise mahşerdir. Bilindiği gibi mahşer, kıyamet gününde ölülerin dirilip toplanacakları yerdir. Saçın karmaşık oluşu ve uçlarında binlerce âşığın gönlünün asılı bulunması böyle bir kullanıma imkan sağlamıştır:

Kıyâmetdür bize gözüñ ü zülfeynüñ durur mahşer

Nidelüm sehl ola çünkim bize mev'ûd idinmişdür (KB: G 848/5)

[Ayrıca bkz. (N: G 280/2; T 231)]

¹¹⁵ Mekke döneminde inmiştir. 46 âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki “Ve'n-Nâzi'ât” kelimesinden almıştır. Nâzi'ât burada, “ruhları çekip alan melekler” demektir. Sûrede başlıca, tevhit, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve hesap konu edilmektedir. “Andolsun (kâfirlerin ruhlarını) şiddetle çekip çıkaranlara” Nâzi'ât/1.

Arasat, mahşer yeri, cennet ve cehennem haricinde kalan ahiret yurduudur. Günahı ile sevabı eşit gelenler ile dünyada akıl sahibi olmayanlar ve deliler ne cennete ne de cehenneme girmeyip Arasat'ta kalacaklardır.¹¹⁶ Arasat mahşeri sevgilinin zülfünün ucunda gizlidir. Âşığın akli başında değildir, ne yaptığını bilmez. Bu bakımdan âşığa en uygun yer sevgilinin Arasat mahşerine benzetilen zülfüdür:

Hûr ile cennet ü likâ cümle senüñdür öyle bil
Zülfüñ ucundan gizlüdür şol 'arasât mahşeri (N: G 454/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 420/9; T 90)]

e. Diğer benzetmeler:

(1) Kıssa-uzunluk

Sevgilinin saçları her zaman uzun olarak anlatılmaktadır. Öyle ki bazen saçın yerleri süpürdüğü görülür. Bu noktada şairler uzunluk ile kıssa kelimeleri üzerinde söz oyunları yapmaktadırlar. Saçın uzun oluşuyla bunu bir kıssada anlatmanın zorluğu arasında tezat oluşturulur:

Maşukun saçları uzun beli incesi muteberdir:
Vaslı kısa hecri yoğun olur imiş bu dünyâda
Ma'şukanuñ bulıncıcah saçları uzun bili incesi (KB: G 245/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 1315/7)]

Sevgilinin saçının kıssası uzundur:
Uzadu kıssa-durur kim diye saçuñ sıfatın
Hayret içinde kalur her ki bu sevdâya irer (A: G 226/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 173/6; 312/3; 378/6), (KB: G 1250/1)]

¹¹⁶ Pala, a.g.e., s. 25

Zülûf o kadar uzun bir kıssadır ki, onu uçtan uca anlatmaya kimsenin mecali yoktur:

Zülfüñ hikâyeti uzadu kıssadur anı

Ucdan uca eyitmege kimüñ mecâli var (A: G 193/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 279/10; 386/3; 605/3; 633/7), (KB: G 1250/4)]

Şair, zülûf kıssasını anlatacaktır fakat bu kıssa gece gibi perişan ve uzundur:

Vasfını zülfüñüñ dilerem kim diyem velî

Gicem bigi bu kıssa perîşândur u dırâz (A: G 279/10)

[Ayrıca bkz. (A: G 219/6; 682/4)]

Saç uzun olduğu için saç bahsinde söz uzadıkça uzar, söz ne kadar uzarsa uzasin saçın bir kıvrımının bile şerhini yapmak mümkün değildir:

Saçuñdan bir girih şerhin diyemez

Niçe kim uzana nutk u beyân hem (A: G 458/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 474/5; 537/5; 544/2; 554/8; 705/6; 722/5)]

Sevgilinin zülfünü gören Leyla ile Mecnun [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Leylâ] kıssasını unutmuştur. Zülfü Leyla ile ilişkilendiren şair, kendisini Mecnûn'a benzetir:

Ahmedî hâlini zülfüñde ne dir görenler

Unudıldı haber-i Leylî vü Mecnûn didiler (A: G 211/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 220/7)]

Sevgilinin saçının uzunluğu âşığa göre sonsuzdur:

Saçından özgeye tolaşmayalum

Egerçi yoh durur ana tenâhî (KB: G 599/2)

Zülfün bir ucu ezel; bir ucu ebeddir:
 İy cemâlün Kul hüva'llâhu ehad
 Sûretün nakşidür Allâhu's-samed
 Bir ucu zülfün ezel biri ebed
 Hüsnüñe şeytân imiş men lâ-seced (N: T 29)

(2) Ömür

Sevgilinin saçı, âşığın ömrüdür:
 Gîsûsı 'ömrümüz durur gözler anı bu gözlerüm
 Şöyle ki tâ ola cihân yaş uzaya gözlerüm (KB: G 598/7)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 70/2; 469/2; 761/3; 888/3; 947/2; 972/4; 1007/4;
 1019/2; 1075/7)]

Şair, sevgilinin saçını sevebilmesi için ömrünün uzun olması gerektiğini söyler:

Lebüñi diledi dil ya'nî keşf-i râz gerek
 Göñül saçuñı sever 'ömrümüz dırâz gerek (KB: G 551/1)

Âşık, sevgilinin saçının uzun olması sayesinde kendi ömrünün de uzun olacağını sanıyor:

Cânumı saldum saçınuñ etegine ki
 'Ömri uzundur ola ki 'ömrüm uzana (KB: G 93/5)

Zülûf, her ne kadar uzun olsa da zülûfte âşığın ömür kıssası kısadır:
 Zülfün katında kısa durur 'ömr kıssası
 Ağzuñ katında cân ile dil muhtasar düşer (KB: G 1218/2)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 222/4; 980/5)]

(3) Çeri, leşker, ceşş, cerrâr

Saçların askeri, gönül şehrini yağlamar:

Gîsûlaruñ çerisi dil şehrine

Bilmezem neyçün firâvân tâhte (KB: G 305/7)

[Ayrıca bkz. (KB: G 10/5; 199/3; 235/2; 305/9; 420/1; 465/3; 473/2; 502/4; 555/1; 642/3; 802/2; 870/2; 1019/3; 1060/2; 1072/5; 1189/7; 1190/3; 1260/5; 1292/3), (N: G 183/4; 413/7)]

Sevgilinin saçı zırh giymiştir, eline kaş yayıyla kirpik oklarını da almıştır, gönlün böyle bir askerin elinden kurtulması çok zordur:

Göñül niçe kurtılsun gîsûsı zırh geymiş

Kaşıyile kirpüki tîr ile kemân olmuş (KB: G 574/4)

Meşşata, sevgilinin saçını toplamıştır. Şair bu durumu yüz yöresinin askerlerden korunması olarak anlatmıştır.

Meşşatayı İskender Pala bir makalesi¹¹⁷nde çok yönlü olarak inceler ve bazı yorumlarda bulunur.

Meşşâta eski toplulumuzun süsleme arzusuna hizmet eden ve özellikle baş düzenlemesi ve yüz yazısı konusunda maharetli, tecrübe sahibi bir kadın olarak tanımlanmaktadır. Önceleri daha ziyade kocasıyla iyi geçinen ve başından tek nikâh geçmiş bir İslâm kadını iken, baş yapmak bir meslek hâline gelince gayrimüslim kadınlara ve hassaten Rum hanımlara inhisar etmiştir. Bunu gayriresmî bir meslek hâlinde devam ettiren hanımlar, genellikle sosyeteye hizmet vermişler ve konakların, yalıların gediklisi olmuşlardır. Meşşatâların daimî adresleri ise ünlü hamamlar olmuştur. Öte yandan hamamlara ün katan meşşâtalar da çıkmıştır.¹¹⁸

Saçları türlü türlü tarayıp şekil veren, yakışacak şekilde kesen, kısaltan veya topuğa kadar uzanan saçları zincir motifleriyle örüp aralarına

¹¹⁷ İskender Pala, "Meşşâta Kimdir?" **Saç Kitabı**, Editör: Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004, s. 357-369.

¹¹⁸ Pala, **a.g.m.**, s. 367.

mücevherler bağlayan meşşâtarın, asırlar boyunca İstanbul'da önemli bir güzellik kaynağı oldukları, bazen sayılarının on-on beşe çıktığı ve her birinin kendine has tarzı bulunduğu, usta-kalfa-çırak silsilesinden yetişip zenci birer yardımcı edinerek zengin eşiklerini çığnedikleri söylenebilir. Ömürlerinde bir defa olsun her İstanbul kadını, taze sabun kokan ıslak saçlarını bir meşşâtanın dizlerine yaymış, huzurunda boyun bükümüştür.¹¹⁹ Meşşâta, sevgilinin saçlarına dokunabilen belki de tek insan olması sebebiyle şiirin dışında bırakılmamıştır:

Meşşâta saçın gizledi yüzi yöresinden
Ol fitne meger leşker-i keşmîri esirger (KB: G 1208/3)

Saçın bölüklü olması, onu askere benzetmek için bir başka sebeptir. Hüsn kumandanı, saçı bölük bölük ederek ona askeri bir düzen verir:

Bir esîriyem anuñ hîç bilmezem hüsni neçün
Gîsûsını bölük eyleyüben koşun yasar (KB: G 1015/4)

Sevgilinin saçlarını yüzüne dağıtmasına yüz ordu dayanamaz:

Çü sen gîsûlaruñı tağıdasın
Yüze yüz leşker-i cerrâr döyimez (KB: G 1065/3)

Saçın kâfir askerleri, İslam'a bir gece baskını düzenlemiştir. Şair, saçı kâfir askerlere benzetirken, sevgilinin yüzünü de İslam'a benzetmiştir Burada kâfir kelimesinin örten anlamı da dikkate alınmış olmalıdır. Şair, sevgilinin yüzünün herhangi bir şekilde kapatılmasına tahammül edemiyor:

Yasamış gîsûsı kâfir çerisin
Şebîhûn kılur İslâm'a bu gice (KB: G 265/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 682/9)]

---

¹¹⁹ Pala, a.g.m., s. 368.

Zülûf askerinin karârı yoktur. Hatâ ile Çin'i vurmuş ve malını yağmalamıştır. Beyitte "hatâ" yanlışlık anlamının dışında bir yerin ismidir. Kastedilmeyen bu anlamla Çin arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılmaktadır:

Yine zülfi çerisin gör karârı yoh karasınuñ
Hatâyile Çin'i urdı alur mâlın karasınuñ (KB: G 1131/1)

Âşık, saç askerlerine karşı kendisini savunmaz. Saldırı karşısında leblerin zikrini tekrar eder:

Kılurdum lebleri zikrini tekrâr
Görelî gîsûsında ceş-i cerrâr (KB: G 428/1)

Saç askeri, disiplinli ve düzenli değildir. Bir yel esmesiyle dağılır ve yağmaya başlar:

Niçesi münkesir olmaya gîsûsı çerisi
Ki bir yıl ile boşaldı taraşa başladı (KB: G 819/3)

Zülûf askeri file binerek âşığın canına erişir. Sevgilinin anber kokulu hattı ise yaya askerdir. Burada "pîl" ile kastedilen sevgilinin başı olmalıdır. Başın her iki yanına sallanan saçlar şairin zihninde bu imajı uyandırmıştır:

Zülfi pîl binüben irişdi câna
Anberîn hattınuñ yayası kanı (KB: G 128/3)

Sevgilinin yüzü Rum'dur. Rum'da hiç kimsenin takatı yoktur. Çünkü zülûf, Habeş çerilerini sağa sola sevkeder:

Kimüñ ne tâkatı var Rûm'da çü zülfeyni
Habeş çerilerini sağa sola yasaya (KB: G 648/5)
[Ayrıca bkz. (KB: G 610/7; 797/10)]

Zülûf, aşk çerisinin yaya askeridir:

'İşkuñ çerisi şöhreti mülk ile yayıldı çohdur
Zülfüñ anuñ ile komaz henûz dahı yayasıdur (KB: G 725/2)

Zülûf, Rum iline akın halindedir:
 Gâh zülfine uyup Rûm'a salam ahın ben
 Geh Hatâ'ya uyuban gâret-i keşmîr kılam (KB: G 972/7)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 826/3)]

Hint askeri Frenk'e ne kadar akın yaparsa yapsın, zülûf gibi olamaz:
 Çoh Freng'e ahdı Hindû çerisi
 Zülfi gibi ceyş-i cerrâr olmadı (KB: G 676/10)

(4) Rumuz, Sır

Zülûf, kâlû belâ rumuzunu beyan eder. "Evet dediler" anlamına gelen bu kelimeler, Elest bezminde ruhların Allah'a kulluk için söz vermelerini anlatır. Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna insanların nefisleri "Evet (Rabbimizsin), dediler". Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan (A'râf/172) bu olay, edebiyatta çok kullanılmıştır.¹²⁰

Kâlû belâ rumûzını zülfüñ beyân ider
 Her kim ki gördi anı semî' oldı hem basîr (N: G 63/2)

Zülûf kaşla beraber Kur'an sırrını ifşa eder:
 Zülf ü kaşuñdan beyân-ı sırrı-ı Kur'ân oldı fâş
 Hak te'âlânuñ kelâmı vech-i Rahmân oldı fâş (N: G 199/1)
 [Ayrıca bkz. (N: G 41/8; 312/13; TB III-2/2)]

¹²⁰ Pala, a.g.e., s. 255.

2. Fonksiyon itibariyle saç:

a. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:

(1) Hz. İsa'nın nefesi

Sevgilinin saçının kokusu, âşık için Mesih'in nefesi gibidir:

Saçuñ bûyı Mesîhânuñ demidür

Kim aydur nâfe-i Tatara beñzer (N: G 76/5);

[Ayrıca bkz. (N: T 288)]

Sevgilinin saçı, Ruhullah'la yani Hz. İsa ile hem nefestir:

Saçuñ Rûhu'llah-ıla hem-nefesdür

Anuñ-çun cân u dil aña hevesdür (A: G 201/1)

Sevgilinin zülfünün hevası, Hz. İsa'nın [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa] nefesidir. Ona müşk demek hatadır:

Dem-i 'Îsî-durur zülfüñ hevâsı

Ana kim müşg dir-ise hatâdur (A: G 166/5)

Saba, sevgilinin zülfünden dem vurduğu için İsa nefesli olarak anılmaktadır:

Sabâ zülfüñden urdı dem anuñ-ıçun

Adı 'Îsî-dem olup oldı meşhûr (A: G 168/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 273/1)]

(2) Rûh-ı Kudüs

Âşıkların zülfe heves etmeleri boşuna değildir, çünkü zülfün hamı Rûh-ı Kudüs [Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Rûh-ı Kudüs] ile hem nefestir:

Zülfüñ hamı çün hem-nefes-i Rûh-ı Kudüsdür
Cânlar ne ‘aceb ger heves ide bu hevâya (A: G 603/3)

(3) Musa

Sevgilinin saçı Musa’ya benzetilmektedir. Hz. Musa’nın asayı yılanı çevirmesinden yola çıkan şair, saçın, yılanı müşk eylediğini söyler. Mûsâ peygamber, Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlandı. O çağda sihirbazlık ilerlemişti. Firavun bütün sihirbazlarını çağırıp Musa’yı küçük düşürmek istedi. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bıraktılar ve her bir ip, yılan olup hareket etmeye başladı. Hz. Mûsâ da asasını bıraktı. Asa büyük bir yılan olup bütün yılanları yuttu. Böylece sihirbazlar Mûsâ peygambere iman ettiler.¹²¹ Beyitte bu mucizeye telmihte bulunmaktadır:

Lebi ‘îsî ölüyi zinde kıldı
Saçı Mûsî ki müşg eyledi mârı (KB: G 1032/7)

Zülûfte, Musa’nın mucizesi belirlemiştir:
Zülfüñden oldı mu’cize-i Mûsî âşikâr
La’li dudaguñuñ dem-i ‘îsî ‘ayân ider (A: G 190/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 64/3; 89/4)]

(4) Mûcize

Saç, Musa’nın i’câzıdır. İ’câz, kelime anlamıyla mucize göstermek, başkalarını âciz bırakmak¹²² terim olarak, orijinal ve sanat gücü yüksek eserler vermek demektir.¹²³ Beyitte, ilk anlamın kastedildiği açık olmakla beraber Hz. Musa’nın “kelimullah” adıyla anılması ve Allah ile mahiyeti tam

¹²¹ Pala, a.g.e., s. 335.

¹²² Pala, a.g.e., s. 226.

¹²³ Mermer, Koç Keskin, a.g.e., s. 44.

olarak bilinmeyen bir şekilde doğrudan doğruya konuşması da unutulmamalıdır. Beyitte anlatılan mucize, Hz. Musa'nın ejderhaya dönüşen asası ile devrin sihirbazlarınca ipten yapılan yılanları yemesidir:

Didim saçuñ-durur i'câz-ı Mûsî
 Didi agzum dahı 'Îsîden nişândur (A: G 157/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 140/6; 177/3; 456/3; 459/6)]

(5) Mürsel

Âşık, sevgilinin zülfüne peygamber bile dese şaşmamak gerekir, çünkü, zülûf mucize göstermektedir:

Ger disem zülfüñe mürsel ne 'aceb yâ hâdî
 Mu'cizât ehline hâdî vü peyam-ber didiler (N: G 88/7)

(6) Kıyamet alâmeti

Sevgilinin boyu kıyamet saçı da kıyamet alametidir:
 Kıyâmetdür boyuñ iy şâh dâyim
 Saçuñ bölükleri aña 'alâyim (KB: G 76/1)

b. Sosyal hayatla ilgili benzetmeler:

(1) Haris

Saç, sevgilinin yüzündeki benleri bekleyen bir bekçiye benzetilmiştir. İkinci mısra anlatılmak istenene açıklık getiriyor. Ben, topa benzetilerek gûy u çevgan oyununa [bkz. Eşyalar/Çevgân] atıfta bulunuluyor:

Olalı hâline gîsûsı hâris

Bu meydândan top urımadı fâris (KB: G 231/1)

(2) Tatar

Sevgilinin saçları Tatar'a benzetiliyor. Tatar, kelimesi mecazen "zâlim, gaddar, merhametsiz" anlamına gelir. Bu sebeple daha çok gamze ve saç ile birlikte bulunur.¹²⁴ Sevgilinin Tatar saçlarına gönül veren tar u mar olur:

Kim ki bir Tatar'ına gîsûsınuñ

Virür ise göñlin olur târ u mâr (KB: G 623/7)

[Ayrıca bkz. (KB: G 190/6; 296/4; 339/7; 632/2; 699/3), (N: G 437/4)]

Tatar müşk ile beraber de anılır:

Sabâ her dem gelür müşgîn saçuñ Çîn ü Tatarından

Cihânı 'anberîn eyler nesîm-i müşg-bârından (N: G 323/1)

(3) Hitâ

Saç, Hitâ [bkz. Öz/Hoten]'ya benzetilmiştir. Hitâ saçlar, halkın gününü akşam gibi simsiyah etmek için Rum ülkesini almıştır. Beyitte yanak Rum'a benzetilerek saçın yanakların üzerine dökülmesinden hareket edilmiştir:

Halkuñ gününü şâm bigi itmeg-içün siyâh

Ne Rûm kaldı ki almadı ne hod Hitâ saçuñ (A: G 345/5)

(4) Harâmî

Saçlar, bir harâmî gibi gönülü kapmıştır. Haramilerin özellikle geçit yerleri olan belleri tuttukları bilinmektedir. Saçın bölüklü hali, bel imgesini oluşturmuştur:

¹²⁴ Pala, a.g.e., s. 442.

Kapdı gönülümü gîsûları

OI bilde harâmî eksük olmaz (KB: G 1091/3)

(5) Vezir

Sevgilinin güzelliği bir devlete benzetilmektedir. Kaş, göz, yüz bu devlette ayrı ayrı görevler üstlenirken saçlar, vezirdir:

Kaşı hâcib gözi şâhne hüsniñ

Yüzi sultân gîsûlarıdur vezîr (KB: G 367/6)

(6) Fitneci

Sevgilinin pek çok güzellik unsuru âşık için fitne kaynağıdır. Sevgilinin saçı fettandır. Bad-ı saba bile fettan saçlar yüzünden avare olmuştur:

Fettân saçuñ hevâsına âşüfte idüben

Bâd-ı sabâ bigi beni âvâre eyledüñ (A: G 371/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 84/4; 134/6; 197/6; 201/4; 208/2; 218/1; 277/2; 309/6; 371/3; 409/2; 426/4; 437/3; 509/2; 564/1; 703/1; 709/4), (KB: G 525/4; 703/4; 1020/3; 1262/1; 1300/8), (N: G 88/6; 88/8; 109/2; 155/7; 155/8; T 88; 263)]

Zülfün, fitnessi, devr-i kamerde yani ahirzamanda daha da artar:

Zülfüñ kamerüñ devrine miñ fitne birañdı

İy devr-i kamer fitnessi fettân-ı zemânsan (N: G 316/4)

(7) Zalim

Genel anlamda saç, zalim, acımasız, insafsız olarak anlatılmıştır. Şüphesiz bu çağrışımların oluşmasında siyah rengin etkisi büyüktür.

“İnsanoğlu renkleri tabiatla tecrübe ederek öğrenmiştir. Akşam olduğu zaman güneşin batmasıyla evvelâ mavilik ve ondan sonra karanlık (kara renk) dünyayı bürüyerek, insanlarda sükûn, istirahat ve uyumaya yani muvakkat ölüme hazırlık hali zuhur etmiştir. İşte tabîdir ki, karanlık ve kara rengi, ölüm ve matem rengi olarak insanların zihninde yerleşmiştir.”¹²⁵

Dünyada sevgilinin saçı gibi bir zalim yoktur:

Saçuñ bigi olmasa dünyâda zâlim
Gözüñ bigi olmaya Bâbilde sâhir (A: G 260/5)

Zülûf, âşığa zulmedip onun gönül mülkünü yıkar. Sevgili şahtır, şaha yakışan da adalet ile hükmederek viraneleri mamur etmektir:

Zülfüñüñ zulmı-y-ıla yihma gönül mülkini kim
Şeh gerek ‘adl-ile ma’mûr ide vîrâneleri (A: G 681/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 726/8)]

(8) Bela

Sevgilinin saçı sadece âşık için değil kamu canlar için beladır:

Saçuñ-durur kamu cânlar belâsı
Yaluñuz ben degülem mübtelâsı (A: G 673/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 391/2; 427/5)]

Âşık, saçın belalarından dolayı imdadına, yardımına koşar zannıyla zülfe şikâyette bulunur. Fakat zülfün tavrı da saçtan farklı olmayacaktır:

Saçuñdan zülfüñe itdi cân şikâyet
Belâyı sandı kim feryâd-resdür (A: G 201/6)

¹²⁵ Cevad Hey’et, Türklerin “Tarihinde Renklerin Yeri” **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara 19-21 Mart 1996**, Yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Tural, Elmas Kılıç, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1996, s. 54.

(9) Akıl alıcı, akıl afeti

Saçlar, akıl için bir afettir:

İy saçları 'akl âfeti gözleri harâmî

'İşkuñ ne 'aceb kurdı göñtüllere bu dâmı (A: G 628/1)

Sevgilinin zülfünün siyahlığını gören âşık, hayrette kalmış, zülfün siyahlığına meftun olmuştur:

Kaldı hayretde göñül zülfüñ sevâdını görüp

Bu ne sevdâdur ki anı böyle meftûn eylemiş (A: G 307/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 16/1; 134/8; 210/1; 217/1; 283/2; 306/3; 307/1; 308/6; 377/3; 454/1; 462/1; 465/6; 527/6; 577/1; 603/6; 638/7; 642/1; 650/4; 661/8; 663/4; 669/1; 676/15; 678/7; 703/7; 717/1; 717/3)]

Sevgilinin zülfü, âşığın aklını, canını ve gönlünü almıştır, şimdi ise imanını almak istemektedir:

Aldı zülfüñ 'akl u cân u göñlümi

Diler ide gâret-i îmân dahı (A: G 636/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 7/6; 157/7; 302/9; 357/4; 371/3; 390/1; 426/4; 529/2; 694/1), (KB: G 302/4)]

(10) Esir alıcı

Sevgilinin saçları âşığı esir almaktadır:

Göñlümi bir kılı-la esîr eyledi saçuñ

Arada dahı nedür eyit bunca kâl ü kîl (A: G 405/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 78/4; 125/8; 150/2; 151/1; 152/5; 162/6; 430/4; 436/6; 440/9; 526/6; 599/2; 607/2; 653/2; 690/1), (KB: G 205/1; 313/6; 325/4; 361/2; 476/3; 576/4; 927/1; 928/1; 1166/8; 1231/4), (N: G 366/5; 369/7; 378/5; 378/7; 406/9)]

Gönül sevgilinin yanağına doğru hırsızlık için giderken saç onu müebbeden esir almıştır:

Göñül oğrılığa vardı 'ârızına

Saçında ola müebbed esîr ayıdur isem (KB: G 1207/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 313/3)]

Âşığa, zülfe ne zaman esir olduğu sorulduğunda cevap veremez.
Çünkü o aklını kaybetmiştir, zamanı idrak edemez:

Ne vakt olduñ esîr ol zülfe dirler

Bilür mi hîç mecnûn kabl ü ba'dı (A: G 685/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 261/4)]

(11) Can alıcı

Sevgilinin zülfü, âşığın canını almaya kast etmiştir:

Cânuma kasd eyledi zülfüñ seza-durur

Aña ki bî-karâr-ıla 'ahd ü karârı var (A: G 191/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 185/4; 205/2; 225/4; 261/6; 309/6; 346/6; 371/3; 458/1; 535/3; 535/4; 571/5; 694/1)]

Saç aldığı canlarla yetinmez, bir kılı ile bütün cihanı tutmak ister:

Niçe ki cân alur u göñül dutmaz karâr

Diler ki bir kıl-ıla cihânı duta saçuñ (A: G 345/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 490/4)]

Zülfün her kılında binlerce âşığın canı bağlıdır:

Bagladı biñ cânı zülfüñ bir kıla

Dahı dürlü fitne var mı kim kıla (A: G 564/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 463/1; 1246/7)]

(12) Dinden çıkarıcı

Saç, can alarak sakinleşememiştir, onun kastı, halkı dinden de çıkarmaktır:

Saçuñ sevdâsı cân u dil aluban olmadı sakin

Meger kasdı budur anuñ ki halkı çihara dînden (A: G 124/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 209/2; 507/2; 700/2; 722/2)]

Sevgilinin saçı, tasavvuf yoluna girmiş sâlikî bile yoldan çıkarır:

Kaşuña bahdı kıble sandı ‘âbid

Saçuñı gördi yoldan azdı sâlik (A: G 364/6)

(13) Gönül alıcı

Âşıkların gönlü sevgilinin saçlarına düşmüştür. Sevgilinin saçlarında binlerce âşığın gönlü vardır. Saç, kıvrımlı, büklümlü yapısıyla gönüllerin kurtulmasına izin vermez:

Göñül ki düşdi saçuña dahı kaçan çihisar

Medâhil añlamayana niçe mehârîc olur KB (G 1188/7)

[Ayrıca bkz. (KB: G 346/4; 750/7)]

Âşık için sevgilinin saçlarına gönül vermek namus borcudur:

Virmemek dil dil-berüñ gîsûsına

Sıgmaya ‘âşıklarunñ nâmûsına

Ser fedâdur fitne-i câdûsına

Cân dahı kurbân kemân-ebrûsına (N: T 263)

Âşığın gönlü sevgilinin saçına Kâlû Belâda dolaşmıştır. “Evet dediler” anlamına gelen bu kelimeler, Elest bezminde ruhların Allah’a kulluk için söz vermelerini anlatır. Allah’ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna

insanların nefisleri “Evet (Rabbimizsin), dediler”. Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan (A’râf/172) bu olay, edebiyatta çok kullanılmıştır.¹²⁶

Kâlû belâda sıdk ile cânım tolaşdı saçına
Devletlü cân kim bendedür haşmetlü zülf ü hâline (N: G 376/11)

Bazen saç, gönlün düşmesini beklemez, kendisi gönlü alır:
Göñül alalı saçuñ bulımamışam dahı
İsderem uzun gice taña degin kıl kıla (KB: G 193/3)
[Ayrıca bkz. (KB: G 187/7)]

Her ne kadar kavl ü kararına inanmasa da bazen âşık gönlünü kara saçlıya kendisi verir:

Virmişem ol kara saçuñ kavl ü karârına göñül
Gerçi inanmazam anuñ ‘ahdına vü vefâyına (N: G 369/10)

Sevgilinin kara saçlarını gören âşığın da gönlü kararır, saçta gönlünü kaptıran âşığın kararı yoktur:

Şehâ saçuñı göricek göñül karara gelür
Göñül ki bin kez aparduñ kaçan karâra gelür (KB: G 577/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 570/1)]

Zülfe düşen yolunu şaşırır, işi gücü âh ile nâle etmek olur:
Zülfüñe düşen elbette güm-râh olısdur
İşi dün ü gün nâleyile âh olısdur (KB: G 912/1)

Zülfü görerek sevdaya düşenler müşkil bir işe giriftar olmuşlar demektir:

Sevdâya düşdi zülfüñi göreliden göñül
Gör kim ne müşkil işe giriftâr olmışam (A: G 443/2)

¹²⁶ Pala, a.g.e., s. 255.

Sayırsz âşığın canı saçın içindedir. Saba, sevgilinin saçını çözünce, âşıkların canları yere dökülür:

Sabâ yili saçuñ bendin çözerken

Niçe cân-ı girâmî pâya düşmiş (A: G 301/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 696/6)]

[Ayrıca bkz. (KB: G 25/2; 29/8; 98/4; 196/1; 226/5; 322/3; 327/8; 383/3; 386/2; 414/2; 473/4; 486/1; 561/5; 595/1; 618/4; 632/1; 646/7; 649/3; 673/2; 676/2; 712/1; 713/2; 904/1; 912/2; 947/5; 974/4; 974/7; 975/2; 1080/3; 1166/2; 1215/2; 1225/3; 1236/8; 1253/6; 1299/1; 1310/5; T 1389/1), (N: G 339/3)]

(14) Aşüfte

Saç, aşüftedir. Âşıkın, maşuka benzemesi gerekir. Bu yüzden âşık da pür-şûrdur, sürekli gürültü çıkarır, şamata yapar:

Âşüfte durur gîsûsı pür-şûram anuñ-çün

'Âşık dahı ma'şûkına ohşaşa gerekdür (KB: G 564/8)

[Ayrıca bkz. (KB: G 100/2; 565/3; 1209/5, 1299/3)]

Âşık, sevgilinin zülfü ile beraber "şûriş" kelimesini kullanıyor. Şuriş, karışıklık, kargaşalık¹²⁷ anlamındadır. Âşık, kargaşalık içerisinde sevgilinin zülfüne sırrını söylemiştir. Fakat, zülûf aşüftedir, bu sırrı bütün dünyaya yaymaktadır:

Zülfüñe şûriş ile sırrımı didüm bu gice

İllâ aşüfte durur dünyâlara yayasıdur (KB: G 1165/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 387/2; 666/4)]

¹²⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 1004.

(15) Perişanlık

Sabadan dolayı sevgilinin saçları perişandır:

İy niçe gül yüzi ki sarardur cefâyıla

Çün kim sabâdan ola perîşân kara saçuñ (A: G 345/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 366/3; 377/2; 468/5; 638/9; 642/1; 711/3; 713/1), (KB: G 116/3; 212/3; 325/1; 356/5; 534/6; 669/3; 691/5; 970/3; 977/5; 1051/5; 1069/6; 1080/5; 1136/11; 1181/1; 1189/5), (N: G 57/5; 86/10; 245/8; 385/10; 487/2)]

Saçın sevdası, alemdeki herkesi kendisi gibi perişan etmiştir:

Saçuñ sevdâsı ‘âlemde perîşân itmemiş hergiz

Ne cân kodı ne ‘akl u dîn bu ne resm ü ne ‘âdetdür (A: G 240/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 254/4; 551/2; 606/2; 701/7; 716/5; 725/3), (KB: G 192/2; 272/3; 1070/6; 1190/1; 1196/4; 1304/4; T 1366/1)]

Sevgilinin zülfününün hevasından âşığa erişen perişanlık, Hz. Eyyub’a erişse onun dayanacağı şüphelidir.

Sabır timsali olan Hz. Eyyub, İsrailoğullarından olup İshak peygamberin torunudur. Çok zengin olduğu Şam taraflarında birçok emlâke sahip bulunduğu, Rahme adında bir hanım ve birçok evlâdı olduğu rivayet edilmektedir. Allah onu imtihan etmek istedi. Malı ve mülkü elinden gitti. O şükretti. Evlâtları birer birer öldü. O sabretti. Hastalandı, vücudunda yaralar açıldı, hatta yaralarına kurt düştü, yine sabretti. Rahme ona hizmet ediyor ve ibadetini yapıyordu. Sonra Allah’ın emriyle ayağını yere vurdu ve fıskıran sudan içip yıkanarak bütün dertlerinden, hastalıklarından, yaralarından kurtuldu. Sabır imtihanını kazanmıştı. Allah da ona yeniden mal, mülk ve evlât verdi. Sağlığı yerine geldi. Havran veya Basâniye halkına peygamber olarak gönderilen Eyyûb, İbrahîm peygamberin şerîfatıyla amel ediyordu. Kur’ân-ı Kerîm’de kendisinden altı yerde bahsedilir. Ve hakkında “Ne güzel, ne iyi kuldur.” buyrulur. Allah insanlara sabır örneği olsun diye Eyyûb peygamberi yaşatmıştır. “Eyyûb sabrı” dillerde mesel olmuştur. Edebiyatta

sabır ve sabırlık dolayısıyla çok anılır.¹²⁸ Şairi böyle bir kıyaslamaya götüren sebep Eyyub'un katlandığı çilenin maddi, âşığının ise manevi olmasıdır:

Senüñ zülfüñ hevâsından baña olan perîşânlıh
Eger Eyyûba irişse gümân-durur döyesine (A: G 590/4)

Zülûf, âşığın rüyasına bile perişan halde girer:
Zülfüñi düşde gice perîşân görür gönül
Sevdâyinüñ düşün nice ta'bîr eyleyem (A: G 444/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 450/3; 523/4)]

Sevgiliden ayrı düşen âşık, zülûf gibi perişan olur:
Ayru düşeli zülfi gibi oldu perîşân
Ma'zûr ola cân şimdi dil-ârâmı dilerse (KB: G 448/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 102/3; 462/4; 508/7; 578/1; 584/4; 594/4; 633/5; 820/2; 872/5; 903/1)]

Sevgilinin perişan zülfünden bahseden âşığın sözü de perişan olur:
Perîşân söylerüz zîrâ ki zülfeynüñ perîşândur
Çü zülfüñçün durur bu söz çoğa saygıl azumuzu (KB: G 1253/7)

(16) Kemîn

İkinci mısradan geçen ilk “kemin” “çok az, pek küçük¹²⁹” “kemîn” ise, “pusuya gizlenmiş adam¹³⁰” anlamına gelmektedir. Sevgilinin saçlarının arasında âşığın akıl ve canını yakalamak üzere hiç değilse yüz bin kemîn vardır. Dolayısıyla her bir kıl bir kemîn olmuştur:

Saçınun arasında 'akl u câna
Kemini aydayum yüz bin kemîndür (KB: G 444/3)

¹²⁸ Pala, a.g.e., s. 143-144.

¹²⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 506.

¹³⁰ Devellioğlu, a.g.e., s. 506.

(17) Avcı

Sevgilinin zülfüne yakalananın sabretmesi gerekir. Çünkü sevda derdinin devası sabırdır:

Sabr gerek bu zülfe sayd olana

Çünkü sevdâya sabr oldı devâ (A: G 15/9)

[Ayrıca bkz. (A: G 147/6; 400/5)]

Sevgili, saçlarını dağıtmasıyla Hint ve Habeş'i avlar, yüzünü göstermesi ile Frenk'e hükmeder. Beyitte zülfün, siyahlığıyla Hint'ten ve Habeş'ten üstün oluşu anlatılmaktadır:

Tağıt ki zülfüñ ile sayduñ ola Hind ü Habeş

Yüzüñi gösder ü hükm eylegil Fireng'e begüm (KB: G 999/2)

(18) Tarrâr

Tarrâr, yankesici anlamındadır. Sevgilinin alnına dökülen zülfü, bir yankesicidir:

Bi'llah görüñ ki gamze-i câdû ne demdedür

Li'llah soruñ turre-i tarrâr hoş mıdur (A: G 253/4)

(19) Mekkâr

Leff ü neşr ilişkisini göz önünde bulundurduğumuzda zülûf, mekkar yani hilekâr, düzenbaz olarak değerlendirilmiştir:

Kaşuñla kirpigüñ zülfün yüzüñde beñlerüñ dahı

Biri 'ayyâr biri tarrâr biri mekkâr biri câdû (N: G 354/5)

(20) Dükkân

Gönül, sevgilinin zülfüne hırsızlık için gitmiş yakalanınca ise asılmıştır. Âşık bu cezâyâ boyun büker, çünkü dükkana okumadan girmiştir. Beyitte âşığın çalmak istediği koku, zülûf ise koku dükkanıdır. “ohımak” ile kastedilen de âşığın izinsiz girişi olmalıdır:

Göñül oğruluğa vardı asıldı zülfünden
Cezâsıdur zîrâ ohımadın dükâna girür (KB: G 873/2)

(21) Ser-bâz

Zülûf, serbaz yani korkusuz, yiğit, cesurdur:
Ağzuñ gibi cihâna şehâ râz gelmedi
Zülfüñ gibi hevâyile ser-bâz gelmedi (KB: G 425/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 641/2; 1254/1)]

(22) Rüstem

Rüstem, İran'ın ünlü kahramanıdır. Adı Şehnâme'de övgüyle anılır. “Rüstem-i Dâstân, Rüstem-i Zâl, Pûr-ı Zâl-i Zer, Pûr-ı Destân, Tehemten, Heft-hân-ı Acem” gibi sıfatlar hep onundur. Eski şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak özellikle kasîdelerde anılan Rüstem, Cemşîd soyundan gelen Nerimân'ın torunu ve Sam'ın oğlu olan Sicistân ve Seyistân hükümdarı Zâl'in oğludur. Daha delikanlılığında birçok devleri öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. M.Ö. 4. asırda Keykavûs zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Turan hükümdarlarıyla ve Efrasiyab ile olan savaşları yanında Siyavuş'u öldürmesi ve Güştâb'ı esâretten kurtarmasıyla ünlüdür. Zerdüşî dinine girmemiş ve İsfendiyâr ile savaşmıştır. Zâl, saçı, kaş ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için bu lâkabı almıştı. Kelime olarak Zâl, kocakarı demektir. Zâl-ı zer de yine bu beyazlıktan dolayı

ona verilen lâkaptır. Bu hâli uğursuzluk sayan babası Sam, “Bu benim oğlum değildir” diyerek onu Elburz dağına atmış. Zâl orada sîmurg denen kuş tarafından beslenip büyütülmüş ve kendisine “Dâstân” denilmiş. Dâstân “hîle” demektir. Bu nedenle Rüstem’in adı zülf, kaş, göz, gamze gibi öldürücü ve hîlekâr özelliklerle birlikte çok kullanılır.¹³¹ Zülûf, sevgilinin yüzünde kendisinin Rüstem olduğunu söylemektedir. Şair, bu iddianın gerçek olmadığını, bir destandan ibaret olduğunu söyler:

Zülfi özini yüzinde gerçi ki Rüstem diye
Sen anı başından aña hîledür destân ider (KB: G 406/3)

c. Dâye

Sevgili feleğin doğurduğu müstesna bir çocuktur, hüsn bu çocuğun lalası; zülf ise dadısıdır:

Bir senüñ tek oğlanı kaçan ki toğura felek
Hüsni lâla kılur u zülfi aña dâye virür (KB: G 855/4)

d. İmâm

Kirpik, kaş ve zülf âşık için imamdır:
İy cihân ‘ışk ehline sensüz harâm
Her dem olsun yüzüne yüz miñ selâm
Sûretüñ Mushafdur iy Tûbâ-hırâm
Kirpügüñ kaşuñla zülfüñdür imâm (N: T 232)

¹³¹ Pala, a.g.e., s. 382.

3. Renk itibariyle saç:

a. Tabiatla ilgili benzetmeler:

(1) Reyhan

Sevgilinin saçı halk arasında fesleğen olarak da bilinen reyhandır. Bu benzetmenin sebebi reyhanın koyu rengi ve kokusudur. Reyhan daha çok kuvvetli ve güzel kokulu olması açısından değerlendirilmiştir. Bu özelliği, reyhanın sevgilinin başta saçı ve zülfü olmak üzere hattı, kâkülü ve perçemiyle ilişkilendirilmesine sebep olmuştur.¹³²

Saçuñı bilürem şâhâ ki bu gülşende reyhândur

Yüzüñ güldür ü gözlerüñ 'acâyib nâ-müselmândur (KB: G 660/1)

[Ayrıca bkz. A (TB III-7/3; III-7/4; G 145/1; 155/2; 249/2; 360/2; 435/4; 500/9; 598/1; 614/7; 676/14; Z 4/1), (KB: G 122/1; 934/2; 959/2; 1088/3), (N: G 17/2; 236/8; 385/11; T 84)]

Şair, saçı reyhana benzetme noktasında tek bir reyhanla yetinmeyip, saçın “deste-i reyhân” olduğunu söyler:

Çünkü sabânuñ eli çöze saçuñ bendini

Deste-i reyhân düşe lâle yañag üstine (A: G 597/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 239/2)]

Âşık, sevgilinin reyhan saçlarına hayrandır:

Saçuñ reyhânı itdi 'aklı hayrân

Ne işler getirür gör başa sevdâ (A: G 9/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 84/4; 119/4; 156/3; 177/5; 189/2; 380/5; 384/5; 415/3; 423/5; 465/7; 525/7; 595/3; 636/2)]

¹³² Yavuz Bayram, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 2/4 fall 2007, s. 215.

Şair, reyhan saçlarla birlikte “bâde-i reyhâni” tamlamasını da kullanıyor. Reyhan şekil olarak kadehe benziyor:

İy saçı reyhân koma elden bâde-i reyhâniyi
Kim bahâr itdi dimâgını hevânuñ ‘anberîn (A: G 499/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 368/7; 654/6)]

Saba, sevgilinin saçından koku duymuş, reyhanı hor görüp yere karmıştır:

Sabâ saçuñ nefesinden ne kohu tuydı ‘aceb
Ki karayup kara yir eyledi reyâhîni (A: G 700/5)

(2) Benefşe

Sevgilinin saçları renk, koku şekil itibariyle menekşeye benzetilir:

Benefşe gîsûlaruñ derdiyile
Dü-tâ olup eline aldı gevzen (KB: G 727/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 1/2; 159/7; 556/1), (KB: G 784/2; 823/2)]

Benefşe zülûf, bir nikap gibi, yüzün üzerinde durmaktadır:

Yañağuş üzre zülfüñi görüp gönül didi
Zi hoş benefşe kim gül-i sürha nikâb olur (A: G 179/2)
[Ayrıca bkz. (A: TC I-3/2; TB III-3/4; G 148/4; 249/6; 422/2; 459/4; 554/5), (KB: G 145/3; 1211/2), (N: G 323/2; 390/1)]

Benefşe sevgilinin saçlarına öykünüyor. Öykündüğü için benefşeyi suçlamamak gerekir. Çünkü saba benefşeyi beyinsiz, akılsız bir hale getirmiştir:

Öyküdi-se benefşe saçuña ne suçu var
Ol ser-sebükligi ana bâd-ı seher kılur (A: G 202/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 516/6)]

Benefşe sevgilinin saçına benzediğini iddia ettiği için, dili kafasından çekilip kör edilmiştir. Benefşenin tohum kısmı, dili andırmaktadır:

Didügi-y-içün benefşe kim saçuña beñzerem

Dilini tartup kafâdan itdiler anı kelîl (A: G 379/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 47/4; 207/6; 483/6; 511/4), (KB: G 234/2; 307/3; 992/3)]

Benefşe dilini tutamayıp zülfe benzediğini söylemiştir. Bu bir hakaret olarak algılanmış ve saba benefşeyi yele vermiştir:

Zülfüñ teşebbühi yile virdi benefşeyi

Dil-durur itdüren kişiye her hakâreti (A: G 660/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 470/6), (KB: G 151/6)]

Benefşe sevgilinin saçına hayrandır:

Kimdür ki diye deste-i reyhân saçuña kim

Hayrân-durur benefşe vü sünbül bu desteye (A: G 595/3)

Benefşenin perişan olmasının sebebi sevgilinin saçının sevdasına düşmesidir:

Yüzi kara benefşe perîşân durur neye

Oynadüğün işidti saçuñı sabâyile (KB: G 166/3)

[Ayrıca bkz. A (TB III-3/2; III-3/3; G 242/2; 303/1; 456/5), (KB: G 389/5)]

Benefşenin boyunun eğri olmasının sebebi, sabadan sevgilinin saçının vafını dinlemiş olmasıdır:

Saçuñ vafını diñlerken sabâdan

Benefşe boynın egüp kaldı mâyil (A: G 409/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 143/5; 262/2; 367/6; 500/12)]

Benefşeye kokusunu veren sevgilinin saçıdır:

Yüzüñ renginden itmişdür şakâyık yañagın gül-gûn
Saçuñ müşginden olmuşdur benefşe 'anberîn-gîsû (A: G 542/4)

Saba, sevgilinin zülfünün kokusundan çok az bir miktar haber getirmiştir. Benefşe boynunu eğmiş kokunun devamının gelmesini beklemektedir. Bu haliyle, şair bir dilenci, profili çizmektedir:

Sabâ bir şemme zülfüñden reyâhîne haber virdi
Benefşe ol va'deye boynın egüp kaldı temennâdan (A: G 484/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 500/12)]

Benefşenin yüzü karadır:
Benefşe neçün zülfüñ için ola perîşân
Zî yüzi kara hâline bah nesine bârî (KB: G 744/3)

Nisan bulutu benefşenin üzerine ne kadar yağmur dökse de benefşenin yüz karasını yıkayamaz:

Nîsân bulıdı yağmurı dökdi benefşeye
Zülfüñ katında yuyımadı yüzi karasın (KB: G 1289/2)

Benefşe sevgilinin zülfüne ancak kul olabilir:
Zülfüñi gösderür iseñ gülde biten benefşeye
Buyruğ eger olur ise kullığına yazıla hat (KB: G 309/3)
[Ayrıca bkz. A (TC I-3/1; TB III-3/1; III-3/4; G 315/4)]

Âşık, kendisini benefşe ile kıyaslar. Âşık, sevgilinin saçının kokusunu sabadan almaya kanaat ederken, benefşe ise saçtan haber de istemektedir:

Kanâ'atüz saçı kohusına sabâdan anuñ
Benefşe gibi dimezüz zebân peyâm getür (KB: G 1040/3)

(3) Sûsen

Sûsen (süsen), Klasik Türk şiirinde özellikle sivri, uzun ve keskin görünümlü yeşil çanak yaprakları vesilesiyle dikkat çekmiştir. Bu yönüyle Divan şairleri, süssenle daha çok kılıç, tığ, hançer ve şemşir gibi keskin eşya ile ayrıca dil (zebân) (%24.14) ve asker gibi ögeler arasında ilgi kurmuşlardır.¹³³ Güzel kokulu bir çiçek olan susenin koyu renkli türleri de bulunmaktadır. Bu yönüyle saç, süssenîdir:

Gabgabı kâfûrî vü müşgî durur beñleri
Yañağı gülgûn velî gîsûları süssenî (KB: G 792/4)

b. Sosyal hayatla ilgili benzetmeler:

(1) Habeş

Sevgilinin saçları Habeş'tir:
Sinüñ gibi gözi Hatâ saçı Habeş özi Hoten
Bilüñ gibi bir bil dahı yüzüñ gibi yüz görmedüm (KB: G 745/7)
[Ayrıca bkz. (KB: G 349/9; 817/5)]

(2) Hindû

Sevgilinin saçları ten rengi bakımından Hintliye benzetilmektedir. Hindû, Hindistan ahalisini anlatır. Hintlilerin siyahî ırktan olmaları nedeniyle divân şiirinde birçok güzellik unsuru hindûya benzetilmiştir. Bu bakımdan köle, tüccar, asker, perdedâr, çapulcu, hırsız vs. anlamlar yüklenmiştir.

¹³³ Bayram, a.g.m., s. 215.

Divan şiirinde sevgilinin beni ve saçları çok zaman bir hindûya benzetilir. Bunun nedeni siyah renkli oluşlarıdır. Yine kirpikler yan yana dizilmiş Hind askerlerini andırırlar:¹³⁴

Neden düşmüş saçın Hindû-sıfât kim

Yanagın lâle-i hamrâya düşmüş (N: G 210/7)

[Ayrıca bkz. (KB: G 72/3; 199/6; 212/2; 519/6; 797/10; 855/3; 886/1; 896/2; 1135/2; 1174/3; 1279/4; 1280/6)]

Hindû askerlere benzeyen saç, bir türlü düz olmamıştır yani bir düzen içerisinde değildir, dağınıktır:

Çünkü düz olmadı bu Hindû saçuñ

Leşker-i şarkdan şikeste durur (KB: G 1158/7)

Hindû kakül âşîğın gönlünü avlar:

Hindû-yı kâkül 'acebdür göñlümi sayd eyledi

Yüzi gündüz saçı gece kılmaz özine nikâb (N: G 18/3)

(3) Zengî

Şair, saçın siyahlığına vurgu yapmak için onu zenciye benzetmektedir:

Çîn ü Mâçîn ü Habeş ruhsâre-i Rûm üstine

Yasamış Zengî saçuñ hayl-i hayâli mendedür (N: G 50/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1261/5)]

(4) Leyla

Saçın leylî yani siyah oluşu ile Leyla ile Mecnun [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Leylâ] hikayesine telmihte bulunmaktadır:

¹³⁴ Pala, a.g.e., s. 209.

Leylî saçuñı görür olursa

Bî-gümân delü olısar Mecnûn (KB: G 1290/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/2; 308/2; 357/6), (KB: G 334/3), (N: G 154/6)]

c. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:

(1) Gece, şeb, şeb-i yelda, leyl, akşam, şam, karanu, sevâd, zulmet

Sevgilinin saçı şeb-i yeldâdır:

Yañağuş rûz-ı nev-rûz u saçuş-durur şeb-i yeldâ

Buña ger küfr dir-isem aña îmân yaraşmaz mı (A: G 622/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 6/2; G 8/4; 44/5; 46/3; 61/6; 68/3; 135/4; 269/3; 272/2; 295/6; 313/6; 335/4; 346/3; 416/4; 437/3; 473/5; 485/2; 493/3; 549/1; 594/2; 603/6; 625/2; 633/6; 646/5; 648/5; 650/4; 663/4; 667/2; 676/16; 693/1; 701/3; Z 4/4; 8/7), (KB: G 4/12; 88/5; 107/5; 141/3; 152/2; 198/4; 223/5; 265/3; 276/8; 277/2; 281/3; 326/5; 378/1; 390/3; 409/4; 412/6; 427/4; 445/2; 452/4; 458/3; 510/3; 528/3; 529/4; 552/5; 553/2; 655/2; 711/3; 717/5; 745/2; 773/1; 791/6; 814/4; 835/7; 858/2; 882/3; 927/6; 957/8; 964/1; 975/2; 1082/4; 1140/5; 1150/4; 1257/3; 1271/7; 1273/1; 1287/4; 1298/2), (N: G 44/1; 53/3; 67/7; 69/3; 71/1; 74/2; 85/4; 88/8; 89/8; 89/11; 126/1; 126/2; 139/3; 154/6; 155/8; 205/8; 255/10; 263/1; 269/4; 269/7; 322/7; 323/8; 353/4; 357/6; 372/4; 373/3; 385/6; 392/9; 406/8; 416/4; 436/5; 449/5; TB II-1/3; III-1/2; III-4/9; III-5/10; III-6/7; III-7/10; T 98; 260)]

Sevgilinin saçı gece iken yüzü gündüzdür:

Saçuş ile gicedeyem yüzüş ile gündüzde

Her âyine bize dünyâda subh u şâm gerek (KB: G 794/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 202/2; 275/4; 277/1; 1085/5)]

Sevgili saçlarını örünce, yanaklarını ortaya çıkarır. Böylelikle, âşığın sabahı olur, saçlarını çözüncü ise, saçlar yanaklarına dökülür, âşık için gece olur:

Subh isder iseñ öricegez gîsûların gör
Gıceyi kaçan ki çözüncü yayına bahuñ KB (G 708/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 664/6), (KB: G 1215/4)]

Âşık, saçın gecesinden cefa çektiğini sevgilinin yüzüne karşı söyleyemez. Çünkü sevgilinin yüzü gündüzdür. Geceyi, gündüze şikâyet etmek boşunadır:

Cevrin saçunuñ diyemezem yüzüne karşı
Kişi giceden nice ide gündüze şikâyet (A: G 90/2)

Sevgili, zülfünü yüzünün üstüne dökünce, bir mucize gerçekleşir ve gece ile gündüz bir arada görünür:

Dök zülfünü yüzüne ki mu'ciz durur katı
Görmek bir arada gişi leyli nehâr ile (KB: G 1038/7)
[Ayrıca bkz. (KB: G 168/4; 250/2; 393/4; 657/7; 771/2; 986/5; 1009/3; 1020/4; 1092/4), (N: G 222/10)]

Sevgilinin saçları yüzüne dökülünce sanki geceyle gündüz karışmış gibi olur, meşşata [bkz. Şekil İtibariyle Saç, Zülûf, Turre/ Diğer Benzetmeler/ Çeri, leşker, ceşş, cerrâr] bunu fark edince hemen ayırır. Yani saçları toplar, yüzün ortaya çıkmasını sağlar:

Kara saçunuñ gicesi subha karışmış begüm
Sihr ide meşşâta ger fark idiben ayıra (KB: G 1281/3)
[Ayrıca bkz. (KB: G 776/1)]

Zülûf, yanağın üzerine dökülürse kuşluk güneşi, zülfe kul olur:
Zülfünü eger düşürür iseñ yañağundan
Kuşluğ güneşi kulluğa yazıla bu gice (KB: G 275/5)

Saç, yanakların üzerine dökülür de aradan yanak görünürse sanki saç ayı yere indirmiş ve kucaklamış gibi olur:

Saçuñ girihi sihrini yitürdi şuna ki

Bedr ayı yire indüriben aldı der-âgûş (KB: G 729/2)

Anberin zülf, yüzü gizlerse şaşmamak gerekir, bu gece nikabıyla ayın gizlenmesi gibi normal bir olaydır:

Anberîn zülfüñde yüzüñ gizlenürse ne ‘aceb

Şeb nikâbında hemîşe mâh-ı tâbân gizlüdür (N: G 166/5)

Yüzün gün, saçın gece olarak değerlendirilmesi Ahmedî’ye göre perişan bir düşün olmalıdır. Bu düşün nasıl tabir edileceği de belli değildir:

Güni bu gice saçun ‘ukdesinde görürdüm

Kim ide işbu perişân düşi ‘aceb ta’bîr (A: G 173/3)

İnsanlar öteden beriye yolculuk için gündüz vakitlerini tercih ederler. Kültürümüzde önemli işlerin gece yapılmamasını tavsiye eden pek çok atasözü ve deyim bulunmaktadır. Bazılarını sayacak olursak: “gece işi, körler işi” “gece gözü, kör gözü” “ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma” “akşam ise yat, sabah ise git” “akşam oldu kon, sabah oldu göç” “akşama karşı gitme, tana karşı yatma” “akşamın hayrından sabahın şerri iyidir (yeğdir)”

Atasözü ve deyimlerden de anlaşılacağı gibi akşama erenin hâli perişandır. Sevgilinin akşam gibi karanlık saçlarına eren âşığın işi zordur. İç içe geçmiş bentler arasından âşığın kurtulması mümkün değildir:

Saçuñ bendine düşmişem garîbüñ

Olur hâli perişân çün ire şâm (A: G 440/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 255/4; 672/5)]

Zülf şeb-i yeldadan daha uzundur:

Şehâ yeldâ gicesinden senüñ zülfeynüñ uzundur

Nola kadrince cânuma visâlünden berât olsa (KB: G 524/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 226/2), (KB: G 1298/1)]

Zülûf, geceden daha karanlıktır:

Gice rûşendür ki nisbet zülfüñe

Kara yohdur kara yohdur kara yoh (KB: G 528/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 265/1)]

Âşık, saçın karanlığında ab-ı hayatı arzulamaktadır, ab-ı hayatın yerini öğrendikten sonra ölmeye de razıdır. Beyitte “sormak” kelimesinin “soru sormak” anlamı dışında, “emmek” anlamı da düşündürülmektedir. Lebin ab-ı hayatını soran yani emen âşık, ölümsüz olur:

Bunca zemân lebüñ için saçuñ karañusındayam

Âb-ı hayât kandadır sorayum andan öleyim (KB: G 226/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 195/1; 299/5; 380/2; 628/2; 674/4), (KB: G 186/4; 1179/7; 1286/5)]

Âşık, ab-ı hayat kaynağı olan sevgilinin dudağına erememiş bu bakımdan İskender [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır] gibi kalmıştır:

Hızır gibi kara zülfüñ karañuluğına girdüm

Lebüñden lîk mahrûmam sanasın ki Sikenderven (KB: G 392/3)

Sevgilinin zülfünün karaltısı, Halik’in sanatının bir göstergesidir:

Dil-berüñ yañağı vü zülfi hakı ki oldı ‘ayân

Nûr u zulm et Halikınun sun’ına bürhân-ıçun (A: G 500/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 457/3)]

Saçın bir kılı bile cihanı baştan başa karanlığa boğmaya yeter:

Mukayyed itdi ser-â-ser cihânı bir kıl-ıla

Saçuñ sevâdı ki nûr üzre çetr-i ‘anber olur (A: G 198/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 104/2)]

Sevgili, zülfünü dağıtırsa dünya karanlığa gömülür, zülfünü toplarsa sevgilinin geceyi aydınlatan ay gibi yüzü ortaya çıkar:

Meger zülfüñi tağıtduñ karañulıh durur dünyâ

Gider zülfüñi vü gösder bize mâh-ı şeb-efrûzı (KB: G 247/3)

Sevgilinin saçının karaltısı, meleği bile yoldan çıkarır:

Gözüñ füsûnını hûrî görürse vâlih olur

Saçuñ sevâdına bahsa melek dalâle düşer (A: G 247/4)

Gün sevgilinin zülfüne âşık olmuş, bu yüzden de zevale düşmüştür:

Gün zevâle düşdi vü alınuban inceldi ay

‘Âşık oldılar meger ol zülf-ile ol alına (A: G 609/3)

(2) Mâh

Saçın ayı, bedrin boynuna müşgin bir kemend takmıştır. Burada kastedilen dolunayın yavaş yavaş incelmesi ve yok olması olmalıdır:

Dahdı saçuñ mâhı bedrüñ boynına müşgîn kemend

Saldı zülfüñ âfitâbuñ yüzine ‘anber-nikâb (A: G 43/5)

Yüz, güneştir, zülûf ise aydır. Ay ve güneş bile bu şekilde bir araya gelememiştir. Zülfün aya benzetilmesi ilk bakışta abes gibi görünse de saçın parlaklığı ve ayın çeşitli evreleri göz önüne alındığında böyle bir kullanım mümkündür:

Bahdı gönül yüzüñ-ile zülfüñe didi kim

Hûrşîd ü mâh itmedi bundan yig ictimâ’ (A: G 321/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 184/1)]

Beyitte, saçın yüze dökülmesi ile yüzün parlaklığının kayboluşu anlatılmaktadır. İkinci mısradan ayın dolunay haline gelmesi ile güneşin zevale düşeceğinden bahsedilmektedir. Astronomik olarak dolunay ve güneş arasında böyle bir ilgi ancak güneşin batması ile ayın çıkması şeklinde kurulabilir. Fakat her iki durumda da ortada bir parlaklık vardır. Güneş, gündüzün en parlak cismi, dolunay ise gecenin en parlak cisimidir.

“Tolunmak” kelimesi bazı yörelerde ay ve güneş batması olarak kullanılmaktadır. Kelimenin bu anlamını alırsak yüz hem güneşe hem de aya benzetilmektedir. Müşkin saç yüze dökülünce ay gibi yüz tolunur yani batar, güneş gibi yüz zevale düşer:

Müşgîn saçuñı dir koma kim ol cemâle düşmesün
Ya'nî kamer tolunuban güneş zevâle düşmesün (A: Z 14/1)

Sevgili, saçlarını çözüp yüzüne salıverirse ay tutulması olur:
Diyene nice dutılır 'ukde-i re'sde kamer
Saçlarıñı girih girih çözdahi yüzüñi büri (A: G 625/3)

Kamer, sevgilinin saçının arasında tutulur:
İrüp saçuñ girihinde kamer husûfe girür
Varup yüzüñ hevesinde güneş zevâle düşer (A: G 247/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 173/4)]

Muhâk, ayın kavuşum esnasında yeryüzünden görülemeyen durumuna¹³⁵ denilmektedir. Sevgilinin bedir gibi parlak yüzünü, siyah saçlar bürüyünce, ayın sonu gelmiş gibi olur. Öte yandan âşık, sevgilinin saçlarını toplamasını isteyerek, sevgilinin bedir yüzünü seyretmeyi amaçlıyor:

Yüzüñ bedr ü saçuñ bürimiş anı
İrağ eyle begüm aydan muhâkı (KB: G 1295/2)

¹³⁵ İrfan Yücel, a.g.m., s. 1.

d. Dini hayatla ilgili benzetmeler:

(1) Kandil Geceleri

Kandil geceleri, İslam dünyasında birlik ve beraberliğin sağlandığı, ibadet ve dualarla geçirilen önemli zaman dilimleridir. Kandillerin her birinin Müslümanlar için değeri ve yeri ayrıdır. Bu gecelerde rahmet ve bereket kapıları açılır, edilen dualar makbul sayılır. Şairler, şiirlerinde bu geceleri görmezden gelmezler. Sevgili müstesna olduğu için onun saçı da herhangi bir gece değil olsa olsa bir kandil gecesini olmalıdır.

Sevgilinin gece gibi saçları Kadir ve Berat'tır. Kadr, değer, onur, itibar, rütbe, derece anlamına gelmektedir. Terim olarak daha çok Kadir gecesini (Leyle-i Kadr) olarak bilinir. Kur'ân-ı Kerîm'de Kadr Suresi vardır. Bu surenin mealinde "Şüphesiz biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesini indirdik. Kadir gecesini nedir, bilir misin? Kadir gecesini bin aydan hayırlıdır. Onda melekler ve rûh, Rablerinin izni ile her türlü iş için inerler. O gece tan yeri ağarınca kadar selâmet vardır." buyrulur. Kadir gecesinin hangi gece olduğu belirtilmemiştir. Ancak Ramazan ayı içinde muhtemelen 27. gece olduğu hakkında rivayetler vardır. Kur'ân-ı Kerîm bu gece nâzil olmaya başlamıştır. Yine bu gecede bir yıllık işler yeryüzüne iner. Bu gece ibâdet ve taat ile geçirilir. Çünkü Allah'ın mağfiret denizi coşup kabarrır. Kulların tevbesi için bu gece bir fırsattır.¹³⁶

Sûretinde vâzih olmuş ey perî nûr-ı ilâh

Ve'd-duhânın şemsi yüzündür saçın Kadr ü Berât (N: G 29/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 80/1; 89/3; 91/1; 126/1; 131/2; 152/2; 255/2; Z 4/2), (KB: G 838/3), (N: G 19/6; 74/2; 191/2; 205/8; 413/5; 415/8; 420/1; 434/1; 441/3; TB II-7/4; T 12; 67)]

¹³⁶ Pala, a.g.e., s. 247.

Sevgilinin zülfünü gören ne Berat gecesini ne de Kadir gecesini ister:
 Göñül kim zülfüne düşer Berâtı n'eyler ü Kadri
 Kişi kim yüzüni görer n'ider 'd-ile nev-rûzı (A: G 715/3)

Sevgilini saçı, Regayip kandilidir. Recep ayının ilk cuma gecesine “Leyle-i Regaib” denir. Regaib, istenilen, değeri çok olan, başış, ihsan, ikram ve nefis şeyler demektir ve “rağibe” kelimesinin çoğuludur. Bu geceyi ibadetle geçirmenin sevabı çok büyüktür:¹³⁷

Saçuñ regâyibi ne garâyib-durur ki anun
 Her 'ukdesinde baglu-durur bunca müşkilât (A: G 91/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 57/4; 65/5)]

Sevgilinin zülfü, Miraç gecesidir. Peygamberimiz Recep ayının 27. gecesi Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya gelmişti. Buna İsrâ denilir. Peygamberimizin Mescid-i Aksâ'dan Sidre-i Müntehâ'ya dek olan yolculuğu ise Mi'râc'tır. Kur'ân-ı Kerîm'de Mi'râc ve İsrâ'nın anlatıldığı sûreye İsrâ adı verilmiştir.¹³⁸ Mi'râc hadisesi, çeşitli tartışmalara konu olmuş, konu hakkında ortaya pek çok görüş atılmıştır.

Peygamberimiz amcasının kızı Ümmü Hanî'nin evinde bulunurken Cebrail, yanında cennet bineği olan Burak ile birlikte geldi. Peygamberimiz Burak'a bindi ve önce Mescid-i Aksâ'ya gittiler. Orada bütün peygamberler O'nu karşılayıp arkasında namaz kıldılar. Sonra mescitten çıktılar ve mi'râc (merdiven) ile karşılaştılar. Cebrail, Peygamberimizi kanadına alarak veya bir rivayete göre Burak'a bindirerek göğe çıkardı. Peygamberimiz birinci kat gökte melekler tarafından karşılanır. Sonra her kat gökte ayrı ayrı peygamberlerce karşılanıp sohbet eder. Yedinci kat gökte meleklerin Beyt-i Ma'mûr'u tavaf ettiklerini görür. Sonra Sidretü'l-Müntehâ'ya varırlar. O zaman Cebrail “Buradan ileriye varırsam yanarım” diyerek Peygamberimize yalnız gitmesini söyler. Yetmiş hicâb sonra Refref denilen yeşil yaygı ile bir müddet daha yolculuk devam eder. Refref, Peygamberimizi Kürsî'ye dek götürür.

¹³⁷ Bilmen, a.g.e., s. 196.

¹³⁸ Pala, a.g.e., s. 322.

Buradan itibaren yalnız başına ilerleyerek yetmiş hicâb daha aşır Arş'a varır. Bu yetmiş hicâb içinde Cennet ve Cehennem'i de görmüştür. Arş'a varınca Arş'ın nuru kendisini kaplamıştır. O sırada kalb gözüyle veya beden gözüyle Allah'ı görür. Buna vasıtasız vahy geldi diyenler de vardır. Orada "Namaz" emrini alır ve Bakara suresinin son ayeti ile birlikte geri döner. Geri dönüş sırasında aynı yolu izler. Refref ile Sidretü'l-Müntehâ'ya gelirler ve oradan Burak'a binip Ümmü Hanî'nin evine dönerler. Bu manevî yolculuk o kadar kısa bir zamanda gerçekleşmiştir ki dönüşte Peygamberimiz yatağını hâlâ sıcak bulur.¹³⁹

Peygamberimiz bir hadis-i şerifte Mi'râc'ı şöyle anlatır: "Ben Mekke'de iken evimin tavanı (ansızın) yarıldı. Cibril indi. Göğsümü yardıktan sonra (içini) Zemzem suyu ile yıkadı. Sonra hikmet ve iman ile dolu altın bir leğen getirip içindekini göğsümün içine boşalttı ve göğsümü kapadı. Sonra elimden tutup beni semaya doğru çıkardı."

Peygamberimiz Mi'râc'ı arkadaşlarına anlatınca birçok kişi duraklamıştır. Ebu Bekr ise anında onu doğrulamıştır. Bunun için kendisine "Siddîk" denilir. Peygamberimiz mi'râcdan, 5 vakit namaz ile döndüğü için, namaz Müslümanların mi'racı sayılır. Yine "Amener-resûlü" diye bilinen ayet de yatsı namazından sonra okunur. Mi'rac'ta peygamberimiz Allah'a yakınlığı bir yay aralığı kadar (kabe kavseyn) veya daha az (ev edna) idi.¹⁴⁰ Recep ayının 27. gecesi Mi'râc kandili olarak kutlanmaktadır:

Leyletü'l-mi'râc zülfüñ kâbe kavseyndur kaşuñ
Her kişi kim oldu münkir lâyık-ı kurbân budur (N: G 162/4)
[Ayrıca bkz. (N: G 331/1; 414/5)]

Nesîmî'ye göre, saç leyletü'l-esrânın esrârıdır:
Cennetüñ verdi yüzüñ gül-zârıdur
Şem'-i vahdetdür yüzüñ gül-zârıdur
Ay ile gün yüzünüñ envârıdur
Leyletü'l-İsrâ saçuñ esrârıdur (N: T 75)

¹³⁹ Pala, a.g.e., s. 322.

¹⁴⁰ Pala, a.g.e., s. 322.

Âşığın gönlü de zülfe dolanmak suretiyle mirac kılmıştır:
 Zülfeynüñe tolaşıp mi'râc kıldı göñlüm
 Çün kaşuña irişdi ne gördi kâbe kavseyn (KB: G 561/3)

(2) Küfür, kafir

Küfür, kelime anlamı da göz önüne alınarak siyah renk ile ilişkilendirilmiştir. Kâfirin dini de giysisi de karadır. Bu bakımdan şairler saç anlatırken küfür ve kâfire değinmeyi ihmal etmezler. Sevgilinin saç küfür, yüzü imandır:

Saçuñdur küfr ü yüzüñ nûr-ı îmân
 Ne küfr îmân olur zulmât ilen nûr (N: G 65/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 257/5; 534/3; 559/6; 565/2), (KB: G 122/4; 127/1; 157/12; 170/3; 197/3; 355/2; 359/3; 404/5; 463/1; 601/1; 616/9; 646/5; 712/6; G 815/4; 886/3; 948/5; 983/3; 1020/5; 1143/2; 1161/2; 1168/2; 1179/8; 1186/1; 1209/5; 1254/4), (N: G 123/3; 131/5; 173/6; 191/10; 205/2; 211/1; 254/3; 282/1; 351/3; 379/4; 398/7; 401/7; 431/5)]

Âşık olan, saçın küfrünü kabul ve tasdik etmelidir, bunu yapmayan mü'min değildir:

Her kim ki saçuñ küfrine ikrâr getürmez
 Mü'min degül ol dînin itürmiş aña çoh vay (N: G 434/4)

Aşk, şairin beline bir kara zünnar bağlamıştır. Zünnar, on iki düğümlü papaz kuşağının adıdır. Mecûsî ve Hristiyan râhipleri kuşanırlarmış. Şairlerimiz sevgililerinin saçlarını siyahlığından küfre, uzun ve örülü olmasından zünnâra benzetmişler ve birçok mazmunlar türetmişlerdir.¹⁴¹ Âşık beline aşk zünnarını bağlayarak saçın küfrüne iman diye sarılır:

¹⁴¹ Onay, a.g.e., s. 511.

Küfrini gîsûsınuñ cânumuz î mân bilür
Bağlayalı bilüme bir kara zünnâr 'ışk (KB: G 2/4)

Namaz, zikir, tesbih ve ibadet, saçın küfründe gizlidir:
Namâz u zikr ü tesbîh u 'ibâdet
Saçuñ küfrinde hoş pinhân degül mi (N: G 435/8)

Saç, kâfiristana benzetilmiştir. Âşık, gönlünü kâfiristan olan saçın içinde iyi saklayabilirse î mâna yani yanağa ulaşabilir:
Cânı hoş sahla saçuñdan ki gelür 'ârizuña
Kâfiristânı koyup sıdk ile î mâna gider (KB: G 1194/2)

Şair, zülfün yüze dökülmesini, küfrün, İslam'ı bürümeye çalışmasına benzetmiştir:
Zülfüñe yiridür ki sabâ kıla perîşân
Küfr ile diler büriye İslâmı bu gice (KB: G 1059/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 197/3; 680/3; 847/4; 926/2), (N: G 396/1)]

Zülûf, yanağın üzerine dökülünce î mânı örter. Sanki Rum'a, Çin kafiri gelmiş ve imanı yağmalıyor zannedilir:
Zülfi tagıtmış ruh üzre örter î mânı meger
Rûma gelmiş kâfir-i Çîn gâret-i î mân içün (N: G 330/2)
[Ayrıca bkz. (N: G 203/3)]

Âşık, zülfe küfür deme noktasında tereddüt eder, çünkü kâfir bile zülfü görünce imana gelmektedir:
Niçesi küfr diyeyüm sanemâ zülfüñe ki
Göricek kâfir anı sıdk ile î mâna gelür (KB: G 1039/3)

Zülûf, küfür denizine benzetilmiştir. Âşık bu küfür denizine gark olmuş ve î mâna susamış haldedir. Âşığın î mân ile kastettiği yüz veya yanak olmalıdır:

Bir küfr deñizin sanasın zülfini anuñ
Küfrinde anuñ garkam u îmânına teşne (KB: G 908/3)

(3) Zünnâr

Zünnara benzetilen zülfün hayalini gönlüne bağlayan âşık, kilise rahibine döner:

Kim ki zülfünün hayâlin bagladı göñlümde ol
Râhib-i deyr oldı andan özge zünnâr istemez (N: G 194/7)
[Ayrıca bkz. (KB: G 11/3; 90/5; 182/7; 271/5; 1182/6), (N: G 387/9)]

Tesbih ve seccade riya ehlinin erkânıdır, âşığın erkanı ise zülûf zünnarını kuşanmaktır:

Tesbîh ile seccâde çün zerk ehlinün erkânıdur
'Âşıklara zülfün yeter da'vet kılan zünnârına (N: G 381/8)
[Ayrıca bkz. (N: G 121/3; 258/3; 451/3)]

(4) Siyeh-kâr

Zülûf, siyeh-kâr, yani günahkar olarak ifade edilmiştir:
Bir fitne vü sevdâ vü hezârân şer ü şûrı
Miskîn idüben zülf-i siyeh-kâre kılursın (KB: G 431/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 343/4; 573/3; 590/3; 706/3)]

Geh zülfü, geh hatt u hâli öven şair, siyeh-kâr olur. Beyitte, zülfün ve hâlin yanında hattın da siyah olduğunu görüyoruz:

Geh zülfünü ögerem ü geh hatt u hâlünü
Görgil beni ki nice siyeh-kâr olmışam (A: G 443/6)

(5) Rabbü'l-megârib

Beyitte şair, Rahman Suresi¹⁴² 1. ayetten hareket etmektedir. Söz konusu ayet: “Rabbul meşrikayni ve rabbul magribeyn (magribeyni).” şeklindedir. Ayetin meali “O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir” olarak verilmektedir. Ayetin, tefsirini ve İslamî yorumunu bilmemekle beraber, yanağın güneşle, saçın ise geceyle ilişkilendirildiğini düşünüyoruz. Yanağı görüp burada “İki doğunun Rabbi” ifadesini okuyan şair, saçların yanak güneşini kapattığını görünce saçta da “İki batının Rabbi” ifadesini bulur:

Yañağında ohınur Rabbü'l-meşârik

Saçuñda yazılır Rabbü'l-megârib (A: G 65/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 336/10)]

e. Diğer benzetmeler:

(1) Sevdâ

Saç, sevdâyîdir. Burada sevdanın aşk, sevgi, istek heves, aşırı sevgiden doğan bir çeşit hastalık¹⁴³ ve siyah anlamı da kastedilmektedir.

Sevda, insan mizâcına etki eden 4 sınıftan biridir. Bedende dengeli bulunan bu sınıflardan sevdanın artması yahut eksilmesi halinde sevdâvî hastalıklar denilen akıl ve sinir hastalıkları doğar. Süveyda da denilen sevdâ kalpte bulunan siyah bir sıvının aslıdır. “Kara sevdâ” deyimi de bu sıvının

¹⁴² Rahman Suresi, Mekke döneminde inmiştir. 78 âyettir. Sûre, adını ilk âyeti oluşturan ve Allah’ın sıfatlarından biri olan “er-Rahmân” kelimesinden almıştır. Sûrede başlıca, Allah’ın nimetleri, birliğini ve kudretini gösteren kâinat delilleri ve günahkârların kıyamette karşılaşacakları korku ve şiddet konu edilmektedir.

“O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir” **Rahman/17**

Güneş dünyanın herhangi bir noktasında batarken aynı zamanda oranın mukabili olan yerde de doğmaktadır. Diğer bir bakış açısıyla, güneş bir yerde doğarken aynı anda, bir başka yerde batmaktadır. Buna göre itibarî olarak güneşin bir tam gün içinde iki doğuşu ve iki batışı bulunmaktadır. Mevsimlere göre güneşin ufukta doğup battığı farklı noktalar dikkate alınacak olursa, buna göre birçok “Doğu” ve birçok “Batı” dan söz edilebilir.

¹⁴³ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 946.

siyah olmasından dolayıdır. Zaten sevdâ kelimesinin kendisinde de karanlık anlamı vardır. Divân şiirinde göz ve saç rengi, sevdâ ile ifade edilir. Sevdâlanmak, aşka tutulup bedendeki sevdâ sıvısının artmasıdır. Şâirler sevdâ kelimesini hem renk, hem de aşka düşme anlamında kullanırlar:¹⁴⁴

Karahçı gözi durur hûnî saçı sevdâyî
Tutağı âteşî durur bili durur nârîn (KB: G 949/5)
[Ayrıca bkz. (KB: G 994/3; 1163/3), (N: T 292)]

Saç, sevdâsı ile âşîğın aklını hayran etmiştir, dinini selamette koyacağı şüphelidir:

Saçuñ sevdâsı kıldı ‘aklı hayran
‘Aceb dîni dahı korsa selâmet (A: G 87/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 100/5; 112/2; 230/3; 267/1; 481/7; 502/1; 512/5; 564/4; 628/7; 678/7; 710/4), (KB: G 322/3)]

Zülfün sevdası, gündüze benzeyen yüzün nikabıdır:
Sevdâsı zülfüñüñ ki günüñ ol nikâbidur
Binüm bu yaşlu gözümü müştâk-ı şâm ider (A: G 272/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 43/5)]

(2) Cadı

Cadılık ve büyü siyah renk ile anılmaktadır. Saçın içinde bin cadı pusuda beklemektedir. Saçın her bir teli ayrı birer cadıdır:

Kılur gîsûsı içinde hezâr câdû kemîn
Temâmını niçe diye çü dil dimeye kemin (KB: G 939/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 264/4), (KB: G 286/5; 353/3), (N: T 263)]

¹⁴⁴ Pala, a.g.e., s. 401.

Sevgilinin zülfü sihirle uğraşmaktadır. Âşığın mecnun olmasının sebebi, bu sihirdir:

Silsile zülfüñe mecnûn olup ervâh u 'ukûl
Ne füsûn itdi 'aceb bize bu leylî didiler (A: G 135/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 723/10; 1045/6)]

(3) Genc-i mahfî

Sevgilinin saçları gizli hazinedir. Bu saçların altında âşık için çok değerli şeyler olmalıdır:

Genc-i mahfîdür saçuñ iy çün beşer sûretlü Hak
Niçün idersen bu gizlü gence mahrem şâneyi (N: G 453/8)

(4) Gece feriştesi

Sevgilinin saçları gece feriştesidir:
Gice firîşteleri sanasın bu gîsûları
Kimisi dâric olur u kimisi âric olur (KB: G 1188/2)

(5) Şu'le

Nasıl ki mumun alevi pervaneleri yakarsa sevgilinin zülfünün parlıtısı da halkı yakar:

Zülfüñüñ tâbı ne gam yahdı-y-ısa halkı oda
N'ola ger şu'lesi şem'üñ yaha pervâneleri (A: G 681/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 726/9)]

(6) Kalb-i akreb

Kalb-i akreb, “semanın kuzey yarımküresinde görülebilen Akreb burcunun en parlak yıldızı, Antares”¹⁴⁵ olarak tanımlanmaktadır. Yüz, mâha benzetilirken, zülûf kalb-i akrebtir. Bu yolla zülfün kuru ve mat değil, parlak oluşu anlatılmak istenmiş olmalıdır:

Bu ne yüzdür bu nice zülf Yâ-Rab
Meger bu mâhdur ol kalb-i akreb (A: G 46/1)

(7) Yüz karası

Sevgilinin zülfü hali gizleyen yüz karasıdır:
Didüm zülfi gider hâlûñi gösder
Didi uzatmagıl yüz karasıdur (KB: G 617/3)
[Ayrıca bkz. (KB: G 649/2; 1047/2)]

4. Koku itibariyle saç:

a. Tabiatla ilgili benzetmeler:

(1) Müşk, misk

Sevgilinin saçları sıklıkla müşk ile ilişkilendirilir. Saç bazen müşk kokar bazense saç başlı başına müşk olarak anlatılır: Nâfe ismiyle de bilinen müşk, Hıtâ [bkz. Öz/Hoten] (Doğu Türkistan) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylânın (yaban keçisi) göbeğindeki urdur. Yalnızca erkek ceylânlarda bulunan bu ur, hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan da bir yerlere sürtünerek bu uru

¹⁴⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 484.

düşürebilirmiş. Misk avcıları sahralara kazık çakar ve ceylânların bu kazığa sürtünerek misk ürünü düşürmelerini sağlarlarmış. Öz hâldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli edermiş. Hammadde olarak kullanılan bu urdan, şişeler dolusu koku elde etmek mümkünmüş. Günümüzdeki kozmetik sanayii miskten çok yararlanır ancak günümüzdeki misklerin birçoğu sun'îdir.¹⁴⁶

Meşşata [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Çeri, leşker, ceyş, cerrâr] sevgilinin saçlarına galiye isimli kokudan sürmektedir. Galiye, misk ile anberden yapılmış siyah renkli ve kokulu bir çeşit kınadır. Eskiden kadınlar saçlarına ve başlarına gâliye sürerlerdi. Divân şiirinde kokusu ve kıymetli oluşuyla ele alınır ve genellikle diğer kokulu maddelerle ve saç ile bir arada bulunur. Eski tıpta gâliye sert şişleri ve ırları yumuşatmada kullanılırdı. Soğuktan kaynaklanan başağrılarına iyi gelirken kadınların rahim ağrılarını giderici özelliğe sahipmiş. Yine kadınlar yüzlerine sun'î ben yapmak için de gâliye sürerlermiş.¹⁴⁷ Sevgilinin saçı o kadar narindir ki bu dokunuşlar bile ona zulümdür. Ayrıca, Sevgilinin saçı zaten miskin, yani misk kokuludur, ona ayrıca bir koku sürmeye gerek yoktur:

Meşşâta neçün gâliye sürter bu yüzüñe
Hayf olmaya mı gîsû-yı miskîni esirge (KB: G 340/4)

Sevgilinin saçı müşk kokuludur. Müşk kokulu saçın arzusuyla akıl, perişan, zar ve miskin düşer:

'Akl müşgîn saçuñ hevâsında
Pes perîşân u zâr u miskîndür (A: G 160/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 3/3)]

Sevgilinin müşk kokulu saçının her bir kıvrımında binlerce âşığın canı ve gönlü vardır. Meşşata [bkz. Şekil İtibariyle Saç, Zülûf, Turre/ Diğer Benzetmeler/ Çeri, leşker, ceyş, cerrâr] sevgilinin saçlarını taramaya başladığında can ve gönüller yele varır, savrulur:

¹⁴⁶ Pala, **age**, s.324

¹⁴⁷ Pala, **a.g.e.**, s. 161.

Her bir hamında zülfüñüñ biñ cân u dil yile varur
Meşşâta niçe kim çözüp müşgîn saçuñı daraya (A: G 571/5)

Sevgilinin müşk kokulu saçları pür-cefâdır. Bu cefaya canları
kokusuyla çeker:

Çün kim zirihlerine urur müşg-ile girih
Cânları müşk-ile salar ol pür-cefâ saçuñ (A: G 345/2)

Sevgilinin saçlarına müşk demek hatadır. Fakat âşık hayrettedir, bu
yüzden sevgili onu affetmelidir:

Saçuña müşg dir-ise Ahmedî anı 'afv it
Düşerse hayret içinde olan hatâya ne gam (A: G 416/7)
[Ayrıca bkz. A (TB III-3/3; V-3/2; G 322/2; 635/4), (N: G 263/1)]

Hoten müşgü, sevgilinin saçının hasretiyle yele varmış, yani kendisini
yelin önüne bırakmış sevgiliye ulaşma çabasındadır:

Lebüñüñ hayreti-le girdi yire âb-ı hayât
Saçuñuñ hasreti-ile vardı yile müşg-i Hutten (A: G 497/3)

Sevgilinin saçlarının şöhretiyle saba, avare olmuştur:
Cihâna düşdi âvâze senüñ saçuñ hevâsından
Anuñ-çun oldı âvâre sabâ Çîn-ile Mâçînden (A: G 507/4)

Saba, sevgilinin saçının bendini, saçın müşk kokusunu Hitâ [bkz.
Öz/Hoten]'ya armağan etmek için çözer:

Bendini saçuñuñ anuñ-ıçun çözer sabâ
Kim müşgini Hitây iline armağan ider (A: G 190/4)

Çin'e bile koku sevgilinin zülfünden gider:
Müşgi hatâ-durur saçuña nisbet eylemek
Kim Çîne zülfüñüñ kohusından gider tuhaf (A: G 329/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 487/2; 536/3), (KB: G 704/4), (N: T 117)]

Saba sevgilinin saçlarının kıvrımını çözünce kara toprak müşk kokusuyla dolar:

Sabâ ger bir girih çöze saçuñdan

İde hâk-i siyeh müşg ü 'abîri (A: G 690/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 162/4; 176/6; 199/1; 202/1; 299/6; 324/3; 588/5; 603/2; 650/2; 626/5), (N: G 416/3)]

Nafenin ciğerinin kanlı olmasının sebebi, sevgilinin saçına heves etmesidir:

'Udı kaşun belâsı heves itdürür oda

Nâfe saçuñ hevâsı-la hûnîn-ciger olur (A: G 165/6)

Sevgilinin saçları varken kimse müşke dönüp bakmaz, müşk pazarında işler kesat gider:

Müşk bâzârını saçuñ sanemâ kıldı kesâd

Şekerüñ narhını hem sözüñ ile delü göñül (KB: G 75/5)

Âşığın gözü, zülfün çinine doğru deniz seferine çıkmıştır. Canını verip müşk almak istemektedir. Çin kelimesi, sevgilinin zülfünün kıvrımı anlamının dışında, Çin ülkesini düşündürecek şekilde kullanılmıştır:

Çinine zülfüñüñ sefer-i bahr idüp gözüm

La'l iledür ki müşg ala cânın ziyân ider (A: G 228/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 334/10)]

Müşk, sehven kendisini zülfe benzetmiştir. Bu hatadan dolayı zülfün kokusunun Hitâ [bkz. Öz/Hoten]'ya benzediği zannı oluşmuştur. Oysa bu sadece bir hatadır:

Meger kim müşg zülfüñe itdi sehv-ile

Ki adı irdi Hitâyâ anuñ bu sehvi-y-le hatasından (A: G 483/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 233/7; 331/6; 408/5; 527/6; 530/7)]

Sevgilinin zülfünün her çini, her nefeste binlerce nâfe saçmaktadır:

Nicesi beñzedeyim müşg-i Çîne zülfüñi kim

Hezâr nâfe saçar her nefeste her-çîni (A: G 700/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 160/1), (KB: G 964/5)]

Sabah rüzgarı sevgilinin zülfünden dolayı güzel kokular taşımaktadır:

Zülfüñ hevâsı-y-ıla sabâ müşg-bâr olur

'Aksi yüzüñüñ irdügi yir nev-bahâr olur (A: G 164/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 125/5; 130/1; 151/3; 152/4; 165/1; 183/2; 184/1; 221/3; 232/4; 238/6; 263/4; 305/2; 336/4; 338/2; 427/1; 428/2; 441/1; 442/4; 449/1; 503/1; 520/1; 534/2; 634/6; 653/7; 658/5; 669/6; 686/2; 694/6; 714/3; Z 8/1), (KB: G 847/3), (N: G 278/6; 405/1)]

Saba da müşk de sevgilin yolunda avaredir:

Zülfüñüñ katında yâd itmiş meger müşgi sabâ

N'ola eger andı-y-sa bir âvâre bir âvâreyi (A: G 659/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 222/4; 401/1; 446/7; 567/3; 693/4; 718/4; Z 10/3), (KB: G 28/6)]

Sevgilinin zülfünün kokusu ulaştığı yeri cennete çevirir:

Girü cennet-sıfât oldı çemen dürlü reyâhînden

Meger irdi sabâ yili sabâh ol zülfi müşgîne (A: G 606/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 441/5; 673/4)]

Bad-ı saba, zülfü müşk kokusuyla doldurdukça, âşıkların başları toprağa düşer:

Niçe başlar topraga düşüp-durur cânlar-ıla

Müşg-efşân itdügi-y-çün bâd-ı subh ol zülf-i çîn (A: G 529/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 333/5; 345/2; 527/4; 539/5)]

Nâfenin ciğerinin kanlı olmasının sebebi de zülfün hevasından başka bir şey değildir:

Yüzüñ hayâsı lâleyi dil-sûhte ider
 Zülfüñ hevâsı nâfeyi hûnîn-ciger kılur (A: G 216/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 474/3; 481/4; 519/8; 529/1; 636/3)]

Anber, sevgilinin zülfü karşısında ateşte yanar, müşkün ise kanı kurur:
 'Anber kanı ki zülfini görüp oda yana
 Ya müşg kanı k'anı görüp kurıya kanı (KB: G 1097/3)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 64/2)]

Âşık, bunca güzel sözle anlattığı saçta dokunamaz, saçın bir telini bile
 yerinden kımlıdatamaz. Sevgilinin saçını ancak saba dağıtır:
 Ben kim olam ki deprede bir kılını gîsûsınuñ
 Başın eline alıban ol iş için sabâ gerek (KB: G 14/2)

Âşık, kanaatkârdır, sevgilinin saçından esip gelen nesimle yetinir.
 Sevgilinin saçından gelen bu rüzgârı altına gümüşe değışmez:
 Gîsûsından bize nesîm gerek
 Andan ayru ne zer ne sîm gerek (KB: G 1083/1)

Saçtan esip gelen rüzgârla âşık diridir:
 Saçuñ kohısıyile diriyem şehâ buñda
 Nigârâ lutf idiben yilini bize estür (KB: G 787/2)

Saç kokusu, sevgilinin obasına giden yolu gösterir:
 Dün gice hayâlinüñ izini basa vardum
 Gîsûsı kohusiyle yol buldum obasına KB (G 1189/4)

Bad-ı sabanın saçın kokusundan getirdiği bir rivayet bile cihanın saç
 kokusu ile dolmasına yetecektir:
 Saçuñ kohısı tolmişdur cihâna
 Meger bâd-ı sabâ kıldı rivâyet (KB: G 461/2)

Sevgili müşk saçına gül suyu sürer:
 Müşg saçına saçına gül suyunu
 Gicecidür ki ûd hâma düşer (KB: G 877/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 43/5; 46/5; 107/7; 142/3; 148/4; 155/2; 203/1; 221/1; 233/4; 299/1; 301/5; 306/5; 316/2; 384/5; 384/7; 409/2; 422/6; 433/5; 451/2; 464/6; 511/1; 515/2; 533/1; 533/6; 535/1; 539/3; 587/6; 667/2; 679/1; 683/2; 707/5; Z 14/1), (KB: G 55/3; 66/5; 125/1; 127/3; 142/1; 150/7; 254/4; 281/2; 298/4; 308/5; 328/4; 371/2; 376/3; 385/2; 390/1; 430/3; 434/8; 450/4; 554/2; 565/4; 576/4; 577/4; 582/2; 590/5; 601/2; 602/4; 640/4; 700/1; 712/3; 725/5; 729/5; 835/8; 843/2; 924/1; 979/2; 990/5; 1021/2; 1032/7; 1059/1; 1062/1; 1069/6; 1072/3; 1101/4; 1118/3; 1140/4; 1159/5; 1161/3; 1164/7; 1190/1; 1236/1; 1281/1; 1319/1; T 1416/1), (N: G 17/2; 52/4; 69/2; 69/3; 76/5; 83/9; 89/4; 97/3; 104/5; 107/10; 111/8; 133/2; 168/11; 130/5; 175/7; 235/3; 251/7; 255/10; 258/11; 263/1; 270/1; 312/7; 318/9; 323/1; 325/4; 329/8; 362/6; 372/1; 376/15; 378/4; 379/1; 385/8; 393/6; 406/8; 415/1; 421/1; 423/4; 427/7; 443/10; 444/4; 453/6; 453/9; 454/4; TB II-3/5; II-2/4; Müs. 1/7; T 73; 261; 239)]

(2) Ûd

Ud, ateşte yakıldığı zaman güzel bir koku veren küçük ve ince çubuklar hâlinde bulunur. Özellikle toplantılarda, tekkelerde vs. öd ağacı yakılırdı. Öd yanınca kıvrım kıvrım olur. Divân şiirinde yanışı, ateş ile olan münasebeti ve güzel kokusu ile ele alınır. Sevgilinin yanağı ateş olunca beni de ûd olur. Âşıkın çektiği gam da ûd gibidir.¹⁴⁸ Sevgilinin saçı ûddur. Ûd saçların hayali bile âşığın gönlünün micmer gibi yanmasına yeter:

Nigârâ ûdı saçuñ kıldı yinile kânûn
 K'anuñ hayâliyile dil hemîşe micmer ola (KB: G 4/14)
 [Ayrıca bkz. (A: G 131/4; 515/2; 533/6), (KB: G 33/4; 395/1)]

¹⁴⁸ Pala, a.g.e., s. 464.

Sevgilinin zülfünün kokusu üddan yani öd ağacının kokusundan güzeldir:

Yüzüñde zülfüñi gören diyemez

Gül ü 'üd işbu reng ü bûya beñzer (A: G 159/5)

[Ayrıca bkz. (N: G 376/15)]

Sevgilinin saçının yanında üdun başından duman çıkar, müşk ise micmere düşüp yanar:

Müşk saçunu görelî micmere düşüp

'Üd dimâğına bah ki niçe çihar dûd KB (G 55/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 58/2)]

(3) Anber

Sevgilinin anber saçını gören saf müşke [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Müşk] meyl etmez. Anber, Hind denizinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara renkte, güzel kokulu bir maddedir. Anber bir ur olup balık tarafından dışa atılır. Bunun için su üzerinde parça parça yüzer vaziyette veya sahile vurmuş olarak bulunur.¹⁴⁹

Kevser-lebûñ bulan kıla mı âb-ı Hızr'a meyl

'Anber saçun gören kala mı müşg-i nâba hîç (A: G 99/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 124/1; 207/6; 538/3)]

Sevgilinin yanağı kâfûrdur. Zülûf, kâfûra anberi karıştırır. Âşığın korkusu bunu bir karıncanın kapmasıdır. Karıncayla kast edilen ise ben olmalıdır:

Kâfûra karâr 'anberi zülfi yañağında

Korhum bu durur kapa ol ortada karınca (KB: G 459/4)

¹⁴⁹ Pala, a.g.e., s. 22, 23.

Âşık, sevgiliye kaptırdığı gönlünün peşindedir. Âşık, gönlünü, kirpiğinden ister, oysa muanber zülûf, kaşa, göze ve kirpiğe bırakmayıp gönlü kendisi almıştır:

Kirpigüñden dilerem göñlümi kaşuñla gözüñ
Koymadı bizde anı zülûf-ı mu'anber didiler (N: G 88/3)

Anber, kendisini sevgilinin zülfüne benzetince, müşk onu kınamış ve yüzü kara olarak nitelemiştir:

Teşebbüh eylemiş zülfüñe 'anber
Dimiş müşg aña kim zî rû-siyâhî (A: G 691/3)

Bâd-ı sabâ, Îsâ [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa] gibi ölüyü diriltmektedir. Anber saçan zülûf, bu ölüyü diriltten bâd-ı sabâyâ bile ta'n etmektedir:

Bâd-ı sabâ 'Îsâ kimi gerçi dirildür ölüyi
'Anber-feşân zülfüñ demi bâd-ı sabâyâ ta'n ider (N: G 82/3)
[Ayrıca bkz. (KB: G 553/6)]

Anber sevgilinin saçının kıvrımına kuldur:
Saçuñ çîni ki kuldur aña 'anber
Ciger-huñ eylemişdür müşg-i nâbı (A: G 702/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 142/3; 347/2; 660/3)]

Bad-ı saba sevgilinin saçından geçmiş, havanın dimağı sevgilinin saçlarının kokusuyla dolmuştur:

Bâd-ı sabâ meger güzer itdi saçuña kim
Cân kohusı-y-la oldı hevânuñ dimâğı ter (A: G 207/3)
[Ayrıca bkz. (A: TC II-1/1; G 38/3; 61/1; 167/3; 229/4; 411/1)]

Çin ve Hint'in müşkü ile anberi sevgilinin zülfünün bir kılına bedel olamaz:

Çîn ü Hind'ün müşgiyile 'anberi
Zülfünüñ bir kılına olmaz semen (KB: G 650/7)

Sevgilinin saçlarının kokusu, Hitâ [bkz. Öz/Hoten]'ya, Çin'e ve Rum'a saba rüzgarı ile anber saçmaktadır:

Saçuñdandır Hitâ vü Çîn ü Rûma
Sabâ 'anber-feşân bi'llâh degül mi (N: G 447/4)
[Ayrıca bkz. (N: G 305/7)]

Eğer bahar yeli, sevgilinin saçından haber verecekse, âşık ona bedel olarak canını vermeye hazırdır:

Ger Ahmedîye saçuñdan vire nesîm haber
Nisâr cânın ide ol ki ol nesîme ne sîm (A: G 411/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 441/2)]

Şair, sevgilinin saçlarından bahsederken nefesi anber gibi kokar:
Saçuñ vasfın dir-iken Ahmedînüñ
Nefes agzında olur 'anber revâyh (A: G 108/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 226/7; 658/7)]

Sevgilinin saçı, müşk ve anberi utandıracak kadar güzel kokar:
Müşk ü 'anber saçuñdan utandı
Cân-fezâ müşk ü tâze 'anbersen (N: G 318/4)
[Ayrıca bkz. (N: G 152/5)]

Sevgilinin saçlarına esir olan anber ve kâfûra [bkz. Yanak, Hadd, Ârız/Kâfûr] gark olur:

'Anber ü kâfûr içinde gark olur
Bahdlu dil ki saçuñdadur esîr (KB: G 367/7)

Sevgilinin anber gibi siyah saçlarını gören gece, yıldızlarla yüzünü örtmüştür:

Bu lutf ile 'anber saçuñı göreli gice
Yılduzları kara yüzine kıldı sitâre (KB: G 1136/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 45/7; 52/4; 117/1; 157/4; 257/1; 259/2; 269/5; 301/1; 324/4; 486/1; 500/9; 533/6; 547/4; 672/1; 683/2), (KB: G 1/4; 24/6; 30/2; 89/4; 98/5; 116/1; 199/4; 202/3; 230/3; 254/4; 267/8; 299/2; 325/1; 355/11; 359/1; 377/1; 404/1; 432/7; 547/5; 586/6; 650/1; 741/5; 786/3; 804/6; 919/1; 934/3; 959/3; 963/2; 981/1; 1021/2; 1037/4; 1080/5; 1140/4; 1151/8; 1237/2; 1273/5; 1301/7; T 1416/1), (N: G 19/6; 44/1; 72/2; 82/3; 84/3; 89/4; 93/8; 95/15; 117/9; 123/3; 133/8; 134/2; 136/2; 146/10; 155/6; 165/4; 166/5; 193/3; 200/7; 203/1; 204/2; 210/2; 223/8; 228/1; 233/4; 268/8; 336/10; 345/2; 351/3; 369/8; 375/2; 383/7; 383/10; 385/1; 398/6; 402/3; 405/7; 411/4; 413/9; 420/2; 454/4; T 1; 27; 64; 73; 108; 117; 239; 261; 289)]

(4) Semen-sâ

Zülûf yasemin kokuludur:

Âyet-i Ve'l-leyli buldum ohıram Ümmü'l-Kitâb

Câna miñ bend atmışam zülf-i semen-sâsında men (N: G 346/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 390/1)]

(5) Mu'attar

Saç, her zaman kokulur:

Bu ne saç mu'attar almış bu ne yüz münevver olmuş

Ne yañah gül-i ter olmuş cânını yacananı gör (KB: G 834/5)

[Ayrıca bkz. (N: G 128/1; 379/1)]

(6) Abîr

Zülfün kokusu abirdendir. Abîr, bir balıktan elde edilen siyah renkli güzel kokulu bir madde¹⁵⁰dir:

Sabâ müşkîn deminden kim mu'attar kılmış âfâkı

Mu'anber zülf-i pür-çînüñ 'abîr ü 'abherindendür (N: G 137/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1164/7), (N: G 77/7)]

(7) Nergis

Sabanın kokusu zülfün abir ve nergisindedir:

Sabâ müşkîn deminden kim mu'attar kılmış âfâkı

Mu'anber zülf-i pür-çînüñ 'abîr ü 'abherindendür (N: G 137/2)

(8) Sabâ nefesi

Sabanın nefesiyle, goncayı yarması gibi, zülf de âşığın gönlünü yarmıştır:

Zülfüñ ne gam kılursa perîşân bu göñlümi

Ger goncayı sabâ nefesi yara sehl ola (A: G 22/5)

5. Konum itibariyle saç:

a. Ravza-i rıdvan, Firdevs

Gönül saçın kıvrımını mesken tutmuştur. Buna şaşmamak gerekir, çünkü âşık ehl-i irfandır, onun makamı da saçın ravzâ-i rıdvanıdır:

¹⁵⁰ Kam, a.g.e., s. 175.

Ger saçuñ çîninde göñlüm eyledi mesken nola
Ehl-i 'irfânuñ makâmı ravzâ-i rıdvân olur (N: G 95/9)

b. Rıdvân

Zülf, yanakla beraber âşıkların rıdvanıdır. Rıdvân cennetin hazinedârı yahud kapıcısı¹⁵¹ olarak anılan melektir:

'Âşıklarun rıdvânı çün zülf ü rühûñdur iy sanem
Ol 'âşıkâ hüsn-i ruhuñ hem ravza-i rıdvân budur (N: G 54/4)

c. Hacı

Sevgilinin saçı rüzgârın etkisiyle benin etrafında gezer. Şair, beni Kabe'ye, saçın bu gezişini de tavafa benzetme gayreti içerisinde:

'Ârızındağı beñi Ka'be midür
Gîsûsı gezdüğü tavâf mıdur (KB: G 1313/6)

d. Meş'ar

Ahmedî, sevgilinin güzellik unsurlarını Hac ile ilgili kavramlara benzetmektedir.

Yüz, Safa tepesi; eşik, kible; dudak, zezem; saç ise meş'ar yani hacı olmadan evvel durulacak yerlerden her biridir:

Safâ-durur yüzüñ kible işigün
Saçuñ meş'ar lebüñ zezem olupdur (A: G 273/4)

---

¹⁵¹ Onay, a.g.e., s. 410.

6. Diğer benzetmeler:

a. Menzil-geh

Saç, âşık için ruhunun menzildir:

Saçuñuñ 'akdidür menzil-geh-i rûh

Garâyib yir olur Kadr ü Regâyib (A: G 65/5)

b. Hüsn-i makta

Gazelde son beyit sayılan makta'dan önceki beyte hüsn-i makta' veya hüsn-i intihâ adı verilir. Aynı hüsn-i matla'da olduğu gibi bunun da makta'dan güzel olmasına çalışılır.¹⁵²

Şair, sevgilinin güzellik unsurlarını şiir terimleri ile anlatma yoluna gitmektedir. Sevgilinin saçları hüsn-i maktadır. Burada dikat çeken 14. yüzyılda bir şiir terminolojisinin oluşmuş olmasıdır:

Matla'-ı hüsn-i cemâlüñ hüsn-i matla'dur begüm

Gisûlaruñ turreleri hüsn-i makta'dur begüm (KB: G 1275/1)

c. Nikâb, Bürka

Müşk kokulu saç, sevgilinin gül yüzüne nikap olmuştur. Şair, bu örtünün, Tatar müşkünden mi yoksa sümbülden mi olduğuna karar veremez. Müşk ile sevgilinin saçının rengi ve kokusu ön plana çıkarılırken sümbül ile şeklî taraf öne çıkmaktadır:

Yâ Rab ol müşgîn selâsil kim nikâb olmuş güle

Müşg-i Tâtarî diyem ya sünbül-i terden midür (N: G 133/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 719/4; 1151/1)]

¹⁵² Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, Dergâh Yay., 2002, s. 17.

Saçların nikâbı sevgilinin yüzünü örtmese güneş, yüzün mumuna pervane gibi yanar:

Gün yüzüñ şem'ine pervâne-sıfat

Yana-dı olmasa saçuñ 'anber-nikâb (A: G 45/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 304/3)]

Saç, sevgilinin yüzünü nazardan koruyan bir bürka olmuştur. Böylelikle insana benzetilen göz, yüze hırsla bakmaktan imtina etmiştir:

Saçından bürka' eylendi ki degmeye yavuz gözler

Göz insânı harîs oldı aña ol imtinâ'ından (KB: G 713/3)

d. Eşrât-ı Sâ'at

“Saatin ilmi onun katındadır”¹⁵³ ayetinde olduğu gibi saat kelimesi Kur’anda kıyamet anlamında kullanılmıştır. Eşrât-ı saat terimi ise kıyametin yaklaştığını bildiren alametleri ifade eder. Hurufiler bu terimlerdeki “saat” kelimesinin delaletiyle, kıyameti saatler üzerine yaptıkları hesaplarla açıklamışlardır.¹⁵⁴

Yapılan bu hesaplarda da harf üzerinde bir takım hesaplamalar ve çıkarımlar söz konusudur. Yıl, ay, hafta, gün gibi zaman kavramlarının aslı saattir ve saatte olan her şey ilahi kelimeler adedindedir. Bir saat 60 dakikadır, dolayısıyla tüm zaman dilimleri 28 ve 32 ilahi kelimelerinin toplamları karşılığındadır. Saat, tüm mahlukatın zarfı olduğundan, tüm varlık da saatin mahfuzu olarak, 28 ve 32 ilahi kelimeye taksim edilmiştir. Bu durumda Cavidî’ye göre kıyamet, gün, hafta, ay ve yılın saatlerinin tevhidinin zuhurundan ibarettir. Bunların saatleri 28 ve 32 harfe işareten 28 ve 32 karşılığındadır. 28 ve 32 harf de haddi zatında 1 harften ibarettir. Kıyamet de

¹⁵³ Zuhruf/85

¹⁵⁴ Usluer, a.g.e., s. 535.

bu bilgiye ulaşmayı ifade eder. Diğer bir açıdan da kıyamet, ilahi harflerin varlıkta ve varlığın zarfı olan saatte müşahede edilmesidir. Haftanın saatlerinin alfabedeki harfler hizasında gelmesi ilmîni Allah'ın mazharı olan Fazlullah ortaya çıkardığı için, o yukarıdaki ayette zikredilen saatin ilminin yanında olduğu kişidir.¹⁵⁵

Hurufiler, eşrat-ı saat konusunda Nahl Suresi'nin 77. ayeti üzerinde özellikle durmaktadırlar. "Saatin emri yalnız bir göz kırpması veya daha az bir zamandan başkası değildir."¹⁵⁶ mealindeki ayette geçen saat, 7 günün saati olan 6 kere 28 saate işaret eder. Bu kün (كن) emrinin eczasındaki 6 harf (نو اف نک) karşılığındadır. Dolayısıyla 6 harfin her birinin haddizatında 28 harf olduğuna işaret eder. Cavidî'ye göre 6 günün saatleri gözlerdeki toplam 6 siyah ve beyazlık hizasındadır. Bu durumda ayette geçen "göz kırpması" 7. günden (yani Cuma gününden) kinayedir. Çünkü ser'ul hesab olan Fazlullah Cuma günü zuhur ederek, göz kırpmasından daha hızlı bir şekilde bu hesapları yapacak, 28 ve 32 ilahi kelimenin alametlerini gösterecektir. Ayrıca bir gözdeki 2 siyahlık ve 1 beyazlık, 2 kirpik ve 2 kirpiğin mahalliyle 7 hat yapar. İstiva hattının geçmesiyle 14 alamet olur. 2 göz için 28 ilahi kelime karşılığında 28 alamet olur. İşte kıyametin göz açıp kapama süresinde kopması harflerin gözlerdeki bu zuhuruna işarettir. Başka bir açıdan, "göz açıp kapama"yı gerçekleştiren kirpikler düşünülüğünde, iki gözdeki 4 kirpik, mahalleriyle birlikte 8 hattır. 4'er unsurdan oluştuklarından 32 ilahi kelime karşılığında olurlar. Sonuç olarak göz açıp kapama gibi bir zamanda gerçekleşecek saatin emrinden kasıt, gözde 28 ve 32 harfin müşahedesidir.¹⁵⁷ Nesîmî'ye göre kaş, kirpik ve zülûf kıyamet alametidir:

Meger eşrât-ı sâ'atdür kaşuñla kirpigüñ zülfüñ

Ki hayrân oldı hasîbler bu Kur'ânuñ hisâbından (N: G 321/3)

¹⁵⁵ Usluer, a.g.e., s. 535, 536.

¹⁵⁶ Nahl/77

¹⁵⁷ Usluer, a.g.e., s. 536.

Bir güzellik unsuru olarak sa:

Sevgili tipini oluşturan güzellik unsurlarının anlatımında ayaktan başa gelinceye kadar İslamî kaidelerin dışına çıkılmadığını fakat başta, İslamî çizgilerin esnetildiğini görüyoruz. Bu esneklik kendisini en çok örtünme konusunda göstermektedir. Dönemin sosyal şartlarını da göz önüne aldığımızda, başın örtülmesinin hem erkek hem de kadın için kaçınılmaz olduğu ortadadır. Buna rağmen, sevgili tipinin başı açıktır. Burada sevgilinin dini tartışmalı hale gelecektir. şiirlerde sevgilinin dininin İslam olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamakta ayrıca sevgilinin birkaç istisna dışında günah, sevap kaygısıyla bir hareket yaptığı da görülmemektedir. Sevgili kimi zaman Müslümanlıkla bağdaşmayacak şekilde zalimdir, kan dökücüdür, aşığa olmadık zulümler eder ve zaman zaman kâfir olarak anılır kimi zamansa şairler tarafından Müslümanlığa yakın olarak anlatılır.

Nihat ztoprak ‘‘Saçın aşığı etkileyen belli başlı  zelliği vardır: şekli, rengi ve kokusu. şekil itibarıyla o; uzunluğu, kısalığı, dağınlığı, kıvrım kıvrım oluşu vb. sebeplerle zincir, evgân, kement, ip, mâr, dâr, ağ gibi maddelere benzetilir. Renk yönünden de akşam, gece, kâfir, gölge, bulut, Hindu, zulmet, şebdîz, şebrev vb. kelimelerle onun arasında ilişki kurulur.

Divan şiirinde şekil ve renk yanında saçın diğer önemli bir hususiyeti de kokudur. Onun kokusu bazen doğrudan doğruya b, nkhet, râyihâ, şemîm, fâyihâ gibi koku anlamına gelen kelimelerle bazen de misk, anber gibi maddelere ve reyhan, sünbül, menekşe gibi çiçeklere teşbih edilerek belirtilir. Sala bu maddeler arasındaki koku ilişkisinde renk, şekil ve diğer benzerlikler de yardımcı rol oynar¹⁵⁸ diyor.

Sa, benefşe, sünbül, reyhan ve ssen çiçeklerine benzetilir. Bu iekler saa benzetilirken, her yönleri değil bir veya iki zellikleri ile şiire girmiştir. Benefşenin kokusunun dışında, boynunun eğikliği, göbeğindeki dili andıran tohum kısmı şairlerin dikkatini çekmiştir. Benefşe, şairlere göre

¹⁵⁸ Nihat ztoprak, ‘‘Divan şiirinde Güzelin Sa Kokusu’’, **Sa Kitabı**, Editör: Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004, s. 315, 316.

kördür, bu körlük çeşitli vesilelerle, sevgilinin saçına bağlanmaktadır. Güya, benefşe sevgilinin saçına benzeme gayreti içerisinde, bu yüzden saba onu cezalandırır, perişan eder. Şairler, şekil olarak saç andıran sünbülün ona hayran olduğunu ifade ederek, saçın sünbüle değil, sünbülün saçla benzediğini iddia ederler. Reyhan da renk bakımından saçla birlikte anılmaktadır. Reyhana rengini veren sevgilinin saçıdır.

Saçın her bir kılı, birer çengeldir. Bu çengele takılan âşığın kurtulması mümkün değildir. Âşık, saç çenberinde akrobatik hareketlere yeltenen bir canbazdır. Saç, kıvrımlarıyla çevganı andırırken âşıkların gönlü gûydur. Bu yolla gûy ile çevgan oyununa sık sık atıfta bulunulur.

Zülfün perçeminden hareket eden Ahmedî, zülfü perçemli bir demire benzetir, Kadı Burhaneddin ise zülfü, gönlü avlayan balık oltasına ve âşığı bağlayan bir lengere yani çapaya benzetir. Sevgilinin saçı, bazen tuzak, ağ ve kement olup âşığın gönlünü yakalarken bazen de bir ukab olup âşığı keklik gibi avlar. Ukabın dışında saç, Hüma, eabil ve tavus kuşuna benzetilir. Bir beyitte [bkz. (A: G 631/7)] ise âşık Hüma kuşu, saç aşiyandır.

Saç, kuşak, ip, urgan ve zincire benzetilir. Divane âşığı kontrol altında tutabilecek tek şey saçın zinciridir. Saç, yerlere degecek kadar uzayınca ise toprağı eleyen bir elek, bir kalbur olur. Bazen de dâr olup âşığı dâra çeker. Bu yolla Hallac'ı Mansur sıkça hatırlatılır.

Saçın rengi her zaman siyahtır. Siyah dışında herhangi bir renge veya renk imasına rastlamıyoruz. Bu siyahlık, gece ve karanlık ile ifade edilir, sevgilinin güneşe benzetilen yüzüyle çağrışımlar oluşturulur. Bu noktada zülfün yüze sayeban olması, güneş yüzün zülûf bulutuna girmesi dikkat çekicidir. Zülûf, yüzü örtme noktasında örtüye ve burkaya benzetilir. Yüz güneşine bakamayanlar, zülfün sayvanına sığınır. Saçın siyahlığı "leylî" kelimesiyle de anlatılarak Leyla ile Mecnun kıssasına atıfta bulunmaktadır. Gece ile ilişkili olarak zülûf, Kadir gecesine, Miraç gecesine ve Berat gecesine benzetilir. Kelime anlamı göz önünde bulundurularak zülûf, Leyl, Kadir ve Duhan sureleriyle ilişkilendirilir.

Küfre ve zünnara benzetilen saç, siyahkârdır. Küfür ve kâfirlik kelime anlamının (örtmek, örten) yanında toplum zihninde siyah renkle özdeşleşmiştir:

Sümbül saçuñı gül yañağuda gören kişi
Zülfüñi küfre yüzüñi îmâna beñzede (A: G 565/2)

Zülûf, Müslüman'ın imanına kasteden bir kâfir olarak ele alınmıştır:
Kasd eyledügi zülfüñüñ îmâna key degül
Kâfer ki zulm ide müsülmâna key degül (A: G 396/1)

Öbür yandan zülfün hevâsı imandır:
Letâfetde dudaguñ câna benzer
Hevâsı zülfüñüñ îmâna beñzer (A: G 239/1)

Âşık bazen zülfü kible yapar, bazen de imam ve tesbih. Saçtan ravza ve cennet olarak da bahsedilir.

Zülûf, yılanı benzetilerek, Hz. Musa'ya telmihte bulunmaktadır. Âşık, gösterdiği mucizeler sebebiyle zülfe peygamber demek ister:

Ger disem zülfüñe mürsel ne 'aceb yâ hâdî
Mu'cizât ehline hâdî vü peyam-ber didiler (N: G 88/7)

Hem renk hem de şekil bakımından sevgilinin saçını cim, dal, lam harfleriyle, hat, harf ve hemze kavramlarıyla ilişkilendirilir. Sevgilinin dişi nazma benzetilirken saçını nesirdir. [bkz. (KB: G 813/4)], bir beyitte [bkz. (A: G 126/4)] yazının türü de söylenerek saç nesih yazıya benzetilir. Genellikle perişan dağınık olarak anlatılsa da Ahmedî bir beytinde (G 44/3) saçını mürettep bir leff ü neşr olarak değerlendirir. Kadı Burhaneddin ise saçını başka edebi terim olan hüsn-i maktaya benzetir. Nesimi, zülfü Kur'an-ı Kerim olarak görür ve "Tehiyyat", "Ev-edna", "Seb'al-mesânî", "Nâzi'at", "Fethun Karîb", "Ve'l-leyli", "Elem Neşrah", "Tâhâ", "Ve'l-mürselât" ile saçını birlikte kullanır.

Saç, sevgilinin hüsn devletinin veziri, benlerin ise bekçisidir. Asker olup gönül şehrini yağmalar, rengi dolayısıyla bu asker Hintli ve Habeş'tir. Saçın bölüklü olması bu noktada şairler için önemli bir tenasüp ve tevriye sebebidir. Sevgilinin kaşı yay, kirpiği ok olunca zülûf bir zırha benzetilir.

Saç, sihirle uğraşan, hile yapan bir cadı, gönül evini talan eden bir harâmî, saldırganlığı ile de Tatar'dır. Sürekli fitne çıkarıp, ortalığı karıştırır, aşüftelik yapar, zalim ve belalıdır. Âşığın aklını başından alır, dinine kastederek onu dinden çıkarır, esir alır, perişan eder. Bununla da yetinmeyen zülûf, yan kesicilik, düzenbazlık yapar. Âşığa sık sık kıyameti hatırlatır, kıyamet alameti ve mahşer olarak anılır. Zülfe giriftar olan müşkül durumdadır. Âşık, zülfün içerisinde karanlık ve karmaşık bir ilde yol alan yolcuya benzer, zaman zaman hevanın etkisiyle bu yoldan çıksa da çok geçmeden tekrar yola girer. Sevgili feleğin doğurduğu müstesna bir çocuktur, hüsn bu çocuğun lalası; zülf ise dadısıdır:

Saç, konusunda "çin" kelimesi sıkça kullanılır. Şairler, çinin kıvrım ve ülke ismi olmasını birlikte düşündürecek ifadeler kullanmaya özen gösterirler. Çin'le beraber, müşkün vatani olarak Hitâ ülkesi de anılır, "Hitâ" ve "hatâ" kelimeleri ile sık sık cinas yapılır. Saç, sadece ülke değil, il, nüzhetgah ve derbenttir, şekil itibariyle âcâma yani kamışlığa benzer. Zülûf, kimi zaman içinde ne olduğu belli olmayan, tehlikelerle dolu bir yerdir, burada her zaman pusu kuruludur. Buna rağmen âşığın bela tuzaklarından zülfe sığındığı da olur.

Saç, her zaman için uzun olarak düşünülür. Saçın uzunluğunun en az yüzü kapatacak kadar, en fazla ise yerde sürünecek kadar olduğunu beyitlerden çıkarmamızla beraber saçın nâmütenâhî [bkz. (KB: G 599/2)] olduğu da ifade edilir. Âşık da ömrünün saç gibi uzun olmasını ister. Şairler saçın uzunluğu ile "kıssa" kelimesini birlikte kullanarak birtakım söz oyunları yaparlar. Saçın uzunluğu yanında ömür kısadır. Zülûf kıssasını anlatmaya başlayan şairin işi uzundur.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta, zülûfle beraber ışıkla ilgili şem, matla ve şule kelimelerinin kullanılmasıdır. Beyitlerde zülfün tâbından yani parıltısından bahsedilmektedir:

Zülfüññ tâbı ne gam yahdı-y-ısa halkı oda
N'ola ger şu'lesi şem'üñ yaha pervâneleri (A: G 681/5)

Sevgilinin zülfü nurun çıktığı yerdur:
Gerçi yañağı matla'-ı envârdur anuñ
Zülfi kimi bir matla'-ı envâr kimüñ var (N: G 107/9)

Beyitler her devirde olduğu gibi incelediğimiz dönemde de saçta parlak görünmesini sağlayıcı bir takım maddelerin sürüldüğü düşündürmektedir.

Saçın kokusu âşık için önemli bir cazibe sebebidir. Saç, müşk, anber, ud ve yasemin kokuludur. Zülfün kokusu ile saba sık sık birbirlerini çağrıştıracak şekilde kullanılmaktadır. Saba, zülüften müşk kokusu aldığı için âvâre olmuş, oradan oraya esmekte, aldığı kokuyu tüm dünyaya yaymaktadır. Nâfenin ciğerinin kanlı olmasının sebebi, anberin renginin kara olmasının sebebi zülüftür. Sevgilinin zülûf kokusunun ulaştığı yer cennete döner. Sabâ, âşığa sevgiliden haber verir. Sevgilinin zülfünün kokusu, can ile gönle kuvvet ve beden rahatlığı verir. Bu kokuyu taşıyan bad-ı saba İsa gibi ölümlere can verir. Bu kokular şair tarafından saçın tabîî kokusu olarak düşünülmüş olabileceği gibi, sevgili veya meşşatâ tarafından saçta sürülmüş de olabilir.

Şekil, renk ve kokunun yanında, saçın konumu da âşıkların dikkatini çekerek birtakım benzetmelere imkân sağlamıştır. Saç başın bile üzerinde olmasıyla yüksek bir makam olarak düşünülmüş, ravzaya ve rıdvana benzetilmiştir. Ben Kabe'sinin etrafında dönen saç hacıdır. Yüz, Safa tepesi; eşik, kible; dudak, zemzem; saç ise meş'ar yani hacı olmadan evvel durulacak yerlerden her biridir.

B.Alın, cebîn:

1. Renk itibariyle alın, cebîn:

a. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:

(1) Zühre

Sevgilinin alını Zühre'ye benzetilmektedir. Zühre üçüncü felektedir. Güneş ve aydan sonra gökyüzünde görünen en parlak cisimdir. Yunan tanrıçalarından Afrodit'e tekabül eden bu gezegene Romalılar Venüs, İranlılar ise Nâhid derler. Zeus (Müşterî)un kızıdır. Venüs heykellerinde görüldüğü üzere Batı'da güzel ve düzgün yapılı bir kız şeklinde tasvir edilir. Güzelliğiyle herkesi büyüleyen Venüs, bir çift güvercin yahut kuğu tarafından çekilen bir arabada da tasvir olunur. Doğu minyatürlerinde ise iki eliyle kopuz tutan genç bir kadın yahut yeşil ve sarı elbise giymiş, kollarında bilezikler, parmaklarında yüzük ve ayaklarında halkalar bulunan ve kendisine bakan bir kadının karşısında oturan genç bir kız şeklinde tasvir edilmiştir.

Eski yıldız bilgisine göre yeşil renktedir. Evi, Sevr ve Mizan burçlarındadır. Müşterî'nin "Sa'd-i Ekber" olarak vasıflandırılmasına karşılık bu "Sa'd-i Asgar" olarak vasıflandırılır.¹⁵⁹ Bu yıldızın tesiri altındaki burçlardan doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurken çok duygusaldırlar. Cuma günü ve Salı gecesi onun tesirindedir. Yeşil ve parlak renkler ona aittir. Feleğin sâzendesi olarak bilinir. Efsâneye göre Zühre İranlı, çok şûh ve güzel bir kadın imiş. Hârût ve Mârût adlı meleklerden göge

---

¹⁵⁹ Şentürk, a.g.m., s. 155.

yükselmenin yolunu öğrenip oraya çıkmıştır.¹⁶⁰ Zührenin kimyaca adı kalaydır. Utarid ve Zühal dostları, Güneş, Ay ve Mirrîh düşmanlarıdır.¹⁶¹

Zühredür alnuñ nigârâ kaşlaruñ kavs-i kuzeh
Hatt-ı sebzüñ zülfüñ ile Cebra'îlüñ şeh-peri (N: G 455/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 2/4)]

(2) Mâh, meh, meh-i bedr, ay

Sevgilinin alını aydır:

Ay alnuñı gün yüzüñi hüsnüñde ben göreliden
Getür hamâyil içeyüm andı ki yılduz görmeden (KB: G 745/3)
[Ayrıca bkz. (KB: G 267/1; 430/6; 853/3; 895/4; 928/3)]

Dolunay, sevgilinin alınının misli olamaz:

Degül alnuñ-ıla zülfüñ lebüñ ü yañaguñ misli
Meh-i bedr ü şeb-i kadr ü mey-i sâfî gül-i ahmer (A: Z 4/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 8/4; 64/2), (KB: G 340/7; 674/3; 745/8)]

Ayın zevale düşmesinin sebebi, sevgiliye olan aşkıdır:

Gün zevâle düşdi vü alınuban inceldi ay
'Âşık oldılar meger ol zülf-ile ol alına (A: G 609/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 564/3)]

(3) Nehâr

Sevgilinin alını, gündüze benzetilmektedir:

Leyl ü nehâr olsa bu zülf ü cebîn bigi
Bed-rû hilâl hod bu göz ü kaşa beñzemez (A: G 281/4)

¹⁶⁰ Pala, a.g.e., s. 494.

¹⁶¹ Onay, a.g.e., s. 510.

b. Tabiatla ilgili benzetmeler:

(4) Nesrîn

Sevgilinin alını nesrin çiçeğine benzetilmektedir:

'Abîr ü tâze nesrînden saña zülf ü cebîn ider

Gül-ile 'anber-i terden saña hadd-ile hâl eyler (A: G 180/2)

(5) Nîl

Âşık, sevgilinin alnında Nîl Nehri'ni görür. Burada Nîl ile kastedilen alnın berraklığı ve parlaklığı olmalıdır:

Görelî Nîl'i alnuñda nigârâ

Gözüm Ceyhûn gönül deryâ bu gice (KB: G 1140/2)

(6) Gümüş

Sevgilinin alını gümüş, âşığınsa yanağı altındır. Şair, beyitte altının gümüşten değerli oluşunu göz önüne almamaktadır. Altın renk ile anlatılmak istenen aşığın yüzünün çektiği sıkıntılardan dolayı sapsarı kesilmesidir:

Altuna döndi yañağum görelî

Gümiş alınuñda mînâsın begüm (KB: G 698/5)

2. Fonksiyon itibariyle alın, cebîn:

a. Dini kavramlar:

(1) Tebârek

Tebarek, sözlük anlamı olarak "mübarek" demektir. Tebareke aynı zamanda Mülk Suresi olarak bilinen Kuran-ı Kerim'in 67. suresidir:

Kaşuñ Ve'n-nâzi'ât alnuñ tebârek
Lebüñ Kevser saçuñ Ve'l-mürselâtı (A: G 647/5)

(2) Nûr Sûresi

Sevgilinin alını Nûr Sûresi'ne benzetilmiştir. Nur Suresi Medine'de indirilmiştir, 64 ayet olup, ismini 35. ayet¹⁶²ten alır:

Lebüñ Kevser-durur tâ hâ yañaguñ
Dişüñ Ve'n-necmi alnuñ sûre-i nûr (A: G 168/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 8/6)]

(3) İnnâ Fetahnâ

Nesîmî'ye göre Huda sevgilinin alınına “innâ fetahnâ” suresini yazmıştır. “innâ fetahnâ” Fetih Sûresi 1. ayet¹⁶³te geçmektedir:

Alnuña yazmış Huda innâ fetahnâ sûresin
Kâf Ve'l-kur'ân yüzüñdür Sidre-i a'lâ imiş (N: G 207/4)

¹⁶² Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. **Nûr/35**

¹⁶³ Fetih Sûresi, Medine döneminde inmiştir. 29 âyettir. Sûre, adını 1, 18 ve 27. âyetlerde geçen “fetih” kelimesinden almıştır. Sûrede başlıca, hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber ile Mekke'li müşrikler arasında gerçekleşen Hudeybiye antlaşması, cihad, savaştan geri kalan münafıklar ve Mekke'nin fethedileceği müjdesi konu edilmektedir.

“Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” **Fetih/1**
Âyetteki “fetih” ile daha sonra gerçekleşecek Mekke fethi kastedilmektedir. Ayrıca sûrenin inmesinden önce gerçekleşen ve Mekke fethine zemin hazırlamış olan Hudeybiye barışının kastedilmiş olması da mümkündür.

(4) Nasrun mina'llâh

Sevgilinin alnında “nasrun mina'llâh” görünür. Bu ifade Saff Sûresi 13. ayet¹⁶⁴te geçmekte ve “Allah'tan yardım” anlamına gelmektedir:

Gözüñe Ve'n-necm yazdı kaşuña Ve'n-nâzi'ât

Alnuña nasrun mina'llâh görünür ayne'l-yakîn (N: G 350/2)

Ay, sevgilinin alnını kıskanırken, müşterî [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Müşterî Tali'-Göz, Çeşm, 'Ayn/Müşterî] ona can ile köledir. Güneş bile sevgilinin alnından utanır, ona denk olamaz:

Reşk ider mâh-ı münevver alnuña

Müşterî cân ile çâker alnuña

Ger ide hürşîd-i hâver alnuña

Şerm idüp olmaz ber-â-ber alnuña (N: T 268)

Bir güzellik unsuru olarak sevgilinin alnı:

Alın, şairler tarafından nurlu, parlak, ışıklı olarak anlatılmaktadır. Bu yüzden şairler alnı ifade etmede parlaklığıyla bilinen gök cisimlerinden sıkça yararlanırlar. Sevgilinin alnı, Zühre, Ay ve Güneş'tir. Bu doğrultuda şairlerin gündüzü de kullandıklarını görüyoruz.

Sevgilinin alnındaki nur, Nûr Sûresi'yle anlatılırken Nesîmî, “inna fetehna ve nasrun minallah” ifadelerini alnla ilişkilendirir.

Kadı Burhaneddin diğer şairlerden farklı olarak alnı gümüş ve Nîl olarak görür.

¹⁶⁴ Saff Sûresi, Medine döneminde inmiştir. 14 âyettir. Sûre, adını 4. âyette geçen “saff” kelimesinden almıştır. Saff, sıra, dizi demektir. Sûrede başlıca, Allah yolunda cihadın fazileti konu edilmektedir. “Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele!” Saff/13

C. Kaş:

1. Şekil itibariyle kaş

a. Yay, kemân, kemân-dâr

Sevgilinin kaşları yaydır:

Kaşlaruñ yaydur u ol korır yüzüñden gözleri

Kankı sultândur cihânda kim anuñ hüccâbı yoh (KB: G 371/3)

[Ayrıca bkz. (A:TB V-4/2; G 33/5; 35/3; 39/6; 117/2; 161/4; 184/2; 190/2; 204/3; 229/1; 365/1; 365/7; 444/7; 480/7; 499/6; 542/1; 553/3; 619/2), (KB: G 12/4; 30/3; 33/3; 47/2; 71/5; 94/5; 130/2; 167/4; 168/2; 169/7; 175/1; 178/7; 207/1; 214/4; 227/3; 247/2; 291/5; 310/2; 311/2; 313/4; 326/3; 378/3; 383/4; 391/5; 412/4; 415/2; 416/5; 419/5; 423/1; 426/5; 455/4; 462/3; 466/2; 486/4; 519/1; 525/5; 527/2; 531/1; 574/4; 581/2; 598/5; 613/7; 643/1; 648/6; 680/1; 684/4; 700/2; 709/1; 714/3; 721/6; 722/8; 739/4; 740/1; 741/4; 749/5; 759/5; 760/4; 780/3; 787/4; 795/1; 801/4; 810/3; 852/1; 855/3; 866/2; 873/5; 905/3; 932/1; 958/7; 967/2; 969/3; 971/3; 995/4; 1019/5; 1020/1; 1042/6; 1061/2; 1087/3; 1132/3; 1156/1; 1161/5; 1184/1; 1189/2; 1206/6; 1232/4; 1232/7; 1234/1; 1236/3; 1243/3; 1251/1; 1285/2; 1314/6; T 1422/1; 1433/1), (N: G 77/3; 89/10; 152/5; 210/14; 228/9; 253/1; 337/5; 344/1; 349/7; 358/5; 359/3; 385/3; 393/3; 413/6; 434/1; 444/9; 447/10; 455/2; Müs. 3/6; T 64; 66; 72; 263)]

Kaş, gamze okunu maharetle atar. Bu oklardan kurtulmak mümkün değildir. “Küşâd vermek” ok atmak¹⁶⁵ anlamındadır:

Kaşuñ kemânı çü gamzeñ ohına vire güşâd

Ne cân ola ki belâdan orada bula ferec (A: G 101/3)

¹⁶⁵ Ünsal Yücel, **Türk Okçuluğu**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1999, s. 408.

[Ayrıca bkz. (A: G 30/3; 77/5; 79/3; 110/4; 151/5; 154/3; 245/2; 361/1; 381/5; 478/4; 584/3; 631/4; 721/2), (KB: G 471/1; 806/1)]

Kaş kemanı, can almak için her zaman atışa hazır vaziyettedir:

Gamzeñ ohını urmaga câna kemîn aç

Kaşlaruñuñ kemânı ki peyveste kurludur (A: G 156/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 157/3; 160/2; 259/5; 286/3; 298/2; 455/3; 486/3; 497/2; 503/4; 545/4; 571/2; 590/1; 619/1; 690/2; 703/4; 713/6)]

Sevgilinin amacı kaş yayı ile cihanı zapt etmektir:

Diler kim bu cihânı duta kamu

Kemân u tîr-ile ol çeşm ü ebrû (A: G 534/1)

Kaşların keman kurmasının bir sebebi de dine kasıttır:

Kaşlaruñ dîn kasdına kurdı kemân

Gözlerüñ cânlara oldı tîg-zen (A: G 517/5)

Kaşların attığı kaza okudur:

Cân kaşuñı gördükçe kazâ ohın atarken

Dir ne kader-endâz-durur gör bu kemânı A (G 705/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 250/6; 365/2; 475/2; 494/4; 614/5; 667/7)]

Sevgili, kaşı ile ok atmayıp âşığın hasta canını korkutmaktadır. Âşık, bu yaygaraya ne zamana kadar sabredebileceğini kestiremez:

Kaşuñ peyveste korhıdur benüm bu hasta cânımı

Kişi nicesi sabr itsün anuñ bu yaykarasına (A: G 594/6)

Kaş, yayı genellikle kirpik oklarını veya gamze oklarını atar. Bazen de attığı âşığın kendisidir. Kaş yayı, âşığı bir ok gibi yabana atar, buna rağmen âşık döner dolaşır, geri gelir:

Niçe ki kaşları bini oh gibi atdı yabana

Ağzum açup elin öpüp yine kemâna gelmişem (KB: G 295/2)

Kaş yayının attığı gamze oklarıyla miskin âşık şehit olur:
 Yoluñda ‘Âşık-ı miskîn şehîd ola ne ‘aceb
 Haçan ki gamzeñ ohı şol kaşuñda yâya düşer (N: G 78/5)

Kaş, okçudur:
 Kaşuñ karşısına cânım ber-â-ber
 Menüm tîr ü kemân-dârum gel âhır (N: G 121/7)
 [Ayrıca bkz. (N: T 157)]

b. Hilâl

Sevgilinin kaşu, bayram hilâlidir. Hilâl kaşları gören âşık bayramın geldiğini anlar ve kendisini kurban eder.

Ramazan orucu, hac, zekât, fitir sadakası, kurban ve bayram namazları gibi edâsı yıl içinde belirli vakitlere bağlanmış olan ibadetlerin, yemin, îlâ, iddet gibi şer’î muamelelerin vakit ve sürelerini tesbitte kamerî ayların esas alındığı görülür. Nitekim Hz. Peygamber, “Yüce Allah hilâlleri insanlar için vakit ölçüleri kıldı. O halde hilâli görünce oruca başlayın, onu tekrar görünce iftar edin” demiştir. Kamerî ayların ölçü alındığı bu tür ibadet ve muamelelerin zaman veya sürelerinin isabetle tayin edilebilmesi, kamerî ayların başlangıçlarının doğru olarak belirlenmesine bağlı olduğundan hilâlin görülmesi İslâmî gelenekte öteden beri önemli bir yere sahip olmuştur.¹⁶⁶

Kurbânıyam ol îd hilâli kaşuñ ben

Bu niçesi îd ola ki kurbâna mahal yoh (KB: G 929/6)

[Ayrıca bkz. (A G 61/6; 66/1; 104/3; 165/4; 362/1; 410/5; 499/6;), (KB: G 64/2; 150/8; 171/6; 182/6; 206/3; 217/4; 248/4; 313/5; 317/4; 325/5; 381/8; 399/4; 479/5; 512/7; 526/4; 538/7; 561/9; 640/2; 646/4; 660/4; 749/2; 772/7; 789/5; 820/2; 905/3; 912/3; 913/2; 932/4; 997/4; 1001/3; 1034/3; 1094/7;

¹⁶⁶ İrfan Yücel, a.g.m. s. 2.

1098/3; 1117/2; 1152/6; 1177/9; 1194/8; 1232/5; 1280/2; T 1426/1), (N: G 205/11; 225/1; 254/7; 362/9; 415/3)]

Kaşın hilaliyle gelen kurban değil ramazan bayramı olsa da âşık canını kurban eder:

Biz sayımız özgeden ü görelî kaşını

Kurbân iderüz cânı ki îd-i remezân uş (KB: G 505/5)

Kaş ayı doğunca, âşık oda yanar. Sevgilinin vaslı muharrem olur. Muharrem, kelime anlamı olarak “tahrîm olunmuş, haram kılınmış”¹⁶⁷ demektir. Muharrem aynı zamanda kamer takviminin birinci ayıdır, halk arasında bu ay aşure ayı olarak bilinir. Müslümanlıktan önce bu ayda savaş haram olduğu için muharrem adı verilmiştir. Bu ayın ilk on gününde, Kerbelâ vakasının yıldönümü olarak matem yapılır ve onuncu günü de aşure pişirilir.¹⁶⁸

Kaşuñ ayı toğalı yanduğ oda

Vaslı neyçün bize Muharrem ola (KB: G 1130/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1013/2)]

Hilâl kaşlar doğunca, âşık, sevgilinin gözüne uyarak namaza başlar:

Îd ayı toğdı gözüñe uyduh nemâz içün

Bu kîş içinde koç dahı kurbân degül midür (KB: G 1209/7)

Kaşın hilaline meftun olan başka bir yöne sapmaz:

Kişi ki ola kaşuñuñ hilâline meftûn

‘Aceb-durur dahı “aklında ki istikâmet ola (A: G 23/3)

Bedr ile hilali bir arada görmek isteyen sevgilinin yüzüne ve kaşına bakmalıdır:

¹⁶⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 668.

¹⁶⁸ Devellioğlu, a.g.e., s. 668.

Bedr ü hilâli bir arada göreyim diyen

Uş mâh yüzde ebru-yı müşğîn hilal-i dost (A: G 83/4)

Sevgilinin yüzünde güneş ve hilal bir aradadır:

Ben muhteremem baht-ı şu'â'ında yüzünüñ

Şems ile hilâlüñ zîre yüzinde kırândur (KB: G 938/2)

Sevgilinin keman kaşlarını hilâle benzetmek yanlış, çarpık bir söz etmek olur:

Beñzer dimek hilâli kaşuñuñ kemânına

Ol söz n'ola gümân-ıla bir keş-hayâl ola (A: G 33/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 28/3; 34/3; 41/6; 101/4; 103/3; 117/2; 159/1; 161/4; 196/3; 204/3; 207/2; 216/2; 281/4; 309/10; 404/6; 465/5; 487/6; 490/2; 508/1; 554/2; 663/5; 703/2), (KB: G 209/1; 222/9; 457/2; 709/1; 715/5; 899/2; 1046/4; 1052/8; 1123/1; 1180/1), (N: G 27/2; 91/3; 93/4; 153/5; 183/3; 192/4; 335/1; 364/10; 368/8)]

Sevgilinin kaşını hilâle benzeten ay takviminde hesâbı şaşırılmış olmalıdır:

Kavsın hilâl kaşuña teşbîh eylemiş

Kejdür hisâbı nirede kim seyr-i mâh ola (A: G 41/6)

Sevgilinin kaşına benzemek için ay kendisini incelterek hilal haline gelir:

Ne diyeyim ne itdi Ahmedîye

Kaşuñuñ şavkı ki inceldür hilâli (A: G 648/9)

[Ayrıca bkz. (A: G 401/2; 559/5; 710/2), (KB: G 945/1), (N: G 81/6)]

Sevgilinin hilâl kaşlarını gören felek de ona benzetmek için çenberî olmuştur. Böylece felek çenberi oluşmuştur:

Saçıyile gerçi kıldur bedenüm biliyle lîkin

Kaşuñuñ hilâliyile felek oldı çenberîdür (KB: G 981/6)

Hilâl, sevgilinin kaşına öykünmüştür fakat gamze oklarını hesaba katmamıştır. Sevgili gamze oklarını atınca hilâlin davası kej (eğri) düşmüştür:

Öyküdi hilâl ol kaşuñuñ kavsine lîkin

Gamzeñ atıcah ohını kej düşdi bu dav'a (A: G 629/5)

Âşık, sevgili diye hilale nazar eder:

Kaşuñ diyü hilâle nazar itdüm ol hayâl

Diken olup müjemde kabagumdadur henüz (A: G 282/8)

Gönül, kaşın karalığına hayran olmuştur, bunda şaşılacak bir durum yoktur, hilalin görünmesi (hilale bakmak) sevdalılara cinnet getirir. Ay başlarında delilerin derdi artar:¹⁶⁹

Kaldı kaşı sevâdına hayrân gönül belî

Sevdâyiye cünûn getirür ru'yet-i hilâl (A: G 385/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 549/5)]

Âşık hata ile sevgilinin hilâl kaşına keman demiştir, çok geçmeden bunun doğru olmadığını anlayan âşık zannından dolayı yay gibi iki büklüm olmuştur:

Hilâline kaşuñuñ ben gümân-ıla kemân didüm

Hacil olup kemân bigi bekledüm kej-gümânımdan (A: G 528/2)

Hilâl, sevgilinin misk kokulu kavisli yayına benzemeyi diler, aradaki fark hilâlin ışıklı olmasıdır. Bu yüzden hilâlin olur olmaz hayaller kurması boşunadır:

Müşgîn mukavves kaşuña diler ki beñzeğe hilâl

Rûşen-durur fark arada ol kej-hayâle düşmesün (A: G 513/3)

¹⁶⁹ Zehra Göre, "Divan Şiirinde "Cünûn Eyyâmı" Olarak Bahar", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı 1, volume 2/3, summer 2007, s. 290.

c. Tâk

Kaş, taka benzetilmiştir. Bu tak sıradan bir tak değildir çünkü mühendisi kudret elidir:

Ne nakşdur bu kaşuñ kim anı gören eydür

Zi tak kim aña kudret eli mühendis ola (A: G 24/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 240/6; 532/4; 719/4), (KB: G 368/3; 441/5; 457/5; 1197/3; 1236/9)]

Ebru tâkında bir Türk okçusu oturmaktadır:

Tâk-ı ebrûda oturmuş Türk-i tîr-endâzı gör

Fitneyi göge yitürmiş turra-i serbâzı gör (KB: G 1192/1)

d. Yazı ilgili benzetmeler:

(1) Harf

Nesîmî'nin düşüncesine göre "kûn fekan" [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Kâf ve Nûn] kaşların harfinden olmuştur:

İy tolu senden cihân senden cihân

Hem cihânuñ 'aynısan hem cism ü cân

Kaşlaruñ harfinden oldı kûn fekân

Senden oldı her ne kim oldı 'ıyân (N: T 253)

(2) Nûn

Sevgilinin kaşı nûn (ن) harfine benzetilmektedir:

Ağızı mîmiyile kaşı nûnı

Kılurlar 'akl ile göñülümi cer (KB: G 586/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 741/3; 1238/7; 1252/2; 1315/5)]

Kaşlar, iki “nûn”a benzetiliyor. Elif (ل) boyla beraber (ن) kaş (ن) “ân” yani güzellik kelimesini oluşturuyor:

Elif boyuñ kaşıñuñ iki nûnı

Göñülde ‘ışkuñı eyledi te’kîr (A: G 122/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 211/4; 301/6; 307/6; 427/3; 440/4; 503/6; 518/3; 541/6; 695/4)]

Ebcd hesabına göre “nun” 50’dir.¹⁷⁰ İki “nun” kaş, 100 sayısı verir. Böylelikle sevgilinin yüzünün aydan 100 kat daha güzel olduğu ispatlanmış olur:

Kaşuñ yüz kez yig itdi aydan yüzüñi

Ki yüz olur hisâb-ıla iki nûn (A: G 527/2)

(3) Râ

Nesîmî, kaşı önce hilale benzettikten sonra “ra”(ر) harfine benzetiyor:

Harmanında hüsniñ gündür başahçı ay ile

Utan iy nisbet kılan kaşın hilâlüñ râsına (N: G 368/8)

(4) Dâl

Kaş, dal (د) harfidir:

Zülfidür cîm ü kaşı dâl velî

Zülf ü kaşına cîm ü dâl irmez (N: G 192/8)

[Ayrıca bkz. (N: G 225/2; 268/5)]

¹⁷⁰ Mermer, Koç Keskin, a.g.e., s. 25.

(5) Hat

Zülf, kaş ve kirpik yüz kitabının hatlarıdır:

Mushaf-ı Hakdur yüzüñ ma'nî içinde bî-hııaf

Zülf ü kaş u kirpigüñdür ol kitâbuñ hatları (N: G 455/4)

(6) Tenvîn

Beyitte Mushaf, teşdid, huruf ve tenvin kelimeleriyle bir tenasüp oluşturulmuştur. Tenvin, bir harfe aynı harekenin iki kere konması anlamına gelir, harfin sonunda nun (ن) varmış gibi okunur. Tenvin üç işaretle gösterilir:

Bu işaretlerden, iki nun (ötre) anlamına gelen işaret, ters çevrilirse yuvarlak kısım göz; kavisler ise kaşa benzetilebilir. Diğer iki işaret ise şeklen kaşı andırmaktadır:

Kaşuñ tenvîn yüzüñ mushafına

Benüm 'ışkum hurûfın itdi teşdîd (A: G 126/3)

(7) Nakş

Kaşların nakşı, nakkaşı hatırlatır:

Ne hûb nakşdur bu göz ü kaşı gözlegil

Nakşuñ içinde sûret-i nakkâşı gözlegil (A: G 406/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 176/4; 514/1; 554/7)]

e. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:

(1) Mihrap

Sevgilinin kaşı mihrâptır:

Kaşuñ mihrâbına 'aynuñ imâmı

Kılur men secdeyi bi'llâh revâdur (N: G 112/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 87/3; 131/2; 219/2; 251/2; 365/3; 423/4; 464/2; 502/4; 516/2; 719/4; Z 12/6), (KB: G 11/3; 68/1; 90/5; 133/4; 178/2; 298/6; 371/6; 397/4; 412/7; 475/1; 561/7; 618/2; 640/2; 735/2; 991/2; 1001/5; 1038/3; 1091/4; 1095/4; 1155/5; 1182/6; 1253/2; 1280/2; 1311/3), (N: G 4/21; 15/5; 29/8; 54/7; 75/5; 95/3; 182/4; 280/7; 249/4; 396/3; 433/4; 441/2; TB II-5/5)]

Sevgilinin gözü her an yüz defa gusul abdesti almakta yani devamlı ağlamaktadır. Gözün gusul abdesti almasının sebebi kaşın mihrabına uyarak namaza durmak istemesidir:

Gözüm her lahza yüz kez gusl ider kim

Kaşuñ mihrâbına kıla namâzı (A: G 686/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 41/7; 66/1; 72/6; 73/3; 89/5; 94/1; 107/8; 208/6; 220/3; 240/6; 272/4; 362/7; 404/6; 504/2; 516/2; 532/4; 613/2)]

Âşık, yürek kanıyla gusul abdesti almayınca namaza durmaz:

Yürek kanında gusl eylemeyince

Kaşuñ mihrâbına olmaz nemâzum (KB: G 48/6)

Namaz için sadece ezan ve kamet eksiktir:

Seni sevene yüzüñ kibledür kaşuñ mihrâb

Namâz-ıçun nirede kim ezân u kâmet ola (A: G 23/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 742/3)]

Namaz ve tesbih aşktır, bu bakımdan kaş mihrabına tapmak zühd ve takva gereğidir:

Namâz-durur u tesbîh baña 'ışkuñ-durur iy şâhum
Kaşun mihrâbına tapmah bu gün zühd-ile takvâdur (A: Z 5/3)

Mihrap kaşlara durup, göz imamına uymadan namaz kılan dinsizdir:
Mihrâb kaşlarında gözinüñ imâmına
Uydurmayan nemâzını bî-dîn degül midür (KB: G 741/2)

Kaşın mihrabını gören mescidi unuttur:
Kaşuñ mihrâbını gören kişinüñ
Gelür mi yâdına hergiz mesâcid (A: G 133/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 564/2; 579/6)]

Sadece mescidi değil Kabe ve kibleyi de unuttur:
Unutdı Ka'beyi dil Kibleyi cân
Yüzüñ kible kaşuñ mihrâb olalı (A: G 693/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 481/6)]

Kaşla gözü bir arada gören âşık, mihrapta bir Hıtâ Türk'ü [bkz. Öz/Hoten] oturuyor sanır:

Gördüm gözüñi kaşuñun altında didüm kim
Mihrâbda nişe oturur Türk-i Hıtâyî (A: G 650/7)

Şairin kaşa verdiği değer ve yüklediği anlam çok görülmemelidir çünkü o cemali melekler görse sevgilinin kaşına secde ederlerdi:

Kâşuñ mihrâbına secde kılurlar
Melâyik göricek işbu cemâli (A: G 646/2)

Âşık, kaşı mihraba benzetecekken son anda vazgeçerek, sevgilinin kaşını mihraba benzetmenin yanlış bir zan olacağını ifade ediyor. Fakat bu vazgeçiş günah sevap kaygısıyla değildir. Âşık mihraptan daha öte bir benzetme unsurunun peşindedir:

Kaşuñ mihrâbına yüz dutdı ol kim
Döne bir andan ol kejdür gümânı (A: G 721/4)

Şair, mest gözlerin kaş mihrabının altında imam olarak oturmasına anlam veremez:

'Udı kaşuñ altında görüp gözüñi eydür
Bu mest neden oldu bu mihrâbuñ imâmı (A: G 628/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 165/6)]

(2) Minber

Nesîmî'ye göre sevgilinin kaşları hem mihrâp hem de minberdir:
Cânâne yüzi kıbledür mihrâb u minber kaşları
Dîv olma cândan secde kıl şol kıblenüñ ikbâline (N: G 376/10)

(3) Mescit, secde-gâh

Göz, imam; kaş mescittir:
Şol imâm göziyle kaşı mescidin görelî
Kim ola 'ibâdet ide dahı haça yüz göz ile (KB: G 958/5)

Ariflerin, secde-gâhı, kaştadır:
Tûtîyâ-yı çeşm-i bînâdur ayagı topragı
Secde-gâh-ı 'ârifân ol kavs ile kaşındadır (N: G 119/2)

(4) Kâbe kavseyn

Kur'ân-ı Kerîm'de bir ayette “Sonra (ona) yaklaştı. Derken sarktı. (Bu suretle o, peygambere) iki yay kadar, yahut daha da yakın oldu.¹⁷¹” buyurulmaktadır. Kâbe kavseyn sözü “iki yay aralığı kadar” şeklinde tercüme edilmektedir. Peygamberimizin Mirac'ı ile ilgili olarak anlatılan bu olayda, bazı din bilginleri “O” ile kastedilenin, yani Peygamberimize yaklaşanın Cebraîl olduğunu; diğer bir kısmı ise burada mecazen kastedilenin Allah olduğunu söylerler. Peygamberimizin Mirac gecesi Allah ile görüştüğü inancı bu ayetten dolaydır. Sufiler mecâzî anlamıyla benimsemişler ve bunu Allah ile Peygamberimiz arasındaki yakınlığın delili olarak görmüşlerdir. Şiirlerde daha çok Mi'râc ve ayetin devamındaki “ev ednâ (belki daha yakın)” sözüyle birlikte anılır. “Kab” kelimesi yayın ortasındaki ok konulan yerdir. “Kavseyn” ise bu noktadan itibaren yayın iki yanındaki uzunluğa denir. Tasavvufta bu iki kavis “vücûp” ve “imkân” diye tevîl edilir ki Peygamberimizin, imkan âleminde zahir olup vacip Allah bulunduğunu bilmesi, görmesi ve gerçek karşısında daha da ilerlemesi; bunun sonucunda da her şeyin Hak olduğunu anlamasıdır.¹⁷² Sevgilinin kaşını “Kâbe kavseyn” olarak anlatılmaktadır:

Lebüñdür râst tefsîr-i “kuli'r-rûh”

Kaşuñdur “Kâbe Kavseyn-i ev ednâ (A: G 10/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 100/2), (KB: G 561/3), (N: G 4/21; 6/2; 18/5; 27/2; 83/1; 160/2; 162/4; 207/3; 249/4; 278/4; 280/7; 393/3; 429/3; 442/4; 444/9; TB II-4/4; T 72)]

(5) Mühr-i Süleyman

Ağız, kaş ve göz birlikte Hz. Süleyman'ın [bkz. Dudak, Leb/Hatem] mührüdür:

¹⁷¹ Necm/8,9.

¹⁷² Pala, a.g.e., s. 245.

Ağzuñ u kaşuñ gözüñ mühr-i Süleymân'dur bana
Şol mühür delüsiyem k'andan Süleymân deprenür (KB: G 463/4)

(6) Tûbî

Leff ü neşr ilişkisini göz önünde bulundurduğumuzda kaşın tûbîye [bkz. Boy, Kadd, Kâmet/Tûbâ] benzetildiğini görüyoruz. Tûbî, sevgilinin boyunu ifade eden bir kavram olmasına rağmen burada kaş yerine kullanılmıştır:

Şehâ agzuñ yüzün ü kaşuñ u dudaguñ olmuşdur
Bir çeşme biri gül-şen biri tûbî biri şekker (A: G 257/3)

(7) Terâzû, mizan

Mizan, sözlük anlamıyla terazi, tartı demektir. Kelimenin iki terim anlamı bulunmaktadır. İlki, mahşer gününde kurulacak olan ve her insanın iyilik ve kötülüklerinin tartılacağı terazidir. Tartı sonucu ehl-i yemin ve ehl-i yesâr ayrılacaktır. Kelimenin ikinci anlamı burçlarla ilgili olanıdır. Terazi burcu 24 Eylül-23 Ekim arasında doğan kişiler üzerinde etkilidir. Bu burç Sünbûle (Başak) burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup tamamı dört yıldızdan oluşur. Bu burcun özellikleri içinde en belirgin olanlar gülüp eğlenmek ve adaletli olmaktır. Yıldızı Zühre'dir. Divân şiirinde terazi anlamlarıyla da kullanılır ve özellikle Yusuf peygamberin teraziye konup satılmasına telmîh yapılır.¹⁷³ Sevgilinin kaşları terazidir:

Yüzi 'aden uçmağıdur iki kaşıdur terâzû
Gözidür cehennem odı lebi havz Kevseridür (KB: G 395/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 1209/3)]

¹⁷³ Pala, a.g.e., s. 325, 326.

Şair, beyitte ayın terazi burcunda, güneşin ise Hamel burcunda bulunduğunu söylüyor. Hamel, gökyüzünde bir koç şeklinde görünen yıldız kümesinin adıdır. Güneş bu burca martın 21. gecesini yahut günü girer ve geceyle gündüzün bir olduğu ilkbaharın bu ilk gününe “Nevruz” denir. Bu bakımdan Hamel burcu daha çok bahar tasvirlerinde söz konusu edilmiştir.¹⁷⁴

Boyuñda yüzüñi kaşuñda alnuñı göreli
Ayı terâzûda gördüm ü güneşi hamelî (KB: G 878/5)

Sevgilinin kaşları terazidir. Âşık, bu terazinin adaletine güvenir:
Ger zâlim-i hûn-hâr ise Hindû gözi sabr it
Kaşları terâzûyile ’âdildür efendi (KB: G 904/5)

(8) Kur’an, Mushaf

Kaşlar, zülf ve kirpikle de ilişkilendirelek Kur’an’a benzetiliyor:
Levh-ı mahfûzûñ hûrûfı ya’nî kaş u kirpügüñ
Cümle Kur’ândur inan kim Hak budur Kur’ân didi (N: G 401/12)
[Ayrıca bkz. (N: G 4/32; 86/2; 187/4; 205/9; 263/1; 405/5; 431/2)]

(9) Âyet

Zülf, kaş ve kirpik ile Yusuf Suresi 1. ayeti¹⁷⁵ ilişkilendiren şair, zülûf, kaş ve kirpiğin kitap ayeti olduğunu söylüyor:

Zülf ü kaşuñ kirpigüñdür tilke âyâtü’l-kitâb
Uşda Hakkuñ Mushafı gel bah anuñ âyâtına (N: G 365/4)

¹⁷⁴ Şentürk, a.g.m., s. 174.

¹⁷⁵ “Elif lâm râ tilke âyâtul kitâbil mubîn(mubîni).” “Elif, Lâm, Râ. Bunlar, apaçık Kitab’ın âyetleridir.” Yusuf/1

(10) Fâtihâ Sûresi, Seb'a'l-mesânî, Ümmü'l-Kitab

Nesîmî, kaşı Seb'al-mesani [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'a'l-Mesânî] yani Fatiha Suresi ile ilişkilendirmiştir:

Görmüşem nûr-ı tecellî rûy-ı zîbâsında men

Ohıram Seb'a'l-Mesânî kaş u tugrasında men (N: G 346/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 95/5; 207/5; 267/2; T 7; 262)

(11) Tâ Sîn

“Tâ sîn” Neml Suresi 1. ayet¹⁷⁶te geçmektedir. Kaş, bu sureye benzetilmektedir. Tâ ve sîn harfleri “hurûf-ı mukatta'ât” denilen harflerdendir:

Sûretüñ Tâ Hâ ile Yâ Sîn imiş

İki kaşuñ sûre-i tâsîn imiş

Tûr imiş yüzüñ dişüñ ve't-tîn imiş

Hak didi 'ârif seni ol hüsn imiş (N: T 115)

(12) Tâ Hâ

Sevgilinin kaşı ve kirpiği Tâ Hâ Suresi [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Tâ Hâ] dir. Sûre ismini ilk ayetteki “tâ” ve “hâ” harlerinden alır:

Yüzüñ Ve'ş-şems ü Yâ Sîndir kaşuñla kirpigüñ Tâ Hâ

Tanugdur ellezî esrâ bu mi'râc ü bu esrâya (N: G 385/4)

¹⁷⁶ “Tâ sîn, tilke âyâtul kur'âni ve kitâbin mubîn(mubînin).” “Tâ-Sîn. Bunlar Kur'an'ın, apaçık bir kitabın âyetleridir.”Neml/1

(13) Nasrun mina'llâh

Mukavves kaşlar “nasrun mina'llâh”tır. [bkz. Alın, Cebîn/Nasrun mina'llâh] “nasrun mina'llâh” “Allah'ın yardımı” anlamına gelmektedir:

Müselsel zülfüñi gördüm mu'anber

Mukavves kaşlaruñ nasrun mina'llâh (N: G 375/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 61/9)]

(14) Âdeke'l-urcûn

“Âdeke'l-urcûn” Yasin Suresi, 39. ayet¹⁷⁷te geçen bir ifadedir. “El urcûn” “hurma salkımının dalı” demektir:

Boyu Tûbâ yüzi cennet âdeke'l-urcûn kaşı

Gözleri Ve'n-necmi anuñ sînesi ve't-tûr idi (N: G 403/6)

(15) Ve'l-âdiyât

“Âdiyât” hızlı koşan atlar olarak tanımlanıyor. Bu ifade Kur'ân-ı Kerîm'in 100. suresinin¹⁷⁸ ismidir. Beyitte şairin sureden çok kelime anlamı üzerinde durduğu görülüyor. Nesîmî, “Ve'l-âdiyât” askerini kaşların bozguna uğrattığını söylüyor. Şairin sureyi hor görme gibi bir kastının olabileceğini zannetmiyoruz:

Gözleruñ gamzeñ mu'ayyen gösterür Ve'n-nâzi-at

Kaşlaruñ makhûr idipdür leşker-i Ve'l-âdiyât (N: G 24/1)

¹⁷⁷ “Vel kamere kaddernâhu menâzile hattâ âdekul urcûnil kadîm(kadîmî).” “Aydın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur.” **Yâsîn/39**

¹⁷⁸ “**1,2,3,4,5,6.** Soluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara andolsun ki, insan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür. **7.**Hiç şüphesiz buna kendisi de şahittir. **8.**Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır. **9,10,11.** Acaba o bilmiyor mu ki, kabirlerde bulunanlar çıkarıldığı ve kalplerdeki ortaya konulduğu zaman, işte o gün onların Rabbi kendilerinin her hâlimden mutlaka haberdardır.” **Âdiyât**

(16) Ve'n-nâzi'ât

Sevgilinin kaşıyla “nâzi'ât” suresi ilişkilendirilmektedir. Sure, ismini ilk ayet¹⁷⁹indeki, “ruhları çekip alan melekler” anlamına gelen “nâzi'ât” kelimesinden alır. Şairin bu sure ile kaşlar arasında ilgi kurmasının Hurûfilik etkisiyle olduğunu sanıyoruz:

Gözüne Ve'n-necm yazdı kaşuña Ve'n-nâzi'ât
Alnuña nasrun mina'llâh görünür ayne'l-yakîn (N: G 350/2)

(17) Sakf-ı Merfû

“Sakf-ı merfu” yükseltilmiş dam, tavan anlamına gelmektedir. Nesîmî'ye göre göz ve kaş “sakf-ı merfû¹⁸⁰” olmuştur:

Göz ü kaşuñ sakf-ı merfû' oldı agzuñ Selsebîl
Cennet ile hûr u gilmân beyt-i ma'mûruñ durur (N: G 67/6)

(18) Satr-ı Yâsîn

Yâsîn Suresi, ismini ilk ayet¹⁸¹ teki “yâ” ve “sîn” harflerinden alır. Bu harfler harf-i mukattadandır. Kaş, Yasin Suresi'nin satırıdır:

Sûretüñ innâ fetahnâ satr-ı Yâ Sîn kaşuñuz
Hûb yaratmışdur te'âlâ şanühû nakkâşuñuz (N: G 182/1)
[Ayrıca bkz. (N: G 63/5)]

¹⁷⁹ “Ven nâziâti garkâ(garkan).” “Andolsun (kâfirlerin ruhlarını) şiddetle çekip çıkaranlara.” **Nâziât/1**

¹⁸⁰ “Ves sakfil merfûi.” “Yükseltilmiş tavan(A: Göğe) andolsun.” **Tur/5**

¹⁸¹ “Yâ Sîn” **Yâsîn/1**

(19) Nun Ve'l-Kalem, Kalem Sûresi, Nûn Sûresi

Beyitte Kalem Suresi¹⁸²,ne atıfta bulunmaktadır. Bu sure “nun” harfi ile başladığı için Nûn Sûresi olarak da anılmaktadır:

Kaşuñ Nûn Ve'l-kalem alnuñ Tebârek
Saçuñ Ve'l-leyli yüzüñ Ve'd-duhâdur (A: G 230/7)
[Ayrıca bkz. (N: G 171/9)]

Farklı beyitlerde surenin ismi Nûn Suresi olarak da geçmektedir:
Sen mâ'ide-i rahmet ü Nûn Sûresi kaşuñ
Nûr âyeti uş gün bigi yüzüñdeki âyet (A: G 78/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 481/6)]

“Nun Ve'l-kalem” kaşlara hayrandır:
Kaşlaruña âyet-i Nûn Ve'l-kalem hayrân kalur
Yañağunuñ sûre-i Şems ü Kamer tahsîn ider (A: G 199/2)

(20) Esrâr-ı Mâ Ehvâ

Nesîmî, Hurufilik akımının tesiriyle kaş Necm Suresi, 10. ayet¹⁸³te geçen “mâ ehvâ” (şey vahyetti) ifadesinin esrarı olarak anlatıyor:

Saçuñdur leyletü'l-isrâ kaşuñ esrâr-ı mâ ehvâ
Hanı Hakdan irişmez cân bu mâ evhâ vü evhâ ya (N: G 385/6)

¹⁸² “Nûn vel kalemî ve mâ yesturûn(yesturûne).” “Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin.” **Kalem/1**

¹⁸³ “Fe evhâ ilâ abdihi mâ evhâ.” “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.” **Necm/10**

(21) Rûz-ı sübhâne'İlezi

Kaş “rûz-ı sübhâne'İlezi” ifadesiyle anlatılıyor. “Sühâne'İlezi” İsrâ Suresi 1. ayet¹⁸⁴te geçmektedir:

İy cemâlûñ sûret-i Rahmânumuz
 Vey tudaguñ çeşme-i hayvânumuz
 Kaşlaruñdur rûz-ı sübhâne'İlezi
 İy visâlûñ şerbeti îmânumuz (N: T 99)

2. Fonksiyon itibariyle kaş:

a. Şiddetle ilgili benzetmeler:

(1) Avcı

Kaş ve kirpik cihanı avlar. Bu avcılar ayrıca bir ok ve yaya da ihtiyaç duymazlar:

Kaşuñla kirpigüñ çün sayd eyledi cihânı
 Sayyâd elinde ayruh tîr ü kemân gerekmez (N: G 175/8)

(2) Çeri

Göz, kaş, zülf sevgilinin hüsn ordusunun askerleridir:

Gözleri kaşı ruhi zülfi çeridür hüsnine
 Leşkeri yağmacı şol Türkî şehenşâhı görüñ (N: G 223/4)

¹⁸⁴ “Subhânellezî esrâ bi abdihi leylen minel mescidil harâmi ilel mescidil aksallezî bâreknâ havlehu li nuriyehu min âyâtinâ, innehu huves semîul basîr(basîru).” “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” İsrâ/1

(3) Tatar

Kaş, Hatâyî [bkz. Öz/Hoten] gözler ile beraber Tatarlık [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Tatar] yapmaktadır:

Hatâyî gözlerüñ ile kaşuñ Tatarlıh kılur

Didüm ki Tañrı'ya bahuñ ki bende terk-i îmânâm (KB: G 1098/6)

(4) Evbaş

Sevgilinin kaşı evbaştır. Evbaş, “ayak takımı, terbiyesiz, aşağılık kimse¹⁸⁵” olarak tanımlanıyor. Böylelikle kaşın zalimliğine ve pervasızca muhatabına zarar vermesine vurgu yapılmaktadır:

Tağıdalı saçuñ oğrılarını

Gözüñ rind oldı vü kaşlaruñ evbâş (KB: G 438/7)

(5) 'Ayyar

Kaş, ayyar olarak değerlendirilmiştir. Ayyar, “hırsız, hileci, dolandırıcı”¹⁸⁶ anlamlarına gelmektedir:

Kaşuñla kirpigüñ zülfüñ yüzüñde beñlerüñ dahı

Biri 'ayyâr biri tarrâr biri mekkâr biri câdû (N: G 354/5)

(6) Can alıcı

Kaşların kastı, canı, akli ve dini almaktır:

Gözlerüñ ü zülfüñ-ile kaşuñuñ

Kasdı cân u 'akl-ıla dîndür kamu (A: G 535/3)

¹⁸⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 240.

¹⁸⁶ Devellioğlu, a.g.e., s. 52.

[Ayrıca bkz. (A: G 35/3; 229/2; 270/2; 369/4; Z 13/5), (KB: G 241/4), (N: G 92/5; 319/6; 349/7)]

(7) Nâ-mihribân

Kaşların merhameti yoktur:

Biñ cânı gamzeñ ohına kıldı hedef velî

Birine rahm itmedi nâ-mihri-bân kaşuñ (A: G 365/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 348/1)]

(8) Ugrı

Sevgilinin kaşı din ve imanı yağmalar, eğri ve fettandır, âşık ise ona hayran, canını kurban etmeye hazır vaziyettedir:

Egri vü ugrı vü fettân kaşuña

Vâlihem hem dañ-hayrân kaşuña

Gâret oldı dîn ü îmân kaşuña

İklîm-i cânımı kurbân kaşuña (N: T 266)

(9) Dil-âver

Kaş ve kirpik dilaverdir, gönülleri zapt eder:

Kaşuñla kirpigüñ adı cihânda

Dil-âverdür dil-âverdür dil-âver (N: G 75/6)

(10) Fitneci

Sevgilinin kaşları fitnecidir:

Egerçi kaşlarındur fitne başı

Harâmî gözlerün 'ayyâra beñzer (N: G 76/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 35/3; 8/10; 167/7; 208/6; 257/5; 410/5; 494/4), (N: T 64; 266)]

Kaş, ahir zaman fitnessini göstermektedir. Ahir zamanda fitnenin artacağı bildirilmektedir. Sevgilinin kaşı bu fitneyi ortaya çıkarmıştır:

Devr-i kamerde yüzün-ile ideli kırân

Âhır zamâne fitnessin ider 'ayân kaşun (A: G 365/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 225/1)]

Sevgili ne zaman ki kaşlarını hafiften oynatacak olsa, âlemi baştan başa bir fitne ve gürültüye boğar:

'Âlemi baştan başa pür-şûr u şer fitne kılur

Her kaçan kim sihr-ile fettân kaşını çîn ider (A: Z 6/3)

b. Mesleklerle ilgili benzetmeler:

(1) Hacib

Kaşlar, gönül ilinin hacibidir. Bugünkü tabirle özel kalem müdürüdür:

Kaşları hâcib olalı bu gönül iline

Rûşen durur gözleridür cân bi'aynihi (KB: G 120/11)

[Ayrıca bkz. (A: G 445/7), (KB: G 22/7; 316/5; 367/6; 729/1; 1209/4; 1268/8)]

(2) Kadı

Kaş, âşığın katline karar veren bir kadı olarak düşünülmüştür. Bu kararın şahitliğini yalan olduğunu bile bile bizzat âşık yapmıştır:

Kaşuñ halâl ider gözüñe kanımı benüm
 İtdüm kabûl kanuma bu kej-güvâhı ben (A: G 482/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 86/2; 240/4; 583/5; 662/6)]

Dudak, âşığın canını almaya ferman vermiş, kaşlar kararın infazını
 gözlere havale etmiştir:

Cânumı almaga la'lüñ hat virüpdür gamzeñe
 Kaşlaruñ aña havâle gözlerüñ pervânedür (A: G 261/3)

(3) Mi'mâr

Kaş, mimârdır. Bu mimar, hünerini, îmâr etmede değil gönülleri
 yıkmakta kullanmaktadır:

Gözi cân esritmege hammâr imiş
 Kaşı gönül yıhmağa mi'mâr imiş
 Diledüm hâlüm ki gözine diyem
 Turfe budur gözleri bîmâr imiş KB (T 1376/1)

(4) Güvah, tanık

Gözün cana kast ettiğine kaş şahittir:
 Kaşuñ güvâhdur ki gözüñ câna kasd ider
 Hod câdû işi fitne-y-ile kîn degül midür (A: G 221/6)

Bu tanıklıkla göz âşığın kanını içmiştir:
 Kaşuñ tanuklığı-y-ıla kanum içdi gözüñ aña
 Halâl olsun bu kan gerçi ol şehâdet kej-şehâdetdür (A: G 240/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 662/6; 482/4; 583/5; 666/8)]

c. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:

(1) İsm-i Azam

Kirpikler ve kaş, ism-i azam olmuştur. Bu bakımdan âşığın dîvden bile korkusu yoktur.

Allah'ın 1000 adından 300'ü Tevrat'ta, 300'ü Zebur'da, 300'ü İncil'de anılır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçip de 99'u Esmâ-i Hüsnâ olarak bilinen 100 adından açıkça bildirilmemiş olan en büyüğü ve en etkilisine ise ismi a'zam denilir.

Onunla edilen dualar, anında kabul görürmüş. Ancak bu isim halktan gizlidir. Onu bilme şerefine erenler çok üstün kudret sahibi olurlarmış. Süleyman peygamberin yüzüğünde bu isim kazılıymış. Peygamberimiz'in ism-i a'zam'ı Hz. Ali'ye öğrettiği rivayet edilir. Tasavvufta ism-i âzam'ın büyük önemi vardır. İsm-i a'zam duaları da halk arasında meşhurdur.¹⁸⁷

Kirpüklerüñle kaşuñ olmışdur ism-i a'zam

Dîvden dahı ne korhum çün kim penâhum oldur (N: G 46/3)

(2) Eşrât-ı Sâ'at

Eşrât-ı sâ'at [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Eşrât-ı Sâ'at], kıyamet alametleri anlamına gelmektedir. Kaş, kirpik ve zülf kıyamet alameti olarak değerlendirilmiştir:

Meger eşrât-ı sâ'atdür kaşuñla kirpigüñ zülfüñ

Ki hayrân oldı hâsibler bu Kur'ânuñ hisâbından (N: G 321/3)

¹⁸⁷ Pala, a.g.e., s. 239.

(3) Mi'râc

Kaşlar önce hilâle sonra kâbe kavseyn [bkz. Kâbe kavseyn] daha sonra da Mi'râc'a benzetiliyor:

Hî hilâlũñ kâbe kavseyn kaşlaruñ mi'râcdur

Vâv-ı vahdet nûrı yüzũñ saçlaruñ Ve'l-mürselât (N: G 27/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 385/3)]

(4) Kible

Kaşların takı daha ortada mescit ve mihrap yokken âşığın kiblesi olmuştur:

Kible itmiş-idi kaşlaruñuñ tâkını göñül

Mescid koyılmadın dahı mihrâb gelmedin (A: G 496/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 35/3; 41/7; 72/6; 74/2; 145/5; 272/4; 364/6; 504/2; 516/2; 536/1; 572/1; 603/1; 702/7)]

(5) Vahiy

Nesîmî, kaş ve kirpiğin vahiy olduğunu belirtir:

Kaşuñla kirpigũñ vahyi maña geldi vü bildürdi

Ki sensen 'arş ile kürsî yüzũñ yazusı Kur'ândur (N: G 58/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 171/2; 405/8; 425/2; T 262)]

(6) İmam

Kaş imama benzetilmektedir:

Kıbledür yüzũñ kara kaşuñ imâm

Zülf ü kaşuñdur tehiyyât ü selâm

İy saçuñ mahşer ruhuñ Beytü'l-harâm

Sûretũñ devrinde hüsn oldı temâm (N: T 231)

(7) Kaza

Kaşlar, kazaya benzetilmiştir:

Kazâdur kaşlaruñ kavsi kaderdür kirpigüñ sehmi

Meni âmâç için 'aynuñ bu ma'nîden nişân itdi (N: G 405/10)

(8) Levh-i Mahfuz

Kaş ve kirpik âşıklara levh-i mahfuz olmuştur. Levh-i Mahfuz, kelime anlamıyla korunmuş satıh, üstü düz nesne, üzerinde yazı olan satıh, terim olarak ise Allah kudretiyle olacak şeylerin, üzerinde yazılı bulunduğu levha demektir. Bir ayette¹⁸⁸ Kur'an-ı Kerim'in Levh-i mahfuz'da tesbit edilmiş olduğu bildirilir. Allah ilk önce levh ü kalem (satıh ve kalem)i yaratmıştır. Kalem, bu levhaya kâinatta vuku bulacak olan her şeyi yazmıştır. Tasavvufa göre levh Tanrı bilgisi, kalem ise Tanrı iradesidir. İnsanların kaderi Levh-i Mahfuz'da yazılıdır. Levh-i Mahfuz'dan İsrail sorumludur. Yazılı olan şeyler ne eksik, ne fazla olup zamanı gelince ortaya çıkarlar. Bu levha yedinci kat gökte bulunur ve doğu ile batı uzunluğu kadar en ve boya sahiptir. Bu boyutları İlahi takdirin ifadesi olarak düşünmek gerekir.¹⁸⁹

Levh-ı mahfûz oldu kaşuñ kirpigüñ 'âşıklara

Sûretüñ levhinden iy cân Hakdan uş Kur'ân gelür (N: G 51/7)

d. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:

(1) Zühre

Şair, Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] ile kaşı özdeşleştiriyor:

¹⁸⁸ Bürûc/22

¹⁸⁹ Pala, a.g.e., s. 287.

Mirrîh göz ü Zühre kaş ay alın u gün yüz
 Bu lutf ile 'âlem gözi görmedi kırânı (KB: G 853/3)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 895/3)]

(2) Şems-i hâver

Kaş ve kirpik güneşe benzetilmektedir. Herhangi bir ilişki kuramadığımız bu benzetmede kasıt, âşık için kaş ve kirpiğin güneş kadar önemli olduğu olsa gerektir:

Çü 'ışkuñ pertevdür cümle cânlar
 Kaşuñla kirpigüñdür şems-i hâver (N: G 73/4)

e. Diğer benzetmeler

(1) Rumûz

Kaş, bir rumuzdur. Bu rumuza akıl ermez, onun anlamı çok incedir:
 Kaşlarınıñ rumûzına 'akl iremez Nesîmîyâ
 Gör ne kadar dakîk imiş kaşlarınıñ işâresi (N: G 422/10)

(2) Sâhib-kırân

Kaş bu devirde her zaman muvaffak olan ve üstünlük kazanan hükümdardır:

Yüzüñ hadîkası şehâ reşk-i cinân imiş
 Koşa kaşuñ bu devrde sâhib-kırân imiş (KB: G 47/1)

3. Renk itibariyle kaş:

a. Gece

Kaşlar siyahlığıyla geceyi çağrıştırır:

Gicem bigi günümi benüm kara eyledi

Yaykara baña ol kaş-ıla ol gözü karah (A: G 115/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 286/5; 670/2)]

b. Sevâd

Kaşın karaltısı ile aşığın düşünceleri eğri, çarpık olur:

Kaşuñ sevâdını fikr iderem zi-kej-fikret

Boyuñ sıfatını şerh iderem zi-râst-sıfât (A: G 80/6)

c. Anber

Siyahlığıyla kaş, anberi [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Anber] düşündürür:

Kaşuñ sevâdına ‘anber bulınsa deryâda

Saçuñ kohusına nâfe Hotende bulına mı (A: G 716/3)

d. Hoten

Sevgilinin kaşları Hoten’dir:

Gözi Hatâ vü kaş Hoten gîsûsı Habeş

Hindû bigi yanağı neçün pes Fireng ola (KB: G 349/9)

Bir güzellik unsuru olarak kaş:

Sevgilinin kaşı, şairlerin en çok kullandığı, söz oyunlarının yoğunlaştığı ve benzetmelerin çeşitlilik gösterdiği bir güzellik unsurudur. Kaş, genellikle, kirpik ve gözle ilişkilendirilerek şiire sokulmuştur.

Kaş, şekil olarak hilale benzetilmektedir. Halk şiirinde de sıkça karşılaştığımız bu benzetme günlük konuşma dilinde de kullanılmaktadır. Şairler, kaşın hilale değil hilalin kaşa benzediği iddiasındadırlar.

Sevgilinin kaşları aşk ehlinin kiblesidir. Âşık, kaş secdegahında namaza durur. Kaş bazen minber, bazen mescit ve mihrap olur, bu mihrabın imamı gözdür. Kimi zamansa kaş bizzat imamlığa geçer.

Kirpik oklarıyla ilişkili olarak kaş, keman yani yaydır. Bu yay her attığını vurur. Yayın attığı oklardan kurtulmak imkânsızdır, oklar kaza gibi gelir âşığı bulur. Keman kaşlar her zaman kurulu, her zaman ok atmaya hazır vaziyette âşığın sadece canına değil, dinine ve imanına da kast eder. Kaş, aynı zamanda çok iyi bir avcı, hüsn ordusunun bir çerisi, askeridir. Buna bağlı olarak kan dökücü, can alıcı, gönül alıcı ve acımasızdır. Kaş, acımasızlığı ile Tatar, gönül yıkmakta ise mimardır. Buna rağmen şair onu gönül iline hacip yapar. Muhtemelen kaşın oynamasından hareket eden şair, onu evbaşa benzetir.

Gözün üzerinde bulunması sebebiyle, şahit olarak değerlendirilen kaş, gözün cana kast ettiğine şahittir. Bu tanıklıkla göz, âşığın kanını içmiştir. “Kabe kavseyn” de kaşlar için sıkça kullanılan bir tamlamadır. Necm Suresi 9. ayete atıfta bulunan bu tamlamayla bir yayın iki ucu arasındaki mesafe kast edilmektedir.

Kaşlar, dal, ra ve nun harflerine benzetilerek, çeşitli kelime oyunları yapılır, tenvine benzetilir. Kaş, yüz kitabını oluşturan hattın bir parçasıyken nakşıyla nakkaşı hatırlatır.

Tak, kaşın şekil olarak benzetildiği bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Reel dünyanın imkanlarıyla yetinmeyen şairler, metafizik âleme

yönelmişler de boyla birlikte istiareleşen Tûbî'yi, kaş yerine de kullanılmışlardır. Yasin Suresi 39. ayette geçen “âdeke'l-urcûn” yani hurma salkımının dalı da yine kaşa benzetilen unsurlardandır.

Kaşın rengi her zaman siyah olarak anlatılmıştır. Bu siyahlık, gece, anber, sevad ve Hoten kelimeleriyle ifade edilir.

Kadı Burhaneddin diğer şairlerden farklı olarak kaşları teraziye benzetir. Kaş, bazen adalet terazisi, bazen terazi burcu bazen de ahirette günahların tartılacağı terazidir.

Nesîmî'nin şiirlerinde Hurufilik tesiriyle alışılmışın dışında benzetmeler görüyoruz. Nesîmî'ye göre, kaş, akıl ermez bir rumuz, miraç, kaza ve ilahi bir vahiydir. Bunun yanında Nesîmî, kaşlarla çeşitli ayetleri ilişkilendirme eğilimindedir. Nesîmî ve Ahmedî'nin Kalem Suresi'nde kesiştiklerini görürüz. Nesîmî'de kaş, Fatiha Suresi'dir, kirpiklerle birlikte Kur'an-ı Kerim'i oluşturur. Neml, Ve'l-âdiyât, Ve'n-nazi'ât, Yâsîn, Necm, Saff surelerini de şairin kaşla ilgi kurduğu surelerdir. Bunların yanında kaş doğrudan ayete de benzetilmiştir. Diğer bazı güzellik unsurlarında olduğu gibi kaş da fitne saçar, Nesîmî'ye göre ise kıyamet alametidir.

Bütün bunlara rağmen kaşın mahiyeti tam olarak anlatılmış değildir. Bu noktada Ahmedî'nin beyti açıklayıcı niteliktedir. Kaşlar için geh hilal, geh keman, geh nûn denilmiştir, fakat bunların tamamı kej yani yanlıştır.

Geh hilâl u geh kemân nûn didiler kaşuña

Bu kamu kejdür bilemez anı her bârîk-bîn (A: G 499/6)

Kaşa dair her söz, kej düşer. Kaş, anlatılırken sıkça kej kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimeyle, kaşın eğriliği vurgulanmaktadır.

Her sözi kim kaşuñuñ vasfında diyem kej düşer

Kâmetüñ zikri-y-le anı girü mevzûn iderem (A: G 461/4)

D.Göz, Çeşm, 'Ayn:

1. Şekil itibariyle göz:

a. Nergis

Sevgilinin gözleri nergis [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Nergis] ile ilişkilendirilmiştir:

Yüzi gül gözidür nergis teni berk-i semenden ter

Velî kirpükleri cādû yüregi seng-i hârâdur (KB: G 30/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/1; 16/5; 24/7; 42/4; 43/1; 73/6; 120/2; 123/5; 125/4; 141/4; 144/3; 145/3; 153/1; 155/1; 164/2; 177/4; 184/5; 195/3; 196/4; 202/2; 203/2; 223/2; 224/5; 236/4; 257/1; 274/2; 289/1; 289/3; 289/4; 289/7; 289/8; 289/9; 368/8; 388/3; 419/2; 427/2; 441/3; 473/2; 474/1; 485/3; 489/3; 503/3; 524/2; 531/5; 542/7; 592/2; 630/4; 661/5; 673/6; 686/6; 700/3; 717/5; Z 12/4), (KB: G 459/1; 491/3; 745/2; 872/3), (N: G 80/6; 116/10; 137/9; 168/7; 188/1; 204/4; 260/5; 297/4; 299/7; 312/3; 345/3; 366/7; 368/3; T 156)]

Aşığın nergis gözlerden çektiği cevri ikiye katlanmıştır. Aşığın içindeki gam şeddeli harf gibi ziyadeleşmiştir:

Muza'af olalı cevri bu nergis gözüñüñ câna

Müşedded harf bigi uş içümde oldı müdgam gam (A: G 423/7)

Sevgilinin gözüne nergis demek bir hatadır:

Fitne gözüñe savâb sanup

Nergis dimişem velî hatâdur (A: G 205/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 142/2; 171/3; 259/3; 660/2; 666/7), (KB: T 1435/1)]

Nergisin sevgilinin gözüne öykünmesine şaşmamak gerekir, çünkü nergisin gözü kördür. Görme yetisi olmayanda hâyâ olmaz:

Gözüne ne ‘aceb öykünse nergis

Hayâ olur mı olmayanda bînâ (A: G 9/5)

[Ayrıca bkz. (A: TB III-4/1; G 148/3; 194/3; 195/3; 216/5; 236/11; 484/7; 653/6)]

Şair, bunu Nûr Suresi 61. ayet¹⁹⁰te geçen “‘ale’l-a’mâ harec” ifadesi ile delillendirir. Söz konusu ifade “Köre güçlük yoktur” şeklinde çevrilmiştir:

Gözüne öykündi-se nergis n’ola

‘Afv it leyse ‘ale’l-a’mâ harec (A: G 103/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 507/6; 520/6; 529/5)]

Nergis, sevgilinin gözüne mübteladır:

Benüm bigi oldı belâsına mübtelâ gözünüñ

Seherden anuñ-ıçun düşdi nâ-tüvân nergis (A: G 289/6)

[Ayrıca bkz. (A: TB IV-4/4; G 500/14; 563/2)]

Nergisin başının eğik olmasının sebebi sevgilinin rana gözüdür:

‘Abîr zülfüñ ü ra’nâ gözünüñ hayâsından

Benefşe oldı perîşân u ser-girân nergis (A: G 289/2)

Sevgilinin mestane gözleri nergisi hasta etmiştir:

Dil teng itdi gonca-i sîr-âbı dudaguñ

Bîmâr kıldı nergisi mestâne gözlerüñ (A: G 348/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 168/6; 334/9; 379/4; 411/3; 449/2)]

¹⁹⁰ Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selâm verin. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar. **Nûr/61**

Gözün işveleri nergisi uykusuz bırakmıştır. Nergisin rengine bakıldığında da sevgilinin derdinden dolayı sarılık hastalığının belirtileri görülür:

İtdi gözünüñ 'işveleri nergis-i bî-hâb
Rengine nazar it ki nişânı yerekândur (A: G 178/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 275/2; 511/2), (KB: G 994/5)]

Bağın nergisi sevgilinin gözüne kul köledir:
Nergis çemende gözlerünüñ karavaşıdur
Hâdim durur bu gözüme mercân bi'aynihi (KB: G 120/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 324/5), (KB: G 231/2)]

Nergis, sevgilinin gözüne fitnedir:
Hayrân kaluban saçuña reyhân
Gözlerüne fitne oldı 'abher (A: G 189/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 148/3)]

Âşık eğer, sevgilinin mest gözlerinden mest olursa şaşmamak gerekir, çemendeki nergis bile gözün mestliğiyle kendinden geçmiş, böylelikle de itibar sahibi olmuştur:

Mest gözüñden eger ben mest olursam tañlama
Nergise andan çemende i'tibâr olmuş durur (KB: G 315/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 61/4; 179/3; 184/5; 316/7; 554/3; 582/3; 582/3; 676/12), (N: G 13/4)]

b. Sad harfi

Sevgilinin gözleri şekil bakımından "sad (ص)" harfine benzetilmiştir:
Geh sâdî gözleriyiçün ben gözümü 'ayn ideyim
Gâhî elif boyıyîçün kaddümi çün nûn ideyim (KB: G 583/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 121/1)]

c. Ayn harfi

Sevgilinin gözleri ayn harfidir. Sevgilinin “ayn (ع)” gözü ile “nun (ن)” kaşı “an (عن)” kelimesini oluşturmaktadır. “An” ise harf-i cerrdir. Harf-i cerr, “isimleri kesreli, yani esreli okutan, şu yirmi harf: [bâ, mim, ilâ, an, lâm, alâ, fî, kaf, hattâ, rûbbe, vâv-ı kasem, tâ-i kasem, hâşâ, müz, münz, âdâ, ke, levlâ, halâ, elalle]¹⁹¹” olarak tanımlanıyor:

'Ayn göziyle nûn kaşı apardı göñlümi

Soruñuz şol nahviye ki an degül mi harf-i cer (KB: G 1238/7)

d. Şehlâ

Sevgilinin gözleri şehlâdır. Bu şehla gözler ahir zaman fitnesini uyandırır:

Âhır zamânuñ fitnesi şol gözleri şehlâ imiş

Gel düş anuñ sevdâsına gör kim ne hoş sevdâ imiş (N: G 200/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 58/1), (N: G 17/7; 271/2; 297/4; 378/3; T 291)]

2. Renk itibariyle göz:

a. Hindû

Sevgilinin gözleri Hindû'dur [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Hindû]:

Hûn-ı cigeri gözlerüm ahıda zarûret

Çün Hindû gözüñ aldı ele hâncer-i hûn-rîz (KB: G 6/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 291/5; 430/3; 860/4; 860/5; 883/4; 904/5; 962/2; 1087/4; 1136/10)]

¹⁹¹ Devellioğlu, a.g.e., s. 329.

Sevgilini gözüne Hatâyî [bkz. Öz/Hoten] ve Türk diyenler olsa da o Hindû'dur:

Gözi Hindû vü Hatâ'dur kim aña ki Türk dir ise
Lebinüñ tadı şekerdür velî rengi al ola mı (KB: G 909/4)

b. Hatâyî

Sevgilinin gözleri Hatâyî'dir. Hatâyî [bkz. Öz/Hoten] sıkça hata kelimesi ile birlikte kullanılır.

Sevgilinin gözü gibi bir Hatâyî, Hatâ'da bile yoktur:

Hatâ'da dahı gözüñ tek Hatâyî görmedi göz

Ki ol savâba mukâbil düşer be-hüsn ü cemâl (KB: G 381/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 72/1; 180/2; 242/2; 291/5; 349/9; 438/3; 463/3; 529/4; 745/7; 808/5; 817/5; 873/5; 901/2; 950/2; 1098/6; 1177/8)]

Sevgilinin Hatâyî [bkz. Öz/Hoten] gözleri, âşığın gönlünü oklar:

Hatâyî mi durur gözüñ nigârînâ 'aceb Çînden

Savâb oldur göñüle ki ohı çıhmaya içinden (KB: G 72/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 171/3; 213/2)]

c. Zengî

Göz her zaman siyah olarak düşünölmüştür, bu bakımdan göz zengîdir. Zengî göz için gönöl Habeşî'dir. Âşığı, sevgiliye benzemeye çalışarak ona layık olma eğilimi içerisinde görüyoruz:

Zengî gözüñ için şehâ çün Habeşî durur göñöl

'Ayba sayıla mı eger başdan ayağa dâğ olam (KB: G 611/4)

d. Nüsha

Göz nüshaya benzetilmiştir. Sevad, “1. karalık, siyahlık, karartı 2. yazı, karalama 3. uzaktan karartı halinde görülen kalabalık 4. bir şehrin çevresindeki karartı halinde görülen bağ, bahçe ve bostanlar 5. kara, siyah 6. gümüş üstüne siyahla işleme nakış, savat karartı, karaltı, siyahlık, karanlık, müsvedde¹⁹²” anlamlarına gelmektedir. Nüsha ile ilişkili olarak sevad kelimesini yazı karalama anlamında düşünüyoruz. Sakin, “İslamî yazıda hareke ile okunmayan, üstüne sükûn işareti konulan harf”¹⁹³ anlamındadır:

Nergis-i ser-mest gözüñ nüshasın

Hûb sevâd itdi velîkin sakîn (A: G 427/2)

3. Fonksiyon itibariyle göz:

a. Savaşçılık ve şiddetle ilgili benzetmeler:

(1) Ok

Sevgilinin gözü oktur:

Gözüñ ohına vü kaşuñ yayına

Göñülden nâzük olmaya nişâne (KB: G 167/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 80/5; 88/4; 91/4; 169/7; 175/1; 181/1; 189/1; 199/9; 207/4; 124/3; 215/4; 219/5; 132/4; 133/5; 136/3; 137/4; 167/4; 169/7; 175/1; 178/7; 183/2; 326/3; 336/1; 342/4; 407/1; 410/4; 437/1; 472/1; 525/5; 531/1; 546/4; 587/1; 587/5; 598/5; 658/3; 699/2; 717/7; 722/8; 725/3; 770/1; 787/5; 806/3; 806/5; 855/3; 932/1; 974/5; 987/8; 999/3; 1041/6; 1044/5; 1073/1; 1161/5; 1232/4; 1232/5; 1251/5; 1271/1)]

¹⁹² Devellioğlu, a.g.e., s. 945.

¹⁹³ Doğan, a.g.e., s. 956.

Sevgili göz oklarını, âşığın en hayatî organlarına atar. Bunu “kandil” ile ifade eden şair, aynı zamanda bir cinas yapıyor:

Gözüñ ohıyile cigerüm kan dile degdi
Dahı ne atarsın çün ohuñ kandile degdi (KB: G 132/1)

Sevgilinin gözünün okuna âşığın yüreği omac yani hedefdir. Bu bakımdan gözlerinin hun-ab dökmesi boşuna değildir:

‘Aceb mi dökdi-se hûn-âb gözlerüm ki oldı
Gözüñ hadengine bu başlu yüregüm omac (A: G 100/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 197/4; 631/4)]

Sevgilinin gözünün oklarına Rüstem-i Zâl [bkz. Zülûf/Rüstem] bile dayanamaz:

Firâkuña niçe döysün nigârâ delü göñül
Çü döyimeye gözüñüñ ohına Rüstem-i zâl (KB: G 263/6)

Sevgilinin attığı oklar kaza okudur, bu bakımdan ne kadar tedbir alınıralsa alınsın, o oklar âşığa saplanacaktır:

Didiler gözi kaza ohıdur andan hazer it
Pes bu takdîr işine ben nice tedbîr kılam (A: G 450/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 509/5), (KB: G 111/5)]

(2) Hançer

Sevgilinin gözleri hançerdir. Şair, “1. Nereye, neresi, ne tarafa. 2. Nereye ait?”¹⁹⁴ anlamlarına gelen “hançaru” kelimesi ile “hançer” arasında cinas yapmaktadır:

Hançaru iy cân-ı cânân hançaru
Cân gözüñ hançerlerinden hançaru (KB: G 400/1)

¹⁹⁴ Dilçin, a.g.e., s. 124.

(3) Sinân

Sinân, mızrak, süngü¹⁹⁵ anlamına gelmektedir. Sevgilinin gözünün sinânı âşığın gönlünü deler öteye geçer:

Gözün sinânı hûd gönülden öte geçer

Sen bir kayaya yah öz özünü sinân begüm (KB: G 207/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 215/6)]

(4) Keman-keş, okçu

Kemankeş gözler, gamze oku atarak yüreği vurmaktadır:

Kemân-keş gözlürün gamzeñ ohı-y-la

Yüregüme urur biñ zahm-ı peykân (A: G 523/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 5/1; 173/1; 252/4; 264/2; 286/6; 392/3; 486/3; 541/1; 584/2; 590/1; 624/5; 644/2; 703/4; 721/2; 731/1), (KB: G 56/3; 59/3; 72/5; 96/2; 137/4; 142/1; 178/7; 179/6; 188/4; 232/3; 260/3; 262/4; 275/3; 277/3; 291/5; 329/3; 378/2; 391/5; 423/1; 442/4; 445/4; 479/1; 489/1; 510/4; 510/7; 563/6; 564/4; 572/2; 572/3; 621/2; 680/1; 718/3; 721/6; 787/4; 860/3; 873/5; 923/2; 923/3; 941/2; 965/5; 966/7; 967/2; 1087/4; 1099/3; 1139/7; 1141/3; 1188/1; 1189/7; 1229/5; 1236/3; 1258/4; 1265/5), (N: G 166/4)]

Yediği oklar karşısında âşık, gözlerin dinini sorgulamaya başlar. Göz, eğer Müslüman'sa âşiğa ok atmamalıdır:

Gözüne hey di ger Müsülmân ise

Niçe bir ata şol hadengi begüm (KB: G 480/3)

¹⁹⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 954.

Sevgilinin gözleriyle attığı gamze okları âşığın yüreğine batmaktadır, bu yüzden âşık ciğerini kalkan eder:

Gözi gamzesine kalhan cigerdür
Çü anuñ ohı dil-dûz oldu bu gün (KB: G 481/3)

Sevgilinin gözü âşıklara kaza oku atmaktadır:

Bu resme var ki kılalar cefâyı agyâre
Senüñ gözüñ ne kazâ oh ki ata yara gelür (A: G 197/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 136/9; 182/1; 183/1; 348/7; 361/1; 480/7; 606/1; 674/7)]

Sevgilinin gözü ruhlara Ares'in okları gibi oklar atmaktadır. Merih, beşinci feleğin yıldızıdır. Yunanlıların savaş tanrısı Ares, Romalılarda ise Mars olarak bilinen bu yıldız, İran'da Behram adıyla anılarak hayır meleklerinden sayılmıştır:¹⁹⁶

Urur eşbâha hicri tîg-i Rustem
Atar ervâha gözi tîr-i Areş (A: G 302/8)
[Ayrıca bkz. (A: G 309/4)]

Sevgili cana öyle bir ok atmıştır, o yayın okunu çarh-ı gerdun bile çekemez:

Gözüñ ol ohı urdı câna ki anuñ
Çekemez çarh-ı gerdûn dahı yayın (A: G 510/2)

Sevgilinin gözlerinin işvesine gönül veren, türlü oklara canını siper etmeyi kabul etmelidir:

Ol vire göñlini gözüñüñ 'işvesine kim
Dürlü belânuñ ohına cânın siper ide (A: G 620/2)

¹⁹⁶ Şentürk, a.g.m., s. 162.

(5) Türk, Türk-i Hitâ

Sevgilinin gözü Türk'tür [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Türkmen, Türk]:

Hatâsı cümlesi çîndür bu müşk-i gîsûsınun

Çü sihri Türkî gözinüñ bini kılur bende (KB: G 281/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 289/3), (KB: G 100/4; 211/4; 227/5; 255/3; 276/2; 412/4; 453/2; 555/1; 636/5; 749/5; 759/5; 1135/2; 1313/7), (N: G 33/9)]

Göz, mihrabın altında oturan bir Hitâ Türk'üne [bkz. Öz/Hoten] benzetiliyor:

Gördüm gözüñi kaşuñun altında didüm kim

Mihrâbda nişe oturur Türk-i Hitâyî (A: G 650/7)

Sevgilinin Hitâ Türk'üne [bkz. Öz/Hoten] benzeyen gözü, canlara kaza oku atmaktadır. Atılan okların hiçbirisi de hedeften şaşmaz:

Atar Hitâyı gözi cânlara hadeng-i kâzâ

Bu kamu ohda birini neçün hatâ kılmaz (A: G 280/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 161/2; 209/4; 344/5; 359/2; 361/2; 606/5)]

Sevgilinin gözü yağmacı bir Türk'tür. İşi gücü gönül evlerini yağmalamaktır:

Şol âli çoh ala gözüñ göñlüm evin yağmaladı

Yağmacı Türküñ âdeti her handasa yagma imiş (N: G 200/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 264/2; 301/7; 480/6; 669/4), (N: G 32/7; 223/4)]

Sevgilinin yüzünü görüp Rum ilini yurt edinen şair, sevgilinin gözlerini görünce Türkistan'a doğru yol alır. Yüz, Rum'la, göz Türk kavramıyla ilişkilendiriliyor:

Rûm ilin yüzüñ görelî göñlüm yurd eyledi

Görelî gözüñi lîkin rây-ı Türkîstân ider (KB: G 406/2)

(6) Moğol

Sevgilinin gözleri Moğol Çin olarak nitelendirilmiştir. Ahmet Talat Onay, Fuat Köprülü'den naklen, "çin" in ayrı bir kelime olmayıp Moğolca bir ek olduğunu, Çin memleketi ile münasebeti bulunmadığını söyleyerek "Moğol-çin" i genç ve güzel Moğol"¹⁹⁷ olarak tanımlanmaktadır:

Şol Mogol Çin gözlerüñle göñlümi yagmalama

Çün bilirsen kim ne dürlü gizlü esrâr andadur (N: G 45/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 212/7), (N: G 15/6; 210/6; 372/2; 407/3)]

(7) Tatar

Sevgilinin gözleri, esrik Tatar'dır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Tatar]. Hatâ ile âşığın gönlüne ok vurmuştur:

Hatâyile gözün ger bir oh urdı

Gönülüme nola esrük Tatar'dur (KB: G 179/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 277/5)]

Aşka yaslananan, gözün Tatar'ından [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Tatar] kurtulamaz:

Gözüñ Tatar'ınuñ yasağı budur

Ki kurtılmaya bu 'ışka yasanan (KB: G 547/6)

(8) Şâh

Sevgilinin her iki gözü de birer şahtır. Şah iki olduğu için de gönül ili mamur olamamıştır, aksine harap olmuştur:

---

¹⁹⁷ Onay, a.g.e., s. 174.

Gözlerüñden kanda ma'mûr ola dil
Şâh iki olsa olur iller harâb (KB: G 494/3)

(9) Cengâver

Âşık, sevgilinin cenk etmekteki maharetini görünce, gözlerin bu hünerleri nereden öğrendiğini merak eder:

Gözlerüñ tîr ü kemân aldı ele bu cengi
Kimden öğrendi ki ide halk-ıla dâyim cengi (A: G 683/1)

Sevgilinin gözleri, âşığa Türk gibi hamle eder:
Gözi diler ki dile hamle-i Türkâne kıla
Zülfî diler bizi bir kıl ile dîvâne kıla (KB: G 1159/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 686/1; 726/1)]

(10) Kahramanî

Sevgilinin gözleri kahramanîdir:
İy hayâsı görklü vü yüzi sulu
Kahramânî gözlerüñdür sürmelü
On sekiz miñ 'âlem üstinden tolu
Dile gelmez vasfuñ u şânuñ ulu (N: T 259)

(11) Tîğ-zen

Sevgilinin gözleri, çok iyi kılıç kullanmaktadır:
Kaşlaruñ dîn kasdına kurdu kemân
Gözlerüñ cânlara oldu tîğ-zen (A: G 517/5)

(12) Fâtih

Gözler, gönül ilini almış ve cana doğru ilerlemektedir. Âşık ise merhamet dileniyor:

Gözleri dil ilini aldı vü geçdi câna

Rahm gerek göñüle reh-güzer olmuş durur (KB: G 1181/9)

(13) Akıncı

Sevgilinin gözleri akıncıdır. Gözler yaptığı akınlarla gönülde tâkat bırakmamıştır:

Gözlerüñ ahıncısı dilde komadı tâkat

Anı göríben âhır merdüm bunu basına (KB: G 1189/3)

(14) Çeri

Sevgilinin zülfü ve gözü askerdir:

Zülfüñle gözüñ Hind u Habeş çerisiyile

Göñlüme ahar sulha Müsülmân ele girse (KB: G 797/10)

[Ayrıca bkz. (N: G 413/7)]

(15) Gâzi

Sevgilinin gözü sürekli kan dökme eğilimindedir. Kadı Burhaneddin bu durumu İslamî terminolojide gâzilikle ifade eder. Sevgilinin gözleri gâzidir, âşığın gönlünü şehit eder:

Gâzi gözüñ çü şehîd eyleye' âşık göñülin

'Işk ile gerek irüre sanemâ yarasına (KB: G 20/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 34/5; 508/2)]

Gâzi gözlerin ok ve yayla âşığın gönlüne hücum etmesine gerek yoktur. Âşığın gönlü gazi gözleri daha görmeden imana gelmiştir:

Gâzî gözüñe hey di oha yaya ne hâcet
Görmedin anı göñlüm gelmiş idi îmâna (KB: G 240/3)

Şair, gözün milliyetini de söyler. Göz, bir Türk gâzisidir:

Şehîd eyler bizi gözüñ nigârâ
Ne gâzî Türk olur Allâhu ekber (KB: G 432/4)

(16) Karavul

Sevgilinin zülfü asker, gözü ise ona karavul yani, gözcüdür, nöbetçi, karakoldur¹⁹⁸:

Gözini zülfi çerisine karavul kılıban
Göñüli gözleri ilçisine câsûs eyleye (KB: G 870/2)

(17) Şahne-Ases

Sevgilinin gözleri şahne ve asese bugünkü tabirle polise benzetilmiştir:

Göñül yârı kılur heves girmez elüme dest-res
Zülfi gice gözi ases lebi şeker gönül meges (KB: G 378/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 367/6)]

Şahne ve ases gözlerin âşıktan alabileceği hiçbir şey yoktur:

Dahı Ahmedîyi korhuduban n'ide gözlerüñ
Yoh nesneden ne alibile şahne vü 'ases (A: G 294/7)

¹⁹⁸ Dilçin, a.g.e., s.127.

Şahne gözler gönül ilini yıkmıştır, âşığın bundan şikâyeti yoktur. O, gönül şârını yıkmaya vâliyi bekler. Burada valiyle anlatılmak istenen sevgilidir:

Şahne olalı gözi gözi ilini yıhdı
Şâr yihmağa ne şöylece vâlî ele girse (KB: G 206/5)

(18) Avcı

Sevgilinin gözü avcıdır:
Gözün avıyam lîk bâzam dahı
Saçuñla be-râh-ı dirâzam dahı (KB: G 1247/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 97/2; 728/9; 940/1), (N: G 83/4; 193/7)]

Sevgilinin gözleri canı ve gönlü avlar:
Bir saydı-durur gözlerünñ cân-ıla gönül
Bir kaydı-durur saçlarınıñ dîn-ile îmân (A: G 485/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 35/3; 183/1)]

Sevgilinin gözüne avlanan mest ve harap olur:
Her kim gözüne sayd ola mest ü harâb olur
Her kim saçuña kayd ola bî-hurd u hâb olur (A: G 255/1)

(19) Zâlimlik

Sevgilinin gözü zalimdir, bu zalim gözler dem-be-dem Ahmedî'nin kanını içer:

Ahmedînüñ kanın içer dem-be-dem zâlim gözün
Zulmı elinden anuñ iy şâh-ı 'âdil dâd dâd (A: G 123/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 361/5; 437/3; 535/7; 713/8; 724/6; 724/8; 726/6),
(KB: G 26/2; 29/3; 837/5; 904/5; 963/1; 1195/9), (N: T 60; 155)]

Sevgilinin gözü, âşığa cefa eder:

Gamzen ne sihr ider ki vefân arturur gönül

Niçe kim Ahmedîye çoğ ide cefâ gözün (A: G 359/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 217/7; 228/7), (N: G 409/10)]

Zalim gözler, âşığın canını almak üzere sevgiliyi kışkırtmaktadır. Âşık, sevgiliye, zalim gözlere uymaması için yalvarır:

Gözlerün yilter seni kim alasın cânımı zâr

Zâlîme uyup vebâl itmek dilersin itmegil (A: G 400/6)

Sevgilinin gözleri gönlü yaralar, dudağı ise tımar eder:

Gözlerün yaraladı gönli lebüñ kıldı tîmâr

Görmedüm la'l-i lebüñ tek derde dermân âferîn (KB: G 156/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 240/2; 799/1)]

Gözün, âşığa ettiğine Hamza bile dayanamaz. Hz. Hamza, peygamberimizin amcası ve sütkardeşidir. Ebû Cehl'in Safâ tepesinde Peygamberimize küfrettiğini duyunca henüz Müslüman olmadığı halde Ebu Cehl'in başını yarmıştır. Hamza, Mekke'de hatırı sayılır, kuvvetli ve kıymetli bir kişi idi. Hamza'nın Müslüman olmasıyla birlikte Müslümanlar çok kuvvetlendiler. Bu, âdetâ manevî bir kuvvet idi. Medine'ye hicret edenler arasında o da vardı. Bedir gazâsında büyük kahramanlıklar gösterdi. Uhud gazâsında otuz bir kâfiri öldürdükten sonra Vahşi adlı bir bedevî tarafından şehid edildi. Vefatında 57 yaşında idi. Cenaze namazını bizzat Peygamberimiz kıldı ve onun ölümüne çok üzüldü:¹⁹⁹

Gözün anca urur yürege gamze

Ki eñ kemine döyimeye Hamza (KB: G 1244/1)

¹⁹⁹ Pala, a.g.e., s. 190.

Gözler, cana azap ayetleri ulaştırmaktadır. Ayeti işaret anlamıyla ele alırsak, gözün, âşığa tehditler savurduğunu, âşığın ise dudaklardan rahmetin hiç olmazsa rivayetini umduğunu söyleyebiliriz:

Her dem irürür gözlerüñ câna azâb âyetlerin
La'l-i lebûñden rahmete hergiz rivâyet yoh midur (KB: G 445/3)

Sevgilinin gözleri, âşığın yüreğini pare pare edip kanını akıtmaktadır:
Yüregi pâre kılup kan ahıtdı ola mı ki
Diler ki gözleri göñülde bir zirâ'at ide (KB: G 426/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 27/8; 158/3)]

Göz, âşığa merhamet etmediği gibi, âşığın derdine derman olmak isteyeneye de geçit vermez:

Dermân idem didi dudaguñ derdüme velî
Komaz beni irişmege dermâne gözlerüñ (A: G 348/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 589/2)]

Sevgilinin gözü, âşığın bağına öyle bir yara açmıştır ki, hangi merhem konulursa konulsun yarayı daha da arttırmaktadır:

Bagrumı yara gözüñ bir yara urdı baña kim
Her ne merhem kim kor-ısam arturur ol yareyi (A: G 659/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 571/3)]

Sevgilinin gözleri âşığın üzerine tufan salmıştır. Bundan daha büyük bir kötülük düşünülemez. Göz, yapılabilecek en büyük zulmü yapmıştır:

Gözüñ kim başuma tûfân saldı
Dahı nide baña ol bahtı kara (A: Z 15/3)

Gözlerin işi, halka pusu kurmaktır:
Halka kemîn işi gözüñüñ kîndür ü kemîn
Kim öğredür bu zâlîme bu fitneyi 'aceb (A: G 67/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 34/1; 487/7)]

Sevgili cefa etmek için âşığı bir an bile unutmaz. Bu da âşık için sevindirici bir durum olsa gerektir:

Egerçi añmaz beni zülfüñ vefâdan
Gözüñ bir lahza unıtmaz cefâdan (A: G 480/1)

(20) Kine-cû

Sevgilinin gözleri kincidir:
Gözlerüñ ger kîne-cûdur çâre ne
Cevr-ile zulm aña hûdur çâre ne (A: G 599/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 167/1; 499/1; 595/1)]

(21) Gammâz

Sevgilinin gözleri gammaz olarak nitelendirilmiştir:
Gözlerüñ gammâz olıban hâlümi yâra çahar
Dilberüm 'âdil degüldür hôş görür gammâzı gör (KB: G 1192/3)
[Ayrıca bkz. (KB: T 1446/1)]

(22) Belâ

Sevgilinin gözleri belâlıdır. Âşık gözlerin yaptığı ve yapacağı her şeye razıdır. Gözlerin belası varsa, âşığın da o nisbette sabrı vardır:

Baña n'iderse itsün gözlerüñ kim
Belâ var-ısa bende sabr hem-vâr (A: G 146/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 100/5; 311/6; 312/2; 353/3; 359/5; 361/1; 361/7; 480/8; 541/5; 561/3; 588/6; 607/4; 609/4; 660/1; Z 3/4; 4/11), (N: G 47/1; T 78)]

Âşık sabır, bakımından kendisini Hz. Eyyub [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Perişanlık]'a benzetiyor. Sevgilinin gözlerinden gelen her türlü belaya karşı hû çekmektedir:

Baňa dirler hazer it gözlerinden
Ben Eyyûbam belâya dutmuşam hû (A: G 536/6)

Nefsin de, aklın da gönlün de canın da belası birdir: sevgilinin gözü:
Eger nefis ü eger 'akl u dil ü cân
Gözündür kamunuñ 'ayn-ı 'anâsı (A: G 673/2)

(23) Gönül alıcı, dil-firîb

Sevgilinin gözleri aşığın gönlünü alır:
Gözün göñülümi sanemâ ala degül mi
Döndere lebün göz yaşını ala degül mi (KB: G 429/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 35/1; 91/2; 131/8; 428/3; 431/2; 531/2; 574/3; 686/1; 810/3; 827/7; 1118/1)]

Göz, dil-firîb yani gönül aldatici, cazibelidir:
Ne ki iderse gözün dil-firîb ider sanemâ
Ne kılur ise saçun cümlesini dil-keş ider (KB: G 187/7)
[Ayrıca bkz. (KB: G 227/4; 417/1)]

(24) Hûnî, hun-hâr, kan dökücü, kana susamış

Sevgilinin gözü, kana susamıştır:
Kara kaşlarun yayından maňa kirpük ohın atar
Ala gözlerun meger kim yine kanuma susandı (N: G 404/2)

[Ayrıca bkz. (A: TC II-1/4; G 2/5; 57/6; 86/5; 92/6; 123/7; 177/1; 188/1; 190/1; 213/4; 215/2; 223/2; 230/3; 332/2; 344/7; 396/3; 446/5; 516/7; 528/3; 557/1; 571/7; 613/4; 710/3), (KB: G 29/3; 82/2; 155/4; 192/5; 237/5; 371/6; 417/1; 422/3; 442/5; 475/1; 556/6; 566/1; 562/4; 581/1; 752/6; 801/2; 904/5; 909/3; 922/2; 922/3; 949/5; 971/1; 987/8; 1080/4; 1102/4; 1121/2; 1195/9), (N: G 164/7; 297/1; 403/1)]

Hûnî gözün hışmından kurtulmak mümkün değildir, çünkü ahir zamandır, kimse bu dönemde necat bulamaz:

Göñül sanur ki hûnî gözüñden ilede cân

Devr-i kamerde kim bulısar fitneden necât (A: G 91/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 84/5; 213/4; 447/2)]

Sevgilinin gözü her an binlerce âşığın kanını içmektedir. Göz, mihrap ehli olduğu halde bunca vebal almaktadır, mihrap ehli olmasa kimbilir neler yapacaktır:

Hezârân 'âşıkuñ kanın içer her dem gözüñ Yâ-Rab

Nice mihrâb ehlidür bu kim bunca vebâl eyler (A: G 180/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 86/2; 94/8; 134/8; 143/2; 309/6; 315/4; 365/5; 447/2; 507/1; 569/2; 606/3; 670/4)]

Göz, âşığın kanını içtikçe ona olan kını artar, fitneyi bir ayin edasıyla yapmaktadır:

Niçe ki kan içe artar baña gözüñ kîni

Bu fitne n'ireden öğrendi işbu âyîni (A: G 700/1)

Göz, kan dökme işini gaza niyetiyle yapmaktadır:

Bu dil-siyahlığa nazar itgil ki bî-günâh

Mü'min kanın döküp sanur anı gaza gözüñ (A: G 359/6)

Âşık kanının dökülmesine razıdır, çünkü şehit olacaktır:

Gözün kanımı dökdükde baña mutlak şehâdetdür
 Şehîd olduğu 'ışk-ıla kişiye hoş sa'âdetdür (A: G 240/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 27/5)]

Âşık kanını sevgiliye helal eder:
 Halâl olsun kanum gözüñe gerçi
 Haram itdi ol baña ârâm u hâbı (A: G 702/8)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 28/5)]

(25) Can Alıcı

Sevgili âşığın gönlünü almıştır fakat bununla yetinmemiş âşığın canını
 da almak istemektedir:

Göñül aldı gözün cân dahı isder
 Uş aña dahı Bismi'llah salâdur (A: G 166/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 15/5; 128/4; 204/1; 221/6; 371/3; 445/5; 694/1;
 708/3; Z 9/2), (KB: G 28/3; 249/5; 313/2; 347/7; 386/4; 431/2; 475/4; 868/5)]

Aklı ve canı alan göz, dil ve dine kast eder:
 'Akl-ıla cân-durur dil ü dîn kasd itdügi
 Oldı meger halâyıka 'ayn-ı canâ gözün (A: G 359/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 124/4; 126/2; 130/5; 160/5; 208/1; 210/2; 260/3;
 261/5; 267/1; 315/4; 318/6; 348/6; 357/4; 361/4; 488/6; 499/3; 512/5; 535/3;
 550/3; 644/6; 659/4; 669/3; 669/4; 686/4; Z 6/6), (KB: G 78/1; 318/3; 356/2),
 (N: G 92/5; 404/4; T 314)]

Göz, âşığın katline icazet ister. Âşık canını vermekte tereddüt etmez:
 Gözüñ katlüme isdemiş icâzet
 İcâzet işde b'ism'illâh bu dem (A: G 459/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 132/4; 172/3; 413/5)]

Can vermek mutluluk vesilesidir:

Gözün ger cân ala vü ger içe kan

Baňa şâdidur ol sanma ki gamdur (A: G 143/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 364/5; 523/6)]

Âşık, sevgili uğrana canını vermek için bahane aramaktadır:

Ger kabûl ide gözi gamzeleriyle

Cânı fidâ kılmağa bahâne gerekdür (KB: G 71/3)

Çünkü sevgilinin yolunda ölmek fenâ değil bekâdır:

Gözün ne korhudur beni cânunñ alam diyü

Ölmek yoluñda çünkü bekâdur fenâ degül (A: G 383/5)

Gözler, her bakışta canlar almalarına rağmen üzerlerinde kan bulunmaz. İşlerini çok ustaca yaparlar:

Hezârân cân alup her bir bahışda

Kanamazlar dahı kanı bu gözler (A: G 182/4)

(26)Esir alıcı

Gözün, esir etmediği can ve gönül kalmamıştır:

Kalmadı cân u dil ki gözün itmedi esîr

Dürlü belâ bu dâm-ı perîşân içindedür (A: G 212/6)

Âşık, kaş, göz ve zülfün esiri olmak ister:

Kaşunñ ile gözün ü zülfününñ esîri olam

Ki senden özgeye dilrilür i'tikâd komaz (KB: G 1231/4)

Sevgilinin gözlerine esir olmanın ne demek olduğunu esir olanlar anlar, esir olmayanlar için ise yapacak bir şey yoktur:

Gözlerine esîr olan hâleti oldur añlayan
Kim ki bu hâle düşmedi koy vara kendü hâline (N: G 364/4)

(27) Hışmî

Sevgilinin gözü hışmîdir:
Özi latîf ü gözi hışmîdür nihâyetde
Teni harîr velî yüregi durur sengîn (KB: G 949/3)

(28) Yağmacı, karahçı, harâmî

Sevgilinin gözleri yağmacıdır:
İy gözi karahçı lebi sâkî beni mey-nûş
Viy kaşları hâcib yüzi han kirpügi çavuş (KB: G 729/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 628/1), (KB: G 142/5; 393/2; 404/2; 487/2; 581/4;
1181/7), (N: G 144/4; 149/5; 204/1; 375/3; 412/1; 413/6; T 70)]

Sevgilinin gözleri, âşığın gönül evini yağmalamaktadır:
Taladı gözleri göñülüm evin
Kılur kirpükleri cânımı gâret (KB: G 159/2)
[Ayrıca bkz. (A: Z 13/2), (KB: G 11/13; 160/4; 313/4; 676/7; 684/7;
1218/5)]

Sevgilinin harami gözleri, âşığın viran kalbinden haraç alır:
Zulm-ıla dahı neyleye göñlüme gözlerüñ
Kimdür ki aldı ya ala vîrânededen harâc (A: G 102/5)

Sevgilinin harâmî gözlerine âşık kanını helal etmektedir. Karşılığında ise istediği sadece bir busedir:

Kanum hârâmi gözüñe olsun halâl eger
 Bir bûse viresin baña sen hûn-bahâ-y-ıçun (A: G 530/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 338/7; 377/6; 626/3)]

(29) Yakıcı

Sevgilinin gözü, âşığın gönlünü yakmaktadır:
 Pend it gözüñe kim dahı göñlümi yahmasun
 Merdüm olan şikesteğe neyçün ider şikest (A: G 79/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 251/1; 585/4)]

(30) Deli edici

Sevgilinin gözleri âşığı delirtir. La'l dudaklar, aşığa dâr-ı şifâ; zülûf ise bu deliye zincirdir:
 Ger delü kıldiyise gözleri râziyuz ana
 La'lini dâr-ı şifâ zülfini zencîr idelüm (KB: G 269/5)

(31) Pişeger

Gözün mesleği, hançer, ok, yaydır:
 Haber sordum gözüñüñ pişesinden
 Didi uş hançer ü tîr ü kemân hem (A: G 458/4)

b. Sihir ve aldatıcılıkla ilgili benzetmeler:

(1) Sihirbâz

Göz sık sık sihir ve büyüyle ilişkilendirilmiştir. Dinen yasaklanmasına rağmen beyitlerde sihrin sevgili vasfı olarak değerlendirilmesi dikkat çekicidir.

Burada akla gelen sevgiliyi tek ve farklı görme eğilimidir. Bu tek ve benzersiz görme eğilimi, şairi olağanüstüye yöneltmiştir. Sihir ve büyü bu olağanüstülüğün bir anlamda açıklaması hükmündedir. Bu sayede sevgili her şeye yetkin olacaktır. Ayrıca, sevgilinin kâfir olarak nitelendiğini de hatırd tutmak gerekir. Zaten kâfir olanın sihir ve büyüyle uğraşmasında mahsur yoktur.

Sevgilinin gözleri sihir yapar:

Sihir ile eyler imâmet gözleri 'âşıklara

Secde-i âzâdeler hem çeşm ü hem kaşındadır (N: G 119/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 221/1; 298/5; 359/5; 378/1; 427/5; 514/6; 590/5), (KB: G 122/3; 157/11; 171/3; 193/4; 312/1; 457/5; 464/3; 799/2; 903/2; 1109/2; 1160/4; 1289/4), (N: G 85/6; 154/5; 439/6)]

Göz, bir sihir ile canı, aklı ve gönü alır:

Gözlerüñdür hüsn içinde iy nigârîn alalar

Niçe bir sihr ile cân ü 'akl ü gönül alalar (KB: G 23/1)

[Ayrıca bkz. (N: T 155)]

Gözlerin büyü ve sihirli olduğu duyulmuştur fakat sevgilinin gözleri gibi kıyamet koparanı işitilmemiştir:

Gözler füsûn u sihr ideler lîk işitmedüm

Sinüñ gözüñ bigi ki kıyâmet koparalar (A: G 214/2)

Sevgilinin gözü, nergise öyle bir büyü yapmıştır ki çemende hasta, sıkıntılı bir şekilde durmaktadır:

Ne sihr itdi gözüñ Yâ-Rab ki kıldı

Çemende nergisi bu resme rencûr (A: G 168/6)

Sevgilinin gözlerinin füsunu âşığı cünuna düşürmüştür:

Düşdüm gözüñ füsûnı-y-ıla bir cünûna kim

Halkuñ dilinde söz bigi efsâne olmışam (A: G 454/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 445/9; 462/2; 481/3; 481/7; 578/6)]

Gözler, sihriyle anlayış sahibi ve bilgili insanları bile hayrette bırakmıştır. Âşık “zîrek ü dâna”nın bile muhayyer olduğunu belirterek yaptığı olağandışı davranışlara meşru bir zemin de bulmuş oluyor:

Saçuñuñ çîn pîçine gözüñüñ sihr ü âline

Mukayyed zâhid ü ‘âbid muhayyer zîrek ü dâna (A: G 8/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 45/3; 70/2; 203/4; 204/1; 217/7; 544/5; 643/5)]

Sihir öylesine güçlüdür ki huri bile bu sihir karşısında hayrete düşer:

Gözüñ füsûnını hûrî görürse vâlih olur

Saçuñ sevâdına bahsa melek dalâle düşer (A: G 247/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 364/2)]

Gözün sihri melekleri yoldan çıkarır:

‘Aceb mi itdi-y-ise Ahmedîyi ‘ışkuña mest

Gözün ki sihr-ile yoldan ferîşteleri yıra (A: G 552/7)

Göz Babil büyüünde mahirdir. Eski Keldânîlerin merkezi olan Babil, zamanında dünyanın en mâmur ve müzeyyen, büyük ve meşhur bir şehriymiş. Geniş surlarının üstünde, ortasından dört araba geçebilen geniş bir yol ve bunun etrafında binalar, dükkanlar ve surun tunç kaplanmış yüz kapısı varmış. Surun üzerinde asma bahçeleri acayib-i seb’a-i âlemden sayılırdı.

Babil bugün Irak’ta, Fırat nehrinin doğusunda Hille’ye bağlı bir yerdir.²⁰⁰ Buranın halkının yıldızlarla çok ilgilendikleri, büyücülük ve cadılıkta ilerlemeler gösterdikleri rivayetler arasındadır.²⁰¹

Yûsuf cemâlini idüben kıssa sûretüñ

Bâbil füsûnın eyledi efsâne gözlerüñ (A: G 348/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 14/5), (N: G 15/5)]

²⁰⁰ Onay, a.g.e., s. 126.

²⁰¹ Pala, a.g.e., s. 51.

Göz gibi bir sihirbazı Babil’de bulmak mümkün değildir:
 Saçuñ bigi olmasa dünyâda zâlim
 Gözüñ bigi olmaya Bâbilde sâhir (A: G 260/5)

Harut ve Marut’un Babil kuyusunda asılmalarının sebebi, gözün yaptığı sihirdir. Harut ve Marut, sihir ve büyüyle birlikte anılan iki melektir. Kur’an’da da isimleri geçen bu iki melek, çoğu İsrailiyattan gelen rivayetlerle şiirimize girmiş, birçok mazmun ve telmihin kaynağı olmuştur.²⁰²

Sahih delillere dayanmamakla birlikte, Harut ve Marut ile ilgili kıssalar edebiyatımıza girmiş ve pek çok şair tarafından bu kıssalara atıfta bulunulmuştur. Bu kıssalara göre: İnsanların kötülük ve isyanının giderek arttığı ve günahların çoğaldığı bir zamanda melekler: “Ya Rab, sen bu insan âlemini kendine kulluk ve ibadet için yarattın. Onlar ise küfre düştüler, haram olan cana kıydılar, haram mallar yediler, zina ettiler, şarap içtiler.” diye insanlar hakkında Allah’ a şikâyette bulundular. Allah da meleklerle, insanların nefis denen illetle baş başa olduğunu, eğer meleklerle de bu özelliği verseydi onların da azabileceğini söyledi. Fakat melekler yine de itirazlarını sürdürdüler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak meleklerle hitaben “Aranızdan, kendilerine emirlerimi emredeceğim, yasaklarından sakınmalarını emredeceğim iki melek seçin” dedi. Melekler de içlerinden en âbit olan Hârut ve Mârut’u seçtiler. Allah, bu iki meleğe, insanlara mahsus olan şehvet ve istekleri verdi. Yine bu iki melek Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, haram kılınan cana kıymamak hırsızlık ve zina yapmamak ve içki içmemekle emrolundular. Bütün bu olaylar İdris peygamber zamanında olmuştu. Sonunda Hârut ile Mârut Bâbil şehrine indirildiler.²⁰³

Babil’e inen melekler, insanların davalarına bakarlar, hak ve adaletle karar verirlerdi. Melekler gündüz kadılıkla meşgul olup gece okudukları bir dua ile göğe çıkarlardı.

Bir gün yanlarına güzellikte eşsiz olan bir kadın geldi. (Rivayetlere göre bu kadın kocasından boşanmak istiyordu.) Hârut ile Mârut bu kadına

²⁰² Tökel, a.g.e., s. 354.

²⁰³ Tökel, a.g.e., s. 355.

vurulduklar ve ondan kâim almak istediler. Fakat kadın buna yanaşmadı. Melekler ısrar edince kadın onlara, eğer kendisiyle olmak istiyorlarsa ya puta tapmaları ya adam öldürmeleri veya içki içmeleri gerektiğini söyledi. Melekler önceleri bu teklife yanaşmadılar. Fakat arzuları dayanılmaz hale gelince, tekliflerin en hafifi olan içki içmeyi kabul ettiler. Sarhoş olunca kadınla zina ettiler. Yanlarından geçen bir adamı (veya kadının kocasını) öldürdüler. Bir müddet sonra ayılınca akılları başlarına geldi, derin bir pişmanlığa düştüler ve Allah tarafından cezalandırıldılar.²⁰⁴

Bir başka rivayete göre, Hârut ve Mârut kadınla beraber olacakları vakit kadın onlara, hangi dua ile göklere çıkıp indiklerini sordu. Onlar da okudukları duayı (ism-i âzam duasını) kadına söylediler. Kadın bu duayı öğrenir öğrenmez hemen okudu ve göğe çıktı. Allah, o kadının tekrar yere inmesine müsaade etmedi ve onu gökte bir yıldızla çevirdi. Gökteki Zühre yıldızının bu kadın olduğu rivayet edilir.

Melekler işledikleri günahın akabinde hemen göklere çıkmak istediler, fakat başaramadılar. Hatalarını anlayınca tevbe istiğfara başladılar. Bunun üzerine Allah tarafından onlara şöyle bir nida geldi: “Dünya azâbını veya âhiret azâbını, bu ikisinden birini tercih edin!” Melekler de “Dünya azabı fâni, âhiret azâbı bâkîdir.” deyip dünya azabını seçtiler. Bunun üzerine bu iki melek Bâbil’de bir kuyuya başları aşağı gelecek halde asıldılar.²⁰⁵ Rivayete göre bu iki melek kıyamete kadar orada asılı kalacaklardır:

Gözün sihrinden ol Hârût u Mârût
Asılmış çâh-ı Bâbilde yiridür (N: G 113/3)

Büyüyü Harut’la Marut’a öğreten sevgilinin gözleridir:
Öğretti gözi ‘işvesi Hârûta füsûnı
Sevdürdi zenahdânı anuñ Yûsuf’a çâhı (A: G 633/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 311/4)]

²⁰⁴ Tökel, a.g.e., s. 355.

²⁰⁵ Tökel, a.g.e., s. 355.

Sevgilinin gözleri “al” ile cinaslı yapılmak suretiyle ala olarak anlatılmıştır:

Nazar ehli gel ol yâruñ yüzi nakşınıñ alın gör

Ne cânları kılur meftûn ala gözleri âlın gör (A: G 252/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/5; 134/5; 359/1; 376/5; 466/6; 605/4)]

Sihirli gözlerini gören âşıқта sevgilinin Musa olduğu yönünde vehim oluşur:

Sihr ü lutf ile gözün la'lüñ dirildür depeler

’Îsî-i Meryem misin yâ Mûsî-i İmrânîsin (KB: G 256/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 276/3), (KB: G 30/5; 256/4)]

Sevgiliden bahseden şairin sözü de sihirli bir hâl almıştır:

Çünkü gözün vasfın Ahmedî ide takrir

Dir işiden anı kim zi sihr-i beyândur (A: G 174/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 171/9; 494/7)]

Şair bir başka beyitte sözünün nasıl sihr olacağını açıklıyor. Gözlerden bahseden şair, sihr-i helâl sanatı yapacak böylelikle onun sözleri de sihirli olacaktır. Sihr-i helâl, beyit arasında hem kendisinden önceki sözlerin sonu hem de kendisinden sonraki sözlerin başı olabilecek şekilde söz söylemektir. Bu söz bir kelime olabileceği gibi birden ziyade kelime de olabilir.

Sihr-i helâlin doğru bir şekilde yapılmış olması için her iki ihtimalde de mananın anlaşılabilir ve açık olması lâzımdır. Bunun dışında sihr-i helâl güzel ve veciz söz manası da taşır. Divan şiirimizde bir kavram olarak geçmekle birlikte klâsik kanaklarda bu adda bir belagat terimi bulunmamaktadır.²⁰⁶

Vasfında gözünüñ ki ider uyhuları harâm

Her söz ki Ahmedî diye sihr-i halâl ider (A: G 204/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 298/5; 377/6; 385/9; 386/7; 401/4; 404/7; 404/8; 646/7)]

²⁰⁶ Saraç, a.g.e., s. 269.

(2) Câdû

Âşık, cadı gözler yüzünden doğru dürüst uyku bile uyuyamaz. Onun uyuduğu tavşan uykusudur çünkü cadı gözler, gamzeler ile âşığı dürter durur:

Nigârâ tavşan uyhusın virür câdû gözünñ baña

Velfî gamzelerünñ dürter ki ben oyanayım hemi (KB: G 1125/4)

[Ayrıca bkz. (A: TC II-5/1, G 34/2; 61/8; 257/5; 272/4; 347/6; 527/1; 532/4; 661/7), (KB: G 47/2; 59/3; 78/1; 125/2; 148/4; 149/3; 183/3; 190/6; 206/3; 208/1; 227/3; 235/1; 277/3; 312/1; 329/3; 359/3; 371/6; 494/9; 489/3; 511/4; 509/2; 519/2; 519/4; 562/2; 566/1; 569/2; 573/4; 578/4; 571/5; 606/7; 610/5; 641/3; 648/6; 670/6; 673/5; 700/5; 706/4; 827/4; 829/4; 834/2; 837/5; 843/4; 908/2; 909/5; 922/2; 923/1; 958/4; 989/5; 1026/3; 1030/4; 1121/2; 1123/3; 1128/1; 1139/4; 1143/2; 1156/1; 1172/4; 1195/9; 1206/1; 1211/5; 1215/4; 1254/2; 1258/4; 1280/6), (KB:T 1371/1; 1380/1), (N: G 152/6; 204/1; 413/6; TB II-2/11; T 156)]

Göz, cadılıkla âşığın gönlünü hasta eder. Bu derdin tek devası da yine bu derttir:

Gözünñ göñüli kılur hasta câdûlıkıyile

Bu derde derdden özge devâsı yoh nidelüm (KB: G 143/3)

Cadı gözlerin doğramasıyla âşığın bağı kebab, deli gönlü ise yahni olmuştur:

Yahnîsi durur câdû gözünñ delü göñlüm

Bağrum çü kebâb oldu saña toğrakakıkı (KB: G 65/4)

Cadı gözler, canı, gönlü ve dili almıştır:

Gözünñ kasdı cândur u dil ü dîn

Ne işlerdür bu kim bu câdû işler (A: G 136/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 207/5; 221/6; 233/2; 244/5; 307/1; 533/4; 713/3), (KB: G 78/1; 212/6)]

Cadı gözler fitne saçar:

Fettân saçuña vâlih olan dutamaz karâr

Câdû gözüne fitne olan bulamaz ferâg (A: G 325/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 48/3; 61/8; 376/5; 390/3; 458/3; 486/3; 507/1; 581/6; 672/3; 705/4), (N: TB II-3/6)]

Cadı sıradan bir cadı değildir, üstaddir:

Ne cân kodı ne 'akl u ne dil ü dîn

Gözünü efsûnı zî-câdû-yı üstâd (A: G 118/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 130/7)]

Sevgilinin gözü Babil [bkz. Fonksiyon İtibariyle Göz, Çeşm/Sihir ve Aldatıcılıkla İlgili Benzetmeler/ Sihir-bâz], cadısıdır:

'Akl sevdâya düşüp zülfi sevâdında anuñ

Gözler efsûnına fitne câdû-yı Bâbil ola (A: G 19/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 409/8; 426/3)]

Marut [bkz. Fonksiyon İtibariyle Göz, Çeşm/ Sihir ve Aldatıcılıkla İlgili Benzetmeler/ Sihir-bâz], cadı gözlerin esiridir:

Câdû Hârût eñeginüñ çuhurında dutıluban

Mârût câdû gözine anuñ (kim) esîr ola (A: G 39/7)

Cadı gözler, âşıkları kendisine bağlar:

Çoh hasta-dil esîrî var ol câdû gözlerüñ

İllâ ki Ahmedî bigi bir mübtelâsı yoh (A: G 116/9)

Cadı gözler sadece sihirle uğraşmaz aynı zamanda hunhardır:

Yıhdı Ahmedînüñ göñlüni hem yahdı cânın gözlerüñ

Ruhsat neçin virdüñ 'aceb bu câdu-yı hûn-hâreye (A: G 571/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 453/5)]

Cadı gözleri vasfeden şairin sözü de efsunlu hale gelir, öyle ki Bâbil [bkz. Fonksiyon İtibariyle Göz, Çeşm/ Sihir ve Aldatıcılıkla İlgili Benzetmeler/ Sihir-bâz], cadısına bile sihir öğretir:

Gözün vafında sihri Ahmedînüñ
Sözinden öğrenür câdu-yı Bâbil (A: G 384/9)

(3) Ayyâr

Sevgilinin gözleri Bağdat ilinin ayyarı yani hilecisi, dolandırıcısıdır:
Gözlerün bağdâd ili 'ayyâridur
Leblerün Rûm ilinün hammâridur
İşvelerün ile kimün sözi var
Her şîven bu dünyânun mi'mâridur KB (T 1425/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 910/1)]

(4) Hileci, mekkâr

Sevgilinin gözü hilecidir:
'İşvesine fitneler hatm oldı nergis gözlerün
Kimse sihrini geçürmez ayruk ol mekkâreden (N: G 299/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 97/5; 240/7), (N: G 192/1; 338/3; 364/2; 425/5; T 156; 269)]

Göz, hile ile âşığın aklını, gönlünü, dinini alır. Buna rağmen âşığı korkutmaya devam etmektedir. Âşık verecek başka bir şeyinin kalmadığını beyan eder:

Aldı 'akl u dil ü dîn âl-ile ol ala gözün
Ne kodı dahı ki anuñla beni ider tahvîf (A: G 327/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 139/7; 502/1; 542/3; 712/2; 722/2), (N: G 297/2; 368/11; 382/9)]

Âşığın verecek sadece canı vardır, ala gözler ona da göz diker ve hile ile alır:

Ne belâdur ala gözün k'âl-ıla cânlar alur

Bu kamer devrinde sen bu fitne-i devrânı gör (A: G 150/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 136/1; 137/1; 247/1; 513/1; 554/1; 588/6; 594/4)]

Sevgilinin ela gözü, hile yapmış ve âşığın benzini sarartıp göz yaşlarını al etmiştir:

İ yüzi al elâ gözün baña ne mekr ü âl itdi

Ki beñzümi sararduban gözüm yaşını al itdi (A: G 626/1)

Sevgilinin ala gözlerinden sakınmak gerekir. Çünkü o ala gözler uyuyor gibi görünse de uyumaz âl yani hile eder:

Şol ala gözden iy göñül gel sakın uş saña direm

Uyhuda sanma anı kim uyhusı yohdur âl ider (N: G 81/2)

(5) Fettân

Sevgilinin gözleri fettandır:

Gerçi fettândur gözün aydur yañaguñ âli kim

Fitne-i âhır zemânuñ mekr ü âli mendedür (N: G 140/12)

[Ayrıca bkz. (A: G 35/3; 137/1; 148/7; 182/1; 183/5; 208/6; 214/3; 215/5; 247/1; 269/2; 299/4; 301/7; 353/3; 359/5; 360/2; 416/5; 513/1; 588/6; 606/1; 700/1), (KB: G 11/11; 49/3; 108/1; 129/7; 138/2; 173/5; 186/11; 203/1; 246/2; 259/2; 266/3; 311/4; 345/7; 359/3; 368/1; 437/2; 485/2; 500/11; 562/2; 569/2; 648/3; 702/1; 705/4; 706/9; 880/2; 899/5; 936/5; 962/2; 993/3; 1206/1; 1209/4; 1255/2; 1278/1; 1283/2; 1317/4), (N: G 85/6; 141/3; 204/4; 263/10; 299/7; 338/3; 366/7; 416/5; TB II-3/6; T 15; 40; 76; 91; 204)]

Sevgilinin gözünden çıkan fitne bütün cihana yayılmış ve cihanı kavgaya düşürmüştür:

Gözünden fitne yayıldı cihâna
 Anuñçün bu cihân kavgâya düşmiş (N: G 210/4)
 [Ayrıca bkz. (N: G 200/1; 305/5; 404/6)]

Sevgilinin gözünün fitnesi kıyameti uyandırır:

Fettân gözüñ ki uyhuda bir remz ider-ise
 Kim fitnesin kıyâmetüñ uyara sehl ola (A: G 22/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 23/2; 29/5; 215/6; 261/5; 304/4; 316/4; 338/6; 359/1; 402/6; 461/3; 490/5; 681/6; 712/3; 714/5; 718/7; 726/10), (N: G 200/1; T 155)]

Gözün fitnesinden gece gündüz rahat yoktur:

Gice gündüz binüm işüm zâr ola
 Korharam fitne gözüñ bîdâr ola (KB: G 90/1)

Sevgilinin gözününün fitnesi, ne gönül koyar ne akıl ne de din:

Saçuña vâlih olana ne ten kalur ne cân u ser
 Gözüñe fitne olana ne dil kalur ne 'akl u dîn (A: G 512/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 37/10; 61/4; 153/1; 155/3; 169/2; 170/6; 195/3; 196/7; 201/4; 214/7; 217/3; 222/1; 247/1; 361/6; 458/1; 466/6; 510/1; 605/4; 622/3; 724/4; Z 18/2)]

Can ve gönülü alan göz, fitne saçmaya devam eder, tâ ki sevgilinin imanını alıncaya kadar:

Cân u gönül alup olmaz fitneden sâkin gözüñ
 Kasdı şimdi ol bî-emânuñ dîn-ile îmânedür (A: G 210/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 130/5; 261/5; 361/6; 499/3; 512/5)]

Nitekim gözün fitnesiyle takva harmanı yanar:

Gözüñüñ fitne vü füsûnı-y-ıla
 Oda yahıldı hırmen-i takvâ (A: G 643/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 544/5)]

Sevgilinin gözünün fitnesini görse melek ve huriler bile meftun olur:

'Akli olanlar gözünüñ fitnesini görübenüñ

Melek ü hûr dahı ola buña meftûn didiler (A: G 211/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 499/5)]

Ahmedî, fitneci gözler tarafından kanının içilmesine razıdır. Yeter ki sevgili ona suçunu söylesin:

Senüñ ol fitne gözlerüñ içerler Ahmedî kanın

N'ola bî-çârenüñ suçın bilibenüñ cezâ kılsañ (A: G 344/7)

Sevgilinin gözünün fitnesi, âşığı öylesine mest eder ki, âşık İsrâfil'in suruyla ancak uyanır. Kıyamete kadar uyur:

Ne fitnedür gözünüñ yâ Rab ki anuñ 'ışkından esriyen

'Aceb ola ayılırsa ol İsrâfil sûrından (A: G 489/2)

(6) Oğrı

Hırsız gözler, deli gönülü de suç ortağı yapmıştır. Gönülün dîvâna gelmemesine şaşmamak gerekir. Çünkü o delidir, dîvânedir, cezâî ehliyeti yoktur:

Delü gönüli oğrı gözünüñ eyledi hembâz

Dîvâne durur gelmedi dîvâna dimegil (KB: G 1004/3)

Göz, oğrı değilse bile eğri kaşa yoldaştır:

Oğrı degülse gözünüñ egriye yoldaş neyedür

İledür dîn ile îmân didiler gerçek mi (KB: G 171/4)

c. Mitolojiyle ilgili benzetmeler:

(1) Behrâm

Binlerce Rüstem [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Rüstem], âşığın eşiğinde ayakçı olsa da, âşık sevgilinin Behrâm gözleri kaşısında çaresizdir. Behram, Sâsâniyân sülalesinden Yezdgird'in oğlu olup kuvvet, cesaret ve adaleti ile meşhurdur. Daima yaban eşeği avladığı yahut çok şiddetli mizacından dolayı yaban eşeği demek olan Behrâm-ı Gûr diye şöhret bulmuştur. Bir gün önünden kaçan avın ardına düştü; hayvan bir mağaraya girdi. Behram da girdi ve bir daha çıkmadı. Tüm aramalara rağmen Behrâm bulunamadı.²⁰⁷

Hezârân Rüstem-i destân işigümde ayahçıdur

Velî Behrâm gözini göricek erligüm yohdur (KB: G 780/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 8/3; 47/2)]

(2) Rüstem

Sevgilinin gözlerinin âşığa yaptığını Zaloğlu Rüstem [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Rüstem], Moğol askerine yapmamıştır:

Gözleri oh ile câna bir dem içinde yazduğun

Hiç Moğal çerisine Rüstem-i Zâl kıla mı (KB: G 546/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 284/9)]

(3) Haccâc

Gözlerin, âşığın canına, aklına ve diline yaptığını, Haccac, seyyidlere yapmamıştır. Haccâc, Emevî komutanlarından olup halîfe Abdülmelik b.

---

²⁰⁷ Onay, a.g.e., s. 72.

Mervan zamanında ordunun başına getirildi. Mekke ve Hicaz bölgelerini ele geçirdi. “Zâlim” lâkabıyla anılan Haccâc (661-714) Kur’ân’ın harekelenmesine ilk defa delalet eden kişidir. Rivayete göre 120.000 kişiyi öldürtmüş ve kendisi öldüğü zaman da hapishanelerde 50.000 kişi bulunmaktaymış. Mekke’ye girdiğinde orayı yakıp yıkmıştır. Hatta bu yangından Kâ’be de zarar görmüştür. Edebiyatta zalimlikle anılır. Mevlânâ Mesnevî’deki bir beytinde “Haccâc’a kan dökmekten kolay ne var (b.1051)” demektedir.²⁰⁸

Bu cân u ’akl u dile gözlerüñ ne kıldığını

Ne diyeyim ki seyidlere kılmadı Haccâc (KB: G 522/6)

d. Meyhane:

(1) Kadeh, ayak

Sevgili mahmur, baygın bakışlıdır. Bu bakımdan sevgilinin gözleri içki, kadeh gibi kavramlarla birlikte anılmaktadır:

Anca ki gözlerinden içmiş mey

Göñülüm uş humâr hasta durur (KB: G 1158/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 145/2; 315/13; 343/5; 748/7), (N: G 49/6; 168/3; 209/2)]

Âşık, sevgilinin gözlerine bakınca kendinden geçer, sarhoş olur. Çünkü sevgilinin gözlerinden sabah akşam mey çekmektedir:

Bekrîyem çünkü gözüñden mey çekerem dün ü gün

Sûfiyem çünkü lebüñden kand u helvâ urmuşam (KB: G 635/4)

Sevgilinin mestane gözlerinin kadehinden Selsebil [bkz. Ağız, Dehen, Fem/Selsebîl] bile esrimiştir:

²⁰⁸ Pala, a.g.e., s. 180.

Esrümiş mestâne 'aynüñ sâgarından Selsebîl
Susamış cennetde la'lüñ âbına mâ'in ma'in (N: G 332/7)

(2) Şarap, mey

Sevgilinin gözü meydir. Âşık, da bu meyle sarhoş olmak ister:
Gözlerüñüñ meyiyle esrit bu cânımı
Kıl tatlu la'l-i leblerüñ ile mezâkı sen (KB: G 1197/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 747/3; 1000/2; 1158/1)]

(3) Sâkî

Sevgilinin dudakları mey, gözü sâkî, yüzü mumdur. Âşık sevgiliyi de
meclisi tamamlamak üzere nedîm olarak ister:
Lebi mey gözi sâkî şem' yüzi
Yine özi bize nedîm gerek (KB: G 1083/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 920/3)]

(4) Mestane, mest, sarhoş, mahmur, esrik, içkici

Sevgilinin gözleri mestanedir, mestane gözler cihanı harap, halkın
ciğerini ise kebab eder:
Mestâne gözlerüñ ki cihânı harâb ider
Halkı yahıban oda cigerler kebâb ider (A: G 243/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 16/1; 69/1; 83/3; 106/2; 108/1; 177/2; 179/6;
190/2; 266/4; 272/3; 296/1; 361/5; 363/3; 371/6; 380/6; 387/2; 404/3; 409/1;
420/4; 424/1; 424/3; 456/1; 466/1; 500/9; 516/3; 522/5; 534/6; 542/1; 562/2;
582/6; 583/3; 629/3; 643/2; 645/3; 651/3; 666/4; 674/3; 676/6; 692/4; 702/1;
707/4; 714/2; 715/3; 761/2; 770/3; 784/4; 787/1; 796/4; 816/2; 820/1; 842/1;

849/3; 857/4; 890/3; 898/4; 910/8; 993/4; 937/2; 957/2; 1001/4; 1006/2;
 1032/5; 1062/3; 1069/3; 1071/6; 1078/2; 1080/4; 1087/5; 1099/1; 1105/3;
 1112/1; 1126/5; 1139/4; 1163/7; 1170/1; 1180/3; 1212/3; 1213/5; 1215/4;
 1226/3; 1280/3; 1287/2; R 1323/1; T 1376/1; 1433/1; 1442/1), (N: G 3/5; 84/4;
 85/6; 131/6; 149/5; 188/1; 209/2; 227/4; 260/5; 280/4; 286/2; 370/2; 408/5; T
 32)]

Sevgilinin mahmûr gözlerini gören âşık sarhoş olur ve kanlı göz yaşları döker. Rümmân aşısı, rümmâniyye olarak da bilinen kuşbaşı kuzu eti, patlıcan, kabak, damla sakızı, nar suyu ve nar taneleri ile yapılan bir çeşit yemektir. Şair, döktüğü göz yaşlarını nara veya nar suyuna benzetererek rümmân aşısıyla ayılmaya çalıştığını söylüyor:

Gözüm gözünü görelî mahmûr u döker kan
 Rümmân aşını çeke diler ya'nî humâra (KB: G 1136/2)

Sevgilinin gözleri esrik olduğu için her attığı ok şaşmakta ve âşığın gönlüne saplanmaktadır:

Gözün gözümeye çeker ohın gönlüme urur
 Esrük dağı hem atduğunu şaşsa gerekdür (KB: G 564/4)

Sevgilinin gözlerindeki ifade, uyku ile anlatılıyor. Sevgilinin uykulu, baygın gözleri âşığı uykusuz bırakır:

Görelî çeşm-i pür-hâbın nigâruñ
 'Aceb degül mi bî-hâb oldu gözüm (KB: G 619/2)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 11/11; 239/1; 996/5)]

Sevgilinin gözü her ne kadar uykulu olsa da âşığın en küçük hareketine karşı bile tetiktedir:

Gözi uyır idi diledüm el sunam lebine
 Kahıdı kurdı yayın urdı el silâha degin (KB: G 760/4)

İlel (ılal) için Dîvânü Lügati't-Türk'te "evet anlamına gelen bir sözcük. Beyleri ve hakanları yanıtlarken kullanılır²⁰⁹", deniliyor Sevgilinin gözündeki "evet" ifadesi âşığa şifadır, fakat âşığın gözü sebeldir, bulanık görür. Bu yüzden âşığı seçemez:

'Ayn-ı şifâ durur bana gözüñdeki ilel

Görmez göze göz anı ki gözinde var sebel (KB: G 8/1)

(5) Meyhâne

Sevgilinin gözleri meyhanedir:

Gözleri mey-hânedür anuñ yüzi Beytü'l-harâm

Gör bu Beytü'llâhı kim mey-hâne mihrâbındadır (N: G 141/6)

[Ayrıca bkz. (N: G 116/3)]

e. Tabiatla ilgili benzetmeler:

(1) Bitkiler:

i) Bâdâm

Sevgili badem gözlüdür:

Bâdâm gözlü alma yanah şeftâlû tutah

Cümlesi cem' sende oları direm direm (KB: G 774/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 402/1; 452/5; 811/1; 1215/1; R 1323/1)]

²⁰⁹ Kaşgarlı Mahmûd, **Dîvânü Lügati't-Türk**, Çeviri, uyarlama, düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 280.

(2) Hayvanlar

i) Şâhîn, yavru şâhin

Sevgilinin yüzünde iki şahin yuva yapmıştır:

Niçe el irişe âsân yüzüne

Ki kılmış anda yuva iki şâhîn (KB: G 403/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 15/7; 58/4; 284/6; 403/3; 827/7; 906/3; 1136/4; T 1343/1)]

Âşık, sevgilinin şahin gözleri dadansın diye kendi kanını döker:

Uş dökerem gözleriñe karşı kanımı

Yavru şâhîn kana dadana gerekdür (KB: G 71/2)

ii) Bâz

Sevgilinin gözü, doğan kuşudur, kecliğe benzeyen âşığı avlar:

Gözi bâz iken bu keclik çü şikâr ider hemîşe

Gözini çü bağladı uş gözi bâz ider revâ mı (KB: G 537/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 91/2; 290/4; 291/4; 303/2; 373/2; 458/2; 474/5; 514/5; 551/3; 589/5; 641/3; 666/5; 790/5; 1243/6; 1248/2; 1251/6)]

iii) Laçın

Sevgilinin laçın gözleri, âşığın yaralı gönlünü kapmıştır. Âşık ne kadar çabalasa da gönlünü laçın gözlerin elinden kurtaramaz:

Göñül kuşın alamazam gözi elinden hiç

Hûy budur laçınüñ çünkü bir yaralu göre (KB: G 812/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1254/1), (N: G 136/7)]

iv) Sungur

Sungurun gökte uçan kuşu avlaması gibi, sevgilinin gözü âşığın gönlünü kapmıştır:

Kapdı göñüli gözleri kurtılmadı andan

Sungur nite ki sayd ide gökdeki uçarı (KB: G 591/3)

v) Âhû

Sevgilinin gözü ahudur. Göz âhûsu, âşığı avlamıştır, sevgilinin dudağındaki kırmızılık da bu avın kanıdır:

Gözi âhûsı sayd kıldı bini

Tutağındağı dūr şikârı kanı (KB: G 145/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 233/3; 258/4; 542/3; 664/1; 726/5), (KB: G 31/6), (N: G 69/3; 169/4; TB II-6/5)]

f. Dînî hayatla ilgili benzetmeler:

(1) Mürîd

Dudak ve diş şeyh; göz ise bu şeyhin mürididir:

Mürîd oldı leb ü dendânuña göz

Anuñçün hırkasın kılur mülemma' (KB: G 185/4)

(2) Seccade

Âşık için sevgilinin gözleri seccadedir. Sevgilinin gözleri derinliği ile âşığın secde edebildiği, içinde kaybolduğu bir düzlem olarak düşünülüyor:

Kibleye karşı kaşlar mihrâb
Cânuma gözlerüñ seccâde paşa (KB: G 1095/4)

(3) Mescit

Dilin mescidi, sevgilinin gözü, mihrabı kaşdır:
Dil gerçi delüdü bu göze kaşa düşeli
Sanma anuñ ki mescîd ü mihrâbı yoh durur (KB: G 119/3)

(4) İmân

Sevgilinin gözleri âşığın imanıdır:
Gamzesi nefy kılur ü isbât işvesi
Gözleridür meger bana îmân bi'aynihi (KB: G 120/2)

(5) Şeyhülislam

Âşığı katletmek reva değilse de göz âşığın katline fetva vermektedir:
Katl-i 'âşık revâ degül lîkin
Çâre ne-çün gözüñ virür fetva (A: G 643/3)

(6) Hasan

Sevgilinin gözleri Hz. Hasan, dudakları Hüseyin [bkz. Dudak, Leb/
Hüseyin], aşığın gözleri ise Ca'fer-i Tayyâr olmuştur:

Hz. Hasan, Hz. Ali'nin büyük oğlu, Peygamberimizin torunudur. Lâkabı Müctebâ'dır. Beşinci İslâm hâlifesi, on iki imamın da ikincisidir. Hicretin üçüncü yılında Medîne'de doğdu. Muâviye kendinden sonra yerine Hasan'ı

halife yapacağını halka duyurunca, oğlu Yezid Şam'dan Medine'ye zehir gönderdi ve Hz. Hasan'ın hanımını çeşitli vaadlerle kandırarak kocasını zehirletti. Vefatında 46 yaşındaydı. Yüzü peygamberimize çok benzemiş. Çocuklarına ve soyuna Şerîf denilir. Dinî edebiyatta adına çok rastlanır. Daha çok Hüseyin ile birlikte anılır.²¹⁰

Câfer-i Tayyâr, Peygamberimizin amcazâdesi ve Hz. Ali'nin büyük kardeşidir. İman edenler arasında otuz ikincidir. Habeş'e hicret edip Hayber'in fethinde dönmüştür. 630 yılında Rum ordusu ile Mûte'de yapılan savaşta sancağı taşıdığı sağ eli kesilince sol eline almış, o da kopunca sancağı dişleri arasında taşımıştır. 41 yaşında bu savaşta şehid olunca Câfer'e iki kolu yerine iki kanat verildiği ve Cennet'te uçmakta olduğu vahyedilince, Peygamberimiz bu müjdeyi ashabına söylemiş ve ondan sonra "Tayyâr (uçan, uçucu)" lakabıyla anılmıştır.²¹¹ Beyitte "hasen"i güzel demek olan kelime anlamıyla da değerlendirmek mümkündür:

Gözün Hasen ü la'l-i lebün oldu Hüseyni
Gözlerüm olur Ca'fer-i Tayyâr bu gice (KB: G 43/4)

(7) Süleymân

Âşık kendisini karıncaya benzetiyor. Eğer sevgilinin gözleri karınca gibi olan âşığa nazar ederse, âşık gözüne Süleyman'ı getirmez. Çünkü, "şol göz" vardır, o varken başka bir şeye de ihtiyaç duymaz. Karınca ve Süleyman kıssası edebiyatımızın çok işlenen konularındandır. Bir gün Süleyman peygamber ordusuyla birlikte sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında karınca beyinin diğer karıncalara "Kaçınız! Süleyman'ın orduları sizi ezmesin." dediğini duydu. Bunun üzerine gülümsedi ve karıncaların beyini yanına davet etti. Karınca beyi, kendince çok değerli sayılan bir çekirge budu ile onu ziyarete geldi. Hz. Süleyman'ın duasıyla bu but bereketlendi ve bütün ordu, yarısından doydu. Hz. Süleyman, geri kalan yarısını karıncaya iade etti

²¹⁰ Pala, a.g.e., s. 195.

²¹¹ Pala, a.g.e., s. 81.

ve ondan öğütler istedi. Karınca Süleyman'a nasihatlarda bulundu. Süleyman Karınca'ya "Ben peygamber olduğum halde seni ve arkadaşlarını çiğneyebileceğimi nasıl düşündün ve niçin onlara kaçmalarını söyledin?" deyince karınca ona "Senin debdebene dalıp da tenbihlerini unuturlar diye söyledim" cevabını verir.²¹²

Beyitte bahsi geçen gözün Süleyman'dan üstün tutulduğu düşünülebilir. Süleyman'ı gözüne getirmeyen şair, bu noktada gelenekle ters düşmez, çünkü onun Süleyman'la karşılaşması mümkün değildir. Fakat sevgili ile karşılaşma ihtimali her zaman vardır:

Bir mûrçeye ger nazar ider ise şol göz
Gözine getürmeye Süleymânı degül mi (KB: G 1179/5)

(8) Nâ-Müselmân

Şair, sevgilinin gözleri için "nâ-müselmân" ifadesini kullanır. Şair, gözler için "kâfir" demekten kaçınır:

Saçuñı bilürem şâhâ ki bu gülşende reyhândur
Yüzüñ güldür ü gözlerüñ 'acâyib nâ-müselmândur (KB: G 660/1)

(9) Siyah-dil

Sevgilinin gözleri kötü yüreklidir:
Siyeh-dil gözlerüñ kanımı dökdi
Çeküpdür tıgını mânend-i fulâd (N: G 37/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 559/6)]

Göz can alma işini gamzeye havale eder:

Gamzesin kılmış havâle cânlar almaga gözüñ

²¹² Pala, a.g.e., s. 412.

Bu siyeh-dil zâlîme dâd isteyü kim varası (A: G 653/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 185/4)]

(10) Kıyamet

Sevgilinin gözü âşığa kıyamet, zülfü mahşerdir:

Kıyâmetdür bize gözün ü zülfeynün durur mahşer

Nidelüm sehl ola çünkim bize mev'üd idinmişdür (KB: G 848/5)

Göz, halkı kıyarak sanki kıyamet eder:

Kıyma bu halka sen ki kıyâmet ider kıyâm

Her kimse kim bahar-ısa bir dem kıya gözün (A: G 359/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 291/3)]

(11) Cehennem odu

Sevgilinin gözü cehennem ateşidir. Beyitte geçen öbür benzetmeleri diğer şairlerde de görmemize rağmen, gözün cehennem ateşine benzetilmesi sadece Kadı Burhaneddin'in bu beytinde karşımıza çıkıyor. Beyitte sevgilinin yüzünden hareket edilerek cennet, cehennem ve terazi ile bir kıyamet mazmunu oluşturulmaktadır. Kendisine sevgili tarafından nazar edilen âşık sanki ateşe düşer, için için yanmaya başlar. Nitekim günümüzde de "bakışıyla yakmak, yakıp geçmek" gibi tabirler kullanılmaktadır. Öte yandan beyitte "gözleri çakmak çakmak" deyiminde olduğu gibi bir çeşit bakışın anlatılmak istenmiş olabileceği de düşünülebilir:

Yüzi 'aden uçmağıdur iki kaşıdur terâzû

Gözidür cehennem odı lebi havz Kevseridür (KB: G 395/4)

(12) Mucize

Sevgilinin gözü mucizedir:

Söyle ki mu'ciz gözüñe nokta ağızdan

Vir lebüñi ağızuma vü anla kerâmet (KB: G 82/6)

Nesîmî, kaş ve gözleri birlikte mucize olarak değerlendirerek, bu mucizenin açık bir ayet olduğunu söyler:

Kaş u gözi mu'cizi vahy-i mübîndür anuñ

Ol bilür ol sırrı kim 'aynı vü dâli bilür (N: G 171/2)

(13) Devr-i Kamer

Sevgilinin gözleri devr-i kamer, yani ahir zamandır. Devr-i kamerde fitnenin artacağı bilinmektedir:

Gözlerüñ devr-i kamer binüm dimiş

Gamzeñ olmuş uş aña akvâ el-hücec (A: G 103/6)

(14) Rind

Sevgilinin gözü, mahmur ve baygın oluşu sebebiyle rinde benzetilmiş olmalıdır:

Tağıdalı saçuñ oğrılarını

Gözüñ rind oldı vü kaşlaruñ evbâş (KB: G 438/7)

(15) Hâcip, havârî

Sevgilinin la'î dudakları İsa'dır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa], yanak, göz ve hâcip, havârîdir. Bilindiği gibi, havârî, Hz.

İsa'nın sahabelerine verilen addır. Burada kaşların veya hatların hâcibe benzetildiğini düşünmek mümkündür:

Şehâ 'Îsî durur şol la'l-i lebler
Yanağ u göz ü hâcibdür havârî (KB: G 284/5)

(16) Fûrkân, Mushaf

Nesîmî'ye göre kaş ve göz Fûrkân'dır:
Seb'a-hân hâfıza sordum ki kaşın ile gözün
Hak ile bâtlı fark idici Fûrkân didiler (N: G 86/2)

Göz, zülûf, yanak, hat ve benle birlikte mushaftır:
Jî-i jâle çeşm ü ebrû zülf ü ruh bu hatt ü hâl
Mushaf-ı Hakdur mu'ayyen ger ohırsañ tâlibâ (N: G 4/32)
[Ayrıca bkz. (N: G 188/3)]

(17) Âyet

Sevgilinin gözleri ayettir:
Gözlerinüñ âyeti 'aksi 'ıyân gösterür
Diler iseñ görmege sûret-i insâna bah (N: G 35/6)
[Ayrıca bkz. (N: G 425/2)]

Nesîmî, sevgilinin gözünde 12 ayet olduğunu söyler:
Ala gözünde Hak çün yazmış on iki âyet
Uş Mushaf uşta tefsîr uş 'aynumuñ alası (N: G 408/6)

(18) Ve'n-Nâzi'ât

Sevgilinin gözleri Nâzi'ât Suresi [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Ve'n-nâziât] ile ilişkilendirilmiştir:

Yüzüññ nûrı nedür didüm didi kim Ve'd-duhâ
 Gözlerüñ vasfı nedür didüm didi Ve'n-nâzi'ât (A: G 93/2)
 [Ayrıca bkz. (N: G 24/1)]

(19) Ve'n-necmi

Sevgilinin gözleri Ve'n-necmi Suresi'dir. Sûre, ismini “yıldız” anlamına gelen ilk ayetteki²¹³ “necm” kelimesinden almaktadır:

Gözüñe Ve'n-necm yazdı kaşuña Ve'n-nâzi'ât
 Alnuña nasrun mina'llâh görünür ayne'l-yakîn (N: G 350/2)
 [Ayrıca bkz. (N: G 403/6)]

(20) Tâ Hâ

Sevgilinin gözleri Tâ Hâ'dır. [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Tâ Hâ]:
 Saçuñ Ve'l-leyl yüzüñ Ve'd-duhâdur
 Tâhâdur gözlerüñ Allâhu ekber (N: G 73/2)

(21) Ma-zâga'l-basar

Nesîmî, sevgilinin gözleri için “Ma-zâga'l-basar” ifadesini kullanıyor. Söz konusu ifade Necm Suresi 17. ayet²¹⁴ten alınmıştır. Âyette Hz. Peygamber'in Cebrail'i gördüğü anda bakışlarının onda sabitlendiği, başka bir şeye bakmadığı anlatılmaktadır:

Kaşları nasrun mina'llâh çün saçı fethun karîb
 Kırpügi innâ fetahnâ çeşmi ma-zâga'l-basar (N: G 61/9)

²¹³ “Ven necmi izâ hevâ.” “Kaybolduğu zaman yıldıza andolsun.” **Ve'n-necmi/1**

²¹⁴ “Ma-zâga'l-basar u ve mâ tegâ” “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.” **Necm/17**

(22) Allâhu nûru

Nesîmî, sevgilinin gözleri için “Allâhu nûru” ifadesi kullanıyor. Bu ifade Nûr Sûresi 35. ayette [bkz. Alın, cebîn/Nûr Sûresi] geçmekte ve “Allah nuru” olarak çevrilmektedir:

Gözlerüñ Allâhu nûru kaşlaruñ kavseyn durur
Kirpigüñüñ ohlarıyla gör ki öldürdi şebâb (N: G 18/5)

Sevgilinin gözleri Nur ayetinin tefsirini yapar. Nur Suresi 35. ayet Nur ayeti²¹⁵ olarak anılmaktadır. Nesîmî, suret-i Rahmanın da bu olduğunu söylüyor:

Gözlerüñ Allâhu nûru âyetin tefsîr ider
İy bu ma'nîden habersüz sûret-i Rahmân budur (N: G 138/9)

(23) Sakf-ı merfû'

Göz, kaşla birlikte “sakf-ı merfû” [bkz. Kaş/Sakf-ı merfû'] olmuştur:
Göz ü kaşuñ sakf-ı merfû' oldı agzuñ Selsebîl
Cennet ile hûr u gilmân beyt-i ma'mûruñ durur (N: G 67/6)

(24) Ene'l-hak

Sevgilinin gözleri ve kaşı “ene'l-hak [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Dâr]” sırrının gizlendiği yerdir:

Gözleri kaşı ene'l-hak çağırur
Gör bu sırrı kimde pinhân eylemiş (N: G 203/5)

²¹⁵ Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. **Nur/35**

g. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:

(1) Güneş

Sevgilinin gözleri güneştir. Ay, bu güneşe yaklaşıncaya eriyerek hilâle döner. Böylelikle hilâl kaşlar meydana gelmiş olur:

Ay gözünü güneşine iricegez hilâl olur

Ben iricek nolısaram bedr ayınun hilâline (KB: G 319/6)

(2) Bedir

Sevgilinin kaşlarının kavsi ile gözlerinin bedri bir aradadır:

Kavs kaşında gözleri bedr ile hoş kırân ider

İllâ budur ki gönülüm anda sâhib-kırân gerek (KB: G 652/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 183/3; 364/10)]

(3) Merrîh

Sevgilinin gözleri Merih [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Merrîh ü Zühâl], kaşı Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre]; alını ay; yüzü gündür. Böyle bir birlikteliği âlem görmemiştir:

Mirrîh göz ü Zühre kaş ay alın u gün yüz

Bu lutf ile 'âlem gözi görmedi kırânı (KB: G 853/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 895/3)]

(4) Müşteri

Sevgilinin kaşı kavis, gözü müşteridir. Müşteri, altıncı feleğin seyyaresidir. Yunanlılarda Zeus, Romalılarda Jüpiter olarak adlandırılır.

Farsça Bercîs (yahut Bircîs)'tir. Batı'da kudretli bir tanrı olarak kabul görmüş, tahtının önünde içlerinden hayır ve şerri çıkardığı iki fıçının bulunduğu bir insan suretinde hayal edilmiştir. Olimp dağının tepesinde oturarak yıldırım ve şimşekleri gönderdiği, bulutları idare edip yağmurları yağdırdığı ve tabiat hadiselerine hükmettiğine inanılırdı.

Doğuda ise bu tasavvurlar bazı değişikliklere uğrayarak Müşteri, feleğin kadısı yahut hatibi anlamına gelen "Kâdî-i felek" yahut "Hatîb-i felek" şeklinde kabul edilmiş; minyatürlerde ata binmiş, sağ elinde kılıç, sol elinde yay olan yahut da çeşitli renklerde kumaşlardan elbise giymiş bir erkek suretinde tasvir edilmiştir²¹⁶ [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Müşteri Tali'-Göz, Çeşm, 'Ayn/Müşteri]:

Kara kaşuñ ile gözüñ adı kavs ü Müşterîdür

Bu sitârenüñ ohın gör 'Arabî kemân içinde (N: G 358/5)

h. Tıpla ilgili benzetmeler:

(1) Şifâ

Âşık, sevdiğinin gözlerinden şifa bulur:

Ayn-ı şifâ durur bana gözüñdeki ilel

Görmez göze göz anı ki gözinde var sebel (KB: G 8/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 67/1; 100/1; 120/1; 172/10; 224/1; 1256/4; T 1359/1)]

Sevgilinin gözlerinin bir işareti bile âşığın gönül derdine şifa olur:

Çünkü necâtı göñlümün hem yine senden olısar

Gözlerüñüñ işâretin câna şifâya beñzedem (KB: G 740/4)

²¹⁶ Şentürk, a.g.m., s. 164.

(2) Tabîb

Sevgilinin gözleri âşık için tabiptir:

Mahmûr gözlerüñ gibi hammâr ola mı

Gözüñ gibi tabîb ki bîmâr ola mı (KB: G 296/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 318/4; 323/2)]

Âşık, sevdiğinin gözüne hastalığını anlatmıştır. Sevgilinin gözü ise, âşığın gönlünü gamze ile doğrayarak onu hacamat etmek istemektedir. Hacamat eskiden yaygın olarak kullanılan bir tedavi yöntemi idi. Bu yöntem, vücudun rahatsız olan kısmından boynuz veya şişe gibi aletler vasıtasıyla toplanan kanın iğneyle, neşterle delinerek akıtılması şeklinde uygulanırdı.²¹⁷

Beyitte hacamat gamze ile yapılmaktadır:

Göñülüm hastalığın şerh ider idüm gözine

Toğradı gamzeyile ya'nî hacâmat gözikür (KB: G 970/7)

(3) Bîmâr-hâne

Âşık, gamze oklarından sevgilinin gözlerinin hastanesine sığınyor:

Gamzeñ ohından eyledi cân gözüñi penâh

Tîmâr yiri hastaya bîmâr-hânedür (A: G 220/4)

(4) Neşter

Sevgilinin neşter gözleri, âşığın yürek damarından kan alır:

Yürek tamarından gözi neşteri kan alur

Bir seyl olıban ol tamar ahasını bilmez (KB: G 40/2)

---

²¹⁷ Özkan, a.g.e., s. 559.

(5) Bîmâr, hasta

Sevgilinin gözleri bîmârdır. Bu ifadeyle göze, baygın, şuh ve etkileyici bir hava verilmektedir. Nitekim bîmâr gözler karşısındakini de bîmâr etmektedir:

Olmuşam şol çeşm-i bîmâruñ firâkından sâkîm

Kimse menden özge şol bîmâra bîmâr olmasun (N: G 329/6)

Sevgilinin gözü ile âşığın gönlü hastadır. Beyitten şairin “devâm umaram” derken hem hastalığının sürekliliğini hem de devâsını istediğini çıkarabiliriz:

Göziyle ki göñül hastadur devâm umaram

Tabîb bilmedi nabzı devâya saldı beni (KB: G 12/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 11/1; 29/2; 115/9; 151/1; 207/2; 490/3; 551/3; 565/4; 582/1; 594/3; 602/1; 611/1; 676/8; 703/6; 784/1; 793/1; 845/3; 862/4; 890/5; 891/2; 910/4; 916/4; 916/7; 942/2; 970/1; 1042/5; 1180/3; 1188/1; 1211/1; 1237/4; 1240/2; 1246/6; 1252/6; 1253/4; 1255/3; 1262/4; 1276/5; 1291/2; 1291/10; 1313/8), (N: G: 367/4)]

i. Diğer benzetmeler:

(1) Fütür

Sevgilinin gözü fütûr yani yeis, umutsuzluk ifadesidir. Buna rağmen âşık gözünü karartıp ona düşer:

Düşdi gözün fütûrına cân göz kara idüp

Bî-çâre bilmez anda ne müşkil hatâsı var (A: G 254/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 195/1)]

(2) Zamân

Sevgili, âşığı kul kılmaktadır. Hüsn, bu işi hatt yazarak kayda alır, sevgilinin özü bu işe şahit, gözleri ise zamân yani kefilidir:

Bini kul kılur u hüsni hat yazar

Özi şâhid gözleri olur zamân (KB: G 795/7)

(3) Âyine

Göz aynaya benzetiliyor:

Gözünün âyinesinde çü nakş olur ağyâr

Neçün kaçan ki gelem karşısına söze düşer (KB: G 1268/4)

Mısralar arasındaki leff ü neşr ilişkisi doğrultusunda yanağın cennet gülistanına, gözün ise cevherden yapılmış bir aynaya benzetildiğini görüyoruz:

Yañağun u gözüñden olur idicek nazar

Hem gül-sitân-ı cennet ü hem gevher âyine (A: G 612/3)

(4) Vatan

Ezelde âşığın vatani, sevgilinin gözünün köşesidir:

Cânum yiri ezelde gözüñ gûşesiyidi

Andı yine vatanını 'azm-i diyâr ider (KB: G 992/7)

(5) Mihmândâr

Gönül, sevgilinin gözünün köşesinde misafirdir. Ev sahibi olarak gözün misafire ikramda bulunması vaciptir:

Göñül şâhâ gözüñde çün gûşe-nişîn oldı
 Ehl-i kereme ikrâm vâcib ola mihmâna (KB: G 240/4)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 57/5; 297/4; 405/6; 660/2)]

Göz, konuğunun gönlüne ok atmıştır, ciğer de kendisine nasıl bir aş
 verileceğini buradan tahmin edebilir:

Gözi konuhlığında oh yidi dil
 İy ciger aña göre aşını gör (KB: G 506/4)

Âşık, sevgilinin gözünde misafir olduğu için atılan oklara bile “oh” der.
 Beyitte “Misafir umduğunu değil bulduğunu yer.” sözünün bir başka şekilde
 ifadesini görüyoruz:

Gözüñ gûşesini görüp mücâvir oldı dil anda
 Ohuna dahı oh direm niçe ki anda mihmânam (KB: G 325/3)

(6) Cân-bâz

Sevgilinin zülfü, ser-bâz yani korkusuz, yiğit aynı zamanda da hevâ
 cân-bâzıdır. Zülfün rüzgârda dalgalanması, şairde canbazlık imgesini
 oluşturuyor olmalıdır. Göz de canbazlıkta zülüften arda kalmamaktadır:

Ser-bâz durur zülfüñ ü cân-bâz-ı hevâdur
 Cân-bâzî gözüñ niçesi ser-bâza irişdi (KB: G 641/2)

(7) Dil-sitân

Göz, gönül ülkesidir:
 Sahr ile sayyâd-ı cândur gözlerüñ
 Fitne-i âhır zemândur gözlerüñ
 Bileler kim bî-emândur gözlerüñ
 Dile gelmez dil-sitândur gözlerüñ (N: T 155)

(8) Fal oku

Sevgilinin göz oklarından hareket eden şair, fal oklarına da atıfta bulunuyor. Anadolu Türkleri arasında ok atmak çokça miras taksimlerinde, ortaklaşa alınan malların üleşilmesinde ve buna mümasil paylaşımlarda kullanılan bir kuradır.²¹⁸ Cahiliye döneminde ise fal bakmak için ezlâm denilen oklar kullanılırdı. Ezlâm, cahiliyet devrinde Arapların fal açmak veya uğur saymak için kullandıkları kumar okları²¹⁹dır. Kâbe'nin üzerine konulmuş olan Hubel adlı putun yanında üç fal oku vardı. Birinde: "emeranî rabbî" (Rabbim bana emretti); diğesinde "nehânî rabbî" (Rabbim bana yasak kıldı), yazılıydı. Üçüncüsü ise boştu. Yapacağı iş konusunda karar veremeyen kişi, ezlâm işiyle görevli kimse aracılığı ile bu oklardan birini çekerdi. Birinci ok çıkarsa, tasarladığı işi yapar, ikincisi çıkarsa o işten vazgeçerdi. Üçüncüsü çıkarsa, o işi bir yıl erteler, ertesi sene falı yinelerdi:

Gözün ne korhıdur beni tîr u belâ-y-ıla
Çohdur ki açmışam baña bu kutlu fâlı ben (A: G 508/5)

(9) İşve

Gözün işvesi âşık için dikkate değerdir:
Düşürdi uş dil ü cân u ten-ile 'akluma binüm
Yüzün hayret kaşuñ fitne gözün 'işve saçuñ sevdâ (A: G 8/10)
[Ayrıca bkz. (A: G 277/2; 345/6; 389/11)]

Göz işveyle kıya, sert, haşin²²⁰ bir biçimde bakmaktadır. Bu kıya bakışlar yüzünden âşık bir an bile kıyak yani hoşgörü düşünemez:

Kıya bahduhda gözün 'işve-y-ile
İdemez 'akl bir lahza kıyakı (A: G 655/8)

²¹⁸ Onay, a.g.e., s. 228.

²¹⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 246.

²²⁰ Dilçin, a.g.e., s.139.

Gözün işvesiyle akıl sarhoş olur, ayılırsa ancak kıyamette ayılır:
 Ol 'akl kim anı gözüñüñ 'işvesi esrûde
 Ger ayılır olursa kıyâmetden ayıla (A: G 561/2)

Göz işveyle, âşığın gönül mülkünü alır:
 Ol ala göz eger kasd ide âla
 Dil ü cân mülkini 'işve-y-le ala (A: G 554/1)

(10) Yesar

Beyitte “yesâr” kelimesinin iki anlamda kullanıldığını görüyoruz. Yesâr yani sol göz ile âşığın canı, gönlü yesâr yani zenginlik, bolluk bulmuştur:

Yesâr göziyle cân u dil çü buldı yesâr
 Yemîni vafını niçesi diye ibn-i yemîn (KB: G 939/7)

(11) Bağ

Sevgilinin yüzü, gözü ve kaşları bütünüyle bir bağa benzetilmiştir:
 Dilerseñ bâg-ı sun' itmek temâşâ
 Nazar kıl ol yüz-ile göz ü kaşa (A: G 14/1)

(12) İmâr edici

Gönül haraptır. Âşık, sevgilinin gözünden bu harabı imaret etmesini ister. Harap gönlün imar olması için sevgilinin bir bakışı yeter:

Nola imâret itse gözüñ göñlüm ilini
 Rahmet yiridür özi harâbı degül midür (KB: G 520/4)

(13) Merhamet edici

Nesîmî, bir beyitte, gözlerin merhamet ettiğinden bahsediyor:

Rahm ider şol gözlerüñ her handa bir üftâde var

Men fakîrem men hakîrem cümleden miskîn garîb (N: G 16/5)

Bir güzellik unsuru olarak göz, çeşm:

Göz şairlerin çok önem verdikleri güzellik unsurlarından birisidir. Göz konusunda benzetmelerin oldukça çeşitlilik gösterdiğini görüyoruz.

Sevgilinin göz, kirpik ve kaşının müstakil olarak incelendiği bir çalışmada, “göz sevgilideki güzellik unsurlarının en tesirlisi ve en maharetlisidir. Rengi, şekli ve fonksiyonelliğiyle âşığı çabuk etkiler. Gamze, kaş ve kirpik ise bu süreçte gözün en büyük yardımcıları konumundadır.²²¹” satırlarına yer verilir. Bu düşüncelere katıldığımızı ifade etmekle birlikte, gözün Divan edebiyatında en çok kullanılan unsur olduğu yönündeki²²² görüşlere ise mesafeli yaklaşıyoruz.

Göz konusunda benzetmelerin çeşitlilik gösterdiğini yukarıda söyledik, bu benzetmelere genel olarak bakacak olursak, sevgilinin gözünün sık sık nergis ile ilişkilendirildiğini görüyoruz. Göz, nergise benzetildiği gibi, nergisin göz yanında değersiz, perişan, yüzünün kara oluşu vs. ifade edilir.

Göz, ok, hançer, neşter gibi kesici ve delici nesnelere benzetilir. Bu benzetmelerin temelinde şeklî bir yakınlık bulunmayıp kastedilen “bakış”tır. Nitekim göz, gamze oklarını atan okçudur. Okçulukta mahir olması sebebiyle Hıtâ Türk’üne benzetilir. Behram ve Rüstem gibi tarihî, efsanevî şahsiyetlerle kıyaslanır. Elindeki, kirpik, gamze ve kaş silahlarını ustaca kullanan göz,

²²¹ Reyhan Çolak, *Klasik Edebiyatta Sevgilide Göz, Kirpik ve Kaş Üzerine Benzetmeler*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. II.

²²² Çolak, a.g.e., s. 6.

cengâverdir, kahramandır, çok iyi ok atmasının yanında kılıcı da ustaca kullanır. Savaş ve şiddete bağlı olarak göz, âşığın gönül iline akınlar düzenleyen bir akıncı, bir asker, bu ili fetheden bir fatihtir.

Göz, acımasız ve zalimdir; kin güder; âşığı belaya salar; ona pusu kurar; âşığın gönlünü almakla yetinmez, canını ve imanını almaya da kast eder. Kan dökmeye ve kan içmeye meyillidir. Bu yönüyle gözün kâfir olarak anlatıldığını görürüz. Sevgilinin gözü, harami ve yakıcıdır. Bu bakımdan Moğol'a Çin'e ve Tatar'a benzetilir. Kadı Burhaneddin'de gördüğümüz, "gâzî" anlayışına bu noktada değinmek gerekir. İçerisinde bulunduğu sosyal, siyasal şartlar sebebiyle olsa gerek şair, sevgilinin can almasını, yağmacılık yapmasını gaza anlayışına bağlayarak gözden "gâzî" olarak bahseder. Göz, kimi zaman da âşığı şehit ederek "gâzî" olur.

Şairler, göze, hırsız, hileci, gammaz gibi sıfatları da yakıştırarak gözün fettân olduğunu söylerler. Fitne söz konusu olunca göz kıyamet habercisidir, hatta fitne çıkararak kıyamet koparır.

Sevgilinin gözü, âşığı büyüler. Bu yönüyle sihirbaz ve cadıya benzetilir. Göz, özellikle Babil büyüünde mahirdir, Harut ve Marut'la kıyaslanır ve gözün üstünlüğü vurgulanır.

Sevgilinin baygın, şuh bir bakışı vardır. Bu bakış şairleri göz ile harabatî unsurları ilişkilendirmeye sevk etmiştir. Göz, bazen mey, bazen de kadehtir, âşık göz kadehinden mey içerek sarhoş olur. Göz, kimi zaman sâkidir, kimi zaman ise meyhane. Bir beyitte ise göz, rind olarak ifade edilir.

Âşığa zarar verme noktasında, göz, şahin, doğan, laçın, sungur gibi yırtıcı kuşlara benzetilir. Âşık, bu kuşların ilgisini çeken yaralı veya keklik konumundadır.

Göz, dini kavramlarla da sıkı bir ilişki içerisindedir. Göz, imamdır, şeyhtir, seccadedir, mescittir, fetvadır hatta îmândır. Namaz için gerekli olan her şey göz ile karşılanmaktadır. Sadece abdest alıp gelecek bir âşığa ihtiyaç vardır.

Göz, gök cisimleri ile irtibatlandırılır. Bu noktada, bedire, güneşe, Merih ve Müşteri gezegenlerine benzetilir. Göz çoğu zaman bu gök cisimlerini gölgede bırakır, onları kendisine kul köle eder.

Sevgilinin gözü âşığı hasta etmesinin yanında ona şifadır. Dertli âşık için göz, hem tabip, hem şifa, hem de bîmârhânedir.

Göz, şekil itibariyle, âhûya ve bademe benzetilir, yine şekil itibariyle sad ve ayn harfleriyle birlikte anılır. Şairlerin gözü ayete ve kitaba benzettiklerini, Nâ'zi'ât, Ve'n-necmi, Tâ Hâ gibi surelere bu konuda değindiklerini görüyoruz.

Gözün rengi pek çok yerde siyah olarak geçer, az da olsa gözün ala olarak anlatıldığı beyitler de vardır.

Örnek verecek olursak:

Bu resme var mı bir mahbûb-hub u nâzûk ü dil-ber
Gözi ala yüzi lâle saçı reyhan boyı 'ar'ar (A: Z 4/1)

Bu siyahlık dolayısıyla göz zengî ve Hindû olarak anlatılır. Göz, âşığın vatanıdır, âşık gözün kenarında vatan tutunca da göz ona mihmandarlık yapar. Gözün, şahne ve asese yani polise, gevher madenine, aynaya benzetildiğini de görüyoruz.

Göze, şairlerin sıklıkla şiddete dayalı, zalimâne ifadeler ve anlamlar yüklemeleri ilginçtir. Şair, sevgilinin hemen bütün güzellik unsurları karşısında büyük bir acz içerisinde. Sevgilinin en zararsız güzellik unsurları karşısında bile şairi büyük bir vehm içerisinde görüyoruz. Şair, sevgilinin kendisine sürekli saldırdığını düşünmekte veya sanmaktadır, belki de bunu istemektedir.

E. Kirpik, müje:

1. Şekil itibariyle kirpik, müje:

a. Ok, hadeng

Sevgilinin kirpikleri oktur:

Kirpügüñ ohına cânı umac kılmışam

Zîrâ ki atduğı yire evvel nazar düşer (KB: G 50/6)

[Ayrıca bkz. (A: TB V-4/2; G 437/7), (KB: G 8/3; 40/3; 47/2; 118/4; 247/2; 322/7; 347/5; 471/3; 510/7; 511/5; 574/4; 613/7; 648/6; 680/1; 701/1; 701/2; 740/1; 741/4; 759/5; 787/4; 795/1; 801/4; 803/3; 810/3; 816/2; 866/2; 969/3; 1019/5; 1061/2; 1132/3; 1232/7), (N: G 18/5; 89/10; 145/4; 152/5; 175/8; 193/7; 227/4; 227/9; 228/9; 233/7; 312/5; 349/7; 359/3; 366/9; 405/10; 411/5; 447/10; 422/4; 454/10; T 32; 158)]

Âşık bu oklarla yaralanır ve gözlerinden kan akıtır:

Kirpük ohıyla yaralu kıldı gözüñ Nesîmîyi

Anuñ içün gözinden uş lahza-be-lahza kan gider (N: G 80/7)

Sevgili kirpik oklarını âşığın canına saplar, bu olaya âşığın gözyaşları şahittir:

Cânuma urduñ hadengi uş gözüm yaşı güvâh

Yayı gözümnden nihân itmek dilersin itmegil (A: G 395/6)

b. Hançer

Kirpik gibi kan dökücü bir hançerin eşi, benzeri yoktur:

Kaşuñ bigi kemân-ıla gamzeñ bigi hadeng

Hûn-rîz kirpügüñ bigi hancer n'irede var (A: G 259/5)

[Ayrıca bkz. (N: T 159)]

Kirpik, âşığın yüreğini dilen bir bıçaktır:
 Yüregüm yarası kanda onula 'akl degül
 Tuzı eksilmedi hîç kirpügüñ anı dileli (KB: G 769/4)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 1043/3)]

c. Neşter

Kirpik, âşığın ciğerine vurulmuş neşterdir:
 Kirpügüñ neşteri kan ala cigerden
 Şol ki kan alına yağlığ ile hadinden (KB: G 1228/6)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 63/5)]

d. Şiş

Kirpik, gönlü şişleyip aşk ateşiyle pişirmiş ve âşığın yüreğini kebab etmiştir:

Göñülümi kirpügüñ şişledi 'ışk odına
 Zîrâ kebâb idilür içilicek mey begüm (KB: G 791/5)

e. Arı

Sevgilinin dudakları bal, kirpikleri ise arıdır:
 Dirilüñ aparüñ bini yâruma
 Şol lebi şehd ü kirpügi aruma (KB: G 103/1)

Arılar, yuvalarına zarar vermeye yeltenenlere ve tatlı şeylere üşüşürler. Kirpiklerin yeri, saçların içi olamayacağına göre, burada âşık kendi gönlünü tatlı bir nesneye benzetiyor olmalıdır. Muhsin Macit, böylesi bir

kurgunun Kadı Burhaneddin'e özgü olduğunu ifade ederek bunun alışılmamış veya yaygınlaşmamış bir benzetme olduğunu söylüyor.²²³ Ayrıca yazar bizce önemli olan şu yorumu yapıyor: "Beyitte şairin güzelin kirpiğini, muhtemelen cenk meydanlarında elinden düşürmediği oka veya kılıca değil de arıya benzetmesi, herhalde savaş aletlerinin onun nazarında sıradanlaşmasındandır.

Ne var ki Kadı Burhaneddin'in eceli, daha incitici olduğunu varsaydığı arı sokmasından değil, muhtemelen ok veya kılıç yarısından olmuştur:²²⁴

Kara gönül gîsûlarına düşer ise
Kırpüğün aruları ana üşer ise (KB: G 85/1)

f. Hâr, nîş

Sevgilinin kirpiği, dudağa giden yolu kesen dikendir:
Cân gül-şeker dilerdi lebûñden aña müjeñ
Hâr oldu zî devâ ki bu bîmare eyledüñ (A: G 371/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 315/15; 828/2; 1142/3)]

Nîş, "1.iğne [arı, akrep gibi böceklerde-]. 2.diken 3. zehir ağ²²⁵" olarak tanımlanır. Kırpık dikendir. Şair, bunu bir kusur olarak görmek istemez. Gülün bile dikenini olduğunu söyler:

La'li nûş u kırpügi bir nîşdür
Gül dahi âlemde bî-hâr olmadı (KB: G 676/5)

Gözdeki dikenler, yâdların hüsn gülünden dermemesi içindir:
Dil-berüñ bilişdüginden sorma çeşmüñ hârını
Dirmesün hüsnüñ gülünden yâdlar hor yâdlar (N: G 70/2)

²²³ Muhsin Macit, "Kırpığın Arıları", **Kırklar Divanı**, İstanbul, Kapı Yay., 2009, s. 75.

²²⁴ Macit, **a.g.e.**, s. 75.

²²⁵ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 840.

g. Çeri

Sevgili, kaş, kirpik ve zülf askerlerini salınca, ay, gün ve yıldızlar kaçır
yani her yer kapkaranlık olur:

Tâ ki zülfüñ kaşlaruñdan kirpigüñ çekdi çeri
Oldı ay u gün sitâre varlığı tıraşuñuz (N: G 183/4)

h. Hat

Zülf, kaş ve kirpik Mushaf-ı Hakk'ın yazılarıdır:
Mushaf-ı Hakdur yüzüñ ma'nî içinde bî-hılâf
Zülf ü kaş u kirpigüñdür ol kitâbuñ hatları (N: G 455/4)

i. Kur'ân-ı Kerim, Mushaf

Sevgilinin kaşıyla kirpiği Kur'an'dır:
Yüzüñdür kıble-i îmân kaşuñla kirpigüñ Kur'ân
Budur şol âb-ı hayvân kim lebüñde Hak nihân itdi (N: G 405/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 205/9; 365/4; 431/2)]

j. Tevrat, İncil ve Zebur'un şerhi

Kirpik, Nesîmî'ye göre Tevrât, İncîl ve Zebûr'un şerhidir:
Kirpigüñ Tevrât ü İncîl ü Zebûruñ şerhidür
Dört kitâbın ma'nîsi Seb'a'l-mesânî handadur (N: G 118/3)

k. Ümmü'l-kitab

Sevgilinin, kaş, kirpiği ve saç Ümmü'l-kitâb [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'a'l-Mesân] yani Fatihâ Suresi olarak değerlendirilmektedir. Şairi bu benzetmeye götüren sebep kaş, kirpik ve saçın renk bakımından siyah olması ve şekil olarak harfleri çağrıştıran olmasıdır:

İy kaşuñla kirpigüñ müşkîn saçuñ Ümmü'l-kitâb
Ehl-i tevhîdüñ imâm ü mürşidi Kur'ân olur (N: G 95/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 259/3; 267/2; T 7)]

l. Ve's-sâffati saffen

“Ve's-sâffati saffen” Sâffât Suresi 1. ayeti²²⁶dir. Âyetin meali “Ve saf bağlayarak (huşû ile Allah'ın huzurunda) saf halinde bulunanlara andolsun.” olarak verilmektedir. Kirpiklerin bir sıra halinde sanki saf tutmuş gibi dizilmeleri şairde bu imajı oluşturmuş olmalıdır:

Ve's-sâffati saffen kirpüklerüñ safıdur
Fe'z-zâcirâti zecran cân hicrünüñ gamıdur (N: G 114/1)

m. İsm-i A'zam

Sevgilinin kirpik ve kaşları ism-i a'zam [bkz. Kaş/İsm-i Azam] olmuştur:
Kirpüklerüñle kaşuñ olmuştur ism-i a'zam
Dîvden dahı ne korhum çün kim penâhum oldur (N: G 46/3)

²²⁶ Mekke döneminde inmiştir. 182 âyettir. Süre, adını ilk âyette geçen “es-Sâffât” kelimesinden almıştır. Sâffât, sıra sıra dizilenler, saf saf duranlar demektir. Sürede başlıca, meleklerden, cinlerden, kıyamet ve ahiret olaylarından söz edilmekte; Nûh, İbrahim, İsmail, İshak, Mûsâ, Hârun, İlyas, Lût ve Yûnus peygamberin kıssalarına yer verilmektedir
“Ve saf bağlayarak (huşû ile Allah'ın huzurunda) saf halinde bulunanlara andolsun.” Sâffât/1

n. Tâ Hâ

Kirpik Tâ Hâ Sûresi'ne [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Tâ Hâ] benzetilmektedir:
 Yüzüñ Ve'ş-şems ü Yâ Sîn'dür kaşuñla kirpigüñ Tâ Hâ
 Tanugdur ellezî esrâ bu mi'râc ü bu esrâ ya (N: G 385/4)

o. İnnâ Fetahnâ

Kirpik Fetih Sûresi 1. ayette geçen İnnâ fetahnâ" [bkz. Alın, Cebîn/İnnâ fetahna] ifadesi ile irtibatlandırılıyor:

Kaşları nasrun mina'llâh çün saçı fethun karîb
 Kirpügi innâ fetahnâ çeşmi ma-zâga'l-basar (N: G 61/9)

p. Gülistan

Şair, kaş, kirpik ve zülf ile sevgilinin yüzünde bir gülistan oluştuğundan bahsediyor. Şairin, burada renk unsurunu göz ardı ettiği ortadadır:

Te'âlâ'llâh ne zîbâsan ki hüsnüñ devr-i bâğında
 Kaşuñla kirpigüñ zülfüñ yüzüñde gül-sitân oldu (N: G 449/3)

2. Fonksiyon itibariyle kirpik, müje:

a. Cadı

Sevgilinin kirpikleri cadıdır [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Cadı]:
 Yüzi gül gözidür nergis teni berk-i semenden ter
 Velî kirpükleri cādû yüregi seng-i hârâdur (KB: G 30/4)

b. Dil-âver

Kirpik, âşığın gönlünü alır:

Kaşuñla kirpigüñ adı cihânda

Dil-âverdür dil-âverdür dil-âver (N: G 75/6)

[Ayrıca bkz. (N: T 159)]

c. Yağmacı

Sevgilinin gözleri, gönül evini dalarken, kirpikleri âşığın canını yağmalar:

Taladı gözleri göñülüm evin

Kılur kirpükleri cânımı gâret (KB: G 159/2)

d. Tarrâr

Beyitteki leff ü neşr ilgisini göz önünde bulundurursak kirpiğin tarrâra yani yankesici ve hilekâra benzetildiğini görüyoruz:

Kaşuñla kirpigüñ zülfüñ yüzüñde beñlerüñ dahı

Biri 'ayyâr biri tarrâr biri mekkâr biri câdû (N: G 354/5)

e. Kâfir

Nesîmî aşağıya aldığımız tuyugta kirpik için kâfir ifadesini kullanıyor:

Tîz ider cânuma hançer kirpigüñ

Kıldı dil mülkin müsahhar kirpügüñ

Hükm ile hûn-rîz ü kâfir kirpügüñ

Âlemi tutdı ser-â-ser kirpügüñ (N: T 159)

f. Kan içici

Kirpik, âşığın kanını içmek ister. Oysa yürek zaten gamze tarafından yaralanmıştır:

Göz kara itdi kirpügüñ içmege kanını

Bu yüregüm ki gamzeñ anı rîş idip-durur (A: G 217/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 57/6)]

g. Cana kast edici

Kirpiğin gözle birlik olmasının sebebi, âşığın canına kast etmesidir:

Kirpügüñ birle gözüñ yenge bir oldugı sebeb

Bu ki cân kasdın ider ol iki 'ayyâr dirîg (A: Z 9/2)

h. Esir alıcı

Kirpik, âşığı esir alır:

Kirpigüñ esîriyem şol ala gözlü fitnenüñ

Kimse anuñ hayâline âline ala düşmesün (N: G 338/3)

i. Eşrât-ı Sâ'at

Sevgilinin kaşu, kirpiği ve zülfü, eşrât-ı sâ'attır [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Eşrât-ı Sâ'at]:

Meger eşrât-ı sâ'atdür kaşuñla kirpigüñ zülfüñ

Ki hayrân oldı hasîbler bu Kur'ânuñ hisâbından (N: G 321/3)

j. Kîş

Âşık, sevgilinin kaşını görünce, kirpiğin dinine, mezhebine girmiştir:
 Kaşın görelî kirpüginüñ kîşine girdüm
 Îd eylerem ol dem velî kurbânına teşne (KB: G 908/4)

k. Vahiy

Kaş ve kirpik âşığa gelen vahiydir:
 Kaşuñla kirpigüñ vahyi maña geldi vü bildürdi
 Ki sensen 'arş ile kürsî yüzüñ yazusı Kur'ândur (N: G 58/3)

3. Konum itibariyle kirpik, müje:

a. Çavuş

Yüz han, kirpik de bu hanın çavuşudur. Farsçası serheng olan ve bugün "çavuş", "başçavuş" şeklinde askerî bir terim olarak yaşayan bu kelime eskiden, saray ve saray dışında muhtelif vazifeleri yerine getiren görevlilere verilen bir unvandı. Çavuşlar, divan toplantısına gelen vezirleri, kazaskerleri, defterdarları ve elçileri karşılamak, padişah ve vezir-i azam tarafından verilen emri tebliğ etmek, idam hükümlülerini icra etmek, savaş sırasında askerin gerilemesine veya kaçmasına engel olmak gibi birçok görevi yerine getirirlerdi.²²⁷ Kirpik de yüz hanını âşıkların bakışlarından korumaktadır:

İy gözi karahçı lebi sâkî beni mey-nûş
 Viy kaşları hâcib yüzi han kirpügi çavuş (KB: G 729/1)

²²⁷ Özkan, a.g.e., s. 111.

b. İmâm

Nesîmî, şiirlerinde dînî sembolleri çokça kullanmaktadır, sevgilinin sureti Mushaf olunca, kirpik, kaş ve zülf de imam olur:

İy cihân 'ışk ehline sensüz harâm
Her dem olsun yüzüne yüz miñ selâm
Sûretüñ Mushafdur iy Tûbâ-hırâm
Kirpigüñ kaşuñla zülfüñdür imâm (N: T 232)

Bir güzellik unsuru olarak kirpik

Sevgilinin, kirpiği çoğu zaman, kaş, göz ve gamze ile beraber kullanılmaktadır. Kirpiğin en çok oka benzetildiğini görüyoruz. Bu ok, keman kaşlar tarafından âşığa atılmaktadır. Bunun yanında, kirpik, kan dökmeye her an hazır bir hançer, âşığın yüreğini dilen bıçak, ciğere vurulmuş neşter, gönle saplanıp yüreği kebab eden şiş, dudağa giden yolu kapatmış diken olarak da anlatılmıştır. Kirpiğe yakıştırılan sıfatlar, genellikle şiddet içeren, şiddeti çağrıştıran kavramlardır. Kirpik cadı, gönül evini garet kılan yağmacı, yüz hanına bağlı bir çavuştur. Buna bağlı olarak kirpik, kan içici, cana kast eden, esir alan, gönlü zapt edendir. Kirpik, gerek şekil gerek de renk bakımından bu tür benzetmelere imkân vermektedir.

Sevgilinin dudakları bala benzetilirken, kirpik arıdır. Bu arılar, zülfe düşen gönle de üşüşürler. bunların dışında bir beyitte [bkz. (KB: G 908/4)] kirpik dine, mezhebe benzetiliyor.

Nesîmî, temsilcisi olduğu Hurufilik akımının etkisiyle, kirpiği bambaşka alanlara çekerek ona farklı anlamlar yüklemiştir. Nesîmî'nin şiirlerinde kirpik, bazen hat, bu hatlardan oluşmuş sure (Tâhâ, Fetih, Fatihâ) bazen, vahiy, bazense Kur'an-ı Kerim'i çağrıştırmaya bir unsur olur. Nesîmî'de kirpiğin benzetme alanı, Tevrat, İncil ve Zebur'a kadar uzanır.

F. Gamze:

1. Kesici ve delici cisimler:

a. Ok, hadeng, sihâm, tîr

Sevgilinin gamzesi oktur:

Meni meni meni gamze ohı ile urdı

Senüñ senüñ senüñ ol câdû gözlerüñ yek-ser (N: G 152/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 12/8; 16/4; 101/3; 120/3; 124/3; 150/1; 187/1; 190/2; 214/1; 216/7; 235/2; 259/5; 373/6; 423/6; 490/3; 503/1; 523/8; 542/1; 594/7; 619/2; 629/5; 644/1; 690/2; 713/6; 714/1; Z 15/5;), (KB G 8/3; 34/4; 72/1; 79/4; 98/4; 122/2; 124/5; 132/3; 161/1; 171/6; 174/3; 207/1; 227/3; 232/3; 260/3; 262/4; 275/3; 277/1; 291/5; 305/2; 311/2; 327/7; 349/3; 376/1; 412/4; 415/2; 416/1; 416/5; 419/5; 453/2; 462/3; 481/3; 484/2; 495/3; 527/2; 563/3; 571/5; 572/2; 572/3; 602/3; 610/2; 615/7; 673/5; 682/6; 690/3; 692/4; 710/4; 714/3; 721/7; 749/5; 814/1; 847/1; 884/1; 901/1; 904/2; 923/1; 953/3; 967/2; 971/3; 991/7; 1068/6; 1075/6; 1079/2; 1087/3; 1093/2; 1098/5; 1099/3; 1131/5; 1147/1; 1166/1; 1189/1; 1206/6; 1208/1; 1209/1; 1211/5; 1236/3; 1243/3; 1260/2; 1314/6), (N: G 44/4; 83/4; 166/4; 209/1; 299/5; 422/7; TB II-2/8; II-5/10; T 64)]

Sevgilinin gamze okları canları hedef almaktadır. Sevgili uğruna cümle canlar telef olsa da, gam değildir:

Gamzeñ hadengi cânları kılup-durur hedef

Aña ne gussa cümlesi olur-ısa telef (A: G 330/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 389/2; 408/6)]

Sevgilinin gamze okları, cevşeni yani zırhı bile delip geçecek güçtedir. Bu oklar âşîğın gönlüne tesir ettiği için elbette cevşenle gamze oklarından korunmak mümkün değildir:

Gamzeleri cevşen deler ü yüregi yarar
Gözleri geh esrük ü geh haste nedendür (KB: G 1180/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 522/3)]

Keman kaştan atılan gamze okları her an âşîğın can ve ciğerine girer:
Cân u cigerdür urduğı her lahza bî-güman
Kaşuñ kemânı gamzeñ ohını niçe ata (A: G 30/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 2/6; 156/4; 160/2; 215/1; 217/1; 229/1; 365/7; 372/1; 395/4; 409/3; 551/5; 553/3; 583/1; 606/1; 714/8), (N: G 78/5)]

Gamze oklarının hedefi bazen de âşîğın gözüdür. Âşîğı gözünden vurur:

Gözüñ çekmiş-durur müşğîn kemânı
Ki ura gamze ohi-y-ıla çeşm ü cânı (A: G 731/1)

Sevgili, gamze oklarını salarken kendini kaybeder. Şair, sevgiliye kastettiği şeyin can olduğunu hatırlatma ihtiyacı duyar:

Atma yürege gamzeñ ohın kan degül midür
Her dem bu kasdın eyledüğüñ cân degül midür (KB: G 1209/1)

Sevgilinin gamze oklarına ne Rüstem [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Rüstem], ne Ali, ne de Hamza [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Zalimlik] dayanabilir. Beyitte sayılan üç isim de tarihte kahramanlıkları ile destanlaşmış kişilerdir:

Nigâr gamzesi ohına hîç yürek döymez
Egerçi Rüstem-i destân Alî vü Hamza begüm (KB: G 697/3)

Gamzenin attığı okları görenler, sevgilinin kiminle cenk ettiğini merak ederler. Sevgilinin âşîğı bir ok atıp bırakmadığını, ona peşpeşe oklar savurduğunu görüyoruz:

Kurmuş kemânı gamzeñ ü atmış hadengi râst
Girü bu fitne kimüñ-ile diler ide ceng (A: G 349/5)

Âşık, sevgilinin oklarından şikayetçi değildir. Hatta “ok atacaksan bana at” der. Çünkü can, âşığın değil, sevgilindedir zaten. Âşığın kanı da sevgiliye helaldir:

Gamzeñ ohını atar-ısañ baña at girü
Kim cân senüñ-durur saña kanum halâl ola (A: G 38/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 370/5; 444/7; 660/6)]

Eğer, gamze oku âşığın canına saplanırsa, âşık bundan gam değil saadet duyar:

Ger yara ura gamzeñ ohı câna ne gussa
Kim yâr ohı yâre olur sehm-i sa'âdet (A: G 92/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 86/1; 237/4; 245/5; 354/9)]

Çünkü, sevgili oklarını ağyara değil âşığa atmaktadır. Burada kastedilen yâr, sevilen değildir, çünkü sevgili, âşığın aşkına karşılık vermez. Ağyara oluşturduğu tezatla beraber, yâr “tanıdık, bildik” anlamında kullanılmıştır:

Yüregi gamzeñ ohı yara düşdi
Zi oh ki agyârı kodı yâra düşdi (A: G 718/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 113/5; 213/1; 451/4; 607/7)]

Âşık bilir ki yaraya sabır edenler yâra yarar, layıktır:
Ol gamzenüñ peykânına cânımı itmişem esîr
Yâra nicesi yaraya sabr eylemeyen yaraya (A: G 571/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 195/4)]

Gamzenin yaralamadığı gönül yoktur, çünkü o kaza okudur, ondan kimse kaçamaz:

Derbeder ben geziben çoh halka-i der kahmışam
 Ger kazâdur gamzeñüñ ohı mukadderdür begüm (KB: G 604/11)
 [Ayrıca bkz. (A: G 57/2; 154/3; 174/4; 250/6; 365/2; 455/3; 475/2;
 523/2; 569/6; 650/6), (KB: G 1146/2; 1282/1)]

Öyle ki gamzenin attığı gibi bir oku kaza dahi atamaz:
 Kaşuñ kemânı şöyle atar gamzeñ ohını
 Kim bî-gümân kazâ dahi atmaz bu resme tîr (A: G 151/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 584/1; 703/4)]

Sevgilinin gamzesi sürekli tetiktedir. Her an atılmaya hazır vaziyette beklemektedir:

Peyveste kurludur kaşuñ gamzeñ hadengin atmaga
 Ne cânlar olur gör hedef bu âl-ile yay karaya (A: G 571/2)

Gamze oklarına çare, okları atan sevgilidendir. Gamze oklarına ancak "la'l-i lebler" şifa olabilir:

Gamzeñ ohına gönülüm em sordı cânım
 Ben la'l-i leblerüñi bu yaraya em didüm (KB: G 443/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 220/4)]

Âşığın canına gamze okları yağar, bunu görenler dert sansa da yağın aslında dermandır:

Gözlerüñden gamzeler kim yağar işbu cânuma
 Derd sanurlar ırahdan lîk dermân dökilür (KB: G 718/3)

b. Hançer

Sevgilinin gamzesi karşısında âşık şaşkına dönüp gamzenin tam olarak neye benzediğini kestiremez:

Gamze midür ol ya hancer mi ya-hûd tîr-i hadeng
Saç mı ol dırâ'-yı Dâvudî veyâ 'anber-kemend (A: G 120/3)

Gönül sevgilinin oklarına esir olmak istemiş, sine bununla da yetinmeyerek bağrını gamze hançerlerinin delmesini talep etmiştir:

Tîr ü hadengüñe göñül istedi kim esîr ola
Sîne aña doyamadı bağrını deldi hançeri (N: G 454/10)

Gamze hançeri, Hindû gözün [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Hindû] elindedir:
Hûn-ı cigeri gözlerüm ahıda zarûret
Çün Hindû gözün aldı ele hâncer-i hûn-rîz (KB: G 6/5)

c. Neşter

Gamze âşığın yüreğine neşter vurursa, şaşmamak gerekir çünkü âşığın yüreğinde kan toplanmıştır, onun da çaresi hacamat [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Tabîb] tır:

N'ola urur-ısa gamzeñ yüregüme nişter
Dem imtilâsına çâre hacâmat-ıla-durur (A: G 175/6)
[Ayrıca bkz. (KB: G 970/7)]

d. Kılıç

Mısırdaki yapılan kılıçların eskiden değerli olduğu²²⁸ bilinmektedir. Mısır yapımı kılıç, sarhoş bir Türk'ün eline geçmiştir, nereye sallayacağı, kime saplayacağı belli olmaz. Burada esrik Türk'ten kasıt göz olmalıdır:

Gamzeden mısırî kılıç virmişsen esrük Türküñe
Kan bahâsuz munca kan itmek dilersen itmegil (N: G 228/7)

²²⁸ Pala, a.g.e., s. 315.

Gamze, âşığı öldürmeye kast eden bir kılıçtır. Bu kılıçla ölmek âşığa evladır. Çünkü âşık, gamze kılıcıyla can verirse şehit olur:

Kasd eyledi kim bini şehîd eyleye gamzeñ

Çün kim ölecek bâri bu gâzi kılıc evla (A: G 687/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 290/4; Z 16/3)]

e. Niş

Niş, arı, akrep gibi böceklerin iğnesi, diken ve zehir²²⁹ olarak tanımlanıyor. Nûş edildiğine göre, zehir anlamı kast edilmiş olmalı. Âşık gamzenin zehrini nûş eder. Onun zehrinde bile şifa ümidi vardır:

Nûş ola niş-i gamze lebüñ yâdı-la baña

Sıhhatdur ol maraz ki ümîd-i şifâsı var (A: G 254/6)

2. Fonksiyon itibariyle gamze:

a. Kemân-keş, okçu

Sevgilinin gamzesi usta bir okçudur ve kana susamıştır:

Kemân-keş gamzeñ ider girü âşûb

Susamışdur meger ol kana beñzer (A: G 239/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 445/4)]

Âşık gamze okçusunun attığı oklara “oh” der. Şair, “oh” ve “kani” kelimelerini iki anlama gelecek şekilde kullanıyor. İlk olarak gamzenin attığı oklar cana saplanır, âşık bunun ok olduğunu bilir fakat ortada kan görünmez

²²⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 840.

veya oku göremez “Kanı, nerede gözükmey?” der. İkincisi gamze oklarına karşı âşık “oh” der ve bu okların devamını ister ve “kanı” yani “hani nerede gözükmey?” der:

Gamzesi oh urur câna ki kanı gözikmey
Ben oh direm ol oha velî kanı gözikmey (KB: G 1082/1)

Kemankeş gamzenin attığı oklar, kaza oku gibi hiç sapmaz, onun bir okuna yüz bahadırın dayanması mümkün değildir:

Kazâdur ol kemân-keş gamzeñ ohı
Bir atışına döymey yüz bahâdur (A: G 166/2)

Sevgilinin gamzesi iyi bir okçudur. Öyle ki bin ok atsa birini bile iskalamaz:

Gamzesi câna şöyle atar ohı
Ki itmey anuñ birini biñde hatâ (A: G 15/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 344/5; 359/2)]

Gamze o kadar iyi bir okçudur ki, Ares [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Merrîh ü Zuhâl-Göz, Çeşm, ‘Ayn/Keman-keş, okçu], dirilip gamzeyi görseye ya hata eder yani hedefi tutturamaz ya da okunu kırıp atar:

Eger gamzeñ hadengini dirülübey göre Ares
Tahayyürden elinde ohı hatâ eyleye yâ sına (A: G 590/3)

b. Türk, Türk-i Hitâ

Sevgilinin gamzesi Türk [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Türkmen, Türk]’tür:

Gamzesi Türkî gözünüñ bu yürekde su komaz
Gözüme işveleri gerçi ki ‘ummân yazmış (KB: G 647/4)

Bu beyitte, şair daha özele inerek gamzeyi Hitâ Türk'üne benzetmiştir.
Türk-i Hitâ ok atmada ustadır:

Her lahzada biñ zahm urur cânuma gamzeñ
Hod Türk-i Hitânuñ işi tîr-ile kemândur (A: G 172/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 585/1; 588/3)]

c. Cellat

Sevgilinin gamzesi cellâttır:
Ne gam cellâd oldı-y-ısa gamzeñ
Çün oldı dudaguñ 'İsî-i Meryem (A: G 431/2)

Gamzeye can alma emrini verense sevgilinin şirin dudağıdır:
Gamzeñe ider işâret cânum almaga lebüñ
Cânı şîrîndür ne kim iderse ol şîrîn ider (A: G 199/3)

d. Cânî

Sevgilinin gamzesi cânîdir:
Din vireyüm gamzeñe gerçi ki cânîdür ol
Dil dir isem gözüñe dil dile depretmegil (KB: G 53/3)

e. Harâmî, yağmacı, yakıcı

Sevgilinin gamzesi, âşığın aklını yağmalar, kâfirlerin içinde bile böylesi
bir yağmacı yoktur:

Vech ile gamzesi anuñ 'aklumu gâret eyledi
Kimse bu resme görmedi kâfir içinde gâreti (N: G 418/10)

Gamze, bir eşkiyaya benzetilmiştir. Âşığın yüreğine korku vermektedir. Fakat âşığın gönlü haraptır; oradan bağ ve haraç alınması mümkün değildir:
 Ne korhudur ki virür gönlüme benüm gamzeñ
 Harâb yirden ala mı kimesne bâc u harâc (A: G 100/6)

Âşığın sadece canı vardır. Cana kıymak ise Kur'an-ı Kerim'de açıkça haram kılınmıştır.²³⁰ Fakat, şair, aşkıdan dolayı kanını sevgiliye helal ediyor:
 Halâl uyhuyı gözüme harâm itdi senüñ derdüñ
 Harâmî gamzeñe 'ışkuñ bu kanımı helâl eyler (A: G 180/6)

Gamze, gönül şehrini yıkar, âşığınsa buna karşılık elinden gelen ağlamaktır:

Ger inanmazsañ ki gamzeñ yıhdı göñlüm şehrini
 Bes bu feryâdum nedendür dîde kandan nem durur (N: G 103/3)

f. Gammâz

Sevgilinin gamzesi gammadır. Şâirin aşkını ifşâ eder:
 Ben gizler idüm 'ışkumı ağıâr gözinden
 Nâgeh sırumı gamze-i gammâz ele aldı (KB: G 1066/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 1/7), (N: G 237/5)]

²³⁰ Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitap'ta) şunu yazdık: "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir. **Mâide**/32
 Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır. **Nisâ**/93

g. Zâlim

Gamze âşığa cefa ettikçe, Ahmedî doymaz, çünkü cefa sevgiliden gelmektedir:

Cefâ itdükçe gamzen Ahmedîye
Senüñ olduğu-çun toymaz cefâdan (A: G 488/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 208/4; 229/5; 610/2)]

Gamze âşığa o kadar cefa eder ki ona dayanmak mümkün değildir:
Bu cevri ki Ahmedîye gamzeñ ider
Niçe bir döysün âhır cânı yoh mı (A: G 677/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 85/1; 114/5; 139/5; 167/6; 324/6; 390/1; Z 4/11)]

Gamze, âşık kendisine kurban olduğu için cefa eder. Gamze zulmü kendisine iş edinmiştir:

Kurbânuñ oldug-ıçuñ ider cânuma cefâ
Gamzeñ ki zulmü kendüzine iş idip-durur (A: G 217/4)

h. Can alıcı

Gamze, âşığın canını ve gönlünü almış fakat sakinleşememiştir, onun asıl kastı âşığın dinine ve imanınadır:

Dil ü cân alıbanuñ olmadı gamzeñ sâkin
Dahı anuñ kasdı meger dîn-ile îmâna ola (A: G 17/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 58/3; 145/5; 219/1; 220/1; 249/3; 277/3; 381/4; 561/3; 600/6; 677/3; 707/6)]

Sevgilinin gamzesi, âşığı katletmek istiyor. Âşık buna dünden razıdır çünkü âşık sevgili tarafından katledilirse şehit olacaktır:

Gamzeñ diler ki katil-i gâzî ola ne gam
Ol katlden ki anda şehâdet bula katîl (A: G 387/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 272/5; 382/6; 447/3)]

Gamzenin âşığı canını almakla korkutması boşunadır, çünkü âşık zaten başına geleceği bilir:

Cânuñ alam diyü beni gamzeñ ne korhıdur

Ben bunu bilürem ki olısar her-âyine (A: G 619/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 97/2; 383/6)]

Bir işaretle yüz bin âşığın canını almak, gamzenin koyduğu bir kanundur:

Bir işâretle diler gamzeñ ki yüz biñ cân ala

Bu siyeh-dil gör ki 'âlemde ne kânûñ eylemiş (A: G 307/4)

i. Kan dökücü

Âşık, gamzeye kanımı dökme dedikçe, gamze ısrarla âşığın kanını dökerek canını almaya çalışır:

Didüm kim dökmesün kanımı gamzeñ

Didi kanuñ döker cânuñ alur hem (A: G 470/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 7/5; 395/1; 396/5; 566/4; 707/6), (KB: G 155/4; 902/2), (N: G 456/7; TB II-5/10)]

Gamze tarafından kanı dökülen âşık, Maide Suresi 45. ayet²³¹te geçen “el-cürûhü kısâs” sözünü hatırlatır yani “yaralar da kısasa tabidir.”:

Yüzüñ hayâline düşde gözüm nazar itdi

Kanın döker yire gamzeñ ki “el-cürûhü kısâs” (A: G 311/4)

²³¹ Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, diş diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffâret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir. **Mâide/45**

j. Kan içici

Gamze kan içmeye karar verdi mi ondan kurtuluş yoktur:

Girü kan içmege göz kara eyledi gamzen

Kim ola işbu belâdan ki kurtara cânı (A: G 701/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 78/5; 127/5; 172/7; 270/2; 453/5; 670/4; 679/3),

(KB: G 84/7)]

k. Esir alıcı

Gamze ne kadar can varsa hepsini esir alır:

Ne cân ola ki gamzeñ anı itmedi esîr

Ya ne göñül ki zülfüñ anı kılmadı şikâr (A: G 147/6)

l. Bî-emân

Sevgilinin gamzesi bi-emandır

Didüm kim Ahmedî derdüñden ölür

Didi ne çâre gamzem bî-emândur (A: G 157/9)

[Ayrıca bkz. (A: G 239/6)]

m. Arbedeci

Sevgilinin gamzesi arbedeci; gözü haramîdir:

İy bâd-ı sabâ menden ilet yâra selâmı

Şol gamzeleri 'arbedeci 'aynı harâmî (N: G 412/1)

n. Cadı

Sevgilinin gamzesi cadıdır. Bu cadı, âşığa çok zulm etmiştir. Buna rağmen âşığın isteği sevgiliyi bir kez daha görebilmektir:

Gerçi kim ol gamze-i cādû çoh itdi baña zulm
Görsem iy Hak bir dahı ol fitne hûn-hârı n'ola (A: G 7/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 253/4; 257/5; 415/4; 589/1; 717/4), (N: T 88)]

o. Sihirbaz

Gamze ahir zamanda sihir yapmaktadır:
Gözün âhır zamânda 'ayn-ı fitne
Kamer devrinde gamzeñ sihr-i mutlak (A: G 338/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 332/2; 719/3)]

Gamze, yüzün emriyle sihir yaparak âşıkları hayrete düşürür:
Yüzi nev-rûz digil gamzeñe kim zulmı kosun
Niçe mekr-ile muhayyer ide ol 'uşşâkı (A: G 719/3)

Gamze, canları sihir ile almaktadır. Büyülenmiş olan âşık acı hissetmez. Belki de can vermek ona tatlı gelir:

Cân alur sihr-ile gamzeñ ölü dirildür lebün
Ne 'aceb fitne-durur ol bu ne nâzük yeng olur (A: G 265/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 694/5)]

Hatt,hâl ve gamze, sevgilinin yüzüne tâbî bir askerler gibidir. Hatt ve hâl can mülkünü tutmuş, gamze de âl ile gönül vilayetini ele geçirmiştir:

Cân mülkini dutalı yüzün hatt u hâl-ile
Aldı gönül vilâyetini gamzeñ âl-ile (A: G 567/1)

p. Fitneci

Gamze, fitneler koparır:

Cihânda fitneler kopar çü cân gamzelerin aydur

Kıyâmetler kopar çünkim gönülüm kâmetin söyler (KB: G 802/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 7/5; 349/5)]

Gamze, cihanı baştan başa fitne ile doldurmuş, kıyâmet koparmaktadır:

Cihân toldı ser-â-ser mevc ü fitne

Meger gamzeñ koparısar kıyâmet (A: G 87/4)

Fitneyi çıkaran gamze olunca melekler bile bu fitneye uyacağa benzer:

Melek kim fitneye uymadı uymaz

Senüñ gamzeñ göricek uya beñzer (A: G 159/6)

Gamze, ahir zaman fitnesini uyandırır:

Görün şol gamzeyi kim uykusundan

Uyârdı fitne-i âhır zamânı (N: G 445/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 119/5; 216/1; 557/2), (N: G 314/6)]

q. Mestâne

Sevgilinin gamzesi mesttir, bu halde âşığın gözüne daha güzel görünür:

Gerçi hoş olmaz humâr hîç-sıfatdan

Gamze-i mestânesi humâr ile hoşdur (N: G 62/4)

r. Bîmâr

Sevgilinin gamzesi bîmârdır. Burada bimar baygın bakışı nitelemektedir:

Gamzesi bîmâr ü 'aynı nâ-tûvândur sanma kim
Kimse hâlin bilmez anuñ uşta hâli mendedür (N: G 140/10)

s. Kazâ-yı dîn ü dil

Gamze, aşğın gönlü ve dini için kazadır, beklenmedik bir anda gamzenin her ikisini de alması veya bunlara zarar vermesi mümkündür:

Didüm gâmzeñ kazâ-yı dîn ü dildür
Didi zülfüm belâ-i 'akl u cândur (A: G 157/7)

t. Hâkim

Gamze, âşğın canını almak isterse, ona itiraz olmaz çünkü o hâkimdir:

Ger cânum ala gamzeñ ü gerdine kasd ide
Hâkimdür aña kimsene idimez i'tirâz (A: G 313/5)

u. Ve'n-nâzi'at

Nesimî, gamzeyi Nâzi'at Sûresi [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Ve'n-nâzi'ât] ile ilişkilendiriyor:

Gözlerüñ gamzeñ mu'ayyen gösterür Ve'n-nâzi-at
Kaşlaruñ makhûr idüpdür leşker-i Ve'l-âdiyât (N: G 24/1)

Bir güzellik unsuru olarak gamze:

Gamze, sevgilinin yan bakışı olarak tanımlanmaktadır. Somut bir güzellik unsuru olmamasına rağmen, şairler tarafından çokça işlenmiştir. Şairler, gamzeyi somutlaştırarak anlatmaktadırlar.

Diğer güzellik unsurlarıyla beraber değerlendirdiğimizde, yan bakışın genellikle hareketsiz duran sevgilinin yaptığı çok nadir hareketlerden birisi olduğunu görüyoruz. Bu nadir hareketler ise âşığın, canına kasteden, onun kanını dökmeyi amaçlayan hareketlerdir.

Sevgilinin yan bakışı bazen ok olup âşığın kalbine saplanır, hançer ve kılıç olup onun bağırını deler, neşter olup onu hacamat eder. Bazen de gamze okçu olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle gamze bir Hıtâ Türk'ne benzetilir.

Sevgilinin gamzesi sosyal hayat içerisinde zalimliğiyle öne çıkan, cellat, haramî, yağmacı, yakıcı, arbedeci, cânî sıfatlarıyla anlatılır. Fitneci, gammaz, bîmâr ve mest sıfatlarıyla anılır.

Âşık için gamzeye can vermek kimi zaman tatlıdır, bu tatlılık gamzenin yaptığı sihre bağlanır. Sihirle büyülenen âşık, canının acısını hissetmez. Can almaya bağlı olarak, Kıyamet alametlerinden birisinin de cinayetlerin çoğalması olduğunu biliyoruz. Nitekim sevgili gamzesiyle kıyamet koparır.

Divan şiiri, mecrasında sevgilinin kendisini ifade edeceği bir mecra olmadığı için tek ve mutlak sevgiliyi şairin sözlerinden tanıyoruz. Âşık yani şair, sevgiliyi nasıl görüyorsa ve belki de nasıl görmek istiyorsa o şekilde anlatmaktadır.

G. Yanak, Hadd, Ârız:

1. Renk ve parlaklık itibariyle yanak, hadd, ârız:

a. Gül, verd

Sevgilinin yanağı rengi bakımından benzetmelere konu edilmiştir. Bu benzetmelerin başında gül gelmektedir.

Sevgilinin yanağı güldür:

Gözüm bir ebrdür giryân sanasın

Yañağuß verd-i handân olalidan (KB: G 549/4)

[Ayrıca bkz. (A: TB III-7/3; G 1/2; 8/4; 15/3; 59/2; 123/1; 136/5; 167/4; 179/2; 185/6; 193/2; 239/2; 315/1; 325/5; 422/2; 422/3; 462/4; 485/7; 528/6; 547/4; 565/2; 656/6; 676/17; Z 4/2), (KB: G 97/1; 157/14; 315/15; 349/5; 456/2; 575/1; 602/5; 604/1; 700/5; 707/5; 722/4; 792/4; 834/5; 899/5; 934/2; 959/2; 1246/2; 1296/8; 1135/3), (N: G 13/4; 15/4; 44/5; 50/13; 52/2; 73/9; 76/2; 106/2; 107/3; 120/4; 126/7; 126/9; 133/1; 138/7; 155/5; 172/3; 202/10; 222/3; 224/4; 236/8; 251/6; 251/8; 257/7; 282/2; 312/3; 338/1; 359/3; 354/1; 366/6; 373/4; 385/8; 390/1; 390/6; 412/4; 412/10; 413/1; 436/3; 446/7; T 239; 269)]

Gül yanaktan ayrılık, laleyi ateşe yakar. Lalenin içinin yanmış olmasının sebebi budur. Bu ayrılık âşığın yüzünü za'ferân yani safran çiçeği, gözyaşlarını ise erguvana döndürür:

Gül yañağuß firâkı ki oda yahdı lâleyi

Yüzümi za'ferân yaşımı ergavân ider (A: G 228/2)

Sevgilinin gül yanağının iştıyakıyla âşığın gözleri lâle-i nu'mâna benzemiştir:

Nergis gözüñ ü gül yañağuß iştiyâkı-la
 Beñzedi râst lâle-i nu'mâna gözlerüm (A: G 419/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 353/2; 520/7)]

Âşık, kendisini bülbüle benzetiyor, bu bakımdan âşığın gül yanağa karşı ağlaması ayıp karşılanmamalıdır:

Ger yanaguñ hasretinden aglasam 'ayb itme kim
 Bülbüli şevkında giryân şol gül-i handân ider (N: G 84/9)
 [Ayrıca bkz. (N: G 45/4; 51/4)]

Sevgilinin güzelliğini anlatmak isteyen yakut hatlar, gül yanağın üzerine reyhanî yazı yazmıştır:

Nesh ideyim diyü yâkût hatın hüsnini gör
 Ki gül üsünde niçe şîve-i reyhân yazmış (KB: G 646/2)

Şair, sevgilinin yanağını güle benzetmekten çekinir:
 Gül ne çiçekdür kim anı beñzedem ruh-sâruña
 Hansı gülzâruñ ruhuñ tek bir gül-i handânı olur (N: G 95/12)

Gül sevgilinin yanağını görünce hayrete düşmüş ve ona hayran olmuştur. Yanağın benzerini bulmak imkânsızdır:

Gül yañağußuñ şavkı-la hayrândur u vâlih
 Pes saña kim oldı dahı kim ola müşâbih (A: G 593/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 117/3; 357/3; 653/4)]

Gülün sevgilinin yüzüne öykünmesi ancak bir hayaldir. Fakat hayâ ehlinin böyle bir hayal kurması bile doğru değildir:

Yañağußa ne hüsnî-y-le öykine gül
 Hayâ ehli nice ider bu hayâli (A: G 703/5)

Güle kırmızı rengini veren sevgilinin gül yanağının alıdır:

Hilâle döndi kamer kaşlarıñ hilâlinden
 Boyandı kana kızıl gül yañağınñ âlinden (N: G 335/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 273/2; 473/4; 609/2), (N: G 393/5)]

Gülün bunca diken arasında açıp gülmesinin sebebi, bülbülün onu sevgilinin yanağına benzetmesidir:

Bülbül güli yañağınña beñzetdi subh-dem
 Gül bunca hâr içinde açılıban oldı şâd (A: G 124/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 562/4)]

Nesîm, güle yanaktan haberler getirmektedir. Gül, yapraklarına nesîmin naklettiği her şeyi kaydetmektedir:

Ne ki nakl itdi yañağından nesîm
 Gül anı derc eyledi evrâkına (KB: G 306/3)

Gül, sevgilinin yanağını görmüş ve utancından kıpkırmızı olmuştur:
 Gül-gün ruhuñ güli semeni şerm-sâr ider
 Yüzüñ hayâli gözlerümi lâle-zâr ider (N: G 83/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 230/5; 399/1; 559/2; 587/1; 614/6), (N: G 413/4)]

Sevgilinin yanağının aksi bağa erince, gülü ter basmıştır:
 İrdi bâga yañağınñ 'aksi meger
 Kim hayâdan oldı gül gark-ı 'arak (A: G 332/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 334/7; 559/2)]

Gülün sevgilinin yanakları karşısında terlemesi ile gül suyu oluşur:
 Gülden gül-âb niçe kopar anda bilinür
 Ki gül yañağlarıñña hayâyile der düşer (KB: G 50/2)

Şair, yanağın gülünden bahsetmeye başladı başlayalı, rengin söz ile toplantı yerlerini şenlendirmiştir:

Zikre getürelî yañağın gülin Ahmedî
Rengîn söz-ile kıldı müzeyyen mahâfili (A: G 679/7)

Sevgilinin yanağı gülistandır:
Dime her tikene sen bâg u gülistân epsem
Ki men ol ‘ârız-ı gül-gûna gülistân dimişim (N: G 257/9)
[Ayrıca bkz. (A: TB IV-4/2)]

Sevgilinin yanağı gibi bir gülistan bulunmaz:
Dut ki gözlerüñe beñzer açıla nergis-i mest
Yañağın bigi eyit tâze gül-istân ola mı (A: G 676/12)

Yarin yanağının rengi gülistana aksetse gül, utancından yüzünü kapatır:

Ger yañağın renginüñ ‘aksi gül-istâna ire
Bürka’-ıla örte hayâsından güli hod-rûy rûy A (TC II-1/2)

Şair, bir hüsn-i tâlil yaparak yanağın gül bahçesine karşı, mağribin renginin kızardığını söylüyor:

Ruhuñ gülzârına karşı kızardı magribüñ rengi
Tulû’-ı maşrıkuñ şekli ‘abîr ü ‘anber-efşândur (N: G 57/4)

Yanağı benle birlikte değerlendiren şair, yanağı gülistan serhattine, beni ise bu gülistana taht kurmuş Habeş şahına benzetir:

Gülistân ser-hadinde taht urupdur
Zehî turfe Habeş şâhâne hâlüñ (N: G 224/6)

b. Lâle

Sevgilinin yanağı laledir:

Yaňaguň u dişüň ü gözlerüň hem zülfüň iy dil-ber
 Biri lâle biri lü'lü biri nergis biri 'anber (A: G 257/1)
 [Ayrıca bkz. (A: TB V-3/2; G 236/4; 274/3; 486/2; 499/4; 536/4; 597/7)]

Sevgilinin yanağı lâle-zardır:
 Gül bigi kamusı reng-ile bûy
 Ol yaňagı lâle-zârı gördüm (A: G 422/3)

Lalenin yüreğinin kara olması, yanak nurunun tecellisinden dolaydır:
 Yaňaguň renginüň 'aksi irişdi lâleye nâ-geh
 Yüregi karara yandı anuň nûr-ı tecellâdan (A: G 484/6)

Sevgilinin yanağının aksi nereye ulaşırsa orada lale biter:
 'Aksi yaňaguňuň n'ireye kim irer-ise
 Lâle bitürür ü gül-ile yâsemîn ider (A: G 167/4)

Zaten yaralı olan lale, yanağın iştiyakıyla hepten kana boğulmuştur:
 Yüzüň firâkı lâlenüň içine urdı dâg
 Yaňaguň iştiyâkı küllî gark-ı hûn ider (A: G 233/6)

c. Şükûfe

Sevgilinin yanağı gibi bir çiçek açmamıştır:
 Açmadı yaňaguň bigi bir ter-şükûfe bâd
 Göstermedi lebüň bigi bir tâze gonca bâg (A: G 325/5)

d. Yâsemin, semen

Sevgilinin yanağı yasemin yaprağıdır:

Cânı benüm yüregümi kan eyleye diler
 Berg-i semen yañağı arasında al ider (KB: G 100/2)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 881/3), (N: G 89/4; 126/11)]

e. Elma

Sevgili elma yanaklıdır:
 Bâdâm gözlü alma yanah şeftâlû tutah
 Cümlesi cem' sende oları direm direm (KB: G 774/2)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 237/1)]

f. Nâr

Sevgilinin yanağı nardır. Bu narın tek bir tanesinin aksi bile bütün
 narenciyeye renk vermeye yeter:
 Yañağun nârı dânesi 'aksi
 Ahmedî rengini eyledi nârenc (A: G 104/8)

g. Rum

Rumların beyaz tenli olmasından hareket eden şair, sevgilinin gül
 yanağını Rum'a benzetmiştir:
 Çîn ü Mâçîn ü Habeş ruhsâre-i Rûm üstine
 Yasamış zengî saçuñ hayl-i hayâli mendedür (N: G 50/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 136/5)]

h. Fireng

Sevgilinin yanağı Frenk'tir. Frenk, Batılı, Avrupalı anlamında kullanılmaktadır. Bu benzetmenin sebebi de Rum'da olduğu gibi bu insanların tenlerinin açık renkli olmasıdır. Beyitte, göz, Hatâ'ya; kaş, Hoten'e; saç Habeş'e benzetilmektedir. İkinci mısradaki ilginç bir şekilde "Hindû bigi yanak" ifadesi kullanılmakta ve "Hindû bigi yanağ"ın niçin Firenk olduğu sorgulanmaktadır. Burada "bigi" kelimesinin yanlış okunduğu veya dizildiği kelimenin aslında "beñi" olduğu yorumunu yapabiliriz:

Gözi Hatâ vü kaşı Hoten gîsûsı Habeş
Hindû bigi yanağı neçün pes Fireng ola (KB: G 349/9)

i. Güneş, gün, hurşit, şems

Sevgilinin yanağı güneştir. Âşık, güneş gibi yanaklara müşteri'dir. Müşteri'nin kastedilmeyen gezegen anlamıyla [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Müşteri Tali'-Göz, Çeşm, 'Ayn/Müşteri] iham-ı tenasüp sanatı yapılmaktadır:

Çün benem anuñ güneş yañahlarına müşteri
Gamze tîri pes neçün pervîn ile kâbîndedür (KB: G 615/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 30/5; 160/4; 520/2; 708/1), (KB: G 275/5; 1301/1), (N: G 88/9; 95/6; 109/6; 131/1; 164/2; 164/8; 171/8; 323/8; 353/1; 382/5; 409/7; 401/10; T 260)]

Güneş sevgilinin yanağından tecelli almıştır. Bu sayede bütün cihan aydınlanmaktadır:

Gün yañaguñdan aldı tecellî budur sebab
Ki anuñ ziyâsı-y-ıla cihân pür-safâ-durur (A: G 222/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 473/1), (N: G 52/2; T 7)]

Güneş, kendisine sevgilinin yanağından ışık ulaşmadığı için titremektedir:

Nîşe ditrer âfitâb irmedi-se

Yañağun 'ışkından aña tâb-ı teb (A: G 52/2)

Ay ve güneş sevgilinin yüzü karşısında utanç içerisinde:

Ay u günü ne vech ile yüzüne nisbet eyleyem

Hüsn-i ruhuñ katında çün ay ile gün sitaredür (N: G 132/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 53/1), (N: G 131/2)]

Ayrıca güneş, sevgilinin yanağını görüp utancından ışıklarını yere düşürmüştür ve sevgilinin yoluna yüzünü sürer:

Ay u gün nûrı yüz süriyü yire

Yanâğunı görüp utandı düşdi (A: G 645/4)

Sabah sevgilinin yanağının hizmetinde sadık bir kuldur:

Kapuñda sâdık-âne-durur subh hidmete

Mihr-ile yañağun dahı nûr u safâ-y-ıçun (A: G 530/8)

j. Ay, mâh, kamer

Yanak, mâha benzetilmektedir:

Bir şâh-ı mâh-ruh saña beñzer görünmedi

Âyînede düzeliden İskender âyine (A: G 612/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 2/4; 639/4), (N: G 58/7; 60/5; 61/5; 140/12; 191/2; 317/4; 323/1; 334/1; 369/1; 385/1; 434/1; T 284)]

Yanağın ay gibi olduğunu anlamak isteyen hüsn-i nazar etmelidir:

Görmek ağızı noktasın nûr-ı basar degül midür

Yañağın ay anlamah hüsn-i nazar degül midür (KB: G 22/1)

Sevgilinin yanağına ay, yıldızlar ve güneş secde eder:
 Sücûd eyler ruh u zülfüñ katında
 Ay ile encüm ü hurşîd-i hâver (N: G 72/6)

Şems²³² ve Kamer²³³ sureleri bile sevgilinin yanağını beğenmiştir:
 Kaşlaruña âyet-i Nûn Ve'l-Kalem hayrân kalur
 Yañağunı sûre-i Şems ü Kamer tahsîn ider (A: G 199/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 207/4), (N: G 332/3)]

Kamer yanağın yöresindeki zülûf, âşığın ömrüdür. Âşık ömrünün bu devr-i kamerde uzun olmasını istiyor. Devr-i kamerle hem zülfün, yanak çevresinde dolandığı hem de ahir zaman kavramı anlatılmak isteniyor:

'Ömrümdür anun zülfi yañağı yöresinde
 Ya Rab uzun it 'ömrümi şol devr-i kamerde (KB: G 947/2)

Yanak, gün ve ayı çarha getirmiş, oynatmaktadır. Bu yönüyle, yanak, elleriyle top çeviren hokkabazlara benzer:

Gün ü ayı çarha getürdi ruhuñ
 İy oyuncu kamer hoş oynarsan (N: G 318/10)

k. Gündüz

Yanakla zülfü bir arada gören âşık, gece ile gündüz kavuşmuş sanır:
 Zülfüñ ile 'ârızunı gösdereliden
 Gündüz ile gicenün kavışmasını gör (KB: G 393/4)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 277/2), (N: G 269/7)]

²³² Mekke döneminde inmiştir. 15 âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki “eş-Şems” kelimesinden almıştır. Şems, güneş demektir.

²³³ Mekke döneminde inmiştir. 55 âyettir. Sûre, adını ilk âyette geçen “el-Kamer” kelimesinden almıştır. Kamer, ay demektir. Sûrede ana fikir olarak, Kur'an'ı yalanlayanlar, çeşitli azap ve helâk örnekleri de verilerek uyarılmaktadır.

I. Seher

Yanak, seher-gâh yani, seher zamanıdır:

Zülf ile ruhsâruñı her kimse kim gördi didi

Şâm ile bir yirde cem' olmuş seher-gâhı görüñ (N: G 223/9)

[Ayrıca bkz. (N: G 89/8; 126/2; 269/4; 392/9)]

m.Zühre

Sevgilinin yanağı Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] yıldızıdır:

Yañagun nûrı Zühre-i zehrâ

Dişüñüñ 'akdi nazm-ı pervîndür (A: G 160/6)

n. La'l

Sevgilinin yanağı renk bakımından la'l [bkz. Dudak, Leb/La'l] taşına benzetilmiştir:

Gören bu la'l yañâguñda derlerüñ dürrin

Sanur ki gül varakında seherde jâle düşer (A: G 247/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 99/4; 423/3; Z 12/3)]

o. Kâfûr

Sevgilinin zülfü anber, yanağı kâfûrdur. Kâfûr, Uzakdoğu ülkelerinde yetişen çiçeği papatyaya benzeyen ve tıpta kullanılan bir çeşit bitkidir. Asıl beyaz kâfûr bu ağacın yapışkan olan zamkı; renkli, yarı şeffaf ve kolay kırılan, kuvvetli kokan bir madde imiş. Eski tıpta üçüncü dereceden soğuk ve kuru olarak kabul edilir. İştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, başağrısını

dindirici, uyku verici ve cinsî istekleri artırıcı özelliklere sahip imiş. Kâfur ağacının kendisi büyük, odunu ak ve yumuşak olurmuş. Kâfûr bu ağacın iç kısmında bulunurmuş. Kâfûru itriyatta çok kullanırlar. Fensurî ve Reyâhî adlı çeşitleri en iyi cins kâfûr imiş. Eskiden aydınlatıcı maddeler ve mum imalâtında da kullanılmış. Kâfûrun kırmızı renklisi de olup bunların suyu uçurularak beyazlaştırılmış. Kâfûr, cennette bir ırmağın da adıdır.

Eskiden ölülerin kokusu varsa gitsin ve kabirde yılan vs. hayvanlar dokunmasın diye gözlerine, kulaklarına, burnuna ve yedi secde azasına pamukla, suya karıştırılmış kâfûr koyarlarmış. Hatta bazı yerlerde ölüyü bir kere de kâfurlu su ile yıkarlarmış. Bu yüzden kâfur kokusu ölüme delâlet eder.²³⁴ Kâfur beyazlığı ve kokusuyla yanağa benzetilmiştir:

Şol ârız ü zülfe sanemâ 'anber ü kâfûr

Ne nisbeti var dünyâ durâh çü hâdemdür (KB: G 31/5)

Zülûf, yanağın üzerine gelince sanki zülûf kâfûra anber karar. Şairin korkusu bu karışımı bir karıncanın kapmasıdır. Karıncadan kasıt ise ben olmalıdır:

Kâfûra karar 'anberi zülfi yañağında

Korhum bu durur kapa ol ortada karınca (KB: G 459/4)

p. Şem'

Ruhsar muma benzetilmektedir. Bu şem', âşığın davasına tanıktır:

Şem'-ı ruhsârûñ menüm dâ'vîme tanukdur bu gün

Hâcet-i hüccet degül her handa rûşendür delîl (N: G 237/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 142/1), (N: G 58/6; 60/5; 75/3; 88/8; 131/2; 187/2; 299/6; 447/23; 454/7; Müs. 1/7; 4/6; T 161)]

²³⁴ Pala, a.g.e., s. 251, 252.

Felekte, ay, güneş ve müşteri [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Müşterî Tali'-Göz, Çeşm, 'Ayn/Müşterî], ışığını ruhsarın mumundan alır:

Ruhuñ şem'-i şu'â'ından münevver
 Felekte mâh ü mihr ü Müşterîdür (N: G 113/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 724/2), (N: G 52/2; 439/1)]

Meh-i taban, bir pervane gibi, yanağın mumunda sürekli yanmaktadır:
 Yañaguñ şem'ına pervâne olmuş
 Yanar dün gün meh-i tâbânı gördüm (N: G 263/11)
 [Ayrıca bkz. (N: G 59/5; 168/1; 277/4; 381/1)]

Âşık, sevgilinin yanağının şem'ine heves eder. Pervane gibi şem'e yanmaya razıdır:

Yañaguñ şem'-i safâdur heves-ile aña ben
 Dilümi cânımı yanmahlığa pervâne virem (A: G 436/3)

q. Şûle

Gündüz, sevgilinin yanağının aleviyle aydınlanmıştır:
 Gice zülfüñ 'ukdesinde şehr bend
 Gün yañaguñ şu'lesinden muktebes (A: G 295/6)

Canı aydınlatan da yanağın alevidir:
 Olur şehâ yañaguñ şu'lesi-y-le cân rûşen
 Nite ki olur güneşüñ nûrı-la cihân Rûşen (A: G 473/1)

Gül-i handan sevgilinin yanağının ateşinden erimiştir:
 Ağzına nisbet olan ol gonca-i sîrâb-ıçun
 Yañagı odından eriyen ol gül-i handân-ıçun (A: G 500/13)
 [Ayrıca bkz. (A: G 500/10)]

r. Ateş

Sevgilinin yanağı ateştir:

Yanağıñ ateşidür gîsûlaruñ

Dilerler ki salalar oda 'anber KB (G 586/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 653/4), (N: G 12/7; 404/8)]

Yanak, Hz. Musa'yı Tuva vadisine yönelten ateşle ilişkilendirilmiştir ve Hz. Musa'nın Kelîmullah [bkz. Saç, Zülûf, Turre/İ'câz] namıyla anılmasına sebep olan tecelli hadisesine [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl/Şecer] telmihte bulunmaktadır:

Ruhuñ nârıdur ol âteş ki dûd-ı işti'âlinden

Kelîmu'llâh yol buldı vü Hak heft-âsmân itdi (N: G 405/9)

Yanağın ateşine melekler bile secde eder:

'İşk-ı ruhuñ ne nâr imiş kim gören anı iy sanem

Secde ider melek kimi secdesi Kuds-i nâredür (N: G 132/3)

s. Câm

Sevgilini yanağı câma al câme giydirmektedir. Câm yani kadeh içindeki sıvı sebebiyle kırmızı renklidir. Şair, hüsn-i talil ile bu kırmızılığın sebebini yanağın rengine bağlıyor. Yanak aynı zamanda kendisi hem camdır, hem de al bir camedir:

Yañagı câma al câme geyürür

Zihî câm u zihî câme degül mi (KB: G 452/3)

t. Nur, şavk, ışık

Sevgilinin yanağının nuru, Allah'ın Sâni' sıfatının bir göstergesidir:

Sâni'üñ sun'ında gâyetdür cemâlüñ bu söze
 Yañaguñuñ nûrı uş gün bigi ruşen beyyinât (A: G 89/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 115/2; 500/7; 529/6; 670/2)]

Sevgilinin yanağının nuru Yaratıcı'dan haber vermektedir:
 Sıbgatu'llahdan virür uş yañaguñ nûrı haber
 Can fidî ider Ahmedî ol sıbgatuñ sabbâgına (A: G 578/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 624/4)]

Yanak, nur-ı İlahidir:
 'Aksi yüzüñü itdi yiri gül-şen-i bihişt
 Rûşen budur ki nûr-ı İlâhîdür ol yañah (A: G 115/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 680/3), (N: T 161)]

Yanak, gündüze dair bir işaretir:
 Yañaguñ nûrı-durur âyet-i ruz
 Saçuñuñ zulmetidür râyet-i şeb (A: G 46/3)

Sevgili eğer yüzündeki nikabı açarsa gökyüzündeki yıldızlar uçtan uca
 yanar:

Ger dilerseñ kevâkib ucdan uca muhterik
 Yanâguñuñ tâbişinden ol nikabuñı açın (A: G 520/4)

Yanak, nurun doğduğu, belirlediği yerdir:
 Gerçi yañagı matla'-ı envârdur anuñ
 Zülfi kimi bir matla'-ı envâr kimüñ var (N: G 107/9)

Ay ve güne ışık verip onları bezeyen sevgilinin yanağından başkası
 değildir:

Kimde var zehre ki yüzüñe senüñ Zühre diye
 Çünkü ay-ıla günü yañaguñuñ nûrı bizer (A: G 176/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 714/2)]

Halil'in ateşe düşmesinin sebebi, sevgilinin yanağının nurunda anberli benini görmesidir. Samimî dost anlamına gelen Halîl, İbrahim Peygamber'in lakabıdır.²³⁵

İbrahim Peygamber hakkında Kur'an-ı Kerîmde geniş mâlumat vardır. (Bakara/127, En'am/79, Enbiyâ/70, Saffât/107, İbrahîm, Hûd, Zâriyât, Nahl) Hz. İbrahim, M.Ö. XII. yy.da yaşamıştır. Babasının adı Âzer, annesinki Üşâ'dır. Âzer, put yapıp satmakla geçinen, bir rivayete göre Nemrut'un vezirliğini yapan kişiymiş.

Nemrut gördüğü bir rüya üzerine ülkede iki yıl müddetle doğan bütün çocukları öldürtmeye başladığı sırada annesi onu gizlice dünyaya getirmiş ve Kûsâ civarında bir mağarada büyütmiştir.

İbrahîm daha küçük yaşlardan itibaren puta tapmanın boş ve manasız olduğunu anlamıştır. Babası onu put satmak için çarşıya gönderince o "İşe yaramaz putları alan var mı?" diye onlarla alay eder, dereye başlarını sokarak "haydi su için" der ve hiç satmadan geri getirirmiş. Babasının bu bâtil işten vazgeçmesini istemiş, vazgeçmeyince de ondan ayrılmıştır. Bir gün bütün insanlar kurban kesmek için şehri terk edince puthâneye girip bir balta ile bütün putları kırmış ve baltayı da en büyük putun boynuna asmıştı. Halk geri dönünce onu sorguya çekmişler, o da bu işi en büyük putun yaptığını, çünkü baltanın onun boynunda asılı olduğunu, ona sormalarını söylemişti. Halk, putun hareket etmeyeceğini ve konuşmayacağını söyleyince o, "Konuşamayan ve size hiçbir fayda ve zararı dokunmayan putlara ne diye tapıyorsunuz? demiştir.²³⁶ Bu olay üzerine İbrahim'in ateşte yakılmasına karar verildi. Günlerce süren hazırlıktan sonra dev bir ateş yakıldı. İbrahim bu büyük ateşin içerisine mancınıkla atıldı. Cebraîl Allah'ın emri ile onu havada tuttu ve isteğini sordu. O zaman İbrahîm, "Ben Allah'ın kuluyum, dileğim O'nadır, sana değildir, Allah ne dilerse yapsın" cevabını verdi. Bu olaydan sonra İbrahîm'e Halîlullâh denildi. Ateşe atılan İbrahîm bir gül bahçesine düştü. Ateş günlerce yandı. Oysa içi bir mucize ile gülistana dönmüştü.

²³⁵ Pala, a.g.e., s. 185.

²³⁶ Pala, a.g.e., s. 225.

Nemrut'a Allah'a iman çağrısında bulundu, çağrısı kabul görmeyince ailesi ve kendisine inananlarla birlikte Bâbil'i terk etti.²³⁷ Ateş ve Hz. İbrahim ilişkisine edebiyatımızda sıkça yer verilmektedir. Sevgilinin yanağı ateş olunca şairler İbrahim'i de söz konusu ederler:

Ârızın nûrunda görmüştür mu'anber hâlini
Şol sebebeden bî-tekellûf nâra düşmüştür Halîl (N: G 237/3)

Yanağın şevkı, "enallah" ateşini yakmıştır. Bu ifade Kasas Suresi, 30. ayet²³⁸te geçmekte ve "Ben Allah'ım" şeklinde tercüme edilmektedir:

Ena'llâhuñ odın çün kim yañaguñ şevkı yandurdı
Leb-i la'lüñden âfâkı hayâtuñ âbına bandur (N: G 58/5)

u. Rengîn

Sevgilinin yanağı rengîndir
Yañaguñ u dudaguñ u tenüñle sûretüñ olmuş
Biri rengîn biri şîrîn biri nâzük biri ra'nâ (A: G 8/3)

Şair, yanakla ilgili şiirler yazdıkça, defterin rengi bile güzelleşir:
Defterde yañaguñ sıfatın nakş iderem
Bu nakşa hûb reng-ile defter n'irede var (A: G 259/6)

Şair, sevgilinin yanaklarından bahsetmeye başlayınca söz nazik ve hoş renk olur:

Yañaguñ vafında söz bes nâzük ü hoş-reng olur
Gerçi şîrînden lebüñ vafında ma'nî teng olur (A: G 265/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 196/1; 559/4; Z 4/7)]

²³⁷ Pala, a.g.e., s. 225.

²³⁸ Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım." **Kasas/30**

2. Şekil itibariyle yanak, hadd, ârız:

a. Nüşha

Sevgilinin yüzü bir nüşhaya benzetilmiştir. Bu nüşhayı mütalaa eden, nazar ilminin müderrisi olur. Nazar, gerek Divan şiirinde gerekse halk arasında önemli bir inançtır.

Nazar kelimesi Türkçe’de “kem göz” manâsında ve daha ziyade “gelme”, “uğrama”, “değme” ve “etme” fiilleriyle birlikte “nazara gelme”, “nazara uğrama”, “nazar değme” ve “nazar etme” şekillerinde kullanılmaktadır.

Bir deyim olarak “nazar değmesi”, yaygın bir inancı dile getirmektedir. “Az çok herkeste olan, mavi gözlü kimselerde daha fazla bulunduğu inanılan ve böyle kimselerin bakışlarından fırlayan zarar verici, çarpıcı ve öldürücü güç anlamındadır”.²³⁹

Nazarın ilmî bir dayanağı ve geçerliliği olmamasına rağmen hemen her devirde rağbet gördüğü bilinmektedir. Şairin söylemek istediği açıkladığımız gibi tam bir göz değmesi vurgusu olmasa da uzun süre yanağı seyreden aşığın nazar konusunda uzmanlaştığı bu yolla da nazar değmesine atıf yapıldığı yorumu yapılabilir:

Ne nüşhadur yañağun kim anı mutâli’a iden

Dekayıkında nazar ‘ilminün müderris ola (A: G 24/6)

b. Levh-i mahfuz

Sevgilinin yanağı levh-i mahfuz [bkz Kaş/Levh-i mahfuz] ile ilişkilendirilmiştir:

²³⁹ Şevkiye Kazan, “Klâsik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi”, **Millî Folklor**, sayı 68, 2005, s. 166.

Levh-ı mahfuz ile 'Arş oldu yañağuß sıfâtı

Men bu ma'nîden aña sûret-i Rahmân dimişim (N: G 257/3)

c. Arş

Sevgilinin yanağı arş ile ilişkilendirilmiştir:

Levh-ı mahfuz ile 'Arş oldu yañağuß sıfâtı

Men bu ma'nîden aña sûret-i Rahmân dimişim (N: G 257/3)

d. Câme

Yanak aynı zamanda kendisi hem camdır, hem de al bir camedir:

Yañağı câma al câme geyürür

Zihî câm u zihî câme degül mi (KB: G 452/3)

e. Mushaf, Kur'an

Yanak, Nesîmî tarafından Kur'an'a benzetilir:

Yüzüñ Mushafdur iy hûrî yañağuß Kâf Ve'l-Kur'ân

Budur Hakdan gelen Tâ Hâ budur Yâ Sîn ü er-rahmân (N: G 337/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 4/32; 296/3; 431/2)]

f. Perr-i havâsıl

Sevgilinin cemali, bağ; zülfü, kuzgun; yanağı ise bu kuzgunun kanatlarıdır:

Cemâlüñ bâğ u zülfüñ zâğa beñzer

'İzâruñ ağı çün perr-i havâsıl (KB: G 672/3)

3. Fonksiyon itibariyle yanak, hadd, ârız:

a. Ümmî

Ârız, ümmîdir, yani okuma yazma bilmez. Zülûf haciptir, hat yazmaktadır. Yanak hacibi duymadığı için tezvîr eder, yani şahitliğini iptal eder:

'Ârızı ümmî durur zülfini bir hat diyüben
Hâcibi tuymaz ise ne ola tezvîr idelüm (KB: G 269/2)

b. Ruh

Ruh, ankâ kuşu olarak da bilinen, gerdanları, filleri kapacak kadar kuvvetli bir kuşa verilen addır. Satrançta ise bu kelime “kale” yerine kullanılmaktadır. Ruh, satranç tahtasının iki köşesinde bulunur ve bu kuştan kinaye olarak ve iki kanadı da düşünülerek satranç oyununda düz hareket eder. Yanak da yüzün iki yanında bulunmaktadır ki bu ilgi de şairler tarafından düşünülmüş ve kullanılmıştır. Bunlardan dolayı şairler bu kelimeyi genellikle “yanak” anlamını da düşünerek tevriyeli kullanmışlardır.²⁴⁰

Sevgilinin ruhları âşığın gönlünü piyade yapmıştır. Piyade, beyitlerde beydak, yayak olarak geçen ve bugün piyon dediğimiz, satrançta en değersiz taştır. Hakîr, âdi manasına da kullanılmıştır. Fakat ileride karşıdaki rakibin son karesine çıkararak değerli bir taş olabilir.²⁴¹ Bu bakımdan âşığın kaderi ile piyadenin oyundaki yeri arasında güçlü bir ilgi vardır. Âşık, piyon da olsa oyunun içerisinde, sevgiliye yaranmak adına aşk tahtasında son kareye kadar ilerlemeye çalışır.

²⁴⁰ Arslan, a.g.m., s. 14.

²⁴¹ Arslan, a.g.m., s. 16.

Taşların dizilişinde, değersiz kabul edilen piyonların şahların önünde bulunduğu, onu koruduğu, şah için canını feda etmeye hazır olduğu²⁴² unutulmamalıdır. Ayrıca, piyonla da şah, mat edilebilir:

Ruhları kıldı piyâde göñlümi
 Oynumuz hele bizüm şâh iledür (KB: G 887/2)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 754/5)]

“Şâh-ruh” terimi, satranç oyununda bir taşın aynı anda şah ve kaleyi tehdit etmesidir. Rakip oyuncu bu durumda mat olmamak için kaleyi feda etmek durumunda kalacaktır.²⁴³ Beyitte sevgilinin herhangi bir fedakârlık yapmasından bahsedilmemekte, aşğın piyâde olarak her şeye razı olduğu görülmektedir:

Sen şeh-ruhıyçün bu dem oldum piyâde ben
 Gerekse kâyime dök ü gerekse mât irür (KB: G 768/2)

c. Kumandan

Yanağın hat ve halden oluşan askerleri vardır:
 Ruhun hat ile hâlünden çeri çekmişdür iy dil-ber
 Zehî şeh-zâde-i âlem ki hoş ugurlu leşkerdür (N: G 125/3)

d. Kible

Gönül ehlinin kiblesi, sevgilinin yanağıdır:
 Safâdur göñlüñ ü Ka’be işigüñ
 Yañağun kible-i ehl-i safâdur (A: G 166/8)
 [Ayrıca bkz. (N: G 131/5; 280/2)]

²⁴² Arslan, a.g.m., s. 17.

²⁴³ Arslan, a.g.m., s. 14.

e. Sırat'ül Müstakim

Sırat, kelime anlamıyla yol demektir, terim olarak Cehennem'in üzerinde kurulu olan kıldan ince, kılıçtan keskin bilinen köprüyü karşılar. Bir hadîs-i şerîfte “Kıyâmete mü'minler cehennem (üzerine kurulmuş Sırat)den kurtulduktan sonra cennetle cehennem arasındaki (ikinci bir) köprüde tevkîf olunurlar. Burada, dünyada aralarında bulunan (ufak tefek) mezâlimden birbirine hakkını vererek hesaplaşırlar. (Küçük günahlarından da) paklanıp arındıkları zaman bunların cennete girmelerine izin verilir.” buyurulmuştur. Mü'minler Sırat üzerinden yıldırım hızıyla ve ayakları yere değmeden geçeceklerdir. Sıratın bin yılının yokuş, bin yılının iniş, bin yılının düz bir yol olduğuna inanılır.

Sırat kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de “müstakîm” sıfatıyla birlikte “Sırât-ı müstakîm (Dosdoğru yol)” şeklinde 32 yerde geçer (msl. Fatıha/6, Bakara/142, 213; Âl-i İmrân/51, 101; Nisâ/68, 175)²⁴⁴

Sevgilinin yanağı âşık için sırâtü'l-müstakîmdir:

Hüsn-i ruh-sâruñ sırâtü'l-müstakîm

Menzil-i a'lâya togrı râhsan (N: G 341/5)

f. Sıfat-ı Rahmânî

Yanak, Rahman'ın sıfatıdır:

İy yüzüñ nûr-ı zât-ı Yezdânî

Vey ruhuñdur sıfât-ı Rahmânî (N: G 431/1)

g. Dîn

Kara saç küfür; yanak dindir:

²⁴⁴ Pala, a.g.e., s. 403.

Kara saçuñ ah yañağa dökilür
Küfr ile dîni kata kara diler (KB: G 886/3)

h. İmân

Sevgilinin yanağı âşığın imanıdır:
Zülf ü ruhuñ sırrını bilmeyene ayduram
Küfr ile İmânumuz Ka'be vü büt-hânedür (N: G 131/5)
[Ayrıca bkz. (KB: G 1168/2; 1194/2), (N: G 189/3; 330/2; 379/4)]

Yanağın çevresinde iman nuru gizlidir:
Gözi körler görmedi yüzüñde İmân nûrını
Gül yañağın çevresinde nûr-ı İmân gizlüdür (N: G 44/5)

Yanakla hidayet ışığına ermek isteyenler, önce zülûf zünnarını [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Küfür, kâfir] bellerine dolamalıdırlar:
Evvel kılalar zülfünü billerine zünnâr
Yañağın ile lem'a-i İmâna irenler (KB: G 182/7)

i. Tûr-ı Sînâ

Sevgilinin yanağı Tur-ı Sina'ya [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Şecer] benzetilmiştir:

İy yañağın Tûr-ı Sînâ vey hatuñ hayy-i kadîm
Ol tecellîden çü buldı Hakka ol Mûsâ Kelîm (N: G 267/1)

j. Cennet

Sevgilinin yanağı âşığa göre cennettir:

Boyuñ Tûbâ tudaguñ âb-ı hayvân
 Ruhuñdur cennet-i 'adn ü hatuñ hûr (N: G 65/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 177/2; 578/5), (N: G 49/5; 94/4; T 84)]

Sevgilinin yanağının nazar ettiği her yer cennet gülzarı olur:
 Yañağuş u gözüñden olur idicek nazar
 Hem gül-sitân-ı cennet ü hem gevher âyine (A: G 612/3)

Eğer sevgilinin yanağının aksi cennet bağına ererse, rıdvanın gözüne
 cennetteki gül ve gülzar diken görünür:

Yañağuş renginüñ 'aksi irerse Huld bâğına
 Gül ü gül-zâr-ı firdevsüñ diken görine rıdvâna (A: G 589/5)

Yanağın üzerinde Hindû beni gören şair, onu cennet bağında gül
 topluyor sanır:

Ruhuñ üzre beñüñ şâhâ ne Hindûdur 'aceb yâ Rab
 Yalancı uğrı mı yahud İrem bâğında gül-çindür (N: G 136/6)

k. Ayet

Zülûf ve yanak yüz kitabının ayetidir:
 Yüzüñ kitâb-ı münzel zülf ü ruhuñdur âyet
 İy hâlikuñ kelâmı dilümde tercemânsan (N: G 320/8)
 [Ayrıca bkz. (N: T 90)]

l. Tâ Hâ

Yanak, Tâ Hâ Suresi [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Tâ Hâ] ile ilişkilendiriliyor:
 Lebüñ Kevser-durur tâ hâ yañağuş
 Dişüñ Ve'n-necmi alnuñ sûre-i nûr (A: G 168/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 509/6)]

m. İnnâ fetahnâ

Sevgilinin yanakları “innâ fetahnâ” [bkz. Alın, Cebîn/İnnâ fetahnâ] ifadesi ile ilişkilendiriliyor:

Ruhuñ innâ fetahnâdür saçuñ Ve'l-leyl ü kad eflah

Bu levhuñ ebcedin gör kim ohıdı adını Kur'ân (N: G 337/9)

n. İnnâ hedeynâ

Yanak, İnsân (Dehr) Suresi 3. ayette geçen ve “Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk.” anlamına gelen “inna hedeynâ” ifadesi ile ilişkilendirilmektedir:

Lâ-mekânîdür vücûduñ kul kefâ şehrinden uş

İy ruhuñ innâ hedeynâ bu beyânı handadur (N: G 118/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 12/8)]

o. Rabbül-meşarik

Sevgilinin yanağında “Rabbül-meşarik” okunur. “Batıların Rabb'i” anlamına gelen bu ifade Sâffât Suresi 5. ayet²⁴⁵te geçmektedir:

Yañağında ohınur Rabbü'l-meşârik

Saçuñda yazılır Rabbü'l-megârib (A: G 65/3)

p. Ene'l-hak

Sevgilinin yanağında “ene'l-hak” [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Dâr] lafzı belirlemektedir:

²⁴⁵ “O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. Doğuların da (Batıların da) Rabbidir.” Saffât/5

Yañağundan ‘ıyân oldı ene’l-hak
Haçan sûret olur gözgüde mestûr (N: G 71/2)

q. Rahmet-i Rahman

Yanaklardan rahmet-i Rahman görülür:
Secde kılur-iken kaşı mihrâbına anuñ
Yañahlarında rahmet-i Rahmânı görmişem (A: G 464/2)

r. ‘îd

Sevgilinin yanağı bayramdır:
Dudagı-durur çeşme-i hayvân u beñi Hızır
Yañağı-durur ‘îd ü saçı Kadr ü Regâyib (A: G 57/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 80/1; 152/2)]

s. Nev-rûz

Sevgilinin yanağı nevrudur. Nevruz, Türk toplumunun tarihinde çok büyük ve önemli bir yer almış, özellikle Osmanlı döneminde halkın her kesiminde yoğun bir şekilde kutlanmıştır. Hatta kutlamalar Osmanlı'nın son zamanlarına kadar da devam etmiştir. Nevruz, insanların hoşça vakit geçirmeleri için bir vesile sayılmış, yeni bir yıla ağız tadıyla girme inancıyla kutlanmıştır.²⁴⁶

Saçun-durur şeb-i yeldâ vü yañağın nevrûz
Kaşuñ hilâli mu’anber tenüñ-durur meh-tâb (A: G 61/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 152/2; 622/2)]

²⁴⁶ Ramazan Sarıççek, “Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruziye”, *Türk Dili*, C. XCIII, sayı: 663, 2007, s. 238.

t. Bahâr

Sevgilinin yanağı bahardır. Onun aksi nereye değerse orada türlü çiçekler biter:

Ol bahâr-ı 'âlem-i cândur yañaguñ kim anuñ
N'ireye kim 'aksi ire lâle vü nesrin ider (A: G 199/5)

u. Beşârât-ı necât

Sevgili, yanağıyla kurtuluş müjdesi olmuştur:
Dudaguñdan keşf olmuştur işârât-ı şifâ
Yañaguñdan vâzih olmuştur beşârât-ı necât (A: G 89/2)

v. Mal

Yanak, zekatı verilmesi gereken kıymetli bir metadır:
Hüsn-i ruhuñ zekâtını aya ger eyleseñ 'atâ
Mihr-i münîr-i tal'atuñ nûrına yana yayına (N: G 369/11)
[Ayrıca bkz. (N: G 132/7)]

w. Destân

Sevgilinin yanağı destan olmuştur:
'Âlemi tutdı bu gün hüsn-i ruhuñ destânı
Âferîn hüsnüñe iy fitne-i devrân berü gel (N: G 233/9)

x. Peri

Sevgili, peri yanaklıdır. Bu yanaklardan hikmet nuru görünmüştür:
Nûr-ı hikmet zâhir oldı sen perî-ruh-sâreden
Şû'le düşdi âleme şol peyker-i meh-pâreden (N: G 345/1)

4. Konum itibariyle yanak, hadd, ârız:

a. Hâcib, Havârî

Sevgilinin la'l dudakları İsa'dır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa], yanak ve gözü ise hâcib ve havaridir. Bilindiği gibi, havârî, Hz. İsa'nın sahabelerine verilen addır. Sözcüğün kelime anlamı ise yardımcıdır. Bu bakımdan ikinci mısrayı yanak ve gözden birisi hacip diğeri yardımcı olarak anlamak mümkün görünüyor:

Şehâ îsî durur şol la'l-i lebler
Yañağ u göz ü hâcibdür havârî (KB: G 284/5)

b. Rehber

Yanağın mumu, saçın zulmetinde âşık için bir rehberdir:

Gerçi zulmete saçuñ dâldür iy fitne delîl
'Âşika şem'-ı ruhuñ nûrını reh-ber didiler (N: G 88/8)
[Ayrıca bkz. (N: G 155/8)]

Âşık, yanağı düşündükçe, içi şenlenir:
Çün zikr iden dudaguñı şîrîn olur mezâk
Çün fikr idem yanağunu rûşen olur zamîr (A: G 162/2),
[Ayrıca bkz. (A: Z 4/5)]

Sevgilinin yanağının alına bakanın aklı başından gider:
 Her ki ol şâhuñ nazar kıla yañağı alına
 Vâlih ola kendüzin unıda 'aklı alına (A: G 609/1)

Sevgilinin yanağı din ve dünyayı aydınlatır:
 Yañağınuñ fikri-durur dîn ü dünyâ revnâkı
 Dudagunuñ zikri-durur 'ömr ü 'ânuñ lezzeti (A: G 640/3)
 [Ayrıca bkz. (N: T 161)]

Bir güzellik unsuru olarak yanak:

Şairler, yanağı, en fazla renk bakımından benzetmelere konu etmişlerdir. Bu benzetmelere genel olarak göz atacak olursak, kırmızılığın anlatımında en çok başvurulan unsur güldür. Yanak, kimi zaman güle benzetilirken kimi zaman da gülden çok daha güzel ve üstün olarak anlatılır. Yanak, gülü utanç içerisinde bırakır, ona kırmızı rengi veren de zaten bu utançtır.

Kırmızılığı anlatan bir başka çiçek laledir. Yanak, lale ve lalezâra benzetilir. Yanağın aksi nereye ulaşsa orada lale biter, yanaktan gelen tecelli nuru ile lâlenin içi yanmıştır. Yanak, yasemine benzetilerek beyaz vurgulanır. Beyaz temizlik, saflık çağrışımlarına kapı açmaktadır. Yanak, çağrıştırdığı çiçekler sebebiyle, bahardır, bazen de bahar bayramı nevruzdur.

Sevgilinin yanağına dair benzetmelerin yoğunlaştığı bir diğer nokta, ışık ve parlaklık ifade eden kavramlardır. Güneş, sabah, seher, gündüz, Zühre ve aya parlaklığın anlatımında başvurulmaktadır. Sevgilinin yanağı, güneştir, aydır, o belirince sabah olur. Hatta ay ve güneş, ışığını sevgilinin yanağından alır.

Şairler, hem kırmızılığı, hem parlaklığı hem de sıcaklığı ifade etmek için, şem', şule ve ateşi kullanırlar. La'l cevheri, cam, nar ve elma da yine yanağın rengini anlatan benzetme unsurlarıdır.

Sevgilinin yanağı, âşığın cennetidir. Yanağın aksinin değdiği her yer cennet olur. Yanak bazen gönül ehlinin kiblesi, bazen de âşığın imanıdır, saçın küfür olduğu yerde âşık için dindir. Yanak, güzelliğiyle de peri ve Yusuf'a benzetilir.

Yanak, saç, zülf, ben, dudak ve hat gibi güzellik unsurları zaman zaman birbirleriyle ilişkili olarak kullanılır. Yanak, ben ve hattan kurulu askerleri sevk eden bir kumandan, Habeş saçların yanında Rum ve Frenk'tir. Dudak İsa'ya benzetilirken yanak dudağın havarisidir. Zülûf anber, yanak kâfurdur. Karanlık saçların içinde âşığa rehberlik eden yine yanağın nurudur. Zülûf kuzguna benzetilirken yanak kanattır.

Pürüzsüzlüğü ile levh-i mahfuz ve nüshaya benzetilen yanak Nesîmî'nin şiirinde Mushaf, Sıratül Mustakim, Arş, "innâ hedeynâ" ve Tâ Hâ Suresi'dir. Yanak Rahman'ın tecelli ettiği yerdir, orada "ene'l-hak" lafzı belirir.

H. Ben, Hâl, Şâme

1. Şekil itibariyle ben, hâl, şâme:

a. Nokta

Ben, kalemde damlayıp la'l dudaklara düşmüş şirin bir noktadır:

Ne şîrîn noktadır ol kim kalemde

Tamup şol la'l-i ruh-efzâya düşmiş (N: G 210/13)

[Ayrıca bkz. (A: G 556/4), (KB: G 21/2; 62/1; 277/4), (N: G 136/5; 225/6; 321/9; 390/5)]

Hâl, hat ve zülf ile birlikte düşünülmüştür. Hat ve zülf, harf; ben bu harfin noktasıdır. Bu harfi görmek için ise basiret sahibi olmak gerekir. Hat, sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüyleri olarak tanımlanmakta ve genellikle sarı

renkli olarak düşünölmektedir. Beyitte, hat ve zölfün harfe benzetilmesinden hattın siyah olduğunu çıkarıyoruz. Zaman zaman siyah hat ile sakalın kastedildiği öne sürölmektedir. H. Ahmet Kırkklıç bu tarz kullanımlardan hareket edilerek Divan şiirindeki sevgilinin kısmen sapıkça olduğunu söylemenin yakışık almayacağını ifade eder.²⁴⁷ Yazar, siyah hattı, yaşılanan sevgilinin yüzünde biten erkeksi tüyler olarak değerlendirir.²⁴⁸

Hâl ü hatuñla zölfüñi her göz haçan görür
Ol nokta harfi bilmege ehl-i basar gerek (N: G 221/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 176/4)]

b. Gûy

Gûy ve çevgân oyununa [bkz. Saç, Zölüf, Turre/Çevgân] atıfta bulunan şair, zölüf çevgâna, beni ise gûya benzetmiştir:

Zölfeynüñi çevgân id ü beñlerüñi gûy id
Girsün dil ü cân 'ışk ile meydâna dir iseñ (KB: G 317/9)

c. Dağ

Şair, zölüf ile silsileyi; hâl ile de dağı ilişkili olarak kullanmaktadır. Hâlin âşığın yüreğine ettiğini dağ bile etmemiştir. Âşığın yüreğinde yaralar vardır. Bu yaralar genellikle iki çeşittir: Biri göz göz, yuvarlak, nokta gibi, ok yarası. Diğeri yarık, dilim dilim, çizgi halinde, kılıç, hançer yarası. Divan şiirinde ilki dâğ, ikincisi şerha olarak geçer.²⁴⁹ Dağ, insan ve hayvan cismine kızgın demirle veya işaretli bir âletle vurulan nişâne, damgadır. Yahut kızgın demirle tedâvî için bir yere vurulan yakı demektir.²⁵⁰

²⁴⁷ Ahmet Kırkklıç, "Divan Şiirinde Sevgilinin Kimliği", **I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, 12-13 Nisan 2007**, İstanbul, İBB Yay., 2008, s. 267.

²⁴⁸ Kırkklıç, **a.g.m** s. 259.

²⁴⁹ Cemâl Kurnaz, **Divan Dünyası**, Ankara, Bizim Büro Yay., 2003, s. 2

²⁵⁰ Onay, **a.g.e.**, s.176.

Hezâr silsile biñ dağ itmeye anı kim

Yüregüme benüm eyledi zülf ile şol hâl (KB: G 1093/7)

d. Dâne, yem

Can, Hümâ'ya [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hüma] benzetilmiş, ben ise bunu tutmak için kullanılan bir müşgîn dânedir. Can kuşu, anber zülüften kurulu tuzağa, müşgîn ben yemiyle düşer. Hümâ var olduğuna inanılan, fakat kimsenin görmediği mitolojik bir kuştur. Hümâ, üstün vasıflarıyla daha çok sevgili için kullanılmasına²⁵¹ rağmen beyitte âşık kendisini "Hümâ"ya benzetir. Hümâya benzeyen âşığın sıradan bir tuzakla ve yemle avlanması mümkün değildir. Can Hümâ'sı ancak zülûf dâmı ve ben dânesi ile avlanabilir:

Zülf ü hâlûñ cân Hümâyın dutmaga

'Anberîn dâm-ıla müşgîn dânedür (A: G 210/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 5/2; 38/4; 220/2; 252/6; 237/3; 346/2; 454/4; 462/4; 486/1; 547/4; 607/6; 657/2), (KB: G 71/4; 91/3; 327/3; 412/3; 433/4; 449/4; 496/5; 504/4; 509/2; 592/6; 610/6; 693/1; 777/4; 791/2; 794/6; 971/1; 983/4; 1019/5; 1121/5; 1214/3; 1263/7; 1310/3; R 1323/1; T 1409/1), (N: G 116/9; 129/10; 130/5; 168/4; 224/1; 280/11; 370/9; 373/2; 406/6; 412/13; TB III-5/7; T 98; 280)]

Beyitte, Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması olayına telmihte bulunularak yanaktaki ben buğday tanesine benzetilmiştir. Bu durumda yanak cennettir. Âdem'le Havva, cennette yaşıyorlardı. Burada her türlü meyveyi yemeleri serbest yalnız bir meyveyi yemeleri yasaktı. Bu yasak meyve ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu yasak ağacın; ilim, yani hayrı ve şerri bilme ağacı, üzüm asmaları, buğday tanesi olduğu yönünde

²⁵¹

Sen Hümâ-yı lâ-mekânsın kendözünden bî-haber
Gelmedin ta kim göresin menzil-i a'lâ-yı aşk (N: G 218/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 301/4; TB 2-IV/7; 2-IV/6)]

yorumlar yapılmıştır. Buğday olduğunu söyleyenler, bu buğdayın sıradan bir buğday değil, cennet buğdayı olduğunu, danesinin sığır yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı olduğunu söylemişlerdir. Allah, Âdem'e "Yâ Âdem! Cennette yaşa, yalnız, 'Şeceretü'l-Huld' ki, buğday ağacıdır. Ona yakın olursan zâlimlerden olursun" buyurdu. Kimilerine göre ise bu yasak meyve, mecazî, fizikî zevklere düşkünlük olarak yorumlanmış veya fizik ve metafizik yerine, ahlakı ve pratik aklı temsil ettiği söylenmiştir. Bu yasak meyveyi cinsel olarak erkeğin kadına yaklaşması olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır.²⁵²

Cennetten kovulan şeytan, tekrar cennete girmeye çalışıyordu. Fakat cennetin kapısında yılan beklediği için girmesi mümkün olmuyordu. Yılan, inanışa göre önceden şimdiki gibi bir sürüngen değildir; güzel bir yüzü ve ayakları vardı. Şeytan yılanı kandırarak onun ağzında (dişleri arasında, sakalı içinde) cennete girdi ve Adem ile Havva'yı kandırarak yasak meyveyi onlara yedirdi. Yasak meyve yeyince, birden her ikisinin de elbiseleri yok oldu ve çıplak kaldılar. Allah, Âdem'le Havva'nın derilerini tırnaklarına kadar soydu, tırnak derisini bıraktı. Daha sonraları Âdem, tırnağına bakar bakar ağlardı. Âdem'le Havva, incir yapraklarıyla avret yerlerini örttüler. Yasak meyveyi yemelerinden dolayı Allah, Âdem ve Havva'yı cennetten kovdu. Bu işe sebep olduğu için yılanın güzel yüzünü değiştirdi. Ayaklarını kesti. Karnının üzerinde yürüttü. Allah, yılanı böyle cezalandırdıktan sonra, Havva'yı da, aybaşı hali görmek ve çocuk doğurmakla cezalandırdı. Akabinde, Âdem, Havva, İblis ve Yılan dünyaya atıldılar. Âdem Hindistan'da Cidde'ye, Şeytan Bülle'ye, Yılan da İsfehan'a düştü. Bazı rivâyetlere göre, Yılanla beraber Tavus da Cennet'in bekçisiydi. Yılan dış, Tavus iç kapının görevlisiydi. Şeytan yılanla beraber Tavus'u da kandırmıştı. Bu cürmünden dolayı Tavus da ayakları çirkinleştirilmek suretiyle cezalandırılmıştır."²⁵³

²⁵² Tökel, a.g.e., s. 278.

²⁵³ Tökel, a.g.e., s. 278, 279.

“Gendüm” buğday anlamına gelmektedir.²⁵⁴ Öte yandan kelimeyi Türkçe “kendim” olarak değerlendirmek de mümkündür. “Âdem” kelimesi de hem “Hz. Adem” hem de “adam” anlamıyla kullanılmıştır:

Gendüm bilürem ki yañağundağı kara beñ
Şol dâne durur ki vire cânın aña âdem (KB: G 1036/6)
[Ayrıca bkz. (KB: G 1039/2), (N: G 453/7)]

e. Şeh-dâne

Şeh-dane, “iri inci tanesi ve kenevir tohumu” olarak tanımlanmaktadır²⁵⁵. Beyitte, kuşla ilgisi dolayısıyla ikinci anlamın kastedildiği görülmektedir. Gönül kuşunun sevgilinin saçlarına takılmaması için iri taneye benzeyen benlerini bilmemesi lazımdır. Çünkü kenevir tohumu kuşların en sevdikleri yiyeceklerdendir:

Göñül ne kuş ola saçuña ilmeye begüm
Şeh-dâne beñlerüni meger bilmeye begüm KB (G 1230/1)

f. Karınca

Sevgilinin yanağı kâfurdur [bkz. Yanak, Hadd, Ârız/Kâfûr]. Zülûf, kâfura anberi karıştırır. Âşığın korkusu bunu bir karıncanın kapmasıdır:

Kâfûra karâr ‘anberi zülfi yañağında
Korhum bu durur kapa ol ortada karınca (KB: G 459/4)

g. Asker

Şairler beni, sevgilinin yüzüne tâbî askerler olarak görüyorlar. Bu askerler, yüz sultanının emriyle, can mülklerini fethetmektedirler:

²⁵⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 285.

²⁵⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 975.

Cân mülkini dutalı yüzüñ hatt u hâl-ile
 Aldı göñül vilâyetini gamzeñ âl-ile (A: G 567/1)
 [Ayrıca bkz. (N: G 437/4)]

h. Satranç taşı

Sevgili hat ve hâli ile aşk satrancı oynamaktadır. Satrancın oynandığı bez veya tahtaya bisât ya da nat' adı verilmektedir.²⁵⁶ Âşık kâ'inât bisâtı içinde mât olmuş yani yenilmiştir:

Oynadaldan hatt u hâlüñ 'ışk ile satrancını
 Bu bisât-ı kâ'inât içinde kaldı şöyle mât (N: G 29/3)

i. Pervin, yıldız

Sevgilinin yüzündeki benler, pervin ile ilişkilendirilmiştir. Pervin, Ülker de denilen yedi yıldızın tamamına verilen addır. Burada şair, parlaklığını göz ardı ederek yıldızı şekil itibariyle, bene benzetmiş olmalıdır:

Kaşları kavs u kirpügi tîr ü özi Hamel
 Bedr ay yüzi vü benleri pervîn degül midür (KB: G 741/4)

Aynı şair, bir başka beyitte, "ben"i, yanıp kül olmuş, solmuş yıldıza benzetir:

Şol güneş yüzindeki beñ mi durur
 Yohsa soldı ihtirâka yılduzın (KB: G 242/4)

---

²⁵⁶ Arslan, **a.g.m.**, s. 18.

j. Habbe-i Sevda

Günümüze çörek otu adıyla bilinen habbe-i sevdâ, eskiden tütsü ve nazar için kullanılırdı. Muskaların içine de çörekotu koymak âdettir.²⁵⁷ Habbe-i sevda hem şekil hem de renk itibariyle “hâl”e benzemektedir:

La'lüñde câm-ı hamr-ı musaffâ degül midür
Hâlüñ siyâhı habbe-i sevda degül midür (N: G 164/1)

2. Renk itibariyle ben, hâl, şâme

a. Anber

Ben renk itibariyle anbere benzetilmiştir:

Beñüñe nokta-i ‘anber didüm ben
Hemîşe diyeyüm derhôr dir isem (KB: G 21/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 4/3; 117/1; 410/6; 485/4; 556/4; 678/1; Z 4/6), (KB: G 11/8; 634/3; 669/4; 1279/4), (N: G 390/5; T 162)]

Anber, sevgilinin benini görmüş, onun kulu olmayı istemektedir. Bu yüzden bağırını yakmış, bu yolla bene benzemeye çalışmıştır:

Anber kuluñ olam diyü dâg-ıla yanar uş
Gül yanâguñda görelî müşg-i hâlüñi (A: G 656/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 59/2)]

Âşık, anberden usanmış, sevgilinin benini arzulamaktadır. Sevgilinin beni, âşığa anberden daha hoş gelir:

Çîn nâfesinden bezdi cân ‘anberden usandı göñül
Her subh-dem şol dil-berüñ zülfiyle hâlin arzular (N: G 93/8)
[Ayrıca bkz. (A: G 159/3)]

²⁵⁷ Pala, a.g.e., s. 178.

b. Ūd

Sevgilinin beni ile ūd [bkz. Saç, Zülŭf, Turre/Ūd] ilişkili olarak kullanılmıştır:

Odlara yaha hâli anuñ 'ūd-ı micmerin

Zŭlfeyni 'anbere tolaşıpdur ki hâm ider (KB: G 610/8)

c. Müşk

Sevgilinin beni müşgîndir:

Gŭl yŭzde müşgîn hâlŭñi görelî miskîn göñlüme

Bir hâl-i müşkil düşdi kim kimse bu hâle düşmesün (A: G 513/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 93/3; 136/5; 157/4; 212/5; 315/1; 533/1; 607/6; 656/6), (KB: G 792/4), (N: G 354/1; T 162)]

d. Fŭlfŭl

Sevgilinin beni siyahlığı bakımından karabibere benzetilmiştir:

Lebüñ yâkutdan hoş-ter dişüñ dŭrden girâmi-ter

Saçuñ müşg-i Hotenden yig beñŭñ fŭlfŭlden ayruhsı (A: G 635/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 112/3; 344/2; 604/2; 632/5; 904/4)]

Karabiberin Hindistan'dan gelmesinden hareketle, Hint ve fŭlfŭl kelimeleri birlikte kullanılıyor:

Görelî hâlŭñi kalmadı göñŭlümde karâr

Saldı Hind ilini göñŭlüme bir fŭlfŭl ile (KB: G 1017/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 204/4)]

Sevgilinin beni ateşe düşerek öylesine kararmıştır ki, rengiyle fülfüle ta'ne vurur. Beyitte benin düştüğü ateş yüz veya yanak²⁵⁸ olmalıdır:

Lebleri Mısır'ın şekerin gârete virdi şûr ile

Beñleri odlara düşip ta'neler urdı fülfüle (KB: G 681/5)

e. Zulmet, tîre

Sevgilinin beni, karanlıktır:

Hâlüm bigi tîre-durur hâl-i mu'anber

Göñlüm bigi rûşen-durur ol çihre-i handân (A: G 485/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 56/4)]

f. Berat

Kelimelerin istifini dikkate alınca, Kadr'in, hat ile Regaib'in zülf ile Berat'ın ise hâl ile ilişkilendirildiğini görüyoruz. Kamerî aylardan Şaban'ın 14-15. gecesine (leyle-i berât) denir. Bu gecede Hz. Muhammed'e peygamberlik bildirilmiş olup Müslümanlar için bir mağfiret ve bağışlanma gecesi sayılır. Bu gece ibadet ve tâatle geçirilir. Bu gecede kılınması gereken namaz ve okunacak zikirler vardır.²⁵⁹

Şair, "hâl"ın karalığını anlatmak için sıradan bir geceye değil kandil gecesine başvurmakta bu yolla sevgiliyi müstesna bir yere çıkarmaktadır:

Kadr ü Regâ'ib ü Berât u hat u zülf ü hâlidür

Mi'râcıdur Muhammedün kodı gider melekleri (N: G 441/3)

²⁵⁸ İncelediğimiz divanlarda yanığın ve yüzün ateşle ilişkilendirildiği pek çok beyit bulunmaktadır.
Ruhuñ nâridur ol âteş ki dūd-ı işti'âlinden
Kelîmu'llâh yol buldı vü Hak heft-âsmân itdi (N: G 405/9)
[Ayrıca bkz. (A: G 473/1; 653/4), (KB: G 586/6), (N: G 12/7; 132/3; 404/8)]

Ola yüzün şu'lesinden muhterik

Ger cemâlünle kırân iderse 'ayn (A: G 518/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 130/3; 141/1; 252/3; 295/6; 305/1; 376/6; 432/5; 443/5; 464/7; 540/2; 633/1; 704/2), (KB: G 1286/6), (N: G 76/1, 333/5)]

²⁵⁹ Pala, a.g.e., s: 67.

g. Kara kul

Dudağın yanında beni gören şair, lebin cevherini satmak üzere dükkânını tam yerinde açmış bir kara kula benzetir. Dudakların sıklıkla la'l, dişlerin inci olarak görülmesi böyle bir benzetmeye imkân tanımıştır:

Lebüñ katında kara beñ şuna nisbet kılur ancah
Sanasın bir kara kuldur komış yirinde sarrâfı (KB: G 751/2)

h. Habeş

Şair, Rumların beyaz benizli olmasına atıfta bulunarak yanak üzerindeki beni, Habeşlilerin Rum'u tutması olarak görüyor:

Gören gül yañağında müşg-i hâli
Didi Rumı ne hoş dutmuş Habeşler (A: G 136/5)
[Ayrıca bkz. (KB: G 877/3), (N: G 71/12)]

Yanak, ateşe benzetilmiştir, benler ise ateşe tapan Habeşlilerdir:
Habeşî sûretlü beñler odı tapdılar yañağdan
Nece yirde hâcibüñ dir iseler oda sendi (N: G 404/8)

Sevgilinin beni, Habeşli bir askere benzetilmiştir. Sevgili Habeş çeriyi Rum iline salmıştır. Rum'dan kasıt sevgilinin yanağıdır.²⁶⁰ Beyitten benin yanağın üzerinde olduğunu anlıyoruz:

Hâlüñ Habeş çerisini çekmiş Rûm iline
Zülfüñ Tatara başladı Çînüñ sipâhını (N: G 437/4)

²⁶⁰

Çîn ü Mâçîn ü Hebeş ruhsâre-i Rum üstünde
Yaşamış Zengî saçın hayl-i hayâli bendedir (N: G 50/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 136/5)]

Ben, sanki bir Habeş şahı gibi gülistan ser-hadine taht kurmuştur. Serhadin hudut anlamının yanında yanak anlamındaki “hadd” kelimesi ile ilişkisi göz ardı edilmemiştir:

Gülistân ser-hadinde taht urupdur

Zehî turfe Habeş şâhâne hâlûñ (N: G 224/6)

i. Hindû

Ben Hintliye benzetiliyor. Bu benzetmenin sebebi Hintlilerin ten rengidir. Şair, sevgilinin benine “hâl” veya “şâme” demez, gül toplayan Hintli der. Çünkü sevgilinin yüzü gül bahçesidir:

Beñüñe hâl ya şâme dimezüz

Aña biz Hindû-yi gül-çîn diyelüm (KB: G 298/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 542/5), (KB: G 212/6; 510/2; 604/2; 941/1), (N: G 136/6)]

Ben, bir Hintliye benzetiliyor. Sevgili bu beni kuyuya salmıştır. Buradan da “ben”in çene çukurunda bulunduğunu anlıyoruz:

Şol Hindû-yı hâli çü özin kûyuya salmış

Ol çehde virem cânı garîbâna gerekdür (KB: G 1152/7)

Şair, göz bebeği ile sevgilinin yüzündeki benler arasında ilgi kurmuştur. Sevgilinin benleri âşığın gözbebeği gibidir. Müdevver kelimesi ile benlerin yuvarlak olduğu ifade ediliyor:

Bebek tek beslerem dâ'im gözümde hâl-i Hindûñı

Bebek şöyle 'azîz olmaz kim ol hâl-i müdevverdir (N: G 125/8)

Yanak cennet, ben bir Hintlidir. Yanağın üzerinde beni gören şair şaşırır ve cennette Hintlinin ne işi olduğunu sorar. Sevgili ise cennette bir azabın bulunmasına şaşılmaması gerektiği cevabını verir:

Beñiñi gördüm ü didüm bu Hindû bunda nedür

Didi ki cennet ise nola bir azâb gerek (KB: G 492/4)

Beytin ilk mısrasında “şame” kelimesinin “ben” anlamı kast edilirken, ikinci mısradaki “Şam iline” anlamı kastedilmiştir. Hindu ben, Şam iline ta'n eder:

Gül yañağına bir bahunuz şâme görüñüz

Bir Hindûyile ta'ne urur şâme görüñüz (KB: G 575/1)

Aşağıya aldığımız beyitle diğer beyitler arasında bir çelişki görülmektedir. Ben, şimdiye kadar Hintliye benzetilerek yanakta veya yüzde bulunduğu ifade edilmiştir. Burada ben Hindistan'ı fethetmektedir. Benlerin, Rum ili olarak anlatılan yanağa sultan olmasına anlam verebiliyoruz. Fakat benlerin Hindistan'ı talan etmesi ilk etapta anlaşılacak gibi durmuyor. Sevgilinin zenci olmadığı, ten renginin beyaz olduğu her üç şairin de ortak olarak ortaya koyduğu bir durumdur. Tuyugta şairin anlatmak istediği siyalığıyla Hindistan'ı bile aştığından ibaret olmalıdır:

Müşk-i terden dâneler cân beñlerüñ

Rûşen itdi 'anber-efşân beñlerüñ

Kıldı Hindistânı tâlân beñlerüñ

Oldı Rûm iline sultân beñlerüñ (N: T 162)

j. Zengî

Dudak, la'l kutusuna; ben, zenciye benzetilmektedir. Eskiden hâzinedarların zenci olduğu bilinmektedir. Şair, sevgiliye la'l dudaklarının

yanında neden bir zencinin yattığını soruyor. Âşık bu soru karşısında sevgilinin “teng-dil” olmamasını istiyor. “Teng-dil, “üreği dar, içi sıkıntılı” anlamına gelmektedir. “Ben”in varlığı sevgilinin yüreğinin darlanmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla “ben”e âşık ve sevgilinin aynı açıdan yaklaşmadığı, âşığın “ben”i güzellik unsuru olarak değerlendirirken, sevgilinin aynı şekilde düşünmediği yorumunu yapabiliriz:

Nigâra teng-dil olma eger sorar isem

Ki la’l-i dürci yanında ne zengî kara yatur (KB: G 1248/5)

k. Kabe

Sevgilinin yanağındaki ben Kabe’dir. Saç bu Kabe’nin etrafında tavaf etmektedir:

‘Ârızındağı beñi Ka’be midür

Gîsûsı gezdügi tavâf mıdur KB (G 1313/6)

[Ayrıca bkz. (N: Mûs. 4/4)]

l. Hâcerü’l-esved

Ben, Hâcer’ül-esved’dir. Hâcer’ü-esved, Kâ’be’nin duvarında bulunan ve Cennet’ten geldiği rivayet olunan meşhur taştır. İlk defa Hz. İbrahim tarafından Kâ’be duvarına konulmuş ve Peygamberimiz tarafından yerleştirilmiştir. Peygamberimiz Kâ’be’yi putlardan temizlediği sırada Hacerü’l-Esved’e dokunmamış bilakis hürmet göstermiştir. Bu gün de Müslümanlar Kâ’be’yi tavaf esnasında bu taşı öperler veya yaklaşamazlarsa uzaktan selâmlarlar. Hacerü’l-Esved’in evvelden beyaz olduğu ve insanların

işlediği günahlar yüzünden karardığı söylenir.²⁶¹ Şairin bu benzetmeyi yapmasıyla yanağın veya yüzün de Kâbe olarak düşünüldüğü²⁶² sonucuna varabiliriz:

Hâlûñ Hâcerü'l-esved ü bana işigüñdür makâm
İy bâ-safâ yârum benüm gözüm gibi zezem kanı (KB: G 1030/9)
[Ayrıca bkz. (KB: G 817/2)]

m. Bilâl

Sevgilinin beni, ten rengi itibariyle Bilâl, gözü imam, kaşı mihraptır. Gönül de bu imama uymuştur. Bilâl bin Hamâme bin Rebâh, Peygamberimizin âzâtlı kölesi, müezzini, ilk Müslümanlardan, sahâbeden Habeşli bir zâttır. Sesi gayet güzel ve müessirdi. Peygamberin vefâtından sonra ezan okudukça dinleyenleri ağlatırdı.²⁶³ 641 yılında 60 yaşında Şam'da vefat etti.²⁶⁴

Hâli Bilâl imâm gözi muktedî gönül
Peyveste kaşını dahı mihrâb ider gözüm (KB: G 1155/5)
[Ayrıca bkz. (KB: G 1001/5)]

²⁶¹ Pala, a.g.e., s. 181.

²⁶² Ârızındağı beni Ka'be midür
Gîsûsı gezdügi tavâf mıdur KB (G 1313/6)
[Ayrıca bkz. (N: Mûs. 4/4)]

Mihrâb itmişem kaşuñı kible yüzüñi
Kim cân u 'akl Ka'besi bu âsitânedür (A: G 220/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 23/5; 94/1; 107/8; 205/6; 240/6; 383/2; 423/4; 446/2; 693/6; Z 12/6), (KB: G 11/3; 14/4; 70/1; 987/10; 1144/4; 1162/4; 1253/2), (N: G 34/2; 29/7; 29/8; 46/1; 56/1; 73/5; 90/1; 95/3; 125/9; 139/4; 141/6; 176/11; 187/1; 189/3; 207/6; 245/1; 257/5; 264/2; 304/9; 353/2; 375/7; 376/10; 397/5; 405/5; 412/5; 420/4; 423/2; 426/2; 441/2; 447/20; TB 2-V/5; Tuyug 76; 143; 140; 152; 202; 204; 231)]

²⁶³ Onay, a.g.e., s. 142.

²⁶⁴ Pala, a.g.e., s. 72.

n. Şâm

Şair, “şame” ile “şam” kelimelerini birlikte kullanarak söz oyunları yapmaktadır. Sevgilinin yüzü Mısır, yüzündeki ben ise Şâm’dır. Şâm’ın hem yer ismi olarak hem de gece anlamıyla kullanıldığını görüyoruz:

Görmedi gözüm hâli gibi dünyâda şâme
Gördüm Mısır’ı bunca vü vardum niçe Şâm’a (KB: G 496/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 533/5)]

o. Kitap

Sevgilinin hattı ve beni kitaba benzetilmiştir:
Kelâmuñ vahy-i nâzildür hat u hâlûñ kitâbıdır
Gelüñ ohuñuz hâfızlar yüzünden ikra’ü’l-Kur’ân (N: G 311/2)

p. Mantıku’t-tayr

Feridüddin Attar (Ö.H.618/M.1221) tarafından kaleme alınan Mantıku’t-Tayr, sembolik şekilde vahdet-i vücûd inancını anlatan bir mesnevîdir. Sözlük anlamı, kuş dili demek olan eserde kuşlar sâliki, hüdhüd mürşidi, sîmurg ise Allah’ın zuhûr ve taayyununu temsil etmektedir

Ahmed Paşa, bu eşsiz eserin okunması ve can kulağı ile dinlenmesi gerektiğini söyler. Nesîmî, vahdet ehlinin düşüncelerini anlatan bu eserin, gerçek muhtevasının anlaşılmasının zor olduğunu belirtir. Kuş dili, eserin Türkçe karşılığı olduğu gibi başka anlamlara da işaret eder. Mantıku’t-Tayr,

beyitlerde diğer kelimelerle iham-ı tenasüp oluşturur.²⁶⁵ Hat ve hal vahdet ehline Mantıku't-tayr olmuştur:

Hatt u hâlũñ mantıku't-tayr oldu ehl-i vahdete
Kuş dilin sen tercemân itmek dilersen itmegil (N: G 228/3)

q. Âyet

Ben, sevgilinin güneş yüzünde ayettir:
Şehâ şol nokta-i hâlũñ güneş yüzinde âyetdür
Şeker la'lũñden urur dem bu ne şîrîn hikâyetdür (KB: G 62/1)

r. Hat

Ben, yazıya benzetilmiştir. Bu yazı ebcetle sevgilinin cemalini verir:
İy lebüñ vasl-ı hayât-ı sermedî
Hatt-ı hâlũñdür cemâlũñ ebeci
Kırpügũñ kařuñla zünfüñdür yidi
Ol yidi kim Ahmedi mest eyledi (N: T 312)

s. Kelâm

Sevgilinin hattı ve hâli kelam olmuş, birtakım sırlar beyan etmektedir:
Boyuñdur Sidre vü Tûbâ yüzüñdür cennet ü hûrî
Hat u hâlũñ kelâm oldu bu esrârı beyân itdi (N: G 405/2)

²⁶⁵ Üstüner, a.g.e., s. 524.

t. Seb'a'l-Mesân

Sevgilinin zülfünden ve hâlinden Seb'a'l-Mesân [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'a'l-Mesânî], yani Fatiha suresi okunur:

Çün Nesîmî zülf ü hâlünden ohur Seb'a'l-Mesân
Kâşif-i esrâr olupdur zi-Fazl-ı müste'ân (N: G 296/10)

u. Ale'l-arşı'stevâ Rahmân

Nesîmî, temsilcisi olduğu Hurûfilik akımının etkisiyle hat ve hâli Tâ Hâ Sûresi 5. ayet²⁶⁶'te geçen "ale'l-arşı'stevâ Rahmân" ifadesi ile anlatmaktadır. Hat ve hâl şaire harfleri çağrıştırmış olmalıdır:

Hat u hâlündür iy dil-ber ale'l-arşı'stevâ Rahmân
Budur şol müşkil âyet kim 'ukûli bî-zebân itdi (N: G 405/4)

v. Cadı

Beyitteki leff ü neşr ilişkisine bakarak sevgilinin cadıya benzetildiğini görüyoruz. Bu benzetmenin sebebi, cadının kötülükle, kötülüğün de kara renk ile özdeşleşmiş olmasıdır. Öte yandan benin, âşığın gönlünü çelen, aklını başından alan, dolayısıyla onu büyüleyen bir güzellik unsuru olmasını unutmamak gerekir:

Kaşuñla kirpigüñ züfüñ yüzüñde beñlerüñ dahı
Biri 'ayyâr biri tarrâr biri mekkâr biri cādû (N: G 354/5)

²⁶⁶ "Errahmanü alel arşisteva" "Rahmân, Arş'a kurulmuştur." Tâ Hâ/5

w. Nilgün

Nîl-gûn için kaynaklar “çivit renginde, lacivert”²⁶⁷ tanımını yapmaktadır. Hal-i nilgün tamlamasını sadece Ahmedî’de görüyoruz. Divanın tahlilini yapan Melike Günyüz, bu konuda

“Nîl-gûn kelimesinin geçtiği beyitlerde şair, Aras, Fırat, Dicle, Ceyhun ve Mısır kelimelerini de kullanarak bu kelimenin Mısır’daki ırmak anlamını çağrıştırmaktadır (ihamitenasüb). Kimi beyitlerde ise doğrudan Nil nehrinden söz edilerek cinas yapılmaktadır. Sevgilinin koyu renkli benini seven âşık, sürekli gözlerinden Nil ve Fırat nehri gibi gözyaşları dökmektedir. Sevgilinin yüzü Mısır olunca, yüzdeki benler de bu ülkeyi baştan başa kaplayan Nil renkli benlerdir. Âşığa düşen şey bu yüze bakıp Ceyhun ırmağı gibi coşkun ve kanlı gözyaşı dökmektedir. Ceyhun kelimesinin ikinci hecesi hûn ile kan arasında yine ihamitenasüb söz konusudur.”²⁶⁸ demektedir:

La’l-i lebüñde düzüleli hâl-i nîl-gûn

Her kibrügüm ucında ahar biñ Furât u Nîl (A: G 387/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 93/5; 288/2; 295/8; 502/6)]

Nîl-gûn hâlûñ ki dutdı hüsñ Mısrını temâm

Gözlerümden döküben kan yaşı Ceyhûn eylemiş (A: G 307/2)

Beyitteki leff ü neşr ilişkisini göz önünde bulundurarak gönlünü “hâl”e verenin şeyda olduğunu söyleyebiliriz:

Göñül ol çeşm ü zülf ü ol had ü hâle viren olur

Kimi magbûn kimi mecnûn kimi vâlih kimi şeydâ (A: G 8/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 308/6)]

²⁶⁷ Ali Nazîmâ, Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Hazırlayanlar: Necat Birinci, Kâzım Yetiş, Fatih Andi, Erol Ülgen, Nuri Sağlam, Ali Şükrü Çoruk, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2005, s. 837.

²⁶⁸ Melike Günyüz, **Ahmedî Dîvânı’nın Tahlili**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001, s. 398.

Hiçbir nakkaş sevgilinin benleri gibi şâme yani ben yazamaz:
 Nakkâş benleri gibi hîç şâme yazmadı
 Hattat hüsni hattı gibi şâme yazmadı (KB: G 467/1)

Ben, ateşe benzeyen yanağın üzerine durmaktadır:
 Hâli kimi od üstine saldı meni anuñ saçı
 Kimse bu nev'a hâl ile resme vü hâle düşmesün (N: G 338/9)

3. Konum itibariyle ben, hâl, şâme

a. Hızır

Sevgilinin dudağı âb-ı hayât çeşmesine ben ise bu çeşmenin yanındaki Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas]'a benzetilmiştir. Beyitten benin dudakta olduğu anlaşılmaktadır. İslam toplumlarında Hızır'ın etrafında geniş bir kült oluşmuştur. Halk inançlarına

kadar yansıyan bu kült çeşitli kaynaklara dayanmakta ve çok çeşitli rivayetlerle beslenmektedir:

Hâl-i müşğîn dudaguñda nice konmuşdur didüm

Didi Hızruñ yiri olur çeşme-i âb-ı hayât (A: G 93/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 57/4; 145/2; 150/3; 171/2; 212/5; 239/3; 267/2; 269/6; 346/3; 713/4), (KB: G 1266/2)]

İskender'in [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır] âb-ı hayâta ulaşamamasına telmihte bulunuluyor. Hızır'a benzeyen ben, âb-ı hayâta ulaşmış fakat İskender ulaşamamıştır:

Lebüñde hâlüñüñ Hızır irişmiş

Ki istedi bulamadı Sikender (A: G 141/5)

Ab-ı hayat zulumât ülkesinde gizlidir. Hızır'a benzetilen "ben", belli ki sevgilinin yüzüne dökülmüş saçları arasından görülmektedir. Şair bunu güzel bir sebebe bağlayarak, "beni" ab-ı hayat bulmaya çalışan Hızır'a benzetmiş:

Müşkîn saçuñ zulmâtına yol bulmak ister Hızırı gör
Lâ'lüñ şerâbın içmişem men âb-ı hayvân gelmişem (N: G 255/10)
[Ayrıca bkz. (N: G 164/5)]

b. Rum'a sultan

Yanak, Rum ilidir. Yanağın üstündeki benler Rum'un sultanı olarak anlatılmıştır:

Müşk-i terden dâneler cân benlerüñ
Rûşen itdi 'anber-efşân benlerüñ
Kıldı Hindistânı tâlân benlerüñ
Oldı Rûm iline sultân benlerüñ (N: T 162)

c. Tûtî

Sevgilinin beni, bir papağana benzetilmiştir. Ben dudağın yakınındadır. Bu görüntü şairde, şekere konmuş bir papağan imajı uyandırmıştır:

Beñüñ kim dudaguñda kondı düşdi
Ne tûtîdür ki görüp kandı düşdi (A: G 645/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 132/2; 346/4; 696/1)]

Dudağın yanındaki ben, şaire, papağan ve şeker sözünü unutturmuştur:

Lebüñde konalı ol hâl-i müşgîn bend
Unıdıldı hadîs-i tûtî vü kand (A: G 128/8)

d. Râğ

Râğ, “dağ eteği, çayırılık, çimenlik, bağılık, bahçelik”²⁶⁹ anlamlarına gelmektedir. Sevgilinin yüzüne, ben bulunan taraftan bakılarak, hâl, gül toplayan birisi olarak resmedilmiştir. Öbür yandan kimi yörelerde bugün bile kadınların gülü eteklerine topladıkları bilinmektedir:

Hâlüñi gördüm yüzüñde vü didüm
İşbu gülşende ne gül-çîn râğdur (KB: G 937/5)

4. Fonksiyon itibariyle ben, hâl, şâme:

a. Kuzgun

Âşık, sevgilinin yüzünde kuzgun gibi duran beni gördü görelî, gönlünden keder gitmiştir. “Ben”in kuzguna benzetilmesi ve âşığın bunu “hoş gör”düğünü ifade etmesi “hâl”in istenmeyen bir şey olduğu fikrini uyandırmaktadır:

Hâlin görelî oldı göñül gussası hâlî
Ol kuzgunı ben hoş görürem fâla niçe bir (KB: G 565/5)

b. Fitneci

Gönül kuşa benzetilmiştir. Âşık mihnetten kendisini kurtaramıyor, bunun sebebi de dam-ı belanın yemi olan fitne tanesine gönül kuşunun meyletmesidir:

²⁶⁹ Ali Nazîmâ, Faik Reşad, a.g.e., s, 406. Devellioğlu, a.g.e., s. 426.

Mihnetinden 'ıřkunuñ cân kurtara mı mürg-ı dil
 Kim benüñdür dâne-i fitne saçuñ dâm-ı belâ (A: G 5/2)
 [Ayrıca bkz. (N: T 88)]

Benler can memleketine fitne salmaktadır. Bu fitne binlerce akıllıyı delirtmektedir:

Bir fitne saldı memleket-i câna beñlerüñ
 Ki itdi hezâr 'âkılı dîvâne beñlerüñ (A: G 346/1)

c. Şüphe

Sevgilinin yüzü îmandır. Yüzdeki ben, îmanın içinde nokta kadar bir şüpheyeye benzer:

Yüzüñde kara beñüñi gördüm sanasın ki
 Bir noktaca şübhe durur îmân arasından (KB: G 413/4)

d. Nükte

Divan şiirinde sevgilinin saçı her zaman için uzun olarak anlatılmaktadır. Şairler, saçın uzunluğu ile "kıssa" kelimesi arasında söz oyunları yapmaktadırlar. Saç uzun olduğu için onun kıssası uzundur. Saç, siyah, karmaşık görünümüyle âşık için birçok bilinmezlin kaynağıdır. Bu yönüyle saçın içinde dakîk yani ince sırlar vardır. Saçın uzun ve sırlı oluşunun şahidi hâl nüktesidir. Dîvân şiirinde çok yaygın olarak kullanılan bir terim olan nüktenin eskilerce bilinen ve kullanılan söz konusu anlamı ise, "herkesin kavrayamayacağı ince anlam, kolay ince anlam, kolay

anlaşılamayan ancak erbâbının anlayabileceği ustaca söylenmiş sözdür.”²⁷⁰

Kıssa, tavîl, dakîk ve nükte ile şair bir tenasüp oluşturmaktadır:

Tavîldür saçınıñ kıssası vü sırr-ı dakîk

Eger inanmaz iseñ sor bu nükte hâlinden (N: G 335/5)

e. Şâh-âne

Sevgilinin şah gibi benleri, nice canları dize getirmiş, onları dilenci yapmıştır:

Şâhâne Ahmedî ki gedâ bigi cânları

‘İşkuña çâker eyledi şâh-âne beñlerüñ (A: G 346/7)

f. Dâm

Sevgilinin gözü, cadılık ederken, beni tuzak kurmaktadır, saçının kemendi ise âlemde iyi kötü ayırt etmeden avlamaktadır:

Gözüñ ne câdûlîğ eyler beñüñ ne dâm kılur

Saçuñ kemendi ho âlemde nik ü bed aparur (KB: G 829/4)

g. Şâme

Şame, “[kadın] başörtüsü., ben [vücuttaki]²⁷¹” anlamlarına gelmektedir. Yüzü az da olsa kapatan ben, sanki bir örtüdür:

²⁷⁰ Mermer, Koç Keskin, **a.g.e.**, s. 84, 85.

²⁷¹ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 977.

Saçı şâm u beni şâme yüzi subh
İrişdüm subh ile şâma degül mi (KB: G 452/4)

Hat ve hâl birlikte Hakk'ı beyan etmektedir. “ez-Fazl-ı hak” ifadesiyle Hûrûfliğin kurucusu Fazlullah'a da telmihte bulunmaktadır:

Tâ cemâlûñ Mushafın gördi Nesîmî iy nigâr
Hâl ü hattûñ sırrını ez-Fazl-ı hak kıldı beyân (N: G 309/5)
[Ayrıca bkz. (N: TB III-5/8)]

Nesîmî, Peygamberimizin Hakk'ı bir gece gördüğünü, hatt ve halin de bunu beyan etmekte olduğunu söylüyor:

Ahmed-i Muhtâr gördi anda Hakkı bir gice
Hatt ü hâlûñdür beyânı gör bu cennâtü'n-na'im (N: G 267/4)

Bir güzellik unsuru olarak ben, hâl, şâme:

“Ben” ifade edilirken, yüz, yanak, zülf gibi unsurların da söz konusu edildiğini görüyoruz. “Ben” şairlerin, dikkatini rengi, konumu ve şekli bakımından çekmiştir.

Beyitlerden anladığımıza göre sevgilinin yüzündeki benin boyutu kimi zaman bir nokta, kimi zaman çörek otu, kimi zaman da tane ile ifade edilir:

Bebek tek beslerüm dâ'im gözümde hâl-i Hindûñı
Bebek şöyle 'azîz olmaz kim ol hâl-i müdevverdür (N: G 125/8)

Şairin, bu beyitte “ben”in büyüklüğünden ziyade kendisi için önemini anlatmak adına bebek kelimesini kullanmış olabileceğini de göz önünde bulundurarak “ben”in boyutunun en fazla göz bebeği kadar olduğunu söyleyebiliriz.

Sevgilinin “ben”i, yanağın üzerinde, dudağın, saçın ve zülfün yakınında, çene çukurunda bazen de ayva tüyelerinin yanındadır. Burada dikkati çeken nokta, “ben”lerin yüzden başka bir yerde olmamasıdır.

Şairlerin sevgilinin en çok yüzüyle ilgilendiklerini söylemiştik. Bunun en temel sebebi, o devirde, kadının yüzünden başka bir yerinin görünmüyor/görülemiyor olmasıdır.

“Ben”e dair benzetmelerde en önemli unsur renktir. Şairler, benzetme unsurlarını seçerken, siyahlığıyla bilinen, siyahlığıyla öne çıkan maddeleri tercih etmişlerdir. Tenlerinin rengi itibariyle, Habeş, Hindu, zenci, önemli benzetme ögeleridir. Sevgilinin yüzü gül bahçesi olunca ben gül toplayan Hintlidir. Şair, yanağı cennete benzetirken Hintliye benzettiği “ben”in cennette ne işi olduğuna şaşar. Ben, bir beyitte ise dudağın yanında sarraf dükkânı açmış bir kara kuldur.

Genellikle kokusu ile meşhur olan anber, müşk ve üd burada renk itibariyle benzetmelere malzeme yapılmıştır. Yine karabiber ve habbe-i sevda, siyah renkli baharatlar olarak “ben”i ifade eder. Burada şairler, tadı değil, görüntüyü öne çıkarmışlardır. Tek boyutlu düşünülen bir başka benzetme ögesi pervindir. Pervinin 7 yıldızdan oluşması ile halk arasında “püskürme benli” de denilen yüzdeki irili ufaklı benler anlatılmaktadır.

“Ben”in dudakla ilişkili olarak Hızır ve papağana benzetildiğini görüyoruz. Dudak, ab-ı hayat kaynağı olunca “ben” Hızır suretinde; şeker olunca papağan suretinde onun yanında bulunur. Yanak, kâfura benzetilirken bir karınca; Rum’a benzetilirken sultandır.

“Ben”, siyahlığı ile Kabe’dir. Saç bu Kabe’nin etrafında tavaf eder. Yüz Kabe’ye benzetilince Hacer’ül-Esved olur. Bu benzetmelere bağlı olarak Kadı Burhaneddin’in gözü imama, kaşı mihraba, “ben”i Bilâl’e benzetmesi ilginçtir. (KB: G 1155/5; 100I/5)

Hâli Bilâl imâm gözi muktedî gönül

Peyveste kaşını dahı mihrâb ider gözüm (KB: G 1155/5)

“Ben” sevgilinin zülfünden kurulu tuzağın danesidir. “Ben”in daneye benzetilmesi ile Âdem ile Havva’nın dane yüzünden cennetten kovulmalarına telmihte bulunulur. Bir beyitte ise “ben”i tuzak olarak görürüz:

Gözün ne câdûlîğ eyler beñün ne dâm kılur

Saçun kemendi ho âlemde nik ü bed aparur (KB: G 829/4)

“Ben” züfuf çevgânının gûyu, yüz ve yanak mülkünü korumakla görevli asker, âşığın bağına vurulmuş dağdır. Siyah rengiyle cadıyı andırır, zaman zaman fitne çıkarır. İmana benzeyen yüzün üzerinde şüphe gibidir.

“Ben”le beraber gece ve karanlık hatırlatılır, Berat Kandili anılır. Şam’a benzetilen saç ile cinaslı olarak “ben” şâme yani başörtüsüdür.

Ahmedî diğer şairlerden farklı olarak “ben”i nîl-gûn olarak nitelerken Nesîmî hatla beraber anarak satranç taşı olarak görür. Nesîmî, şiir anlayışı ve dünya görüşü (Hurûflilik) dolayısıyla beni anlatırken kelam, kitap, hat gibi nesnelere de başvurur, Mantıku’t-tayr’a değinir. Yine aynı şairin zaman zaman surelere (Seb’âl-mesân, Tâ Hâ) başvurduğunu da görüyoruz.

“Ben”in kuzguna benzetilmesi ve sevgiliyi “teng-dil” edebileceği olması istenmeyen bir şey olduğunu düşündürmektedir.

Nigâra teng-dil olma eger sorar isem

Ki la’l-i dürci yanında ne zengî kara yatur (KB: G 1248/5)

Aşağıdaki beyitte, sevgili “beni”ni gizlemeye çalışmaktadır. Âşık, ise, sevgiliye benini gizlememesi gerektiğini söyler. Çünkü yüz, İslam dinidir, İslam dininde horlamak, hakir görmek caiz değildir:

Gizlemegil hâlünü şâhâ ki ol hem dânedür

Dîn-i İslâm’uñ içinde câyiz olmaz ihtikâr (KB: G 1190/7)

İ. Hat:

1. Şekil itibariyle hat

a. Yazı ile ilgili benzetmeler:

(1) Fırkan

Nesîmî'ye göre sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri Fırkan'dır:
 Yüzüñdür levh-ı Mûsâ kâmetüñ Tûr
 Hatüñ Fırkân yüzüñdür rakk-ı menşûr (N: G 65/1)
 [Ayrıca bkz. (N: G 4/32; 311/2)]

(2) Âyet

Sevgilinin yüzündeki hatt, ayet; hal ise bu ayetin noktasıdır:
 Hattüñ hisâbını bilen ehl-i kelâma sor
 Şol âyetüñ ki noktası hâlüñdedür senüñ (N: G 225/6)

(3) Kelam

Sevgilinin yüzündeki hat, hal ile beraber kelama benzetilmiştir:
 Boyuñdur Sidre vü Tûbâ yüzüñdür cennet ü hûrî
 Hat u hâlüñ kelâm oldı bu esrârı beyân itdi (N: G 405/2)

(4) Kitap

Hattın harfini okuyan pek çok şeyin sırrını kavrar:

Okuyan harf-i kitâb-ı hattını cân bildi kim

Ahmede tâha ve yâsin Mûsiye ve't-tûrdur (N: G 163/3)

(5) Mantıku't-tayr

Hat ve hal birlikte mantıku't-tayr olmuştur. Şair beyitte, “mantıku't-tayr”ı [bkz. Ben, Hâl, Şâme/Mantıku't-tayr] hem eser ismi olarak hem de kelime anlamı ile kullanıyor:

Hatt u hâlün mantıku't-tayr oldı ehl-i vahdete

Kuş dilin sen tercemân itmek dilersen itmegil (N: G 228/3)

(6) Kitab-ı müstebîn

Sevgilinin, ayva tüyleri, eğreti bir şekilde çıkmıyor. Tüyler sanki bir nakış oluşturmuştur. Bu nakış ise kitâb-ı müstebîne benzetilmiştir. Kitâb-ı müstebîn (hakikati) açıklayan kitap olarak tercüme edilmekte ve Tevrat'ı nitelenmektedir. Saffat Sursi 117. ayet²⁷²te bu ifade geçmektedir. Şair beyitte “kitâb-ı müstebîn”in Tevrat anlamından ziyade kelime anlamını kastetmiş olmalıdır:

Hattuñuñ nakşı kitâb-ı müstebîn

'İşkuñuñ yolu sırâtu müstakîm (A: G 449/4)

²⁷² “Ve âteynâ humel kitâbel mustebîn(mustebîne).” “Biz onlara (hükümlerimizi) açıklayan Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik.” **Sâffât**/117

(7) Nüsha

Hatt, nüshadır. Şair, hat nüshasını gönlünde nesh etmek ister. Bu yolla şairin gönlü, defter ü divan olacaktır. Beyitte, nesih kelimesi yazı çeşidi anlamıyla kullanılmıştır:

Nüşasını hattunuñ nesh idelüm gönülde
Şi'rünüñ şa'riyle defter ü dîvân olalum (KB: G 871/4)

(8) Hatt

Nesîmî, sevgilinin hattından şakku'l-kamer sırrının okunabileceğini söylüyor. Şakku'l-kamer, ayın ortadan ikiye ayrılması mucizesidir. Kureyş'li müşrikler mehtaplı bir gecede Peygamberimizden mucize istediler. O da Allah'a yalvararak parmağıyla işaret edince ay, ikiye bölünüp yere indi. Sonra O'nun peygamberliğine şahadet etti ve eteği altından girip yeniden çıktı. Tekrar şahadet getirip bütünleşti ve yerine döndü.²⁷³

Nigârüñ hatt-ı farkından ohı şakku'l kamer sırrın
Ki sâhib magfûr olasan gel iy nâdân-ı pür-isyân (N: G 311/6)

Şair, zahide meydan okuyarak "Beni kınıyorsan gel benim gibi ol. Kitapta yazılan fetvayı değil, sevgilinin yüzündeki fetvayı oku" der gibidir:

Hatâdur dir-ise zâhid benüm efgânuma gelsün
Ohusın hattı yüzünde yazılmış aña fetvâdur (A: Z 5/4)

(9) Harf

Sevgilinin hal, hat ve zülfü harfe benzetilmiştir. Bu harfi okumak için ise ehl-i basar olmak gerekir:

²⁷³ Pala, a.g.e., s. 420.

Hâl ü hatuñla zülfüñi her göz haçan görür
Ol nokta harfi bilmege ehl-i basar gerek (N: G 221/5)

(10) Cim

Sevgilinin yüzündeki tüyler cim harfine benzetilmiştir:
Kaşlaruñdur kâbe kavseyn ü saçuñ leylen tavîl
İsmidür Ve'ş-şems yüzüñ şol mübârek hattı cîm (N: G 278/4)

(11) Ebced

Hatt-ı hal cemalin ebcedidir. Hatt-ı hal ile benin üzerindeki tüyler kast edilebileceği gibi hatt u hal müstensih hatası olarak tamlama şeklinde yazılmış olabilir:

İy lebüñ vasl-ı hayât-ı sermedî
Hatt-i hâlüñdür cemâlüñ ebcedi
Kırpügüñ kaşuñla züñfüñdür yidi
Ol yidi kim Ahmedi mest eyledi (N: T 312)

b. Tabiatla ilgili benzetmeler

(1) Karınca

Sevgilinin la'linin hokkası şeker ve bal doludur, bu bakımdan ona hattın karıncaları çokmuş, üşüşmüştür:

Nola eger karıncalar çohdı lebüñ şerâbına
Hokka-i la'ide tolu şehd ü şeker degül midür (KB: G 22/8)

Yüzdeki hatlar, karıncaya; dudak ise Süleyman'a benzetilmiştir. Karıncanın Süleyman'a [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Süleyman] hediye vermesi gibi, hatt da la'l dudaklara müşk götürür:

Hattuña didüm müşgi la'le ne aparursın
Karınca meger tuhfe irürdi Süleymân'a (KB: G 695/8)

(2) Meges

Hatt, la'l dudakların şekerine konmuş sineğe benzetiliyor:
Şol sebzeyi sordum bu gice la'-i lebinden
Aydur ki şeker niçe ola hâlî megesden (KB: G 711/2)

(3) Arı

Sevgilinin yüzünde hattın bulunması bir ayıp değildir. Çünkü dudaklar baldır, ve bala arının konması adettir:

Hattını gördi göñül didüm ana ayb degül
Âdet oldur ki aru kandayise bala durur (KB: G 510/6)

(4) Benefşe

Yârin yüzündeki, tüyler, benefşeye benzetilmiştir. Bu benefşe ise bütün bitkilerin başıdır. Yalnızca benefşe sararmıştır o kadar:

Ser-sebzdür benefşe hatuñ dâyimâ senüñ
Sebze sarardı-sa n'ola iy serv-i gül-'izâr (A: G 223/3)
[Ayrıca bkz. (A: TB IV-4/2; G 30/5; 399/2), (KB: G 501/2; 881/3)]

(5) Reyhan

Yüzdeki hatlar, reyhan destesine benzetiliyor. Beyitte geçen sülüsün yazı türü olduğu unutulmamalı:

Hattuña egerçi yüzüñüñ sülsini tutdı

Gülşende begüm deste-i reyhân niçe beñzer (KB: G 639/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 355/9), (KB: G 15/1; 640/3), (N: G 66/1; T 193)]

Hattın yine reyhana benzetildiği aşağıdaki beyitte nesih yazıya da atıfta bulunmaktadır.

Leb-i la'lüñi sinüñ cân didiler gerçek mi

Hat-ı neshuñı ki reyhân didiler gerçek mi (KB: G 157/1)

2. Şeh-per

Sevgilinin yüzündeki yeni çıkmış tüyler, zülüfle beraber cebrailin kanadıdır:

Zühredür alnuñ nigârâ kaşlaruñ kavs-i kuzeh

Hatt-ı sebzüñ zülfüñ ile Cebra'flüñ şeh-peri (N: G 455/2)

3. Çeri

Yanak kumandan, hal ve hat ise bu kumandana tâbi askerdir:

Ruhuñ hat ile hâlüñden çeri çekmişdür iy dil-ber

Zehî şeh-zâde-i 'âlem ki hoş ugurlu leşkerdür (N: G 125/3)

4. Fonksiyon itibariyle hat

a. Katip

Hatt, berat yazan bir katiptir. Can bu beratı kabul etmez çünkü müzevver yani uydurmadır:

Hattı yazmış lebleriyçün bir berâtı 'akluma

Cân kabûl itmez anı çünki müzevverdür begüm (KB: G 604/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 335/1; 401/2; 467/6; 496/4; 671/7; 804/1; 1281/4)]

Âşık, hattan, serv-i bustân-ı çemene sahip olmak üzere dilekçe yazmasını ister:

Şol hatuñla râst bana ruk'a yaz

Binüm olsun serv-i bustân-ı çemen (KB: G 114/2)

Yanaktaki hatlar, zülfün günahını yazar. Bu yönüyle yanakların Kirâmen Kâtibîn meleklerine benzetildiği söylenebilir. Kirâmen Kâtibîn, İnsanların işlediği amelleri yazan meleklerdir. İnsanın sağında ve solunda olmak üzere iki tane olup o insandan ayrılmazlar. Sağdaki sevapları anında yazar. Soldaki günahları belki tevbe eder diye geciktirerek yazar:²⁷⁴

'Ârızuñda hatt ile zülfüñ günâhın yazmagıl

Leblerüñ bilür ki kanlar bî-şümâr olmuş durur (KB: G 315/12)

Yüz, zekatı verilmesi gereken bir metadır. Hat, yüzün zekatının verilmesi gerektiğini yazmıştır:

Hatuñ ser-sebz olsun kim yüzüñden

Ne hoş yazmış bize vech-i zekâtı (A: G 647/7)

²⁷⁴ Pala, a.g.e. s. 276.

b. Tecelli

Sevgilinin hattı bir tecelli yeridir:
 Mâhumuñ yüzinden oldı perde dûr
 Geldi Haktan âyet-i Allâhu hûr
 Ey hat u hâlin tecellî yüzü nûr
 Sûretin ma'nîsidür cennât u hûr (N: T 89)

c. Bismillah

Sevgilini yüzündeki hatt besmeledir:
 Yüzi Mushaf hattı bi'smillâh hâli noktadur
 Sözi Rahmâni'r-râhîm mecmû-ı Kur'ân gösterür (N: G 43/3)

d. Ümmi'l-kitâb

Nesîmî'ye göre ehl-i tevhîdin beyanı, hat Ümmi'l-kitâb'ıdır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'âl-Mesân]:
 Hatuñ Ümmi'l-kitâbıdur beyânı ehl-i tevhîdüñ
 Hurûfı levh-i mahfûzuñ musavver şerh-i Fûrkândur (N: G 57/3)

e. Beyân-ı Hak

Hat ve hal birlikte Hakk'ın beyanıdır:
 Hat u hâlüñ beyân-ı Hakdur kim
 Gösterür dem-be-dem bu işve-nüvâz N (TB III-5/8)
 [Ayrıca bkz. (N: G 267/4; 309/5)]

f. Er-rahmân ü Tâhâ

Nesîmî, sevgilinin yüzündeki hatta er-Rahman ve Tâ Hâ [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Tâ Hâ] ifadelerini bulur:

Hatuñdan buldum er-rahmân ü Tâ Hâ
Budur senden nişân bi'llâh degül mi (N: G 447/7)

g. İnnâ Fetahnâ

Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri “innâ fetahnâ”dır. [bkz. Alın, Cebîn/innâ fetehnâ]:

Seb'a'l-mesânîdür yüzüñ innâ fetahnâdur hatuñ
El-hamdüli-llâhdür dişüñ kim ma'den-i her kân budur (N: G 54/6)

h. Ale'l-arşı'stevâ Rahmân

Hat ve hal birlikte “ale'l-arşı'stevâ Rahmân” [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Ale'l-arşı'stevânın manzarı] olarak anlatılıyor:

Hat u hâlüñdür iy dil-ber ale'l-arşı'stevâ Rahmân
Budur şol müşkil âyet kim ukûli bî zebân itdi (N: G 405/4)
[Ayrıca bkz. (N: G 123/4)]

i. Bedî

Şair, belâgat terimlerini kullanarak, hattı bedî'ye benzetirken, ma'nî, beyân kelimeleriyle bir tenasüp oluşturuyor. “Bedî' kelimesinin lügat anlamı, örneksiz ve modelsiz bir şeyi icat etmeyi ifade eder. (Bu temel anlamıyla ilgili olarak, el-bedî' örneksiz ve modelsiz yaratan Allah'ın isimlerindedir.) Belâgat terimi olarak ise bedî, belâgatin meânî ve beyan kısımlarından sonra

gelen, manaya delâleti açık ve durumun gereğine uygun olan sözü lafız/ses ve mana yönlerinden güzelleştiren usul ve maharetlerden (muhassinât) bahseden bir ilimdir.”²⁷⁵ Birer cümle ile açıklamak gerekirse, "ma'nî (meânî) “kelâmın/sözün yerinde kullanılması, muhatap veya konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesindeki değişikliklerinden bahseden bir ilimdir.”²⁷⁶ Beyân ise bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerinden bahseden bir ilimdir.”²⁷⁷

Bedî' hatuñı görelî hîç ma'nî yöni

Bulınmadı kim anuñ 'özrine beyâna girür (KB: G 873/4)

j. Mevâcib

Mevacib, “maaşlar, aylıklar, yeniçeri maaşı”²⁷⁸ olarak tanımlanıyor. Sevgilinin saç, kudret ile berat yazmıştır. Âşığa maaş olarak hat yeter:

Saçuñ gicesi berâtını kudret ile yazar

Hatuñ durur bize pes iy sanem mevâcib olan (KB: G 838/3)

k. İman

Hâl âşığın kıblesi, hat ise imanı olarak anlatılıyor:

Rahm eyle ayâ server-ı hubân ki fakîrem

Sen şâh-ı ganîsen

Oî hâl ü hatuñ 'âşıkâ hem kıble vü îmân

İy bahr-ı me'ânî (N: Müs. 4/4)

²⁷⁵ Saraç, a.g.e., s. 141.

²⁷⁶ Saraç, a.g.e., s. 53.

²⁷⁷ Saraç, a.g.e., s. 89.

²⁷⁸ Devellioğlu, a.g.e., s. 633.

I. Tabîp

Hatt, âşığıın derdine deva için nüsha yani muska yazar:

Hattuñ diler ki derdüme nüsha kıla devâ

Vaktum çü nâzük oldı tabîbe devât irür (KB: G 768/4)

5. Koku itibariyle hat

a. Müşk

Sevgilinin hattı, Hoten miskidir [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Müşk]. Misk siyah renklidir. Müşk ile olsa olsa koku bakımından ilgi kurulmuş olmalıdır:

Ten mi bu yâ berk-i semen der mi bu yâ dürr-i 'Aden

Hat mı bu yâ müşg-i Hoten leb mi bu yâ teng-i şeker (A: G 148/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 173/7; 410/6; 533/1; Z 4/6), (KB: G 235/2; 695/8; 798/2; 918/4; 972/5), (N: G 90/1)]

Hat, Hitâ [bkz. Öz/Hoten] ve hata arasındaki ses benzerliğini şairler sıkça kullanırlar. Sevgilinin hatlarına Hitâ demek hatadır:

Hatlaruña Hitâ senüñ kim dir ise hatâ kılur

Cân ile sevmeyen seni cân ise kim 'adû direm (N: G 265/3)

b. Kâfûr

Hattın vasfı müşkle beraber kâfurdur [bkz. Yanak, Hadd, Ârız/Kâfûr]:

Şol hatuñ vasfını kim müşg ile kâfûr durur

Kalem u kâğıd ile ben niçe tahrîr kılam (KB: G 972/5)

c. Anber

Sevgilinin yüzündeki hatlar, anberdir [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Anber]:

Lebüñ şeker durur lîkin mükerrer

Hatuñ 'anber durur lîkin muharrer (KB: G 432/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 15/1; 114/4; 335/4; 640/3; 646/6; T 1410/1)]

d. Semen-sâ

Hat, yasemin kokulur:

Semen-sâdur şehâ hattuñ ne nâzûk kâ'idesi var

Perîşândur begüm zülfin ki pîşânîsi pür-çîndür KB G 212/3

6. Konum itibariyle hat:

a. Hızır

Sevgilinin hattı, ab-ı hayat kaynağı dudağın yanında duran Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas]'dır. Hızır'ın ab-ı hayata ulaşım ölümsüzleştiğine inanılmaktadır:

İy hatuñ Hızr âb-ı hayvândur sözüñ

Söyle iy cân söyle kim cândur sözüñ

Sûretüñ 'Arş ile Rahmân'dur sözüñ

İy sözi Hak cümle Kur'ândur sözüñ (N: T 137);

[Ayrıca bkz. (A: G 476/2), (KB: G 30/5), (N: G 379/5; T 12)]

b. Hûr

Sevgilinin hattı, cennet yanakların üzerindeki hûridir:

Boyuñ Tûbâ tudaguñ âb-ı hayvân
Ruhuñdur cennet-i 'adn ü hatuñ hûr (N: G 65/6)

c. Rıdvân

Sevgilinin yüzü cennet olunca, onun üzerindeki hatlar rıdvân olur:
İy yüzi cennet hatı rızvân dudagı Selsebîl
Lâ-mekân bedr ü hilâlidür gözüñle kaşuñuz (N: G 183/3)

7. Renk itibariyle hat:

a. Yakut

Sevgilinin yüzündeki hatlar yakuttur. Bu yakut, gül yanağın üzerine reyhanî tarzda yazılmıştır. Yakutun kırmızı, sarı ve gök renginde olmak üzere üç çeşidi vardır:²⁷⁹

Nesh ideyim diyü yâkût hatın hüsnini gör
Ki gül üsünde niçe şîve-i reyhân yazmış (KB: G 646/2)
[Ayrıca bkz. (N: G 379/5)]

b. Zulmet, gece

Hattın arasında şirin ağız suyunu gören âşık, bunu zulmet içerisinde ab-ı hayat sanmıştır:

Hattuñ arasında şîrîn yaruñı
Zulmet içre âb-ı hayvân sanasın (KB: G 874/3)

²⁷⁹ Pala, a.g.e., s. 479.

Yüzde hatı ay ile birlikte gören âşık, hata ile bu manzarayı gece ve gündüze benzetir. Bu durumda hat gece, yüz gündüzdür:

Kaçan ki göre gözüm yüzüñde hat ay ile
Giceyile gündüze benzedede hatâyile (KB: G 1246/1)

c. Sebz, ahdar

Ayva tüyleri anlatılırken kullanılan “sebz” kelimesi yeşil anlamına gelmektedir. Bu kelimeyle hattın tazeliği, yani yeni çıkmış olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır:

Yüziyle zülfi ‘anberi kâfûra saçdılar
Şol hatt-ı sebz ortada miskîn degül midür (KB: G 741/5)
[Ayrıca bkz. (A: TB III-7/5), (KB: G 711/2)]

Sevgilinin hattı ile cennet yemyeşil olmuştur:

Hâli bir dâm-dânedür lîkin
Hattı hemçün ki cennet ahdardur (KB: G 919/2)

d. Zümrüt

Nesîmî, sevgilinin hattının reyhana benzetilmesinden rahatsızlık duyar, ona göre sevgilinin hattı zümrüttür. Bu güherin kıymetini ise kötü tabiatlı olanlar bilemez. Zümrüt, yeşil renkli bir cevherdir. Bu yolla yüzdeki tüylerin taze, yeni bitmiş olduğu vurgusu yapılmak istenmiş olmalıdır:

Beñzedürler tudaguñ hattını reyhâna velî
Şol zümürüd güherüñ kıymetin efî ne bilür (N: G 98/4)
[Ayrıca bkz. (N: G 354/4)]

Bir güzellik unsuru olarak hat:

Sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüyleri bir güzellik unsuru olarak sayılmıştır. Sevgili bende olduğu gibi hatlarını saklamak gibi veya bu tüyleri yok etmek gibi bir girişimde bulunmaz.

Ayva tüyleri, hattın yazı anlamıyla birlikte tevriyeli veya iham-ı tenasüplü olarak kullanılmıştır. Özellikle, bu tür söz oyunları temsil ettiği akım dolayısıyla Nesm tarafından daha çok rağbet görmüştür. Nesm, bir beytinde ayva tyelerini cime benzetmiştir, burada, yüzdeki ben cimin noktası olarak düşünülmüş olmalıdır. Hatt, harfe, ayete, nüshaya ve kutsal kitaba benzetilmiş, ona fetva, kelam, gibi anlamlar yüklenmiştir. Bu noktada hatt, hl ile birlikte ehl-i vahdet için Mantıkut-tayr'dır. Hat, dilekçe yazan bir katip, muska yazan bir şifacıdır. Hattın yazı anlamına uygun olarak ayva tüyleri, reyhana benzetilip onun hem yazı çeşidi hem de iek anlamı düşündürülecek şekilde kullanılır.

Hatt, sevgilinin cennet gibi yüzü ve yanağı ile ilgili olarak rıdvan ve huriye, sünbül ve benefşeye benzetilmiştir. Dudakla ilgili olarak ab-ı hayatın yanında bulunan Hızr, bal ve şekere benzetilen dudakların üzerinde arı, sinek ve karıncadır.

Nesm, hatt üzerinde kendine özgü kullanışlar sergilemektedir. Onun gözünde ayva tüyleri, "Er-rahmn  Th", "Bismillah", "ale'l-arşi'stev Rahmn", "inna fetahna" ile ilişkilidir, mm'l-kitabın ve Hakk'ın beyanı ve bir tecelli yeridir.

Hattın rengine gelecek olursak, hattın sarı renkli henüz yeni bitmiş olanı makbul olmalıdır. Kadındaki siyah renkli tüyler, itici bir görüntü oluşturur. Günümüzde kadınlar çeşitli yöntemlerle bu tüylerden kurtulmaya çalışmaktadırlar. Sarı renge dair herhangi bir beyte rastlamıyoruz.

Nesm, ayva tyelerini anlatırken iki değerli taşın ismini söylemektedir: zümrüt ve yakut. Zmrdn yeşil renkli olduğunu biliyoruz. Öte yandan hat, zulmet ve gece ile birlikte anılıyor, müşk ve anbere benzetiliyor, ser-sebz ve

ahdar olarak ifade ediliyor. Böylelikle karşımıza siyah ve yeşil renkler çıkmaktadır. Kâfûr ve semen-sâdan hareketle bu iki renge beyazı da eklemek gerekir. Zümrüdün rengi dikkate alınarak ayva tüyelerinin yeni çıkmış, yeni bitmiş olduğu anlatılmak istenmiştir. Nesîmî'nin kullandığı bir diğer taş, yakuttur, yakutun ne renk, ne de şekil olarak ayva tüyleriyle bağlantısını kuramıyoruz. Şiirlerde ayva tüyleriyle ilgili geçen son renk ise, siyahtır.

Nesîmî hiç tereddüte mahal vermeyecek şekilde, hattın renginin siyah olduğunu söylüyor:

Geh zülfüni ögerem ü geh hatt u hâlûni
Görgil beni ki nice siyeh-kâr olmuşam (A: G 443/6)

Ahmet Kırkkılıç, sevgilinin kimliğini sorguladığı makalesinde ("Divan Şiirinde Sevgilinin Kimliği", I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, 12-13 Nisan 2007, İstanbul, İBB Yay., 2008, s 259-267) bu tarz mısraları bazı yorumcuların erkeğe yazılmışçasına değerlendirerek, hattısiyahı sakal olarak nitelediklerini söylüyor: "Bunu sakal olarak kabul etmek mümkünse de yaşlanan sevgilinin yüzünde erkesi tüylerin bitmesi ve onun bundan utanması diye nitelendirilmesi daha doğru olacaktır. Bu takdirde şair, sevgiliye yaşı geçmeden güzelliğinin kıymetini bilmesi gerektiğini hatırlatmış olacaktır²⁸⁰" diyor.

Biz incelediğimiz divanlar açısından bu görüşe katılma konusunda ciddi tereddüt içerisindeyiz. Her üç şairimizde de sevgilinin yaşlı olduğuna dair herhangi bir beyte rastlamadık, aksine sevgili, gençlik, tazelik ifade eden sıfatlarla birlikte kullanılmaktadır. Sevgilinin tüylerden utanması da söz konusu değildir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, sevgili benlerini gizlemeye çalışır fakat hatlar için bunu söyleyemiyoruz. Siyah kılları hemcinse yönelim olarak da değerlendirmek mümkün değildir.

---

²⁸⁰ Kırkkılıç, a.g.m., s. 259.

J. Ağız, dehen, fem, ağız suyu, ağız yarı, tükürük:

1. Şekil İtibariyle ağız, dehen, fem:

a. Gonca

Sevgilinin, ağızı goncaya benzetilmektedir. Gülün, yerine goncanın tercih edilmesinin sebebi, tam açılmamış ve yumuk olmasıdır:

Kızıl gül 'ârızuñ gonçe dehânuñ

Salupdur bülbüli efgâna hâlûñ (N: G 224/4);

[Ayrıca bkz. (A: G 68/4; 500/10; 524/6), (KB: G 176/4; 459/1; 999/6), (N: G 313/6)]

Sevgilinin gonca gibi ağızı açılınca, la'l taşı utancından kızarmıştır, la'lin kırmızı olmasının sebebi budur:

Çün agzuñ goncasın zikre getürdi

Hayâsından kızardı la'l-i ahmer (A: G 141/2)

Gonca ağızı açmaya kimsenin eli ermez. Onun açılması için ateş-i aşk mevsiminin havası gereklidir:

Gonca ağızın açmağa kimüñ eli irişiser

Âteş-i 'ışk mevsümi irişiben hevâ gerek (KB: G 14/3)

Sevgili, goncaya değil; gonca sevgiliye benzeme gayreti içerisinde. Gonca bu yüzden sıkıntılıdır. Sevgilinin ağızına tutulan gül, yakasını paçasını yırtar yani gül haline gelir:

Agzuñuñ 'ışkına olup dil-teng

Gonca yırtar tonın yahasından (A: G 511/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 962/4)]

Gülün yanaklarına handeyi düşüren sevgilinin ağzına benzetilmesidir:
 Senüñ agzuña gonca didügüm-çün
 Gülüñ yañahlarına hande düşdi (A: G 695/2)

b. Nokta

Sevgilinin ağzı küçük oluşu bakımından noktaya benzetilmiştir. Nokta, matematikte, “1. Uzambilgisinde tanımsız öğelerden biri. 2. Belirli bir uzayın boyutlarını gerçekleyen öğelerden her biri.²⁸¹” Geometride ise “Tanımsız terimlerden biri.²⁸²” olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan, noktanın küçük oluşunun yanında, mahiyetinin tam olarak bilinmemesinin de şair için tercih sebebi olduğunu söyleyebiliriz:

Ne mevzûn noktadur şîrîn dehânuñ

Haber vir ki neden efzâya düşmiş (N: G 210/5)

[Ayrıca bkz. (A: TC II-4/2; G 58/9; 731/3), (KB: G 50/3; 62/3; 82/6; 174/2; 373/5; 402/2; 564/7; 868/2; 972/9; 1049/4; 1109/4; 1123/2; 1135/2; 1160/1; 1281/2; 1284/3; 1297/3; 1300/6), (N: G 305/17; 447/25; TB III-2/5)]

Sevgilinin ağzı o kadar küçüktür ki kimi zaman nokta bile onun küçüklüğünü ifade etmekte yetersiz kalır, şair sevgilinin ağzını yarım nokta, ikiye yarılmış bir nokta olarak değerlendirir. Burada iki noktadan kastın dudak olabileceği düşünülse de şair, ilk mısrada “ağız” diyerek böyle bir çıkarımın önüne geçmektedir:

‘Akl agzuñ nakşını görüp didi

Nokta-i mevhûmdur olmuş dü-nîm (A: G 442/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 289/8; 897/3; 1283/6)]

²⁸¹ Doğan Çoker, Timur Karaçay, **Matematik Terimler Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1983, s. 502.

²⁸² H. Hilmi Hacısalihoğlu vd., **Matematik Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2000, s. 678.

Sevgilinin ağzının işareti olarak gösterilebilecek bir şey yoktur. Noktaya bir parça benzese de, sevgilinin ağzı noktadır, demek doğru değildir. Beyitte, şair sevgilinin dudağını ifade etmede zorlandığını hissettiriyor. Sevgilinin ağzına benzetecek hiçbir şey bulamıyor. Bu bakımından sevgili “insan” olmanın zorunluluklarını ve sınırlılıklarını aşan bir bütünlüğe sahiptir. Şair, ifadesizliğini en uç noktaya götürerek “ademdir” diyor. Sevgilinin dudağı ademle nokta arasında bir şeydir:

Egerçi agzuñ nişânın kimse bilmez
Diyemez ki ol nokta ‘ademdür (A: G 143/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 372/2)]

Sevgilinin nokta gibi ağzını görmek için nûr-ı basar gerekir:
Görmek ağzı noktasın nûr-ı basar degül midür
Yañağını ay anlamah hüsn-i nazar degül midür (KB: G 22/1)

Sevgilinin yok gibi olan ağzı ancak konuşunca belli olur. Ona var yok gibi demeleri boşuna değildir:

Nokta-i mevhûm agzuñuñ sözi-y-le olur ‘ayân
Râst-durur pes aña ger dirler-ise nîst-hest (A: G 74/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 201/1)]

Ağız küçüklüğü ile varlığı konusunda âşıkta güman oluşturur:
Ağzı noktası saldı gümâna bu cânımı
Bırahtı bili kılı dahı hem hayâle dili (KB: G 205/4)

c. Mim

Sevgilinin ağzı mimdir:

Ağzuñ çü mîm ü zülf ü kaşuñ nûn u dâl imiş
Göñlüm hemîşe mîm ü dâlüñdedür senüñ (N: G 225/2)

Beytin içerisine “mecâl” kelimesi gizlenmiştir:

Ol âgzı mîm ü turesi cîm ü boyı elif

Virmez mecâli cevri-le kaddümi lâm ider (A: G 272/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 233/4; 427/6; 442/5; Z 16/5), (KB: G 270/2; 289/6; 395/3; 586/3; 741/3; 909/5; 1315/5), (N: 278/5; 362/6)]

Dal saç, elif kadd ve mim âgzı için “dâm”dır:

Dâl itdi saçın kaddin elif âgzını mîm

Bir dâm durur şimdi ki yiñi kurar iy dost (KB: G 270/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 497/1)]

d. Hokka

Ağız darlığı bakımından hokkaya benzetilmiştir:

Leblerüñ şîrîn dehânuñ hokkasından söz ile

Açar esrârın velîkîn sırr-ı pinhân gizlüdür (N: G 166/2)

e. Piste

Sevgilinin âgzı şekil bakımından fıstığa benzetilmiştir:

İnceldi tenüm bilüñ için lîk yiridür

Çün piste ağzuñ için oldı göñlüm teng (KB: G 781/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 237/3; 917/5; 1158/1; 1204/2), (N: G 357/10)]

f. Çeşme

Sevgilinin ağzı, çeşmeye benzetilmiştir. Ağzından sürekli su akıtan bir insan toplum içerisinde hoş karşılanmaz. Hatta bu durum olsa olsa bir hastalık olarak görülür. Buna rağmen şair, sevgilinin ağzını çeşmeye benzetmektedir. Şairi böyle bir benzetmeye iten sebeplerden ilki, çeşmelerin dar ağızlı olması, diğeri de şiirin özünde olan abartma eğilimidir:

Şehâ agzuñ yüzün ü kaşuñ u dudaguñ olmışdur
Biri çeşme biri gül-şen biri tûbî biri şeker (A: G 257/3)
[Ayrıca bkz. (N: TB II-1/7)]

g. SadeF

Ağız, sadeFe benzetilmiştir. O sadeF ağız açıldığında inci dişler görünür. Sevgili konuşunca ise sözleri gevher olur:

SadeF agzuñ dişüñ inci lebüñ la'l
Sözüñ gevher velî dür-dâne hâlüñ (N: G 224/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 99/8; 111/5; 413/8)]

2. Belirsizlik itibariyle ağız, dehen, fem:

a. Güman, vehim

Sevgilinin ağzı, küçük ifadesi olarak “gümân” kelimesi ile anlatılıyor. Ağızın varlığı, yokluğu şüphelidir:

Hayâl olmuş bilüñ ağzuñ gümândur
Lebüñden kan kohuları demândur (KB: G 259/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 207/1; 381/7; 505/4; 531/1; 590/2; 613/5; 795/4; 1234/3; 1315/3)]

b. Sır, râz

Sevgilinin ağzı sırdır:

Bilüñ hayâli mi ya hayâlüñ hayâli mi

Sır midur ağızuñ sanemâ râza benzemez (KB: G 1058/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 212/4; 378/2; 494/6), (KB: G 205/7; 213/5; 402/2; 1076/7; 1235/4; 1254/3; 1301/8; 1316/3; T 1373/1)]

Sevgilinin ağzında ruh sırrı gizlidir:

Ne diyem agzuña kim ol sırr-ı rûh

Gaybdur vallahü a'lem bi's-savâb (A: G 45/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 184/4; 228/4; 303/4)]

Sevgilinin ağzının hikâyesini anlatmak mümkün değildir çünkü o gizli sırdır:

Agzuñ hîkâyetini dilüm idemez beyân

Kim teng olur söze gelicek bu nihân-râz (A: G 283/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 212/4; 334/8; 378/2; 450/2; 494/6; 515/5; 674/1; 701/6; 731/3)]

Sevgili ağzını açmadığı sürece sır açılmaz:

Bilüñi büri dilersen ki hayâl olmaya hîç

Açma ağızuñı dilersen ki hîç açılmaya râz (KB: G 68/5)

Goncanın yüreğinin darlanmasının sebebi sevgilinin ağzının gizli sırrından nükte anlamasıdır:

Agzuñuñ penhânı râzından ne nükte añlandı kim

Ser-zenişden goncayı dil-teng itdi bâğlar (A: G 225/5)

Âşık için sevgilinin ağzı tam bir muammadır. Sırdan kasıt ağzın görünmeyecek kadar küçük oluşudur. Âşık bu sırrı bilse de söylemez, sadece ağızdan dökülen sözlerin şirinliğini ve nazikliğini ifade etmekle yetinir:

Râzını agzuñuñ dimezem ki teng olur
Söz oradaki ma'ni ola nâzük ü dakîk (A: G 334/8)

c. Hayâl

Ağzın küçüklüğünü anlatmaya çalışan şair, ağzı hayal olarak ifade eder:

Bilüñ gibi hilâl olduh ağızuñ tek hayâl olduh
Hayâlüñ olalı şâhâ bu dem mihmânı 'uşşâkun (KB: G 3/3)

3. Renk itibariyle ağız, dehen, fem:

a. La'l

Sevgilinin ağzı la'ldir:
Ol cîm müşg zülf-ile ol mîm la'l ağız
İki büküp elif bigi kaddümi nûn ider (A: G 233/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 108/2; 150/9)]

Sevgilinin ağzı la'li aciz bırakmıştır:
Anuñ-çun derdüm oldı bîş-ez-bîş
Ki la'li itdi agzuñ kem-ter-ez-kem (A: G 459/5)

b. Güher

Sevgilinin ağzı güherdir. Fakat bu güher ulu orta değildir. Herkesten gizlidir. Bu benzetmenin altında şairin sevdiğini kimseyle paylaşmama düşüncesi hâkimdir. Öte yandan gelenekte sevgilinin konuşması pek karşılaştığımız bir durum değil. Halk arasında da kadınların her önüne gelenle konuşması hoş karşılanmaz:

Sorarlar agzuñı ne güherdür diyü bu râz

Cân sırrıdur gerek ki kamudan nihân ola (A: G 35/4)

[Ayrıca bkz. (A: TC II-4/2; G 34/7; 77/6; 94/2; 172/2; 266/4; 267/3; 299/3; 301/2; 321/2; 470/3; 585/3; 726/2), (KB: G 801/6)]

Sevgilinin ağzında sadece bir mücevher yoktur. Ağız, mücevher kutusudur:

Dürc-i güherden begüm eger dür-i güftâr

Çıhar olur ise feth olur bu mukaffel (KB: G 1249/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 174/2; 198/2; 235/5; 249/1), (KB: G 444/1), (N: G 166/1)]

Şair, sevgilinin mücevher kutusu gibi olan ağzının tamamına sahip olmaktan ümidi keserek ağzın zekâtını talep etmektedir. Dürcün zekatı olarak sevgilinin konuşması, öpmesi veya gülmesi istenmiş öbür yandan da İslami bir akideye atıfta bulunulmuştur: “Ticaret için olmayan fazla miktardaki ev eşyasından kitaplardan, sanat aletlerinden ve yine ihtiyaçtan fazla olan elbiselerden yenilecek ve içilecek şeylerden, altın ve gümüşten başka süs eşyalarından, yakut, zümrüt, inci ve elmas gibi ziynet eşyalarından da zekat vermek gerekmez. Çünkü bunlar (hakikaten veya hükmen) artıcı değildir. Ancak bunlar temel ihtiyaçlar dışında olup kıymetleri en az nisab miktarına ulaşıncaya, sahibleri zengin sayılır. Her ne kadar zekât vermekle yükümlü

olmazlarsa da, kendileri zekât ve sadaka alamazlar ve bunlar üzerine fitir sadakası ile kurban kesmek vacib olur.”²⁸³

Agzuñuñ dürci zekâtın taleb itmek dilerem
N’ideyim farz degül la’l-ile lü’lüye zekât (A: G 76/3)

Ağzın mahiyetinin tam olarak bilinmesi mümkün değildir. Buradan ağzın çok küçük oluşu anlaşılıyor:

Agzı mâhiyyetin diler bile cân
Cevher-i ferde hîç var mı vücûd (A: G 131/3)

Melekte ile böyle inci saçan bir ağız yoktur
Melekde ağız böyle niçe ola dür-efşân
Yâ hûrîde heç böyle kaçan ola dil-âvîz (KB: G 6/3)

c. Yakut

Sevgilinin ağzı yakuttur:
Şol nokta-i yâkût ki vahdetden urur dem
Bir cânı durur ki dahı görmedi anı cem (KB: G 1264/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 639/3; 1278/5)]

4. Tatlılık ve sululuk itibariyle ağız, dehen, fem:

a. Şeker

Sevgilinin ağzı şekerdir. Sevgili konuşmaya başlayınca bu şeker iki parça olur:

²⁸³ Bilmen, a.g.e., s. 319, 320.

Çü salına ince bili kılı yara lutfiyile

Çü söze gelür ağızı şekerı kılur dü pâre (KB: G 523/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 795/2; 917/5; 1097/2; 1115/6; 1276/1)]

b. Ab-ı Hızr, ab-ı hayat, çeşme-i hayvan, ab-ı zindegani

Sevgilinin ağızı, küçüklüğü bakımından gizemli sırlı olarak değerlendirilmektedir. Âşık, bilmediği bir çok şeyin o varla yok arası ağzın içerisinde olduğunu düşünmektedir. Bu bilinmezlerin başında ise ölümsüzlük, buna bağlı olarak da ab-ı hayat [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızr] bulunmaktadır:

Senüñ agzuñdur âb-ı zindegânî

Anuñ-çun cân bigi olmışdur nihânî (A: G 667/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 83/5), (KB: G 740/3)]

Çeme-yi hayat bile sevgilinin ağzına susamış haldedir:

Teşne-cigerdür agzuña ser-çeşme-i hayât

Pes nîce diyeyim ki aña beñzer ola şeker (A: G 158/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 145/2)]

Sevgilinin ağzında ne olduğunu çeşme-i hayvan bile bilmez:

Agzuñda ne var çeşme-i hayvân dahı bilmez

Sırrımı anuñ-ıla nedür cân dahı bilmez (A: G 276/1)

c. Selsebîl

Selsebil, Cennet'te bir çeşme veya ırmağın adıdır, mecazen ise tatlı, lâtif, leziz su anlamlarında kullanılmaktadır. Şairler, sevgiliye dair

benzetmeler yaparken günlük hayatta kolayca bulunabilecek unsurlara yaklaşmamaktan yanadırlar. Sevgili, dünyadaki herkesten farklı olduğu için, onun şekli, şemali iç içe yaşadığımız nesnelere ifade edilemez. Onun ağzının timsali ise olsa olsa cennettir:

Göz ü kaşuñ sakf-ı merfû' oldı agzuñ Selsebil
Cennet ile hûr u gilmân beyt-i ma'muruñ durur (N: G 67/6)

d. Kevser

Ahmedî, sevgilinin ağzının Kevser suyu [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Şarâb-ı Kevser] olduğunu söylüyor. Beyitte, Kevser'in varlığının sorgulanması dikkat çekicidir:

Olursa bâg-ı cennet işbu yüzdür
Var-ısa âb-ı Kevser bu dehendür (A: G 155/5)

Sevgilinin ağzına karşılık ab-ı Kevser bile can vermek ister:
Âb-ı Kevser dilemiş ki agzuña cân ide bahâ
'Akl dimiş bu semîn gûhere nedür bu semen (A: G 497/6)

5. Fonksiyon İtibariyle ağız, dehen, fem:

a. Şifa

Sevgilinin ağzı, şifa kaynağı olarak görülmüştür. Bu şifanın ise sevgilinin konuşmasıyla mı yoksa öpmesiyle mi geleceği belli değildir. Sevgilinin konuşmayı sadece ağzını göstermekle yetinmesi âşığa sözün de deva olacağını gösteriyor:

Kimdür devâ-yı cân didüm agzına kor elin
 Rengîn süvâle gör nice şîrîn cevâb ider (A: G 266/8)
 [Ayrıca bkz. (A: G 5/4; 317/5; 599/5), (KB: G 151/2)]

Şifa ile bağlantılı olarak sevgili Hz. İsa [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa] ile kıyaslanır. İhya ayetini Hz. İsa'nın sevgiliden öğrenmesi tavsiye edilir:

Kanı 'İsi ki ögrene agzuñdan ihyâ âyetin
 Kanı Mûsî kim aña göstere zülfüñ mu'cizât (A: G 89/4)

Sevgilinin ağzından bahsedenin nefesi, Hz. İsa'nın [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa] nefesi gibi olur. Sevgiliden bahseden kişi ise, sadece âşık, yani şairdir. Şairin sözleri dem-i İsa gibi, ölüyü diriltecek güçtedir:

Dem ile ölü dirildür ağzuñ nite ki 'İsî
 Niçe gicük ider özin bu kerâmetüñ içinde (KB: G 703/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 687/3), (KB: G 1086/4), (N: G 49/7)]

b. Meryem

Hz. İsa'nın annesi olan Meryem, Davûd Peygamber'in soyundan gelen İmran adlı bir zatın kızıdır. Çocukları olmayan anne-babası evlat sahibi olurlarsa onu mabede bağışlamayı adanmışlar. Meryem doğunca oranın imamı olan Zekeriya peygambere teslim etmişler. Meryem, 15 yaşındayken, adı Yâsin Suresi 20. ayette geçen Yusuf Neccâr'a nişanlanmış ise de ona varmadan Cebraîl vasıtasıyla üflenip gebe kalmıştır. Yahudiler'in pek çok eziyetine maruz kalmıştır. Nişanlısı onu alıp Nâsıra'ya götürmüş, Filistin kralı Herod, doğacak çocuğun öldürülmesini emredince de Mısır'a veya Anadolu'ya gitmişlerdir. Hz. İsa'nın hayatı boyunca annesi Meryem de

hayatta imiş. Hz. İsa'nın göğe çekilmesinden bir müddet sonra vefat etmiştir. Onun için buraya gelen Hristiyanlar hacı olur.

Divan şiirinde Hz. İsa'yı doğurması, Cebraîl tarafından üfürme yoluyla gebe bırakılması gibi hususiyetleriyle ele alınır.²⁸⁴ Sevgilinin ağzı Meryem olarak ifade edilmiştir. Meryem'e benzetilen ağızdan İsa gibi sözler çıkar, aşığa şifa verir:

Hatı Hızr ağzı Meryem sözi 'İsâ lebi Yahyâ
Özi Yûsuf gözi Mûsâ zihî Âdem zî Havvâ'dur (KB: G 30/5)

c. Hazinedâr

Sevgilinin ağzı la'l hazinesine kilit vurmuştur. Bu kilidi açacak anahtar için âşık canını vermeye hazırdır:

Ağzı la'l hazânesine kilid urmuş
Cânumuz ise fidâdur olursa miftâhı (KB: G 782/2)

d. Cevherî

Âşığın yüzü altın gibi sarı, göz yaşı bazen la'l gibi kanlıdır, bazen de inci gibi dökülür. Âşık, bu mücevherlerle sevgilinin ağzını cevherî yani kuyumcu olarak görüp bu dükkana gelmiştir:

Yüzümi zer gözüm yaşın la'l ile lü'lü' düziben
Ağzuñı cevherî görüp ya'nî dükâna gelmişem (KB: G 181/4)

Sevgilinin ağzı, lü'lü ile la'li kararak bir macun yapar. Lü'lü, diş; la'l ise dudak yerine kullanılmıştır. Sevgili dudaklarını dişlerinin arasına alarak

²⁸⁴ Pala, a.g.e., s. 307, 308.

hafifçe ısırmakta, saçları ise bu haliyle sevdâyî [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Sevdâyî] etmektedir:

Sevdâyı eger kılur ise gîsûsı nola

Çün ağzı kılur lü'lü'yile la'lini ma'cûn (KB: G 345/3)

e. Hurde-dan

Hurde-dân “dikkat sahibi, nükte ve inceliği anlayan”²⁸⁵ olarak tanımlanır. Ağzın sırrı bilinmese de acayip bir nokta ve hurde-dân olduğu görülür:

Dehânuñ sırrına hiç kimse irmez

‘Acâ’ib noktasın hem hurde-dânsan (N: G 305/17)

f. Şirin

Sevgilinin ağzı şirin ve naziktir:

Sıfâtı nâzük ü şîrîndür agzuñuñ lîkin

Dilüme getüremezem bu râz-ı penhânı (A: G 701/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 334/8; 535/1; 702/3), (KB: G 15/5; 722/7; 1115/6; 1294/4; 1315/3), (N: G 49/7; 166/2; 210/5; 336/8; 447/9; 449/6)]

Sevgilinin ağzının şirinliği ifade edilirken Ferhat ile Şirin hikayesi de hatırlatılır. İran şahı Nuşirevan’ın torunu Hüsrev’in, Ermen Şahı’nın kızı Şirin’e olan aşkının konu edildiği bu hikâye ilk önce Şehnâme’de Hüsrev Perviz bahsinde anlatılır. Daha sonraları bu hikâyeyi mesnevi şeklinde önce Senâî işlemiş, ardından, kendinden sonra yazılanlara örnek teşkil edecek şekilde, en mükemmel surette Genceli Nizâmî kaleme almıştır.

²⁸⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 383.

Halk hikâyesi varyantında, hikâyenin orjinalinden oldukça uzaklaşmıştır. Ferhad'ın tarihi şahsiyetinin Amasya ile hiçbir ilgisi olmamasına rağmen, olayın geçiş yeri olarak Amasya gösterilmiştir.²⁸⁶

Şirin, bu hikâyede Ermen melikesi Mehin Banû'nun yeğeni olup yaşadıkları lirik ve dramatik aşktan sonra Hüsrev'in mezarı başında canına kıymıştır.

Şirin, Divan edebiyatında müstakil mesnevilere konu olduğu gibi münferit beyitlerde de adından bahsedilir. Kelimenin “tatlı, sevimli” anlamı ile de genellikle tevriyeler yapılır.²⁸⁷ Âşık, sevgilinin şirin ağzına ulaşma yolunda Ferhat'tır:

Gel iy şîrîn-dehân 'ışkuñ yolında
Menüm ol kûh-ken bî-çâre Ferhâd (N: G 37/5)

Ağızdan çıkan her söz şirindir. Şair ağızdan bahsettiği zaman kendi sözü de şirin olur. Şairin sözünü, rengîn, şîrîn, hûb ve mana ter kılan sevgili objesidir:

Yañağuß agzuñ u dişuß tutaguñ vasfı-la olur
Beyân rengîn ü söz şîrîn 'ibâret hûb u ma'nâ ter (A: Z 4/7)

Âşık, sevgilinin ağzının inceliklerinden bahsetmeye kalkınca söz mecalsiz ve boş olur:

Zülfuß hikâyetinde müselsel olur kelâm
Agzuñ dekâyıkında söze teng olur mecâl (A: G 386/3)

Çok küçük olmasından dolayı sevgilinin ağzı yok sanılır. Sevgiliden bî-haber olanlar böyle bir haber verseler de ondan haberdâr olan âşık sevgilinin ağzı olduğunu bilir:

Didiler kim dehânı yohdur anuß
Bî-haberler 'aceb haber didiler (N: G 89/2)

²⁸⁶ Tökel, a.g.e., s. 433.

²⁸⁷ Pala, a.g.e., s. 433.

Bir güzellik unsuru olarak ağız:

Ağızın mahiyeti, çoğu zaman gizlidir, görünmemektedir. Âşık, sevgiliyle konuşup, söyleşecek bir zemin bulamadığı için, ağızın içerisinde tam olarak ne olduğunu bilemez, bu bakımdan, onun ağızla ilgili söyledikleri daha çok tahmin ve bu tahminlere bağlı çıkarımlardır. Maliklere göre, gözlerin ve ağız ile burnun ileri, bir de meydanda olmayan kulak deliği bedeninin dışından sayılmaması, bu bakımdan bunları abdestte ve gslde yıkamanın farz değil, sünnet olması²⁸⁸ da bu konuda hatırlanabilir.

Ağız, küçüklüğü ile noktaya, mim harfine, Şekil itibariyle gonca, hokka ve pisteye benzetiliyor. Ağızın küçük olanı makbul sayılmıştır. Ağız o kadar küçüktür ki varla yok arasında hatta yok olarak ifade edilir. Bu bakımdan ağız hayal ve güman olarak anlatılır.

Ağızın rengi kırmızıdır, bu kırmızılık da la'l, yakut ve gonca ile ifade edilir.

Ağızdan bahsedilirken zaman zaman dudak, diş ve tükürük de söz konusu edilir. İçerisinde inci gibi dişler bulunması bakımından ağız, sedef ve mücevher kutusu ile sarraf olarak anlatılır. Bazen de la'l hazinesine kilit vurmuş bir muhafızdır. Sevgilinin ağzı kuru değildir, ıslak hatta suludur. Bu bakımdan ağız, çeşmeye benzetilir.

şairler, sevgiliyi gündelik hayattan uzak tutma eğilimindedirler. Öbür yandan varlığını hissettirmeye başlayan gelenek ve realiteden kopmama zorunluluğu da vardır. Bu da şairleri ahiret hayatı ile ilgili tasavvurlara ve inançlara yöneltir. şairlerin ağzı, Kevser ve Selsebil'e benzetme sebeplerinden birisinin bu durum olduğunu sanıyoruz.

Ağız, mahiyeti tam olarak bilinemese de âşık için pek çok bilinmezlin çözüm noktasıdır. Bunlar arasında insanların merakını yüzyıllar boyunca cezp etmiş olan ab-ı hayat da vardır. Sevgilinin ağzı ab-ı hayat kaynağıdır. Âşık, sevgilinin ağzına kavuştuğu zaman ölümsüzlüğe ereceğini düşünür.

---

²⁸⁸ Bilmen, a.g.e., s. 94.

Sevgilinin ağız aynı zamanda şifa kaynağıdır. Bu bakımdan Hz. İsa ile ilişkilendirilir. Bir beyitte [bkz. (KB: G 30/5)] ise söz Hz. İsa, sözün çıktığı yer Hz. Meryem'dir.

Nesîmî'den aldığımız tuyug ağız konusunda şairlerin aldığı tavırları açıklar niteliktedir:

Cân kimi sırrı nihândur agzunuñ
Varlığı dahı gümândur agzunuñ
Âb-ı Kevser Hızr-ı cândur agzunuñ
La'l ile yâkut-ı ahmer agzunuñ (N: T 168)

6. Tükürük, Ağız Suyu, Ağız Yarı:

a. Tatlılık itibariyle tükürük, ağız suyu, ağız yarı:

(1) Şeker

Sevgilinin dudaklarından şeker akar:
Şükür ki şekker ahar leblerüñden iy dilber
Şükür ki gîsûlaruñ saçdı 'âleme 'anber KB (G 116/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 22/8)]

Toprağa sevgilinin ağızından bir damlacık bile düşse toprak baştan başa şeker olacaktır:

Bir katre agzuñuñ yarı düşerse topraga
Yirden ne kim biterse ser-â-ser ola şeker (A: G 158/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 683/2), (N: G 357/9)]

(2) Bal, şehd, asel

Sevgilinin şarap gibi dudağının etrafındaki ayva tüyleri karıncaya benzetilmektedir. Sevgilinin dudağı ikinci mısradaki hokkaya benzetilmiştir. Dudak, şehd ve şeker dolu olduğu için karıncaların onun etrafında toplanmasına şaşmamak gerekir:

Nola eger karıncalar çohdı lebüñ şerâbına
Hokka-i la'ide tolu şehd ü şeker degül midür (KB: G 22/8)

Şair, ilk mısradaki dudağı çeşme-i hayvana, beni Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas]'a, ikinci mısradaki Hızır yani beni bir arıya benzetirken çeşme-i hayvana benzettiği dudakları ise asele benzetir. Anlam olarak bal demek olan asel, cennetteki dört ırmaktan biridir.

Eski tıpta oldukça önemli bir yer tutardı. Tabiatı ikinci derecede sıcak ve kurudur. Mideyi kuvvetlendirip iştah açtığı, şehveti arttırdığı, göz kararmasını giderdiği, yaraları iyileştirdiğine inanılmaktadır. Yalnızca humma rahatsızlığında zararlı olurmuş. Bir hadiste Peygamberimizin “Siz iki şifaya yapışınız. Birisi bal, diğeri Kur’ân-ı Kerim’dir” buyurduğu rivayet edilmiştir.

Divan edebiyatında sevgilinin dudağı bal ile birlikte anılır. Burada balın her derde deva olmasının önemi vardır. Ayrıca güzel sözler de bala teşbih edilir. Kelimenin “şehd” şekli daha çok kullanılır ve şeker ile birlikte anılır.²⁸⁹ Beyitte, geçen “arı” ise sevgilinin yüzündeki hatlar olmalıdır:

Bir Hızır görüp çeşme-i hayvân yöresinde
Didüm ne ‘aceb arunuñ ayağı ‘aselde (KB: G 1266/2)

Nesîmî, cennette vaat edilen bal ve meyi bir yana bırakıp sevgilinin mey ve aselini arzular:

Cennetde gerçi Haktan bal ü mey oldı va'de

²⁸⁹ Pala, a.g.e., s. 34.

La'lüñ maña gerek kim hem mey vü hem 'Aseldür (N: G 146/4)

(3) Şerbet

Sevgilinin ağzının suyu şerbettir. O şerbet bin türlü derde devadır:

Derdüñdür iy hûrî-likâ müştâka şol şâfî şifâ

Kim şerbetinden her nefes miñ dürlü dermân ahıdur (N: G 111/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 417/3; 657/5; 892/3), (N: G 29/5; 59/1; 134/1; 369/13; 375/5)]

Dudakların şerbeti, rengi dolayısıyla kan dökücü bir cânîye benzer:

Cemâlüñ tal'atı gülzâra beñzer

Tudaguñ şerbeti hun-hâra beñzer (N: G 120/1)

Aşk derdiyle hasta olan âşık, sevgilinin ağzından şerbet umar:

Dâr-ı şifâdur tutaguñ bes neçün

Şerbeti bu haste-i bîmâra yoh (KB: G 218/6)

[Ayrıca bkz. (N: G 17/7)]

Dudağın şerbeti, Kevser'in kaynağındaki sudur:

İy yanaguñ hasretinden cennetüñ kalbinde nâr

Vey dudaguñ şerbetinden Kevserüñ 'aynında âb (N: G 13/3)

b. Fonksiyon itibariyle tükürük, ağız suyu, ağız yarı:

(1) Âb-ı hayât, âb-ı hayvân, çeşme-i hayât

Sevgilinin, ağzının suyu, ab-ı hayvandır:

Hattuñ arasında şîrîn yaruñı

Zulmet içre âb-ı hayvân sanasın (KB: G 874/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 486/2), (KB: G 631/4; 861/4; 1094/9), (N: G 86/4; 166/1; TB II-1/7)]

Sevgilinin dudaklarının çeşmesinden ab-ı zülal akar:

Nola 'ışk odı yaharsa kişiyi yüzine karşı

Leb-i la'li çeşmesine nazar it zülâli gör (KB: G 447/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 547/5), (KB: G 312/2; 372/3)]

Sevgilinin ağzının suyu çeşme-i hayatı bile cûşa getirmiş,
çoşturmuştur:

Enhâr kimi getürdi cûşa

Agzuñ suyu çeşme-i hayâtı N (TB II-7/6)

(2) Cennet ırmağı

Cennette, bal denizi, şarap denizi, süt denizi ve su denizi bulunmaktadır. Diğer nehirler bunlardan çıkacaktır. Bu dört ırmağın ismi Muhammed Suresi 15. ayette de sayılmaktadır: "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır. Bu cennetliklerin durumu, ateşte temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?"²⁹⁰ Cennetin dört ırmağı la'l dudaklardadır:

²⁹⁰ Muhammed/15

Sormuşam la'linde çün cennât dörd ırmagını
Şekker ü şehd ü şerâb u hamr u balı mendedür (N: G 50/7)

Sevgilinin ağzının suyu Selsebil'dir [bkz. Ağız, Dehen, Fem/Selsebil]:
Cennet durur yüzüñ ü özüñ hûr-'îñ gibi
Agzuñ yârı meger mesel-i Selsebil olur (KB: G 630/7)

Sevgilinin ağzının suyu Kevser şerbetidir:
Cân neçe teşbîh eylesün cennete vasl-ı dil-beri
Çünkü lebüñden içdiler şerbet-i âb-ı Kevseri (N: G 454/1)
[Ayrıca bkz. (N: G 86/4)]

Sevgilinin ağzının damlası Kevser suyunu bile mest eder:
Cennete teşbîh eyleyen bulmadı vech-i dil-beri
Katresi agzı yârumun mest ider âb-ı Kevseri (N: G 441/1)

(3) Zemzem

La'l dudağın suyu zemzemdür:
İy Ka'be-i hakîkî la'lüñ ne zemzem eyler
Kim susamış Nesîmî aydur ki Zemzem oldur (N: G 145/11)
[Ayrıca bkz. (N: G 47/3; 86/4)]

(4) Deniz

Sevgilinin ağzı yakut; dişleri dürr olmuştur. Dür, hoş-âb içindedir. Bu hoş-âb ile deniz arasında ilişki kuruluyor:

Yâkût ağızuñda görelî dürr-i hoş-âbı
Göze göñüle deñiz ile kân niçe benzer (KB: G 639/3)

Yedi deniz kavramı üzerinde pek çok yorumlar yapılmıştır. “Heft Muhît”, “Heft Deryâ” adlarıyla zikredilen bu denizler Burhân-ı Kâtî’â göre “Çin Denizi, 2. Magrib Denizi (Atlantik), 3. Rum Denizi (Akdeniz), 4. Karadeniz, 5. Taberriye Denizi (Kızıldeniz), 6. Cürcan (Hazar) Denizi, 7. Fars Denizi (Basra Körfezi) şeklinde sıralanmaktadır. Bu kavramın Kur’an’daki “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa ve yedi-misli-deniz de yedekte bulunup yazılsa yine de Allah’ın sözleri bitmezdi.”²⁹¹ mealindeki ayetteki ibarenin eski tefsirlerde yedi deniz olarak yorumlanmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir²⁹²

Sevgilinin dudağı kadeh, ağzının suyu yedi denizdir. Nokta gibi dudağa yedi denizin sığmasına şair anlam veremez:

Yidi deniz göñülümde vü lebüñdür kadehi

Noktada niçe sığar bu yidi deryâyı görüñ (KB: G 1236/7)

(5) Mey

Sevgilinin ağzının suyu meydur:

Ciger kebâb u gözüñ sâkî vü yaruñ meydür

Tutağunı dahı bu dem şeker-fürûş idelüm (KB: G 920/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 22/8)]

Âşık, lalin çeşmesinden bir kadeh olsun içmek ister:

Çeşme-i la'lüñ suyından bir kadeh sun sâkîya

İştîyâkuñdan Nesîmînüñ gözin câm eyleme (N: G 373/8)

Sevgilinin ağzının suyu meyden de safdır:

Leblerüñüñ suyu sülâf mıdur

Mey dahı ya'nî böyle sâf mıdur (KB: G 1313/1)

²⁹¹ Lokmân/27

²⁹² Şentürk, a.g.m., s. 141.

Lebin kaynağındaki su, bütün cihanı gark etmiştir:

'lyân oldı lebüñ 'aynında şol su

Ki gark oldı cihân bahrında yek-ser (N: G 72/4)

Sevgilinin dudağında hayat vardır. Burada ölüyü diriltmeden hareketle Hz. İsa'ya [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa] telmih görünüyor:

Bula-y-dı cân bu toprahdagı tenler

Yire düşse agzuñuñ bir katre yarı (A: G 668/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 158/4)]

Âşık ölüdür, sevgili eğer onu dudağının suyuna kandırırsa, dirilecektir:

Dirseñ göreyim ölüyi ne resme dirilür

Ben teşneye di kim dudaguñdan suya kandur (A: G 178/3)

Sevgilinin ağız suyu:

Divan şiirinde sevgilinin ağız suyu ihmal edilmez. Modern şiirlerde göremediğimiz böyle bir güzellik unsuru için ince bir dikkatin gerekliliği ortadadır.

Sevgilinin ağızından akan su, sıradan insanınkinden çok farklıdır. Şairler, bunu ifade etmek adına gündelik hayatın dışındaki varlıkları tercih etmektedirler. Bu tercihlerin başında ise ab-ı hayat gelir. Sevgilinin tükürüğü ab-ı hayat olarak değerlendirilir, zülal ve şerbet olarak ifade edilir. Şairin, ağız suyunu şerbete benzetirken bunun tadına bakmış olup olmaması önemli değildir, önemli olan ağız suyunun farklı bir su olduğunu ifade etmektir. Tükürüğün meye benzetilmesi için de benzer şeyleri söyleyebiliriz. Meyin kırmızı rengi veya tadı şairi ilgilendirmez.

Dünya yüzünde, ağız suyuna karşılık bulamayan veya bulmak istemeyen şair öbür dünyaya yönelerek, tükürüğü Kevser'e, Selsebil'e ve cennetin dört ırmağı "şekker ü şehd ü şerâb u hamr"a benzetir.

Sevgiliye dair benzetmelerin en ağır basan yanı "üstünlük"tür. Sevgili her şeyden ve herkesten üstündür. Bu üstünlük "insanüstü"lükten başlar Tanrı'ya kadar uzanır, oradan öteye geçmez/geçemez. Bu düşünceden hareketle, sevgilinin suyunun da en üstün olduğu görülür, ağız suyunun denize benzetilmesi söylediklerimize önemli bir delil oluşturur.

K. Dudak, Leb:

1. Şekil tibiyle dudak, leb:

a. Gonca

Sevgilinin dudakları renk ve şekil bakımından goncaya benzetilmektedir:

Menüm bülbül kimi giryân ü nâlân

Tudagi gonça gülzârum gel âhır (N: G 121/6)

[Ayrıca bkz. (A: TC I-6/1; G 67/1; 315/1; 316/7; 325/5; 350/4; 356/6; 381/7; 422/2; 474/2; 515/2; 524/6; 558/3; Z 6/5), (KB: G 1004/5)]

Gonca dudağın arzusıyla, lalenin içi dağlanmıştır:

Ne goncadur lebüñ kim şavkı-y-ıla

Yahılır lâle böyle dâg içinde (A: G 563/5)

Bülbül gonca dudakları gördü görelî sıkıntılı, kederlidir:

Bülbül lebüñüñ gongcasını görelî dil-teng

Hurrem yüzüñüñ gülşeni hüsniyle sahârî (KB: G 728/2)

Sevgilinin dudaklarını goncaya benzetmek hatadır:

Lebüñüñ gonca uran adını sehv itdi 'azîm

Saçuña müşg diyen kişi hatâ kıldı şeni' (A: G 322/2)

Gonca sevgilinin dudaklarına öykünmüştür, saba da onun ağzını yırtmıştır:

Lebüñe öykündügiçün gonca-i ter

Sabâ agzını yırtar ki-ola rüsvâ (A: G 9/4)

Gonca, bir kez kendisine öykündüğü için sevgilinin dudakları gül-i handanı sayısız defa yele vermiştir:

Birkez öykündüğü-içün sehv-ile gonca lebüñe

Niçe kez virdi yile gör gül-i hândânı lebüñ (A: G 355/4)

Goncanın sevgilinin dudaklarına benzemeye çalışmasına şaşmamak gerekir çünkü gonca dar fikirlidir:

Gonca-lebüñe öykünür-imiş neçün 'aceb

Bu resme teng-havsala oldı bu hurde-kâr (A: G 147/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 61/3; 357/3; 483/4; 559/3; 683/3)]

Gonca sevgilinin dudaklarına benzeyemez, gonca olsa olsa sevgilinin dudaklarından bir işarettir:

Gonca dudagundan uş işâret

Lâle yañağandıdan uş nümû-dâr (A: G 274/3)

Goncaya sevgilinin dudağına benzediği söylenmiştir, gonca o yüzden sevinçlidir:

Lebüne goncayı benzer didiler

Anuñ-çun böyle handân-durur şâd (A: G 130/2)

[Ayrıca bkz. (A: TB III-6/2; G 303/5)]

Çiçek, sevgilinin gonca gibi dudaklarına benzemek için her dalında yüz kandil yakmıştır ama çabaları boşa gitmiştir:

Bir gonca bulmadı şükûfe lebûñ bigi

Gerçi ki yahdı her taluñ üstinde yüz çirâg (A: G 324/2)

Sevgili güldüğü zaman, gül ile şeker hasretinden erir:

Handân olıcah lebûñ iy dil-ber

Hasretten erir gül-ile şeker (A: G 189/1)

Ahmedî, gonca lebden bahsetmek istese de edemez, çünkü leb kelimesiyle kafiye bulmak zordur:

Gonce lebûñi idemez n'itsün Ahmedî

Çün tengdür bu kâfiyede söz sıgar degül (A: G 408/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 265/1; 349/7)]

b. Hatem

Sevgilinin dudakları la'l bir yüzüğe benzetilmiştir. Bu yüzüğe sahip olmak imkânsızdır. Öyle ki Süleyman'ın mülkü ona ancak haraç olabilir.

Süleyman Peygamber'in üzerinde İsm-i Âzam yazılı bir yüzüğü vardı. Hz. Süleyman'ın bütün güç, kuvvet ve saltanatı bu yüzükteydi. Yüzük sayesinde bütün insanlar, cinler ve hayvanlar ona tabi idi. Bu yüzüğün, cennetten bir taş olduğu da rivayet edilmektedir.²⁹³

Süleyman Peygamber bütün gücünü parmağındaki yüzükten alıyordu. Bu yüzden yüzüğü ancak tuvalete girerken ve banyo yapacağında çıkararak hanımına verirdi. Süleyman Peygamber, sebebi tam bilinmeyen bir olaydan dolayı Allah'ı gücendirmişti. Allah da ona ders olması için tahtından kırk gün uzaklaştırarak, tahtına bir cinin (veya şeytan, yahut bir devin) hükmetmesini sağladı. Bir cin (veya şeytan, bir dev) gelerek hanımından yüzüğü kaptı ve

²⁹³ Tökel, a.g.e., s. 296.

parmağına takar takmaz da hemen Süleyman'ın hüviyetine bürünerek tahta çıktı. Süleyman geri gelip hanımından yüzüğü istedi. Fakat bu arada Allah tarafından sureti değiştirildiği ve tanınmaz bir kimliğe büründürüldüğünden hanımı onu tanımadı ve Süleyman'ın tahtında olduğunu söyleyerek saraydan kovdurdu.

Hz. Süleyman bu kırk gün boyunca fakir, yoksul bir insan olarak yaşayarak balıkçılık yaptı²⁹⁴ Her gün iki balık alma karşılığı bir balıkçının yanında çalışmaya başlamıştı. Çalışması karşılığı günde iki balık alır, balıkların birini satar ve diğerini de kızartarak yedi. Bu hal kırk gün devam etmişti. Tahttaki sahte Süleyman ise garip garip hükümler vererek herkesi şaşırtıyordu. Hz. Süleyman'ın efsanevi veziri Asaf bu durumdan şüphelenmeye başlamış ve durumu tahkik için Süleyman'ın hanımlarının yanına giderek onlara şüphelendikleri bir durum olup olmadığını sormuştu. Onların kuşkularını öğrendiğinde tahttaki yalancı krala şüphe ve tereddütle bakmaya başlamış, kral da bu durumdan korkuya kapılmış ve saraydan kaçarak parmağındaki yüzüğü, Süleyman tekrar hükümdar olmasın diye denize atmıştı. Fakat Allah'ın kudretiyle bu yüzüğü bir balık yutmuş ve o balık da yevmiyesi karşılığı o gün Süleyman Peygamber'e verilmişti. Hz. Süleyman akşam ücreti olan balığı alınca kızartmak için temizlemiş, içinde yüzüğünü görünce sevinerek tekrar sarayına dönmüş ve hükümdarlığına devam etmişti.²⁹⁵ Hateme benzetilen la'l dudaklar ancak Hz. Süleyman'ın yüzüğüyle ifade edilebilir:

Ger leb-i şîrînüñe miñ cân bahâ kılsam 'aceb
Hâtem-i la'lüñ içün mülk-i Süleymândur harâc (N: G 32/5)

c. Kadeh, câm

Leb, kadehe benzetilmiştir. Lebin kadehine ermek herkesin harcı değildir. Lebe eren Hızır gibi ab-ı hayata ermiş olur:

²⁹⁴ Tökel, a.g.e., s. 296.

²⁹⁵ Tökel, a.g.e., s. 297, 297.

Lebüñ câmindan ol cân kim Hızır tek irdi maksûda
 Çıka geldi dalâletden bu gün adı Sikenderdür (N: G 125/7)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 62/2; 86/5; 86/6; 115/4; 115/9; 409/3; 496/3;
 517/5; 699/2; 928/3; 1170/2; 1209/2; 1236/7; 1280/3; 1301/9), (N: G 131/8;
 164/1; 168/8; 260/4; 269/2; 361/6; TB I-7/5)]

Dudak, la'l bir kadehtir:

La'lüñ ayağıyle bize vir mül ayağın

'Âlem geçer dahı bizi uzatma mülümle (KB: G 147/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1228/5)]

Âşık, leb kadehinin meyini ezel meclisinde içmiştir:

Dil-berüñ la'li ezel bezminde içürmiş maña

Şol meyi kim nüh-felekdür kem-terîn peymânesi (N: G 423/7)

Âşık, sevgilinin dudağını emerse, elest meclisinde içtiği kadehin lezzetini alacaktır:

Lebüñden ben umaram ki emersem

İrişem lezzet-i câm-ı eleste (KB: G 602/9)

d. Câm-ı Cem

Leb, Cem'in kadehidir. Rivayete göre Cem'in kadehi, yedi madenden mâmul sihirli bir kadehtir. Câm-ı cihân-nümâ [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Câm-ı cihân-nümâ] olarak da bilinir:²⁹⁶

Çün lebüñ câm-ı Cem oldı nefha-i Ruhu'l-Kudüs

İy cemîlüm iy cemâlüm bahr u kânüm merhabâ (N: G 7/2)

²⁹⁶ Onay, a.g.e., s. 151.

e. Zevrak

Dudak, şarap dolu bir ibriğe benzetilmektedir:

Ayt humârî gözüñe ki cânuma ayağını

Tolu vire lebüñ ile ki anuñ zevrakıdur (KB: G 862/4)

f. Dür-i dürc

Sevgilinin dudakları inci dişlerle beraber bir inci kutusunu andırır:

Dür-i dürc-i leb ü dendânuña sarrâf-ı cihân

La'l ü yâkût u güher-bâr-ı dür-efşân didiler (N: G 86/6)

Mücevher kutusu, la'l ve lülü döker:

Şol dürc-i güherden dökeli la'l ile lü'lü'

Altun ile gümüş dahı bağladı dükânı (KB: G 1097/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 526/2; 1184/2)]

g. Güher

Âşık, sevgilinin dudaklarının hayaliyle fikir denizine dalarak, türlü türlü güherler çıkarır. Bu bakımdan sevgilinin dudakları birtakım değerli taşların kaynağıdır:

Çü fikr bahrına taldı lebüñ hayâlinde

Ne dürlü güher ider Ahmedî gör istihrâc (A: G 100/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 323/7; 486/2; 563/3)]

Şair, çeşitli madenlerle ifade edilen sevgilinin dudağından zekat umar. Fakat ziynet eşyalarının zekatı vermek farz değildir [bkz. Ağız, Dehen, Fem, Ağız Suyu, ağız Yarı, Tükürük/Güher]:

Bî-çâre Ahmedî tudagundan zekât umar
Zîrâ hemîşe kullara in'âm hoş gelür (A: Z 7/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 317/6)]

h. Mînâ

Mîna, “şarap şişesi, cam, şişe, billur, mine demektir. “Kasr-ı mînâ” gökkubbe anlamına gelir. Kuyumcuların gümüşe vurdukları sırçaya mînâ denir. Bu sırça lacivert veya yeşil renkli olur. Divân şiirlerinde en çok şarap şişesi anlamıyla kullanılır.”²⁹⁷

Dudak, önce la'le sonra da minaya benzetilmektedir. Cam üzerine resim yapmanın ve yazı yazmanın bir resim tekniği olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Bu teknik günümüz Türkiyesinde unutulmaya yüz tutmuş olmasına rağmen Batı ülkelerinde dekoratif amaçlı olarak cam boyamaları yapılmaktadır. Osmanlıda da yaygın olarak uygulanan bu teknikle, çeşitli yazılar yazılmış, resimler yapılmıştır. Bu teknik, camaltı tekniği olarak ifade edilmektedir. Sevgilinin dudakları ikinci mısradaki minaya benzetilirken, dudağın etrafındaki ayva tüyleri hat olarak değerlendirilmiş ve bir cam levhaya benzetilmiştir:

La'lüñde 'aceb ne hatdur ol kim
Mînâ-y-ıla hoş muharrer olmuş (A: G 305/4)

i. Mim

Dudak, küçüklüğü bakımından mim (م) harfi ile ilişkilendirilmektedir. Âşık, sevgilinin mim gibi dudaklarına bakmak istiyor, fakat ayn (ع) âşığı nazar etmekten men ediyor. “Ayn” hem Arap alfabesinde bir harf hem de göz anlamıyla kullanılmıştır:

²⁹⁷ Pala, a.g.e., s. 321.

Dudaguñ mîmine bahmak dilerem
 Lîki men' ider nazardan bini 'ayn (A: G 518/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 440/4)]

Sevgilinin dudağı mimdir, kadd (ا) ve zülf (ل) ile (م) bir olup her görene
 elem (الم) verir:

Bu kadd zülf ü bu lebi iy nedîm
 Gören ider yâd elif lâm u mîm (A: G 428/1)

j. Nokta

Sevgilinin dudağı noktadır:
 Lebine nokta didiler bu gümân idi yakîn
 Bilini beñzediben kıla muhâli didiler (KB: G 670/2)
 [Ayrıca bkz. (A: TC I-6/3; G 355/8; 508/4), (KB: G 704/5; 909/7;
 1130/7; 1169/7; 1172/5; 1236/7)]

k. Piste

Dudak şekil itibariyle fıstıkla ilişkilendiriliyor. Zülûf içinde çok uzun süre
 yol alan âşık, dudakların fıstığına zahmetsizce ulaşacağını umar:

Zülfüñe tolaşanuñ yolu dirâz ola gerek
 Piste-i la'lüñ ile zahmeti az ola gerek (KB: G 1169/1)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 402/1; 1044/3; 1180/1; 1283/3; R 1322/1), (N: G
 402/2)]

Fıstık dudaklar şekerlidir:
 Deste güldür yüzi vü la'li mey
 Lebleri şekerîne piste durur (KB: G 1158/4)

I. Hokka

La'l dudaklar şekliyle bir hokkayı andırmaktadır:

Hokka-i la'ide incü düzümini gördüm

Sorıcağaz leb ü dendân didiler gerçek mi (KB: G 157/6)

[Ayrıca bkz. (A: TC II-3/1), (KB: G 22/8; 192/4)]

m. Çeşme

Sevgilinin dudakları çeşmedir:

'İşkî tutdı yine yahamı 'aceb

Lebi çeşmesine yaha mı aceb (KB: G 446/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 506/2; 1163/4)]

2. Belirsizlik itibariyle dudak, leb:

a. Gümân, hayâl

Sevgilinin dudakları çok küçüktür, şair bu küçüklüğü ifade etmek için dudağın muhal bir hayal olduğunu söylüyor:

Lebüñ tasavvurı yâhûd hayâli bilüñüñ

Zihî tasavvur-ı bâtil zihî hayâl-i muhâl (KB: G 263/7)

[Ayrıca bkz. (KB: G 180/6)]

Bir başka beyitte ise dudak gümandır, zandır. Bu beyitte zannın yönü inanmamaya değil inanmaya yöneliktir. La'l dudakların işvesini gören şairde dudağın var olduğu yönünde bir zan oluşmuştur:

Hîç idüğini göñülüm bildi bilini görelî

Görelî la'li işvesin şimdi gümâna gelmişem (KB: G 295/8)

b. Sır

Sevgilinin dudaklarında nice sırlar gizlidir:

Baňa sorgıl ki dūr'inde lebũñũñ

Ne pinhân râzlar müdgâm olupdur (A: G 273/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 122/6; 307/7; 356/6; 667/4; 686/3), (KB: G 315/8; 362/4; 386/1; 551/1; 641/4; 684/9; 1292/1)]

Sevgilinin dudağı âşıklara can sırrını açıklamaktadır:

Hak nûrın ider yüzi nazar ehline tavzîh

Cân sırrın ider dudağı 'âşıklara telvîh (A: G 111/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 16/1)]

Bu sırra kimse ulaşamaz:

Ne nâzûk fikr kim kılsam lebũñ vâsfına irişmez

Kim ol bir râz-ı penhândur iremez kimse râza (A: G 605/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 279/11; 367/8)]

Ahmedî kendisine sevgilinin dudakları sorulduğunda, bu sırrı ancak Allah'ın bildiğini söyler:

Lebũñi sorana dir Ahmedî kim

Bu gizlü râzdur v'allâhü a'lem (A: G 459/8)

Dudakların esrarı karşısında Ruhu'l Emin'in yani Cebrail'in bile nutku tutulmuştur:

Rûhu'l-Emîne sordum esrârını tudaguñ

Nutku tutuldı kaldı şol bir sü'âl içinde (N: G 362/10)

3. Renk itibariyle dudak, leb:

a. Gül

Dudaklar güle benzetilmiştir:

Ahmedî hat eserin gördi lebüñde didi kim

Zî bitürür bir arada gül ü reyhânı lebüñ (A: G 355/9)

Sevgilinin dudakları gülsuyudur. Burada, gülden kastın dudak, gülsuyundan kastın ise dudakların suyu olabileceği düşünülse de “lebleri cüllab” denilerek tereddüte mahal verilmiyor. Divan şiiri metinlerinde “gül-âb” ya da “cüllâb” şeklinde dile getirilen gül suyu, gül yapraklarının belirli işlemlerden geçirilmesiyle elde edilen bir nevi şerbet veya süs eşyasıdır. Şairler bu eşyayı rengi, kokusu, elde edilmiş şekli, şişede saklanması, misafirlere sunulduğu süslenme maddesi olarak kullanılması gibi farklı yönleriyle şiirlerine almışlardır.²⁹⁸

Gözleri pür-hâba virdüm göñlümi

Lebleri cüllâba virdüm göñlümi

Ol yüzi meh-tâba virdüm göñlümi

Öz özüm gark-âba virdüm göñlümi (N: T 293)

Âşık, dudakların cüllâbına susamıştır:

Ger teşneyisen lebleri cüllâbını sorgıl

Hâlınden ırâh yöri ki fülfüdür efendi (KB: G 904/4)

²⁹⁸ Ömer Özkan, “Bir Tedavi Bitkisi Olarak, Gül’ün Divan Şiirindeki Görünümü” **Gül Kitabı, Gül Kültürü Üzerine İncelemeler**, Isparta, 2005, s. 285.

b. Unnâb

Sevgilin dudakları rengi ile unnâba benzetiliyor. Unnâb, daha çok hünnap olarak bilinen, bir cins çanak yapraklı ağaç ve bu ağacın meyvesidir. İğde ağacının bu ağaç cinsinden olduğu sanılmaktadır. Ceviz gibi meyvesi vardır. Divan şiirinde mezelik yiyecekler arasındadır.²⁹⁹

Bûse diledüm tutağını tutdı dişiyle

Düşdi tolucah dâne-i unnâba sanasın (KB: G 925/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 141/5)]

c. İneb

Üzüm anlamına gelen ineb, Divan edebiyatında mecâz-ı mürsel yoluyla daha çok şarap yerinde kullanılır. Bintü'l-ineb (üzümün kızı) sayılan şarabın, divân şiiri içinde önemli bir yer tuttuğu³⁰⁰ bilinmektedir. Şarapla ilgisi ve şarabın kırmızı rengi sebebiyle dudaklar üzümle ilişkilendirilmiştir:

Lâ'lüñ 'inebi ezel meydür

İçmeyene hamr u bal olur mı N (TB II-1/8)

d. Nar-dân

Aşk hastasının canı nar çeker. Nâr-dân aynı zamanda gözyaşı taneleri anlamına da gelmektedir. Şekerle ter kibinden dolayı bu anlamın kastedilmesi mümkün görünmemektedir:

Anuñ-çun Ahmedî heves ider lebüñe kim

Dil hastadur aña şeker-i nâr-dân gerek (A: G 356/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 184/6; 523/5)]

²⁹⁹ Pala, a.g.e., s. 218.

³⁰⁰ Pala, a.g.e., s. 232.

e. La'l

Sevgilinin dudakları la'ldir:

La'l-i lebûñ visâlini cân ile istedi göñül

Fikr-i muhâle gör neçe düşdi hayâl-i hâm ider (N: G 85/2)

[Ayrıca bkz. (A: TC I-6/3; II-3/1; G 123/4; 219/1; 571/3), (KB: G 1/8; 4/7; 7/3; 7/6; 9/5; 9/8; 10/3; 11/11; 22/8; 22/9; 27/8; 28/3; 33/1; 42/2; 42/7; 43/4; 46/5; 47/4; 53/6; 62/1; 66/1; 76/2; 83/3; 86/3; 86/5; 86/6; 95/4; 98/1; 100/1; 104/1; 114/3; 118/2; 122/2; 122/6; 125/3; 131/1; 131/8; 137/1; 137/3; 140/3; 147/3; 149/2; 153/3; 155/4; 156/2; 157/1; 157/6; 178/6; 178/8; 179/3; 179/5; 180/3; 180/13; 188/3; 190/2; 192/1; 192/4; 192/6; 196/6; 197/5; 205/2; 208/2; 208/4; 219/1; 219/5; 224/1; 224/3; 228/8; 238/3; 238/5; 238/6; 240/6; 249/5; 257/3; 257/5; 259/3; 261/9; 262/2; 265/4; 265/5; 267/8; 269/5; 282/1; 284/5; 292/2; 299/6; 302/6; 305/8; 311/3; 312/5; 315/6; 315/8; 317/3; 317/7; 319/1; 321/1; 327/2; 334/5; 335/1; 337/5; 343/5; 348/6; 359/1; 360/5; 362/4; 364/5; 365/5; 366/4; 367/3; 371/1; 377/2; 381/1; 381/5; 382/2; 390/5; 397/3; 402/2; 405/2; 405/4; 409/2; 417/2; 419/3; 428/2; 433/4; 433/5; 439/3; 443/3; 445/3; 447/5; 456/5; 458/1; 458/3; 458/7; 461/1; 469/4; 470/1; 483/6; 483/7; 487/2; 488/7; 494/5; 496/6; 498/4; 500/2; 505/3; 507/4; 508/2; 508/3; 510/2; 516/4; 518/3; 533/4; 544/5; 554/1; 544/3; 569/1; 601/6; 604/8; 607/4; 610/1; 610/3; 614/1; 615/1; 621/4; 630/3; 633/1; 634/5; 635/2; 641/4; 649/4; 657/2; 666/7; 670/6; 671/5; 675/4; 676/5; 680/5; 684/2; 684/5; 684/6; 685/1; 694/1; 694/2; 695/8; 700/5; 704/5; 706/5; 709/4; 711/2; 712/3; 714/2; 728/7; 735/4; 737/1; 738/1; 743/3; 744/4; 748/4; 749/1; 753/3; 753/7; 764/5; 767/2; 775/3; 778/4; 788/2; 791/4; 796/4; 811/8; 832/5; 844/2; 850/1; 851/2; 852/4; 852/5; 860/4; 861/4; 868/5; 870/3; 874/1; 874/6; 875/8; 890/3; 890/5; 891/2; 899/3; 901/1; 901/9; 915/3; 915/5; 930/2; 931/5; 942/2; 952/2; 965/5; 974/1; 974/8; 974/11; 985/2; 985/4; 1003/5; 1004/1; 1009/2; 1018/3; 1020/1; 1021/4; 1022/4; 1030/5; 1036/2; 1039/8; 1047/5; 1048/1; 1054/2; 1055/1; 1059/1; 1067/4; 1076/4; 1077/5; 1081/5; 1089/5; 1091/1; 1094/2; 1094/11; 1098/1; 1098/5; 1103/2; 1125/1; 1128/3; 1130/7; 1134/2; 1137/2; 1148/2; 1151/11; 1152/4; 1156/2; 1158/4; 1169/7; 1179/6; 1179/9; 1181/1; 1181/3; 1182/5;

1182/7; 1184/2; 1189/6; 1197/2; 1199/5; 1200/3; 1202/5; 1204/2; 1206/3;
 1209/2; 1219/1; 1219/2; 1223/4; 1225/2; 1230/4; 1233/1; 1234/4; 1235/1;
 1237/4; 1238/5; 1239/1; 1246/3; 1251/2; 1252/3; 1255/3; 1257/6; 1264/2;
 1264/7; 1265/5; 1266/1; 1281/2; 1285/5; 1291/1; 1292/2; 1293/4; 1293/5;
 1294/2; 1301/2; 1304/1; 1309/2; 1314/4; 1314/7; 1319/2; R 1321/1; 1321/2;
 1324/1; 1336/1; 1327/1; 1331/1; T 1361/1; 1443/1), (N: G 13/9; 18/4; 44/3;
 50/7; 58/5; 60/2; 69/3; 70/1; 71/12; 83/6; 84/4; 85/3; 86/5; 86/6; 94/2; 97/6;
 99/9; 107/3; 111/1; 111/3; 112/2; 121/5; 129/5; 129/8; 131/8; 133/4; 134/1;
 134/3; 137/4; 138/2; 140/15; 141/2; 142/1; 145/11; 146/4; 146/8; 166/1;
 162/3; 173/7; 174/2; 176/7; 185/1; 210/13; 224/3; 235/7; 236/3; 249/6; 250/3;
 255/10; 257/8; 270/1; 280/4; 284/1; 284/5; 295/1; 325/8; 332/7; 337/7; 354/4;
 359/7; 361/6; 368/1; 366/8; 369/14; 373/8; 378/2; 379/5; 390/2; 393/4; 401/9;
 412/11; 413/2; 415/6; 423/7; 423/12; 426/9; 427/3; 431/6; 445/3; 445/4;
 449/6; 451/5; TB II-1/8; II-5/7; III-2/4; III-2/11; III-3/9; III-6/3; T 83; 154)]

Şair, sevgiliden la'l dudakların kıymetini sormuştur, fakat sevgili ağzını açmamıştır. Âşıkta sevgilinin ağzının delik olmadığı zannı oluşmuştur:

Kıymetini la'lüñüñ sordum yine kendüden

Hîç ağzını açmadı pes süfte degül midür (KB: G 108/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 368/4)]

Şair beyitte bazı edebi terimleri kullanmaktadır. Eğer, sevgili dudaklarını âşığın kanına boyarsa teşbih tam olacaktır. “Teşbih, aralarında bir veya birden fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir. Teşbihin tarafları olarak adlandırılan bu iki unsurdan bir müşebbeh (benzeyen), diğeri müşebbehün bih (kendisine benzetilen)dir. Bu iki unsurun müşterek oldukları vasıf(lar)a vech-i şebah (benzeyiş yönü) denir. Bazı durumlarda bu benzetme teşbih edatı kullanılarak yapılır. O hâlde teşbihte:

1-Müşebbeh/benzeyen

2-Müşebbehün bih/kendisine benzetilen

3-Vech-i şebah/benzetme yönü

4-Teşbih edatı/benzetme edatı

olmak üzere dört unsur bulunur.”³⁰¹ Teşbihin unsurlarından dördünün de söylendiği teşbihe teşbih-i mufassal³⁰² denir. Şairin kastettiği tam teşbih budur:

Bedî' olmaya la'lünçün çü teng oldu bu gönüller
Ki tam olsun diyü teşbih ur u kanına boyana (KB: G 996/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 171/1)]

Sevgili la'l dudaklara el uzatan şaire, dudaklarının zehir olduğunu söylemiştir:

La'line elüm sundum didi ki helâhil hey
Tiryâka el uzatdum ne zehr-i helâhildür (KB: G 1302/2)

Narh, “çarşıda, pazarda satılan şeyler için resmî makamlarca gösterilen fiyat”³⁰³ erzân ise “1.ucuz. 2.lâyık, uygun, yerinde”³⁰⁴ olarak tanımlanıyor. La'l dudaklar şeker fiyatlarını indirmektedir, yani la'l dudaklar varken kimse şekere rağbet etmemektedir. Dolayısıyla piyasa düşmektedir:

Şâhâ şekerüñ narhını erzân ide la'lüñ
Ger bir dem ura mürde tenin cân ide la'lüñ (KB: G 42/1)

La'l dudakları seven âşığın sahip olduğu tek şey yokluktur. Sermayesi olmadan da dükkana girip la'li elde etmesi mümkün değildir:

La'lüñ sevene şâhâ sermâye durur yohluh
Sermâyesi olmayan dükkâna gelimez ol (KB: G 370/4)

Sevgili dudaklarının la'lini dükkâna getirmeyip gizli satmaktadır. Bu durumda âşığın yapacağı bir şey yoktur. Beyitte, bu günkü tabirle la'l dudakların karaborsada olduğunu söyleyebiliriz:

³⁰¹ Saraç, a.g.e., s. 119.

³⁰² Mermer, Koç Keskin, a.g.e., s. 106.

³⁰³ Devellioğlu, a.g.e., s. 807.

³⁰⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 230.

Öğrendi ki gizlü sata gevherini la'lüñ

Ya'nî ne kılınur k'anı dükkâna getürmez (KB: G 362/3)

Sevgilinin dudakları için la'l demek büyük günahdır. Dudak, la'lden çok daha kıymetli renkli bir cevherdir:

Leblerüñ için la'l demek katı günehdür

Sen dime vü şol cevher-i rengîni esirge (KB: G 340/5)

Sevgilinin dudağına la'l-i Bedehşan denilmesi bir utanç vesilesidir:

Utanalur ki diyeler dişine dürr-i 'Aden

Yâ-hûd anuñ dudagın la'l-i Bedahşân yazalar (A: G 144/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 15/3; 16/1; 16/3; 18/1; 47/3; 115/7; 131/7; 139/4; 145/4; 156/2; 156/7; 190/5; 207/8; 228/5; 232/2; 239/3; 262/1; 307/7; 324/4; 352/1; 352/7; 355/1; 357/3; 361/5; 372/5; 379/5; 387/4; 402/7; 419/4; 431/4; 432/4; 432/6; 435/2; 445/8; 451/3; 453/3; 481/2; 485/1; 488/4; 500/15; 536/4; 547/5; 593/6; 631/2; 647/4; 660/7; 676/11; 724/1; Z 14/4), (KB: G 898/3)]

Sevgilinin dudaklarının la'line mercan bile canını feda eder:

Sevdi göñlüm şol şehi kim vâlihîdür cân anuñ

Cân fidâ kılur dudagı la'line mercân anuñ (A: G 352/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 337/2)]

Âşık sevgilinin dudaklarını emmek istiyor, fakat sevgili âşığın yoksulluğunu yüzüne vurarak la'l gibi dudakların yerine zehir emmesini söylüyor:

Didüm yârâ ki dudaguñı emsem

Didi yohsula la'l olur mı em sem (A: G 470/1)

Sevgilinin dudağında la'l ve parlak inci beraber bulunmaktadır. Lü'lü ile kastedilen diş olmalıdır:

Yañağuşda lâle-y-ile nergis olmuş hem-kadeh

Dudaguñda la'l-ile lü'lü-yi lâlä hem-nişîn (A: G 499/4)

Parlak inci, sevgilinin dudaklarının la'lini görse hayadan çözünür, erir:
 Ne gevherdür leb-i la'lüñde görse
 Hayâdan hall ola lü'lü-yi lâ-lâ (A: G 16/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 179/1)]

Ahmedî sevgilinin la'l gibi dudaklarıyla söz söyleyip nazm (ipe inci dizmek anlamı da göz önünde bulundurularak) etse, etrafa inci saçılmış gibi olur:

La'li dür'in dudaguñuñ zikr idicek Ahmedî
 Her ne söz kim nazm ider lü'lü-yi mensûr ola (A: G 42/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 515/7), (KB: G 125/3)]

Sevgilinin la'l dudakları tebessüm edince ay ve Ülker yıldızı aydınlanır:
 Olur bir yirde rûşen mâh u pervîn
 Niçe ki ider leb-i la'lüñ tebessüm (A: G 445/8)

Âşık, la'le zekat düşmediğini bilse de dudaklardan sadaka umar:
 Leblerüñden bir sadaka umaram
 Gerçi bilürem ki la'le yoh zekât (KB: G 607/6)

Şair, kendisini papağana benzetir, bu papağanın işi gücü sevgilinin la'l dudaklarının vasfını tekrar edip durmaktır:

Çün Ahmedî ide sıfatın la'l-i lebüñüñ
 Tûtî sebakın yañıla tekrârın unıda (A: G 546/7)

Nesîmî sevgilinin la'l dudaklarını anlatırken Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas]'a döner. Ağzından dökülen sözler ise ab-ı hayvan olur:

La'l-i lebüñ tefsîrini söyler Nesîmî cânlara
 Şol resm ilen kim sanasın Hızır âb-ı hayvân ahıdur (N: G 111/9)

f. Akik

Akik, Yemen diyarında bulunan kırmızı renkli bir taştır, rengini gûyâ Süheyl yıldızının ışığından almış.³⁰⁵ Sevgilinin dudakları kızmızılılığıyla akik taşına benzetilmektedir:

Leb 'akîk u zülf 'anber ten harir
Nîşe oldı göñlüñ âhen iy 'aceb (A: G 52/4)

Sevgilinin dudakları söz konusu olunca şairler akiki de yeterli bulmazlar:

Lebüñ lebüñ lebüñüzden 'akîk oldı mât
Dişüñ dişüñ dişüñüzdür bahânesüz gevher (N: G 152/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 465/5)]

g. Yakut

Sevgilinin iki dudağı iki yakut kardeştir. Bu iki kardeş düşmandır aralarında kan vardır. Dudağın kırmızılığını ifade etmek adına şair, kandan bahsediyor:

İki yâkûtı tatlu kardaş imiş
Düşmen aralarına kan didiler (KB: G 1283/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 158/2), (KB: G 120/4; 313/7; 443/1; 647/2; 1004/5; 1031/2), (N: G 401/9)]

Âşığa göre sevgilinin dudakları yakuttan daha evladır:

Didüm yâkût-ı ter-durur dudaguñ
Didi agzum yarı kût-ı revândur (A: G 157/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 12/2; 177/6; 179/1; 232/2; 346/5; 350/3; 635/4)]

³⁰⁵ Onay, a.g.e., s. 95.

Yakut rengini sevgilinin dudaklarından alır:
 Dudagından reng olan la'l-ile yâkût-ıçun
 Dişlerinden nazm lü'lü-yi 'ûmmân-ıçun (A: G 500/15)

Sevgilinin yakut dudaklarına lülü, lalalık yapmaktadır. Diş lülüdür:
 Saçuñ 'anber durur lîkin ana kâfûr hidmetkâr
 Lebüñ yâkûtdur illâ ki lü'lü' aña lâlâdur (KB: G 30/2)

h. Mercan

Sevgilinin dudakları mercandır:
 Boyuñ Tûba didiler ehl-i ma'nî
 Bilüñ ince lebüñ mercân ohurlar (N: G 66/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 614/7), (N: G 60/2; 188/1; 257/8; 284/1; 284/5;
 366/8; 401/9; T 170)]

i. Kehribar

Sevgilinin dudakları kehribara benzetilmiştir. Kehribar, "yarı şeffaf, işlenerek tesbih, ağızlık, gerdanlık vb. şeyler yapılan, sarı veya kırmızı renkte, kıl ve samanı kendine çeken taşlaşmış reçine"³⁰⁶dir. Kehribar, samankapan, çöpkapan isimleriyle de bilinmektedir. Kehribarın diğer ismi samankapandan hareket eden şair, gönlünü bir çöpe benzetiyor. Kehribarın işi "kâh"la yani samançöpüyledir:

Tutağuñ göñlümi bir çöpçe kapar
 Kehrübânuñ işi çün kâh iledür (KB: G 887/5)

³⁰⁶ Doğan , a.g.e., s. 620.

j. Mey, hamr, şarap, bâde, süci, mül

Sevgilinin dudakları renk itibariyle meyi çağrıştırır:

Yâd itdi bini itmedi yâd ol lebi meygûn

Yâd itmedüğünü hele ben yâd idiserem (KB: G 25/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/4; 74/1; Z 4/2), (KB: G 22/8; 61/1; 79/4; 112/2; 190/2; 200/3; 230/3; 238/6; 265/4; 329/8; 333/3; 335/2; 361/5; 380/6; 428/4; 456/5; 492/1; 494/1; 500/2; 516/4; 538/5; 657/2; 694/1; 748/4; 749/1; 764/5; 781/3; 849/3; 866/1; 910/8; 928/3; 936/1; 1032/5; 1059/1; 1083/4; 1112/1; 1153/1; 1158/4; 1181/1; 1212/2; 1291/1; 1253/4; 1319/2)]

Âşık, dudakların hayali ile sermest olur, bu halden de ayılmak istemez:

Ol dudaguñ hayâli-le ser-mest düşenüñ

Hoş hâli var-durur aña ayıl diyemezem (A: G 426/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 191/5; 298/3; 469/4; 784/4), (N: G 27/4; 78/4; 83/6; 126/10; 146/8; 175/9; 193/10; 255/10; 258/4; 269/2; 270/1; 312/2; 337/7; 344/3; 370/2; 444/12; 445/3; 446/10; T 83; 221)]

Cennette varlığından bahsedilen şarap da sevgilinin dudaklarından başka bir şey değildir:

Cennetüñ hamrı lebüñ sahbâsıdur

Eskinî min zâlike'l-hamr ey gulâm (N: G 280/3)

Şarap dudaklar karşısında, âşığın gözüne mey, mübah; sufilik, haram gelir:

Çün gözüñ ser-mest ü la'lüñdür şerâb

Mey mubâh oldı vü sûflig harâm (N: G 280/4)

Sevgilinin dudakları kırmızılığıyla şarabı bile utandırır:

Lebinüñ ki cân şerâbı utanur halâvetinden

Şekere kılan teşebbüh gözi baglu bî-basardur (N: G 126/8)

“Sekâhüm rabbühum” ifadesi ile İnsân (Dehr) suresi 21. ayete atıfta bulunmaktadır. Söz konusu ayetin meali “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” şeklindedir. Şaire göre ayette ifade edilen içecek sevgilinin dudaklarıdır:

Sekâhüm rabbühum hamrı tudaguñ Kevserindendür
Bu meyden içenüñ nuklı hadîsüñ şekerindendür (N: G 137/1)

Dudaklar bütün eşyayı esritmiştir:
Leblerüñ câm-ı meyinden cümle eşyâ esrimiş
Tayyib iy pâkîze sâkî bâreke’Allâh iy şarâb (N: G 13/2)

Dudaklar, Cebrail’i bile sarhoş edecek güçtedir:
Şol tudaguñ cur’asından esrümüñ Rûhu’l-Kudüs
Yâ Rab ol câmuñ şerâbı âb-ı Kevserden midür (N: G 133/7)

Şair, sevgilinin gözünden borç aldığını söylüyor. Sevgili ile âşığın ne gibi bir ticari ilişki içerisine girebileceği meçhuldür. Şair sevgilinin dudağından da bade içtiği iddiasındadır, bu da mümkün görünmüyor. Belli ki âşığın derdi, bir şekilde zenehdan zindanına kendini attırmaktır. Beyitten anladığımızı göre sağdan soldan borç alıp parayı içkiye yatıran insan bugün olduğu gibi 14. yüzyılda da hoş karşılanmamakta, böyle bir davranış cezaî yaptırım gerektirmektedir:

Gözüniden borc aluban ben lebüniden bâdeler içdüm
Zenehdânuña sal bini benem ol müflis-i medyûn (KB: G 361/6)

La’l dudaklar, daha can yaratılmadan yaratılmış elest meyidir. Dudakların mey-i elest olması şaraba dair benzetmelere meşru bir zemin oluşturmaktadır:

La’lüñ mey-i elest idi cân olmadın henüz
Hâs idi sohbetüm dahı âm olmadın henüz (N: G 185/1)

k. Kan

Sevgilinin dudakları kırmızı oluşu ile kana benzetilmektedir:

Niçe niçe senüñ için oda yanam çelebi

Dem oldı mı ki lebüñden kana kanam çelebi (KB: G 1000/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 190/8; 404/2; 880/3; 1053/2; 1094/4; 1251/2), (N: G 265/5)]

Âşık, sevgilinin dudağının kanına ererse bu kan onun için ruh-ı revan olur:

Lebüñ kanı bize rûh-ı revândur

Çü irdi cânumuz bu ıztırâra (KB: G 191/7)

l. Ateş

Kırmızılığıyla la'l dudaklar ateşi andırır. Âşık, bu ateş dudaklar için yanar:

Rûşen oldur ki yanaram âteş-i la'lüñ için

Ger behâ oldı girân nola begüm erzânîsin (KB: G 256/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 397/3; 842/3; 901/1; 949/5)]

4. Tatlılık, sululuk itibariyle dudak, leb:

a. Şeker, kand

Şair, sevgilinin dudaklarını şekere benzetmektedir:

Lebüñi beñzedürim şekkere şîrîn ol kim

Tengi getürdi hezârân şeker-istânı lebüñ (A: G 355/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 148/2; 203/1; 257/3; 324/4; 346/4; 418/4; 432/2; 453/3; 474/2; 515/2; 545/2; 645/1; 669/8; 719/6; Z 6/7), (KB: G 4/6; 21/1; 43/1; 62/1; 97/1; 141/3; 157/2; 157/3; 161/5; 179/3; 219/1; 219/5; 237/3; 238/2; 254/6; 267/8; 274/2; 282/2; 293/3; 322/1; 335/1; 376/2; 377/4; 381/5; 389/1; 402/1; 422/4; 432/1; 433/4; 452/5; 453/2; 469/4; 476/2; 494/5; 554/1; 604/8; 621/4; 678/3; 728/7; 734/1; 789/4; 811/7; 811/8; 909/4; 919/5; 920/3; 1022/4; 1036/2; 1037/1; 1067/4; 1076/4; 1081/5; 1098/1; 1112/7; 1135/3; 1146/4; 1182/7; 1193/1; 1195/6; 1200/3; 1202/5; 1219/1; 1233/1; 1254/2; 1264/2; 1279/3; 1282/4; 1292/4; 1297/9; T 1380/1), (N: G 58/1; 89/1; 107/3; 121/5; 126/7; 126/10; 141/5; 155/1; 163/7; 165/1; 220/5; 251/9; 312/14; 318/9; 320/11; 323/1; 378/2; 392/1; 402/2; 413/2; 413/4; 416/1; 427/3; 451/5; T 23; 169)]

Dudağın şekerinin kırmızı olmasının sebebi, bu şekerin kandan yapılmış olmasıdır:

Tutağın şekerinin rengini kızıl gördüm

Çünkü sordum anı kandan didiler gerçek mi (KB: G 157/3)

Şekere tadını veren sevgilinin dudağıdır:

Şekerün tuzunu alduñ tuza viridi tat tutağın

Güneşün yüzünü alduñ birezin aya birahduñ (KB: G 322/4)

Sevgilinin şeker dudaklarının tuzlu bir tadı vardır. Şair, sevgilinin dudaklarının tuz ile meşhur olmasını istemez, öte yandan tuzlu oluşunu da inkar edemez. Bu bakımdan la'î dudakların tuzunun bile nazik olduğunu söyler:

Şekker ki dilemez tuzı meşhûr durur ol

La'î-i lebinün tuzları nâzük diyelüm biz (KB: G 137/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 588/3; 1080/5)]

“Misk ü hoten karıncası” ile anlatılmak istenen yüzdeki ayva tüyleridir: Bu karıncaların dudağın etrafında bulunmalarının sebebi, dudağın şeker oluşudur:

Üşdi şeker leblerine misk ü hoten karıncası

Oldı ana cümle fidâ ‘akl ü göñül varıncası (KB: G 245/1)

Şeker, sevgilinin dudağına köledir:

Diler saña ki cân-ıla çâker ola şeker

Pes dudaguña nice ber-a-ber ola şeker (A: G 158/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 856/3)]

Sevgilinin dudakları şeker dolu olmasına rağmen âşığın payına yürek kanı yemek düşer:

Tolu kand-ıla lebüñ la’li baña

Ne revâdur böyle hûn-ı dil yimek (A: G 372/5)

Ne zaman ki yârin dudaklarından söz açılır, âşıklar canlarını unuturlar. Âşık bu durumu şekerin olduğu yerde meyve ve yemiştan bahsetmek olarak örneklendirir. Âşığın canı, şeker dudakların yanında meyve ve yemiş gibi kalır. Beyitten şekerin çok değerli bir madde olduğu sonucunu çıkarabiliriz:

Her kanda la’lüñ aña cân unudılır

Kanda ki şeker ola nedür zikr-i fevâkih (A: G 593/6)

Âşık, kendisini sineğe benzetiyor, nasıl ki sinek şeker ve bala meyl ederse âşığın canı sevgilinin şeker dudaklarını arzular:

Cânum lebüñ firâk-ıla zâr aglamış n’ola

Ger şekker-içün ider-ise zârılık meges (A: G 288/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 13/3; 201/3; 292/4; 435/7; 695/1; 696/1; 295/7; 716/7; Z 14/4), (KB: G 378/1)]

Sevgilinin dudakları kand, dudakların yanındaki ben ise tutidir:

Şîrînlîg-ile sürmege 'ömrini cân bigi

Tûti-sıfat konar şeker-istâna beñlerüñ (A: G 346/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 128/8; 132/2; 474/8; 647/4)]

Sevgilinin yüzündeki hatlar, sinek; sevgilinin dudakları ise şekerdir:

Şol sebzeyi sordum bu gice la'l-i lebinden

Aydur ki şeker niçe ola hâlî megesden (KB: G 711/2)

Âşığıdaki beyitte ise ayva tüyleri arıya benzetilmektedir:

Şekkerîndür tutağüñ lîk degüldür arusuz

Gör ki ne nîş çekerem begüm ol nûşdan uş (KB: G 1151/5)

Şeker kamışı Mısır'da çok olur.³⁰⁷ Mısır'a bile şeker, sevgilinin şeker dudaklarından gider:

Mısra senün lebüñ şekerinden varur metâ'

Çîne senüñ saçuñ girihinden gider tuhaf (A: G 330/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 681/5)]

Âşığı söze getiren sevgilinin dudaklarıdır. Buna şaşmamak gerekir, çünkü papağanın işi şeker iledir. Gelenekte, papağanların konuşması için bazı yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Papağanların kafeslerine birer ayna asılır. Ayna ardına gizlenen kuşçu, öğretilmesi istenen kelimeleri tekrar ettikçe kafesteki kuş, aksinin de bir kuş olduğunu ve söylediğini zanneder bu sözü tekrar edermiş.³⁰⁸ Kuşları söyletmenin bir başka yolu ise şeker kullanmaktır. Kafeslere şeker asılır. Şairlerimiz bu kuşların şeker yemek suretiyle söz söylediklerine inanmış görünmüşler, bu suretle kendileri de refah ve iltifat görürlerse iyi şiirler, kasideler söyleyeceklerini ileri sürmüşlerdir.³⁰⁹

³⁰⁷ Pala, a.g.e., s. 315.

³⁰⁸ Onay, a.g.e., s. 134.

³⁰⁹ Onay, a.g.e., s. 134.

Ahmedî'yi lebüñ söze getürür

Tûtî işi şeker-sitân-ıladur (A: G 209/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 37/11; 263/2; 294/5; 295/9; 306/7; 325/7; 418/4; 714/9), (KB: G 33/1; 129/3; 533/4)]

Şeker dudakların zikrini edenin sözü şirin ve nazik olur:

Şekker lebüñüñ şükrini zikre getürenüñ

Şirîn olur u nâzük ü hoş-reng mekâli (A: G 663/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 305/8; 375/9; 418/4), (KB: G 261/2; 1221/1)]

Dudakların tatlılığını ifade etmek için, helva ve hurma gibi tatlı maddelerin de kullanıldığını görürüz:

Ol lebi yâd itdügüñce Ahmedî

Lafzuñ agzuñda olur kand u rutab (A: G 52/8)

Nasıl ki ceylan sümbül yiyince müşkü göbeğinden dökerse, şeker dudaklarla kendinden geçen şairin ağzından da şeker dökülür:

Lebüñ esrügüyem nola şeker benden dökilürse

Ki sünbül yiyicek müşgi göbегinden döker âhû (KB: G 726/2)

Zehir bile sevgilinin dudağından söz edilince şekere döner:

Zehr lebüñi anıcah kand olur

Gîsûlaruñ göñlüme pâ-bend olur (KB: G 154/1)

Kand-i mükerrer, şeker kamışının suyu üç defa kaynatılarak alınan beyaz şekerdir. Beyazlığı vurgulamak için “üç kaynamış” ifadesi kullanılmaktadır. Tıpkı üç çekilmiş rakı, çifte kavrulmuş leblebi gibi.³¹⁰ Sevgilinin dudakları da mükerrerdür:

Ol nigâruñ ki saçı ‘anberdür

Yüzi gül-gûn lebi mükerrerdür (KB: G 919/1)

³¹⁰ Onay, a.g.e., s. 303.

Sevgilinin dudakları şeker dükkânıdır. Bu dükkândan acı sözler çıksa da yine de şeker gibidir:

Dükkân-ı şeker degül ise la'lüñ efendi

Acı gelicek dahı neyiçün şekerîdür (KB: G 888/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1057/7)]

Âşık sevgilinin dudaklarından deva istiyor, çünkü o gül-şekerdir ki ciğer derdini dindirir. Gül-be-şeker/gül-şeker, gül yaprağı ve bal karışımından elde edilen; balgamı kestiği, ciğeri kuvvetlendirdiği ve yemeği hazmettirdiği düşünülen bir çeşit macundu. Aynı zamanda bir şekerli gül tatlısı olan bu macun eskiden kuvvet şurubu olarak da kullanılmış.

Şiir metinlerinde sık sık sevgilinin bir şekere ya da bala benzetilen dudaklarıyla birlikte düşünülen “gül-be-şeker” bazen de “gül-şeker” olarak zikredilmiş ve ilaç sıhhat, hasta, bîmâr, sayru ve dert gibi kelimeler de mutlaka tenasüp içerisinde beyitlerde yer almıştır.³¹¹ Dudaklar gül-şeker iken âşığın buradan derman beklemesi boşuna değildir:

Dudagundan isderem kim derdüme ola devâ

Gül-şekerdür kim ciger derdini ol teskîn ider (A: G 199/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 48/4; 250/3; 371/2; 452/4; 503/5; 620/4), (KB: G 1238/5), (N: G 232/2; 411/7)]

Gül-şeker sevgilinin katında nedir ki, gül toprağa düşer, şeker ise rezil olur:

Kim ola gül-şeker ki katında dudahlaruñ

Gül düşe topraga vü muhakkar ola şeker (A: G 158/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 716/2)]

³¹¹ Özkan, a.g.m., s. 288.

b. Bal, şehd

Sevgilinin dudakları baldır, âşık ise bu bala meyl eden bir sinektir:

Ger meyli düşse dem-be-dem la'lüñe cânumuñ ne tañ

Siñek mükerrer nicesi kand-ıla bala düşmesün (A: Z 14/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 203/1), (KB: G 103/1; 224/3; 299/7; 319/2; 355/9; 433/4; 489/5; 878/3; 1129/1)]

Şair, bal ile beraber mum ve mühür kelimelerini birlikte kullanmayı tercih ederek, bu yolla bal mumuyla yapılan mühüre atıfta bulunmaktadır.

Sevgilinin mihri yani iyiliği, şefkati mühüre benzetiliyor. Bu mühüre âşığın gönlü mumdur. Âşık, mihr mührünün gönlünün mumuna basılmasını ister.

Mühre “1. bir çeşit yuvarlak şey. 2. cam boncuk. 3. deniz böceği kabuğu. 4. çekiç. 5. anat. Omurga kemiği. 6. kağıt ve sâire cilâlamak için kullanılan billür top. 7. Altın ve gümüş ezmek için kullanılan ve ekseriyâ yeşimden yapılan ucu kıvrıkça, havan tokmağı gibi bir âlet”³¹² olarak tanımlanıyor. Bal dudaklı sevgilinin iyiliği, şefkati mühredir. Bu yolla dudakların yuvarlak ve küçük oluşu anlatılıyor.

Mihri mührine gönülüm mûmdur Tañrı bilür

Çünkü şol şehd-i lebüñüñ mihri şimdi mühredür (KB: G 358/3)

Sevgilinin dudaklarını bala benzeten şair, kendisine mummyadan başka bir şeyin çare olamayacağını söylüyor. Mumya, her türlü derde deva olarak bilinen, adı var kendi yok bir ilaçtır. Yaraları ve kırıkları iyi ettiğine inanılır. Efsaneye göre Feridun birgün ava çıkmış. Askerlerden biri bir ceylanı oklamış. Ancak vakit akşam olduğu için yakalayamamış. Ceylân yaralı hâliyle kaçıp bir mağaraya sığınmış. Birkaç asker mağaraya girdiğini görmüşler. Ceylân mağaraki bir suyu içmiş. Yarasını da suya batırmış ve iyileşmiş.

³¹² Devellioğlu, a.g.e., s. 715.

Askerler bu hadiseyi görüp ceylânı yakalayarak Feridun'a getirmişler. Feridun bir horozun ayağını kırıp suya değdirmiş. Kırık düzelmiş. Mumya işte bu su imiş. Sonradan mumya yapmak için kızıl saçlı bir çocuğu bir taş dibeğe diri diri kapatıp 120 yıl bekletirlermiş. Çocuk dibek içinde iyice eriyince, terkibi, mumya hâline gelirmiş. Mumya kelimesi "kırık" ve "yara" ile birlikte anılır.³¹³

Ayağa düşmişem mecrûh bana

Lebüñ şehdinden özge mûmiyâ yoh (KB: G 436/7)

[Ayrıca bkz. (KB: G 875/6)]

c. Helvâ

Sevgilinin gözleriyle esriyen âşık, dudakların helvasını umar:

Esrimişem gözüñden o la'lüñi umaram

Yohdur humâr ki uma helvâ benüm gibi (KB: G 796/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 519/7; 635/4)]

Sevgilinin dudağından helvacılar bile utanmıştır:

İy harîmî gözlerüñ yağmâcılar

Ka'be yüzüñdür melâ'ik hâcılar

'İşkuña ümmet olandur nâciler

İy tudaguñdan hacil halvâcılar (N: T 70)

Sevgilinin dudaklarından Mısır'a haber ulaşmıştır. Attar o gün bugündür kutusundan şeker ve helva dökmektedir:

Leblerüñden düşeli Mısra haber 'attâruñ

Kutısından dün ü gün kand ile halvâ tökilür (N: G 99/4)

³¹³ Pala, a.g.e., s. 333.

d. Şeftâlû

Sevgilinin dudakları şeftalidir, âşık bu şeftaliyi dermek ister:

Bâdâm gözlü alma yanah şeftâlû tutah

Cümlesi cem' sende oları direm direm (KB: G 774/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 494/5; 637/4)]

e. Şûh u şeng

Dudak tatlı mı, tuzlu mu belli değildir. Bu yönüyle dudak şuh ve şengdir. Şuh, “1. hareketlerinde serbest 2. neşeli, şen ve oynak [kadın] 3. açık, saçık, hayasız [kadın]”³¹⁴ şeng: “1.haydut, eşkıyâ 2. Neşeli, kıvrak.”³¹⁵ olarak tanımlanmaktadır:

Tatlu mı tuzlu mı diyem lebüñe

Nidelüm biz bu şûh u şengi begüm (KB: G 480/5)

f. Ağız

Âşık kendisini kuzuya benzetir. Beyitte “ağız” kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. “Ağız”, yeni doğum yapmış memelilerin ilk sütüdür. Bu süt normalden daha koyu bir kıvama sahiptir. Dudaklar, yeni doğum yapmış bir hayvanın memelerinin sütle dolu olduğu gibi aşkla dolmuştur. Âşık bir kuzu olarak “ağız” içmek ister:

‘İşk toldı lebüñde ko emsün

Kuzı içmeye mi ağuz çelebî (KB: G 588/4)

³¹⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 1003.

³¹⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 989.

g. Çeşme-i hayvan, ab-ı hayat, çeşme-i hayat, âb-ı Hızır

Sevgilinin dudağı çeşme-i hayvan [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır], beni ise çeşme-i hayvana ulaşmış Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas]'dır:

Dudagi-durur çeşme-i hayvân u beñi Hızır

Yañağı-durur 'îd ü saçı Kadr ü Regâyib (A: G 57/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 45/2; 72/5; 80/2; 91/1; 93/3; 119/3; 150/3; 171/2; 178/1; 204/5; 212/5; 222/3; 239/3; 242/1; 253/6; 267/2; 269/6; 299/5; 303/3; 360/8; 384/6; 386/4; 390/4; 401/4; 401/7; 428/6; 435/6; 462/2; 463/1; 464/6; 476/2; 493/1; 515/2; 540/6; 545/2; 550/2; 555/2; 567/6; 592/3; 597/5; 598/3; 621/4; 646/3; 661/3; 669/8; 674/4; 708/1; 709/5; 713/4; 724/1), (KB: G 122/5; 122/6; 153/3; 195/1; 257/3; 286/3; 327/2; 337/5; 364/5; 370/5; 390/5; 416/2; 445/2; 546/5; 601/4; 604/1; 654/4; 685/4; 691/4; 734/1; 768/1; 775/1; 899/3; 908/1; 931/5; 971/5; 1012/2; 1035/1; 1266/2; 1286/5), (N: 4/25; 29/4; 41/3; 44/3; 48/5; 51/2; 57/1; 57/6; 58/5; 60/1; 65/6; 66/2; 87/1; 93/2; 94/2; 94/3; 95/1; 128/2; 138/2; 164/5; 173/7; 174/2; 188/4; 201/2; 205/12; 212/4; 236/3; 245/1; 245/3; 254/4; 255/10; 257/1; 259/10; 276/3; 297/6; 304/1; 305/4; 327/1; 330/7; 333/2; 335/2; 337/4; 364/3; 373/8; 379/5; 383/2; 401/1; 405/5; 413/2; 424/5; 426/9; 431/6; 444/12; 447/8; TB III-2/4; III-6/7; T 12; 99; 169; 192; 193)]

Âşık, Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas] gibi zülfün karanlığına girmiştir fakat leblerin ab-ı hayatından mahrumdur. Âşık bu yönüyle kendisini İskender'e [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır] benzetir:

Hızır gibi kara zülfüñ karañuluğına girdüm

Lebüñden lîk mahrûmam sanasın ki Sikenderven (KB: G 392/3)

Suyun duvardaki nakışları yıkayıp silmesi gibi, dudakların zülali de âşığın benliğini silip almıştır:

Şavkı lebinüñ aldı-sa benden beni n'ola
Dîvâr nakşını yur-ısa çeşme-i zülâl (A: G 385/5)

Sevgilinin ab-ı hayvan dudakları herkesin derdine dermandır fakat
âşığa deva kılmaz:

Dudaguñ âb-ı hayvândur kamusı derde dermândur
N'ola ben hastaya birgün sevâb idüp devâ kılsañ (A: G 344/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 100/4; 253/6; 287/4; 383/7; 390/4; 431/4; 456/7;
608/3)]

Âşık, susadığında sevgilinin dudaklarını hayal etmiştir, bu hayal bile
ona yetmiş, tıpkı Hızır gibi ab-ı hayata kanayazmıştır:

Susalıgumda la'lüñi zikr eyledi dilüm
Âb-ı Hayâta Hızır bigi kane yazmışam (A: G 432/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 525/5)]

Ayrılık hastasına ab-ı Hızır çare bulmaz:

Lebüñden ayru 'ışkuñ sayrusına
Ger âb-ı Hızır-ısa olmaya mâñî' (A: G 323/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 306/4; 327/4)]

Âşık, bunca zamandır saçın karanlığındadır, ab-ı hayatın yerini
sorarak ölmeye razıdır. Burada "sormak" kelimesinin anlamı üzerinde durmak
gerekir. Beyitte sormak hem "soru sormak" anlamında hem de "emmek"
anlamında kullanılıyor. Âşık, ab-ı hayat kaynağı lebleri emip ölmeye razıdır.
Zaten ab-ı hayatı emdiğinde ölümsüzlüğe kavuşmuş olacaktır:

Bunca zemân lebüñ için saçuñ karañusundayam
Âb-ı hayât kandadur sorayum andan öleyim KB (G 226/2)

Sevgilinin dudakları çeşme-i hayvan olsa da bunu herkes bilmez. Bu
da şair için bir şükür vesilesidir:

Lebüñdür çeşme-i hayvân velî şükr
Ki her hayvân-tâbî'at bilmez anı (N: G 445/6)

Âşık eğer sevgilinin dudağına erişememişse buna şaşmamak gerekir,
çünkü o ab-ı hayattır, ona ulaşmanın yolunu zaten kimse bulamamıştır:

Ger ben lebüñe irmedüm-ise ne çâre kim
Kimsene râh çeşme-i Hayvâna bulmadı (A: G 689/6)

Sevgilinin şirin dudakları bütün aleme zülalin şerhini yapar:
Zî zülâli şerh iderken 'âleme şîrîn lebüñ
Rî revân oldu bu lutfuñ ma'nisi hem çü Firât (N: G 27/10)

Eğer, Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas], sevgilinin
dudağının içinde ne olduğunu bilseydi, ab-ı hayatı istemezdi:

Hızra lâzım neyidi karañulıhda istemek
Âb-ı hayvâna senüñ la'lüñi menba' görseler (KB: G 7/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 531/4; 563/6; 656/5; 702/4)]

Sevgilinin la'l dudaklarını ab-ı hayvana teşbih etmek muhal bir
hayalden ibarettir:

Âb-ı hayvânı lâ'lüñe teşbih
Eyleyenler zehî hayâl-i muhâl N (TB III-6/3)

Ab-ı hayat sevgilinin dudağına yenilmiştir, ona karşı mat olmuştur:
Bu nîce leb ki âb-ı hayât aña mât olur
Bu nîce kad ki tûbî aña iki kat olur (A: G 152/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 47/3; 411/2), (N: G 52/3)]

Safilikte, zülal, sevgilinin dudaklarına yetişemez.
Şol kadar sâfidür lebüñ 'aynı
Kim anuñ âbına zülâl irmez (N: G 192/2)

Ab-ı hayvan sevgilinin dudağını candan arzular:

Âb-ı Hayvân dudaguñdan teşne dil

Bende zîbâ kaddüñe serv-i çemen (A: G 517/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 211/2; 255/3; 404/2; 519/7; 523/3; 585/7; 636/7),
(KB: G 180/4; 1094/1), (N: G 235/7; 402/1)]

Eğer, sevgilinin dudağından bir nem düşse bütün toprağı ab-ı hayat eder:

Yire bir nem düşer-ise lebüñden

Kamu Âb-ı Hayât ide türâbı (A: G 702/4)

Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas] da sevgilinin dudağına erişememiştir ki ab-ı hayatı içebilsin. O, sıcaktan tuzlu suyu Kevser [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Şarâb-ı Kevser] sanmıştır. Asıl ab-ı hayat, dudaklardır:

Hızır la'lüñe irmedi kim itdi nûş âb-ı hyât

N'ola Kevser sansa şûr-âbı zarûretde galîl (A: G 379/5)

Ahmedî dudaktan bahsetse onun dilinden söz yerine ab-ı hayat akar:

Zikr eyledi meger lebüñüñ la'lin Ahmedî

Ki âb-ı Hayât olur anuñ agzında her gazel (A: G 402/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 80/7)]

Şair, dudaklardan bahsedince, ab-ı zülal onun sözüne teşnedir:

Niçe kim Ahmedî la'lüñi añar

Sözine teşnedür âb-ı zülâli (A: G 646/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 28/7; 559/8), (KB: G 121/5)]

Şair, sevgilinin dudaklarını vasfetmeye başlayınca ab-ı hayat utancından yerin dibine geçer:

Şöyle şîrîn-şûh ider vasfın lebüñüñ Ahmedî

Kim udından hal olup yire geçer âb-ı hayât (A: G 89/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 76/2; 167/5; 355/1; 410/2; 497/3; 511/6; 647/3)]

h. Cennet ırmağı

Sevgilinin dudakları Kevser [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Şarâb-ı Kevser] suyudur:

Boyuñ Tûbâ lebüñdür âb-ı Kevser

Şarâb-ı la'lüñüz nutk-ı Hudâdur (N: G 112/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 46/2; 62/4; 142/1; 157/5; 168/3; 177/2; 201/5; 207/4; 229/5; 252/7; 287/4; 305/1; 338/3; 379/5; 397/8; 413/6; 474/7; 484/8; 486/4; 509/6; 531/4; 545/2; 634/3; 647/5; 669/8; 682/7; 724/1; Z 18/1), (N: G 54/2; 72/3; 88/11; 88/12; 133/7; 134/9; 137/1; 140/5; 155/1; 160/10; 172/4; 278/5; 309/2; 337/6; 344/3; 396/4; 415/6; 420/1; 454/1; 455/3; T 40; 169; 301)]

Dudaklar, Kevser havuzudur:

Yüzi 'aden uçmağıdur iki kaşıdur terâzû

Gözidür cehennem odı lebi havz Kevseridür (KB: G 395/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 4/7; 604/1), (N: G 73/1)]

Âşığın dudakları ateştir. Belki de susuzluktan çatladığı için ateş ile ifade edilir. Sevgilinin dudağı ise ab-ı Kevser'dir. Ab-ı Kevser, ateşe değince kim bilir nasıl bir hal alacaktır. Beyitte şair, realist bir tablo çizmekte, yüzyıllar sonra Nedîm ile başlayacak üslubun müjdesini vermektedir:

Kogıl lebüme lebüñi gör kim

Âteşde nice olur âb-ı Kevser (A: G 189/7)

Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas] eğer Kevser dudağın zülaline erse, çeşme-yi hayvanı arzu etmez:

Kevser lebüñ zülâline irer olursa Hızr
İtmeye dahı çeşme-i hayvânı ârzû (A: G 531/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 99/3)]

Sevgilinin Kevser dudakları ab-ı hayatı mahveder:
'Arz iderseñ kâmetüñi haşr olur yevmü'l-hisâb
Söyleseñ Kevser lebüñden mahv olur âb-ı hayât (N: G 24/5)

Ab-ı Kevser dudaklardan Selsebil'i [bkz. Ağız, Dehen, Fem, Ağız
Suyu, Ağız Yarı, Tükürük/Selsebil] sarhoş olmuştur:
Selsebil esrümüştudaguñdan
'Aceb iy cân ne âb-ı Kevsersen (N: G 318/3)

Sevgilinin dudaklarına Kevser bile susamış haldededir:
Lebüñe teşne yanan Âb-ı Kevser
Gözüñe fitne olan hûr-ı 'ıyndur (A: G 269/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 141/1; 370/4; 519/7; 636/7; 642/3; 659/7)]

Âşık, sevgilinin dudaklarının hikayesini, Kevser'e tercih eder:
Şîrîn-lebüñ hikayeti Kevserden uş 'ivâz
Zîbâ kadüñ tarâveti tûbîden uş halef (A: G 329/6)

Sevgilinin dudağı Selsebile [bkz. Ağız, Dehen, Fem, Ağız Suyu, Ağız
Yarı, Tükürük/Selsebil] benzetilmiştir.

İy yüzi cennet hatı rızvân dudağı Selsebil
Lâ'mekân bedr ü hilâlidür gözüñle kaşuñuz (N: G 183/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 413/6), (N: G 73/3; 138/4; 176/3; T 183)]

i. Deniz

Dudak denizdir. Parlak inciye yani dişlere olan hasretinden dolayı âşığın gözü bu denize düşmüştür:

Bahrına düşdi dudaguñuñ şavkı-la gözüm

Aña bu hâl-i hasreti dürr-i hoş-âb ider (A: G 266/2)

j. Zehrî

Dudak, zehrîdir. Zehr, “ağu zehir”³¹⁶ ve “çiçek”³¹⁷ anlamına gelmektedir. Zehrî dudaklarda Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] zehra olmuş yani Zühre yıldızının yüzü parlak hale gelmiştir:

Zihî güneş yüzünden şems rûşen

Zihî zehrî lebinden Zühre zehrâ (KB: G 560/5)

k. Zevvâde

Zülûf ilinde yolculuk eden âşığın dudakdan azığa ihtiyacı vardır. Bu azığın sevgiliden bir buse, bir söz veyahut da bir tebessüm olması da mümkündür.

Dilerem zülfüñ ilinde seyr kılam bu gice

Yol uzahdur şol lebüñden cânuma zevvâde vir (KB: G 233/4)

5. Fonksiyon itibariyle dudak, leb

³¹⁶ Devellioğlu, a.g.e., s. 1175.

³¹⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 1175.

a. Tıbbi unsurlar

(1) Şifâ, devâ, em

Sevgilinin dudakları âşık için önemli bir güzellik unsurudur. Bu bakımdan şifa, can verme gibi özellikler dudakla ilişkilendirilmiştir.

Sevgilinin dudakları şifadır:

Gamzeñ ohına göñülüm em sordı cânuma

Ben la'l-i leblerüñi bu yaraya em didüm (KB: G 443/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 100/4; 222/3; 239/6; 242/1; 327/4; 355/3; 416/5; 435/1; 452/8; 488/4; 571/3; 608/3; 724/4; Z 18/2), (KB: G 42/7; 100/1; 197/4; 251/2; 259/1; 302/2; 350/4; 403/6; 439/3; 458/3; 507/7; 576/3; 587/4; 624/2; 647/1; 691/1; 694/2; 723/7; 738/1; 743/3; 751/6; 761/2; 815/3; 850/3; 852/4; 890/5; 891/2; 902/1; 908/2; 953/2; 997/3; 1026/4; 1078/3; 1139/3; 1152/4; 1172/1; 1240/5; 1267/2; 1271/7; 1291/9; R 1320/1; 1334/1; T 1327/1), (N: G 33/7; 141/5; 162/3)]

Dudaklar, herkesin derdine deva olmuştur:

Cânlara ger heves ide lebüñi cân ne 'aceb

Kim kamu cânlara oldı meded-i cânı lebüñ (A: G 355/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 139/4; 253/7; 264/3; 325/3; 595/2; 622/3)]

Âşığın derdine ya yarin dudağı ya da kadehin dudağı derman olabilir, ab-ı hayat ve Cem'in kadehi [bkz. Şekil İtibariyle Dudak, Leb/Câm-ı Cem] sadece bir efsaneden ibarettir:

Yâruñ lebi-y-ile cân lebidür şifâ-yı cân

Efsâne-durur Âb-ı Hayât-ıla cân-ı Cem (A: G 465/4)

“Em” kelimesi hem “emmek” hem de “şifa” anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanılır:

Bana em dise leblerüñ nola çün ki tabîbümdür

Çü hicrânuñla bîmâram irah sinden irah sinden (KB: G 106/4)

Âşık, sevgiliden derdinin devasını sormuş, sevgili dudaklarını ısırmakla yetinmiştir. Âşık, sevgilinin ne demek istediğine bir türlü akıl sır erdiremez:

Kaçan ki derdümi soram gerek lebin ısıra
‘Aceb latîfe durur bu iremedük bu sıra (KB: G 1288/1)
[Ayrıca bkz. (KB: G 520/2; 1097/6)]

Sevgilinin dudağı şifanın işaretidir:
Dudaguñdan keşf olmışdur işârât-ı şifâ
Yañaguñdan vâzih olmışdur beşârât-ı necât (A: G 89/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 188/2; 262/1)]

Sevgilinin derdine ab-ı hayat bile çare olmaz, onun tek devası sevgilinin dudağıdır:

Bu cândağı maraza dudaguñdan ayru devâ
Veger hod âb-ı hayât-ısa idemez islâh (A: G 112/4)

Âşık, lebin dertlerine derman olacağını bilse de sevgilinin gözleri âşığın dermana ulaşmasını engeller:

Lebüñ bir derde kim dermân idem dir lîki ne assı
Çü kasd eyledi gözlerüñ irürmez bini dermâna (A: G 589/2)

Onun sövüp sayması bile cana şifadır:
Çün iricek dudaguña şîrîn olur kelâm
Câna şifâ-durur ne ki düşünâm ider o hay (A: G 664/3)

Sevgilinin dudaklarının yadıyla, zehir bile şerbete döner. Bu da gösterir ki sevgilinin dudakları tiryak-i ekberdir:

La'lüñi kim yâd iderse nûş olur agu aña
Şol lebüñ zikri ‘aceb tiryâk-i ekberden midür (N: G 133/4)

Sevgilinin dudağı mucize göstererek ölüyü diriltir:

Lebüñ mu'cizesi dirildür ölüyi

Sağaldur gözüñ sayruyu zî-kerâmet (KB: G 323/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 42/1; 249/5; 286/4; 1166/9)]

Bunun için sevgilinin bir nefes dudağını âşığın dudağına koyması yeterlidir:

Münkire karşı bir nefes ko lebüñi lebüme kim

Rûşen ola katında anuñ kim nice olur ölü diri (A: G 625/5)

Âşığın asıl derdi sevgiliden ayrılıktır:

Lebüñi zikr iden olur-ısa diri olur

Ayrulıguñı añan candan ümîdini üzer (A: G 176/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 187/6; 146/6; Z 3/5)]

Sevgilinin dudaklarından deva isteyen sabır etmesini bilmelidir:

Gerek kim cân-ıla sabr ide derde

Lebüñden isdeyen kişi devâ haz (A: G 317/4)

Dudağın zikri bile âşığa hayat verir:

Zikr eyledüm lebüñi ki cânlar hayâtıdur

Şîrînligi dilümde dudagumdadur henüz (A: G 282/6)

Âşığın bedenî rahatsızlıkları yanında psikolojik problemleri de vardır. Âşığın deli gönlü, dudağı emse bile ona çare olmaz hatta em, sem yani zehir olur:

Göñlüm delüdü tutağuş emsem nola iy cân

Nâ-çâr benüm derdüme ol em sem olısar (KB: G 497/4)

Dudak, tıp ile hastalık arasında bir şey olarak ifade edilmiştir. Beyitte dudağın hem dert hem derman oluşu anlatılmak istenmiş olmalıdır.

Ben gözlerinüñ hastasıyam ne ola tasrîf
La'l-i lebidür tıbb ile i'lâl arasında (KB: G 1237/4)

(2) Kanûn u şifâ

Kanun ve Şifa, İbn-i Sina'nın tıp alanında yazdığı iki kitaptır. Söz konusu kitapların Avrupa'da uzun süre ders kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir. Ahmedî de tıp alanında Tervihü'l-Ervâh isimli eseri kaleme almıştır. Emir Süleyman'a sunulan bu kitap 1000 beyti aşan ilmî-edebî bir mesnevidir.

Tıbbın muhtelif bahislerine, teşrihe, teşhise ve tedaviye dair geniş bölümler ihtiva eden bu eser, yazarının tıp sahasındaki bilgilerinin ciddiliğini gösterir.

Şairin yazmak için dokuz ay çalıştığını söylediği bu eser, birçok engellemelere rağmen aruzun mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün/feûlün vezniyle sade ve ustalıkla bir üslupla yazılmıştır. Eserin yazılış tarihi kaydedilmemiş, ancak eserin son sayfasında Bursa'da yazıldığı belirtilmektedir.³¹⁸ Ahmedî'nin şiirlerinde geçen "kânun-ı şifâ" tamlaması sebebiyle yazarın böyle bir eseri olduğu fikri uyansa da bu konuda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ahmedî, Tervihü'l-Ervâh'ı yazarken muhtemelen İbn-i Sina'nın eserlerinden de yararlanmıştı. Şiirlerde geçen tamlama bir söz oyunundan ibarettir. Dolayısıyla aşağıdaki beyti sevgilinin dudakları aşığının canına Kanun ve Şifa kitapları gibidir, şeklinde anlamak yerinde olsa gerektir.

Lebüñ cânlara kanûn-ı şifâdur
Zi gûher ki şifâya ola kânûn (A: G 502/5)

La'lüñi diler derdine dermân gönül anı
'Akl itdi işârât bu kânûn-ı şifâya (A: G 603/5)

³¹⁸ Akdoğan, a.g.e., s. 56.

(3) Can verici, ölüyü diriltici

Şifa ile ilişkili olarak sevgilinin dudakları can vericidir:

Cân verici lebindir şerbeti hasta gönlümün

Kimdir iriştiren anı şerbetinin şifâyına (N: G 369/13)

[Ayrıca bkz. (A: G 22/4; 361/5), (KB: G 915/5), (N: G 383/2; 413/2)]

Sevgilinin dudağı yere bir nefes vursa, ne kadar çürümüş kemik varsa dirilir:

Bir nefes urursa lebüñ topraga

Zinde ola yirde ne varsa remîm (A: G 428/4)

“yuhyi'l-mevtâ” “ölülere hayat verme” anlamına gelmektedir. Kıyame Suresi 40. ayete³¹⁹ atıfta bulunulan beyitte, leblerin, söz konusu ayetin manası olduğu vurgulanıyor:

Sözlerünüñ her birisi nefha-i Rûhu'l-Kudüs

Leblerüñde ma'nî-i yuhyi'l-mevtâ imiş (N: G 207/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 263/5), (N: G 332/10)]

(4) Tabîb

Dudak, aşk tabibidir, onun sözleri âşık için şifadır:

Tabîb-i ışk lebüñdür şifâhı oldı şifâ

Ayah tozı yolına tûtiyâyıçun ölürem (KB: G 152/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 327/9; 348/7; 360/5; 442/3; 488/7; 1055/1; 1110/3)]

³¹⁹ “E leyse zâlike bi kâdirin alâ en yuhyiyel mevtâ.” “Şimdi, bunları yapan Allah’ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?” **Kıyame**/40.

(5) İksir

Âşık, divanedir. Dilberin saçının zinciri ile etrafa zarar vermemesi için bağlanmıştır. Divane âşığın bir taraftan da içi yanar ve la'l dudakların iksirini arzular.

Dîvâneym tutılmışam şol dilberüñ zencîrine

Müştâkam oda yanmışam la'l-i lebi iksîrine (KB: G 458/1)

(6) Dâr-ı şifâ

Dudaklar dar-ı şifa yani hastanedir. Fakat, bu hastaneden âşığa şerbet verilmez:

Dâr-ı şifâdur tutaguñ bes neçün

Şerbeti bu haste-i bîmâra yoh (KB: G 218/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 269/5; 528/4)]

Dudakların dar-ı şifasına âşık uslu gider divane gelir:

Ne 'aceb dâr-ı şifâdur sanemâ la'l-i lebüñ

Göñülüm uslu varur ana vü dîvâne gelür (KB: G 1039/8)

(7) Attâr

Dudak, âşığın hasta canına bir attardır. Bu attarın hazırlayacağı tiryak ile âşık deva bulacağına inanır:

Hasta cânuma ger lebi 'attâr ola bu gün

'Akl özini ger kurtara 'ayyâr ola bu gün (KB: G 892/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1106/1)]

b. Tabiatla ilgili benzetmeler:

(1) Kân

Sevgilinin dudakları cevher madenidir.
 Kanı gişi ger cevher için isder olursa
 Leblerüñe iren gişiye kân ele gelür (KB: G 385/3)

(2) Cevherî

Sevgilinin dudakları cevherîdir. Cevherî iki şekilde tanımlanıyor, “1.cevhere, değerli taş veyâ inciye âit olan, bunlarla yapılmış veyâ işlenmiş bulunan 2. kuyumcu”³²⁰

Aşağıdaki beyitte, “cevherî”nin ilk anlamı kastedilmektedir. Sevgilinin dudakları cevherdendir:

Cevherîdür lebüñ yüzüm zehebî
 Yaşlarum sücidür gözüm ‘inebî (KB: G 294/1)

Bu beyitte ise “cevherî” kuyumcu anlamında kullanılmıştır. Âşığın gönlü tenini, canını, aklını, ilmini sevgilinin dudaklarının yoluna koymuştur, çünkü cevherîdir ve dudakların kıymetini bilir:

Ten ü cân u ‘akl u ‘ilmi kodı leblerüñ yolına
 Dahı kıymetin yitürmez bu göñül ki cevherîdür (KB: G 981/5)

Leblerden bahseden şair de cevherî olmuştur. Çünkü “dürri lutf-ıla” dizmektedir, şairin “dizmek, düzeltmek, ipliğe inci dizmek”³²¹ anlamına gelen “nazm” a imâda bulunduğu söylenebilir:

Ahmedîden lebüñüñ vasfın işiden eydür

³²⁰ Devellioğlu, a.g.e., s. 138.

³²¹ İpekten, a.g.e., s. 57.

Cevheridür bu görüñ dürri ne lutf-ıla dizer (A: G 176/9)

[Ayrıca bkz. (A: G 2/7; 42/7; 131/7; 152/7; 156/7; 164/7; 176/9; 197/5; 273/7; 419/4; 451/3; 464/8; 499/9; 536/4; 646/1), (N: G 99/8)]

(3) Dürr-i meknûn

Sevgilinin dudağı gibi bir inci için âşık, ağlaya ağlaya bir deniz oluştursa şaşmamak gerekir. Çünkü inci denizde bulunur:

Bu gözden nola ger deniz idevüz

Lebi tek bir dür-i meknûn için biz (KB: G 198/3)

c. Dini hayatla ilgili benzetmeler:

(1) Hüseyin

Kanla ilişkili olarak Kadı Burhaneddin, Kerbela hadisesine atıfta bulunmak suretiyle dudağı Hz. Hüseyin'e benzetir. Bağdat'ın yaklaşık 100 kilometre güneybatısında yer alan Kerbelâ'nın İslam tarihindeki şöhreti Hz. Hüseyin ile aile fertlerinin 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Emevilerce şehit edildikleri yer olması ve kabirlerinin burada bulunmasından kaynaklanmaktadır.³²²

Hız. Peygamber'in torunu, Hız. Fâtıma ile Hız. Ali'nin küçük oğlu olan Hız. Hüseyin'in künyesi "Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî eş-Şehîd"dir. 5 Şa'bân 4 yılında (10 Ocak 626) salı gecesi Medine'de doğmuştur. Doğumundan kısa bir süre önce Abbas b. Abdulmuttalib'in zevcesi Ümmü'l-Fadl bir rüya görmüş, Hız. Peygamber'e gelip "Ey Allah'ın elçisi, bu gece rüyamda gördüm, senin uzuvlarından bir

³²² Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, **Kerbela Mersiyeleri**, Ankaralı, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., 2009, s. 1.

uzuv evime düştü” deyince, Hz. Peygamber “Hayır olsun, rüyan doğruysa Fâtıma bir oğlan doğuracak ve emzirmen için sana verecek” demişti. Gerçekten de Hz. Hüseyin doğunca Hz. Fâtıma onu süt anne olarak Ümmü'l-Fadl'a vermişti.

Hz. Hüseyin, “Şehîd” lakabıyla meşhurdur. Göğsünden aşağısının dedesine yani peygamberimize çok benzediği rivayet edilir. Doğduğu zaman Hz. Peygamber ağabeyi Hasan'a yaptığı gibi o güne kadar Araplarca pek bilinmeyen “Hüseyin” adını kulağına bizzat ezan okuyarak koydu ve doğumunun yedinci gününde akıka kurbanı olarak iki koç kestirdi.³²³

Göz, Hasan [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Hasan]; dudak, Hüseyin'dir; âşığın gözleri ise Cafer-i Tayyar [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Hasan] olur.

Gözüñ Hasen ü la'l-i lebüñ oldı Hüseynî

Gözlerüm olur Ca'fer-i Tayyâr bu gice (KB: G 43/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 114/1; 515/1; 1125/1)]

Aşkta, alî olununca, firak yezid olur. Sevgilinin la'l dudakları Hüseyin, tapusu ise hasan yani güzeldir. Beyitte, “alî” ve “hasan” iki tarihi şahsiyetin ismi olması sebebiyle Yezid, Hüseyin kelimeleri ile birlikte iham-ı tenasüp oluşturmuştur:

'Işka ki 'alîdür ne Yezîd oldı firâkun

La'lün çü Hüseyin oldı tapun çünki hasansın (KB: G 788/2)

Kadı Burhaneddin, Şialık ve Caferîliğe atıfta bulunmaktadır. Şîlik, halife Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e sevgide aşırılığa kaçan grup olarak tanımlanır. Hz. Peygamberin vefatından sonra onun yerine halifelik hakkının kıyamete kadar Hz. Ali'nin nesline ait olduğunu iddia ederek, dine uygun düşmeyen bazı fikir ve telakkilere sahip olan mezhep mensuplarına verilen umumî addır. Hz. Ali'ye bağlılık manasında Alevîlik de denir. Aşırı ve hurafelere girmiş

³²³ Arslan, Erdoğan, a.g.e., s. 3.

kısımları da vardır. 12 İmam'ın kudsiyetine inanan taraftarlar bu anlamdadır.³²⁴

Caferilik ise ismini altıncı İmam Cafer-i Sâdık (700-765)'tan alır. Cafer-i Sâdık, zeki, faziletli ve bilgili bir zattı. Birçok hadis rivayet etmiştir. İmam Cafer'e intisab edenlerin mezhebine Caferîlik denir. İmamîlere göre Cafer son imamdır. O'nun akideleri tamamen Sünnî olduğu halde sonradan tahrif olmuştur. Anadolu'daki Bektaşî Alevîlerin birçoğu ile İran Şîîleri, Caferiliği benimserler. Dört mezhepten hiç birine uymayan Caferîler İslam'ın beş esasını da dinin ikinci derecede önemli unsurları arasında sayarlar. Onlara göre dinin beş şartı tevhid (Allah'ın birliğine inanmak), adl (kendine zor gelen başkasına yapmamak), risâlet (Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu tasdik), imâmet (Peygamberimizin halefleri olan imamlara inanmak) ve miâd (ahrete îmân)dır. Dinin ikinci derecede önemli olan hususlarının ise oruç, namaz, hac, zekât, cihad, emir ve nehiy vs. olduklarını söylerler. Onlara göre din, ahlâk üzerine kurulmuştur. Hz. Ali tek dinî reistir.³²⁵ Şair, Şî'a olmadığını ifade ettikten sonra la'l dudakları Hüseyinî olarak tanımlar:

Şî'a ehlinden degülem lîk vardır bu kadar
Ki Hüseyinî la'lüñ için ahıduram Ca'ferî (KB: G 9/5)

(2) Süleymân

Yüzdeki hatlar karıncaya, dudak ise Süleyman'a [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Süleyman] benzetilmiştir. Karıncanın Süleyman'a hediye vermesi gibi, hatt da la'l dudaklara müşk götürür:

Hattuña didüm müşgi la'le ne aparursın
Karınca meger tuhfe irürdi Süleymân'a (KB: G 695/8)

³²⁴ Pala, a.g.e., s. 432.

³²⁵ Pala, a.g.e., s. 81.

(3) Yahyâ

Sevgilinin dudağı Yahya olarak ifade ediliyor. Hz. Yahya, Zekeriya peygamberin oğludur. Annesinin adı İşa'dır. Allah'ın azabından son derece korkan Hz. Yahya'ya genç yaşta peygamberlik verilmiştir. Rivayete göre, Hz. İsa'dan üç sene veya altı ay önce doğmuştur. İlk önce Hz. Musa'nın [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Mûsâ] şeriatı ile amel etmiş, sonra İncil'in Hz. İsa'ya [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa] verilmesi üzerine, Hz. İsa'nın şeriatı ile amel etmekle görevlendirilmiştir.

Hz. Yahya, Hz. İsa'nın şeriatı ile amele başladıktan sonra İsrail Oğulları'nın reisi "Hiredus", Hz. Musa'nın şeriatı üzerine kendi kardeşinin kızını almak istedi. Fakat Hz. Yahya, Hz. İsa'nın şeriatına dayanarak, artık bu nikâhın caiz olmayacağını bildirdi. Bunun üzerine hırsla kapılan reis, Hz. Yahya'yı otuz yaşlarında iken şehid etti.³²⁶ Bu olay, Hz. İsa'nın göğe çekilmesinden sonra olmuştur. 30 yaşında şehid olan Hz. Yahya'nın katilleri büyük bir azap ile cezalandırılmıştır ve hepsi helak edilerek soyları kesilmiştir.³²⁷

Hatı Hızr ağızı Meryem sözi 'Îsâ lebi Yahyâ

Özi Yûsuf gözi Mûsâ zihî Âdem zî Havvâdur (KB: G 30/5)

(4) Hızır

Sevgilinin dudağı Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır, İlyas], âşık ise İskender'dir. [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır]

İy Hızr leblü nola çü bende Skenderem

Ger şerbet-i hayâtı derûn-ı zalâm içem (KB: G 657/5)

(5) Meryem

³²⁶ Bilmen, a.g.e., s. 491.

³²⁷ Pala, a.g.e., s. 478.

Dudak, Hz. Meryem'e [bkz. Ağız, Dehen, Fem, Ağız Suyu, Ağız Yarı, Tükürük/Meryem] benzetilmektedir. Şair, Meryem gibi dudakların İ'sî [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa] dem vurduğunu ifade eder:

Meryem-i bîkr lebüñ her demi bir 'İsî durur

Kim sana münkir ola ger dem-i i'câz idesin (KB: G 1154/5)

(6) Rûh-ı Kudüs

Nazar ehli sevgilinin dudaklarını Rûh-ı Kudüs [Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Rûh-ı Kudüs] ile kıyaslamaktadır. Şair, kendi gözü için cömertliği ile meşhur Tayy kabilesine mensup Hatem denildiğini söylemektedir. Hatem, Arapların meşhur şairlerinden olup cömertliği ve kahramanlığıyla daha hayattayken bir darbimesel haline gelmişti.³²⁸

Birinin cömertliği övülürken "ecved min Hâtim" (Hâtim'den daha cömert) denilirdi. Kendisi de "el-Cevâd" yahut "el-Ecved" (En cömert) lakabı ile anılırdı. Ölümünden sonra bile mezarına gidenleri ağırladığı ve onlara ikramlarda bulunduğu yolunda rivayetler anlatılmıştır. Onunla ilgili olarak yapılan araştırmalarda, mezarının yanında misafirlerini ağırlamak için kullandığı kazanların kalıntılarına rastlanmıştır.³²⁹

Rûh-ı Kuds'a lebüñi nisbet ider ehl-i nazar

Gözüme Hâtem-i Tâÿî didiler çin mi 'aceb (KB: G 1271/4)

(7) Sırr-ı küntü kenz

Sevgilinin dudağı "küntü kenz" in [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Küntü Kenzin Gevheri] sırrını beyan etmektedir.

Tudaguñdur ki sırr-ı küntü kenzin

Beyân eyler beyân bi'llâh degül mi (N: G 447/6)

³²⁸ Tökel, a.g.e., s. 454.

³²⁹ Tökel, a.g.e., s. 455.

(8) Kuli'r-rûh tefsiri

“kuli'r-rûh” İsrâ Suresi 85. ayette³³⁰ geçmekte ve “de ki ruh” anlamına gelmektedir. Dudak bu ifadenin tefsiridir:

Lebüñdür râst tefsîr-i “kuli'r-rûh”

Kaşuñdur “Kâbe Kavseyn-i ev ednâ (A: G 10/4)

(9) Kevser Suresi

Sevgilinin dudağı Kevser Suresi³³¹ ile ilişkilendirilmiştir.

Bu ne ma'nî bu ne sûret bu ne âyet bu ne sûre

Teni fecr ü saçı leyl ü yüzi şems ü lebi Kevser (A: Z 4/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/6; 490/6)]

Dudak, canlara Kevser'in sırrını tefsir etmektedir.

Cânlara sırr-ı Kevseri tefsîr ider lebüñ

Ve'n-necmiden göñüllere virür haber dişüñ (A: G 350/5)

(10) Şeyh

Göz mürit; dudak ve diş, şeyhtir:

Mürîd oldı leb ü dendânuña göz

Anuñçün hırkasın kılur mülemma' (KB: G 185/4)

³³⁰ “Ve yes'elüneke anir rûh(rûhı), kulir rûhu min emri rabbî ve mâ ûtıtum minel ilmi illâ kalilâ (kalîlen).” “Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceğı bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” İsrâ/85

³³¹ Hz. Peygamberin oğlu Kâsım vefat edince, müşriklerden Âs b. Vâil Hz. Peygamber hakkında, “Bırakın şu soyu kesik adamı. Ölünce unutulup gidecek” demişti. Bunun üzerine bu sûre inmiştir. “1. Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik. 2. O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes. 3. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.”

(11) Kible-yi cân

Dudak, âşığa kiblelidir. Âşık, bundan başka ne Kabe ne Hac ister.
 Lebün çü kible-i cân dur baña ne Ka'be vü Hac
 Safâya irmege 'ışkuñ yolu-durur menhec (A: G 101/1)

(12) İsa

Sevgilinin dudağı Hz. İsa'dır. [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsa]
 Nutkundan oldum çün diri aynü'l-yakîn oldu bu kim
 La'lin durur İsa kim ol ağzın açar cân akıtır (A: G 431/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 62/2; 64/3; 93/7; 190/5), (KB: G 802/3; 1174/1;
 1185/2), (N: G 4/23; 27/4; 84/4; 97/2; 111/3; 259/4; TB II-5/7)]

La'l dudaklar İsa'ya benzetilirken, yanak, göz ve kaş havaridir:
 Şehâ 'İsî durur şol la'i lebler
 Yanağ u göz ü hâcibdür havârî (KB: G 284/5)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 256/4)]

Sevgilinin İsa gibi dudakları ölüyü diriltir.
 Lebi 'İsî ölüyi zinde kıldı
 Saçı Mûsî ki müşg eyledi mârı (KB: G 1032/7)

Şirin dudaklar, İsa nefesi ile âşıklara canlar bağışlamaktadır.
 Nefha-i 'İsî durur şîrîn lebün rûhu'l-emîn
 Câvidân ihyâ kılur cânlar bağışlar bî-riyâ (N: G 3/8)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 618/3; 705/2; 1030/5), (N: G 52/7; 134/3; 154/8;
 334/1)]

Sevgilinin dudaklarının hayat vermesi karşısında İsa ve Hızır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hızır] hayrete düşmüştür.

Hî hayât irdi lebüñden Hizr u 'Îsâ oldı hayy
Derd-mend 'âşıklarũñ derdine oldı çoh devâ (N: G 4/6)

Sevgilinin dudağı bütün canları ihya eder. Hz. İsa'nın nefesi ve ab-ı hayat efsaneden ibarettir.

Senüñ lebüñdür iden kamu cânları ihyâ
Fisânedür dem-i 'Îsî vü 'ayn-ı âb-ı hayât (A: G 72/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 140/6), (KB: G 1255/3), (N: G 250/3)]

Sevgilinin dudaklarından canlara İsa'nın nefesi gelmektedir. Böylelikle Ruhü'l-emin'in ineyeği yerin sevgilinin dudakları olduğu kesinleşmiştir.

Hz. İsa ile ilgili beyitlerde, Cebrail yerine, Ruhü'l-emin ve Ruhü'l-Kuds tamlamaları tercih edilmektedir. Cebrail, bilhassa Meryem'i nefesiyle gebe bırakması sebebiyle anılır.³³²

Nefha Îsî gelür şîrîn lebüñden cânlara
Sâbit oldı kim lebüñdür mehbit-ı Ruhû'l-emîn (N: G 332/6)

Sevgilinin dudağı Hz. İsa'nın nefesinden yeğdir. Onun için çemen firdevs-i aladan daha sevinçli, neşelidir:

Bu gün ihyâda yig geldi lebüñ enfâsı 'Îsâdan
Anuñ-çun oldı hurrem ter-çemen firdevs-i a'lâdan (A: G 484/1)

Dudaklar, Hz. İsa'nın ta kendisi olmasa da en azından ondan bir işarettir.

Lebüñ enfâsı 'Îsîden işâret
Saçuñ i'câzı Mûsîden nişândur (A: G 177/3)

³³² Onay, a.g.e., s. 413.

Sevgilinin dudaklarından bahseden Ahmedî de Hz. İsa'nın nefesi ile hem dem olur.

Niçe kim Ahmedî lebüñi zikre getürür
 'İsî bigi deminden ölüye virür hayât (A: G 84/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 452/8, 643/7)]

d. Meyhane:

(1) Sâkî

Dudak, sâkîye benzetilmiştir.
 İy gözi karahçı lebi sâkî beni mey-nûş
 Viy kaşları hâcib yüzi han kirpügi çavuş (KB: G 729/1)

(2) Hammâr

Âşık sarhoş, dudaklar ise şarap yapıcısıdır.
 Kankı dindedür revâ bu hâl ki
 Ben humâr u leblerüñ hammâr ola (KB: G 90/8)
 'Yüz, Rum ili; dudaklar ise bu ilin şarapçısı, meyhanecisidir.
 Gözlerüñ Bağdâd ili 'ayyârıdur
 Leblerüñ Rûm ilinüñ hammârıdur
 'İşvelerüñ ile kimüñ sözi var
 Her şîveñ bu dünyânuñ mi'mârıdur KB (T 1425/1)

(3) Nukl

Göz, hammâr; dudak mezedir. Âşığın bağı ise zaten yanıktır, kebaba dönmüştür. Âşık başka bir şey istemez.

Gözün bize hammâr lebün nukl yiter gel

Çun sũhteyüz dahı kebâbı niderüz biz (KB: G 516/3)

e. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:

(1) Meh-i tâbân

Şakk-ı kamer [bkz. Hat/Hatt], her ne kadar insanlar için inanılması zor bir durum olsa da sevgilinin dudakları meh-i tâbânı şak eder. Sevgilinin dudakları dolunaya benzetilmektedir. Sevgili, dudaklarını kıpırdatıp konuşmaya başlayınca ay ikiye bölünmüş gibi görünür:

Ol kişiye ki degül şakk-ı kamer mümkindür

Söyle gör nice ider şak meh-i tâbânı lebün (A: G 355/7)

(2) Müşteri

Sevgilinin dudağı müşteri [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Müşteri Tali'-Göz, Çeşm, 'Ayn/Müşteri'] yani Jüpiter gezegenine benzetiliyor:

Yüzi güneşi kaşı ayı müşterî tutağın

Görelî bildi gönülüm ki şol dem oldı sakım (KB: G 772/7)

f. Diğer

(1) Şiir

Âşık sevdiğini düşündükçe içi yanar. Şiir gibi dudakları için söz söyleyen şairin sözü bu yanıştan dolayı sulanır, yani su ile ilgili kelimeleri kullanır:

Oda yanar gönülüm ger zamîre 'ışkı geçe
Çü şî'r-i lebleriyiçün diyim sözüm sulanur (KB: G 1312/6)

(2) Şirin

Yarin dudağı şirindir:

Yañaguñ u dudaguñ u tenüñle sûretüñ olmış

Biri rengîn biri şîrîn biri nâzûk biri ra'nâ (A: G 8/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 62/4; 65/2; 93/7; 162/2; 190/7; 201/3; 204/5; 265/1; 282/6; 292/4; 329/6; 338/3; 342/5; 355/6; 360/8; 484/8; 486/4; 656/7; 664/5; 669/8; 694/4; 724/1; 731/2; Z 4/71), (KB: G 238/5; 244/5; 282/2; 350/6; 364/2; 434/1; 469/4; 500/7; 546/2; 1241/2), (N: G 7/1; 17/7; 27/10; 32/5; 52/3; 60/2; 74/5; 89/1; 138/3; 141/5; 166/2; 168/8; 175/9; 210/13; 251/9; 258/9; 259/4; 321/4; 332/6; 335/2; 357/9; 374/4; 378/2; 390/7; 392/1; 411/6; 411/7; 413/4; 416/2; 442/2; T 60; 169)]

Şirin tevriyeli olarak Ferhat u Şirin [bkz. Ağız, dehen/Şirin] hikâyesini hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Gelmişem dîdâruña ta cânımı kurbân idem

İy tudagı cân-ı Şîrîn gör ne Ferhâd olmışam (N: G 248/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 130/4), (KB: G 397/6)]

Dudağın şirinliği ile Husrev ü Şirin [bkz. Ağız, Dehen, Fem/Şirin] hikâyesine atıfta bulunulur.

Dirildi kıssa-i Şîrîn tükendi şekkerüñ devri

Lebüñ devrânıdur gelgil ki sensen Husrev-i devrân (N: G 337/12)

[Ayrıca bkz. (KB: G 350/1; 1247/7;), (N: G 86/5; 312/14; 320/11)]

Dudağın şirinliğini yazan kalem sanki şeker kamışı olur:

Şîrînligini nice ideyim la'lüñüñ beyân

Kim yazar-iken anı kalem ney-şeker olur (A: G 165/2)

Şair, onun dudağından bahs edecek olsa, sözleri şirin olur:

Sözüm lebüñden i dilber olur ise şîrîn

Nola çün ağzuñı anıcah şekerlenürem (KB: G 1166/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 44/7; 46/9; 180/7; 184/7; 198/9; 207/8; 221/8; 272/7; 327/9; 413/8; 445/10; 458/9; 502/7; 503/7; 512/7; 516/9; 535/1; 554/9; 556/7; 559/4; 671/4; 695/6; 709/7; 660/7), (KB: G 1166/3; 1282/4)]

Sevgilinin şirin dudağından çıkan sözler bazen acıdır:

Süvâl-i bûse şîrîndür lebüñden

Acıdur len terânîden cevâbı (A: G 723/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 508/4; 554/6; 703/6)]

Dudağın şirinliğini kimse şerh edemez. Onun anlaşılması zordur.

Lebüñ şîrînligin kim şerh itsün

Ki dile gelmez ol nazûk dekâyık (A: G 336/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 630/3)]

Âşık için sevgilinin dudağının zikri, gönülden, dinden, candan daha şirin gelir.

Hevâsı zülfüñüñ yigdür baña tende revânumdan

Lebüñüñ zikri şîrîn-ter dil ü dîn-ile cânımdan (A: G 528/1)

Ahmedî'nin meşhur olmasının sebebi de sevgilinin dudaklarından bahsetmesidir.

Zikre getürelî lebinüñ vasfın Ahmedî

Meşhûr oldı 'âleme şîrîn-edâ-y-ıla (A: G 588/7)

(3) Sırr-ı hayât-ı âlem

Kadı Burhaneddin, pek çok kişinin birçok şeye benzettiğini ifade ederek kendisi dudağı sırr-ı hayat-ı aleme benzetir ve bunun türvende bir benzetme olduğunu söyler.

Çohlar lebüñi beñzede çoh nesneye vü ben
Sırr-ı hayât-ı 'âleme türvende beñzedem (KB: G 734/2)

(4) Muamma

Dudaklar bir muammadır, onu anlatmak zordur.

Lebüñüñ vasfını baña nicedür diyü sorarlar

Bu şîrîn-cân bigi bilmez kimesne bu mu'ammâyı (A: G 642/5)

(5) Ömür

Yarin dudağı hem can, hem ömürdür:

Nedür lebüñ didüm didi kim cân u 'ömr hem

Şîrîn düşer cevâb çü şîrîn ola sுவâl (A: G 386/2)

(6) Efsûn

Dudaklar efsunludur. Bu efsunun mucizesi ile âşığın cümle ahbabı, ki âşığın ahbabı da kendisi gibi âşıktır, doğruyu söyler, kabahatlarını, ayıplarını gizleyemez:

Lebüñ efsûnınuñ mu'cizligine

Mukırdur cümle-i ahbâb her dem (KB: G 13/6)

(7) Medyûn

Âşık, canını sevgilinin la'l dudaklarına borç olarak vermiştir. Canını veren âşık sıkı sıkıya zülüflere yapışır. Çünkü zülûf dudağın kefilidir.

La'liyîçün cânlar virüp zülfeynine tolaşmışam

Elden komazam anı çün zâmin gerek medyûn içün (KB: G 974/4)

(8) Tesbih

Sevgilinin dudağı Ahmedî'nin dilinde sanki tesbih gibidir. Sevgilinin dudağı o kadar şirindir ki Ahmedî dudaktan bahsettiğinde sözü şekere düşmüş gibi tatlı olur:

Lebüñdür Ahmedî dilinde tesbîh

Bu şîrînlîg-ile söz kanda düşdi (A: G 695/6)

(9) Vasl-ı hayât-ı sermedî

Sevgilinin dudaklarına ulaşmak demek, ebedî hayata kavuşmak demektir:

İy lebüñ vasl-ı hayât-ı sermedî

Hatt-i hâlüñdür cemâlüñ ebcedi

Kirpügüñ kaşuñla züñfüñdür yidi

Ol yidi kim Ahmedi mest eyledi (N: T 312)

(10) Cân

Sevgilinin dudakları candır:

Tudagı cândur ol şîrîñ-dehânuñ

Meger gâfilsen ol şîrîn-dehândan (N: G 336/8)

[Ayrıca bkz. (A: G 126/1; 239/1; 268/4; 386/2; 450/4; 666/3), (N: G 89/6; 201/1; 201/10)]

Can olarak ifade edilen dudaklar hem nazik, hem yacan yani “utangaç”³³³tir:

Ehl-i dil leblerüñe cân didiler

Dahı nâzük durur yacan didiler (KB: G 1283/1)

O cana kimsenin eli ermemiştir, âşığın elinin ermemesine de şaşmamak gerekir.

Heves itdüm ki dudaguña elüm ire-y-idi

Kimüñ irdi ki benüm dahı ire cânâ elüm (A: G 435/5)

Âşığın sevgilinin dudaklarıyla olan ilgisi Hitâb-ı Elest'ten de önceye dayanmaktadır:

Cânlara irmemişdi Hitâb-ı Elest kim

La’-i lebüñ hayâli baña cânâ cân-ıdı (A: G 631/2)

Cismin canı arzuladığı gibi âşık, dudakları arzular:

Bu göñlüm ider ol leb-i cânânı ârzû

Şol resm-ile ki cism ide cânı ârzû (A: G 531/1)

(11) Hayât

Âşık için sevgilinin dudakları hayattır.

Zikr eyledüm lebüñi ki cânlar hayâtıdur

Şîrînligi dilümde dudagumdadur henüz (A: G 282/6)

³³³ Dilçin, a.g.e., s. 229.

(12) Rahat-ı cân

Dudak, can rahatlığıdır. Fakat bu rahatın bedeli âşığın canıdır.
 Lebûñ çü râhat-ı cåndur u cân anun bedeli
 Kişi ki râhata irmez irüre râha degin (KB: G 760/2)

(13) Can alıcı

Sevgilinin dudakları âşığın canını almaya çalışmaktadır:
 Perîşân olalı zülfüñ baña oldı yakîn şâhâ
 Ki cân almah lebûñ çağında gey şîrîn letâfetdür (KB: G 594/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 173/9), (KB: G 350/8; 368/5)]

Dudak, bazen de âşığın canını kendisi almayıp, gamzeye havale eder.
 Dudak, şirin olduğu gibi onun yaptığı her şey şirindir, bu can almak olsa bile:
 Gamzeñe ider işâret cânum almaga lebûñ
 Cânı şîrîndür ne kim iderse ol şîrîn ider (A: G 199/3)

(14) Kana susamış, kan içici, kan somurucu, hûnî, hûnhâr

Sevgili âşığın kanını içer, dudağındaki kan bunun bir işaretidir:
 Nigârâ kanımı revâ mı içersin
 Tutağûñ kızılı degül mi alâmet (KB: G 323/3)

Dudak, âşığın kanına girmiştir. Hüsn katibi, tarihiyle beraber bu olayı kaydetmiştir. Beyitte, şairin hukukçu kimliğinin ön plana çıktığını, bu tür adlî vakaların bir şekilde kayıt altına alındığını görüyoruz:

Lebleri kanuma girdügiyiçün münşî-i hüsn

Sorılısar diyü târîhiyile kan yazmış (KB: G 647/5)

Âşığın gönlü, sevgilinin iki dudağının arasındadır. İki dudak âşığın kanını dökmek için birbiriyle çekişmektedir:

Gönüli leblerüñ şâhâ çekişürler anı kurtar

İşitmezsen bu sözümi ko aralıhda kan olsun (KB: G 214/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 157/8)]

La'l dudaklar iki kardeştir; bu iki kardeş çekişse aralarındaki kan sorulmaz:

Çekişür la'l-i lebleri bu göñlümi zemânlardur

Velîkin kanı sorılmaz iki kardaş arasınıñ (KB: G 1131/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1195/7)]

Kanı dökülen âşık ile dudaklar “kanlı” durumuna düşmüşlerdir. Kan davası gütmek veya birisiyle kanlı olmak; geçmişte işlenmiş herhangi bir cinayetten ya da kan akıtmış olmaktan veya başka bir sebepten dolayı kökleşen karşılıklı düşmanlık demektir. Kan davasında taraflara kanlı denir. Bu olumsuz âdet ya da davranış şeklini günümüz insanları arasında da az da olsa görmek mümkündür.³³⁴

Leblerüñ kanlum durur dutaram anı lutf ile

Nâzük ü şîrîn ü ter düşdi bu kanuñ kulıyam (KB: G 1234/6)

Âşığın kanını içen dudak için kısas uygulanmalı, âşık da dudaktan bir şeyler içmelidir. Kısas konusu Kur’ân-ı Kerîm’de bazı ayetlerde ele alınmaktadır:

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellekle diyet ödemek gerekir. Bu,

³³⁴ Özkan, a.g.e., s. 336

Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.³³⁵

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyararak) korunursunuz.³³⁶”

“Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.³³⁷”

“Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir.³³⁸”

Lebüñ surâhî kanın içdi içmeyem mi kanın

Kısâs içün hele içiserem cürûh ayağı (KB: G 279/5)

Dudaklar, kırmızı rengi dolayısıyla kana susamış olarak görülmüştür. Can verme konusunda âşığın tereddütü yoktur. Âşık için sevgilinin dudakları uğruna kanının dökülmesi ancak devlettir, mutluluktur:

Susamış kanuma la'lüñ işitdüm

Bu devlet 'âşık-ı miskîne hanı (N: G 445/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 330/8; 383/11)]

La'l dudaklar aşığın kanını içmiştir, buna karşılık Kadı Burhaneddin töre gereği bunun cezasının tokuzlatarak yani “dövülerek cezalandırılmak”³³⁹ olduğunu hatırlatır.

La'lüñ şehâ oğrulayın içdi yüregüm kanını

Tokuzladısaram anı töre ile yusun içün (KB: G 974/11)

³³⁵ Bakara/178.

³³⁶ Bakara/179.

³³⁷ Bakara/194.

³³⁸ Mâide/45

³³⁹ Dilçin, a.g.e., s. 209.

[Ayrıca bkz. (KB: G 3/1; 10/4; 29/6; 47/4; 76/2; 116/4; 127/2; 149/2; 152/4; 172/12; 179/2; 205/3; 244/2; 246/3; 261/9; 315/12; 352/2; 433/5; 449/6; 509/4; 530/3; 530/4; 530/5; 581/4; 592/3; 615/1; 628/1; 654/2; 662/4; 718/2; 739/2; 805/4; 844/2; 909/2; 926/7; 951/4; 1102/4; 1010/3; 1018/3; 1030/4; 1034/4; 1048/1; 1074/3; 1076/5; 1086/1; 1116/2; 1119/2; 1123/4; 1163/4; 1196/2; 1199/1; 1219/2; 1225/4; 1261/2; 1277/4; 1280/6; 1304/1; 1309/2; R 1325/1)]

Leb, ilim ve hikmetin yeridir:
 Sûretindir bi'smi'llâhi'r-rahim
 Sûretindir mazhar-ı zât-ı kadîm
 Âyetu'llâh çünkü senden oldu fâş
 Hem lebinden ilm ü hikmet müstâkim (N: T 235)

“kul huve allâhu” “O, Allah de” anlamındadır. İhlâs suresinin ilk ayet³⁴⁰inde geçmektedir. Terdîd, “sözlü veya yazılı anlatımda sözün beklenmedik bir şekilde sonuçlandırılmasıyla oluşan edebî sanatın adıdır.”³⁴¹

Lebüñi “kulhüve Allah” bigi ez-ber
 İderem dâyim ihlas-ıla terdîd (A: G 122/7)

Lebe, insanlar müsahhar olduğu gibi melekler bile büyülenmiş haldedir:

Yüzüñi gördi senüñ kim bu sebebden kim ola
 Lebüñe ins ü melek cümle müsahhar didiler (N: G 155/2)

Şair, sözü dudaktan açınca incileri manzum eder. Manzum kelimesi ile hem şiir hem de dizmek anlamları kastedilmektedir:

Düri manzûm ider şi'rüm lebinden söyler olursam
 Perâkende kılur müşki açarsam sözi saçından KB (G 72/2)

³⁴⁰ “Kul huvallâhu ehad(ehadun).” De ki: “O Allah, Bir'dir (Tek'tir).” **İhlâs**/1

³⁴¹ Mermer, Koç Keskin, **a.g.e.**, s. 104.

Leblerin zikriyle şairin sözü pak, latif, hub ve can-perver olur:

Lebüñüñ fikr ü zikri dahı şavkı Ahmedîñüñ uş

Revân itdi sözin pâk latîf ü hûb u cân-perver (A: Z 4/13)

[Ayrıca bkz. (A: G 553/7)]

Sevgilinin dudakları her zaman küçük ve dar olarak ifade edilmiştir. Öyle ki, âşığın dudağı görebilmesi için tahkik etmesi yani iyice bir araştırma yapması gerekmektedir, yoksa dudağı göremez:

Dudaguñuñ sıfatın cânâ sordum eydür kim

Bu dikkat-ıla nice ideyim anı tahkik (A: G 333/6)

Sevgilide bir güzellik unsuru olarak dudak:

Sevgilinin dudakları âşıklar için en önemli güzellik unsurlarından bir tanesidir. Dudak kimi zaman, yok denecek kadar küçük olarak ifade edilmesine rağmen, geniş çağrışımlarla kullanılmıştır.

Dudağın rengi daima kırmızı olarak düşünülmüştür. Bu kırmızılık en çok gonca ile anlatılmıştır. Gonca ile rengin yanında şeklin de göz önünde bulundurulduğu ortadadır. Sevgilinin bütün uzuvlarını ve vasıflarını en mükemmel olarak gören şairler, çiçeğin mükemmel şekli olan tam açmış hâlini değil, goncayı tercih etmişlerdir. Böylelikle goncaya, bir tazelik ve mahremiyet havası verilmiştir. Bu tercih aynı zamanda sevgilinin neredeyse hiç konuşmaması ve kesinlikle gülmemesi ile bir bütünlük oluşturmaktadır.

Dudak, goncaya çok sık olarak benzetilmesine rağmen, gül için aynı şeyi söyleyemiyoruz. Şairler birkaç yerde dudağı gülsuyuna benzetmekle yetinirler.

Kan, dudakların kırmızılığını anlatmak için kullanılan bir diğer önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanla ilişkili olarak Kadı Burhaneddin, Kerbelâ olayını hatırlatır ve dudağı Hüseyin'e benzetir, Ali, Yezid, Cafer ile tenasüpler kurar. Dudakla beraber, kana susamış, hunhâr gibi sıfatların kullanıldığını da görürüz. Dudak, zaman zaman can alıcıdır. Bu yönüyle kızıl

bir düşmana benzetilir. Bir beyitte [bkz. (KB: G 1074/5)], dudak can alma işini kendisi yapmaz, âşığın kanını dökmek üzere fetva verir.

Dudakla ilgili benzetmelerde değerli taşlar da geniş yer tutmaktadır. Bu değerli taşlar arasında ilk sırayı kırmızı rengiyle meşhur olan la'l taşı almaktadır. La'lin çok zaman istiareleşerek, direk sevgilinin dudakları yerine kullanıldığı görülmektedir:

Gonca la'line teşebbüh eyledi

Lâ-büd itdi bâd-ı subh agzını hark (A: G 331/8)

Dudak için kırmızı renkli akik, mercan, kehribar ve yakut taşı da zaman zaman tercih edilmektedir.

Kırmızı renkli dudak, şaraptır. Şarap anlatılırken üzüme de değinilir. Bu noktada dudakla beraber kadehin ve zevrakın da kullanıldığı görülür. Dudaklar, şarap dolu kadehi ve zevrakı yani ibriği andırmaktadır. Ayrıca dudak, mezeye, sakiye ve şarap yapan hammâra da benzetilir.

Âşık, ateş dudaklar için yanar. Dudağın ateşe benzetilmesinde şehvî bir eda da sezilmektedir.

Dudak her zaman için dar ve küçüktür. Bu küçüklüğü anlatmak için şairler mim harfini, noktayı, hokkayı ve la'l yüzüğü tercih ederler. Yine dudağın çok küçük oluşu sebebiyle şairler pek çok bilinmez, pek çok sırrın orada olacağını düşünürler. Bu sırların başında ab-ı hayat gelir. Sevgilinin dudaklarına eren âşık, Hızır gibi ab-ı hayata ulaşmış olur. Ab-ı hayatın nerede olduğu, insanlık için uzun süre merak konusu olmuştur. Şaire göre, ab-ı hayat sevgilinin dudaklarındadır. Bir beyitte [bkz. (KB: G 657/5)] şair kendisini İskerder, dudağı Hızır'a benzetir. Ab-ı hayat dışında dudak, cennette olduğu bildirilen Kevser ırmağıdır, Asel'dir, Selsebil'dir. Bu noktada Kevser Suresi'ne de atıfta bulunulur.

Dudak, sonsuz bir hayatın kaynağı olduğu gibi şifanın da kaynağıdır. Dudak, bazen can verir, bazense doğrudan doğruya candır, hayattır, ömürdür. Burada şairlerin güzellik unsurlarını en çok, en üstün, en evla olarak anlatma eğiliminin devam ettiğini görürüz. Şairler, dudağı tabibe ve şifaya benzetmenin yanında, ölüyü bile diriltten Hz. İsa'ya benzetip, Ruh'ül-

Kuds ile kıyaslarlar. Bir beyitte [bkz. (KB: G 1154/5)] dudak, Meryem-i bikr, onun her demi İsf olur. Bir başka beyitte [bkz. (KB: G 30/5)] söz İsa, ağız Meryem, dudak Yahya'dır. Dudak, şifa verme noktasında dar-ı şifa, divane olan âşığın arzuladığı bir iksir ve âşığın hasta canı için tiryak hazırlayan bir attardır.

Dudak, sulu olması, tadı ve rengiyle şeftali, şekli ile piste yani fıstıktır. Bu noktada rengiyle unnap ve nar tanesi de ön plana çıkar.

Kadı Burhaneddin, dudağı yeni doğum yapmış hayvanın koyu kıvamlı sütü anlamına gelen "ağız"a benzetir. Şair, dudağı emme arzusuyla yanıp tutuşur. Bu yolda gönlünü bir kuzuya benzeterek kendisini "tıfl" gibi düşünür. Aynı şair, bir beyitte dudakta Fatıha suresini (G 939/3) gördüğünü söyler, bir beyitte de dudağı şiire benzetir. Ahmedî ise diğer şairlerden farklı olarak dudağı Kible olarak görür ve dilinde tesbih ettiğini söyler.

Dudak, tatlı ve şirindir. Bu tatlılık, şeker, helva ve bal ile ifade edilir. Bu yönüyle dudak, şeker dükkânıdır. Şeker dudaklar, Mısır ile kıyaslanarak dudağın buradan baş aldığı söylenir. Kadı Burhaneddin diğer şairlerden farklı olarak birkaç yerde dudakların tuzlu olduğundan bahseder. Hatta hiçbir yerde dudaklardaki kadar tuz bulunmadığını ve âşığın gönül yarasını bu tuzun yaktığını öne sürer. Dudak tatlı mı tuzlu mu belli olmayışıyla "şuh u şeng"tir.

Nesîmî'nin aşağıya aldığımız beyti, benzetmeler konusunda, bir tavrı daha doğrusu bir çaresizliği ifade etmektedir. Sevgilinin dudaklarını şekere benzetmek doğru değildir. Dudağı şekere benzeten olsa olsa gözü bağlı bir canavardır:

Lebini kılan teşebbüh şeker ü nebât ü kanda

Adı ehl-i dil katında gözi baglu cânavardur (N: G 126/3)

Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Şair, aşağıdaki beyitte, kendi içerisinde bir hesaplaşmaya gitmektedir. "La'l"e, yakut ve mercan dediği için kendine şaşar. Ruhların kaynağına neden mercan madeni dediğini sorgular. Beyitte, dudak için la'l, yakut, mercan, menbâ-ı ervâh ve maden-i mercan olmak üzere beş benzetme unsurunun kullanıldığını görüyoruz. Her ne kadar, dudağın menbâ-ı ervâh olduğu ifade

edilse de dudak için mutlak bir benzetme yapılmamaktadır. Mutlak benzetmeler yapılması durumunda şiirin sınırlarının çok daralacağı, şiirlerin birbirine çok benzer hale geleceğinin elbette farkındayız. Anlatmak istediğimiz güzelliğin mevcudu aşan bir yapıya sahip olduğudur:

La'lüñi yâkût u mercândur didi 'aynum 'aceb
Menbâ-ı ervâha niçün ma'den-i mercân didi (N: G 401/9)

Aşağıdaki beyit de yukarıda söylediklerimizi destekler niteliktedir. Üstelik bu beyitte şair, güman yani şüphe içerisinde olduğunu açıkça beyan etmektedir:

Bu dudak mıdır ya cân mı ya hudâb-ı zinde-gânî
Ya şeker midür ya Kevser kaluram gümân içinde (A: G 545/2)

Bu beyitte de şair, daha önce kendisi def'aten kullanmasına rağmen la'l dudaklar için şeker denmesine karşı çıkıyor, dudağa şeker değil Kevser şerbeti denmelidir:

Didiler kand ü şeker la'lüñe yâ Rab ne için
Kevserüñ şerbetine kand ile şekker didiler (N: G 88/11)

Dudak, şekerden daha üstün bir şeydir. Fakat ne olduğu şair tarafından ifade edilmez, belki de ifade edilemez. Şairlerin, dudak için kullandıkları benzetme unsurları varlık âleminin sınırlarını zorlasa da eşya âleminin dışına çıkamaz. Dudağın asıl mahiyeti, belki de varlık âleminin ötesindedir:

İy şekerdendür diyen şol cân-ı şîrînüñ lebi
Bi'llâh anı yahşidan sor gör ki şekkerden midür (N: G 133/6)

Olmasuñ 'ayb sorarsavuz ki nedür tutağuş
Mey mi ya la'l midür ya ho şekerdür tutağuş (KB: G 511/1)

Şairi aşağıdaki beyitte, bir benzetme arayışı içerisinde görüyoruz. Şair önce, dudağı şekeristana benzetmiştir, sonra ise daha şirinter olan çeşme-i

hayvana benzetmektedir. O halde akla daha şirinter unsurlar geldikçe dudak ona benzetilecektir:

Cân kim dudaguñı şeker-istâna beñzede
Şîrîn-ter ol ki çeşme-i hayvâna beñzede (A: G 565/1)

Dudak sürekli arzulanan istenendir. Dudağın yeri ve ona ulaşma yolları meçhuldür. Bu bakımdan ab-ı hayat olarak, şifa kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Fakat nadiren de olsa, şairlerin dudağa eriştikleri görülür. Bu kavuşma şairin bir iddiası olarak kabul edilmelidir. Sevgilinin Divan şirinde kendisini ifade edebileceği bir mecra bulunmamaktadır. Dolayısıyla sevgiliyi de âşığı da şairin beyanından tanıyoruz. La'l dudakların şerbetinden içtiğini söyleyen şairin iddiasının doğruluğu da bilinmemektedir:

Âzîne günü gördi cemâlûñi Nesîmî
La'l-i lebûñ uş şerbetin içdüm kana kana (N: G 359/7)

Dudak, diğer güzellik unsurları ile de sıkı bir ilişki içerisinde. Hat, karıncaya benzetilince la'l dudaklar Süleyman olur. Yüz, güneşe; kaş, aya benzetilince dudak, müşteri olur. Göz, müride, benzetilirken dudak, diş ile birlikte şeyhtir. Zülûf ilinde yolculuğa çıkan âşık dudaktan zevvade yani azık ister; içindeki incilere ulaşmak için dudak denizine dalmayı düşünür. Ağız suyuyla birlikte düşünüldüğünde ise dudak çeşmedir.

L. Diş, dendân:

1. Şekil itibariyle diş, dendân:

a. İnci, güher, lü'lü, lü'lü'-i lâlâ, lü'lü-yi şeh-vâr, le'âli, dürr, dürr-dâne

Dürri yani inci, sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sadef midye gibi yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu yağmur tanesi hayvana ıstırap vermeye başlayınca sancıdan kurtulmak için bir salgı salgılamış. Bu sıvılar katılaşıp birbirine yapışır ve böylece inciye oluştururmuş. Eğer sadef iki veya daha çok yağmur tanesi yuttuysa inciler küçük olurmuş. En makbul olan inci tek bir incidir. Böylesi inci, hem yuvarlak hem de iri olurmuş. Dür-i dane, dür-i galtan, yek-dane, dür-i şehvar gibi adlarla anılan kıymetli inci, bu tek olan incidir. Eskiden en güzel inciler Aden’de çıkarılırmış. Bu bakımdan Aden ile birlikte çok anılır. Sevgilinin ağzındaki dişler bir inci dizisidir. Dür kelimesi “dür-i Aden” gibi tamlamalar kurar. “Dürri yetim” tabiri sadefteki tek inciden kinayedir. Dünyanın yegâne incisi deyimi Peygamberimiz için kullanılır. İnci çok zaman sadef veya deniz ile birlikte anılır.³⁴² Sevgilinin dişleri incidir:

Şol incü sûretlü dişüñ gelmiş hayâli ‘aynuma

Agzından esdâfı anuñ lü’lü’-i galtân ahıdur (N: G 111/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 12/2; 15/3; 58/1; 99/2; 177/6; 212/3; 226/6; 257/1; 410/6; 476/4; 481/2; 485/1; 497/4; 500/15; 648/4; 661/6; 678/1; Z 4/6), (KB: G 9/9; 120/4; 157/6; 186/10; 192/4; 240/6; 307/2; 421/5; 464/4; 554/1; 564/7; 601/6; 813/4; 822/2; 901/9; 915/3; 934/3; 952/2; 959/3; 1020/1; 1034/1; 1054/2; 1094/11; 1109/4; 1309/4; 1314/4; T 1361/1), (N: G 15/3; 42/5; 73/3; 86/6; 88/1; 116/2; 129/8; 133/3; 152/3; 155/3; 166/1; 184/5; 354/4; 366/8; 381/6; 393/4; 402/1; 407/4; 413/8; 415/7; T 40; 170)]

İnci, la’l kutusunun içerisinde bulunur. Şair, incinin sadefin salgılarıyla oluştuğundan haberdardır. Sevgilinin ağzındaki tükürük inciye oluşturan salgı olarak düşünülmüştür:

Nazmını görmeyen dişüñ nice bile râst

Kim dürc-i la’l içinde-durur lü’lü-yi hoş-âb (A: G 59/3)

³⁴² Pala, a.g.e., s. 125, 126.

Aden, Yemen'in güneyinde, Ummân Denizi sahilinde bir kasabadır. Buradan çıkan inciler büyük olurmuş.³⁴³

Dişleri dürr-i 'Aden müşg-i Hotendür kohusu

Yâsemîndür teni vü tâze-semendür kohusu (A: G 658/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 154/4; 155/7; 487/2; 716/1)]

Fikir, dalgıca benzetilmiş, mecazî anlamdaki "düşüncelere dalmak" deyimini ile gerçek anlamdaki "dalmak" kelimesi arasında ilgi kurulmuştur. Düşüncenin, göz denizine dalmasından, şairin sevgiliyi düşünene düşünene çok ağladığını anlıyoruz. Elbette gözyaşlarının içerisinde inci bulunması mümkün değildir:

Gavvâs-ı fikri gör gözümüñ bahrına talup

Çog isdedi dişüñ bigi dür-dâne bulmadı (A: G 689/7)

Sarraff, sevgilinin inci tanesi gibi dişlerini göreceksin olsa mesleğini bırakır, dükkanda durmaz:

Sarrâf eger görse dişüñ gibi dür-dâne

Terk eyleye hırfetin oturmaya dükkâna (KB: G 240/1)

Dişin vafını işitince lü'lü-yi lala bile erimiştir. Taşın suda eridiği bilinmektedir. Fakat bu erime taşın yoğunluğuna göre değişmekte, inci gibi taşların erimesi çok uzun zaman dilimlerini kapsamaktadır:

Dişüñ vafın işitdi Ahmedî'den

Eridi su bigi lü'lü-yi lâlâ (A: G 10/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 232/3; 241/7; 460/4; 497/4; 589/6)]

Sevgilinin dişinin nasıl bir cevher olduğunu gören pervin, kendisini derleyip toplarlar. Pervin 7 adet yıldızdan oluşmaktadır.

Dişüñi çünki gördi ne güherdür

³⁴³ Onay, a.g.e., s. 199.

Özin kendüzine dirşürdi pervîn (A: G 503/2)

Şairin, sevgilinin inci gibi dişlerinin ve la'l gibi dudaklarının peşinde koşmasına şaşmamak gerekir, çünkü şair cevherîdir:

Ben cevherîyem la'l ile lü'lü'yi kovaram

Uyduñ neyiçün bu leb ü dendâna dir iseñ (KB: G 317/7)

Şair, gözüyle altın üstüne sevgilinin otuz iki incisini nazm ettiğini söylemektedir. Beyitte, aşğın göz yaşları incidir. "Altın" ile kastedilen ise aşğın sararmış yüzüdür. Şair, aşk derdiyle sararmış yüzüne inci gibi yaşlar dökmekte, dolayısıyla altın üzerine nazm etmektedir:

Cevher-i ferd-i la'lüñüñ otuz iki dürin gözüm

Nazm ider altun üstine ma'den ile dükân bizüm (KB: G 46/5)

Ahmedî sevgilinin ağzındaki inci gibi dişleri şerh etmek ister. Fakat, dürr-i yetim utanarak namesin dürer. Yani ağzını kapatır. Şair, sadefin kapanmasından hareket etmektedir:

Agzuñdagı dürer sıfatın çünki şerh idem

Dürr-i yetim utanubanuñ nâmesin dürer (A: G 235/5)

Sevgilinin dişlerinin aksi aşğın gönlüne yansımıştır. O gün bugündür, âşık inci gibi göz yaşları döker:

Dişlerüñ 'aksi nigârâ göñlüme nakş olalı

Gözlerüm bahrında her dem dürr ü mercân bulmuşam (N: G 254/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 425/4; 464/8), (N: G 45/8; 117/11; 209/5; 260/7; 281/7; 297/3)]

Sevgilinin ağzındaki dişler binlerce inciye bedeldir:

Dür mi bu dürc-i la'ide yâ-hûd güher dişüñ

Biñ dürrü hûn-bahâ-durur agzuñda her dişüñ (A: G 350/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 350/6)]

Sevgilini inci gibi dişlerine denizlerdeki inciler olsa olsa köle olabilir:

'İşkî ol leb-i dendânuñ uş bende düşüpdür

Hem la'l-i Bedahşânı hem lü'lü-yi 'ummânı (A: G 713/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 250/1; 259/4; 531/3; 598/2)]

Şair, incinin ipe takılmak üzere delinmesinden hareket etmektedir. Güya, güher sevgilinin dişlerine zâr olmuş, bu yüzden ciğeri delinmiştir:

Neçün cigeri deline böyle

Zâr olmadı-sa dişüñe gûher (A: G 189/5)

Le'âli sevgilinin dişlerini anlatmakta o kadar yetersizdir ki, şair, sözü dişlerden açınca bile mat olur. Mat kelimesi "satrançta kesin yenme, galibiyet"³⁴⁴ anlamında kullanıldığı gibi ağızlarda "(Isparta, Burdur) maskara"³⁴⁵ anlamında da kullanılmaktadır. Eğer matı yenme anlamında alacak olursak sevgilinin dişi ve inci arasında bir rekabet olduğu sevgilinin dişinin galip geldiği anlamı çıkar. Oysa sevgili inciyle böyle bir yarışa girmiez. İnci, Ahmedî'nin diş hakkındaki sözlerini duyunca mat yani maskara olur:

Leb ü dendânuñ añduhda Ahmedîñüñ

Sözinden mât olur la'l ü le'âli (A: G 693/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 196/5; 350/7; 432/4; 694/7)]

Dişlerin vafını duyan inci tanesi utanır:

Çün leb ü dendânı vafın nazm kılur Ahmedî

Şerme-sâr olur nizâmı la'l-ile dür-dânenüñ (A: G 352/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 375/9)]

İnsanların dişleri gühere benzetmelerinin sebebi, Süreyya yıldızını çoktandır görmüyor olmalarıdır. Süreyya, pervin ismiyle de bilinen yıldız kümesidir:

³⁴⁴ Arslan, a.g.m., s. 22.

³⁴⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., C. IX, 1993, s. 3135.

Görmediler nicedür nazm-ı süreyyâyı meger
Ol kişiler ki dişüñ 'akdine gûher didiler (A: G 142/5)

Ahmedî sevgilinin dişlerini vafeder. Şiirler bu yolla inci denizi ve zekât
madeni haline dönüşür:

Hoş ider Ahmedî leb ü dendânuñı sıfat
Bu nice bahr-ı lü'lü vü kân-ı zekât olur (A: G 152/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 305/9; 350/7; 443/7; 523/9; 531/3), (KB: G 36/2;
604/7; 881/1)]

Şair, inci gibi dişlerini anlatamaz:
Kevkeb-i dürrî sanasın yüzi güneşini anuñ
Ki dilümi diler iseñ dişleri dürrin diyimez (KB: G 402/5)

b. Sitâre

Sevgilinin dişi yıldıza benzetilmektedir:
Agzuñda dişüñ nazmını her kim göre eydür
Kim gördi ki rûşen ola gündüzde sitâre (A: G 562/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 196/5; 59/3)]

c. Pervîn (Süreyyâ, Ülker)

Dişler pervine benzetilmiştir:
Pervîn dişüñ ki menzili olmuş-durur kamer
Zînet komadı güher-i dürr-i hoş-âba hîç (A: G 99/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 160/6; 443/7; 476/4; 517/4)]

Sevgilinin pervin gibi dişlerini bilen, gühere, inciye heves etmez:
Pervîn safâ dişüñi ne güher-durur bilen
Nice ola ki ide lü'lü-yi 'ummânı ârzû (A: G 531/3)

Sevgilinin yüzüyle dişlerini gören, ay ve pervin bir araya gelmiş sanır:

Ne vasf idem yüzüñ-ile dişüñi ol Sâni'
 Bir araya zi getürmiş bu mah u pervîni (A: G 700/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 476/4)]

Şair, sevgilinin dişlerini pervine benzetmenin doğru olmayacağını söyler:

Yüzine güneş alınına ay nisbet olımaz
 Dişlerine gel bah dahı pervîni esirge (KB: G 340/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 159/1)]

Süreyya yıldızı sevgilinin dişine teşbih edildiği için gururlanarak göğe çıkmıştır:

Senüñ dişüñe teşbîh itdüğüm-çün
 Tefâhurdan göge çıkdı Süreyyâ (A: G 37/7)

d. Dolu tanesi

Âşık, sevgiliden buse dilemiş, sevgili ise dişiyile dudağını tutmuştur. Bu haliyle sanki unnaba dolu tanesi düşmüş gibidir. Dudak unnaba, diş dolu tanesine benzetilmiştir:

Bûse diledüm tutağını tutdı dişiyile
 Düşdi tolucuh dânesi 'unnâba sanasın (KB: G 391/2)

2. Renk ve parlaklık itibariyle diş, dendân:

a. Mercân

Nesîmî sevgilinin dişlerini anlatırken az da olsa mercanı da kullanmaktadır. Mercan, "selenterelerin mercanlar sınıfından olup kayalık

yerlerde koloni meydana getirerek yaşayan, iskeleti kalkerli, kırmızı deniz hayvanı (corallium robrum)dır. Bazı süs eşyalarının yapımında kullanılır.”³⁴⁶

Mercanın beyaz ve kırmızı renkte olduğu bilinmektedir.

La’l-i nâbuñ çeşmesinden âb-ı hayvân gizlüdür

Dürc-i yâkûtuñda iy cân dürr ü mercân gizlüdür (N: G 166/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 73/3; 366/8)]

b. Yâkût

Sevgilinin dişleri yakuttur. Yakutun kırmızı renkli bir mücevher olması düşündürücüdür:

Mercân gözüm yaşıdur u yâkût dişlerüñ

Yâkût leblerine bu mercâne sahlaram (KB: G 1031/2)

Bir diğer beyitte, şair, sevgilinin dudağı ve dişleri varken yakutu anmanın yersiz olduğuna dikkat çeker:

Yâkûtı añma ol leb ü dendâna kıl nazar

Müşgi unıt bu turre-i ‘anber-nisârı sev (A: G 538/3)

c. La’l

Sevgilinin dişi için hem dür, mercan, gevher hem de la’l kullanılmıştır. La’l bilindiği üzere Divan şiirinde dudak ve ağız ifade etmek için kullanılan bir madendir. Beyitte, dişlerin parlaklığı ve değerli oluşunu vurgulamak adına la’l kullanılmış olmalıdır:

Lebüñ ‘ayn-i hakikat Selsebîldür

Dişüñdür dürr ü mercân la’l ü gevher (N: G 73/3)

³⁴⁶ Doğan, a.g.e., s. 764.

Sevgilinin dişleri lâîdir.

Niçe cânuma âlî eyâ dişleri lâî

Gel iy yañağı hâli ki gîsûyile hâlî (KB: G 811/5)

d. Ma'den-i her kân

Sevgilinin dişleri bütün madenlerin kaynağıdır.

Seb'a'l-mesânîdür yüzüñ innâ fetahnâdur hatuñ

El-hamdüli-llâh dür dişüñ kim ma'den-i her kân budur (N: G 54/6)

e. Nûr-ı seher

Sevgilinin dişleri seherin nurudur. Sevgili gülmez, sadece tebessüm eder. Gülecek olsa o nur-ı seher gibi dişler görünür.

Gonca bigi tebessüm idicek lebüñ olur

Agzûñda rûşen eyle ki nûr-ı seher dişün (A: G 350/4)

f. Ve'n-necmi

Sevgilinin dişi, "Ve'n-nemci" sûresi [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Ve'n-Necmi] ile ilişkilendirilmektedir. "Necm" kelimesinin yıldız anlamına gelmesi tercih sebebidir.

Lebüñ Kevser-durur tâ hâ yañağuş

Dişüñ Ve'n-necmi alnuñ sûre-i nûr (A: G 168/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 350/5; 168/3)]

3. Fonksiyon itibariyle diş, dendân:

a. 'Îsâ

Nesîmî, dişleri İsa'ya benzetmiştir. İstî dişler inciye bile mat etmiştir. Divan şiiri sistematiği içerisinde aşağıdaki beyti anlamak mümkün değildir. Bu beyit dışında dişlerin "İstî" olarak tanımlandığı herhangi bir beyte rastlamadık. Söz konusu benzetmeyi anlamlandırabilmek için Hurufi yorumlamalara gitmek gerekecektir.

Bilindiği gibi yetişkin bir insanın ağzında 32 diş bulunmaktadır. Arap alfabesinde 28 harf bulunmaktadır. Fars alfabesinde bu 28 harfe ek olarak pe, çe, je, ge harfleri bulunur, böylelikle harf sayısı 32'ye çıkmış olur. Aslında Arap alfabesinin 28 harfinde 32 harf gizli bir şekilde vardır. Hece harflerinden lamelif (لا) eczasında (لام الف) gayr-ı mükerrer (tekrarsız) dört harf (ف ل ا م) vardır ki, 28 harfle birlikte bu 4 harfin toplamı 32 yapar. Lamelif'ten ortaya çıkan 4 harf, Farsçadaki 4 mu'cem harfin (پ چ ژ گ) kaim makamıdır. Bu yüzden eğer özellikle aradaki farka vurgu yapılmamışsa, 28 harf denildiğinde 32 harf de kastedilmiştir. Sonuçta evrende mevcut tüm sesler bu 32 harfin dışında değildir. Başka bir deyişle, varlıktaki maksimum ses/harf sayısı 32 tanedir.³⁴⁷ Hurufiler, söylemlerini bu sayılar etrafında geliştirmektedirler.

Hız. İsa Allah'ın kelimesidir, çünkü Kur'an'da "Meryem oğlu İsa Mesih sadece Allah'ın elçisi, Meryem'e atmış olduğu kelimesi ve ondan bir ruhur"³⁴⁸ denmiş kün emriyle yaratılmıştır. Zat ve sıfatı birbirinden ayrılmayıp her şeyi kuşatan Allah'ın sıfatlarından biri de kelam sıfatıdır. İki nesne birbirine vurulduğunda çıkan ses bile Allah'ın kelamındandır, ayrı olamaz. Bu durumda Hız. İsa da Allah'ın sözü olması sebebiyle, Allah'tan ayrı değildir, dolayısıyla her şeyi kapsar (muhit olur) ve Allah'la birlikte tüm eşyada zahir

³⁴⁷ Usluer, a.g.e., s. 191.

³⁴⁸ Nisa/171.

olur.³⁴⁹ Hurufiler için İsa'nın kelamla ilişkisi önemlidir. Yukarıdaki ayetten hareket eden Hurufilere göre İsa, Allah'ın ruhu ve kelimesidir.

İsa, Meryem'in suretinde ete kemiğe bürünmüştür. Meryem'in sureti de Âdem ve Havva'nın sureti üzerine olduğuna göre, İsa'nın suretinin de Âdem ve Havva'dan geldiğini söylemişlerdir. Yani her ne kadar Allah'ın kelimesi veya Allah'tan bir ruh olsa da İsa suretini Âdem ve Havva'dan almıştır. Allah'ın sureti üzerine yaratılan Âdem'in suretini bilen, Allah'a yol bulmuş olur. Mesih de Âdem sureti üzerinedir ve aynı zamanda Allah'ın nutkudur. Dolayısıyla İsa, Allah'ın nutkunun surete bürünmüş halidir. Nitekim insanın vücudundaki 360 (ki 6 tane 28 ve 32'ye eşittir) parça ette görünen 28 ve 32, "ilahi kelimenin ete bürünmesi"ni açıklar.³⁵⁰

Ağızdaki dişler, İsi'dir. 32 diş, 32 harfe işaret etmektedir. İsa'nın Allah'ın kelimesi olarak görülmesinden hareketle "dürr" gibi sözlerin mat edilmiş olduğu düşünülebilir.

Kaşlaruñ 'aksini gözüm görelî dür döker uş
Dürri mât itdi görüñ dişleri 'İsâ didiler (N: G 154/3)

b. Od

Şair, sevgilinin dişleri için "od" kelimesini kullanmaktadır. Diş ve ateş arasında herhangi bir ilgi bulunmamaktadır. Burada bir benzetme ilgisinden ziyade, dişlerin lülüden üstün oluşu anlatılmak istenmiş olmalıdır. Dişlerin karşısında inci bile erir:

Zülfî hasedinden ola pür-hûn-ı ciger müşg
Dişleri odında eriye lü'lü-yi 'Ummân (A: G 519/8)

c. Ve't-tîn

³⁴⁹ Usluer, a.g.e., s. 357, 358.

³⁵⁰ Usluer, a.g.e., s. 358.

Nesîmî'ye göre sevgilinin dişi “ve't-tîn”dir. Tîn Suresi³⁵¹ Kur'ân-Kerîm'in 95. suresi olup Mekke döneminde inmiştir, 8 ayettir. “Tîn” “incir” demektir.

Sûretüñ Tâ Hâ ile Yâ Sîn imiş
İki kaşuñ sûre-i tâsîn imiş
Tûr imiş yüzüñ dişüñ ve't-tîn imiş
Hak didi 'ârif seni ol hüsn imiş (N: T 115)

d. Şeyh

Göz, leb ve dendâna mürit olmuştur. Bu bakımdan leb ve dendân şeyhtir:

Mürîd oldı leb ü dendânuña göz
Anuñçün hırkasın kılur mülemma' (KB: G 185/4)

Sevgilide bir güzellik unsuru olarak diş:

Sevgilinin dişi ile ilgili benzetmelere göz attığımızda, şairlerin dişin, en çok parlaklığı ile ilgilendiklerini görüyoruz. Şairler, parlaklığı ifade etmek üzere değerli taşları kullanmışlardır. La'lin ve yakutun kırmızı renkli olduğu, mercanın ise hem beyaz hem de kırmızı renkli olduğu bilinmektedir. La'l ve yakut şairlerin daha çok dudağı anlatmak için kullandıkları maddelerdir. Buradan hareketle şairlerin, değerli taşlar üzerinde renk ve şekil açısından bir ayrıma gitmeyerek parlak olan belli başlı değerli taşları dişe benzettiklerini söyleyebiliriz. Sevgilinin dişleri kimi zaman bu değerli taşları mat eder, bu taşlardan üstündür. Kadı Burhaneddin, bir beytinde (KB: G 391/2) dişi dolu

³⁵¹ “Vet tîni vez zeytûn(zeytûni).” “Tîn'e ve zeytûn'a andolsun.” **Tîn/1**

Tefsir bilginleri âyette geçen “Tîn” ve “Zeytûn” kelimelerinin, incir ve zeytin manalarına cins isim olabileceği gibi, iki kutsal mekânın özel adı da olabileceğini söylemişlerdir. Daha sonra gelen “Sina Dağı” ve “güvenli şehir (Mekke)” ifadeleri ile uyum sağlaması açısından ikinci görüş daha sağlıklı görünmektedir.

tanesine, Nesîmî ise İsí'ye benzetmektedir. Nesîmî'nin bu kullanımını Hurufilikle açıklıyoruz.

Her açıdan, mükemmel gibi, her şeyiyle, en ziyade olarak anlatılan sevgilinin dişinin boyutu hakkında herhangi bir benzetmeye rastlamıyoruz. Öte yandan dürr-i meknun, dürr-i adem, dürr-i yetim gibi ifadeler dişin iri olduğu izlenimini veriyor. Şair, parlaklığı ifade edecekse, rahatlıkla la'l, yakut, mercan gibi kırmızı taşları kullanabilmektedir. Yine dişlerin parlaklığının yıldız ve pervinle de ifade edildiğini görüyoruz. Şairler, burada da tek boyutlu düşünerek geceyi dikkate almazlar yani yıldız gibi dişler, gecenin içinde bulunduğu halde, karanlık kullanılarak ağız, dudak ve yüze dair bir çağrışıma imkân verilmiyor veyahut böyle çağrışımlara imkân verecek kullanımlar aranmıyor. Ahmedî'nin şu beyti de düşüncemizi desteklemektedir:

Zülfî hasedinden ola pür-hûn-ı ciger müşg
Dişleri odında eriye lü'lü-yi 'Ummân (A: G 519/8)

Dişlerin ateşe benzetilebilmesi için ortada kırmızı renk veya ateşle ilgili kavramlar olmalıydı. Fakat, şair, incinin erimesinden hareketle dişi ateşe benzetmekten çekinmiyor.

Dişleri anlatma noktasında şairin bir çaresizlik içerisine düştüğü görülür:

Bir la'l dutalum ki bulına lebüñ bigi
Dişlerüñüñ ber-â-beri güher n'irede var (A: G 259/4)

Sevgilinin dişlerinin benzetilebileceği bir cevher bulmak imkânsızdır. Bu yönüyle diş, bütün madenlerden üstündür.

Sevgiliye dair benzetmelerde şair, mevcudun en üstünüyle yetinmek durumundadır. Sevgili, bütün benzetmelerin üstünde bir bütünlüğe sahiptir. Sevgilinin tam olarak ifade edilememesinin sebebi, varlık âleminin yetersizliğidir.

Aşağıya aldığımız beyitte, şair, insanların sevgilinin dişini gühere benzetmelerinden yakınıyor.

Eğer, “ol kişiler” Süreyya yıldızını görmüş olsalardı, sevgilinin dişini Süreyya’ya benzetirlerdi. Süreyya’dan daha üstün bir nesne olmuş olsa, demek ki şair, benzetmelerinde onu kullanacaktı:

Görmediler nicedür nazm-ı süreyyâyı meger
Ol kişiler ki dişüñ ‘akdine güher didiler (A: G 142/5)

M. Zenehdân, Enek, Çene Çukuru:

1. Şekil itibariyle zenehdân, enek, çene çukuru:

a. Çâh

Zülûf âşîğın gönlünü zenahdan çukuruna atar:

Enek çuhurına aparur göñüli zülfüñ

Bismillâh begüm câh ile zindâna mı dirsın (KB: G 192/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 4/3; 218/2; 523/2), 707/5), (KB: G 15/4; 207/4; 278/7; 470/5; 479/7; 597/4; 622/4; 628/8; 639/7; 653/3; 762/4; 903/2; 912/2; 1002/1; 1248/3)]

Şair, canını Hz. Yusuf’a benzetiyor. Can Yusuf’unun çene çukuruna düşmesine şaşmamak gerekir, o çukura Harut ile Marut [bkz. Göz, Çeşm, ‘Ayn/Sihirbaz] bile düşmüştür.

Hz. Yusuf, kendisini kıskanan ağabeyleri tarafından kuyuya atılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de bu olay şöyle anlatılmaktadır: “Kardeşleri dediler ki: “Biz güçlü bir topluluk olduğumuz hâlde, Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılığ içindedir.” “Yusufu öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra

(tövbe edip) salih kimseler olursunuz.” “Onlardan bir sözcü, “Yusuf’u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın ki geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer yaparsanız böyle yapın” dedi. “Babalarına şöyle dediler: “Ey babamız! Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz. Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz.” Babaları: “Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz ondan habersiz iken onu kurt yer, diye korkuyorum.” Onlar da: “Andolsun biz kuvvetli bir topluluk iken onu kurt yerse (o takdirde) biz gerçekten hüsrana uğramış oluruz” dediler. Yusuf’u götürüp kuyunun dibine bırakmaya karar verdikleri zaman biz de ona: “Andolsun, (senin Yusuf olduğunun) farkında değillerken onların bu işlerini sen kendilerine haber vereceksin” diye vahyettik.”³⁵²

(Yusuf’u kuyuya bırakıp) akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler: “Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yusuf’u da eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim) onu kurt yemiş.

Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın” dediler. Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler.

Yakub dedi ki: “Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah’tır.”

Hız. Yusuf, bir yolcu kafilesi tarafından kuyudan çıkarılmaktadır. “Bir kervan gelmiş, suçularını suya göndermişlerdi.

Sucu kovasını kuyuya salınca, “Müjde! Müjde! İşte bir oğlan!” dedi. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Oysa Allah, onların yaptıklarını biliyordu.”³⁵³

Cân Yûsuf’ı düşdiyse zenahdânuña nola

Hârût ile Marût’a dahı ol ara çehdür (KB: G 1270/4)

³⁵² Yûsuf/8-19.

³⁵³ Yûsuf/15-19.

Sevgilinin çene çukuruna binlerce Yusuf düşmüştür:

Miñ Yûsuf'ı çâhına düşürmiş

Şîrîn lebi şol eñekdeki çâh (N: G 374/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 482/2; 526/6; 544/4; 695/3; Z 17/3)]

Yusuf'un bend ve çukuru sevmesinin sebebi ise, ezelde sevgilinin zenahdanının hayalini görmesidir:

Zenahdânuñ hayâlin gördi ezelde

Anuñ-çun sevdi Yûsuf bend ü çâhı (A: G 666/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 633/4)]

Sevgilinin çene çukuru Bâbil [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Sihirbaz] kuyusudur:

Gîsûñı diler zencîr dîvâne ki 'âkildür

Gîsûn per-i ebâbil enek çeh-i Bâbil'dür (KB: G 1302/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 171/3; 193/4; 837/1; 935/1), (N: G 224/2; T 50)]

b. Zindan

Sevgilinin çene çukuru zindana benzetilmiştir. Eskiden zindanların çukur şeklinde olduğunu biliyoruz. Bu yüzden zenahın benzetildiği kuyu ve zindan birbirine girmiş durumdadır. Zülûf, âşığı zenah zindanına salar.

Zenah zindânına salduñ ne sihr ider yine zülfüñ

Perîşân kılmasuñ hey di çeh-i Bâbil bile bizi (KB: G 632/4)

Çene çukurunun zindanı ile sık sık Hz. Yusuf söz konusu edilir veya Yusuf kıssasına atıfta bulunulur. Gönül, Yusuf'a; çene çukuru zindana benzetilmektedir:

Dil zenahdâna eger düşdi te'essüf kılma
 Dutalum Yûsuf idi hak aña zindân yazmış (KB: G 675/5)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 157/4; 231/5; 370/2; 423/3; 695/5; 1057/2)]

Eğer, Yusuf, sevgilinin çenesindeki çukuru görseydi, Mısır'ın çukurlarına zindan demezdi.

Zindân-ı ebed diye-y-idi çâhına Mısruñ
 Görse-y-di şehâ Yûsuf eñegüñdeki çâhı (A: G 662/3)

Âşık, zenah zindanına rindane gider. Herhangi bir direnç ve tepki göstermez:

Bağladuñ göñüli salduñ bu zenahdân çâhına
 Gör ki zindâna şehâ niçesi rindâne gider (KB: G 1194/3)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 238/4)]

Aşağıdaki beyitten, zenah zindanının âşık için istenilen bir yer olduğunu anlıyoruz. Âşık, saçla bağlanarak oradan oraya sallanıp durmaktansa çene çukurunun zindanına razıdır:

Saçı oğrı diyü bağladı göñli
 Zenahdânında hîç zindânı yoh mı KB (G 313/3)

c. Tekyegâh

Gönül için zenahdan zindanı bir tekkedir.
 Zenahdânuñda kıla dil karârın
 Çü zindân ola tekyegâh-ı müflis (KB: G 231/5)

d. Elma

Sevgilinin çenesi, şekil bakımından elmaya benzetilmektedir.

Şâhâ eñegüñ alması âbî degülmidür

Hâba gözüm gözüñ için âbî degül midür (KB: G 520/1)

Adem ile Havva'nın cennetten kovulmasına telmihte bulunan şair, zenah elması yüzünden yanak cennetinden kovulduğunu söylüyor:

Âbı yoh hayvânuñ elhak zenahı katında

Yañağı cenneti terk itdürür almasıyile (KB: G 236/5)

e. Hayva

Çene, renk ve şekil bakımından ayvaya benzetilmiştir. Sevgilinin yüzündeki tüyler bu benzetmeyi güçlendirmektedir:

Hayva eñegüñe yañaahlarına alma direm

Anları görelî kim ayda ki ben alma direm (KB: G 237/1)

f. Gûy

Sevgilinin çenesi belli ki yuvarlakçadır. Şair, bunu ifade etmek adına, zenehdanı gûya yani topa benzetiyor. Sevgilinin saçları ise çevgandır.

Saçların çeneye doğru sarkmasından hareket eden şair, gûy u çevgan oyununa [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Çevgân] atıfta bulunmaktadır:

Saçuñ çevgân zenehdânuñ durur gûy

Sen aparduñ topı meydân içinde KB (G 1195/4)

g. Müşk mahzeni

Nesîmî'nin “zenahdanındadır” redifli bir tuyugu bulunmaktadır. Zenehdanın çeh-i Babil'e benzetildiğini, gönül için bir zindan olduğunu yukarı açıklamıştık. Zenehdan, âşık için bir menzildir. Ayrıca zenehdan müşkûn de mahzenidir:

Çün çeh-i Bâbil zenâhdânuñdadur
 Habs-gâh-i dil zenâhdânuñdadur
 Hoş-heva menzil zenâhdânuñdadur
 Mahzen-i müşkûn zenâhdânuñdadur (N: T 50)

2. Renk itibariyle zenehdân, enek, çene çukuru

a. Gümüş

Sevgilinin çenesi gümüştedir:

Cân-ı 'âşık-san ayâ sîmîn-zenâh ebrû-kemân
 Kim cemâlüñ Mushafından gönülüm oldı seb'a-hân (N: G 344/1)

b. Şîr

“Şîr”in aslan anlamı bilinmektedir. “Şîr ü şeker” ise sözlükte (süt ve şeker) muvâfık, uygun; mecazen yiğit, yürekli³⁵⁴ olarak tanımlanıyor. Çenenin renk bakımından süte benzetildiğini söyleyebiliriz:

Zülfiyle binâgûşu durur 'anber ü kâfûr
 La'liyle zenahdânı anuñn şîr ü şekerdür (KB: G 267/8)

³⁵⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 999.

Bir güzellik unsuru olarak zenehdan, enek, çene ukuru:

Sevgilinin ene çukurunun çok derin olduğu söylenmektedir. Oysa çenedeki çukurun derin olması göze hoş gelmemelidir. Burada şairin, sevgiliyi her bakımdan en üstün görme tavrının etkili olduğu söylenebilir.

Zenehdan derinliği ile bir kuyudur. Kuyu ile birlikte Hz. Yusuf kıssasına hemen her fırsatta atıfta bulunulur. Çukur zaman zaman da Babil kuyusuna benzetilir. Eski zindanların toprak kazılmak suretiyle çukur şeklinde yapılması da şairlerin dikkatinden kaçmaz.

Zenehdan renk bakımından gümüş ve sttr. şekil bakımından elmaya benzetilir ve bu noktada Adem ile Havva'nın cennetten kovulması hatırlatılır. Zenehdan şekil olarak ayvayı hatırlatır. Sa, evgan olunca çene guydur. Nesimî diğer şairlerden farklı olarak zenehdanı menzile ve müşk mahzenine benzetir.

N. Yüz, Dîdâr, Cemâl, ehre:

1. Renk itibariyle yüz, dîdâr, cemâl, çehre

a. Tabiatla ilgili benzetmeler:

(1) Bitkiler ve bitkilerle ilgili benzetmeler:

i) Bâğ

Sevgilinin cemali bâğdır.

Yüzüñ bâğında bülbül ttî kumrî

Hezârân söz ile destân ohurlar (N: G 66/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 672/3), (N: G 155/5; 201/7; 324/6; 328/4; 329/5; 451/2; T 239)]

ii) Şükûfe

Sevgilinin yüzü bahar mevsimi ve çiçektir.

Rûy-ı nigâr u fasl-ı bahâr u şükûfedür

Bu fasl ilçilerine cânlar 'ulûfedür (KB: G 541/1)

iii) Gül

Sevgilinin yüzü güldür.

Yüzi gül gözidür nergis teni berk-i semenden ter

Velî kirpükleri câdû yüregi seng-i hârâdur (KB: G 30/4)

[Ayrıca bkz. (A: TB IV-3/1; III-5/1; III-7/4; Muhammes/5; G 24/7; 90/3; 119/4; 141/3; 154/1; 163/1; 190/3; 193/3; 299/1; 315/3; 332/1; 349/3; 354/2; 381/7; 399/5; 399/6; 423/3; 456/4; 513/5; 515/1; 550/5; 556/4; 603/4; 607/6; 623/1; 625/4; 681/1; 696/7; Z 17/2), (KB: G 109/2; 112/2; 204/4; 234/1; 390/2; 404/5; 473/5; 476/2; 496/4; 503/4; 515/5; 573/5; 575/2; 615/2; 651/1; 660/1; 678/3; 699/1; 718/5; 725/1; 775/4; 781/3; 784/2; 875/7; 877/1; 888/2; 905/4; 919/1; 920/5; 924/1; 943/1; 946/6; 947/8; 987/8; 999/6; 1042/2; 1139/5; 1158/1; 1158/4; 1180/4; 1211/2; 1221/5; 1248/4; 1291/7; R 1322/1; T 1361/1; 1410/1), (N: G 15/3; 16/8; 69/2; 75/1; 88/4; 133/2; 177/10; 188/1; 251/8; 295/7; 322/4; 390/5; 392/3; 411/9; T 88; 125; 194)]

Sevgilinin yüzü gül-gûn, âşık ise bülbüldür:

Gül-gûn yüzüñi görmege çün bülbül-i zârüm

Men bülbülem ey döst hâkikatde vü sen gül (N: G 229/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 30/4; 283/5; 943/1; 946/6), (N: G 46/8; 62/6)]

Şair, bülbülün ötüşünü güzel bir sebebe bağlamaktadır. Gül yüz, sultan olarak değerlendirilmiştir, bülbül ise bu sultan adına hutbe okumaktadır:

Gül yüzüñ adına ohıya hutbeyi bülbül
Yüzümde senüñ 'ıškuñ için sikke-i zerdür (KB: G 267/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 604/9)]

Sevgilinin gül yüzünü seven yüz dikene sabretmelidir:
Yüzini seven döymeye gözine gerekmez
Bir gül dileyen sabr ide yüz hâra gerekdür (KB: G 673/3)

Âşık, gül yüzü sevdiği gibi dikenini de sever:
Ben hârı severem zîrâ ki severem güli
Yüzi gülüne kirpügi hârı degül midür (KB: G 1142/3)

Sevgilinin yüzü gibi bir gül yoktur:
Yüzüñ nazîri bir gül-i nev-ber n'irede var
Kaddüñ misâli serv-i sanevber n'irede var (A: G 259/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 592/1; 635/2; 716/1)]

Sevgilinin yüzünün katından gül ve laleye nazar etmek, ancak nergisâne bir körlüktür:

İtmek yüzüñ katında gül ü lâleye nazar
Nergis bigi vazîfe-i her-bî-basar ola (A: G 29/6)

Gül yüzden ayrı kalan âşık, lale renkli yaşlar akıtır, öyle ki gözyaşları cihanı bir lalezara çevirmiştir:

Gözümüñ yaşı gül yüzüñden ayru
Cihânı beñzedüpdür lâle-zâra (A: Z 15/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 137/6; 233/1; 433/3; 502/3; 618/4; 709/3)]

Âşık, sevgilinin gül yüzünden ayrı düşünce, lale gibi gönlü yanmış, benefşe gibi başı yere eğilmiştir:

Yüzüñ gülinden ayru düşen kişi lâle-vâr
Dil-sûhte benefşe bigi ser-figendedür (A: G 234/6)

Gülün gülmesinin sebebi de ezelde sevgilinin yüzünün hayalini görmüş olmasıdır:

Gül ezelde hayâlini yüzüñüñ
Gördi lâ-büd henûz handândur (A: G 267/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 303/5)]

Gül, yanlışıklıkla sevgilinin yüzüne benzetilmiştir. Bu yüzden, gül kabuğuna sığamaz, kabuğunu çak eder:

Meger teşbîh itmişler güli yüzüñe sehv-ile
Ki tonın çâk sığmaz derisine sürûrından (A: G 489/5)

Gül sevgilinin yüzünü görünce utancından terlemiştir. Gülün üstüne düşen çiy taneleri, hüsn-i ta'lîl yoluyla, ter olarak değerlendirilmiştir:

Görelî gül yüzünü gül hayâdan
Aarak kıldı görüñ bu şermsârı (KB: G 1032/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 37/8; 47/4; 61/2; 206/3; 367/5; 379/2; 389/4; 409/4; 480/4; 483/4; 484/5; 511/1; 512/1; 513/2; 548/3; 587/1; 588/4; 673/5; 696/5), (KB: G 79/7; 339/4; 727/3; 928/6; 1122/5; 1273/6), (N: G 310/2; 404/1)]

Sevgilinin gülgûn cemali, güneşi bile utandırır:
Göñül arak kılursa hayâdan 'aceb degül
Gülgûn cemâli şemsi dahı şermsâr ider (KB: G 190/3)

Gülün yapraklarının rüzgârla dağılmasının sebebi güya sevgilinin yüzüne öykünmesidir:

Yüzüñe dilemiş kim öykine gül
Ne başlar yile virür gör gurûrı (A: G 651/11)

[Ayrıca bkz. (A: G 9/3; 52/3; 476/3; 498/5; 564/5; 632/6; 647/3)]

Sevgilinin yüzünü gören gülün ciğeri yanar, rengi bu yüzden kırmızıdır.
Saba, gülün ciğerinin yandığını görerek ona şebnem suyunu döker:

Yüzüñle gülşen içinde yanar gülüñ ciğeri

Anuñçün ana sabâ şebnemün suyn reş ider (KB: G 187/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 262/3; 331/7)]

Sevgilinin yüzünün vasfı belirince, gül kendisini gonca perdesinde gizler. Yani sevgilinin yüzü varken çiçek açmaz:

Gül gonca perdesinde hayâdan ola nihân

Kılsa sabâ çemende yüzüñ vasfın âşikâr (A: G 147/3)

Âşık, yanlılıkla sevgilinin yüzüne gül demiştir, utançtan âşığın yanakları sevgilinin yüzü gibi kıpkırmızı olmuştur:

Sehv-ile gül didüm yüzüñe ol hacâlete

Rengini gör ki nice yañagumdadur henüz (A: G 282/7)

Sevgili gülistana girip yüzünü gösterince, sad-hezar gül hayran olur:

Sen gül-sitâna 'arza kılursañ cemâlüñi

Hayrân ola letâfetüñe sad-hezâr gül (A: G 399/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 274/1; 598/4; 636/2)]

Gül, kırmızı rengini sevgilinin yüzünün aksinden almıştır

Lâle-zâr u gül-sitâna bir kez itmişsin nazar

Yüzüñüñ 'aksinden oldı lâle vü gül cümle al (A: G 410/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 542/4)]

Bahar rüzgarı, yer yüzünün çiçeklenmesini sağlar. Fakat, yel, sevgilinin yüzünü görünce, lale ve gülden bıkar:

Bâd-ı bahâr çünki bizer yir yüzün temâm
Görüp yüzüñi lâle vü gülden dahı bizer (A: G 235/6)

Sevgilinin yüzünün gülü tazeliğini korudukça, sabah yeli, bütün lale ve nesrinleri önüne katıp savurur:

Cemâlünüñ güli tâze olalı bâd-ı bahâr
Yile savurdı kamu lâle-y-ile nesrini (A: G 700/7)

Sevgilinin gül yüzünü gören âşık öyle nale eder ki, o nağmeyi bülbül bile edemez:

Gül yüzüñ vasfında şöyle nâle ider Ahmedî
Ki idemez ol resme bülbül bâg içinde zemzeme (A: G 608/7)
[Ayrıca bkz. (A: G 32/3; 63/2; 85/7; 304/2; 310/7; 407/7; 483/7; 673/9),
(KB: G 1067/3)]

Bülbübün okuduğu hüsn ayetidir:
Yüzüñ güline ohımaga hüsn âyetin
Bir dahı Ahmedî bigi bülbül bulunmaya (A: G 592/8)

Gülün sevgiliyle dava eylemeye yüzü yoktur, çünkü sevgili bütün bir suret, gül ise sadece renkten ibarettir. Gülün gerçek anlamda yüzü yoktur:

Gül yüzüñ-ile vechi mi var ki eyleye da'va
Kim bu kamu sûretdür ü reng ol kamu ma'na (A: G 687/1)

Sevgilinin yüzü gül bahçesidir:
Gülşen yüzünüñ gülin direrken
Gül diremedüm ü hâra düşdüm (KB: G 333/2)
[Ayrıca bkz. (A: TB IV-2/3; G 14/1; 110/1; 134/9; 232/1; 253/2; 257/3; 289/5; 299/7; 339/7; 354/4; 380/5; 415/3; 524/6; 542/5; 694/4; 562/2; 713/2),
(KB: G 477/5; 491/3; 639/6; 728/2; 937/5; 945/1), (N: G 45/2; 69/6; 107/5; 120/1; 138/4; 194/2; 236/6; 312/7; 328/4; 329/5; 345/2; 361/5; 405/6; 433/3; 435/7; 449/3; T 75; 108)]

Gülzar yüzlü sevgili uğruna, bağı yanmış âşık, dönüp gül bahçesine bakmaz:

Neylerim gülzâra bakmak çün bu yanmış gönlümün
Şol boyu Serv-i hırâman yüzü gülzâr andadır

Sevgilinin yüzünün gülzarını görene cennet gülistanı diken gelir:
Görinür hâr cennet gül-sitânı
Yüzüñ gül-zârın idene temâşâ (A: G 16/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 118/6; 145/1; 176/7; 367/3)]

Gülistan yüzün karşısında âşık bülbüldür:
Bülbül-i kudsî menüm sûret-i hüsnüñ gülidür
Gül yüzüñ sûretine tâze gülistân dimişem (N: G 284/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 209/6; 469/6; 484/11; 621/5), (N: G 451/2)]

Gülistanın rengi, sevgilinin yüzünden gelir:
Sabâ yüzüñ-ile zülfüñi añmış
Gül-istân tolmuş andan reng-ile bû (A: G 534/2)
[Ayrıca bkz. (A: TC I-1/1; II-2/2; G 31/2; 349/3)]

Gülün rengi bir haftadır sevgilinin yüzünün gülistanı gibidir. Aradaki fark ise, birinin gelip geçici olması diğerrinin ise daima taze kalmasıdır:

Gülüñ bir haftadır rengi senüñ yüzüñ gül-istânı
Hemîşe tâze vü terdür zihî gül gülden ayruhsı (A: G 635/3)

iv) Lâle

Sevgilinin yüzü laledir. Buna karşılık aşığın benzi hazana dönmüştür:
Beñizümi beñzede hazâna benüm ol
Kendü yüzün gösdere çü lâle revâ mı (KB: G 638/2)

[Ayrıca bkz. (A: TB III-7/3; V-3/5; VII-3/3; G 8/1; 515/1; 517/1; 539/1; 558/3; 582/2; 676/14; Z 4/1), (KB: G 477/5), (N: G 453/7)]

Lale sevgilinin yüzüne öykündüğü için yel onun evini yağma etmektedir:

Yüzüne lâle öyküdi meger kim
İder yil hânümânın cümle yagmâ (A: G 16/4)

Lale, sevgilinin yüzüne bakmış ve hayretinden elbisesini yırtıp külâhını yere salmıştır:

Yüzüne lâle bahdı hayretinden
Tonın yırtup yire saldı külâhı (A: G 691/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 180/1), (N: G 310/2)]

Lale sevgilinin yüzüne öykünmüş ve içi bu yüzden yanmıştır:

Lâle yüzüne öykünü yandı oda ne ‘aceb
Bâd-ı gurûr ki âfeti tâc u külâh ola (A: G 41/5)

[Ayrıca bkz. (A: TB IV-4/4; G 127/3; 195/2; 216/4; 233/6; 324/1; 511/3; 559/3; 583/4; 645/5; 666/6; 730/4)]

Sevgili lalezara bir kez bakmış, lale utangından kızarmıştır. Renginin kırmızı oluşunun sebebi budur:

Lâle-zâr u gül-sitâna bir kez itmişsin nazar
Yüzünüñ ‘aksinden oldı lâle vü gül cümle al (A: G 410/3)
[Ayrıca bkz. (A: TC I-4/3; TB III-6/2; G 31/2; 206/1; 170/7; 360/3)]

v) Semen, beng-i semen

Âşık, sevgilinin yüzünü neye benzeteceğini bilemez, o belki de yasemindir:

Yüz mi bu ya lâle mi yâ-hûd gül-i ter yâ semen
 Kim hayâsından 'arakda gark oldı yâsemen (A: G 515/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 517/1)]

Sevgilinin beni berg-i semen üzerindedir. Burada berg-i semen yüz olabileceği gibi yanak da olabilir.

Bu Hindû safha-i kâfûrda ne 'anberdür
 Bu hâli berg-i semende zî-hûbdur gâyet (KB: G 1279/4)

vi) Ergavân

Sevgilinin yüzü erguvana benzetilmiştir.
 Didüm yâre ki yüzüñ ergavândur
 Didi kim kâmetüm serv-i revândur (A: G 157/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 550/5; 623/1)]

Sevgilinin yüzü sıradan bir erguvan değil, cennet bağının erguvanıdır.
 Hak te'âlânun kelâmıdur yüzüñ
 Cennetün Dârü's-selâmıdur yüzüñ
 Âyet-i Seb'a'l-mesânîdür yüzüñ
 Bâg-ı cennet ergavânıdur yüzüñ (N: T 139)
 [Ayrıca bkz. (N: T 141)]

vii) Nesrîn

Sevgilinin yüzü, nesrin çiçeğinin yaprağıdır. Sevgilinin inci dişleri ise seher vaktinde yaprakların üzerine düşen çiyelere benzetilmiştir:

Berg-i nesrîn üzre yâ Rab şol düzülmiş incüler
 Subh-dem vaktinde düşmiş çi veya derden midür (N: G 133/3)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 584/4)]

viii) Gül-nâr

Sevgilinin yüzü narçiçeğine benzer:

Na'îmüñ bâğı bil gülzâr-ı vahdet

'lyân oldı yüzüñ gül-nâra beñzer (N: G 120/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 100/10; 447/1; T 75)]

ix) Kâfûr

Sevgilinin yüzü kâfûrdur [bkz. Yanak, Hadd, Ârız/Kâfûr].

Miskîn gönülüm micmer eger oldısa nola

Kâfûr yüzü üsdine gerdi hat-ı 'anber (KB: G 335/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 741/5; 798/2)]

(2) Madenler, değerli taşlar:

i) Dürr-i meknûn

Sevgilinin cemali parlak bir inci gibidir; herkes bu inciye ulaşmak istese de hiç kimse onun denizini bile bulamaz:

Cemâlüñ vaslını Hakdan diler 'âlemde her 'âşık

Velî şol dürr-i meknûnuñ bulunmaz ka'r-ı deryâsı (N: G 407/5)

ii) Yâkût

Âşık, sevgilinin yüzünün kehribar gibi sarı, değil yakut gibi kanlı canlı olmasını ister:

Koma yüzüñi kim ola gussa-y-la kehrübâ
 Ol kût-ı rûh-ıla anı yâkût-ı nâb it (A: G 75/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 163/1; 555/3)]

iii) Cevher

Sevgilinin cevhere benzeyen yüzünün rengi, yakut gibi kırmızıdır:
 Zi mey kim cân dimâgını tolu müşg ü gül-âb eyler
 Zi cevher kim yüzüñ rengin gül ü yâkût-nâb eyler (A: G 163/1)

(3) Bahâr, nev-bahâr

Sevgilini yüzü nevbahârdır:
 Kim görürse nevbahârın yüzünüñ
 Meyl ide bu dünyâda hîç yaza mı (KB: G 1003/2)
 [Ayrıca bkz. (A: TB V-7/2; G 137/4; 164/1; 494/2; 538/2), (KB: G 541/1; 623/1), (N: G 324/6)]

Sevgilinin yüzünden ayrılık baharı hazan eder:
 ‘Aksi cemâlüñüñ ki irişmez aña hazân
 Her kanda kim irişür-ise nev-bahâr ider (A: G 137/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 76/2; 655/9)]
 Hazan vakti gelmiş olsa bile sevgilinin yüzünün baharı âşığa yeter:
 Faslı hazân irişdi gel iy serv-kad nigâr
 Sinüñ yüzüñ yiter bize nev-rûz u nev-bahâr (A: G 223/1)

(4) Mürğ-âb

Âşığın gözleri sürekli yaşlıdır. Âşık, yaşlı gözlerine sevgilinin yüzünün hayalini getirişini, su içinde bir su kuşunun yüzüşüne benzetir:

Gözüm 'aksin cemâlûñüñ görem dir

Su içinde zi miskîn mürğ-i âbı (A: G 723/4)

b. Aydınlık ve ateşle ilgili benzetmeler

(1) Şem'

Sevgilinin yüzü şem'dir:

Lebi mey gözi sâkî şem' yüzi

Yine özi bize nedîm gerek (KB: G 1083/4)

[Ayrıca bkz. (A: TC II-5/1; TB IV-7/4; G 67/3; 131/4; 462/1; 669/5), (KB: G 16/5; 355/1), (N: G 1/6; 16/8; 75/2; 133/1; 147; 153; 177/10; 284/8; 312/6; 321/1; 332/4; TB II-6/3; T 75)]

Sevgilinin cemali, tecelli mumudur. Bu nurdan bütün cihan aydınlanır:

Meger şem'-i tecellîdür cemâlûñ

Ki nûrından cihân oldı münevver (N: G 72/10)

Can, cemaal mumuna pervanedir:

Bu cân pervânedür yanar cemâlûñ şem-'i tâbindan

Göñül darü'l-karâr oldı perîşân zülf-i tâbindan N (G 333/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 17/1; 24/2; 59/4; 63/5; 194/1; 210/1; 239/7; 353/6; 357/7; 435/15; 454/1; 500/16; 512/3; 529/6; 543/9; 589/3), (KB: G 183/5; 1005/4), (N: G 260/3; 319/3; 349/4)]

Sevgilinin yüzü öyle bir mumdur ki ona ay ve güneş pervanedir. Ay ve güneşin yanmasının sebebi budur:

Yüz ki şem'ine anuñ ay u güneş pervânedür

'İşkına yanmahdan artuh dahı işe pervâ nedür (A: G 261/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 4/6; 45/7; 47/1; 195/1; 277/7; 304/3; 320/2; 396/4; 439/3; 476/4; 522/5; 529/6; 544/1; 585/6; 645/2; 657/4; 669/2; 702/1; 715/4), (N: G 116/6; T 83)]

Güneş nurunu sevgilinin yüzünün mumundan alır:

Şem'ine yüzüñüñ ki güneş andan aldı nûr

Pervâne bigi nice yanar oda lâle bah (A: G 117/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 701/1)]

Sevgilinin yüzünün katında lale, cihanı aydınlatan mumun yanında micmer gibi kalır:

Yüzüñ katında lâleyi neylerem anda kim

Şem'-i cihân-fürûz ola micmer neme gerek (A: G 360/3)

Yüzün mumundan âlemin başına, tecelli nurları dökülmektedir:

'Âlemüñ başına tâbende yüzüñ şem'ından

Hâlikuñ rahmetidür nûr-ı tecellâ tökilür (N: G 99/6)

(2) Şûle, nâr, ateş, od

Sevgilinin yüzü şuledir:

Ola yüzüñ şu'lesinden muhterik

Ger cemâlûñle kırân iderse 'ayn (A: G 518/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 305/1), (KB: G 1286/6), (N: G 76/1)]

Sevgilinin yüzünün nuru ateştir. Zahidler bunun farkında değildirler:

Yüzüñ nûrı şol âteşdür kim anı bilmedi zâhid

Şecerden Mûsîye innî ena'llâhdır hitâbından (N: G 333/5)

Âşık, sevgilinin yüzüne bir kez nazar etse, Musa [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl/Şecer] gibi tecelli ateşi ile yanar.

Bir kez cemâlûñe nazar idem didüm şehâ

Mûsâ bigi tecelli odına yane yazmışam (A: G 432/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 443/5)]

Dilberin didarına müştak olmayan, “anestü nâran” nârına erişemez. “Bir ateşe yaklaştım” anlamındaki bu cümle Musa Peygamberin Tur dağında yolunu şaşırduğunda, uzaktan gördüğü ve ateş sandığı İlâhî tecelli nurunu anlatır. Bu hâdise Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde³⁵⁵ anılır.

Her kim ki müştâk olmadı şol dil-berüñ dîdârına

İrişmedi Mûsâ kimi ânestü nâran nârına (N: G 389/1)

Gün her sabah sevgilinin yüzünün şulesinden borç olarak nur almaktadır.

Ta'al'llah bu ne yüzdür ki her subh

Gün anuñ şu'lesinden nûr alur vâm A (TB IV-3/2)

Sevgilinin yüzünün ateşinden ayın nuru bile erimiştir:

Erir yüzüñ odında mâh-ı enver

Lebüñe teşne olur âb-ı Kevser (A: G 141/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 704/2)]

³⁵⁵ “Hani bir ateş görmüştü de ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum). Umarım ondan size bir kor ateş getiririm, yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum” demişti.” **Tâ Hâ**/10

“Hani Mûsâ, ailesine, “Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber, yahut ısınasınız diye bir kor ateş getireceğim” demişti.” **Neml**/7

“Mûsâ, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm” dedi.” **Kasas**/29

Sevgili aynaya bakmış fakat ayna bir mum gibi erimesi beklenirken erimemiştir:

Yüzüñe karşı âyîne şem' bigi erimedi
Yüzine saht-rûlaruñ yüz dimegil kim yüz degül (A: G 376/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 130/3; 540/2)]

Sevgilinin yüzünün mahiyetine kimse akıl erdirememiştir. Sevgili gökyüzüne şuleler yollar:

Yüzüñ mâhiyyetin sorma aña kim 'aklı irişmez
Nice şu'le irürmişdür göge nûr-ı cemâlin gör (A: G 252/3)

Sevgilinin yüzünün şulesi, nur-ı İlahi'dir.
İşbu yüzi kim şu'lesidür nûr-ı İlâhî
Peyveste dil-efrûz idi vü rûşen İlâhî (A: G 633/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 464/7)]

(3) Çirâğ

Sevgilinin yüzü çirağa benzetilmiştir. Bu öyle bir çirağdır ki bütün cihanı nurla doldurmuştur:

Yüzüñ safâsı-la bu cihân cümle toldı nûr
Olsun hemîşe rûşen ü tâb-ende bu çirâğ (A: G 325/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 282/2; 597/4), (N: G 134/1)]

Yüz çirağı, zülûf karanlığında aşığa rehber olur:

Zülfüñ karangusunda yol ister idi göñlüm
Yüzüñ çirâğı aña lutf itci reh-ber oldı (N: G 416/4)

Sevgilinin cemali tecelli ırağıdır. Bu çırağın nur ve ziyasından güneş ve ay yanar:

Tecellînüñ ırağıdur cemâlüñ şem'ı uş gör kim
Neçe nûr u zîyâsından yanar mihr ü meh-i tâbân (N: G 337/11)
[Ayrıca bkz. (N: G 168/2)]

Sevgilinin yüzünün çırağına gün mumu pervanedir:
Yüzüñ irâğınadır şem'-i rûz pervâne
Tenüñ ziyâsına meh-tâb nurıdur şeb-tâb (A: G 70/3)

Sevgilinin yüzünün çırağı yıldız mumlarını yakar:
Yüzüñün rûşen itsün Hak irâğın
Ki andan nûr alur şem'-i kevâkib (A: G 65/4)

(4) Mısbâh

Ayrılık, cehennem; kavuşmak, cennet; saç, gece; sevgilinin yüzü ise meşaledir:

Tamu firâkuñuz u vasluñuz durur uçmah
Kara saçuñ gice vü yüzüñ ortada mısbâh (KB: G 882/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 258/7)]

(5) Micmer

Âşğın teni 'ûd, canı mum, ciğeri ocak olmuştur. Sevgilinin yüzü ise micmerdir. Böylelikle âşık yanar, erir, göynür, söner:

N'ola hicründe ger yanam eriyem göyinem söynem
Ki ten 'ûd oldı cân şem' ü ciger kânûn yüzüñ micmer (A: Z 4/12)

(6) Nur, tâb, gurre, şavk

Sevgilinin yüzü, çoğu zaman parlak olarak düşünölmüştür. Bu bakımdan yüzle beraber, nûr, tâb, şavk gibi parlaklık ifade eden kelimeler kullanılır.

Sevgilinin yüzü nûrdur.

Vasluñ 'aceb ne cândur kim cân imiş bahâsı

Yüzüñ ne nûr imiş gör kim göz kırpar ziyâsı (N: G 408/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 15/2; 40/1; 135/2; 154/4; 323/1; 472/8; 416/4; 455/2; 485/4; 549/4; 730/4), (N: G 27/13; 64/4; 76/1; 139/3; 212/2; 414/1; T 89)]

Cemâlin nuru Allah'ın nurunun bir parçasıdır.

İy cemâlüñ nûrıdur Allâhu nûruñ pâresi

İy yañaguñ tal'atından mâh-ı tâban pâresi (N: G 439/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 45/5; 112/1; 260/1; 457/3; 646/1; 672/2; 697/6), (N: G 27/1; 49/5; 62/1; 78/2; 431/1),]

Yüz, vahdet nûrudur.

Hî hilâlüñ kâbe kavseyn kaşlaruñ mi'râcdur

Vâv-ı vahdet nûrı yüzüñ saçlaruñ Ve'l-mürselât (N: G 27/2)

Alem-i gaybda sevgilinin yüzünü görenler hayrete düşerek, ona tecelli nuru demişlerdir:

'Âlem-i gayb u şehâdetde yüzüñ görenler

Düşüben hayrete zî-nûr-ı tecellî didiler (A: G 135/2)

Sevgilinin yüzü, tecelli nuruna mazhar olmuştur:

Yüzüñ nûr-ı tecellî mazharıdur

Sözüñ tatlusı âb-ı Kevserîdür (N: G 113/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 489/1)]

Sevgilinin yüzündeki tecelli nuruna kimse katlanamaz. Bu nur, felek mumunu bile yakmaktadır:

Kim katlana tâbına yüzüñüñ ki yahılur

Şem'-i felek andan ireli nûr-ı tecellâ (A: G 687/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 45/7; 47/2; 260/4), (N: G 184/4; 200/11; 414/4; T 144; 149)]

Yüz, imân nurudur:

Saçuñdur küfr ü yüzüñ nûr-ı îmân

Ne küfr îmân olur zulmât ilen nûr (N: G 65/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 114/3)]

Sevgilinin yüzünün nuru cihanda tecelli etmezse, âşıklara cennet bile cehennem görünür:

İtmezse tecellî yüzüñüñ nûrı cihânda

‘Âşıklara dûzah görine cennet-i a’la (A: G 687/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 629/1)]

Sevgili eğer mahşerde yüzünün örtüsünü açacak olursa, cehennem uçtan uca nurla dolar:

Yüzüñ mahşerde açarsa nikâbı

Tola ucdan uca nâr-ı Sakar nûr (A: G 246/6)

Sevgilinin yüzünün nuruna melekler bile hayrandır:

Gözüñ sihrinedür âşüfte-dil hûr

Yüzüñ nûrınadır hayrân melâ'ik (A: G 364/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 250/5)]

Bu nûru inkar eden şeytandır:

Yüzüñ nûrına her kim oldu münkir

Anuñ la'net adın şeytân ohurlar (N: G 66/5)

Nesîmî, yüzün nurunu görünce Seb'al-mesân [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'al-mesân] okur:

Men yüzüñ nûrını gördüm ohıdum Seb'a'l-mesân
Saçlaruñ hablü'l-metîndür uş kitâbı mendedür (N: G 64/2)

Zülfün müşg rengi olmasının sebebi yüzün tâbıdır. Güneşin nesnelere yakıp karartması gibi, yüzün tâbı da zülfü müşk rengi etmiştir:

Zülfüñi müşg rengi yüzüñ tâbıdur iden
Her nesneyi siyah ki ider âfitâb ider (A: G 243/3)

Sevgilinin yüzünün nuru sabaha berraklık vermektedir:
Her gün yüzüñ ziyâsı sabâha virür safâ
Her dem saçuñ sabâ nefesin 'anberîn ider (A: G 229/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 162/5; 246/4; 349/4)]

Sevgilinin cemalinin nurundan cihan nurla dolmuştur:
Hamdü li'llâh kim cemâlüñden cihân pür-nûrdur
Şol cihetden mülk-i cân vîrânesi ma'mûrdur (N: G 163/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 65/2; 198/1; 715/4)]

Nasıl ki gün ışığıyla birlikte yıldızlar kaybolursa, sevgilinin yüzünün nuru belirince de gün zevale uğrar, batar. Sevgilinin yüzünün nuru varsa güneşe gerek yoktur:

Yüzüñ nûrından irdi gün zevâle
Nitekim gün şu'â'ından kevâkib (A: G 62/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 504/3; 673/3)]

Akıl yüzün mahiyetini tam olarak kavrayamaz, sevgilinin cemalinin nuru göğe nice şuleler ulaştırmıştır:

Yüzüñ mâhiyyetin sorma aña kim 'aklı irişmez
Nice şu'le irürmişdür göge nûr-ı cemâlin gör (A: G 252/3)

Şems ve kamer, sevgilinin yüzünün tabına düşmemişse aşkından şüphe etmek gerekir. Çünkü aşka esir olanın ateş ve tâb içerisinde yanması gerekir:

Şems ü kamer eger yüzüñ tâbına düşmedi neden
'İşka esîr olan kimi âteş ü tâb içindedür (N: G 142/5)

Sevgilinin yüzünün hayali, âşığıñ gönlünü ruşen eder:
Yüzüñ hayâli göñlümi rûşen-zamîr idüp
La'lüñ hadîsi dilümi şîrîn-beyân ider (A: G 228/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 141/7; 215/3; 469/1; 710/4; 730/2)]

c. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:

(1) Afitâb, mihr, şems, hurşid, güneş

Sevgilinin yüzü güneştir.

Güneşdurur cemâli vü yohdur aya mecâl

Çün görmişem bu cem'de yıldûzlarını ben (KB: G 69/2)

[Ayrıca bkz. (A: TB IV-6/2; IV-7/4; V-5/2; G 43/5; 45/1; 58/4; 82/6; 101/5; 246/2; 255/2; 309/10; 384/8; 405/2; 433/7; 473/7; 501/9; 510/3; 584/6; 650/1; 656/4; 679/2; 680/6; 723/3), (KB: G 5/5; 27/5; 62/1; 83/2; 94/5; 98/5; 101/3; 152/2; 162/3; 242/4; 267/1; 284/3; 296/3; 322/4; 330/4; 344/2; 359/2; 363/5; 402/5; 453/1; 463/6; 538/7; 560/5; 616/11; 618/1; 656/1; 660/4; 669/4; 698/2; 702/2; 719/4; 727/1; 744/2; 745/8; 749/2; 772/7; 827/5; 872/2; 878/5; 895/4; 912/3; 938/2; 950/4; 965/2; 973/2; 1001/3; 1080/1; 1085/5; 1099/1; 1162/3; 1166/4; 1179/8; 1204/4; 1209/5; 1248/6; 1249/3; 1257/1; 1257/7; 1265/2; 1270/1; 1289/3; 1291/6; 1297/1; 1302/4; 1310/3), (N: G 4/5; 29/1; 46/1; 57/6; 66/7; 76/6; 103/2; 117/7; 126/6; 128/1; 141/1; 165/1; 173/1; 198/4; 210/1; 318/2; 322/5; 345/4; 362/14; 379/1; 396/4; 407/2; 444/3; 455/1; TB II-5/2; III-5/10; T 6; 41; 42; 88; 91; 151; 291; 301)]

Cemal güneşi, hüsn göğünde doğar:
 Cemâli güneşi çün toğa hüsn göginde
 Mecâlüm olmaya k'andın yaña adam yanaram (KB: G 39/4)

Âşık, sevgilinin yüzü diyerek güneşe bakar:
 Yüzüñ diyü nazar iderem güneşe kişi
 'Acz-ile topragı suya nâyib-menâb ider (A: G 241/6)

Âşık, sevgilinin cemaline erse, ortada onun vücudu kalmaz. Çünkü sevgilinin cemali güneş, âşık ise aydır. Güneş, çıkınca ay kaybolur:
 Kalmaz vücûd bende iricek cemâlûñe
 Mahv olur ay çünki gün-ile ide ictimâ' (A: G 318/4)

Güneşe benzeyen yüze karşı âşık, hilale dönmüş yani aşk derdiyle bir deri bir kemik kalmış ve beli bükülmüştür:
 Şol güneş yüzüñe karşı ben hilâlî olmışam
 Ola bu eksüklüyi kim hüsnüñüz kâmil kıla (KB: G 78/3)

Âşık, şebnemdir. Sevgilinin yüzünün güneşi belirince, şebnem kaybolur:
 Baña gösder yüzüñi kim halâs olam bu varlıhdan
 Nite kim mahv olur şeb-nem sabâhın gün zuhûrından (A: G 489/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 254/7; 306/2; 397/9; 518/2)]

Âşığın ruhu, yüz güneşinin gölgesinden ibarettir. Âşık, bu gölgeden uzak kalırsa yaşayamaz:
 Yüzi güneşi sâyesidür rûh didüğüm
 Bulmadı hayât ol ki irah düşdi bu zıldan (KB: G 36/4)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 37/3)]

Sevgili, güneş gibi yüzünü örterse âşığın baharı güze döner:
 Ahmedîden örtüp ol yüzi ki oldur mihr ü mâh
 Nev-bâharın mihr-i cân itmek dilersin itmegil (A: G 395/7)

Güneş yüz için âşık sürekli göz yaşı döker, öyle ki can, göz yaşları
 içerisinde mâhîye yani balığa dönmüştür:

Yüzüñe meh diyimezem güneşdür
 Velî cân göz yaşında oldu mâhî (KB: G 599/4)

Şair, güneş yüzlü sevgiliden ayrı kalınca, ahıyla gece sabaha kadar
 çarh aynasını jenge boyar yani küflendirir:

İy yüzi güneş senden irah her gece tâ subh
 Çarh âyinesin jenge boyar Ahmedi âhı (A: G 662/9)

Âşık, sevgilinin yüzüne doğrudan bakacak takatı kendisinde bulamaz;
 ona ancak su içinde bakar, yani güneşin suya yansımaya bakar. Bilimsel
 olarak da çıplak gözle uzun süre güneşe bakmak kör olmaya kadar varan
 sonuçlara yol açmaktadır:

Gözüm eger su içinde yüzüñi görmez ise
 Ne 'ayb k'olmaya tâkat güneşe bakanda (KB: G 282/5)

Sevgilinin yüzü güneş, kaşları hilâldir. Böylelikle sevgilinin yüzünde
 güneş ve ay bir arada bulunur:

Yüzüñde güneş ile ay kırân eyledi mîzânda
 Firâk oldu benüm hattum bularuñ ictimâ'ından (KB: G 713/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 67/4; 321/5), (KB: G 938/2)]

Sevgilinin cemali belirince her zerre nur olur:

Cemâlüñ güneşi itse tecellî
 Ola 'âlemde her zerre ki var nûr (A: G 246/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 473/7)]

Sevgilinin yüzünün güneşinden dünyaya bir şua erse, sürekli gündüz olur:

Gündüz ola müdâm gice âyesi gide
Yüzüñi güninden irse bu dünyâya bir şu'â' (A: G 318/2)

Gece ile gündüzün kavuşması mümkün olmasa da, sevgilinin kara zülfü, yüzüne dökülünce gece ile gündüz bir araya gelir:

Güneş ile gicenüñ ictimâ'ı yoh yâ neçün
Bu kara zülfi nigâruñ yüzinde derhôr ola (KB: G 4/12)

Güneş yüzü, zülûf bulutları örter:

Güneş yüzini örteli zülfi bulutları

Ahıtdı işbu 'âleme seylâb gözlerüm (KB: G 907/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 306/5; 386/1; 697/2; 723/8), (KB: G 1081/2), (N: G 78/1)]

Fâkih ve sûfi, haram-helâl kaygısıyla olsa gerek güzelin yüzüne bakmamışlardır. Şaire, göre onlar kördür, güneşten nasipleri o kadardır:

Güzelüñ yüzine bahmag dilemez fakîh ü sûfî
Gözi görmezüñ nasîbi bu güneşden ol kadardur (N: G 126/6)

Sevgilinin yüzü, vahdet güneşidir:

Vahdetüñ şemsi yüzüñdür lâ-mekânı gösterür

Zih kemâl-i şems-i kudret bu nişânı gösterür (N: G 42/1)

Sevgilinin güneş yüzüne melekler hayrandır:

Ne hürşîd-i münevverdür yüzüñ âlemde yâ Rab kim

Melekdür vâlih ü hayrân bu gün hüsn-i dil-ârâya (N: G 393/2)

Hamel, gökyüzünde bir koç şeklinde görünen yıldız kümesinin adıdır. Güneş bu burca martın 21. gecesini yahut günü girer ve geceyle gündüzün bir olduğu ilkbaharın bu ilk gününe “Nevruz” denir.³⁵⁶

Güneş yüzi hamelledür ü bedri kavse irişdi
Kanı behrâm-ı çûbîn ki yürekde egleye tîrin (KB: G 932/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 985/3)]

Sevgilinin yüzüne Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] ile güneş müşteri olmuştur, ay ise noksan olduğu için kimse onu hesap etmemiştir. Ayın eksikliği kendi ışığı bulunmamasından ve gökyüzünde her zaman tam olarak görünmemesindedir:

Yüzüñe Zühre-y-ile güneş oldı müşteri
Ayı ki naksı var arada kim hisâb ider (A: G 243/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 564/3)]

Sevgilinin yüzünü şem-i afitaba benzetmek için kör olmak gerekir:
Her bî-basar yüzüñe dimiş şem'-i âfitâb
Nice ihtimâl eyleyeyim bu muhâli ben (A: G 508/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 548/1)]

Sevgilinin yüzüne bakan güneşe bakmak istemez:
İtmez nazar yüzüñe bahân âfitâba hîç
Meyl eylemez tenüñi gören mâh-tâba hîç (A: G 99/1)
[Ayrıca bkz. (A: G 24/4; 28/2; 64/2; 66/4; 106/2; 117/1; 249/1; 268/1; 356/5; 382/4; 402/2; 430/6; 504/3; 576/4; 590/2; 625/1; 638/7; 666/2), (KB: G 94/1; 340/7; 764/2; 1026/1), (N: G 132/8)]

Güneş, ışığını sevgilinin yüzünden alır:
Güneş yüzüñden alur şu'le-i nûr
Pes aña nice diyem kim kamerdür (A: G 250/2)

³⁵⁶ Şentürk, a.g.m., s. 174.

[Ayrıca bkz. (A: G 82/4; 154/2; 201/2; 350/2; 655/7; 662/2), (N: G 276/5; 362/8; T 8; 75)]

Şair, güneşin her gün batması gerçeğinden hareket ediyor. Güneş, kendisini sevgilinin yüzüne benzetmiştir. Bu yüzden her gün zevale uğramaktadır:

Gün yüzüne beñzetmiş özin gurre oluban

Her gün getüren ol-durur ol aña zevâlı (A: G 663/6)

[Ayrıca bkz. (A: TB IV-4/5; G 53/1; 153/2; 247/3; 329/4; 330/2; 400/2; 410/1; 505/5; 548/1; 559/5; 567/4; 576/1; 583/2; 703/3), (KB: G 190/3; 1052/9)]

Güneş âşığın yüzüne haset etmiştir. Bu sebepten güneşe titreme gelmiştir:

Lerze düşdi güneşüñ endâmına

Kim yüzüñüñ nakşına itdi hased (A: G 125/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 204/2; 606/7; 626/2)]

Bad-ı saba sevgilinin yüzünden bürkayı kaldırıncı, güneş kendisini gizler yani batar:

Keşf itdi meger bâd-ı sabâ bürka'ını ki

Gizlendi güneş yüzine dutındı sitâre (KB: G 329/5)

Sevgilinin yüzüne güneş kul, köledir:

Perestâram didi yüzüne Zühre

Güneş işitdi didi ben dahı hem (A: G 456/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 523/1; 576/1; 691/1)]

Güneş, sevgilinin yüzünün katında secde eder:

Güneş eyler yüzüñ katında sücûd

Şol sebebden kim andan enversen (N: G 318/6)

Sevgilinin cemaline güneş ancak dört göğü yaşamak gibi önüne gererek bakabilir. Güneş dördüncü kat felekte³⁵⁷ bulunmaktadır. Şair, hüsn-i tâlil ile bu realiteyi, sevgilinin yüzünün parlaklığına bağlamaktadır:

Dört gögi yaşamah idinür gün bahımaz cemâlüne
Zülfüne karşı gice ger gözike yüz karasıdır (KB: G 725/4)

Sevgilinin yüzünün şavkı görününce gün kan ağlar. Şafağın gül-gûn olmasının sebebi budur:

Yüzüñüñ şavkı günü kan agladur
Bes neden gül-gûn olup-durur şafak (A: G 332/3)

İnsanlar sevgilinin yüzünü bilmemişler, (idrak edememişler) o yüzden ona ay, gün, Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] gibi yakıştırmalarda bulunmuşlardır. Sevgili akı, mantığı aşan bir mükemmelliğe sahip olduğu için şair sevgiliyi neye benzeteceğini şaşırır:

Rûşen ol kim yüzüñi bilmediler anlar kim
Aña ay u gün ü yâ Zühre-i ezher didiler (A: G 142/4)
[Ayrıca bkz. (A: G 33/2; 111/4; 174/6; 204/6; 206/5; 249/1; 260/2; 402/2; 480/3; 516/3; 584/6; 656/4; 679/2)]

Akıl sevgilinin yüzünün mahiyetini anlayamaz. Bu daha süt emen bir çocuğun güneşi anlayamamasına benzer:

'Akl mâhiyyetini añlayımadı yüzüñüñ
Fikr-ile nice bile şems nedür tıfl-ı razî' (A: G 322/3)
[Ayrıca bkz. (A: G 43/2)]

(2) Matla'

Sevgilinin yüzü matla yani güneşin doğduğu yerdir.

³⁵⁷ Şentürk, a.g.m., s. 159.

Senüñ yüzüñ-durur hurşîde matla

Zihî nâzük söz ü zî hüsn-i matla (A: G 319/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 68/1; 335/4)]

(3) Bedir, kamer, hilâl, ay, mâh, mâh-ı tâbân, mâh-ı enver

Sevgilinin yüzü, aydır:

Yüzüñdür 'âlem içre mâh-ı enver

Lebüñdür cennet içre havz-ı Kevser (N: G 73/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 43/5; 46/1; 141/1; 218/3; 237/2; 389/5; 395/7; 405/2; 489/4; 542/1; 619/3; 625/3; 672/1; 700/4; Z 17/4), (KB: G 7/1; 28/4; 46/2; 84/3; 117/1; 125/1; 157/12; 194/2; 195/2; 212/4; 242/3; 270/4; 327/6; 419/1; 432/3; 466/1; 468/3; 503/5; 510/3; 513/4; 526/4; 568/4; 592/6; 670/5; 700/1; 705/3; 708/1; 739/1; 741/4; 752/2; 779/1; 785/2; 788/5; 807/3; 823/4; 866/1; 874/4; 888/3; 893/3; 912/3; 938/1; 950/4; 1001/3; 1099/4; 1124/6; 1139/8; 1162/3; 1197/4; 1200/2; 1246/1; 1246/4; 1272/3; 1273/1; 1281/2; 1295/2; 1296/2; 1297/1; 1315/6), (N: G 13/1; 33/6; 41/1; 46/1; 59/5; 66/7; 88/9; 93/4; 93/5; 107/3; 109/3; 109/5; 116/6; 125/1; 126/1; 131/2; 140/3; 141/1; 151/1; 152/4; 153/5; 155/7; 166/5; 168/2; 192/4; 200/11; 212/3; 223/1; 228/2; 249/6; 251/10; 268/9; 280/2; 280/8; 283/1; 295/5; 295/7; 299/6; 304/5; 322/5; 341/6; 345/1; 354/1; 359/2; 362/9; 362/14; 385/14; 392/6; 405/3; 412/4; 413/1; 414/2; 415/2; 415/8; 416/1; 419/2; 436/1; 437/3; 440/3; 447/14; 447/24; 455/1; TB II-1/3; T 8; 91; 96; 100; 108; 114; 136; 240;242; 291; 293; 301)]

Ayna, bir zengîye yani zenciye benzetilmiştir. Bu çelik zengî, sevgilinin ay yüzüne karşı durmamalıdır. Sevgilinin yüzüne ancak güneş ayna olabilir:

Pûlâd zengî ay yüzüñe karşı turmasuñ

Hem âfitâb ola yüzüñe derhûr âyine (KB: G 1054/4)

Sevgilinin yüzü öyle bir aydır ki, onu gördükçe güneş batmak ister:

Yâ Rab ne hûrî-çehredür şol mâh-ı tabân yüzlü kim
Gördükçe anuñ yüzini güneş zevâlin arzular (N: G 93/5)
[Ayrıca bkz. (N: G 152/4; 321/7)]

Sevgilinin ay yüzü, bedir halinde olan ayı, inceltip hilal yaparak atına
nal eylemiştir:

Bedri dahı köniledi ola mı ay yüzüñ
Na'l olmağa atuña hilâl itdüñ eyle mi (KB: G 509/6)

Bedir ve hilali bir arada görmek isteyen sevgilinin ay yüzüne
bakmalıdır:

Bedr ü hilâli bir arada göreyim diyen
Uş mâh yüzde ebrû-yı müşgîn hilâl-i dost (A: G 83/4)

Ahir zamanda fitneler artar, bu fitnelerin nasıl olduğunu merak eden,
sevgilinin yüzüne baksın, bu durumu ayne'l-yakîn idrak eder:

Devr-i kamerde fitne nice olur diyen kişi
Bahsun yüzine ol ki aña 'ayne'l-yakîn ola (A: G 34/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 148/7; 365/4; 633/3; 666/4), (KB: G 525/4), (N: G
445/1)]

Sevgilinin dudağı "buse" diyerek âşığı yüze havale etmiştir. Yüz ise
âşığı bir aya salmıştır. Şair, ayın hem 30 günlük zaman dilimi hem de gök
cismi anlamını düşündürüyor. Sevgili güya, nakit olarak âşığı öpeceğini
söylemiş yüz ise bu ödemeyi bir ay sonraya bırakmıştır:

Dudağı bûse didi vü havâle kıldı yüze
Egerçi nakd idi vechi bir aya saldı bini (KB: G 12/2)

Sevgilinin yüzü varken, aya, güneşe, Zühreye [bkz. Alın Cebîn/Zühre]
kimse dönüp bakmaz:

Hûrşid ü mâh u Zühreye kimse itmeye nazar
Her kanda kim bu sûret ü şekl ü cemâl ola (A: G 28/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 37/2; 106/2; 117/1; 140/7; 268/1; 367/1; 392/2; 430/6; 576/4)]

Sevgilinin yüzü, güneş ve hilale ta'n eder:

Boyuñ Tûbâ lebüñdür âb-ı Kevser

Yüzüñ ta'ne ider şems ü hilâle (N: G 396/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 69/1; 111/1; 674/3), (N: G 126/5; T 36)]

Ayın bedir hali ayda bir defa olurken sevgilinin bedir yüzü yılın on iki ayı devam eder:

Her ayda gerçi bir kez bedr olur ay

Yüzüñ bedr uş senüñ yıl on iki ay (A: G 710/1)

Sevgilinin yüzüne ay hayrandır:

Yüzüñe ay hayrân olalıdan

Güneş ber-nehc devrân olalıdan (KB: G 551/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 276/5; T 73)]

Âşık, sevgilinin ay yüzünü gördükten sonra yıllarca hayrette kalır:

Andan berü ki görmişem ol yüzi ayı ben

Hayret demin geçürem yıl u ayı ben (A: G 475/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 561/1; 619/5; 576/2; 625/1; 691/1)]

Sevgilinin yüzü, aydan ve güneşten daha güzeldir. Ay ve güneş, sevgilinin yüzünden utandığı için bulutu yüzüne örtü yapar:

Ay yüzüñden güneş utanduğičün

Bulıdı özine sitâre kıla (KB: G 763/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 132/8)]

Sevgilinin yüzü karşısında ay bile ikiye bölünmüştür. Beyitte Şakkü'l-kamer [bkz. Hat/Hatt] mucizesine atıfta bulunmaktadır:

Gelüñ bahuñ yüzine vu mucizesini anlañ
 Ki kılmış ayı giçi barmağıyile bed ü nîm (KB: G 772/9)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 15/6; 354/9; 706/11), (N: G 214/3)]

Sevgilinin yüzü tecelli edince ay sararıp erir. Ayın belli evrelere girmesi şairin hareket noktasıdır:

Çün tecelli itdi ay-ıla güne üşbu cemâl
 Ay sararup eridi vü güneşe irdi zevâl (A: G 410/1)
 [Ayrıca bkz. (A: TB IV-4/5; G 401/2)]

Eğer sevgili, yüzündeki örtüyü kaldırır, ay utancından yüzünü örter. Şair burada da ayın değişik evrelere girmesinden yola çıkıyor. Ayın yüzünü örtmesi ile ayın görünmediği yeni ay evresi kastediliyor olmalıdır:

Ay u gün u kevâkib yüzün örte
 Yüzüñ ger götürür-ise nikâbı (A: G 723/8)

Sevgilinin yüzü karşısında gün zevale uğrar, ay ise naks kalır yani hilal şeklini alır ve tutulur. Böyle olduğu halde sevgilinin yüzünün ay ve güneşe benzetilmesi kabul edilecek bir şey değildir:

Gün zevâle düşer ü aya irer naks u husûf
 Bu yüzi pes nice mihr ü meh-i tâbân yazalar (A: G 144/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 28/3; 37/9; 101/4; 173/4; 198/2; 216/2; 247/3; 400/2; 404/3; 498/3; 548/1; 576/1; 655/7; 693/3; 722/1), (KB: G 820/1; 1284/2)]

Ay ve güneş, ışığını sevgilinin yüzünden alır:
 Nûr u ziyâ yüzüñden alur ay-ıla güneş
 Kişi anı nice gül-i handâna beñzede (A: G 565/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 82/4; 154/2; 350/2; 619/4; 715/4)]

Yer, gök, ay, gün sevgilinin bedir yüzünün pervanesidir:

Yüzüñ bedri cihânuñ dânesidür
 Yir ü gök ayla gün pervânesidür (N: G 149/1)
 [Ayrıca bkz. (N: T 75)]

Bedir, sevgiliye benzeme noktasında dava edemez, çünkü bedrin dava edebilmesi için ma'na gerekir, o da bedirde yoktur:

Bedr idemez yüzüñ-ile da'vâ
 Ki bilür da'vâya gerek ma'nâ (A: G 643/1)

(4) Zühre

Sevgilinin yüzü Zühreye [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] benzetilse de onun mahiyetini tam olarak anlayan yoktur:

Kim Zühre didi yüzüñ vü kim güneş kim ay
 Rûşen bu kim bilemedi kimse kemâlüñi (A: G 656/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 110/3; 218/6; 548/1; 576/4; 584/6; 679/2)]

Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] sevgilinin yüzüne köle olduğunu ifade etmiştir:

Perestâram didi yüzüñe Zühre
 Güneş işitdi didi ben dahı hem (A: G 456/6)

Sevgilinin yüzü Zühre'yi [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] yaksa buna şaşmamak gerekir:

Tâbına Zühre yansa yüzüñüñ n'ola ki sen
 Güni zevâle düşüresin bu cemâl-ıla (A: G 567/4)

Ay ve günü sevgilinin yanağı bezerken, onun yüzüne Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] demek cesaret ister:

Kimde var zehre ki yüzüñe senüñ Zühre diye
 Çünkü ay-ıla günü yañağunuñ nûrı bizer (A: G 176/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 28/2)]

(5) Kevkeb

Sevgilinin yüzü önce güneşe, sonra da bu güneş yıldıza benzetiliyor:

Kevkeb-i derrî sanasın yüzi güneşini

Ki dilümi diler isen dişleri dürrin diyimez (KB: G 402/5)

Yıldız sevgilinin yüzünü görseydi, utancından yüzüne örtü çekerdi:

Yüzünü ger göreyidi sitâre

Çekeydi yüzine karşı sitâre (KB: G 29/1)

(6) Sa'd-ı ekber

Sevgilinin yüzü sa'd-ı ekber (büyük uğurlu) [bkz. Genel Olarak Sevgili/Müşteri Tali'-Göz, Çeşm, 'Ayn/Müşteri], yani jüpiterdir:

Sa'd-i ekberdür cemâlüñ vasla vâsıl cân kuşu

Tâli'-i ferhunde şems ü kevkeb ü seyyâreden (N: G 345/5)

Yüz, gökteki sa'dı yani jüpiteri mat eder:

Ola nahs ol göñül kim sevmez anı

Ki yüzi mât ider gökdeki sa'dı (A: G 685/3)

(7) Dünyâ

Dokuz feleğin, dünyanın etrafında döndüğüne³⁵⁸ inanıldığına göre, sevgilinin yüzünün dünya gezegenine benzetildiğini söyleyebiliriz:

---

³⁵⁸ Şentürk, a.g.e., s. 136.

Yüzüñ devrinde ser-gerdân olalı

Urur bu nüh felek çerh-i müdevver (KB: G 141/2)

(8) Seher

Sevgilinin yüzü seherdir.

Çün gördi Nesîmî yüzüñi zülfe ulaşmış

Bildi şeb-i hicrânını vakt-ı seher oldı (N: G 436/5)

(9) Sabah, subh

Sevgilinin yüzü sabahtır:

Subh yüzinde anuñ gîsûsı leyliyise

Ben delüsiyem anuñ ol bana Leylâ mıdur (KB: G 1298/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 577/5), (KB: G 250/2; 452/4; 529/4), (N: G 139/3)]

Her ne kadar âşık sevgilinin yüzünü sabaha benzetse de sevgilinin cemalinde bulduğu safayı sabah vaktinde bulmaz:

Subhuñ safâsı beñzeye didüm cemâlüñe

B'illah kim anda bulımadum ol safâyı ben (A: G 475/4)

(10) Gündüz

Sevgilinin yüzü gündüzdür:

Hindû-yı kâkül 'acebdür göñlümi sayd eyledi

Yüzi gündüz saçı gice kılmaz özine nikâb (N: G 18/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 206/4; 313/6; 463/1; 493/3; 633/6; 646/5; 715/1), (KB: G 38/5; 88/5; 107/5; 247/5; 334/4; 427/4; 745/3; 853/3; 957/8; 1135/4; 1150/4; 1272/3; 1273/3), (N: G 4/23; T 4)]

Sevgilinin zülfü, yüzüne dökülünce, gece ve gündüz bir araya gelir.

Dök zülfüñi yüzüñe ki mu'ciz durur katı

Görmek bir arada gişi leyli nehâr ile (KB: G 1038/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 473/5), (KB: G 168/4; 186/4; 657/7; 986/5; 688/2; 745/2; 927/6; 1009/3; 1020/4; 1040/2; 1092/4; 1120/2; 1121/3)]

Âşık, gece gibi saçların cevrenden gündüz gibi yüze şikayet etmek istemez:

Cevrin saçuñuñ diyemezem yüzüñe karşı

Kişi giceden nice ide gündüze şikâyet (A: G 90/2)

Gündüz, sevgilinin yüzünün aklığını görüp kızarmıştır:

Sarardı vâlih oluban kızardı hayrete düşüp

Yüzüñüñ agına gündüz gice zülfüñ karasına (A: G 594/2)

d. Câm-ı cihan-nümâ

Cam-ı cihan-nüma, Cem'in kadehidir. Yedi feleğin sırrını taşıyan bu kadeh temsilî yedi madenden yapılmıştır. Efsâneye göre bu kadehte bütün cihan seyredilebilirmiş. Şarabın verdiği keyfiyetten dolayı böyle bir inanış yerleşmiş olmalıdır. Bu kadeh, cân-ı kîtnüma diye de anılır ve gönül yerine kullanılır.³⁵⁹ Beyitte, sevgilinin yüzü için câm-ı cihân-nümâ terkibi kullanılmıştır. Burada, câmla birlikte hatıra gelmesi gereken kırmızı renk söz konusu edilmez. Âşık, bu kadehi, Hakk'ı gösteren ayna olarak görür, sevgiliye baktıkça Yaratıcı'yı görür.

Câm-ı Cihân-nümâ didiler gerçi yüzüñe

Hakdan men anı âyîne-i Hak-nümâ direm (N: G 264/5)

³⁵⁹ Pala, a.g.e., s. 83.

2. Şekil itibariyle yüz, dîdâr, cemâl, çehre

a. Âyîne, mir'at

Sevgilinin yüzü aynadır:

Diler iseñ ki göresin hüsnini aç gözüñi

Bah yüzü âyînesine gör yine anda yüzüñi (KB: G 558/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 464/10), (KB: G 86/3; 130/3; 740/2; 903/3; 976/3),
(N: G 112/1; 113/7)]

Sevgilinin yüz aynası, cihanı gösteren bir aynadır:

Cem ol 'ârîfdür iy dil-ber kim oldı

Yüzüñ âyîne-i gîfî-nümâsı (N: G 425/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 387/3; 612/1; 612/7)]

Sevgilinin yüzüne mukabil bir ayna bulunmaz. Her tarafı benzese bile aynanın suratının asıklığı sevgilinin yüzüne benzemez:

Yüzüñe olsa mukabil âyîne

Çün bilürsin saht-rûdur çâre ne (A: G 599/3)

Sevgilinin yüzü ile ayna beraber olmasına rağmen, sevgilinin yüzündeki ateşten dolayı ayna ona ulaşamaz. Ayna metaldir, erir:

Yüzüñe ki olur ber-â-ber-âyîne

Nice erimez oddan ol zî saht-rû (A: G 539/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 612/6)]

Şair kendisini papağana benzetiyor. Bu papağan sevgilinin yüzünün aynasını görünce kelama başlıyor. Papağanların ayna yardımıyla konuşturulmasına [bkz. Dudak, Leb/Şeker, Kand] atıfta bulunmaktadır:

Yüzüñi göricek şekerîn sözdür Ahmedî
Başlar kelâma çünkü göre tûti ayına (A: G 619/7)

b. Levh

Sevgilinin yüzü levh-ı mahfuz [bkz. Kaş/Levh-i mahfuz] dur:
Nûn u aynuñ mîm ü dâlüñ tilke âyâtü'l kitâb
Levh-ı mahfûz oldı yüzüñ ve hüve Kur'ânın mübîn (N: G 332/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 438/4), (N: G 65/1; 65/2; 205/9; 412/4; TB III-7/2; T
100; 201; 202; 315)]

Yüzün levhında İlah görülür:
Yüzüñ levhında iy hûrî ilâhı görmeyen gâfil
Yakîn kim gözgüsü anuñ yüzinden gitmemiş pası (N: G 407/11)

c. Nüsha

Sevgilinin cemali rengi, kokusu, nakşı, resmi ile tafsilatlı bir nüshaya benzer:

Bu reng ü bûy u bu nakş u bu nîreng
Cemâlüñ nüshası-durur mufassal (A: G 403/2)

d. Defter

Şair, sevgilinin cemal defterinden bir yaprağı şerh etmeye kalksa, her sözünde bin fasıl, her faslında yüz bin bab açılır:

Şerh eger kılsam cemâlüñ defterinden bir varak
Her sözi miñ fasl olur her faslı yüz miñ bâblar (N: G 90/8)

3. Fonksiyon itibariyle yüz, dîdâr, cemâl, çehre:

a. Yer isimleri:

(1) Bağdâd

Bağdat, Irak'ın başkenti ve en büyük şehridir. Eskiden, Abbasîlerin idare merkezi ve İslâm âleminin başkenti idi.

Dicle'nin iki sahilinde kurulu olan şehir XVI. asrın ilk yarısında Osmanlı idaresine girmiş ve Osmanlı kültüründe yer edinmiştir.³⁶⁰ Sevgilinin cemali Bağdat'tır:

Bağdâd-i cemâlüñçün gözüm çü şat olmuşdur
Kan deñizine göñül talmağa bat olmuşdur (KB: G 64/1)

(2) Şâm

Sevgilinin yüzünde benini gören şair bunu Şam'a bir Habeşlinin düşüsü ile anlatır. Ben, Habeş; Şam ise yüzdür. Beyitte "şâm" kelimesi akşam anlamıyla değil yer ismi olarak kullanılmıştır:

Ben garîb añlaram yüzinde beñin
Habeşî sanasın ki Şâm'a düşer (KB: G 877/3)

(3) Mısır

Sevgilinin yüzü Mısır-ı câmidir. Cuma namazı yaşanan beldenin en büyük camiinde, yani mısır camiinde topluca eda edilir.

---

³⁶⁰ Pala, a.g.e., s. 54.

Hurufilere göre mısır camii insan vücudundan kinayedir. Orada Cuma namazı kılmak ise 28 ve 32 harfin alametlerini kendi vücudunda müşahede etmektir. Dolayısıyla bir kişi kendi vücudunda Âdem'in ve Hâtem'in kelimelerini müşahede etmezse mısır cami olmaz ve kıldığı cuma namazı da caiz olmaz, çünkü cuma namazı sadece mısır camide kılınır.

Fazlullah Muhabbetnâme'sinde mısır camii, 28 hattan istiva hattı geçtikten sonra ortaya çıkan 32 hattan kinaye olarak değerlendirmiştir. Cuma namazının, diğerlerinden farklı olarak güneş tam tepedeyken kılınması da istiva hattından kinayedir. Güneş tam tepedeyken, Âdem'in veçhi makamı olan Kâbe'yle aynı hizada olur. Âdem'in veçhi de 32 alametin istiva hattıyla zuhur ettiği yerdir.³⁶¹

Vücut, mısır-ı cami olarak ifade edilmiştir. Öte yandan Âdem'in baş ve alınının Kâbe'den, göğüs ve sırtının Beytü'l-Makdis'ten, sağ elinin doğudan, sol elinin batıdan, sağ ayağının Mısır'dan ve sol ayağının Hicaz'dan alınan topraktan yaratıldığına³⁶² inanılmaktadır:

Ezelden çün yüzüñdür Mısır-ı câmi'

Yüzüñi ser-be-ser Kur'ân ohurlar (N: G 66/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 447/18)]

(4) Sevâd-ı A'zam

Yüz, Sevad-ı A'zam'a benzetiliyor. Sevad-ı a'zam, kelimenin türlü manaları varsa da, daha çok Mekke-i Mükerrerme ve çevresi için kullanılır.³⁶³

Sevâd-ı A'zam ile Mısır-ı cami'

Yüzüñdür yâ fülân bi'llâh degül mi (N: G 447/18)

³⁶¹ Usluer, a.g.e., s. 470, 471.

³⁶² Usluer, a.g.e., s. 549.

³⁶³ Pala, a.g.e., s. 401.

(5) Rûmî

Sevgilinin yüzü Rumî olarak nitelendirilmiştir:

Gerçi Rûmîdür yüzüñ fûlful benüñ Hindû durur
Ben ana şükr iderem ki hâli derhôdur begüm (KB: G 604/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 533/5; 817/5)]

(6) Şehir, il

Sevgilinin yüzünde bin güzellik şehri kuruludur. Bu yönüyle sevgili sanki cihan içinde ayrı bir cihan gibidir:

Hezâr şehr-i melâhat ola yüzüñde senüñ
Ola mı ki bu cihân içre bir cihân olasın (KB: G 1077/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 22/7)]

(7) Dârü'l-emân

Dârü'l-emân, sığınılacak yer, emniyet yurdu anlamındadır. Bektaşîlik'te tarikata gireceklerin ikrâr verdikleri yerdir.

Tarikat mensuplarından birisi bir suç işlerse yine burada itirâf ederdi. Bazen suçluların, yahut başkasının şerrinden korkanların ibadethanelere, yahut rütbeli kişilerin evine, dairesine vs. sığındıkları da olurdu. O zaman böyle yerler için de dârü'l-emân tabiri kullanılırdı.³⁶⁴

Sevgilinin yüzü de âşık için dârü'l-emân olmuştur.
İy gevher-i deryâ-yı cân sen mazhar-ı sâhib-kırân
Oldı yüzüñ dârü'l-emân iy Türk-i mâ-zâga'l-basar (N: G 150/4)

³⁶⁴ Pala, a.g.e., s. 107.

(8) Dârü's-selâm

Sevgilinin yüzü Dârü's-selâm'dır. Dârü's-selâm kelime anlamıyla selâmet yurdu demektir. Bağdat şehri hakkında eskiden bu tabir kullanılırdı. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de "Cennet" anlamında geçer. Bağdat'a ilk defa Dârü's-Selâm adını koyan kişi Abbasî halifesi Mansûr'dur.³⁶⁵

Yüzüñ dârü's-selâm oldı selâmuñ

Yeridür Ka'be vü hem beyt-i ma'mûr (N: G 160/3)

[Ayrıca bkz. (N: T 139; 140)]

(9) Ağıl

Sevgilinin yüzü ağıla benzetilmiştir. Bu ağıda gönüller sürü halinde bulunmaktadır. Şair ise gönlünü kaptırmış, farkında bile değildir:

Ay yüzüñ ağılında gönüller sürülenmiş

Oğlansın anı anlayımamışsın o sensin (KB: G 788/5)

b. Din ve tasavvufla ilgili benzetmeler:

(1) İslam

Sevgilinin yüzü İslam'a benzetilmiştir. Saçın yüze dökülmesi, kafir askerlerinin İslam'a gece baskını yapması olarak değerlendirilmiştir:

Yasamış gîsûsı kâfir çerisin

Şebîhûn kılur İslâm'a bu gice (KB: G 265/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 682/9)]

³⁶⁵ Pala, a.g.e., s. 107.

(2) Din

Sevgilinin yüzü âşık için dindir:

‘Âşıkâ îmân ile dîndür yüzüñ

Bir adı büt-hâne-i Çîndür yüzüñ

Ebced ü Tâ Hâ vü Yâ Sîndür yüzüñ

‘Arş u kürsî turısınındür yüzüñ (N: T 146)

(3) İman

Sevgilinin yüzü imana benzetilmiştir:

Mazhar-ı sun' durur küfr ile îmân anda

Saçını küfr bana yüzini îmân yazmış (KB: G 646/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 565/2), (KB: G 157/12; 404/5; 413/4; 847/4; 874/4; 926/2; 1020/5; 1209/5), (N: G 65/3; 100/6; 114/3; 162/1; 205/2; 392/8; T 146)]

Sevgilinin yüzünü gören müşrikler bile imana gelir:

Saçuñı görse Müslim ola kâfir

Yüzüñ müşrik görüp îmâna geldi (KB: G 616/9)

(4) Kur'an-ı Kerim, Kitab-ı Münzel, Kitap, Fırkan, Mushaf, Rakk-ı Menşûr

Şair, sevgilinin yüzünü Kur'an-ı Kerim'e benzetiyor:

Ki sensen derdüme dermân yüzüñ Fırkân hatuñ reyhân

Fedâ olsun saña miñ cân ki sensen şâh u sultânım (N: G 245/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 332/1), (KB: G 203/4; 971/4), (N: G 11/4; 17/5; 27/5; 43/3; 45/2; 50/12; 58/3; 66/4; 72/1; 97/7; 114/3; 140/7; 160/9; 189/2; 206/13; 207/4; 211/1; 245/2; 309/5; 311/2; 320/8; 321/5; 337/1; 344/1; 344/6; 374/1; 428/1; 428/2; 435/6; 455/4; T 41; 150; 151; 201; 202; 243)]

Âşık, aşk medresesinde sevgilinin yüzünü takrîr eder:
 Çü 'ışk medresesinde yüzüñ idem takrîr
 Sözüme vâlih ü şeydâ ola hezâr İdrîs (A: G 290/2)

Cemal mushafında Seba'l-Mesân [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'al-mesân] okunur:

Tâ cemâlüñ mushâfından ohıram Seb'a'l-Mesân
 Seb'a-hânam hâfızam gör kim ne üstâd olmuşam (N: G 248/3)

Nesîmî, sevgilinin hub cemalinden ebcedi tamamlamıştır:
 Hûb cemâlüñden Nesîmî ebcedi kıldı temâm
 Ohudı andan götürdi sîn ü şîn-dendâneyi (N: G 406/11)
 [Ayrıca bkz. (N: G 365/11)]

Yüz mushafına kaş tenvidir, şairin aşkı ise harfleri şeddeli yani vurgulu okutturur:

Kaşuñ tenvîn yüzüñ mushafına
 Benüm 'ışkum hurûfın itdi teşdîd (A: G 126/3)

Rakk, "üzerine yazı yazılan tabaklanmış ince deri"³⁶⁶ olarak tanımlanıyor. Bu derinin neşrolunmuş olması, mushafın kastedildiğini gösteriyor:

Belî yâ Rab yüzüñdür rakk-ı menşûr
 Muhammed şartı andan oldı meşhûr (N: G 49/1)
 [Ayrıca bkz. (N: G 65/1; 160/1)]

³⁶⁶ Devellioğlu, a.g.e., s. 876.

(5) Tefsîr

Sevgilinin yüzü Furkan'ın tefsiridir:

Eyyühe'n-nâsu alleme'l-Kur'ân

Yüzi tefsîr ü boyı Fûrkândur (N: G 60/7)

[Ayrıca bkz. (N: T 105)]

(6) Sûre

Sevgilinin yüzü sureye benzetilmiştir, şair bu sureyi okuduğunda felekteki yıldızlar bile secde eder:

Cemâlüñ sûresin şâhâ niçe kim Ahmedî ohır

Felekde encüm iderler sücûd ol sûre ayına (A: G 576/7)

Yüz suresinin ayetleri nur ve şifadır:

Ne sûredür yüzüñ ü lebüñ vasfı iy 'aceb

Ki âyetleri anuñ kamu nûr u şifâ-durur (A: G 188/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 14/3)]

(7) Ayet

Sevgilinin cemali ayettir. Âşık, sabah akşam bu ayeti zikr eder:

Zâl zikrümdür cemâlüñ âyeti subh u şâm

Dâl da'vîsi yalancı sûflerüñ oldı mât (N: G 27/11)

[Ayrıca bkz. (A: G 107/7; 542/8; 605/6), (N: G 88/1; 115/3; T 262)]

Sevgilinin yüzü, hüsn suresinin bir ayetidir:

Bu hüsn sûresinde bir âyet durur yüzüñ

Âhir cemâl kıssası tefsîr içindedür (KB: G 138/5)

Sevgilinin cemalinde hatlar, yani ayva tüyleri bulunmaktadır. Hattın yazı anlamına da gelmesi, şairlerin birtakım söz oyunları yapmalarına imkan sağlar. Hatlar, cemalin üzerinde sonradan belirmiştir. Fakat, sonradan çıkan hatlar, cemal ayetini nesh etmeye [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Hattat] etmiştir yani cemal ayetinin hükmünü kaldırmaya yetmemektedir, cemal ayeti muhkemdir:

Hat-ıla nesh nice ola cemâlüñ
 Ki bir âyet-durur ol muhkem olmuş (A: G 303/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 316/5; 505/4; 682/6)]

Sevgilinin cemaline Hak, rahmet ayeti düzmüştür:
 Hak rahmet âyeti düzedüpdür cemâlüñi
 Rahmetlü kul ki yüzüne togru nazar kılır (A: G 202/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 12/5; 640/1)]

(8) Harf

Sevgilinin yüzünün harfi, “küntü kenz”i [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Küntü Kenzin Gevheri] beyan eder.

Yüzüñ harfinden iy Mushaf beyân-ı küntü kenz eyler
 Te’âlâ’llâh zehî defter bu defter kangı defterdür (N: G 125/2)

(9) Meydan-ı vahdet

Sevgilinin yüzü vahdet meydanıdır:
 İy yüzüñ meydan-ı vahdet vey saçuñ fethun karîb
 Sendedür âb-ı hayâtuñ şemsi külli iy habîb (N: G 12/1)

(10) Ahsen-i takvîm

Ahsen-i takvîm, sevgilinin yüzüdür.

Ahseni takvîm yüzüñdür bu sebepten iy habîb

Secdesiyçün her taraftan hûr ile gılmân gelür (N: G 51/6)

[Ayrıca bkz. (N: G 189/7)]

(11) Kudretullah

Sevgilinin cemalinde Allah'ın kudreti görülür.

'Âlemi kıldı münevver şol yüzi mâhı görüñ

Kudretü'llâhdur cemâli kudretü'llâhı görüñ (N: G 223/1)

(12) Elif-i Allah

Elifin ebceddeki değeri “bir”dir ve Allah'ın zatının vahdetine delalet eder. Nasıl ki Allah her şeyin evvelidir, elif de Allah'ın isim ve sıfatlarının mertebesi olan harflerin evvelidir. İkinci olarak, elifin şekli düzdür ve bundan dolayı sırat-ı müstakime benzetilir. Burası Allah'ın makamıdır, çünkü ayette Hz. Hûd, “Benim Rabbim, hiç şüphe yok ki, sırat-ı müstakimdir”³⁶⁷ demiştir.

Üçüncü olarak, elifin eczasında 3 harf (فلا) vardır. Bu 3 harfin eczalarında ise toplam 8 harf (فللام في) ortaya çıkar. Bu 8 harf cennetin 8 kapısına işaret eder. Ayrıca 8 harfin her biri 4'er unsurdan oluştuğundan toplamı 32 eder. Bu da 32 ilahi kelimenin elif harfinde münderiç olduğu anlamına gelir. Eğer bu 8 harfin de eczaları yazılırsa 21 harf ve 14 nokta ortaya çıkar: (الفلام في لام يمم الف في ي). Buradaki 21 harf, “Ümmül Kitab”a 14 nokta da mukattaat harflerinin toplamına eşittir. Elifin hususiyetine ve efdalietine dördüncü delil, tüm harflerin şekillerinin elifin eczasındaki

³⁶⁷ Hûd/56

harflerde (الف) mevcut olmasıdır. Bu şekiller, düz (ا), kıvrık (ل) ve daireseldir (ف). Beşinci delil ise elifin eczasındaki harflerin (الف) ebcedinin 111'e eşit olmasıdır. 3 harfin kendisiyle birlikte Kuran'ın sureleri sayısı, yani 114 hizasında olur ki, kelimelerin tamamı, "Kuran'ı bir harf üzerine okuyun" hadisi gereğince elif harfinden görünmüş olur. Elif harfi işte bu özelliklerinden dolayı ebcede olsun, mukattaat harflerinde olsun hep ilk harf olarak gelmiştir. Bu özelliklere, isminin ilk harfi elif olan Âdem'e (ادم) ilk gelen harfin de elif olmasını ekleyebiliriz.³⁶⁸ Sevgilinin cemali Allah lafzının elifidir:

Elf-i Allâhdur cemâlũñ sidre boyuñ muntehâ
Çün cemâlũñdür senũñ Rahmân âle'l-arşistevâ (N: G 4/1)

(13) Ene'l-Hakk

Nesîmî, sevgilinin yüzü için "Ene'l-Hakk" ifadesini kullanıyor. Mansûr'un [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Dâr] bu sözü söyledikten sonra asılması gibi âşık da sevgilinin zülfünde asıldığını ifade ediyor:

Yüzũñ "ene'l-Hakk"ı meni zülfũñde ber-dâr eyledi
Mansûr olandur asılan 'âlemde 'ışkuñ dârına (N: G 381/7)

(14) Arş-ı A'zâm

Sevgilinin cemali arş-ı azâmdır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Arş-ı Rahmân u lyd u Ekber].

'Arş-ı a'zâmdur cemâlũñ sidre boyuñ iy güneş
Sûretũñ cennât-i 'adnin leblerũñdür Kevseri (N: G 455/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 140/7; 183/1; T 146; 201; 261)]

³⁶⁸ Usluer, a.g.e., s. 201, 202.

(15) Perî

Sevgili peri çehrelidir.

Gözlerüm yaşı ahar başuma Tufân getirür

İy perî-çehre boyı serv-i hırâmân berü gel (N: G 233/6)

[Ayrıca bkz. (N: G 283/1; T 240)]

(16) Melek

Sevgili melek-sima olarak tanımlanmıştır:

İy yüzüñ nasrun mina'llâh iy saçuñ fethun karîb

İy beşer sûretlü Rahmân iy melek-sîmâ habîb (N: G 17/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 244/4)]

Melekler, sevgilinin yüzüne karşı secde etmektedirler:

İy ruhuñ 'ışkında ser-gerdân felek

Yüzüñe karşı sücûd eyler melek

Hüsn içinde ferdü yektâsan ne şek

Her kişünüñ nakdini çahar mihek (N: T 133)

(17) Hasan

Sevgilinin yüzü "hasan"dır. Şair, "hasan"ın kelime anlamı olan "güzel"in yanında Hz. Hasan'ı [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Hasan] da düşündürmektedir. Bu güzelliğin veya bu benzetmenin tanığı ise veys-i karandır. Veys-i karandan kasıtsa sevgilinin saçı olmalıdır:

Ben hasan yüzi severem tanuğum veys-i karan

Kıssa kıl kıssayı sun ayağı dil-şâd idelüm (KB: G 1023/3)

(18) Lutf-ı İlahi

Sevgilinin cemali, İlâhî bir lütuftur:

Cemâlüñ lutfıdur lutf-ı İlâhî

Yañağañ nûrıdur nûr-ı Hüdâyî (A: G 680/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1271/1)]

(19) Sûret-i Allah

Nesîmî, Hurufilik etkisiyle, sevgilinin yüzü için suret-i Allah ifadesini kullanır:

Yüzüñdür sûret-i Allâh ü Rahmân

Kim aydur kim anı ruhsâra beñzer (N: G 76/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 13/8; 66/1; 128/7; 162/3; 188/5; 189/6; 201/11; 263/1; 275/14; 284/3; 327/3; 331/7; 368/6; 401/1; 4/17; 448/4; Müs. 4/1; T 142; 201; 236)]

Sevgilinin yüzünde Hakk'ı perdesiz şekilde göremeyenlere basiretsiz ve kör dense yeridir:

Kim ki Hakkı perdesüz yüzüñde iy cân görmedi

Bî-basîretdür aña ger bî-basar dirsem n'ola (N: G 392/7)

[Ayrıca bkz. (N: G 336/9)]

(20) Yevm-i din

Sevgilinin cemali "yevm-i din"dir. "Yevm-i din" terkibi kıyamet gününü karşılamaktadır. Sevgilinin cemalinde din ayan beyan belli olmuştur. Cemal, Hak'tan deliller göstermektedir:

Yevm-i dîn oldı cemâlüñ tâ-ebed iy dil-rûbâ

Dîn 'iyân oldı bu gün Hakdan çü bürhân gösterür (N: G 41/5)

[Ayrıca bkz. (N: T 150; 152)]

(21) Hak Kelâmı

Sevgilinin yüzü Hak kelamının beyanıdır.

Hak kelâmı yüzüñ beyânıdur

Ünzurûna bî-sûreti'r-Rahmân (N: G 327/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 205/13; 212/7; 426/4; T 139; 145)]

(22) Kaf

“Kaf” Arap alfabesinde bir harf olmasının yanında efsanevi bir dağın [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Kûh-ı Kâf] adıdır.

Hurufiler Kafdağı'nı Hz. Muhammed'e atfedilen bir hadise bağlamaktadırlar. Buna göre, Kafdağı'nın ne olduğu sorulduğunda Hz. Muhammed “Mekke'de bir dağdır” demiştir.

Abdülmecit b. Firişte Hz. Peygamber'in Kafdağı'nı kendi vücudundan kinaye olarak kullandığını söyler. Çünkü kaf (ق) 'ın ebcedi 100'dür. Hz. Muhammed'e nazil olan 28 harf ve bu harflerin eczasında zahir olan 72 harfin toplamı hizasındadır. Yani müsemma olan 28 harf ve bunların ismindeki 72 harf toplamı hizasındadır. Bu yüzden Hz. Muhammed kendisine Kaf demiştir.³⁶⁹

Kafdağı'nın üzerinde devlerin, cinlerin, ifritlerin yaşadığı rivayet edilmektedir. Değişik Hurufi yorularına göre Kafdağı'nın ardındaki dev, cin ve ifritlerden kasıt, Âdem'in hilkatini inkâr ederek onun yüzünde 32 kelimeyi okumayıp Allah'ın yüzünü seyretmekten mahrum kalan insanlardır. Yani onlar nefislerini bilmeyip hayvan sıfatıyla sıfatlananlar ve insanın yüzündeki cenneti göremeyip cehennemde kalanlardır. Burada kendi hatlarını bilmeyip okumayan kişilerin cinlere benzetilmesi, cinlerin, şeytanlar gibi ateşten yaratılmasındandır ve ateş üzerine hatların yazılması mümkün değildir. Bu

³⁶⁹ Usluer, a.g.e., s. 390.

nedenle, hatları bilmeme, Şeytan ve o güruhtan olan cinlerin sıfatı olarak kabul edilmiş; dağa benzetilen insandaki hatları bilmeme de dağın arkasında olma şeklinde ifade edilmiştir.³⁷⁰ Sevgilinin cemali “kaf”tır:

Sûretüñ İnnâ fetehnâ cemâlüñ kâf imiş
İy boyuñ hem çü tebârek geldi sidrü'l-müntehâ (N: G 1/4)

(23) Büt

Sevgilinin yüzü puttur:
Bilüñ kıldur gözümüzde muhayyel
Yüzüñ bütdür cânumuzda musavver (KB: G 432/2)
[Ayrıca bkz. (KB: G 444/4)]

(24) Delîl, nişân

Sevgilinin yüzü Hakk'ın nişanıdır:
Görmüş idi Nesîmî yüzüñde nişân-ı Hak
Oldum nişân-ı subh ile şâm olmadın henüz (N: G 184/8)
[Ayrıca bkz. (N: T 145)]

Nesîmî, Hurufilik etkisiyle sevgilinin yüzünde Hakk'ın işareti olarak 32 harf görür:

Hak 'ıyân eyledi yüzüñde bu gün
Otuz iki hurûfu bürhândır (N: G 60/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 426/3; T 243)]

Sevgilinin yüzü Yaratıcı'nın kemal-i sun'una bir delildir:

³⁷⁰ Usluer, a.g.e., s. 391.

Anuñ-ıçun virdi saña bu cemâli ol celîl

Kim kemâl-i sun'ına ola yüzüñ rûşen delîl (A: G 379/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 64/4; 89/6; 323/2; 370/6; 387/1; 413/4; 505/3; 576/3; 647/6; 661/4), (N: T 152)]

Yüz, Hak'tan delil isteyenlere, "ben size apaçık bir delil (mucize) getiriyorum."³⁷¹ mesajını verir:

Aña ki hüccet diler dîdârına Hakkun digil

Yüzüñ açup enni âtfüküm bi-sultânin mübîn (A: G 504/5)

(25) Suret-i cân

Sevgilinin yüzü âşık için suret-i candır:

Sûret-i cândur hakikatda yüzüñ sinüñ velî

Hâcib ü nâzır komazlar görmege cân sûretin (A: G 498/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 242/3)]

(26) Sureler, ayetler

i) Şems Sûresi

Sevgilinin yüzü Şems Suresi³⁷² ile ilişkilendirilmiştir:

³⁷¹ "Ve el la ta'lu alellah innı atıküm bi sultanim mübiyn" "Allah'a karşı ululuk taslamayın. Çünkü ben size apaçık bir delil (mucize) getiriyorum." **Duhân/19**

³⁷² "Bismillâhirrahmânirrahîm. **1.** Güneşe ve onun aydınlığına andolsun, **2.** Onu izlediğinde Ay'a andolsun, **3.** Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun, **4.** Onu bürüdüğünde geceye andolsun, **5.** Göğe ve onu bina edene andolsun, **6.** Yere ve onu yayıp döşeyene andolsun, **7,8,9.** Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülüğten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırarak kurtuluşa ermiştir. **10.** Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır. **11.** Semûd kavmi, azgınlığı sebebiyle yalanladı. **12.** Hani onların en bedbaht olanı (fesat çıkarmak için) ileri atılmıştı. **13.** Allah'ın Resûlü de onlara şöyle demişti: "Allah'ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun." **14.** Fakat onlar, onu yalanladılar ve deveyi

Ehl-i ‘ulvî kavm-i süflî akl-ı küllî didiler

Yüzüñe şemsü’d-duhâ hem saçuña Ve’l-mürselât (N: G 24/3)

[Ayrıca bkz. (A: Z 4/4), (KB: G 660/5; 932/7), (N: G 2/11; 33/6; 61/5; 212/3; 278/4; 332/3; 350/3; 385/4)]

ii) Ve’d-duhâ

Sevgilinin yüzü “Ve’d-duhâ³⁷³”dır:

İy saçuñ Ve’l-leyli izâ yağşâ yüzüñdür Ve’d-duhâ

Yâ vü sîn şânuñda münzel hem beyânuñ tâ ve hâ (N: G 6/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1030/8), (N: G 4/23; 29/2; 56/4; 72/3; 73/2; 118/8; 141/1; 205/8; 214/2; 249/6; T 41; 72; 151)]

iii) Nûr-ı Duhân

Duhan Suresi [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Duhân], Kur’an-ı Kerim’in 44. suresidir.

Sûretüñ cennet lebüñ Kevser yüzüñ nûr-ı dühân

Her kim içdi şol şerâbı oldı hayy-i câvidân (N: G 309/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 458/6), (N: T 150; 151)]

---

boğazladılar. Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları helâk etti ve kendilerini yerle bir etti. **15.** Allah, bunun sonucundan çekinmez de!”

³⁷³ Mekke döneminde inmiştir. 11 âyettir. Duhâ, kuşluk vakti demektir.

“Bismillâhirrahmânirrahîm. 1. Kuşluk vaktine andolsun, Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, 2. Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da. 3. Muhakkak ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. 4. Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. 5. Seni yetim bulup da barındırmadı mı? 6. Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? 7. Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi? 8. Öyleyse sakın yetimi ezme! 9. Sakın isteyeniyi azarlama! 10. Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat.

iv) Sure-i Rahmân

Sevgilini yüzü, Rahman Suresi³⁷⁴ dir.

Ene'l-hak söylerem Hakdan ale'l-arşı'stevâ geldi

Yüzüñdür sûre-i Rahmân ale'r-rahmân alâ geldi (N: G 426/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 660/5)]

Sevgilinin yüzüne sure-i Rahman, arş ile kürsi, levh u kalem yaratılmadan yazılmıştır:

Yazmış yüzüñde sûre-i Rahmânı ve's-selâm

'Arş ile kürsî levh u kalem olmadın henüz (N: G 184/3)

v) Nâzi'ât

Nesîmî, sevgilinin yüzü ile Nâzi'ât Suresi'ni [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Ve'n-Nâzi'ât] ilişkilendirmiştir.

Nûn ne mu'cizdür kıyâmet kâmetüñden keşf olan

Mî muvahhidler didiler yüzüñe Ve'n-nâzi'ât (N: G 27/3)

vi) Nûr Sûresi

Sevgilinin yüzü Nur [bkz. Alın, Cebîn/Nûr Sûresi] ve Duhan [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Duhan] suresidir:

Senüñ yüzüñ benüm derd-ile âhum

Ne-durur sûre-i Nûr u Duhân hem (A: G 458/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 10/5)]

³⁷⁴ Mekke döneminde inmiştir. 78 âyettir. Sûre, adını ilk âyeti oluşturan ve Allah'ın sıfatlarından biri olan "er-Rahmân" kelimesinden almıştır. Sûrede başlıca, Allah'ın nimetleri, birliğini ve kudretini gösteren kainat delilleri ve günahkârların kıyamette karşılaşacakları korku ve şiddet konu edilmektedir.

vii) Ve'l-Fecr

Ahmedî'ye göre sevgilinin yüzü Ve'l-fecr Suresi³⁷⁵, dir:

Bu cân dudaguña Kevser yüzüñe dir Ve'l-fecr

Gönül yanaguna Tâ-hâ dir ü saña Yâsîn (A: G 509/6)

viii) Tâ Hâ

Leff ü neşr ilişkisini göz önünde bulundurduğumuzda yüzün “Tâ Hâ” Suresi'ne [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Tâ Hâ] benzetildiğini görüyoruz.

Letâfetde leb ü dendânuñ u alnuñ yüzüñ olmuş

Biri Kevser biri necm ü biri nur u biri Tâ Hâ (A: G 8/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 490/6), (N: T 146)]

Âşık, namaza durduğunda sevgilinin yüzü aklına gelirse Nûr [bkz. Alın, Cebîn/Nûr Sûresi] ve Tâ Hâ [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Tâ Hâ] surelerini okur.

Namâzumda yüzüñ fikri getürür

Dilüme sûre-i Nûr-ıla Tâ-hâ (A: G 10/5)

³⁷⁵ Mekke döneminde inmiştir. 30 âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki “el-Fecr” kelimesinden almıştır. Fecr, tan yerinin ağarması vakti demektir.

1. Tan yerinin ağarmasına andolsun, 2. On geceye andolsun, 3. Çifte ve teke andolsun, 4. Geçip giden geceye andolsun (ki, müşrikler azaba uğrayacaklardır). 5. Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır. 6,7,8,9,10. (Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hûd'un kavmi) Âd'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e, vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semûd'a, kazıklar sahibi Firavun'a ne yaptığını görmedin mi? 11,12. Bunlar şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi. 13. Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı. 14. Şüphesiz Rabbin, gözetlemedir. 15. İnsan ise; Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğu, ona bol bol nimetler verdiği, “Rabbim bana ikram etti” der. 16. Ama onu deneyip rızkını daraltınca da, “Rabbim beni aşağıladı” der. 17. Hayır, hayır! Yetime ikram etmiyorsunuz. 18. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. 19. Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz. 20. Malı da pek çok seviyorsunuz. 21. Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman, 22,23. Rabbinin buyruğu ve saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak!? 24. “Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım” der. 25. Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez. 26. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz. 27. (Allah, şöyle der:) “Ey huzur içinde olan nefis!” 28. “Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!” 29. “(İyi) kullarımın arasına gir.” 30. “Cennetime gir.”

ix) Fatihâ Sûresi, Seb'âl Mesâni

Sevgilinin yüzü ile Fatiha Sûresi'ni [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'âl-Mesân] Nesîmî'nin şiirlerinde birlikte görüyoruz.

Sevgilinin yüzü Fatiha Sûresi, yüzdeki güzellik unsurları ise, Fatiha Sûresi'ni oluşturan yedi ayettir. Hurufilere göre insan yüzünde iki kaş, dört kirpik ve bir saç olmak üzere yedi hat bulunur:

Yüzündeki heft 'âyet kim Fâtihadur adı

Te'vîl-i kelâmu'llâh açıldı kitâbından (N: G 322/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 4/22; 11/4; 11/6; 39/2; 42/2; 54/6; 64/2; 138/1; 148/4; 259/3; 296/3; 304/7; 369/6; 444/2; 448/2; T 139; 141; 262)]

x) Yâsin

Sevgilinin yüzü Yasin Sûresi [bkz. Kaş/Satr-ı Yâsîn] ile ilişkilendirilmiştir:

Saçuñdan bil ki şerh oldı elem neşrah leke sadrek

Cemâlüñ şem'i yâsindür yanaguñ nûrı Tâ Hâdur (N: G 117/8)

[Ayrıca bkz. (N: T 146)]

xi) İnnâ Fetehnâ

"İnna fetehna" [bkz. Alın, Cebîn/İnnâ Fetehnâ] Nesîmî tarafından sevgilinin güzellik unsurları anlatılırken sık kullanılan bir ifadedir:

Yüzün innâ fetehnâdır tebârek şânına münzel

Bu veche ahsen-i sûret diyenler ehl-i irfandır (N: G 57/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 13/4; 305/3)]

xii) Nasrun mina'llâh

“Nasrun mina'llâh” [bkz. Alın, Cebîn/Nasrun mina'llâh] “Allah'tan yardım” olarak tanımlanır. Sevgilinin yüzü “nasrun mina'llâh” olarak ifade edilmiştir:

İy yüzüñ nasrun mina'llâh iy saçuñ fethun karîb
İy beşer sûretlü Rahmân iy melek-sima habîb (N: G 17/1)
[Ayrıca bkz. (N: G 64/4)]

xiii) Kul hüva'llâhu ehad

“Kul huvallâhu ehad (ehadun).” “De ki: “O, Allah'tır, bir tektir.”³⁷⁶ anlamındadır. Allah'ın varlığını ve birliğini çok kesin bir dille ifade eden söz konusu ayetin “yüz” için kullanılması Hurufilik kaynaklı olmalıdır:

Yüzüñ çün kul hüva'llâhu ehaddür
Hakîkat mu'cizi Hakdan gelensen (N: G 303/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 137/8; T 29)]

Nesîmî, sevgilinin yüzünde söz konusu ayeti göremeyenin günahkâr olacağını iddia ediyor:

Temâşâ-yı cemâlüñ kul hüva'llâh
Yüzüñden kılmayan füccâra beñzer (N: G 120/3)

xiv) Rahmet-i Rabbü'l-meşârik

Sevgilinin yüzü, Rabbü'l-meşârik'in [bkz. Yanak, Hadd, Ârız/Rabbü'l-meşârik] rahmetidir:

Saçuñdur kudret-i Rabbü'l-magârib
Yüzüñdür rahmet-i Rabbü'l-meşârik (A: G 336/10)

---

³⁷⁶ İhlâs/1

xv) Ayetü'l-kürsi

Nesîmî, sevgilinin yüzünü Ayetü'l-kürsi³⁷⁷ olarak ifade ediyor:

Yüzüñdür Âyetü'l-kürsi anuñçün

Kelâmu'llâh muharrem hânesidür (N: G 149/3)

xvi) Sûre-i Yûsuf

Yusuf Suresi, Mekke döneminde inmiştir. 111 âyettir. Bu sûrede Yusuf Peygamber'in hayatta karşılaştığı sıkıntılar ve bunlara sabrederek nasıl başarıya ulaştığı anlatılmakta ve inananlar için faydalı öğütler, önemli mesajlar verilmektedir. Kur'an'da baştan sona kadar yalnız bir konuyu anlatan tek sûre budur. Yusuf Suresi, sevgilinin yüzünden bir ders gibidir:

Sûre-i Yûsuf yüzüñden bir sebak

Gül-cemâlüñ mushafından bir varak (A: G 332/1)

Sevgilinin yüzünü gören Yusuf Suresi'ni unuttur:

Yüzüñ göreñe unudılır Sûre-i Yûsuf

Agzuñı añañ nefesi olur dem-i 'Îsa (A: G 687/3)

³⁷⁷ Bu âyet, Âyetü'l-Kürsî (kürsü âyeti) diye adlandırılır. "Kürsü", Allah'ın kudret ve azameti, O'nun her şeyi kapsayan ilmi demektir. Âyette, Allah Teâlâ kendi zatının çok veciz bir tanımını yapmaktadır. Kitab-ı Mukaddes'te yanlış ve tahrif edilmiş bir biçimde anlatılan Allah, burada nasıl ise öyle tarif edilmektedir. O, yerde, gökte ve ikisi arasında olan her şeyin sahibi ve mâlikidir. Hiç kimse hâkimiyetinde, otoritesinde, mülkünde ve yönetiminde O'na ortak değildir. Hiçbir şey O'na rakip ve eş olamaz. O, mutlak ilim ve irade sahibidir. O'na hiçbir varlık güç yetiremez. O, bütün evrenin sahibi, yöneticisi ve hâkimidir.

"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür." **Bakara/255**

xvii) Ayet-i nûr

Yüzün vasıfları tam olarak bilinmez, bu yönüyle Nur Sûresi'nin [bkz. Alın, Cebîn/Nûr Sûresi] ayetidir. Nûr Sûresi adını 35. ayetinden almakta ve bu ayet "nur ayeti" olarak anılmaktadır:

Yüzüñ evsâfı bilinmez kemâhî
 Meger nûr âyeti-durur bu âyet (A: G 82/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 108/3; 444/2)]

xviii) Sır

Allah, bütün noksanlıklardan münezzehtir. Bu durum, İsra Suresi 1. ayet³⁷⁸te ifade edilmektedir. Bu sır Nesîmî'nin ifadesiyle sevgilinin cemalidir. Bütün noksanlıklardan münezzehe oluş, mutlak olanı düşündürmektedir:

İy cemâlüñ sırr-ı sübhâne'İlezi esrâ imiş
 Abduhû leylen tapuñdur mescid-i aksa imiş (N: G 207/1)

(27) Küntü kenz

Sevgilinin cemali küntü kenz [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Küntü Kenzin Gevheri], yani gizli hazinedir. Bu gizli hazine âşîğın harap gönlünü mamur etmiştir:

Cemalüñ küntü kenzidür ayâ cân
 Menüm göñlüm harâbın kıldı ma'mûr (N: G 65/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 614/4)]

³⁷⁸ "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." **İsrâ**/1.

(28) Cennet**i) Cennet, İrem, Na'îm, Ravza, Firdevs, Behişt, Uçmak, Aden**

Sevgilinin yüzü, bağ-ı iremdir. Âşığın tek istediği bu ireme ermektir:

Hüsn-i cemâlüne şâhâ bâğ-ı irem direm

Ne olsa olsun aña ben hele irem direm (KB: G 774/1)

[Ayrıca bkz. (A: TB V-4/3; G 155/5; 338/1; 413/6), (KB: G 320/1; 453/3; 502/3; 568/2; 630/7; 684/3; 1243/3), (N: G 17/10; 71/4; 94/3; 138/4; 155/5; 183/3; 194/2; 201/7; 201/11; 233/3; 257/2; 296/1; 324/6; 328/4; 329/3; 337/6; 369/4; 403/6; 405/2; 420/1; 431/7; T 26; 27; 139; 144; 201)]

Âşık, sevgilinin yüzünü cennetin hangi katına benzeteceğini bilemez. Sekiz cennet olduğu rivayet edilmektedir. 1. Naim (hoş dirlik). Beyaz gümüştendir. 2. Adn (ikamet ve temekkün). Parlak incidendir; bütün cennetlerin ortasında ve a'lâsıdır. 3. Huld (ebedî kalış). Sarı mercandandır. 4. Firdevs (bahçe). Kızıl altındandır. 5. Me'vâ (Mekân). Yeşil zebercettendir. 6. A'lâ (Yüksek) 7. Dârû's-selâm (Ayıp ve afetten ârî). Kırmızı yakuttan. 8. Ravza (sulu, çayırılı yer, bahçe)³⁷⁹

Bu ne hüsn ü bu ne hatt u bu ne kadd ü ne bâlâdur

Cemâlün ravza mı yâ Rab veyâ firdevs-i a'lâdur (KB: G 30/1)

Âşık, cennette bile sevgilinin yüzünü arar:

Cennet sürûr u nûr-ıla reyhân u rûhdur

İllâ ki rûha orada dîdâr hoş gelür (A: G 256/8)

Eğer cennete âşık onun didarını göremezse, cennet cehenneme döner:

³⁷⁹ Onay, a.g.e., s. 155, 156.

Dîdâr olmaya kişiye ni'met-i Na'îm
 Nâr-ı Cahîm bigi olur mihnet ü vebâl (A: G 386/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 463/3; 584/5)]

Sevgilinin yüzünün aksi nereye erse orası gülşen-i bihişt olur:
 'Aksi yüzüñü itdi yiri gül-şen-i bihişt
 Rûşen budur ki nûr-ı İlâhîdür ol yañah (A: G 115/2)

Âşık, sevgilinin yüzünü gördükten sonra cennete ve ona dair ne varsa
 hiçbirine heves etmez:

Heves eylemeyen yüzüñ görüben
 Bihişt ü hûr u rıdvâna benem ben (A: G 525/8)

Çünkü rıdvan bile, firdevste sevgilinin bir benzerinin olmadığını
 söylemiştir:

Yüzüñi gördi rıdvân didi yohdur
 Gül-i firdevsde bu reng-ile bû (A: G 536/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 537/3; 540/5)]

Sevgilinin yüzü cennetin letafetini utandırmıştır:
 Yüzüñ letâfeti hacil eyledi cenneti
 Lutfuñ halâveti yire sohdi âb-ı Kevseri (A: G 675/4)

Kadı Burhaneddin sevgilinin cennet yüzünün od içinde olduğunu
 söylüyor. Bir sonraki beyitte göz, cehennem oduna benzetilmektedir:

Cennetdür anuñ yüzi velîkin od içinde
 Anı görene tîn ile rümmâna mahal yoh (KB: G 929/5)

Sevgilinin yüzü Aden cenneti, gözü ise cehennemdir:
 Yüzi 'aden uçmağıdur iki kaşıdur terâzû
 Gözidür cehennem odı lebi havz Kevseridür (KB: G 395/4)

Yüz, cennet gülüne benzetilmiştir:

Yüzüñ durur cennet güli boyuñ hakikat servidür

'İşkuñda men bülbül kimi âlemde destân olmışam (N: G 253/2)

ii) Hûrî

Sevgilinin cemali huriye benzer:

Gerçi menden sûretüñ gâ'ibdür iy hûrî-cemâl

Sanma kim gözden cemâlüñ nakşî pinhân oldı gel (N: G 235/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 610/4; T 1442/1), (N: G 71/4; 87/7; 93/5; 295/2; 321/2; 324/6; 337/1; 369/4; 405/2; 413/1; 415/2)]

Sevgilinin cemali, cennetteki huriden daha güzeldir:

Cemâlüñ ta'n ider cennetde hûra

Cihânda her ne var şâh u gedâdur (N: G 112/6)

[Ayrıca bkz. (N: T 193)]

Cennette sevgilinin yüzü olduktan sonra âşık, huriye dönüp bakmaz:

Uçmahda çün yüzüñ ola hûriye ne mecâl

Ol tende ki tapuñ ola her rûha ne mahal (KB: G 8/5)

(29) İbadet ve ibadetle ilgili yerler:

i) Kabe, Kible, Beytû'l-harâm

Sevgilinin yüzü aşığın kiblesidir:

Yüzüñdür kible-i îmân kaşuñla kirpigüñ Kur'ân

Budur şol âb-ı hayvân kim lebüñde Hak nihân itdi (N: G 405/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 220/3; 23/5; 94/1; 107/8; 205/6; 240/6; 383/2; 423/4; 446/2; 693/6; Z 12/6), (KB: G 11/3; 14/4; 70/1; 987/10; 1144/4; 1162/4; 1253/2), (N: G 29/7; 29/8; 34/2; 46/1; 56/1; 73/5; 90/1; 95/3; 125/9; 139/4; 141/6; 176/11; 187/1; 189/3; 207/6; 245/1; 257/5; 264/2; 304/9; 353/2; 375/7; 376/10; 397/5; 412/5; 420/4; 423/2; 426/2; 441/2; 447/20; TB II-5/5; T 76; 140; 143; 152; 202; 204; 231)]

Sevgilinin yüzünü kible olarak görmesi âşığın mezhebinin gereğidir:
 Mezhebüm bu ki işigüñ Ka'be yüzüñ kiblem ola
 Lâ-cerem baş komışam kapuña bu mezheb-içün (A: G 493/6)

Sadece âşık değil, bütün müminler aynı görüştedir:
 Yüzüñi kible düzüpdür mü'minât ü mü'minîn
 Kaşuñi mihrab idipdür 'âbidîn ü 'âbidât (A: G 89/5)

Âşık, sevgilinin yüzünün Kabe'sine secde eder hatta âşık, bu Kabe'nin hacısıdır, safasını da ancak kendisi bilir:

Ka'be yüzüñdür iy sanem yüzüñe secde eylerem
 Hâcısıyam bu Ka'be'nüñ ben bilürem safâsını (N: G 409/8)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 738/3), (N: G 11/8; 342/10)]

Âşık, sevgilinin Kabe yüzü varken, kibleye karşı durup namaz kılmaz:
 Sinüñ yüzüñ olalı baña Ka'be-i niyâz
 Hâşâ ki dahı kibleye itmiş olam namâz (A: G 283/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 412/5)]

Eğer melekler sevgilinin cemalini görmüş olsa, ona secde ederlerdi:
 Kâşuñ mihrâbına secde kılurlar
 Melâyik göricek işbu cemâli (A: G 646/2)

Nesîmî'ye göre sevgilinin Kâbe yüzünde melekler hacı olmuştur:

İy harîmî gözlerüñ yagmâcılar
 Ka'be yüzüñdür melâ'ik hâcılar
 'İşkuña ümmet olandur nâcîler
 İy tudaguñdan hacil halvâcılar (N: T 70)

Yapılan her türlü abes işe âşığın özrü sevgilinin yüzüdür. Şair, kim olsa aynısını yapar, der gibidir:

Yüzüñi görse yiter 'özri vâzıh
 Beni 'işkuñda idene melâmet (A: G 87/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 108/2)]

Henüz Kabe yapılmadan, mihrap gelmeden, ezelde sevgilinin cemali âşığın kiblesi olmuştur:

Kiblem benüm ezelde cemâlüñ degül midir
 Ka'be yapılmadın dahı mihrâb gelmedin (KB: G 1127/7)
 [Ayrıca bkz. (N: G 184/2)]

Âşık, sevgilinin yüzünün kiblesine karşı namaza durmadan ciğer kaniyla gözüne abdest aldırır:

Ciger kaniyile gözüm vuzû kılur ola mı
 Ki yüzi kiblesine karşı bir nemâz gerek (KB: G 551/4)

ii) Hacc-ı ekber

Arefesi cumaya rastlayan kurban bayramına hacc-ı ekber denir.³⁸⁰
 Sevgilinin yüzü, âşık için haccdır:

Saçuñdur zulmet-i yeldâ şeb-i Kadr
 Yüzüñ nev-rûz u 'ıyd ü hacc-ı ekber (N: G 74/2)
 [Ayrıca bkz. (N: T 142)]

³⁸⁰ Pala, a.g.e., s. 180.

iii) Safâ

Sevgilinin eşiği Kible, saçı hacıların ziyaret ettiği yerler, dudağı zemzem, yüzü ise safâdır. Şair, beyitte, “safâ”yı iki anlama gelecek şekilde kullanıyor. Birincisi, Mekke yakınında bir tepenin ismi, ikincisi, keyif, saflık, parlaklık, ruh ve gönül aydınlığı.³⁸¹

Safâ-durur yüzüñ kible işigün

Saçuñ meş'ar lebüñ zemzem olupdur (A: G 273/4)

Sevgilinin güzel yüzünün safasıyla, alem aydınlanır, nurlanır:

Zîbâ yüzüñüñ safâsı-y-ıla

'Âlem kamusı münevver olmış (A: G 305/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 221/2; 389/3; 511/7)]

iv) İhrâm

Sevgilinin yüzü ihrama benzetilmiştir:

Sûret-i Hakdan işâretdür yüzüñ

Ehl-i tevhîde bişâretdür yüzüñ

Hacc u ihrâm u ziyâretdür yüzüñ

Cümle eşyâdan ibâretdür yüzüñ (N: T 142)

v) Mihrâp

Cemal nuru tecelli edince Âşık, sevgilinin yüzünün mihrabına secde eder:

---

³⁸¹ Pala, a.g.e., s. 385, 386.

Cemâlûñ nûrı çün kıla tecellî
 Yüzüñ mihrâbına kılam sücûdı (A: G 697/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 697/7)]

vi) İmâm

Ehl-i imanın imamı, sevgilinin yüzüdür:
 ‘Âşıkuñ Beytû’l-harâmıdur yüzüñ
 ‘Ârifün Dârü’s-selâmıdur yüzüñ
 Ehl-i îmânun imâmıdur yüzüñ
 Dünya vü ‘ukbâ temâmıdur yüzüñ (N: T 140)

(30) Peygamberler, mucizeler:

i) Yusuf

Sevgilinin yüzü Hz. Yusuf’a benzetilmiş. Hz. Yusuf, Hz. Yakub’un oğludur. Hz. Yusuf’un 11 üvey, Bünyamin adında bir de öz kardeşi vardı. Kardeşleri, Hz. Yakub’un, Yusuf’a olan ilgisini çekemiyorlardı. Bir gün onu gezdirme bahanesiyle götürüp bir kuyuya attılar. Yoldan geçen bir kervan Yusuf’u kuyudan çıkardı. Kardeşleri Yusuf’u o kervana kölemizidir, diyerek sattılar. Eve gelip babalarına Yusuf’u bir kurdun yediğini söylediler. Kervan, henüz on yedi yaşında olan Yusuf’u alıp Mısır’a götürdü. Orada, tartılmak suretiyle Mısır azizi Kıtıfır’a, ağırlığınca altın karşılığı satıldı.

Yusuf çok güzeldi. Kendisine önce hikmet ilmi sonra da peygamberlik verilmiştir. Aziz’in karısı Zeliha, Yusuf’a âşık olmuştu. Zeliha, Hz. Yusuf kendisini kabul etmeyince ona iftira atarak 7 sene zindanda kalmasına yol açtı. Zindanda Yusuf’a rüya yorumlama ilmi verildi. Mısır hükümdarının gördüğü bir rüyayı yorumlar. Rüyada, yedi semiz ineği, yedi cılız inek

yemekte; yedi yeşil başak da yedi kuru başak tarafından sarılmaktadır. Yusuf, rüyayı yorumlayarak yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık olacağını söyler. Bu arada Yusuf'un suçsuz olduğu anlaşılır. Hükümdar bu yorum üzerine onu maliye danışmanı yapar. Rüyada olduğu gibi 7 sene bolluk olur, arkasından kıtlık yılları başlar. Yusuf, 7 yıl boyunca biriktirilen zahireyi halka adaletli bir şekilde dağıtmaktadır. Zeliha ise bütün varını yoğunu Yusuf'tan haber getirenlere dağıttığı için fakir düşmüştür.

Kuraklık, Ke'nan diyarında da etkili olmuştur. Zor durumda kalan Yusuf'un kardeşleri, yiyecek istemek üzere Mısır'a gelirler fakat Yusuf'u tanımazlar. Yusuf, kardeşlerini ağırlar, onlara yiyecek verir. Bir dahaki gelişlerinde yanlarında Bünyamin'i de getirmelerini söyler. 11 kardeş ikinci gelişlerinde yanlarında Bünyamin'i de getirirler. Yusuf, Bünyamin'i yanında alıkoyar. Diğer kardeşlerine gömleğini vererek bir dahaki gelişlerinde babalarını da getirmelerini söyler. Bu arada Hz. Yakub'un gözleri evlat hasretiyle ağlamaktan kör olmuştur. Gömleğini gözlerine sürünce gözleri açılır. Oğullarıyla beraber Mısır'a gelir, Yusuf'a kavuşur.

Yusuf, bir gün şehri gezerken yaşlanmış halde Zeliha'ya rastlar. Yusuf, tanıyamasa da Zeliha'nın bir dileğini yerine getirmek üzere söz verir. Zeliha da eski güzelliğine kavuşmak ister. Hz. Yusuf bunun üzerine dua eder ve Zeliha eski güzelliğine kavuşur, Yusuf'un dinini kabul eder. Yusuf ve Zeliha evlenerek mutlu halde yaşarlar.

Yusuf'un güzelliği edebiyatta çok geniş olarak işlenmiştir. Sevgili güzelliğiyle çok zaman Yusuf ile kıyaslanır. Gelenek içerisinde Yusuf, güzellik açısından bir sembol bir üst sınır haline gelmiştir. Bu bakımdan sevgilinin yüzü Yusuf'tur:

Yüzüñ Yûsuf lebüñ i'câz-ı 'Îsî
Hakuñ sun'ında çoh olur 'acâyib (A: G 62/2)
[Ayrıca bkz. (A G 355/5), (N: G 87/7)]

Sevgili, yüz güzelliği ile ikinci bir Yusuf'tur:
Ay u gün secde kıldılar yüzüñe
İy cemâl ile Yûsuf-ı sâñî (N: G 431/13)

Yusuf'un kuyuya düşmesi [bkz. Zenehdân, Enek, Çene Çukuru/Çâh] levh-i mahfuzda sevgilinin yüzünün nakşını görmesine bağlanmıştır:

Levhde çünkü yüzüñ nakşını gördü Yûsuf
Kendüyi çâha düşürdi ol zenah u gabgab-ıçun (A: G 493/2)

Âşık, gözünü Hz. Yakub'a benzetiyor. Sevgilinin yüzü ise, Hz. Yusuf'tur. Hz. Yakub, Yusuf'un hasretiyle ağlamaktan kör olmuştur. Yakub'un gözleri Yusuf'un gömleğini yüzüne sürünce açılır:

Gözüm oldı cemâlûñ-ile pür-nûr
Sanasın Yûsuf'a irişdi Ya'kûb (A: G 51/2)

Şair, sevgilinin yüzünü anlatma noktasında Yusuf'u yeterli bulmayarak, böyle bir benzetmenin ancak sevgilinin yüzünü görmemiş olanlar tarafından yapılabileceğini ifade eder:

Şek degül kim yüzüñi görmemiş anlar ki seni
Hûriye beñzedüben Yûsuf-ı Ken'ân didiler (N: G 87/7)

ii) Şecer

Tecelli ve Mûsâ [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Mûsâ] ile ilişkili olarak yüz şecere benzetilmektedir. Hz. Mûsâ, Mısır'a dönmek üzere ailesi ve iki çocuğuyla yola çıktığında Tûr-ı Sina'ya yaklaştığı zaman şiddetli bir rüzgâr ve yağmurla karşılaştı. Yolunu şaşırdı. Ateş yakmak istediye de çakmağı ateş almadı. O sırada gözüne uzakta bir ateş ilişti. Ateşe yaklaşıncaya onun bir ağaç tepesinde olduğunu gördü. Korkarak geri dönmek istedi. O zaman ağaçtan "Yâ Mûsâ! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!" diye bir nida geldi. Mûsâ secdeye vardı. Bu sırada ikinci bir nida ile "Yâ Mûsâ, ben senin Rabbinim. Nalınlarını çıkar. Sen Tûvâ denilen kutsanmış vadidesin."³⁸² O zaman Mûsâ

³⁸² Tâ Hâ/12

“Yâ Rabbi! Bana Zat’ını göster, sana bakayım” dedi. Allah da “Sen Beni göremezsın.” dedi. “Fakat dağa bak. Eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün.” Allah dağa tecelli etti. Dağ parçalandı. Mûsâ bayılıp düştü. Bu mülâkattan sonra Hz. Mûsâ’ya Kelimullah denildi.³⁸³ Allah’ın tecelli ettiği dağ ise Tûr dağıdır:

Gerçi hidâyet eyledi Mûsîye nâr ilen şecer
 ‘Âşıkâ hâdîdür yüzüñ nûrına ol şecer kimi (N: G 419/6)
 [Ayrıca bkz. (N: G 53/6)]

Dilberin didarına müştak olmayan, “anestü nâran” nârına erişemez. “Bir ateşe yaklaştım” anlamındaki bu cümle Musa Peygamberin Tur dağında yolunu şaşırduğunda, uzaktan gördüğü ve ateş sandığı İlâhî tecelli nurunu anlatır. Bu hâdise Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde³⁸⁴ anılır:

Her kim ki müştâk olmadı şol dil-berüñ dîdârına
 İrişmedi Mûsâ kimi ânestü nâran nârına (N: G 389/1)

iii) Tûr

Yüz tecelli noktası olması sebebiyle Tûr dağına benzetilmiştir:

Sûretüñ Tâ Hâ ile Yâ Sîn imiş
 İki kaşuñ sûre-i tâsîn imiş
 Tûr imiş yüzüñ dişüñ ve’t-tîn imiş
 Hak didi ‘ârif seni ol hüsn imiş (N: T 115)
 [Ayrıca bkz. (N: T 146)]

³⁸³ Pala, a.g.e., s. 335.

³⁸⁴ “Hani bir ateş görmüştü de ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum). Umarım ondan size bir kor ateş getiririm, yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum” demişti.” **Tâ Hâ**/10

“Hani Mûsâ, ailesine, “Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber, yahut ısınasınız diye bir kor ateş getireceğim” demişti.” **Neml**/7

“Mûsâ, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm” dedi.” **Kasas**/29

Ezelde cemalin tecellisi Tur'a düşmüştür:
 Ezelde düşdi cemâlün tecellîsi Tûra
 İ Mûsâ anı maña sor ki nâre yandı şecer (N: G 53/6)

iv) Mi'râc

Nesîmî, sevgilinin yüzünün Miraç olduğunu ifade etmiştir. Şair, Miraç'ta peygamberimizin Allah'la görüştüğünü göz ardı etmemiş olmalıdır.

Miracın sadece ruhen gerçekleştiğini söyleyenler olduğu gibi bedenle birlikte gerçekleştiğini söyleyenler de vardır. Fazlullah'a göre uykuda ve uyanıkken olmak üzere iki çeşit miraç vardır. Uykudaki miraçta Hz. Peygamber enbiya ve evliyayı, Beytül-Mamur'u, göğün kapılarını, Sidretül-Münteha'yı görmüştür. Uyanıkken bedeniyle gerçekleşen miraç ise Beytül-Haram'dan Beytül-Makdis'e olan gidişi (isrâ) ve Sidretül-Münteha'ya ulaşmasıdır. Bu ise Hz. Peygamber'in vücudundaki hatları müşahedesinden kinayedir.³⁸⁵ Hurufilere göre Miraç, Hz. Peygamber'in yüzdeki hatların sırrına ulaşmasından ibarettir.³⁸⁶ Bununla birlikte, Hurufiler, Miraç hadisesi üzerinde fazlaca durmuşlar, Miraç'ın her aşamasını kendi sistemleri içinde ayrıntılı olarak yorumlamışlardır:

Zülfün gicesi Kadr durur al yañaguñ ay
 Mi'râc yüzün sidre boyuñ kaşuñ iki yây (N: G 434/1)

v) Vahiy

Sevgilinin yüzü âşıklara erişen vahiy olarak değerlendirilmiştir:
 Yüzün vahyi bize bürhân irişdi
 Yüzünden te'vîl-i Fûrkân irişdi (N: G 428/1)

³⁸⁵ Usluer, a.g.e., s. 400.

³⁸⁶ Usluer, a.g.e., s. 401.

vi) Mûcize

Sevgilinin cemali mucizedir:

Mu'ciz cemâlüñ iy cân her kim getürmez îmân

Bî-şek degüldür insân ol dîv-i Hayberîdür (N: G 114/5)

4. Diğer

a. Nevrûz, ıyd

Sevgilinin yüzü nevruzdur:

Yüzüñ-durur var-ısa halka 'îd-ile nev-ruz

Ki kamu gussadan irer seni sevene necât (A: G 72/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 126/1; 144/6; 223/1; 343/4; 657/1; 665/5; 719/3), (N: G 74/2; 205/11; 318/11)]

Nevruzun şükrünün edilmesi gerekir:

Yüzi nev-rûzumuz şükrin idemedük zi noksânî

Saçı gicemüzüñ kadrin bilimedük zi nâdânî (A: G 621/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 226/2; 251/2)]

ıyd-ı ekber, arefesi Cuma' ya rastlayan Kurban Bayramı'na denir.³⁸⁷

Sevgilinin yüzü ıyd-ı ekberdir. Bu bayramda âşık, kendisini kurban etmeye hazırdır:

Bu gün çün 'ıyd-ı ekberdür cemâlüñ

Nesîmînüñ cânı kurbânımızdur (N: G 123/7)

[Ayrıca bkz. (N: G 280/2; 282/4; 304/9)]

³⁸⁷ Pala, a.g.e., s. 223.

b. Ömür subhu

Şair, sevgilinin yüzü için ömrünün sabahı deyimini kullanıyor:
 'Ömrümüñ subhı yüzüñdür bahtımuñ şâmı saçuñ
 Gitme iy dil-ber gözümden subhumı şâm eyleme (N: G 373/3)

c. Attar kulübesi

Sevgilinin saçı, sünbül; hat, anber; yüzü güldür. Bu yönüyle, sevgilinin cemali, içinde çeşitli çeşit kokular bulunan bir attar kulübesi gibidir:

Dünyâda er varlığı dildâr imiş
 'Ayş u işret revnakı dîdâr imiş
 Yüzi gül sünbül saçı 'anber hatı
 Pes cemâli külbe-i 'attâr imiş KB (T 1410/1)

d. Ömür

Âşık, sevgilinin durmasını ve böylelikle onun yüzünü seyretmeyi istemektedir. Oysa, sevgilinin yüzü ömür gibidir, durmaz geçer:

İtme şitâb kim yüzüñi göreyin didüm
 Dir bilmedüñ mi 'ömri ki turmaz şitâb ider (A: G 266/5)

e. Tuzak

Sevgilinin yüzü tuzaktır. Âşıkların bu tuzağa düşmeleri için bir dane gereklidir:

Komadı hâlî vü düzdi yüzine hâlin
 Düşmege şol tuzağına dâne gerekdür (KB: G 71/4)

f. Dermân, şifâ

Sevgilinin didârı, hasta canlara dermandır:

Fürkatüñden yandı bağrum yüregüm kan oldu gel

Gel ki didâruñ bu sayru câna dermân oldu gel (N: G 236/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 262/1), (N: G 425/1)]

g. Hüsn-i matla'

Sevgilinin cemali, hüsn-i matla olarak ifade edilmiştir. Gazelde matla' beytinden sonra gelen beyte bu ad verilir. Hüsn-i matla'nın, matla'ın anlamını kuvvetlendirmesi ve ahenk bakımından da onu desteklemesi gerekmektedir.³⁸⁸

Matla'-ı hüsn-i cemâlüñ hüsn-i matla'dur begüm

Gîsûlaruñ turreleri hüsn-i makta'dur begüm (KB: G 1275/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 7/1)]

h. Kâfiye

Şair, halkın diliyle hangi şiiri söylerse söylesin, sevgilinin cemali o şiirin kafiyesidir:

Avâlimüñ diliyle ne şi'r dirse dilüm

Cemâli sevdüğümüñ âhırında kâfiyedür (KB: G 1252/5)

³⁸⁸ Mermer, Koç Keskin, a.g.e., s. 42.

i. Sultân

Sevgilinin yüzü sultandır. Kaş, bu sultânın hacibi yani günümüzün özel kalemi; göz, emniyet memuru; saç ise veziridir:

Kaşı hâcib gözi şâhne hüsniñ

Yüzi sultân gîsûlarıdur vezîr (KB: G 367/6)

[Ayrıca bkz. (KB: G 371/3; 1209/4)]

Yüz sultanı can mülkünü hatt ve hâl ile tutmuştur:

Cân mülkini dutalı yüzüñ hatt u hâl-ile

Aldı göñül vilâyetini gamzeñ âl-ile (A: G 567/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 745/4)]

j. Han

Sevgilinin yüzü, han; kirpiği, çavuş; kaşı, hacibdir:

İy gözi karahçı lebi sâkî beni mey-nûş

Viy kaşları hâcib yüzi han kirpügi çavuş (KB: G 729/1)

k. Nakış

Sevgilinin yüzü nakış olarak anlatılmaktadır. Bu yönüyle yüzün bir sanat eseri olduğu vurgulanmaktadır. Nakş-ı bend-i ezel sevgilinin yüzünün nakşından daha güzelini yazmamıştır:

Yürideli kalemi levha nakş-ı bend-i ezel

Yüzüñ bigi itmedi bir nakş itmeye tasvîr (A: G 173/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 147/2; 148/8; 198/7; 229/3; 252/1; 402/1; 516/1; 556/4; 648/8), (KB: G 22/2), (N: G 390/5)]

Sevgili, İlahî bir sanat eseridir, bu bakımdan onun yüzünün nakşı huri ve melekde bile yoktur:

Sensin kemâl-i sun'-ı İlahî ki görmedi
Hûr u melekde kimse yüzüñ nakşına misâl (A: G 404/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 547/3)]

I. Rûh

Sevgilinin yüzünün ümidi âşık için ruhtur:
Yüzüñ ümîdi rûh u saçuñ bendi havf-ı dil
Böyle olur nirede ki va'dü va'îd ola (A: G 27/6)

m. Leyla

Sevgilinin yüzü "leylî"dir [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Leyla]. Burada, "leylî"nin renk çağrışımları düşünülmemiş, Mecnûn'la ilgisi üzerinde durulmuştur:

Yek-şenbe günü Mecnûn olup daglara düşdüm
Leylî yüzün ohşadum anuñ mâh-ı tâbâna (N: G 359/2)
[Ayrıca bkz. (N: TB II-6/3)]

Âşık, sevdiğinin cemalini görünce, Mecnûn'a Leylâ [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Leyla] görünmüş gibi olur:

'Âşık nazarıdur ki görür dost cemâlin
Mecnûn'a görünür nicedür sûret-i Leyla (A: G 629/4)

Şairin aşkını gören Mecnûn'u artık anmaz olur, sevgilinin cemalinin güzelliğini gören Leylâ'yı [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Leyla] terk eder:

'İşkümü gören ańmaya Mecnûn'ı dahı hıç
Hüsnüñi gören terk ide Leylî'si cemâlin (KB: G 1107/4)

n. Hayret, mest, vâlih, hayrân

Sevgilinin yüzü karşısında âşık hayrete düşer:

Yüzüñ hayret saçuñdur dâm-ı mihnet
Havâdis-zâydur bu rûz-ıla şeb (A: G 44/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 112/2; 680/3)]

Pek çok kişi, sevgilinin yüzüne hayrandır:

Çohlar oldı yüzüñe vâlih ü hayrân arada
Zülfüñe kimse benüm bigi perîşân ola mı (A: G 676/15)
[Ayrıca bkz. (A: G 64/4; 258/2; 308/2; 336/1; 437; 516/5; 717/1)]

Âşık, sevgilinin yüzüne ezelden beri mest ve hayrandır:

Hüsn-i cemâlüñ nakşini gördü ezelde gözlerüm
Bu nakşa hayrân olmuşam ben mest ü hayrân gelmişem (N: G 255/9)

Sevgilinin yüzüne melekler ve huriler hayrandır. Sevgilinin yüzünün benzeri olamaz:

Hayran-durur yüzüñe senüñ hûr-ıla melek
Üşbu cemâle dahı 'aceb kim misâl ola (A: G 38/2)

Sevgilinin yüzüne hayran olanın gündüzü nevrüz ve bayramdır:

Yüzüñe hayrân kalanuñ gündüzi nevrûz u 'îd
Saçuña vâlih olanuñ gicesi Kadr ü Berât (A: G 89/3)

o. Çâşt-ı Sultânî

Çâşt, “kuşluk vakti, kuşluk yemeği³⁸⁹” olarak tanımlanıyor. Cemal, çâşta benzetilmiştir:

Eyâ Şîrîn ne Hüsrev’sin ki şîrîn cân sana şeydâ

Cemâlûñ çâşt-ı sultânî uzun saçuß şeb-i yeldâ KB (G 773/1)

5. Yüzün rengi:

Yüz, kimi zaman ak, kimi zaman kırmızı, kimi zaman sarı olarak anlatılmıştır. Sevgilinin yüzü aktır:

Yüzüñe vâlih ü zülfüñe fitneyem zîrâ

Ne kim yazıldı-sa başa ag u kara gelür (A: G 197/6)

Sevgilinin yüzü rengini Sıbgatullah’tan almıştır:

Sıbgatu’llah’dan yüzüñ ol rengi buldı kim anı

Görüben cân rengi budur didiler sabbâglar (A: G 225/6)

Sevgilinin yüzünden bir nefes ayrı kalan deniz olsa bile damla gibi kalır, dağ olsa saman çöpü gibi kalır:

Senden yüzüñ gören ki düşe bir nefes cüdâ

Bahr-ısa katre kala vü kûh-ısa ola kah (A: G 583/6)

Sevgilinin yüzü akılla idrak edilemez:

Çünkü mâhiyyetini ‘akl bilemez yüzüñüñ

Anı ne hadd ü ne resm-ile idem ben ta’rîf (A: G 327/5)

[Ayrıca bkz. (A: G 197/7; 332/5; 333/7; 366/1; 505/2; 508/3; 646/4)]

³⁸⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 153.

Sevgilinin yüzü herkes tarafından görülemez. Onu görmek için sâhib-nazar olmak gerekir:

Gözlerüm arzusu yüzüñdür ki itdi Hak
Sâhib-nazar olana anı matla'-ı südur (A: G 195/5)

Sâhib-nazar olan her nereye baksa sevgilinin cemalini görür, başkasına bakma ihtiyacı duymaz:

Her n'ireye ki bahdı cemâlûñi gördi bes
Merdümlük itdi kılmadı gayre nazar gözüm (A: G 425/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 295/5)]

Türlü türlü görünen aslında birdir:
Bir-durur bir gerçi dürlü dürlü görünür bu yüz
Key gözet göstermesün ol saña dahı dürlü yüz (A: G 278/1)

Sevgilinin cemali nereye erse orayı al eder:
'Aksi cemâlûñüñ n'ireye irse al ider
Cânlar alur ol ala gözün çünki âl ider (A: G 204/1)

Şakayığın yanağına kırmızı rengi veren de sevgilinin yüzüdür:
Yüzün renginden itmişdür şakâyık yañagın gül-gün
Saçuñ müşginden olmuşdur benefşe 'anberîn-gîsû (A: G 542/4)

Ahmedî sevgilinin yüzünden bahsedecek olursa, sözleri, lâ-büd hûb u rengin olur:

Yüzünñ vasfını eydür Ahmedî
Sözi lâ-büd hûb u rengîndür kamu (A: G 535/8)
[Ayrıca bkz. (A: G 335/3; 508/6; 533/7; 544/7; 606/8; 655/10; 705/7; 721/7; 731/2; 731/7)]

Şair, sevgilinin yüzünü anlatmaya kalksa söz bitip tükenmez:

Yüzüñüñ vasfı dükenmez söylenüp
 Vech-i nâzükde çoh olur güft ü gû (A: G 539/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 540/1)]

Selmân-ı Sâvecî lakabıyla meşhur Hoca Cemaleddin b. Hoca Alaaddin İranlı şairlerdendir. Şeyh Hasan'ın oğlu Üveys'in türbesine memur edilmişti. İhtiyarlığında kör olmuş, Sultan Üveys kendisine maaş bağlamış, inzivada ibadetle meşgulken 769'da vefat etmiştir. Cemşid ü Hurşîd ve Firak-nâme isimli eserleri bulunmaktadır.³⁹⁰ Söz sevgilinin yüzünden açılırsa, Ahmedî, Selman'ı bile mat eder:

Vasfın cemâlüñüñ ideli nakş Ahmedî
 Selmânı mât eyledi sözde kemâlile (A: G 567/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 605/7)]

Çünkü, onun cemali ebebî müzeyyen kılınmaktadır:
 Anuñ cemâlî müzeyyen idüp-durur ebedî
 Anuñ kemâlî müretteb kılup-durur ezel (A: G 624/2)

Sevgili yüzünden nikabını götürürse İblis ve putlar bile secde eder:
 Eger getürse cemâlüñ nikâbı yüzünden
 Sücûd idüp saña yüzi üstine düşe İblîs (A: G 290/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 11/9; 440/3)]

Sevgilinin yüzü nice şahı piyadeye çevirmiştir. Şah, satranç oyununda taşların en önemlisidir.³⁹¹ Sadece şah, mat edilir. Mat kuralı diğer taşlar için geçerli değildir. Bu oyunda şahın değeri piyade ile bir değildir. Aynı zamanda satranç tahtasında dizilişi açısından da piyon (piyâde, beydak), şahın yanında bulunamaz. Piyon, her şey (bütün diğer taşlar) olabilir, ama yalnızca şah olamaz.³⁹²

³⁹⁰ Onay, a.g.e., s. 431.

³⁹¹ Arslan, a.g.m., s. 12.

³⁹² Arslan, a.g.m., s. 12.

Gösderdi yüzün kıldı niçe şâhı piyâde
Ger kılmasa oynayımaya oynını Leclâc (KB: G 342/3)

Sevgili cemal yönünden zengin, âşık ise sabır yönünden yoksuldur:
Cemâle bay sen ü ben yohsulam şehâ sabra
Çü çâre bulmadı bu derde yohsul u bay içür (KB: G 879/4)

Ahmedî, sevgilinin yüzünün sıfatını yazar, böylelikle güzel bir divan oluşturur:

Bu resme ki Ahmedî yazar yüzüñ vasfını dîvâne
Gerek nakş ögrene Mânî bu dîvân-ıla defterden (A: G 486/6)
[Ayrıca bkz. (A: G 291/4; 432/7)]

Sevgilinin yüzü, benzersiz ve paha biçilmezdir:
Hüsnüñ tebâreke'llâh envâr-ı lem-yezeldür
Yüzüñ cemâl içinde bî-misl ü bî-bedeldür (N: G 146/1)
[Ayrıca bkz. (N: G 130/4)]

Cemal, zail olmaz, daimidir:
Gözlerüñ sihr-i mübîndür iy cemâlüñ lem-yezeli
Lâ-yezâli nûr anuñdur cânım anuñ pâresi (N: G 439/6)
[Ayrıca bkz. (N: T 153)]

Sevgilinin yüzünü görmek isteyen âşığın aldığı cevap A'râf Suresi 143. ayette geçen "len terânî"³⁹³ ifadesi yani "beni asla göremezsiniz"dir:

Niçe kim göreyim direm yüzini
Cevâbı bu olur kim "len terânî"(A: G 674/2)

³⁹³ "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince³⁹³ onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi." **A'râf/143.**

Bir güzellik unsuru olarak yüz:

Sevgili, Divan Şiirinin en temel ögesi olmasına rağmen, onun i hali hakkında bilgi sahibi değiliz. Sevgilinin ne dŕndĖ, nelerden hoŖlandığı, hangi kiŖilik özelliklerine sahip olduğu bizce çoğu zaman meçhuldür. Sevgilinin i halinin anlatıldığı çok az beyitte sevgili acımasız, zalim, taŖ kalplidir, âŖığa cefa etmekten zevk alır, onu umursamaz, onu sürüm sürüm srndrr.

Sevgilinin özünden çok fazla haberdar olunmamasını âŖığın sürekli temaŖa pozisyonunda kalmasına bağlayabiliriz, nitekim günlük hayatta uzaktan uzağa insanların ruh hallerini kavramak ve yorumlamak mümkün değildir. Şairin de sevgilinin i dünyasını algılayabilmesi için onunla sohbet etmesi, belli bir zaman geçirmesi, hem-dem olması gerekecektir. Şairi, böyle bir çaba içerisinde görmeyiz.

Şair, bulunduğu noktadan sevgiliyi seyretmekle yetinir. Yüz bu noktada diğer güzellik unsurlarından ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Yüz, pek çok güzellik unsurunun bir arada bulunduğu bir bütünlük, âŖığın güzel ve güzellik algısının ise merkezidir.

Yüzün güzelliği anlatılırken diğer güzellik unsurlarında olduğu gibi sıklıkta tabiata baŖvurulur. Bu noktada gl, gülzâr, bağ, lale, berk-i semen, erguvan, bahar çiçeği ve nesrinin yüzle birlikte kullanıldığını görürüz. Bu ieklerde kırmızı, açık pembe ve beyaz renkler hâkimdir. Bunun yanında gln kullanım sıklığı dikkat çekmektedir. Yüzün güle benzetilmesi Türk edebiyatına ait bir ayrıcalık değildir, dünya edebiyatlarında da aynı benzetmeye sıklıkla rastlanmaktadır. Bu noktada sanatkârın tabiatla ilgisi yani onun tabiata yaklaŖımı, tabiatı algılayıŖı ve bu algıları esere yansıtması son olarak da okuyucu faktörü ön plana çıkmaktadır.

Gl gerek renk, gerek Ŗekil, gerekse koku bakımından diğer çiçeklerden farklıdır. Zihnindeki Ŗekle dıŖ dünyada bir karŖılıklı arayan Ŗair, mutlaka bir iek seecekse bu iek önce güldür, gl olmalıdır. Buna gl

çevresinde oluşmuş olan kültürel birikimleri, yaşantıları katarsak gülün yüz ile birlikte kullanılması kaçınılmaz olur. Yine tabiatla ilgili olarak dürr-i meknun, yakut, cevher yüzle ilişkilendirilir.

Yüz, parlaktır, bu bakımdan sıkça ışık ve ışığı çağrıştıran kelimelerle birlikte kullanılır. Rûşen, şavk, gurre, tâb ve nur yüzün parlaklığını ifade eden kelimeler olarak karşımıza çıkar. Bu kullanımlar arasında ise “nur” ayrı bir yere sahiptir. Diğer kelimelerin aksine nur, şairler tarafından sadece aydınlık ve parlaklık ifadesi olarak kullanılmaz, ilahî çağrılara temel oluşturur. Bu nur; tecelli nuru, rahmet nuru, Allah’ın nurunun bir parçasıdır. Bu nura melekler ve huriler bile hayrandır. Yüzün nuru güneşi utandırıp batırırken, gökyüzündeki yıldızları yakar.

Yüz, kırmızı rengi dolayısıyla ateşle ilişkilendirilmektedir. Yüz, ateş olmasının yanında çerağ ve mısbahtır. Ateşle ilgili bu kavramlar “utangaçlık”la birleştirilerek kırmızı renk ön plana çıkarılır. Yüz şule olunca âşığın canı pervane olur, mısbah olunca ise yıldızları tutuşturur.

Astronomi, eşi benzeri olmayan hiç kimseye ve hiçbir şeye benzemeyen yüzün ifadesinde şaire önemli bir yardımcıdır. Bu noktada bedir, hilal, güneş, gündüz, sabah, yıldız, Zühre ve dünya söz konusu edilir. Yüz, kimi zaman bedre ve güneşe benzetilse de çoğu zaman bunlardan üstündür, hatta ay ve güneş ışığını sevgiliden alır, sevgili yüzünü gösterince birisi muhak evresine girer diğeri batar.

Yüz, güzellik ülkesinin sultanı ve hanıdır. Bunun yanında yüz, şehre, Rum ülkesine ve Bağdat’a benzetilir. Yüzün Rum’a benzetilişiyile onun beyazlığına vurgu yapılmakta, Bağdat’a benzetilirken renk kaygısı bulunmamaktadır. Mekan olarak yüzün gönüllerin sürüklendiği bir ağıla benzetilmesi Kadı Burhaneddin’e özgü bir kullanımdır.

Yüz, âşığın ruhu, canının sureti, derdinin şifası ve ömrüdür. Yüz, âşık için bahardır, mevsim hazan olsa bile âşık sevgilinin yüzü ile baharı yaşar. O, belirince bayram olur, bayram olarak da bahar bayramı olması sebebiyle nevrüz tercih edilir.

Renk ve kokusu ile kâfura benzetilen yüzün aksi âşığın gözyaşları içerisinde bir su kuşuna benzerken sümbül saç, anber hat, ile birlikte gül yüz,

attar dükkanıdır. Yüz, aynı zamanda cihannüma bir aynadır. Her bakımdan şairi hayrete düşürür.

Yüz, âşık için lutf-ı İlahidir, burada Cenab-ı Hakk'a dair, nişanlar, deliller bulunur. Bu bakımdan o, Mevla'nın yeri göğü ihya eden eseridir, önemli sırları saklar, bunlardan birisi de "küntü kenz" sırrıdır.

Sevgilinin yüzü güzelliği ile Leyla'yı hatırlatır. Leyla, renk çağrışımları dikkate alınmaksızın yüzle kıyaslanır. Sevgilinin güzelliği ile anılan bir diğer şahıs: Yusuf'tur. Yüz, Yusuf olunca, âşık Yakub olur [bkz. (A: G 51/2)]. Fakat şairler yüzü anlatırken Yusuf'u yeterli görmezler. Güya Yusuf'un kuyuya düşmesinin sebebi, levh-i mahfuzda sevgilinin yüzünü görmesidir. [bkz. (A: G 493/2)]. Şair, sevgilinin yüzünü anlatma noktasında Yusuf'a benzetmenin ancak onu görmemiş olanlar tarafından yapılabileceğini ifade eder. [bkz. (N: G 87/7)] Yusuf söz konusu edilince Ahmedî, Yusuf Suresi'ne de değinir.

Sevgilinin yüzünün sureye ve ayete benzetildiğini, Nesîmî tarafından sıkça mushafa benzetildiğini görürüz. Yüz bahsinde Şems, Ve'd-duha, Rahman, Na'ziât, Nur, Vel-Fecr, Taha, Fatiha, Yasin surelerinden bahsedilir. "İnna Fetehna" "Nasrun minallah" "kul hüva'llâhu ehad" ifadelerine ve "Ayetü'l-kürsi"ye atıflar yapılır.

Sevgilinin yüzünü anlatmakta reel hayatın sınırlılıklarından uzaklaşan şairler onu cennete, cennet gülüne benzetirler. Bu noktada huri ve melekler bu güzelliğe hayrandır.

Yüz, âşığın kiblesi, mihrabı ve imanıdır, âşık ona karşı secde eder. Yüz Hasan'dır. Hasan güzel anlamının yanında Hz. Hasan olarak da anılır. Öte yandan sevgilinin yüzü büt ve büthane olarak da anlatılır.

Yüz, âşıkları yakalamak üzere tuzaktır. Bu tuzak, ben danesi ile âşığı tuzağına düşürür. Pek çok bakımdan olağanüstü olan sevgilin yüzü âşık için mucizedir.

6. Sûret:

a. Renk ve parlaklık itibariyle sûret:

(1) Bedr, kamer, ay, mâh

Sevgili, kamer suretlidir:

Yüzüñi nikâb içinde yaşur iy kamer sûretlü

Ki ruhuñ kıyâmet eyler bu âhır zemân içinde (N: G 358/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 47/1; 89/11; 315/10)]

Sevgilinin suretinin karşısında ay, kendisini hor görür:

Gündüz çü gördi yüzüñi düşdi zevâle gün

Gice çü bahdı sûretüñe taña kaldı mâh (A: G 583/2)

Ay ve gün, surete secde eder:

Ay ile gün sücûd ider sûret-i dil-âberâyine

Ay ile gün nedür kim ol düşmeye hâk-i pâyine (N: G 395/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 364/9)]

(2) Güneş

Sevgili âdem olsa da onun sûreti güneştir:

Kul hüva'llâhu ehad kıldı visâlüñ vasfını

İy güneş sûretlü âdem derdimüñ kıl çâresi (N: G 439/2)

[Ayrıca bkz. (N: T 36)]

Sevgilinin sûretini örtmesi, halktan güneşi gizlemek olur:

Neyçün örtersin nikâb-ıla bu zîbâ sûreti

Halkdan günü nihân itmek dilersin itmegil (A: G 388/6)

Ay ve güneşin, sevgilinin suretine benzemesi mümkün değildir:

Eger ay u eger gün sûret-ile

Saňa olmadı olmaz kimse beñdeş (A: G 309/3)

Sevgilinin suretini tam olarak kimse bilmez, yıldızlar ve güneş ışığını ondan alır:

Mâhıyyetini sûretinüñ kim bile kim gün

Nûr andan alır şöyle ki günden bu kevâkib (A: G 57/3)

(3) Şu'le

Sevgilinin suretinin şulesi, tecelli nurudur:

Sûretüñ şu'lesine nûr-ı tecellâ didiler

Görmeyen şol sûretüñ nûrını a'mâ didiler (N: G 154/1)

(4) Dür-dâne

Suret, inci tanesine benzetilir:

Şem'ına güneş yüzüñ pervânedür

Cân sadefdür sûretüñ dür-dânedür

Nukl u mey la'lüñ gözüñ peymânedür

Mest-i 'ıškuñ mescid ü mey-hânedür (N: T 83)

[Ayrıca bkz. (N: G 423/3)]

b. Şekil itibariyle sûret:

(1) Mushaf, Fûrkan, Kur'an

Sevgilinin sureti mushaftır:

Sûretüñ Mushâfdur iy dil-ber yüzüñ bedr-i münîr

Tal'atuñ şems-i duhâdur mâh-ı tâbân buldum uş (N: G 212/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 90/1; 123/1; 141/4; T 35; 105; 188/3; 232; 298)]

(2) Levh

Suretin levhında Hak görünmektedir:

Sûretüñ levhında Hak kıldı zuhûr

Zülf ü ruh-sâruñdadur haşr ü nüşûr

İy yañaguñ âyet-i "Allâhu nûr"

İy boyuñ Tûbâ ruhuñ cennât u hûr (N: T 90)

Suretin levhındaki hafleri bilmeyenin kıldığı namazla, tuttuğu orucun bir kıymeti yoktur:

Sûretüñ levhında yazılmış hurûfu bilmeyen

Bilmedi savm ü salâtüñ sağışın yevmü'l-hisâb (N: G 13/7)

Nesîmî, kitabın Cebrail tarafından suretin levhından indirildiğini söyler:

Sûretüñ levhından indürdi kitâbı Cebrâ'il

İy cemâlüñ Hak kitâbı innehû şey'ün acîb (N: G 17/5)

[Ayrıca bkz. (N: G 51/7; 162 /5; 201/8)]

(3) Âyine

Suretin aynasında nakış görülür, bu nakşı görmeyenin gönlü paslıdır:

Âyinesinde sûretüñ nakşını görmeyen 'ıyân

Âyineden gidermemiş ol kara günlü pasını (N: G 409/9)

c. Fonksiyon itibariyle sûret:

(1) Vahiy

Sevgilinin sureti, mutlak bir vahiydir:

Sûretüñ eşkâlini sordum emîn-i hazrete

Vahy-i mutlakdur ki gelmiş Hakdan uş bürhân didi (N: G 401/2)

(2) Ayet

Lat, Menat ve Uzza İslamiyet'ten önce Arapların ilah olarak saydıkları üç puttur. Kur'ân-ı Kerîm'de bu putların ismi geçmektedir. "Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?"³⁹⁴ Bu putlar bile sevgilinin sureti karşısında secde ederler:

Görürse Lât u Menât âyetini sûretiñüñ

Sücûd idüp diyeler kim zi-ahsenü'l-âyât (A: G 80/4)

(3) Şems-i Duhâ

Sevgilinin sureti kuşluk güneşidir. Şair aynı zamanda Şems Suresi'ne [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Şems Sûresi] de atıfta bulunuyor:

İy sûretüñ şems-i duhâ zülfüñ delil ü reh-nümâ

Kaşuñ nişânıdur vefâ iy Türk-i mâ-zâga'l-basar (N: G 150/3)

(4) Ahsen-i Takvim

---

³⁹⁴ Necm/19-20.

Ahsen-i takvim, en güzel şekil, Allah'ın en mükemmel mazharı, halifesi, ergin ve olgun insan demektir. İnsan, benlik ve ruh bakımından varlıkların en mükemmelidir.³⁹⁵ Suret, ahsen-i takvimdir:

Sûretüñ ahseni takvîm ü yüzüñ kible imiş
Ne ki Hak didi aña men iki çendân dimişem (N: G 257/5)

(5) Tâ Hâ ile Yâsîn

Nesîmî, sureti, Tâ Hâ [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Tâ Hâ] ve Yâsin [bkz. Kaş/Satr-ı Yâsîn] ile ilişkilendiriliyor:

Sûretüñ Tâ Hâ ile Yâ Sîn imiş
İki kaşuñ sûre-i tâsîn imiş
Tûr imiş yüzüñ dişüñ ve't-tîn imiş
Hak didi 'ârif seni ol hüsn imiş (N: T 115)

(6) Ve'd-Duhâ

Sevgilinin sureti Ve'd-duhâ'dır [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Ve'd-duhâ]:

Her dilde sagışum sûretüñ Ve'd-duhâsıdur
Ve'l-leyl ohıram gice zülf-i siyâhını (N: G 437/5)

(7) Kul Allahu's-samed

Sevgilinin sureti İhlas suresinin ilk ayeti [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre /Kul hüva'llâhu] ile ilişkilendiriliyor:

İy cemâlüñ Kul hüva'llâhu ehad
Sûretüñ nakşidür Allâhu's-samed

³⁹⁵ Uludağ, a.g.e., s. 33.

Bir ucı zülfüñ ezel biri ebed
Hüsnüñe şeytân imiş men lâ-seced (N: T 29)

(8) Bismillahirmanirrahim

Sevgilinin sureti besmeledir:
Sûretüñdür bi'smi'llâhi'r-rahim
Sûretüñdür mazhar-ı zât-ı kadîm
Âyetü'llâh çünkü senden oldı fâş
Hem lebüñden 'ilm ü hikmet müstâkim (N: T 235)
[Ayrıca bkz. (N: G 278/1)]

(9) Kible

Sevgilinin sureti, âşığın kiblesidir:
Kiblemüzdür sûretüñ lehu'l-hamd iy nigâr
Tâ-ebed "iyyâke na'büd min cemâlik nesta'in" (N: G 332/9)
[Ayrıca bkz. (N: G 420/4)]

(10) Nakış

Suretin nakşına bakıp nakkaşı göremeyenin başı gözsüz yaratılmış demektir:

Sûretüñ nakşında her kim görmedi nakkâşını
Vâhib-i sûret anuñ gözsüz yâratmış başını (N: G 442/1)
[Ayrıca bkz. (N: G 95/6; 125/6; 350/1; T 66; 208)]

Sanem, suretinin nakşını Çin ve Hitâ [bkz. Öz/Hoten]'ya gönderse
puta tapanlar hatasını anlarlar:

Çîn ü Hitâyâ sûretüñ nakşını gönder iy sanem
Tâ büt-i Çîne tapanuñ gösteresen hatâsını (N: G 409/13)

Sevgilinin suretinin nakşını akıl ve fehm, vehmedemez. Sevgilinin
suretini laf ve sözle şerh etmek imkansızdır:

Vehm idemez sûretüñ nakşını 'akl u fehmler
Şerh idemez sîretüñ lütfını kıl u kâllar (A: G 244/4)

Suretin nakşıyla, can, dinlenir; huzur bulur:
Turreşi yaruñ gönüller dâmıdur
Sûretinüñ nakşı cân ârâmıdur (A: G 270/1)

Sevgilinin suretini tasavvur etmek, aklın sınırlarını aşar. Onun suretine
benzer bir nakş yoktur:

'Akla olmadı musavver saña beñzer hîç nakş
Yazalıdan ol Musavvir nakş-ı insân sûretin (A: G 498/2)

Sevgilinin suretine benzer bir suret cennette bile yoktur
Ne hod cennetde var bu nakşa sûret
Ne hod tubî'de var bu resme bâlâ (A: G 10/3)

(11) Savm ü salatın leyli

Sevgilinin sureti, oruç ve namazın gecesidir. Gerek Nesîmî'nin
gerekse incelediğimiz diğer şairlerin divanlarını dikkate aldığımızda gece ile
suret arasında renk ilişkisi kurmak mümkün değildir. Şairin, böyle bir
benzetmeyle, gecelerin bereketine, faziletine atıfta bulunduğunu sanıyoruz:

Saçlaruñ Kadr ü Berâtuñ leylidür
'Âşıkuñ Mecnûn ü hüsnüñ Leyli'dür

Hem-demüñ dâ'im hayâlüñ haylidür
Sûretüñ savm ü salâtüñ leylîdur (N: T 67)

(12) Genc-i Hâfi

Suret, gizli hazinedir:
Sûretüñ genc-i hafîdür gösterürsen gözgüde
'Âlem-i gaybı 'ıyân itmek dilersen etmegil (N: G 228/6)

(13) Cennet

Sevgilinin sureti cennettir:
Sûretüñ cennet lebüñ Kevser yüzüñ nûr-ı dühân
Her kim içdi şol şerâbı oldı hayy-i câvidân (N: G 309/2)
[Ayrıca bkz. (N: G 3/6; 276/1; 344/3; 455/3)]

(14) Melek

Sevgili melek suretlidir:
Mîm melek sûretlü dil-bersen ayâ bedr-i münîr
Hüsn-i Yûsuf'san tecellî eyledi nûr-ı Hudâ (N: G 4/24)
[Ayrıca bkz. (N: G 7/4; 9/3; 121/1; 355/2; 451/1)]

(15) Hûrî

Sevgilinin sureti huridir:
Kâmeti serv ü lebi şeker sözi âb-ı hayât
Sûreti hûr u yüzi gör kim ne hoş manzûrdur (N: G 163/7)

[Ayrıca bkz. (N: G 332/8)]

Suretin manası, cennet ve huridir:
 Mâhumuñ yüzinden oldı perde dūr
 Geldi Hakdan âyet-i “Allâhu hūr”
 İy hat u hâlin tecellî yüzi nūr
 Sûretin ma'nîsidür cennât u hūr (N: T 89)

(16) Nev-bahâr

Sevgilinin sureti ilkbahardır; bu ilkbahar, hazanda bile hoştur:
 Zî hoş ki bu mevsüm-i hazânda
 Ol sûret-i nev-bahârı gördüm (A: G 422/4)

(17) Âem-i cân nüshası

Kadı Burhaneddin, suret için “âlem-i cân nüshası” terkiğini kullanıyor:
 Sûret-i zîbân i sanem ‘âlem-i cân nüshasıdur
 Deste durur gül yüzüñe niçe ki gül destesidür (KB: G 725/1)

(18) Ra'nâ

Sevgilinin sureti ranâdır:
 Yañaguñ u dudaguñ u tenüñle sûretüñ olmuş
 Biri rengîn biri şîrîn biri nâzük biri ra'nâ (A: G 8/3)

Herkes hakkında bir şeyler söylese de suretin, mahiyeti, tam olarak bilinmemektedir. Yalnız sevgilinin suretini, Hakk'ın kendi sanatına bir delil yaptığı açıktır:

Sûretüñ mâhiyetinde her kişi bir nesne dir
Rûşen ol kim Hak anı sun'ına bürhân eylemiş (A: G 299/2)

Vamık ve Mecnun âşığa dert çekmede yetişemezken, Leyla ve Azra da şekil ve surette sevgiliye denk olamaz:

Baňa irmez renc ü mihnetde saňa irmez şekl ü sûretde
Eger Mecnûn eger Vâmık eger Leylî v'eger 'Azrâ (A: G 8/8)

Âşık, her nereye baksa yarın suretini görür:
Hayâlüne taparam büt-perest hod degülem
Nireye bahar isem sûretüñ musavver ola (KB: G 4/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 393/9)]

Sevgilinin sureti benzersizdir:
İy sûretüñ cemâl ü melâhatda bî-nazîr
Gel gel ki hüsn içinde cemâlün yegânedür (N: G 130/4)

Suret, lâ-yezâl yani sonsuzdur:
Bahr-ı zâtuñ gevherisen lâ-yezâli sûretüñ
Lâ-mekân sırrı ne hoşdur uş bu gün sır-dâşuñuz (N: G 183/6)

Sevgilinin suretine nazar etmeyen, basiretten yoksundur:
Her kim ki kılmaya nazar ol hüsn-i sûrette
Yokdur basiret onda ger ehl-i basîr ola (N: G 10/2)
[Ayrıca bkz. (N: G 108/7)]

Lâhût sırrını bilenler bile sevgiliye benzer bir suret görmemiş,
görmeyince de bu olsa olsa hayaldir demişlerdir:

Sırr-ı lâhûtı bilenler saňa beñzer sûret
Bulmadı bulmayısar hîç heyûlî didiler (A: G 135/6)

Sevgilinin suretinde, Ümmü'l-Kitab'ın [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Seb'al-Mesân] manası belirmiştir:

Zâhir oldu sûretüñden ma'nî-i Ümmü'l-Kitâb

Andan izhâr oldu Hakdan munca âyât ü beyân (N: G 296/2)

Sevgilinin suretinin safhasında “inna fetah” [bkz. Alın, Cebîn/İnnâ fetehnâ] yazılıdır:

Sûretüñüñ safhasında yazılı innâ fetâh

Harf harf anuñ yüzinde hatm-i Kur'an gizlidür (N: G 44/2)

[Ayrıca bkz. (N: G 1/4; 118/8; 182/1; 278/3)]

Nesîmî'ye göre sevgili beşer değildir:

Seni bu lutf ile kimdür diyen ki iy dil-ber

Bu sûret ile saña kim didi ki uşta beşer (N: G 53/5)

Nesîmî “suret”e değindiği beyitlerde İslami inanç sistemi içerisinde aşırı uçlarda dolaşmaktadır. Gerek şariat kaidelerini gerekse tasavvufî anlayışı zorlayan bu ifadelerde şair, Hallac-ı Mansûr'un [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Dâr] “enel-hak” lafzını farklı şekilde söyler gibidir. Büyük ihtimalle Hurufilikten ve onun verdiği heyecandan kaynaklanan bu tür beyitler genel sevgili anlayışını fazlasıyla aşmakta, farklı noktalara dokunmaktadır.

Aşağıya aldığımız beyitte Nesîmî, sevgiliye beşer suretli Hak demektedir:

Genc-i mahfidür saçuñ iy çün beşer suretlü Hak

Niçün idersen bu gizlü gence mahrem şâneyi (N: G 453/8)

[Ayrıca bkz. (N: G 17/1; 40/1; 95/8; 114/4; 126/5; 134/12; 151/2; 320/12)]

Nesîmî'nin dilberde gördüğü Rahman'ın suretidir:

Cân ile dil-ber yolına virdi Nesîmî göñlini

Âdemde Rahmân sûreti kim görse göñli adına (N: G 376/16)

[Ayrıca bkz. (N: G 183/5)]

Aşağıdaki tuyugta ise Nesîmî, “suretin Hak” olduğunu ifade eder. Son mısradaki söyleyenin Hak, fakat adının beşer olduğunu söyler:

Fitnedür ‘aynuñ yüzüñ şems ü kamer
 Fitne-i devr-i kamer sensen meger
 Sûretüñ Hakdur budur Hakdan haber
 Söyleyen Hakdur velî adı beşer (N: T 91)

[Ayrıca bkz. (N: T 112)]

Suret, Allah u Rahman u Rahimdir:
 İy cemâlüñ mazhar-ı zât-ı kadîm
 Sûretüñ Allâh u Rahmân ü Rahîm
 Vechüñe cümle melâ’ik ins ü cin
 Secde kıldı gayr-i şeytân-ı racîm (N: T 236)

[Ayrıca bkz. (N: T 137)]

Sevgili Sübhan’ın gölgesi, Rahman’ın suretidir. Nesîmî, yönünü ona çevirerek iman ehli olur:

İy sâye-i Sübhân maña iy sûret-i Rahmân maña
 Döndi yöñüm senden yaña çün ehl-i îmân olmışam (N: G 281/6)

[Ayrıca bkz. (N: G 396/4)]

İnsan en güzel surettedir. Bu bakımdan Nesîmî, insana secde kılınmasını ister:

Ahsen-i sûretdür insân secde kıl insâna kim
 “Fa’büdü iyyâh ve’scüd hâliki’l-insân” didi (N: G 401/8)

[Ayrıca bkz. (N: G 171/7; 309/3; 344/4; 455/7)]

En güzel suretli sevgiliyi inkar edenler, şeytandır:

Sen ahsen sûrete inkâr idenler
 Azâzîldür ki düşdi Tañrıdan dūr (N: G 49/11)

Nesîmî'ye göre, Allah'ın sureti olan sevgiliye secde etmeyen ya dev ya da şeytandır:

Sensen iy sûret-i Allah ile Rahmân mescûd
Kılmayan secde saña dîv ile şeytân dimişem (N: G 257/6)
[Ayrıca bkz. (N: G 201/5; 257/3; 258/6; Müs. 3/5)]

Nesîmî, sevgilinin Rahman suretli didarından başka bir şey istemez:
İki 'âlemde dîdârûñdan özge
Maña iy sûret-i Rahmân gerekmez (N: G 174/7)

Nesîmî, suretin İlah'tan ayrı olmadığı iddiasını yineleyerek, buna inanmayanların Hakk'a bakmalarını ve gerçeği görmelerini söyler:

Sûretten iy diyen ki münezzehe durur ilâh
Gel Hakka bah vü gör ki musavver degül midür (N: G 134/6)

Bir güzellik unsuru olarak suret:

Şairler, suret ile daha çok yüzü ifade etmektedirler. Fakat, yüzü ifade eden kavramlardan farklı olarak suret tasavvufi bir derinlikle kullanılmaktadır. Özellikle Nesîmî'nin şiirlerine baktığımızda suretin ayrı bir yerinin ve öneminin olduğunu görüyoruz. Nesîmî, bu noktada sevgiliyi beşerden tamamen ayırarak onu Hakk'a yaklaştırır, hatta Hak'la bir görür:

Sûretten iy diyen ki münezzehe durur ilâh
Gel Hakka bah vü gör ki musavver degül midür (N: G 134/6)

Şair, sevgilinin Hak suretli olduğunu söyler:

Genc-i mahfidür saçuñ iy çün beşer suretlü Hak
Niçün idersen bu gizlü gence mahrem şâneyi (N: G 453/8)

Yukarıda da söylediğimiz üzere bu beyitlerde Nesîmî, Mansûr'un "Enel-hak" iddiasını, farklı tarzda ifade eder gibidir. Divan şiiri genel anlamda göz önüne alındığında Nesîmî'nin sevgiliyi beşer-suretli olarak gören anlayışının aynen sürdürüldüğünü söyleyemesek de bu ve benzeri ifadelerin sonraki dönemlere ciddi anlamda etkilerinin olduğu ortadadır. Bu açıdan Nesîmî, idealize sevgili tipinin İlahi uçlarla önemli bir bağlantı noktasıdır.

O. Gabgab:

Gabgab, çene altı, ikinci gerdan, çene altında meydana gelen kıvrım şeklinde tanımlanır. Divân şiirinde beyaz oluşu ile saçların zıddı olarak ele alınır.³⁹⁶

1. Renk itibariyle gabgab

a. Kâfûr

Sevgilinin gabgabı kâfûrludur [bkz. Yanak, Hadd, Ârız/Kâfûr]:

Gabgabı kâfûrî vü müşğî durur beñleri

Yañağı gülgûn velî gîsûları sûsenî (KB: G 792/4)

b. Top

Guy ve çevgan oyununa [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Çevgân] atıfta bulunan şair, zülfü çevgana, gümüş gabgabı ise topa benzetmiştir:

Tıfl imiş ma'nîde her kim şol güneş ruh-sâruña

Gabgâb-ı sîmîne top u zülfine çevgân didi (N: G 401/10)

[Ayrıca bkz. (N: T 165)]

³⁹⁶ Pala, a.g.e., s. 160.

Nesîmî, “gabgab” redifli iki tuyug yazmıştır:
 Ehl-i dil bilür ki cândur gabgabuş
 Boyı nâzük müşk-i Çîndür gabgabuş
 Çün tavâf-ı ehl-i dîndür gabgabuş
 Maña ‘âlemde hemîndür gabgabuş (N: T 164)

Oldı çün âb-ı mu’allak gabgabuş
 Gûy-ı sîmîn durur el-hak gabgabuş
 Sîb-i cennetdür muhakkak gabgabuş
 Bâde-i pâk ü mürevvak gabgabuş (N: T 165)

c. Bâde

Gabgab süzölmüş pak badedir. [bkz. (N: T 165)]

2. Fonksiyon itibariyle gabgab:

a. Can

Gabgab, ehl-i dile göre candır. [bkz. (N: T 164)]

b. Tavâf

Gabgab ehl-i dinin tavafıdır. [bkz. (N: T 164)]

3. Koku itibariyle gabgab:

Müşk

Gabgab müşk kokuludur. [bkz. (N: T 164)]

4. Şekil itibariyle gabgab:

a. Âb-ı muallâk

Gabgab, gökyüzüdür. [bkz. (N: T 165)]

b. Sîb-i cennet

Gabgab, cennet elmasıdır. [bkz. (N: T 165)]

Bir güzellik unsuru olarak gabgab:

Gabgab, vücudun ilk bakışta belli olmayan bir bölümüdür. Gabgabı görmek hele hele şiire çeşitli benzetmelerle sokabilmek için uzunca temaşa etmek gerekir. Nitekim Ahmedî buraya hiç dikkat etmez, Kadı Burhaneddin bir beytinde üstünkörü bahseder. Öte yandan Nesimî'nin iki tuyugunun redifi "gabgab"tır. Tuyuglardaki ifadelerde ise bir birlik görülmez.

Gümüş, kâfûr, bade ile gabgabın parlaklığı; kâfûr ve müşk ile kokusu anlatılır. Âb-ı muallak ve can bir ölçüde anlaşılabilirken gabgabın sîb-i cennet ve Kabe ile bağlantısını kurmakta zorlanıyoruz.

P. Boyun:

Gündüz

Sevgili zülfünü dağıtınca, cihan karanlık; boynunun akı görününce gündüz olur:

Tağıdalı zülfüñi sen bu cihân karañu oldı

Yine gündüzi dilerse boyunuñ ahını görgil (KB: G 390/3)

Q. Sîne, Ber:

1. Güneş

Güneşin yüzünü, aleme göstermesine karşılık, sevgilinin sinesini açıp göğsünü göstermesi yeter:

Güneş yüzini âleme ger gösderür ise

Sen gögsüñi aç di güneşe gör sîne bârî (KB: G 744/2)

2. Ve't-tûr

Sevgilinin sinesi Ve't-tur Suresi³⁹⁷ ile ilişkilendirilmiştir. Tur, tecelli ile anılan dağdır. Bu bakımdan sevgilinin sinesi, bir tecelli noktası olarak anlatılmıştır:

---

³⁹⁷ “Tur Dağı'na yemin olsun.” **Tûr**/1

Boyu Tûbâ yüzi cennet “âdeke'l-urcûn” kaşı
Gözleri “Ve'n-necmi” anuñ sînesi “ve't-tûr” idi (N: G 403/6)

3. Harîr

Sevgilinin sinesinde gönlünü gören, ipeğe bir taş sarılmış sanır:
Gören ol sînede göñlüñi eydür
Bu taşa zî tolamışlar harîri (A: G 690/4),
[Ayrıca bkz. (A: G 187/4)]

4. Nesrin

Sevgilinin sinesi nesrin çiçeğine benzetiliyor:
Ol nigâr-ı nâzenîn nesrin-ber ü sîmîn-beden
Serv-kadd ü gül-'izârüñ hatt u hâli mendedür (N: G 50/15)

Bir başka beyitte aynı şair, nesrin çiçeğinin sevgilinin sinesine nispet olamayacağını söylüyor:

Nisbet olmaz sînene nesrîn begüm
Yüregüñ gibi neçün bir hâre yok (KB: G 528/5)

Bir güzellik unsuru olarak sine:

Sine, bir güzellik unsuru olarak göz önünde değildir. Sevgilinin bu kısmı kıyafetlerin altında kalmaktadır. Sine, güneşe, ipeğe ve nesrine benzetilir. Tecelli noktası olarak görülerek Vet-tûr Suresi ile ilişkilendirilir.

R. Kol, el, parmak:

1. Kol:

a. Hamâyil

Âşık, hem zülûf sihrine uğramış hem de kendisine sevgilinin gözü değmiş yani nazar olmuştur. Buna mukabil âşık sevgilinin kollarından bir muska ister. Böylelikle sihirden ve nazardan kurtulacaktır. Beyitte, anlatılmak istenen sevgilinin aşığa sarılmasıdır:

Zülfi sihri gözi degmişdür saña

Kollarından bir hamâyil kıl gönül (KB: G 1045/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 409/7), (KB: G 158/2; 167/5; 331/3; 434/2)]

b. Musî-i İmrân mucizesi

Mûsâ [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Mûsâ] peygamber bir mucize olarak elini koynuna sokup çıkarınca eli bembeyaz bir nur olurdu. Buna Yed-i Beyzâ (Beyaz el) denir:

Koluñda Mûsî-i İmrân mu'cizesini mi

Lebüñde 'İsî-i Meryem kerâmetin mi diyem (KB: G 1185/2)

Âşık, sevgilinin kollarının beline dolanmasını isterken kolların derdi âşığın beline kemer olmuştur:

Sevdâ-yı siyâhı saçınuñ boynuma düşdi

Sâ'idlerinüñ derdi bilüme kemer oldı (KB: G 261/3)

2. El:

a. Yed-i Beyza

Sevgilinin eli yed-i beyzadır:

Yüzi “Ve’ş-şems Ve’d-duhâ” dur yanagı bedrû’d-düca

Yed-i beyzâdur eli parmağları şakku’l-kamer (N: G 61/5)

b. Sîmîn

Sevgilinin eli gümüşe benzer:

Gel kanuma bandur iy nigârâ elüñi gör

Kim neçe sîmîn elüñ nigâr ile hoşdur (N: G 62/2; 366/2)

3. Parmak:

a. Gümüş

Sevgilinin parmakları gümüştedir. Âşık, nasıl olsa sonunda ölüneceğini hatırlatarak bu parmaklarla kadeh sunulmasını arzular:

Şol gümüş barmahlaruñdan sun berü câm içelüm

Çünkü âhır ölürüz bârî ser-encâm içelüm (A: Z 11/1)

b. Şakku’l-kamer

Nesîmî, sevgilinin parmağını şakk’l-kamer [bkz. Hat/Hatt] olarak ifade etmiştir:

Yüzi “Ve’ş-şems Ve’d-duhâ”dur yañağı bedrû’d-dücâ

Yed-i beyzâdur eli parmağları şakku’l-kamer (N: G 61/5)

S. Bel:

Sevgilinin beli her zaman için ince olarak düşünölmüştür:

Bilince ağızıyla bilin teng-dil oldum

Ağızına vehm irmez ü gâyetde bili ince (KB: G 721/4),

[Ayrıca bkz. (KB: G 722/7), (N: G 66/3; 354/1)]

1. Şekil itibariyle bel**a. Kıl**

Sevgilinin beli inceliği ile bir kıldır:

Kıl bilüñe nokta ağzuña begüm

Bu tasavvur bâtil ol sevdâ muhâl (KB: G 372/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 34/2; 64/4; 93/2; 150/6; 157/5; 174/2; 175/5; 187/4; 205/4; 205/7; 286/2; 319/3; 372/2; 372/5; 415/3; 432/2; 449/2; 449/7; 487/3; 523/5; 526/8; 540/7; 546/1; 579/5; 595/4; 625/2; 632/1; 670/2; 717/4; 730/5; 807/5; 809/5; 941/4; 977/2; 981/6; 1003/3; 1017/2; 1035/4; 1052/3; 1159/3; 1236/8; 1272/5; 1283/6; 1315/3), (N: G 87/9)]

Şair, kıl gibi ince olan belle saçın kıllarını birbirinden ayıramaz:

Ben ki kılı kıldan ayırmahda kıl yaram direm

Bilüñi saçuñ kılından seçemedüm dün gice KB (G 1286/2)

Âşığın deli gönlü, sevgilinin “kıl” gibi beli ile ağzının “kâl”ına düşmüştür. Âşık böylelikle “kıl ü kâl”e düşmüş olur:

Bilüñ ile ağzuña düşdi bu delü gönülüm

Hîç kişünñ cânı hâli kıl u kâle düşmesün (KB: G 168/5)

Sevgilinin beli bazen kıldan bile ince olarak anlatılır:

Kıldan incedür bilüñ lîkin anuñ bârı girân

Günden aydındur cemâlüñ beñlerüñdür nâdirât (KB: G 346/5)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1221/1), (N: G 151/7; 447/17; T 273)]

Sevgilinin ince beli âşığı da kıl gibi inceltmiştir:

Niçe bir şol cādû gözüñ kasd-i cân ü dil kıla

Niçe bir şol ince bilüñ bu tenümi kıl kıla (KB: G 78/1)

b. Hat

Sevgilinin beli hattır. Hattın burada kast edilen anlamı çizgi olmalıdır:

Saçı Hindû gözi Türkî bili hat ağzı nokta

Bedî' olmaya zîrâ ki mürâ'ât-i nazîr olmuş (KB: G 1135/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 909/7)]

c. Hilâl

Sevgilinin beli hilâle benzetilmiştir:

Bilüñ gibi hilâl olduh ağzuñ tek hayâl olduh

Hayâlüñ olalı şâhâ bu dem mihmânı 'uşşâkun (KB: G 3/3)

2. Fonksiyon itibariyle bel:

a. İmâm

Sevgilinin kaşı mihrap, beli ise imamdır:

Mihrâbum oldı kaşı vü oldı bili imâm

Kalmadı dilde meyl dahı kâr u bâr ile (KB: G 1038/3)

b. Dermân

Âşığın gönlü, sevgilinin gözlerinin sihri ile hastadır. Bu derde belin deva olabileceğini söyleyenler vardır:

Sihir ile gönülümü gözleri kıldı hasta

Bilini derdüme dermân didiler gerçek mi (KB: G 157/11)

Şair, yüz ile Ve'd-duhâ Suresi'ni, zülf ile Ve'l-leyl Suresi'ni ilişkilendirir fakat, belin neredeyse yok oluşuyla bir ayet-i muhkem arasında ilişki kuramaz. Âl-i İmrân Suresi, 7. ayet³⁹⁸te bildirildiği üzere Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetler muhkem ve müteşabih olmak üzere iki kısımdır. Müteşabih ayetler, manasını ve hakikatini yalnız Allah'ın bildiği ayetlerdir:

Yüzüne yiter Ve'd-duhâ vü zülfüne Ve'l-leyl tanuh

Bilüne ki varlık virür bir âyet-i muhkem kanı (KB: G 1030/8)

Sevgilinin belinden bahseden şairin sözü kıldan ince olmalıdır:

Dişlerüñi diyeli sözümdür dür-i manzûm

Söz ki bilüñ içün diyem ince ola kıldan (KB: G 36/2)

3. Belirsizlik itibariyle bel:

a. Hayâl

Sevgilinin beli o kadar incedir ki, neredeyse yoktur, olsa olsa bir hayaldir. Sevgilinin belini hiçbir şeye benzetemeyen şair onu hayale benzetmiştir:

³⁹⁸ “O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.” **Âl-i İmrân/7**

Gümâna nisbet iderler ağızını zî-gümân

Hayâle benzedeler ince bilini zî-hayâl (KB: G 381/7)

[Ayrıca bkz. (KB: G 68/5; 207/1; 259/1; 319/4; 402/2; 447/4; 469/6; 505/4; 526/2; 531/1; 539/5; 546/1; 590/2; 613/5; 740/5; 795/4; 909/1; 930/2; 1058/4; 1123/2; 1234/3; 1270/3; 1283/6; 1315/3)]

b. Hîç

Şair, sevgilinin belinin “hiç” olduğunu söylüyor. Dudak ise gümandır. Bu yönüyle varla yok arası bir sevgili anlatılıyor:

Hîç idüğini gönülüm bildi bilini görelî

Görelî la’li ‘işvesin şimdi gümâna gelmişem (KB: G 295/8)

Bir güzellik unsuru olarak bel:

Sevgilinin beli daima ince olarak düşünülmüştür. Bu noktada Türk güzellik anlayışı açısından Dede Korkut hikâyelerinde çizilen kadın tiplerini hatırlayalım. Dede Korkut Kitabı’nın mukaddimesinde: “Dedem Korkut dilinden ozan aydur: Karılar dört dürlüdü. Birisi solduran sopdur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivüñ tayağıdır. Birisi niçe söyler-iseñ bayağıdır.³⁹⁹” denilerek kadınlar dört gruba ayrılmaktadır. Bu kadınlar sosyal hayatın içerisinde, belli sorumlulukları olan evle birlikte düşünülen kadınlardır. Fazla detaya girmeden “Kañlı Koca Oğlı Kan Turalı Boyı”nda Kañlı Koca ile Kan Turalı arasında geçen diyaloga bakalım:

“Kanlı Koca aydur: Yarenler atam öldi men kaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem oğlım kala, bundan yigregi yohdur ki gözüm görür-iken oğul gel seni ivereyim didi. Oğlan aydur: Baba özün meni ivereyim dirsın, maña lâyıq, kız niçe olur? Kan Turalı aydur: Baba men yirümden

³⁹⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı 1*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2008, s. 76.

turmadın ol turmuş ola, men kara koç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kâfir iline varmadan ol varmış maña baş getürmiş ola didi. Kañlı Koca aydur: Oğul sen kız istemez-mişsin bir cılasun bahadır ister-imişsin, anuñ arkasında yiyessin içessin hoş kiçessin. Aydur: Beli canum baba eyle isterem, pes varasın bir cici bici Türkmen kızını alasın, nagâhandan tayanam üzerine düşem karnı yırtıla didi.⁴⁰⁰ Görülüyor ki, tercih cici bici Türkmen kızlarından yana değil, cılasun bahadır kadınlardan yanadır. Bu kadın tipinin aksine, incelediğimiz dönemde ince, narin bir kadın belirmektedir.

Avcı toplayıcı ve konargöçer hayatın gereği olan çalışma, üretme eksenli, işgücüne bağlı kabuller yerini sevilen, güzelliği ön planda bir kadın tipine bırakmıştır.

14. yüzyılda sevgili kesinlikle şişman, kilolu değildir. Sevgilinin beli inceliğiyle kıla benzetilir, bazen şair, kılı da yeterli bulmayarak belin, kıldan da ince olduğunu söyler. Sevgilinin beli o kadar incedir ki neredeyse yoktur, bu yönüyle bel bir hayaldir hatta hiçtir.

İnceliğiyle bel, hat ve hilal olarak değerlendirilir. Bel, hilale benzetilirken, şair hilalin eğriliğini dikkate almamış sadece inceliği göz önünde bulundurmuştur. Bele dair, benzetmelerde kıl gibi bir belin, servi boyu nasıl taşıyacağı gövde ile belden aşağısının nasıl dengede kalabileceği hesaba katılmamıştır. Sevgili, beline kemer takar, bu kemerin kıl gibi belde nasıl durduğu da meçhuldür.

Bir beyitte [bkz. (KB: G 1038/3)] mihraba benzetilen kaşın altında bel, imam olarak düşünülmüştür. Bir başka beyitte, sevgilinin gözleriyle hasta olan âşık, derdine belin derman olabileceğini duymuştur. Âşık, bu söylentiye inanıp inanmama noktasında tereddütlüdür, beyitte anlatılan mecaz-ı mürsel ilgisi ile sevgiliye sarılmaktır:

Sihir ile gönülümü gözleri kıldı hasta

Bilini derdüme dermân didiler gerçek mi (KB: G 157/11)

⁴⁰⁰ Ergin, a.g.e., s. 184, 185.

T. Boy, Kadd, Kamet:

1. Şekil itibariyle boy, kadd, kamet:

a. Serv

Sevgilinin boyu serviye benzetilir:

Neylerem gülzâra bahmag çün bu yanmış göñlümün

Şol boyı serv-i hırâman yüzi gülzâr andadur (N: G 45/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 182/2; 193/2; 223/3; 641/1; 705/1; (KB: G 4/9; 10/2; 21/9; 62/4; 78/5; 114/2; 121/1; 131/1; 207/2; 209/3; 215/1; 240/5; 246/2; 254/6; 288/7; 304/3; 310/2; 315/16; 333/4; 377/3; 377/6; 386/5; 432/3; 444/1; 455/3; 461/3; 475/7; 477/5; 487/5; 503/5; 524/4; 527/3; 556/2; 579/4; 618/1; 625/1; 675/1; 700/5; 709/3; 729/4; 745/2; 745/8; 753/4; 770/5; 775/2; 810/2; 844/4; 853/1; 872/4; 880/2; 881/3; 881/5; 907/2; 913/3; 928/9; 938/1; 938/4; 972/3; 973/3; 975/9; 987/1; 991/4; 1004/5; 1030/7; 1036/4; 1037/5; 1042/3; 1045/5; 1049/6; 1097/4; 1121/4; 1140/3; 1156/5; 1168/6; 1169/4; 1179/13; 1180/2; 1181/2; 1183/2; 1204/2; 1210/4; 1214/2; 1228/1; 1228/7; 1230/7; 1251/4; 1264/4; 1279/5; 1281/1; 1297/1; 1313/2; 1318/3; R 1324/1; T 1361/1), (N: G 15/4; 50/13; 59/3; 69/2; 72/3; 75/1; 80/2; 86/8; 163/7; 173/1; 175/2; 233/6; 236/7; 244/4; 245/1; 245/3; 251/13; 283/4; 313/5; 319/7; 350/3; 383/8; 390/6; 393/1; 413/1; 434/5; T 60; 97; 194)]

Servi boylu sevgili ayağa kalkıp arzı endam edince, âşığın kalbi yerinden çıkacak gibi olur:

Kıyâm itdükde sen iy serv- kâmet

Göñül tende idemez hiç ikâmet (A: G 87/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 33/3; 35/1; 127/1; 259/1; 354/7; 395/2; 485/5; 517/2; 565/4; 623/1), (KB: G 345/6), (N: G 358/1)]

Servi, yapraklarıyla beraber, âşığa kaftan giymiş sevgiliyi anımsatır. Bu servi kabâyı, mâh külâh tamamlar. Burada, ayın, servinin hemen üzerinde görünmüş olmasından hareket edilmiştir:

Servi kabâda ya kamer kimse külehde görmedi
Şol boyı servi gör neçe mâh külâh içindedür (N: G 144/5)

Servi boylu sevgilinin katında Sidre ve Tûbâ bile duramaz:
Servüñ katında sidre vü Tûbâ-revân olur
La'l-i lebüñ şerâbını içen revân olur (N: G 97/1)
[Ayrıca bkz. (N: G 80/6)]

Servi, sevgilinin boyuna benzeyemez:
Serv ola mı boyunuza ohşasa
Kaşun ola mı yürece oh şasa (A: G 676/13)
[Ayrıca bkz. (A: G 193/2; 556/6; 598/5), (KB: G 471/1)]

Sevgilinin boyunu serviye benzetmek kutahbinlik yani basiretsizliktir:
Kûtâh-bîn-durur kadüñi serve beñzedem
Ol kim hilâl dir kaşuña ger nazar olur (A: G 165/4)

Sevgilinin boyunu gören servi ağacı vecde gelir:
Kaddüñ görelî raksını terk eylemedi serv
Vecd ehli çü oldı bu sebük-sârı severem (KB: G 1182/3)
[Ayrıca bkz. (KB: G 892/7)]

Şairin sevgiliyi serviye benzetmek gibi bir gayreti yoktur bilakis, servi sevgiliye benzeme gayreti içerisindedir:

Boyuña beñzemege meyl ider serv aña
Ser-sebüklikde sabâ öğredür işbu yengi (A: G 683/4)

Serv, sevgilinin o uzun boyunu görünce iki kat olup onun boyuna secde eder:

Kâmet ü kaddüñ şehâ ger serv görse der-çemen

Ham olup secde ider titrer budagından gelür (N: G 52/5)

[Ayrıca bkz. (N: G 368/2; 415/6)]

Servi bu yolla, sevgilinin boyuna kul olduğunu ifade etmiş olur:

İkrâr itdi serv boyuñ kullugına râst

Kendüden uluya gerek âzâde ola pest (A: G 79/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 120/4; 194/4; 202/4; 230/6; 305/5; 315/2; 322/5; 500/8; 524/4; 650/3; 653/5; 695/5), (KB: G 1009/4; T 1441/1), (N: G 85/5; 172/5)]

Tûbî”nin bile sevgilinin servi boyuna kul olduğuna dair söylentiler vardır:

Servüñe kul didiler râst mı tûbîyi aceb

Bedri hüsnüñde be-mîzân didiler gerçek mi (KB: G 157/9)

Serv, sevgilinin boyuna öykündüğü için pişmandır, bu yüzden özür dilemektedir:

Serv boyuña benefşe saçuña öykündügi-çün

Pây-mâçân ‘özre durdılar “vehüm yestagfirûn (A: G 516/6)

Servi dilerse sevgiliye ökünebilir. Fakat, sevgilinin boyuna ulaşması imkânsızdır, servi bunu kavrayamaz. Çünkü uzun kişi ebleh olur denilmiştir:

Dilerse serv öykine boyuña

‘Aceb mi ki olur uzun kişi ebleh (A: G 548/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 379/6; 718/5)]

Âşık, ciğer kanını akıtarak servi boylunun hayalini sular:

Gözüm hayâli şavkına ol servi kâmetüñ

Her dem ciger kanın-ahıdup cûy-bâr ider (A: G 137/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1084/2)]

Servinin su kenarlarında bulunmasına atıfta bulunularak, onun hayalinin âşığın gözünde vatan tuttuğu anlatılıyor:

Kaddi hayâli gözümde dutdı vatan kim

Serv yiri kanda olsa âb-ı revândur (A: G 174/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 35/1; 55/10; 68/2; 161/3; 164/5; 170/5; 190/6; 206/2; 228/6; 266/3; 458/7; 553/4; 667/3; 684/1)]

Serv-i revan sevgilinin boyunun önünde olsa olsa bir kara ağaçtır:

Kaddüñe ne nisbet kılına serv bir ağaç

Yâkûta ne teşbîh idelüm la'lüñi bir taş (KB: G 196/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 515/4)]

Servi, sevgiliyle aynı boyda olduğunu söyleyince, şair ona çınar ve kabak hikâyesini hatırlatır. Nitekim şairin dediği çıkmıştır, servi çoktan ömrünü tamamladığı halde, sevgili hâlâ dillerdedir:

Halk arasında da yaygın olan bu hikaye şöyledir: Ulu bir çınar ağacının yanında bir kabak filizi boy göstermiş. Bahar ilerledikçe bitki çınar ağacına sarılarak yükselmeye başlamış. Yağmurların ve güneşin etkisiyle müthiş bir hızla büyüyerek neredeyse çınarla aynı boya gelmiş. Bir gün dayanamayıp:

"Sen kaç ayda bu hale geldin ağaç?" diye sormuş. Çınar:

"82 yılda", demiş. Kabak şaşırarak:

"82 yılda mı? diye gülmüş, ben neredeyse iki ayda seninle aynı boya geldim bak!"

"Doğru, demiş çınar, doğru."

Günler günleri kovalamış ve sonbaharın ilk rüzgarları başladığında kabak önce üşümeye, sonra yapraklarını düşürmeye, yavaş yavaş kurumaya başlamış. Tedirgin bir şekilde, çınara:

"Neler oluyor bana çınar?" diye sormuş. Çınar:

"Ölüyorsun," diyerek karşılık vermiş. Bunun üzerine kabak, korku

içinde:

"Niçin?" demiş. Çınarsa:

"Benim 82 yılda geldiğim yere, iki ayda gelmeye çalıştığın için."
cevabını vermiş.

Kâmetüñe hem-serem didügi serv

Şol meseldür kim çenâr-ıla kedû (A: G 539/7)

Çemende serv, ab-ı revan sayesinde varlığını sürdürebilmektedir.
Sevgilinin katında ise, servin yaşaması mümkün değildir:

Servüñ çemende gerçi ki âb-ı revânı var

Kaddüñ katında kim diye anuñ ki cânı var (A: G 169/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 125/7; 175/3)]

b. Nây

Sevgilinin boyu neye benzetiliyor:

Yüregi taş kâmeti nây kirpügi tîr-i hadeng

Niçe bir yüregüme od ile taş oynadırsar (KB: G 379/2)

Bir başka beyitte şair sevgilinin boyunu serviye de neye de benzetemez. Çünlü servinin ayağı bağlıdır; neyin ise beli bağlıdır. Sevgilinin boyu ise azadedir:

Servüñ ayağı bağlı vü ney bağludur bili

Kaddüñ gibi kim ola ki âzâd zâd ola (KB: G 196/2)

c. Ney-şeker

Sevgilinin sözü şeker, beli kıla, boyu şeker kamışına benzetilmektedir:

Kâli şeker ü kıl bili kaddi çü ney-şeker durur
Ney gibi yandum odına ireli kıl ü kâline (KB: G 319/3)

d. Kargı

Kargı, “gövdesi 5-6 metre yüksekliğe erişebilen çok yıllık bir bitki, kamış, saz”⁴⁰¹ olarak tanımlanıyor. Sevgilini boyu kargı dalından da uzundur:

Ne yañağı bigi gül ü ne lâle bulunur
Ne boyı bigi serv ne hod kargu talı var (A: G 193/2)
[Ayrıca bkz. (N: TB II-5/8)]

e. Sanavber

Sevgilinin boyu, sanavbere benzetilmektedir. Çam fıstığı ağacı olarak bilinen sanavber, servi ve şimşâd cinsinden bir ağaç olup sevgilinin boyu yerine kullanılır:⁴⁰²

Sanevber kaddüñi gördi sanevber şekl göñülüm
Anuñçün her demüm her dem bu evsâfuñda nârîndür (KB: G 1221/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 259/1; 485/5), (N: G 75/4; 169/4)]

f. Şimşâd

Sevgilinin boyu şimşir ağacına benzetilmektedir:
Şimşâd-ı kadüñ kıldı irem bâgına cevân
Serv aña esîr oldu vü menden beter oldu (N: G 436/2)
[Ayrıca bkz. (A: G 123/1), (KB: G 26/1), (N: G 86/8; T 60)]

⁴⁰¹ **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., C. 1, 1988, s. 799.

⁴⁰² Pala, a.g.e., s. 390.

g. Ar'ar

Ar'ar, dağ servisi, yabanî servi olarak bilinir. Divan edebiyatında sevgilinin boyu tıpkı servi, şimşad ve sanavber gibi ar'ar'a da benzetilir. Sevgilinin endamı bu ağaçlardan üstün kabul edilir ve teşbihlerde bu yönü ele alınır. Âşık, sevgilinin boyunu görmekle bu ağaçları hiç aramaz olur.⁴⁰³

Bu resme var mı bir mahbûb-hûb u nâzûk ü dil-ber
Gözi ala yüzi lâle saçı reyhân boyı 'ar'ar (A: Z 4/1)
[Ayrıca bkz. (N: G 166 T 194)]

h. Nihâl

Sevgilinin fidan gibi boyu karşısında Sidre ve Tûbâ utanır, sevgilinin boyunu serve benzeten de nihalin kadrini kıymetini bilmiyor demektir:

Nihâl-i i'tidâlından utanur Sidre vü Tûbâ
Bu kaddi beñzeden serve nihâlûñ kadrini bilmez (N: G 176/8)

Sevgilinin boyuna serv demek doğru değildir çünkü rıdvan bile cennete böyle bir nihâl dikmemiştir. Cennette bile olmayan dünyada nasıl olsun:

Kaddüñe serv nice diyeler ki dikmedi
Rıdvân bihişt içinde bu lutf-ıla bir nihâl (A: G 404/4)

i. Çınâr

Sevgilinin boyu çınara benzer:
Boyuñ çınârını ârzûlayan ulu himmet
Çemende herze biten serv-i bûstânı nider (N: G 153/7)
[Ayrıca bkz. (N: G 69/2)]

⁴⁰³ Pala, a.g.e., s. 25.

j. Dâr

Âşık, kendisini Mansûr'un [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Dâr] yerine koyarak, sevgilinin boyunu dar ağacına, zülfünü ise ipe benzetmiştir:

Mansûr olur isem nola bu ışk yolına

Şol zülf ü kad ile bana çün dâr u resensin (KB: G 788/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1230/7)]

k. Zirâ

Zira, “el, kol uzunluğu, yirmidört parmak uzunluğu, arşın, bir kolun dirseğinden orta parmak ucuna kadar uzunluk ölçüsü, (75-90 cm. kadar) gökte ayın menzillerinden birisi, tulum, içine peynir veya su, yağ gibi şeyler konan deriden kap”⁴⁰⁴ olarak tanımlanıyor. Sevgilinin boyu bu kadar kısa olamayacağına göre, sütun kelimesinin “sittun” olması ihtimal dahilindedir:

Bî bilindi kaddüñüñ haddı ne mikdâr oldugı

Bildiler kim tola sûtûn-ı “zirâ'an fi's-semâ” (N: G 4/2)

2. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:

a. Tûbâ

Sevgilinin boyu Tûbâ'dır. Tûbâ, Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilâhî ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yudumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır. Bir rivayete göre gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil

⁴⁰⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 1188.

zümrüt ve meyveleri şeker olan bu ağaçta her insanın bir yaprağı varmış. İnsan ölünce yaprağı da yere düşermiş. Yaprak düşerken başka yapraklara değer ve yaprağına değdiği kişinin kulağı çınlarmış. Böylece kulağı çınlayan kişi ölümü hatırlar ve tevbe edermiş. Kulağı çınlayan kişinin "Birisi beni andı" demesi bundan dolayı imiş.⁴⁰⁵ Sevgilinin boyu Tûbâ'ya benzer:

Boyuñ Tûba didiler ehl-i ma'nî

Bilüñ ince lebüñ mercân ohurlar (N: G 66/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/1; 13/4; 23/4; 142/1; 189/4; 196/3; 252/7; 413/6; 464/6; 623/1), (KB: G 313/11; 390/4; 675/1; 934/2; 959/2; 972/3; 1037/4; 1179/13), (N: G 57/1; 65/6; 74/6; 94/3; 112/2; 201/11; 295/3; 296/1; 349/8; 396/4; 403/6; 405/2; 407/1; 415/6; TB II-5/8; T 26; 27; 31; 84; 90; 166; 195; 232)]

Sevgilinin boyunu serv-i hıramana benzetenler yanılmaktadırlar, onun boyu Tûbâ'dır:

Tûbâ vü Sidredür bu kıyâmet kıyâmı kad

Kej-'akl ki anı serv-i hırâmâna beñzede (A: G 565/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 454/9)]

Dünyada sevgilinin boyuna benzer bir nesne bulmak mümkün değildir. Eğer serv, bağda sevgilinin boyunu görse, cennette Tûbâ ağacını gördüm sanır:

Boyuñı serv görse bâğ içinde

Diye tûbî-durur uçmag içinde (A: G 563/1)

Sevgilinin boyu Tûbâ'dan doğru bir numunedir:

Kadüñ togru nümûnedür nedür diyene tûbâdan

Lebüñ şîrîn işâretdür sorana âb-ı Kevserden (A: G 486/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 309/7; 484/8; 674/13)]

⁴⁰⁵ Pala, a.g.e., s. 459.

Nesîmî, sevgilinin boyunu önce Tûbâ'ya benzettikten sonra, Tûbâ'yı da Tur'a benzetir. Hz. Musa'ya tecellinin [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Şecer] buradan geldiğini söyler:

Ne Tûbâdur boyuñ yâ Rab ki anuñ yüce Tûrından
Tecellî geldi yandurdı Kelîmüñ şem'i nârından (N: G 324/2)

Âşık, Mansûr [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Dâr] gibi zülûf ipi ile sevgilinin Tûbî boyuna asılmaya razıdır:

Ben anuñ yolında Mansûr olmağa uş râzıyam
Zülfüñi düzgil resen tûbî kadüñden dârı kıl (KB: G 891/5)

Sevgilinin boyunu ifade etmede âşık Tûbî'yi bile yetersiz görmektedir. Fakat ondan uzun bir başka nesne bulamadığı için çaresiz Tûbî'ye benzetmektedir:

Neye teşbîh kılam kâmetüñi
Ki yoh tûbîde bu kadd ü bu bâlâ (A: G 16/3)

Sevgilinin boyu bütün ihtişamıyla dururken, Tûbâ'ya gerek yoktur:
Kaddüñ öñinde tûbî iy dil-ber neme gerek
Agzuñ katında çeşme-i Kevser neme gerek (A: G 360/1)

Sevgilinin boyu Tûbâ'dan alâdır:
İy Tûbîyi arzulayan şol 'âli-himmatler kimi
Yâruñ kadin arzula kim şol Tûbîden a'lâ imiş (N: G 200/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 10/3); (N: G 63/4; 97/1; 154/2; 411/10)]

Serv, Tûbâ için, sevgilinin boyuyla aynı demiş, bu bakımdan servinin görme bozukluğu olduğu ortadadır:

Boyuña tûbiyi hem-ser dimiş serv
Belî âzâde olan râst-bîndür (A: G 269/4)

Sevgilinin boyuna Tûbâ teşbih edilirken çınar ve kabak hikayesi hatırdâ tutulmalıdır:

Boyuña tûbâ teşebbüh itdügi
 Şol meseldür kim çenâr-ıla kedû (A: G 537/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 599/4)]

Servi gibi Tûbâ da sevgilinin boyunun yanında bir kuru ağaçtır:
 Boyuna tûbî ne nisbet bir kuru ağaç durur
 Kim getüre bile dile servi yâhûd ar'arı (KB: G 9/3)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 709/3)]

Sevgilinin boyu belirince, Tûbâ hasedinden titremeye başlar. Nitekim, sinir krizi geçiren bazı insanların titremeye başladıkları bilinmektedir:

Bâğa kıyâmet kopar bu serv-kadinden
 Lerze düşer tûbîye dahı hasedinden (KB: G 1228/1)

Tûbâ, sevgilinin boyu gibi olmak istemiştir. Buna karşılık şair, bütün uzunlar ahmaktır sözünü hatırlatır:

Dilemiş ki ola boyuñ bigi dil-ârâm tûbâ
 Râst düşdi boyına anuñ mesel küll-i tavîl (A: G 392/4)

Tûbî, tıpkı servi gibi sevgilinin boyuna kul olmak istemektedir:
 Kaddüñe serv bigi bende olayım dir tûbî
 Derecâtın bu sebebden Hak anuñ itdi refîc (A: G 322/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 208/5)]

Tûbâ ağaçlarının şahı, kulluk göstergesi olarak sevgilinin boyuna secde etmektedir:

Boyuña secde kılmış şâh-ı tûbî
 Lebüñe teşne olmuş âb-ı Kevser (A: G 203/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 152/1; 629/6)]

Bir başka beyitte, Tûbâ boyluya, huri ve gılman kulluk etmek ister:
 İy yüzüñ cennet boyuñ Tûbâ lebüñ âb-ı hayât
 Kulluguñ itmek kapuñda hûr u gılmân arzular (N: G 94/3)

Sevgilinin boyu o kadar cezbedicidir ki, onu gören şah-ı Tûbâ, seyredeceğim derken kırılıp yere düşmüştür:

Boyuñı gördi yirde gayret idüp
 Felekden şah-ı tûbâ sındı düşdi (A: G 645/3)

Huriler sevgilinin boyunu düşlerinde bile görseler, Tûbâ'nın gölgesi onlara hâr olur:

Görse düşde kadüñ hayâlini hûr
 Hâr ola aña sâye-i tûba (A: G 643/2)

Sevgilinin boyuna Tûbâ'nın gölgesi bile erememektedir:
 Anun iremedi boyuna sâye-i tûbâ
 Öñinde serv eyit kim ne kâmet-ile-durur (A: G 175/3)
 [Ayrıca bkz. (A: G 125/7; 338/3), (N: G 271/7; 236/7)]

b. Elif

Sevgilinin boyu eliftir:

Boyun elifdür ü kaşun durur nigârâ nûn
 Niçesi müsbit olam ben anı çü nâfiyedür (KB: G 1252/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 395/3; 583/2; 918/5; 930/3; 968/4; 1310/2), (N: G 66/2; 81/1)]

Sevgilinin boyu, elif harfine benzetilmektedir. Bu benzetmeler daha çok saç, dudak, ağız, gibi diğer güzellik unsurlarıyla da ilişkili olarak beytin içerisine kelime gizlemek suretiyle yapılmaktadır:

Beytin içerisinde “hâmî” kelimesi gizlenmiştir:

Boyuñ-ıla saçuñ-durur elif lâm

Hak itsün cânuña hâ mîm hâmî (A: G 654/8)

Beyitte, “cân” kelimesi gizlenmiştir:

Cân virenler saña cîmin göríben saçlarıñuñ

Kâmetüñe elif ü kaşlarıña nûn didiler (A: G 211/4)

Beyitte, “dâm” kelimesi gizlidir:

Dâl-zülf ü elif-kadd-ile ol mîm-d ehen

Oldı cakl u dil ü cânumâ benüm dâm-ı mihen (A: G 497/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 270/2)]

Beyitte, “mecâl” kelimesi yer almaktadır:

Ol âgzı mîm ü turreci cîm ü boyı elif

Virmez mecâli cevri-le kaddümi lâm ider (A: G 272/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 76/4; 122/4; 226/5; 307/6; 381/3; 427/6; 440/4; 527/3; 541/6; 604/6)]

Şair, sevgilinin boyunu elife benzetererek beytin içerisinde kendi ismini gizlemiştir

Boyunı elif sanasın câdû gözi hâ başıdur

Boyum ağzıñuñ mimine nazar it ki dâl ola mı (KB: G 909/5)

Lam, zülûf; mim, dudak; elif, kadd ile birleşince, ortaya “elem” kelimesi çıkar:

Bu kadd zülf ü bu lebi iy nedîm

Gören ider yâd elif lâm u mîm (A: G 428/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 442/5)]

Elif, kadd; mim, ağız; nun, kaş “nâm” kelimesini oluşturur:

Kadũñ elif ağızuñ mîm ü kaşlaruñ nũndur

Bu nâm içün kadũme bah ne dâldür nâzũk (KB: G 1315/5)

Elif, boy; mim, ağız; ye, zũlũf; nun, kaş “âmîn” kelimesini oluşturur:

Boyu elif ü mîm ağızı zũlfi yi vũ nũn

Kaşı olana alhışum âmîn degũl midũr (KB: G 741/3)

c. Kıyâmet

Kıyamet gũnũnũ kimse bilmese de⁴⁰⁶ âşık bilir. Kıyamet, sevgilinin kametidir:

Ger kıyâmet gũnini bilmez ise hîç kimsene

Ben bilũrem ol nigâruñ kâmetidũr kâmeti (KB: G 203/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 543/4) (KB: G 76/1; 120/5; 172/11; 246/2; 259/2; 266/3; 525/4; 553/4; 678/4; 703/4; 705/4; 802/7; 970/1; 993/3; 1209/3)]

Sevgilinin kaddi ve kıyâmı, kıyâmet koparmaktadır:

Kıyâmet kopdı hũsnũñden yidi iklîme yayıldı

Senũñ kadd ü kıyâmuñdan bu gũn âhır zemân oldu (N: G 449/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 175/4; 577/4), (KB: G 82/1; 186/11) (N: G 27/3; 160/6; 327/2; 263/9; 318/7; TB II-1/10; II-3/8; T 76; 82; 305)]

d. Sidretü'l-Müntehâ

Lũgat anlamı “Arabistan kirazı” demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de Necm Suresi 14 ve 16. ayetlerde olmak üzere iki yerde geçer. Tefsirde bu ağıacın

⁴⁰⁶ “Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onu bilip söylemek nerede, sen nerede? Onun nihai bilgisi yalnız Rabbine âittir.” Nâzi’ât/42, 43, 44.

“Arşın sağ yanında İlâhî bir ağaç” olduğu bildirilir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne yükselenler ancak buraya kadar çıkabilirlermiş. Nitekim Mi’rac gecesi Peygamberimiz de Cebraîl’i burada görmüştür.

Sidre’nin yanında cennet vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar. Sidre’den ötesi Allah’ın Zât âlemidir.

Sidre, beşer bilgisinin ve amellerinin son hudûdudur. Muttakîler ile şehidlerin ruhları burada mahşeri bekleyeceklerdir. Sidre kelimesi daha çok “müntehâ” kelimesiyle birlikte kullanılır. “Sidretü’l-münteha (Son uçtaki kiraz ağacı)” ulaşılabilecek en yüksek yer olduğu için divân şiirinde sevgilinin uzun boyunu anlatmakta kullanılır. Padişahın yüceliği, nâmı ve şâirin şiiri için de birer temsîl olabilir.⁴⁰⁷

Sevgilinin boyunun Sidretü’l-müntehaya benzetilmesini Ahmedî ve Kadı Burhaneddin’de göremiyoruz. Sidretü’l-münteha, Nesîmî’nin mizacı ve inanç dünyası açısından sık kullandığı bir benzetme unsurudur.

Fazlullah Siretü’l-Münteha’nın, Âdem’in vücudundan kinaye olduğunu söyler. Budan daha yüksek bir makam yoktur. Bu nedenle melekler Âdem’e secde etmiş ve Âdem tüm evliya, enbiya ve salihlere mazhar olmuştur.⁴⁰⁸ Hz. Peygamber Sidretü’l-Müntehâ’nın altında ikisi zahiri (Nil ve Fırat), ikisi de Batını (cennetin nehirleri) olmak üzere 4 nehir aktığını görür.⁴⁰⁹ Bu nehir Hurufiler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu yorumlardaki ortak nokta, bu 4 nehrin Hz. Muhammed’in nutkunda gelmeyen 4 mu’cem harfe kinaye olduğudur. Sidre’ye “münteha” denilmesi de bu nedendir ki 4 mu’cem harfle birlikte Hz. Muhammed’in nutkundaki 28 harf, 32 harf olur. Böylece Hz. Muhammed harflerin nihayetine ulaşmıştır.

Sidretü’l-Münteha’ya ulaştıklarında Cebrail, Hz. Muhammed’e bal, süt ve şarap kâsesi sunar. Hz. Peygamber sütü alıp içer. Cebrail de ona fitrata uygun olanı aldığını söyler.

Hurufilere göre, Cebrail’in “fitrat”tan kastı, hilkattir. Yani Hz. Peygamber’in üzerinde olduğu hilkattir, bu da yedi kitabettir. Bu yedi kitabet

⁴⁰⁷ Pala, a.g.e., s. 404.

⁴⁰⁸ Usluer, a.g.e., s. 405.

⁴⁰⁹ Usluer, a.g.e., s. 405.

sütle zuhura gelir. “Allah’ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitratına doğrult”⁴¹⁰ ayetindeki “fitrat” da aynı şekilde yedi kitabete işaret eder ve ayetin devamında belirtildiği gibi bu, tebdil ve tağyire, yani değişikliğe uğramaz.⁴¹¹ Cebrail, Sidre’den öteye geçememiştir. Cebrail’in Sidretü’l-Münteha’da kalması, onun Âdem’in yüzündeki 28 hatta kalmasıdır. Hz. Peygamber Sidretü’l-Münteha’dan sonra yola refref denilen bir örtü üzerinde devam etmiştir. Hurufiler refrefi istiva hattı, yüzdeki hatlardan geçtikten sonra zahir olan 4 hat veya 4 mu’cem harfe tevil ederler⁴¹² Toparlayacak olursak, Sidretü’l-Münteha, nihayet-i hilkattir, yani suret-i Âdem’dir. 7. kat gökteredir, 7 gök anasıyla çarpılırsa 28 olur ki, Âdem’in hilkatidir. Sidretü’l-Münteha’nın dibinden 4 nehrin çıkması, Âdem’in yüzündeki 28 hattın çıkan 4 hattıdır. Refrefin (رفرف) 4 harfi, bu 4 hatta, 4 mu’cem harfe ve namazın 4 rekatına işaretler.⁴¹³

Nesîmî, sevgilinin boyunu Sidretü’l-müntehâ ile anlatmaktadır:

Sûretüñ “İnnâ fetehnâ” iy cemâlin “kâf” imiş

İy boyuñ hem çü “tebârek” geldi “sidrü’l-müntehâ” (N: G 1/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 2/9; 4/1; 57/1; 86/8; 107/3; 125/4; 143/4; 151/9; 160/2; 173/1; 206/1; 405/2; 434/1; 455/3; TB II-4/2)]

Sidre sevgilinin uzun boyuna köledir:

Mihr ile mâh u Müşterî hüsnüñe bendedür velî

Serv ile sidre özini kâmetüñe gulâm ider (N: G 85/5)

Sevgilinin boyunu serve, çınara ve ar’ara benzetenler varsa da Nesîmî, sevgilinin boyunu Tûbâ’ya da Sidreye de değişmez:

İy beñzeden kaddin anuñ serv ü çinâr u ‘ar’ara

Men tûbî ile sidreyi her bî-revâna virmezem (N: G 271/7)

[Ayrıca bkz. (N: G 154/2; 155/4)]

⁴¹⁰ Rûm/30.

⁴¹¹ Usluer, a.g.e., s. 408.

⁴¹² Usluer, a.g.e., s. 409.

⁴¹³ Usluer, a.g.e., s. 409, 410.

Sevgilinin boyunun Sidre olduğunu anlamak herkesin harcı değildir.
 Kemal ehli, kametin Sidre olduğunu söyler, halk bunu yalan sanır:
 Didiler kâmetüñe Sidre kemâl ehli velî
 Halk anı sandı ki yalan didiler gerçek imiş (N: G 201/3)

e. Fûrkân

Nesîmî bir beytinde sevgilinin boyunu Fûrkân'a benzetmektedir:
 "Eyyühe'n-nâsu alleme'l-Kur'ân"
 Yüzi tefsîr ü boyı Fûrkândur (N: G 60/7)

Sevgili yürüyüşle zelzele koparır:
 Hırâmân yöridüğüñi severem
 Velîkin korharam kopar zelâzil (KB: G 672/5)

Şair, sevgilinin boyunu serviye benzetecek olsa servi dosdoğru değildir, Tûbâ ile ar'ar'a benzetecek olsa bunlar da sevgilinin boyunun yanında birer kuru ağaçtır:

Ben kaddüñ için serv niçesi diyeyüm râst
 Katında bir ağaç ola tûbîyle ar'ar (KB: G 1146/11)
 [Ayrıca bkz. (A: G 67/1; 74/5; 193/2), (KB: G 9/3; 26/3; 719/5; 994/4)]

Sevgilinin boyunun uzunluğundan ve doğruluğundan hareketle, boydan bahseden şairin sözü de düzgün, vezinlidir:

Lebüñ ü kaddüñüñ vasfı Âhmediyi
 İder sözlerini şîrîn ü mevzûn (A: G 502/7)
 [Ayrıca bkz. (A: G 92/3; 190/7; 506/7)]

Bir güzellik unsuru olarak sevgilinin boyu:

Şairler, sevgiliyi anlatırken, çoğu zaman, modern bir tabirle sözün bittiği yer diye ifade edebileceğimiz eşiktedirler. Sevgili, idealize edilerek Divan şiiiri mecrasında ne kadar anlatılırsa anlatılsın, yine de tam olarak tanımlanmış değildir. Şairler, sevgiliyi anlatamamanın çaresizliğinden dolayı, çevrelerinde gördükleri veya gelenek tarafından telkin edilen unsurlara başvurmuşlardır. Şairin, çıkmazını Ahmedî, şu beyitte yansıtmaktadır:

Neye teşbîh kılam kâmetüñi
Ki yoh tûbîde bu kadd ü bu bâlâ (A: G 16/3)

Sevgilinin boyunun bir benzeri yoktur. Bu yüzden onu teşbih etmek imkânsızdır. Bu beyit, bir anlamda şairin yazdığı onca beyitle sevgiliyi anlatamadığının itirafıdır. Şairin yaptığı mevcudun sınırlarını zorlamaktır.

Sevgilinin boyu ifade edilirken, uzunluk, düzlük ve doğruluk esas alınmıştır. Bu bakımdan şairler, “elif” harfini de tercih etmişlerdir. Her ne kadar burada, uzunluktan taviz verildiği sanılsa da, “elif” bütün harflerin en uzun ve Allah lafzının remzidir. Yine “elif”in diğer güzellik unsurlarına benzetilen harflerle birleşerek birtakım kelimeler oluşturması da şairlere cazip gelmiş olmalıdır.

Sevgilinin boyu en çok serve benzetilir. Serv, istiare yoluyla sık sık sevgili yerine kullanılır. Bunun yanında, şairler çoğu zaman sevgilinin boyunu ifade etme noktasında serviyi hor ve hakir görürler. Servinin su kenarlarında olması, uzaktan bakan için suyun bir işareti olması, şairler için önemli bir realitedir. Bu realiteden hareket edilerek, gözyaşı ve ciğer kanı ile birlikte çeşitli imgeler oluşturulur. Yine aynı realiteden hareketle servi boy, ab-ı hayat kaynağı olan dudağa yaklaşıldığının işaretidir

Sanavber, şimşad ve ar’ar, servi kadar yoğun olmasa da sevgilinin boyu için kullanılan diğer ağaçlardır. Servi, dışındaki ağaçlar tam bir doğruluk

göstermez. Fakat bu ağaçların tamamı uzundur. Uzunluk ifadesi olarak kargı isimli bitkinin iki, şeker kamışının ise bir defa da olsa kullanıldığını görüyoruz.

Şairler, sevgilinin boyunu ifade ederken, görünen varlıkları yetersiz bularak, duyulan ve bilinen bir nesneye “Tûbâ”ya başvururlar. Tûbâ, cennete bulunan ve kökü yukarıda olan bir ağaç olarak tanımlanmaktadır. Bazen, sevgili, Tûbâ’ya benzetilerek, serviye tercih edilir.

Görüldüğü gibi sevgilinin boyu her zaman uzundur. Bu noktada “ney” ve “dâr” olmak üzere iki istisna bulunmaktadır. Mansûr olan âşık, zülûf ipiyle kaddin dar ağacına asılır. Darağacı normal insan boyundan uzun olsa da diğer benzetme unsurları arasında kısa kalır. Sadece Kadı Burhaneddin, sevgilinin boyunu bir beyitte “ney”e benzetir. (G 379/2) Bir diğer beyitte ise “ney”i sevgilinin boyuna benzetmeme sebebi olarak belinin bağlı olmasını gösterir. Yani, “ney”in beli bağlı olmasa sevgilinin boyunu “ney”e benzetecektir. (G 196/2)

Bu başlık altında son olarak “Sidretü’l-müntehâ”ya değinmek istiyoruz. Sevgilinin boyunu sadece Nesîmî “Sidretü’l-müntehâ”ya benzetir. Nesîmî, Hurufilik akımının temsilcisi olması ve tasavvufî yönünün ağır basması bakımından sevgiliyi ifade ederken ilahi çizgiye yaklaşır. Yukarıda “Sidretü’l-müntehâ”yı açıklarken değindiğimiz üzere Sidre’den ötesi Allah’ın zât âlemidir. “Sidretü’l-müntehâ” yaratılmış olmanın sınırındır, ötesine hiçbir mahlûk geçemez. Ayrıca burası beşer bilgisinin son sınırındır. Şairler de ancak bu noktaya kadar benzetme yapabilirler. Bir adım ötesi, mahlûk ile Hâlîk’ı bir tutmak olacaktır.

Nesîmî, benzetmenin en üst sınırına kadar çıkmasına rağmen, yine de sevgiliyi tam ifade etmediğini düşünür. Sidretü’l-müntehâ’nın da ilerisini zorlar. Fakat ileriye geçmez:

İy beñzeden kaddin anuñ serv ü çinâr u ‘ar’ara

Men tûbî ile sidreyi her bî-revâna virmezem (N: G 271/7)

[Ayrıca bkz. (N: G 154/2; 155/4)]

Nesîmî için serv, çınar, ar’ar’ yeterli olmadığı gibi, Tûbâ ve Sidre de yeterli değildir:

Serv ile Şimşad ü Tûbâ olmasun Őimden girü
 Çün Nesîmî kânî' oldı Şol kad-i bâlâ ilen (N: G 297/7)

Şairin gönlü sevgiliye düşünce gözü, serviye de Tûbâ'yı da görmez:
 Çemen servini ögme Tûbîden geç
 Ki göñlüm Şol kad ü bâlâya düşmiş (N: G 210/11)

Burada anlam çerçevelerini zorlayarak, sevgili için servle dünyanın, Tûbâ ile de cennetin tepildiği yorumunu yapıp, Yunus Emre'nin, daha önceden söylediği meşhur beytindeki anlamın da göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünüyöruz:

Cennet cennet didükleri bir ev ile birkaç Hûrî
 İsteyene vigil anı bana seni gerek seni (G 381/8)

Nitekim, sevgilinin yüce boyu görününce, Nesîmî, hiçbir benzetme yapamayarak, "celle celâlühû" yani "Onun Şanı ne yücedir" demekle yetinir. Bu sözün Allah için kullanılan bir saygı sözü olduğunu biliyor, böyle de kullanıyoruz. Şair, bu belirme karşında bir Şaşkınlık ifadesi olarak "celle celâlühû" demiş olmalıdır. Fakat söz konusu ettiğimiz ifadeyle anlatılmak istenenin de sadece bir Őaşma durumu olmadığı açıktır:

Zülfini sorsalar anuñ sünbül-i müşk-bû direm
 Yüce boyuñ görinicek celle celâlühû direm (N: G 265/1)

Nesîmî, tarafından zahidlerin değil sufilere serve secde etmek üzere çağırılması da yukarıdaki düşünceleri destekler niteliktedir:

Gel iy sũfi sücüd eyle bu sîmîn-ber sehî-serve
 Ki emr-i "ve'scüdü" geldi bu zîbâ kadd-i bâlâya (N: G 385/9)

U. Vücût, Endâm:

1. Sîmîn

Sevgilinin bedeni gümüştedir:

Gel iy sîmîn-beden sâkî maña sun câm-ı sahbâyı

K'açıldı revnakı geldi mey-i gül-gûn-ı hâmmâruñ (N: G 222/7)

[Ayrıca bkz. (N: G 50/13)]

2. Gül

Sevgili, gül endamlıdır:

Kanı gözleri bâdâm kanı serv-i gül-endâm

Kanı yâr-ı dil-ârâm ki olmadı bana râm (KB: G 811/1)

[Ayrıca bkz. (A: TB III-6/3; IV-3/7)]

Güneşin, sevgilinin yüzünden farklı herhangi bir meziyeti yoktur, gülşen denilen de gül endamlı sevgilidir:

Dil-dâr yüzünden nedür artuğı güneşüñ

Gülşen dahı şol yâr-ı gül-endâm degül mi (KB: G 359/2)

3. Kaf

Sevgilinin vücudu ulaşılmazdır. Bu ulaşılmazlık âşıқта neredeyse vücudun bir efsaneden ibaret olduğu, neredeyse yok olduğu zannını uyandırmıştır. Âşık bu bakımdan vücudu Kaf Dağı [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Kûh-ı Kaf] olarak ifade etmiştir:

Kâf oldu bilenlere vücûduñ
Simurg kimi çü kimyâsan N (TB II-4/6)

4. Mısr-ı Câmî

Vücut Mısr-ı câmidir. [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Mısr-ı câmî']
Vücûduñ Mısr-ı câmî'dür saçuñ Şâm
Horâsân u 'Aden Bulgâra beñzer (N: G 120/5)

5. Süleyman

Nesîmî, sevgilinin vücudunu Süleyman'a [bkz. Sevgili İfade Eden Kavramlar/Süleyman-ı Melahat] benzetir. Şair, burada bedenî bir benzerlik kurmayıp sevgiliyi Süleyman'a benzetme amacında olmalıdır:

Kaşuñla kirpigüñ müşkîn saçuñla
Vücûdidur Süleymân 'aynıdur mûr (N: G 49/8)

6. Nûr-ı mutlak

Sevgilinin vücudu nûr-ı mutlaktır:
Ser-â-ser nûr-ı mutlakdur vücûduñ
Ne mâhiyyetsen iy zât-ı mutahher (N: G 72/9)

7. Zât-ı mutlâk

Nesîmî, vücudun zat-ı mutlak olduğunu ifade ettikten sonra her nereye bakılırsa sevgilinin görülebileceğini iddia eder:

Vücûduñ zât-ı mutlakdur meger kim
Neye kim bahar isem anda sensen (N: G 303/4)

Vücudun mekanı yoktur:
Lâ-mekânîdür vücûduñ “kul kefâ” şehrinden uş
İy ruhuñ “innâ hedeynâ” bu beyânı handadur (N: G 118/2)

Sevgilinin vücudu naziktir:
Hayf ola kim elem ire nâzük-vücûduña
Senden irah cadûña irişsün elem senüñ (A: G 363/2)

Bir güzellik unsuru olarak vücut:

Şairlerin dikkatleri, tek tek güzellik unsurları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Farklı bölümlerde ifade ettiğimiz üzere şairler sevgiliyi anlatma noktasında bütüncül bir yaklaşım sergilemezler. Tek tek her güzellik unsuru en ziyade olan kavramlara benzetilir. Bu en güzel parçaların birbirleriyle tam bir kombinasyonu ve uyumu için uğraş sarf edilmez.

Beyitlerden anlaşıldığına göre şairler vücuda vakıf değildirler. Onun “Kaf dağı”na benzetilmesi bu düşünceyi destekler niteliktedir. Ayrıca vücudun mekanının olmaması bir taraftan tasavvufî çağrışımlara kapı aralarken öbür taraftan onun ete kemiğe bürünmediğinin de göstergesidir.

Sevgili, sîmîn-bedenli, gül endâmlıdır. Nesîmî’ye göre zât-ı mutlak ve nûr-ı mutlaktır. Aynı şairin sevgilinin gözünü karıncaya benzetmek suretiyle bedenini Süleyman’a benzettiğini de görüyoruz.

V. Ten:

1. Renk itibariyle ten:

a. Mâh-tâb

Sevgilinin teni ay ışığıdır:

Didüm tenüñ nedür didi kim mâh-tab-ı bedr

Didüm yüzüñ nedür didi kim şem'-i âfitâb (A: G 58/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 45/1; 61/6; 70/3; 201/2)]

Sevgilinin teninin parlaklığı yanında, ay ışığının lafı bile edilmez:

İtmez nazar yüzüñe bahân âfitâba hîç

Meyl eylemez tenüñi gören mâh-tâba hîç (A: G 99/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 724/2)]

b. Fecr

Sevgilinin teni, fecre benzetilmiştir.

Fecr, güneşin doğuş vakti anlamının yanında Kur'ân-ı Kerîm'in 89. suresidir. Bu yolla Fecr, Leyl, Şems ve Kevser sureleri arasında tenasüp yapılmıştır:

Bu ne ma'nî bu ne sûret bu ne âyet bu ne sûre

Teni fecr ü saçı leyl ü yüzi şems ü lebi Kevser (A: Z 4/4)

c. Kâfûr

Huriye benzeyen sevgilinin teni kâfûrdur [bkz. Yanak, Hadd, Ârız/Kâfûr]:

Çü hûrînüñ saçı 'anber teni olur kâfûr
 'Aceb mi toprağı uçmağıñ olur ise 'abîr (KB: G 1273/5)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 1062/1)]

d. Sîmîn

Şair, sevgilinin teninin gümüşten olduğunu ifade ediyor:
 Göstereli la'l-i lebüñ ile sîmîn tenüñi
 Kan yaş ile saru beñzi 'ışk eri dükân ider (KB: G 405/4)
 [Ayrıca bkz. (KB: G 1073/1)]

2. Şekil itibariyle ten:

a. Yâsemîn, berk-i semen

Sevgilinin teni yâsemîndir:
 Boyuñ serv tenüñ çün yasemîndür
 Ağızuñ toptolu dürr-i semîndür (KB: G 444/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 148/2; 658/1), (KB: G 21/5; 30/4; 618/1; 934/2;
 959/2)]

b. Nesrin

Sevgilinin yüreği taş olsa da teni nesrin çiçeği gibidir:
 Taşdur yüregüñ lîk tenüñdür gül-i nesrîn
 Binüm gönülüm sırçadur u taş ola taşum (KB: G 484/3)

c. Gül

Sevgilinin teni ruhundan, tabiatından dolayı naziktir. Bu ten gül yaprağından biçilmiş elbise gibidir:

Rûhdandur nâzûgîrek işbu ten kim sende var

Pes saña kimdür diye kim berg-i gülden ton biçin (A: G 520/3)

d. Nesteren

Sevgilinin teni ya gül, ya da nesteren yani yabani güldür:

Leb mi u yâ gonca yâ teng-i şeker

Ten mi bu yâ-hûd gül yâ nesteren (A: G 474/2)

e. Harîr

Sevgilinin teni ipektir:

Özi latîf ü gözi hışmîdür nihâyetde

Teni harîr velî yüregi durur sengîn (KB: G 949/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 52/4), (KB: G 570/3; 927/6; 1135/4)]

3. Diğer benzetmeler:

a. Can

Sevgilinin nazik teni can gibidir:

Şehâ nâzûk tenün bir câna benzer

Eger cevri idesin ihsâna benzer (KB: G 1057/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 8/3)]

b. Tîn

Ten, “tîn”e yani incire benzetiliyor. Tenkitli metinde dipnot olarak ise “gevher” kelimesi verilmiştir. Tenle ilgili diğer kullanımları da göz önünde bulundurarak tenkitli metinde gevherin tercihinin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Öte yandan, Nesimî'nin meşrebi gereği teni, “tîn” ile kullanmış olması ihtimal dâhilindedir. Ten ve “tîn” arasında yazılış benzerliği dışında bir ilgi olduğunu da sanmıyoruz:

Tenüñ tîninden oldı halk ervâh
Te'âlâ'llâh zehî pâkîze-gevher (N: G 72/5)

Bir güzellik unsuru olarak ten:

Şairlerin az sayıda beyitte geçmekle beraber sevgilinin tenini ihmal etmediklerini görüyoruz.

Güzellik unsuru olarak tenin fazla kullanılmamasının sebeplerinden birisi, dönemin toplum yapısı buna bağlı olarak da giyim kuşam tarzı olmalıdır. Şairler, sevgilinin tenini ulu orta göremezler.

Sevgilinin tenini uzun uzadıya anlatmak, cinsî çağrışımlara yol açacak, mahremiyeti de ortadan kaldırmayı gerektirecektir. Bu bakımdan tenle ilgili benzetmelerde yüzeysel ifadeler kullanılmıştır.

Ten için bitki olarak gül, nesteren, nesrin ve yasemin kullanılır. Bu kullanımlarda hem yumuşaklık, hem koku hem de pürüzsüzlük söz konusudur.

Tenin bir diğer özelliği parlak oluşturmaktır. Bu parlaklık da ay ışığı ile anlatılmıştır. Burada güneşin kullanılmamış olması tenin yumuşak ve nazik olduğundan kaynaklanmaktadır, tenin fecre benzetilmesinde de aynı sözleri söylemek mümkündür.

Parlaklık ifadesi olarak sîmîn hem parlaklığı hem de pürüzsüzlüğü, ipeğe bu özelliklere ek olarak yumuşaklığı ile kullanılır. Ten, koku ve renk itibarıyla de kâfûrdur.

III. SEVGİLİYE DAİR DİĞER UNSURLAR

A. Küpe:

1. Pervîn

Sevgilinin küpesi pervindir:

Saçuñla müşk hem müşkîn degül mi

Yüzüñ ay ü küpen pervîn degül mi (KB: G 125/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 298/5)]

2. Sitâre

Sevgilin küpesi anber perdenin arkasında örtülüdür. Anber perdeyle saç kast edilmektedir. Beyitte “Sitâre”yi yıldız anlamında düşünmek de mümkündür:

Şol perde-i ‘anberde küpesi sitâredür

Kadri ne senâsınun yüzüñde sen ay ile (KB: G 1246/4)

Sevgilide küpeye dair:

Sevgili, yaşanan hayatın üstünde bir varlık olmasına rağmen küpe somut; şekli, şemâli bilinen bir cisimdir. Fakat, şair sevgilinin kulağında küpe olduğunu söylemekle yetinmez. Sevgiliyi anlatırken takındığı abartıcı tavrı sürdürür ve küpeyi, pervine ve yıldıza benzetir.

B. Koku:

1. Müşg-i Hoten

Sevgilinin kokusu Hoten miskidir:

Dişleri dürr-i 'Aden müşg-i Hotendür kohusu

Yâsemîndür teni vü tâze-semendür kohusu (A: G 658/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 641/3)]

Sevgilinin kılı müşk [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Müşk] kokuludur:

Kimde var-durur bu resme rûy u mû

Rûyı lâle-reng ü mûyı müşg-bû (A: G 539/1)

2. Semen-sâ

Sevgili kimi zaman yasemin gibi kokmaktadır:

Kim ola kim ilede ol müşg-i semen-sâye haber

Kim ola kim vire ol la'li şeker-bâre selâm (A: G 453/3)

3. Anber

Sevgili anber [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Anber] kokar:

Zehî ol kimse kim vardur habîbi sen teki meh-rû

Şeker-güftâr ü gül-ruhsâr u müşkîn-hâl u 'anber-bû (N: G 354/1)

Sevgilinin kokusu:

Sevgilide koku önemli bir ögedir. Özellikle saç, zülûf, ben ve hatt anlatılırken kokuya uzun uzadıya değinilmesine rağmen çok az beyitte sevgilinin bütünüyle nasıl koktuğu ifade edilir. Bu beyitlerde sevgili, müşk, anber ve yasemin kokar.

C. Hüsn:

1. Dini hayatla ilgili benzetmeler:

a. Mihrâp

Şair, hüsnü mihrâba benzeter. Sevgilinin gözü bu mihrâpta imamlık yapmaktadır:

Tâk-ı hüsnünde ki göz komışsın ol fitne gözi
Ol imâmumdur u mihrâb oldu tâkı al berü (KB: G 1317/4)

b. Kitap, Mushaf, Fûrkân

Sevgilinin hüsnünde Kur'an aşıkardır:

Seb'a'l-mesânı ohır her dem yüzüñ güninde
Hüsnünde şöyle bil kim âşkârâ oldu Kur'ân (N: G 304/7)
[Ayrıca bkz. (N: G 40/3; 290/3; 321/5; T 41)]

Hüsn, öyle bir mushaftır ki, akıl ondan dûr yani uzak düşer, onu idrak edemez:

Ne mushafdur ki hüsnüñ âyetini
Beyân itdükçe 'akl andan düşer dûr (N: G 71/6)

Âşık, hüsn kitabını hatim eder:
Men hüsnüñün kitâbını hatm eylemiş idüm
Çarh-ı felek rümûzı tamâm olmadın henüz (N: G 185/9)

Vaizin söylediği yalandır, alem hüsn kitabından vücuda gelmiştir:
Hüsnüñ kitâbetinden geldi vücûda 'âlem
İy va'iz epsem ol ki yalancı kıssa-hânsan (N: G 320/13)

c. Yaprak, varak

Hüsn yaprağa benzetilmiştir. Bu yapraktan bir ayet okununca, lale ve nesrin toprağa düşüp secde eder:

Topraga düşer secde ider lâle vü nesrîn
Hüsnüñ varakından ohınan yirde bir âyet (A: G 90/5)

Hüsnün her yaprağı aşkı tasvir eder, aşkı anlatır:
Ben senüñ hüsnüñ görelî nola ışka talmışam
Hüsnüñüñ her yaprağı 'ışk-ı musavverdür begüm (KB: G 604/5)

Hüsn varakı her dilde bir şeyler anlatılır. Milletlere göre güzellik anlayışları zaman zaman farklılık göstermekle beraber, ortak değerler de bulunmaktadır. Dünya çapında güzellik yarışmaları düzenlenmesi bu ortak değerlerin varlığından dolayıdır.

Hüsn varakı lisana gelince yetmiş iki dile tercüman olur. Güzelliğin lisani her dilde aynıdır:

Hüsnüñ varakı lisâna geldi
Yitmiş iki tercemâna geldi N (TB II-2/1)

d. Âyet

Hüsn, âyete benzetilmektedir:

Kimsene Hakk'un cemâli mushafın ohımadı

Ben ohıdum hüsnüñi ki âyetidür âyeti (KB: G 203/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 172/3; 277/4)]

Şair, hüsn ayetini tefsir etmek ister:

Dilerem âyet-i hüsnini ki tefsîr kılam

Ne revâ ola ki bir noktayı tağyîr kılam (KB: G 972/1)

Hüsn âyeti, sevgilinin Yusuf cemalini nesh [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Hattat] etmiştir. Bu durum, güneş doğunca siracın kıymetinin kalmamasına benzer:

Nesh itdi hüsnüñ âyeti Yûsuf cemalini

Rûşen-durur güneş görünicek n'olur sirâc (A: G 102/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 148/1)]

Sevgilinin haddi nesih hat getirmiştir, bunda şaşılacak bir şey yoktur, güzellik ayet-i muhkemdir. Şair, “nesih” kelimesini hem yazı çeşidi anlamıyla hem de şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması anlamıyla [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Hattat] etmiştir kullanmıştır:

N'ola haddüñ getürdi-y-se hat-ı nesh

Çü hüsnüñ âyeti muhkem olupdur (A: G 273/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 593/4; 682/6)]

Hat, hüsn ayetini neshetmek [bkz. Saç, Zülûf, Turre/Hattat] etmiştir istemektedir. Var olan bir hükmün ortadan kalkması belli koşulları gerektirmektedir. Hüsn ayetinin yalanla dolanla nesh olması mümkün değildir:

Diler hüsn âyetin nesh ide hattüñ

Bu tezvîr-ile nesh olmaz muhakkak (A: G 338/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 142/6; 305/6; 470/5)]

Ahmedî kendini bülbüle benzetmektedir. Güya şair, sevgilinin yüzüne karşı hüsn ayetini okumuştur. Sevgili de onun kıymetini iyi bilmelidir. Çünkü bir daha bulunmaz:

Yüzüñ güline ohımaga hüsn âyetin

Bir dahı Ahmedî bigi bülbül bulunmaya (A: G 592/8)

e. Hutbe

Sevgili, güzellerin sultanı olduğu için onun adına hutbe okunmaktadır:

Anuñ adına ohıram uş hüsn hutbesin

Ki anı bu hûblaruñ kamu sultânı görmişem (A: G 464/3)

f. Yusuf

Sevgili güzellik Mısır'ının Yusuf'udur [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Yusuf]:

Pîr-i Ken'ânuñ 'azîzî Mısır-ı hüsnüñ Yûsuf'ı

Yüzine bahuñ zenâhdânındaki çâhı görüñ (N: G 223/10)

[Ayrıca bkz. (A: Z 5/1)]

g. Kıyâmet

Hüsn kıyamettir:

Zülfüñde kim ki görmedi hüsnüñ kıyâmetin

Bilmez saçuñ hisâbını ayruh şumâr ider (N: G 83/5)

[Ayrıca bkz. (N: G 449/4)]

h. Kabe

Hüsn, âşığın Kabe'sidir. Bu Kabe'de âşık sa'y eder. Sa'y, kelime anlamı olarak "çalışmak, çabalamak, gayret, emek"⁴¹⁴ anlamına gelmektedir. Safa ile Merve, Mescid-i Haram'ın hemen civarında yüksekçe birer tümsektir. Bunlar, gidiş dönüşü olan büyük bir cadde ile birbirlerine bağlıdır. Safa'dan başlayıp Merve'ye dört ve Merve'den Safa'ya üç defa gidip gelmek vacibdir. Bu yedi gidiş ve gelişe "Sa'y" denir. Her defa Kabe görülünceye kadar tümseklerin üzerine çıkılır.⁴¹⁵

Hüsne sa'y eden âşık için, yolda karşılaşıacağı deve dikenleri ipek gibi gelir:

Ka'be-i hüsne sa'y ider 'âşık
Ki mugaylân aña harîr gelür (KB: G 1164/5)

i. Rıdvân

Sevgilinin hüsnü âşıkların rıdvânıdır:
Gel iy 'âşıklarun rıdvânı hüsnün
Ki sensüz 'âşık rıdvân gerekmez (N: G 174/6)
[Ayrıca bkz. (N: G 313/7)]

j. Yed-i Beyzâ

Hüsn, yed-i beyzâya [bkz. Kol, El, Parmak/Musî-i İmrân mucizesi] benzetilmiştir:

Yed-i beyzâ imiş hüsnün ki Mûsâdur aña mahrem
"Te'âlâ şânühü ekber" bu neçe Tûr-ı Sinâdur (N: G 117/10)

⁴¹⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 922.

⁴¹⁵ Bilmen, a.g.e., s. 358, 359.

k. Tûr

Beyitte, hüsn, tecelli ile ilişkili olarak kullanılmıştır. Tûr [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl/Şecer] dağ anlamına gelir:

Şaire göre Allah, hüsne tecelli etmiştir.

Mûsâ-sıfât tecellî-i dîdâr için maña

Hüsn ile kâmetüñ kimi Tûr u şecer gerek (N: G 221/2)

l. Dârü's-selâm

Hüsn, dârü's-selâm [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/ Dârü's-selâm] yani cennettir:

Dârü's-selâm-ı hüsnüñe iy cennetüñ güli

Düşdüm ezelde gör ki ne gül-zâra düşmişem (N: G 258/2)

Sevgilinin hüsnünden cihan cennete dönmüştür:

Çün cihân cennet oldı hüsnüñden

'Andelîbi neden gül eyledi zâr N (TB III-4/3)

Cennet ve huri, güzellikte sevgiliyle kıyaslanamaz:

Cennet ü hûrî saña olmaz ber-â-ber hüsn ile

Nisbetini görmemiş munca ki devrân çizginür (N: G 172/6)

m. Hakk te'âlâ mazharı

Hüsne secde edilir, çünkü o hublar sureti, Hakk'ın mazharıdır:

İy Nesîmî secde kıl hüsnine karşı dil-berüñ

Çünkü hûblar sûretidür Hak te'âlâ mahzarı (N: G 455/7)

n. Lutf-ı İlâhî

Hüsnün, Allah'ın lutfunu andırması boşuna değildir:
 Hüsnini lutf-ı ilâhî diyü añar añlar
 Göñülüm 'ışkıyıçün hükm-i Hudâyî didiler (KB: G 670/4)

o. Rahmeten li'l-'âlemîn

Hüsn, Allah'ın rahmetidir:
 İy yüzüñ nûr-ı ilâhî leblerüñ 'ayn-i tahûr
 "Rahmeten li'l-'âlemîn" hüsnüñ sıfâtı uş budur (N: G 64/1)
 [Ayrıca bkz. (N: G 64/1)]

p. Tecellî

Hüsnün tecellisi, cihana şûle düşürmüştür:
 Hüsnüñ tecellîsinden düşdi cihâna şu'le
 İy pertev-i Hudâyî sensen çü nûr-ı îmân (N: G 304/4)

q. Tarîk

Hüsnün yolunu takip eden hakikate erer:
 Hüsn ü rûhuñ tarîkını kim ki bu yolda istedi
 İrdi hakîkat ehline oldı anuñla reh-berî (N: G 454/6)

r. Rumûz

Hüsn, öyle bir rumuzdur ki onu ne melekler ne de insanlar bilir:

Hüsnüñ rumûzını ne melek bildi ne beşer
Her degme cânavarda haçan bu beyân olur (N: G 97/9)

Hüsnün rumuzu “inna fetahnâ”yı [bkz. Alın, Cebîn/İnnâ fetahnâ] şerh
etmektedir:

Hüsnüñ rumûzı şerh ider “innâ fetahnâ” iy nigâr
Kim vahy-i mutlak sırrını ‘âlemde pinhân gösterür (N: G 173/2)

s. Secde edilir

Hüsne secde edilir:
Secde ider şems ü kamer Zühre vü mâh ü Müşterî
Hüsn-i cemâlüñ görmege her handa bir insân budur (N: G 54/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 42/4; 337/2; 420/10; 454/2; T 26)]

Melekler bile hüsne secde eder:
Çün melâ'ik hüsnüñe kıldı sücûd
Mescid ü mihrâb u kıble-gâhsan (N: G 341/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 417/2; 454/2; 455/5)]

Hüsne secde etmeyen şeytandır:
Hüsnüñe secde kılmayana senüñ
Hak didi adını ki şeytândur (N: G 60/6)
[Ayrıca bkz. (N: G 189/5; T 29)]

Sevgilini güzelliği karşısında benefşe rükuda, serv kayim, âşık ise
secde halindedir:

Benefşe râki' vü serv oldı kâyim
Olalı hüsnüñe bu bende sâcid (KB: G 1143/5)

2. Tabiatla ilgili benzetmeler:

a. Bahâr

Hüsn, bahâra benzetilmektedir:

Bu cihânda hüsne mâla niçe gırre olırsarsın

Bu bahâr-ı hüsne bah ya hazân-ı mâlını gör (KB: G 540/5)

Hüsn öyle bir bahardır ki her zaman reyhan, nergis, gül ve yasemin çiçekleriyle doludur:

Hüsnüñdür ol bahâr ki dâ'im çiçekleri

Reyhân ü nergis ü gül-ile yâsemîn ola (A: G 34/6)

Güzelliğinin baharı cilve etse, yerdeki cansız ve kurumuş varlıklar bile can bulur. Baharda zaten bütün mevcudat can bulur:

Cilve itse nev-baharı hüsnüñüñ

Cân bula yirde ne varsa tâ cemâd (A: G 121/4)

b. Bâğ

Güzellik bağa benzetilmiştir. Bu bağ sıradan bir bağ değildir; cennet bahçesi gibidir ve uçtan uca nergis, reyhan ve nesrindir:

Hüsnüñüñ bâğına bahdum revza-i cennet bigi

Ucdan uca nergis ü reyhân u nesrîndür kamu (A: G 533/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 535/2), (N: G 449/3)]

Güzellik bağında nesteren, anber yüklü hale gelmiştir:

Zülfüñüñ çininde lâle-pûş olmuş gâliye

Hüsnüñüñ bâğında 'anber-bâr olmuş nesteren (A: G 515/3)

Şair, hüsnü bağa benzeterek “irem” kelimesiyle oynuyor. “İrem” hem “ulaşayım” hem de “cennet” anlamında kullanılıyor:

Hüsnüñüñ bâğına irem didüm
Niçeler ol bâğa irem didiler (KB: G 902/3)

c. Gül

Hüsn, güle benzetilir:

Bülbül-i Kudsî menüm sûret-i hüsnüñ gülidür
Gül yüzüñ sûretine tâze gülistân dimişem (N: G 284/4)
[Ayrıca bkz. (N: G 52/6; 70/2)]

Gül bir gaflete düşüp güzellikten bahs etmiştir. Bu yüzden sabanın gazabına uğramış, harmanı darmadağın olmuştur:

Gül hüsn lâfın urdug-ıçun karşıña sabâ
Gör hırmenin anuñ nice zîr ü zeber kılur (A: G 202/3)

Hüsn, gül bahçesidir. Al yanaklar gül; kirpikler dikendir:

Gülşen-i hüsninde güldür al yañağın nidelüm
Çün benüm yüregüme kirpügi hâr olmuş durur (KB: G 315/15)
[Ayrıca bkz. (KB: G 1276/2)]

d. Harmân

Hüsn, harmandır. Bu harmanda gün ve ay başakçıdır, yani başakları toplar:

Harmanında hüsninüñ gündür başahçı ay ile
Utan iy nisbet kılan kaşın hilâlüñ râsına (N: G 368/8)
[Ayrıca bkz. (N: G 136/8)]

e. Tâvûs

Sevgilinin güzellik tavusu dolaşmaya çıkınca can kuşu kafesten kanat çırpmaya kalkmıştır. Yani, sevgiliyi görünce âşığın kalbi hızlı hızlı çarpmaya başlıyor, âşık ölecek gibi oluyor:

Kılur pervâz mürğ-i cân kafesden
Çün ider hüsnüñüñ tâvûsı cevân (A: G 523/7)

f. Deniz

Hüsn, denize benzetilmiştir. Deniz, şairler tarafından sık sık enginlik ve sonsuzluk ifadesi olarak kullanılmaktadır. Hüsn denize benzetilerek, hüsnün sonsuzluğu, sınırlarının çizilemeyecek oluşu anlatılmak istenmiş olmalıdır. Âşığın talebi, bu denizden yalnız bir damla alıp susuzluğunu gidermektir:

Hüsnüñüz rahmet deñizidür ü ben susamışam
Eksilür olur ise bir katre ‘ummâna ne gam (KB: G 859/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 64/3)]

g. Âteş

Hüsn, ateştir; âşığı yakmaktadır:

Hüsnine ‘âşık eyledi cânımı nâra yandırur
Gör ki ne fitneler düzer ol ki bu hüsnî yaradur (N: G 132/11)
[Ayrıca bkz. (N: G 132/7)]

Nigarın hüsnü ile âşık yanar. Bu ateşin yanında Nemrud’un [bkz. Yanak, Hadd, Ârız/ Nur, şavk, ışık] ateşi bile az gelir:

Ol oda birağdı göñüli hüsnî nigârüñ
Ki sehl ola katında anuñ âteş-i Nemrûd (KB: G 593/3)

3. Kozmografya ile ilgili benzetmeler:

a. Bedir, mihr, mâh

Sevgilinin hüsnü, bedire benzetilmektedir:

Servüñe kul didiler râst mı tûbîyi aceb

Bedri hüsnüñde be-mîzân didiler gerçek mi (KB: G 157/9)

Sevgilinin güzelliği gelip geçici bir güzellik değildir:

Senüñ hüsnüñ yoh-durur tenâhî

Ki sensin mâh u mihrüñ mihr ü mâhı (A: G 666/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 711/1)]

Sevgilinin hüsnü aya nur ihsan eder:

Bu ne kadd ü ne kâmetdür ki beñzer serv-i bâlâyâ

Bu neçe hüsn sûretdür ki nûr ihsân ider aya (N: G 393/1)

[Ayrıca bkz. (N: G 126/5; 210/1; T 6; 7)]

Sevgilinin hüsnü, güneşi de ayı da deli eder:

İy nâfe-i Çîn saçuñ siyâhı

Hüsnüñ delü kıldı mihr ü mâhı (N: G 421/1)

b. Gök

Cemal güneş, hüsn ise bu güneşin doğduğu göktür:

Cemâli güneşi çün toğa hüsn göginde

Mecâlüm olmaya k'andin yaña adam yanaram (KB: G 39/4)

Âşığa yaşın gökten indiği gibi, Hz. Ali'ye Zülfikar ile Düldül'ün gökten indiği gibi, sevgiliye de hüsn gökten inmiştir. Zülfikar, Hz. Ali'nin yarısından itibaren ucu çatallaşan kılıcıdır. Peygamberimiz tarafından Hz. Ali'ye verilen bu kılıç Bedir savaşında ele geçmiştir. Hz. Ali'nin elinde uzunluğu yedi ve eni bir arşın olacak derecede şekil değiştirebilirmiş. Ortasında kanın akması için yivler varmış. Demirinin, Yemen'den geldiği rivayeti vardır. İlk defa Uhud savaşında kullanılmıştır. Zülfikar hakkında birçok efsaneler meydana getirilmiştir. Başa, bele ve kemere rastlayınca insanı ikiye biçebilirmiş.⁴¹⁶ Düldül ise peygamberimizin ester cinsi dişi katırının adıdır. Tarihi kaynaklarda bu hayvan hakkında çeşitli bilgiler vardır. Bir kısmı, onun kır renkte olduğunu söylerken, diğer bir kısmı beyaz olduğuna dair malumat verirler. Katır, İskenderiye kralı Mukavkis tarafından Peygamberimize hediye edilmiştir. Mukavkis'in Hatib b. Ebî Belte ile h.7/m.628 yılında Peygamberimize gönderdiği mektubun sonunda "... ayrıca binmen için de bir katır hediye ettim. Selâm" ibaresi yazılıdır. İbn Kesîr, Mukavkis'in adını Cerîh b. Mînâ olarak zikrederken, bir kısım kaynaklar da Düldül'ün Fizzâ adlı diğer bir katırla karıştırılarak Ferve b. Amrû'l-Guzâmî tarafından hediye edildiğini söylerler.

Bütün kaynaklar Peygamberimizin gazveleri esnasında bu hayvana bindiğini yazarlarsa da İbn Kesîr bunu sadece Huneyn gazvesi olarak sınırlandırır.

Peygamberimiz Düldül'ü daha sonra damadı Hz. Ali'ye hediye etmiştir. Hz. Ali halifeliği esnasında bu katıra binmiş ve haricilerle savaşmıştır. Cesur bir hayvan olan Düldül, çok uzun müddet yaşamıştır. Hatta Hz. Ali'nin vefatından sonra Abdullah b. Cafer tarafından beslenmiştir. O kadar ki hayvanın dişleri döküldüğünde, yesin diye ağzına arpa koyuyorlarmış. Muâviye zamanında Yanbu'da ölen Düldül Şiflerce çok anılmış dolayısıyla Alevî-Bektaşî edebiyatlarında adı çok geçmiştir.

---

⁴¹⁶ Pala, a.g.e., s. 494, 495.

Düldül “kirpi” demektir. Hızlı yürüyüşünden dolayı katıra bu ad verilmiştir.⁴¹⁷ Ali, Zülfikar ve düldül ile anılırken, âşık gözyaşıyla, sevgili ise güzelliğiyle meşhurdur:

Saňa hüsn ü baňa yaş gökden inmiş
Alîye Zü'l-fikâr'ıyile Düldül (KB: G 204/5)

c. Çav

Çav kelimesinin çeşitli anlamları bulunmakla beraber, kelimenin beyitte “güneşin buluttan sıyrılmış hali⁴¹⁸” anlamında kullanıldığını düşünüyoruz. Güzellik, güneşin buluttan sıyrılmış haline benzetiliyor. Hüsn, bütün cihanı aydınlatmaktadır:

Hüsnüñ çavı rûşen durur ahır bu cihânda
Yüzüñde sitâre ‘aceb ay ay ne sebebden (KB: G 714/4)

d. Gün

Hüsn güneştir:

Çün hatt-ı istivâda durur hüsni güneşi
‘İşkum ile cemâline anuñ zevâl yoh (KB: G 1175/4)
[Ayrıca bkz. (KB: G 1162/6), (N: G 191/2)]

Güneş, sevgilinin güzelliğiyle her sabah ruşen olur, aydınlanır:

Gün-durur hüsn-ile rûşen ol dahı her subh-dem
Gül bigi ‘İşkuñ elinden çâk ider pîrehan (A: G 515/6)

⁴¹⁷ Pala, a.g.e., s. 125, 126.

⁴¹⁸ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, s. 1093.

4. Askerî ve siyasî hayatla ilgili benzetmeler:

a. Devlet

Hûblar şâhının devleti, güzelliştir:

Hûblaruñ şâhı ezelden şol sanemdür tâ-ebed

Devlet-i hüsni muhalled hûblaruñ şâhı görüñ (N: G 223/2)

b. İl, vilâyet, memleket, şâr, bilâd

Hüsn bir ile benzetilmiştir:

Müsâfir oldı göñül hüsni ili içinde

Melâhatın görelî şol mukîme uçdı göñül (KB: G 126/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 297/4; 445/5; 478/2; 910/8)]

Sevgili, hüsn memleketinin Süleyman'ıdır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Süleymân-ı Melahat]. Âsaf [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Süleymân-ı Melahat], Süleyman peygamberin vezirinin ismidir, aynı zamanda vezir anlamına da gelmektedir.

Bu hüsn memleketine çü sen Süleymân'sın

İnâyetüñ a begüm Âsafa gerekmez mi (KB: G 151/4)

c. Mısır

Sevgilinin hüsnü Mısır'dır. Divan şiirinin coğrafyası içinde Mısır'dan çok bahsedilir. Yusuf ile Züleyhâ'nın maceraları orada geçmiştir. Nil nehri Mısır'a hayat vermektedir. Ke'nan, Rûm, Bağdad, Şam, Habeş gibi adlarla yanyana bulundurulur. Yine Yusuf peygamberin güzelliğini telmîhen sevgilinin yüzü Mısır'a, kendisi de sultana benzetilir. Kelimenin "ülke, memleket"

anlamıyla da çok zaman tevriye yapılır.⁴¹⁹ Mısır'ın devrin önemli yerleşim yerlerinden biri olduğu ortadadır. Modern şiirde de zaman zaman sevgilinin veya güzellik unsurlarının İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlere benzetildiği görülür:

Vesmden güneş cemâlinde su'âl itdüm didi
Mısır-ı hüsnümi görenler dimesün ki nîli yoh (KB: G 1204/4)

d. Mülk

Güzellik sevgilinin mülküdür:
İy lutf u hüsnüñ kişveri yandum irişdür vasluña
Çün senden artuk kimsede yohdur bu ihsân handasan (N: G 313/3)
[Ayrıca bkz. (N: G 42/8; 146/2; 305/8)]

e. Millet

Nigârın hüsnü millet olarak ifade ediliyor:
Nigârînâ dimesün aceb hüsnüñ ne milletdür ne milletdür
Bu cânuma sinüñ 'ışkun ne 'illetdür ne 'illetdür (KB: G 133/1)

f. Melik, emîr

Hüsn, aşk ikliminin melikidir:
'İşk ehli iklîminde çün hüsnüñdür iy dil-ber melik
Hükmine teslîm olmuşuz sultânumuzdur mîrümüz (N: G 193/8)
[Ayrıca bkz. (N: G 10/1)]

---

⁴¹⁹ Pala, a.g.e., s. 315.

g. Efendi

Kâfur ve anber hüsnün hâdimidir. Bu iki hizmetçiye ek olarak âşığın gözü hüsnün yolunu sulamak için lülü ve mercan döker:

Hâdim-i hüsnini kâfûr ile 'anber düzeli

Göz yolın sulamağa lü'lü' vü mercân yazmış (KB: G 646/9)

h. Kumandan

Hüsn, Hindû askerlerini yedi bölük halinde düzenlemiş, tanzim etmiştir. Bu yüzden de akıl, can ve gönül sevgiliye yaklaşmamaktadır:

Hindû çerisini hüsnüñ yasamış yidi bölük

'Akl ile cân u gönül çün saña gelmez nideyüm (KB: G 1186/3)

i. Çeri

Sevgilinin hüsnü âşık için çeridir:

Oğrı gözi yağmacı kaşı lebleri hûn-hâr

Hüsni çerisi içinde ya yasağı neyimiş (KB: G 581/4)

j. Süvârî

Âşık, sevgilinin hüsnünün yüzüne ve kılına kuldur. Hüsnün, dolayısıyla sevgilinin yüzü gündüz, kılı ise geceyle ilişkilendiriliyor. Eblak, "1. alaca, bulaca, 2. rengârenk, 3. alabacak at⁴²⁰" olarak tanımlanıyor. Buradan

---

⁴²⁰ Devellioğlu, a.g.e., s. 198.

hareketle gece ve gündüzün alacalı bir at, hüsnün ise bu atın binicisi olduğunu söyleyebiliriz:

Hüsnüñ rûyına vü mûyına kulam zîrâ
Bu cihân gündüzi gicesi anuñ eblakıdur (KB: G 862/5)

5. Mitolojiyle ilgili benzetmeler:

a. Hüsrev

Hüsn, Hüsrev'e [bkz. Ağız, Dehen, Fem/Şîrîn] benzetilmiştir:
Saña Şîrîn-dehân iy Husrev-i hüsn
Diyen Şîrîn-dehân bi'llâh degül mi (N: G 447/9)
[Ayrıca bkz. (N: Müs. 3/1)]

b. Şîrîn

Güzellik, Şîrîn'dir [bkz. Ağız, Dehen, Fem/Şîrîn]:
Hüsn-i Şîrîn gül-şen-i cân-bahş-iken takdîri gör
Anda Husrev gül-durur Ferhâd-ı miskîn hâr ü has (A: Z 8/3)

c. Leylî

Âşık, Mecnun; sevgilinin güzelliği Leyla'dır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Leylâ]:

Saçlaruñ Kadr ü Berâtuñ leylidür
'Âşıkuñ Mecnûn ü hüsnüñ Leylîdür
Hem-demüñ dâ'im hayâlüñ haylidür
Sûretüñ savm ü salâtüñ leylîdür (N: T 67)

d. Destân

Hüsn, destan olmuş bütün cihana yayılmıştır:
 Cihânı tutdı hüsnüñ dâstânı
 Zehî hoş dâstân bi'llâh degül mi (N: G 447/26)

6. Sosyal hayatla ilgili benzetmeler:

a. Avcı

Hüsn, gönlü avlamıştır. Âşık, sevgilinin yakaladığı gönlü tepelememesini istiyor zira o özünü ölsün diye hareme göndermemiştir. Sevgili âşık için haremdir:

Hüsnünde gönül sayd ise nola depeleme
 Ölem diyü salmamışam özüm hareme ben (KB: G 320/2)

Bütün cihan sevgilinin hüsnüne esirdir, yeter ki ortada zülûf gibi bir bahane olsun:

Bu cihân hüsnine esîr oldı
 Zülfi tek ortada behâne ola (KB: G 982/5)

Âşığın gönlünü hüsn yakalayıp saça götürmüştür, gönlün eli ayağı olmadığı için buradan kurtulması imkânsızdır:

Egerçi hüsnüñ apardı saçuña gönülümü
 Niçesi kurtıla çün dest ü pâsı yoh nidelum KB (G 143/5)

Hüsne esir olmayanın insan olduğundan şüphe etmek gerekir:

Esîr olmayan hüsnüñe âdemî
 Hacerdür hacedür hacedür hacedür (N: G 151/5)

b. Hattat

Hüsnü bir hattata benzeten şair, kendisini bu hattattan ders almaya giden bir talebeye benzetiyor ve her gün ders olarak bir iki harfi almak istiyor:

Hüsni hattât olalı vardı göñül

Ki bir iki harf ala her gün sebak (KB: G 1173/5)

Sevgili âşığı kendisine kul edinmektedir, hüsn ise bu olayı kayıt altına almakta ve sevgilinin şahadeti altında yazmaktadır:

Bini kul kılur u hüsni hat yazar

Özi şâhid gözleri olur zamân (KB: G 795/7)

Hüsn, aşağıdaki beyitte ise nazik bir ayet yazmaktadır:

Gösderdi bu gün mu'cizesini şehâ hüsünüñ

Ki yazdı bu dem hattıyile âyet-i nâzük (KB: G 539/2)

c. Lala

Sevgili feleğin doğurduğu bir çocuktur, hüsn, bu çocuğun lalası, zülf ise dadısıdır:

Bir senüñ tek oğlanı kaçan ki toğura felek

Hüsni lâlâ kılur u zülfi ana dâye virür (KB: G 855/4)

d. Nezzâre

Sevgilinin gözü can alır, can ise buse dilerken, hüsn bu davaya nezaret eder:

Gözi cân alır u cân bûse diler

Hüsni bu da'vîmüze nezzâredür (KB: G 347/7)

e. Mihmândâr

Âşık, çene çukurunda susuz kalmış ve hüsne konuk olmuştur, misafire su vermek gerekir:

Hüsnüñüñ konuğıyam çâh-ı zenahda susamış
Ne revâ ola ahı ki ola mihmân teşne (KB: G 1094/10)

f. Hân

Hüsn, sofraya benzetilmektedir. Âşığın derdi bu sofradan al alma dermektir:

Niçe al alma diyü aldaya almasıyle
Hüsni hânında anuñ niçe bir al alma direm KB G 237/4)

g. Ders

Âşık, hüsn dersini tahsil eder:
Ohıdum ders-i hüsnüñ âyetini
Yidi Mushaf kimi Kur'ân-ı gördüm (N: G 263/2)

h. Levh

Hüsn, levhe benzetilir:
Hüsni levhında yazılmış hûblaruñ şâhı diyüp
“Sümme enşe'nâhu halkan ahar”ı meşhûr idi (N: G 403/4)

i. Hurûf

Hüsn, harfe benzetilir:

Hüsnüñ hurûfını maña virdi sebak ruhuñ

Dersüm bu ebced oldı vü tekrâra düşmişem (N: G 258/12)

j. İlim

Hüsn, bir ilim olarak değerlendiriliyor. Âşık bu ilmi, sevgilinin yüzünden okur. Âşık bu okuduğu ilmi ezberden söylerse sevgilinin kendisini horlamamasını ister. Beyitten eğitimde ezberciliğin o dönemlerde de istenmeyen bir durum olduğunu anlıyoruz:

Yüzinde hüsn 'ilmin ohımışam

Bana ta'n itmegil ezber dir isem (KB: G 21/3)

7. Eşya:

a. Hâzine

Güzellik bir hazinedir. Sevgili bu hazinesiyle güzellikte zengindir, âşık ise aşk viranesidir. Hazinelerin viranelerde bulunduğu işaret eden şair, hüsnün ancak kendi varlığıyla değerlendirilebileceğini îmâ ediyor. Sevgiliyi güzel bulan âşıktır, bu bakımdan bu hazine âşığın virane gönlündedir:

Gencîne-i hüsnini pinhân ideli dilde

Gökçeklige bay oldur vîrâne-i 'ışkam ben (KB: G 16/4)

b. Mâl

Hüsn bir mal, bir zenginlik olarak değerlendiriliyor. Şair, bu malın zekâtından istiyor ve bir de hatırlatma yapıyor: “Baki kalacak salih ameller⁴²¹”dir:

Yâre didüm baña virgil hüsn mâlından zekât
Kim fakîrem didi elbâkiyâtü’s-sâlihât (A: G 93/1)
[Ayrıca bkz. (N: TB II-7/5)]

Şair umut etse de sevgili kıyıp da güzelliğinden zekat veremez:
Kıymadı kim zekâtın ide hüsninüñ edâ
Ol vech-i nâzüki baña gerçi adardı yâr (A: G 138/5)

c. Sikke

Güzellik nakde, yani paraya, akçeye benzetilmiştir:
Mihrüñde sâfem zer kimi kalb-i selîm uş mendedür
İy nakd-i hüsnüñ sikkesi ‘ışkuñda dînâr olmuşam (N: G 251/14)

d. Râyet

Hüsn, bayrağa benzetilmektedir:
Ref’ ideli hüsn râyetini cemâli
Kıldı gözün nasb ki kıla dili meksûr (KB: G 56/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 505/6)]

⁴²¹ “El mâlu vel benûne zînetul hayâtid dünyâ, vel bâkiyâtus sâlihâtu hayrun inde rabbike sevâben ve hayrun emelâ(emelen).” “Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.” **Kehf**/46

e. Âyine

“halaktühü bi-yedeey”, “ellerimle yarattım” anlamına gelmekte ve Sâd Sûresi 75. ayet⁴²²te geçmektedir. Hüsn ayinesinde bu sır belirlemektedir:

Hüsnüñ âyînesinde uş rûşen

Oldı “sırrı halaktühü bi-yedeey ” (A: G 670/6)

f. Çırağ

Hüsn, çerağa benzetilmiştir. Âşık, gittiği yolda hüsn çırağını takip eder:

Hüsnüñ çiragin iy cân pervâne kimi geçdüm

Tarîk içinde rûşen görindi râhum oldur (N: G 46/2)

g. Şem'

Âşığın gecesini aydınlatmak üzere hüsn mumu yeterlidir:

Bize hüsnü bu gice şem' yiter

Gel imdi şem'üñi apar i ferrâş (KB: G 438/4)

[Ayrıca bkz. (KB: G 489/5; 650/2), (N: G 50/5)]

8. Diğer:

a. Pertev, şu'â

Hüsn perteve yani ışığa benzetilir:

⁴²² “Kâle yâ iblîsu mâ meneake en tescude limâ halaktu bi yedeey(yedeeyye), estekberte em kunte minel âlîn(âlfîne).” “Allah, “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?” dedi.” Sâd/75

Pertev-i hüsniyidi ki gördi melâyik
Âdem-i hâkîyi kendülerine mescûd (KB: G 55/2)

Hüsnün şu'âsı, aşk oduyla âşığın canında nokta kadar, teninde kıl kadar yakmadık yer bırakmamıştır:

'İşkuñ odına yanmaz hüsnüñ şu'â'ı hergiz
Nokta kodı mı cânda kıl mı kodı bu tende (KB: G 37/2)

b. Nev-bâve

Sevgilinin aşkı civân, akı pîr, güzelliği ise nevbâhe yani turfanda, yenidir. Fakat, bu yeni yetme, pîr ve civân üstüne hâkimdir:

'İşkî cüvân 'aklı pîr hüsni ki nev-bâvedür
Hâkim olur dem be dem pîr ü cüvân üsdine (KB: G 1297/4)

c. Şarâp

Hüsn şarabı âşığın aklını başından alır:
Ma'nîde gerçi cân leb-i la'lüñ meyin içer
Hüsnüñ şerâbidur ki meni bî-karâr ider (N: G 83/6)

d. Fitneci

Sevgilinin hüsnü fitne koparır:
Yaşuñ nikâb içinde ki hüsnüñden iy kamer
Kopdı figân ü fitne-i âhır zemân olur (N: G 97/4)
[Ayrıca bkz. (N: G 89/9; 132/11; 143/11; 225/4; 320/10; 381/3)]

e. Ân

Sevgilinin yüzündeki güzelliği kuvvetlendirmek için elif ve nun bir araya gelerek “an” kelimesini oluşturmaktadır:

Yüzüñde hüsni te'kîd itmege-çün

Elifle iki nûn hoş barışupdur (A: G 238/3)

f. Nakış

Hüsn bir nakıştır. Hüsnün nakışını gören nakkaş, artık sanatını icra edemez:

Olalı hüsni nakşı dünyâda fâş

Dahı da'vî kılımaz oldı nakkâş (KB: G 438/1)

g. Mecma'

Âşık, mâşuk, şâhit, sâkî, şem' ve şarâp hepsi hüsnün içindedir:

'Âşık u ma'şûk u şâhid sâkî vü şem' ü şerâb

Hüsnüñ içinde nigârâ gör ne mecma'dur begüm (KB: G 1275/2)

Sevgili bütün güzelliklerin toplamıdır. Âşığın baktıkça bakası gelir:

Mecmû'-ı hüsnüñi zihi virmiş Çalab saña

Her lahza bahdugumca ki baham hoş gelür (A: Z 7/4)

Hüsn, çeşitli güzellik unsurlarının oluşturduğu bir bütünlüktür. Bu bakımdan hüsnde, yüzün gülünden zülfün benefşesinden deste deste bulunur:

Gül yüzüñe vü sünbül-i zülfüñe benefşe

Hüsnüñde ol ikisi dahı deste degül mi (KB: G 1211/2)

Âşığın gönlü, hüsnü baştan ayağa gezmiş, bir kıl eksikliği bile görmemiştir:

Bir kıl eksük görmedi hüsnünde hiç
Gezdi başdan ayağa kıl kıl gönül (KB: G 1045/2)

Melekler ve huriler sevgilinin güzeliğine hayrandır:
Melâ'ik saña hayrân hür 'âşık
Bu nice hüsn olur Allahü Ekber (A: G 141/8)
[Ayrıca bkz. (A: G 168/2), (N: G 205/6; 253/1; 305/14)]

Sevgilinin hüsnüne cevher hayrandır:
Şu cevherdür bu gün hayrânı hüsnüñ
Ki seyrân-gâhıdur çarh-ı müdevver (N: G 74/7)

Hüsne bakan Nesîmî, "innâ fetâh" [bkz. Alın, Cebîn/İnnâ fetahnâ] okur:
Hüsnüñe bahdugça dâ'im ohıram "innâ fetâh"
Levh-ı mahfûzuñ hurûfun gör ne izhâr itdi uş (N: G 209/6)

Tevrat, İncil ve Fûrkan hüsnün sıfatıdır:
Tevrât ü İncîl ü Fûrkân kamu hüsnüñ sıfatı
Bu sözüñ şerhi nedür âyet-i şeytân ne bilür (N: G 40/3)

Sevgilinin hüsnüne şehit olmayanın talihi, bahtı iyi olmaz:
Hüsnüñe "Sübhânehû" kim ki şehîd olmadı
Tâli' u bahtı anuñ bil ki sa'îd olmadı (N: G 417/1)

Feleğin mumu, hüsnün pervanesidir:
Şem'-i felek hüsnüñe pervânedür
Cân u cihân vasluña şükrânedür (N: G 129/1)

Güzellik açısından en önemli yer yüzdür. Yüze, bakan hüsnün mahiyetinin şerhini görür:

Mahiyyet-i hüsn ile cemâline bahıcah

Yüzinde anuñ cümlesi meşrûh degül mi (KB: G 1073/2)

Sevgilinin güzelliği ile şimşad ve serv titrerken yasemin perişan olmuştur:

Kim perîşân kimi ditrer görelî

Hüsnüñi şimşâd u serv ü yâsemen (KB: G 650/3)

Sevgili, güzellikte tektir:

Şehâ hüsnüñ içinde sen çü bir yalguzuñ olmışsın

Nola 'ışkuñ içinde ben ferîd olur isem ferdâ (KB: G 773/2)

Hüsn, paha biçilmez ve benzersizdir:

Bî-bedeldür hüsn içinde lutf içinde bî-nazîr

Vâhidiyyet sâbît oldı hüsn-i bî-hemtâsına (N: G 368/7)

[Ayrıca bkz. (N: G 200/12; 203/6; TB II-1/11; T 195)]

Hüsn, sonsuzdur:

Nesîmî neçe vasf itsün ki hüsnüñ bî-nihâyetdür

Tutuldı dili eflâküñ sü'âl itdüm hisâbından (N: G 333/9)

[Ayrıca bkz. (N: G 295/4; 332/2; T 190)]

Şair, Allah'ın yoluna canını vermeye hazırdır. Çünkü güzelliğin su ve toprağı Allah'ın sanatıyla oluşmuştur:

Cân u dil olsun fidî lutfuña iy Perverdigâr

Kim senüñ suñ'uñ-ıla bu hüsnî buldı âb u gil (A: G 375/4)

Felekler ve yıldızlar sevgilinin hüsnüne âşık olsa da sevgiliye şair gibi yakını bulunmaz:

Oldı eflâk ü kevâkib hüsnüñe 'âşık velî

Men kimi 'âşık bulunmaz 'ışkuña "şey'ün karîb" (N: G 12/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 24/4; 72/7; 85/5; 200/2; 305/2; 305/13; 412/11; TB II-6/6; T 92; 189)]

Özelikle ruh ve zülf üzerine çok söz söylenmiştir. Fakat, güzellik konusuna pek değinen olmamıştır. Sevgilinin güzelliğini anlatmak çok daha zordur. Burada güzelliğin göreceli ve soyut bir kavram oluşu akla gelmektedir:

Hüsnüñ şemmesini kimse idemedi beyân
Ruh u zülfüñ sıfatın gerçi ki haylî didiler (A: G 135/5)

Ahmedî'nin adı, sevgilinin güzelliğini vafettiği için aleme yayılmıştır. Eğer şair, başka konulardan bahsetse adını sanını duyan olmayacaktır. Burada da ona saç, ayak bağı olmuştur:

Yaydı hüsnüñ vasfı adın Ahmedînüñ 'âleme
Gerçi bunda aña saçuñ sevdâsı oldu pâ-y-bend (A: G 120/7)

Sevgilinin güzelliği karşısında âşığın dili tutulur:
Ne hüsn imiş bu ki vafında rûh-ı nâtıkanuñ
Dili dutuldu vü kıldı hadîsini kûtâh (N: G 355/7)

Sevgilinin güzelliğini tam olarak kimse bilmez; güzellik konusunda söylenebilecek tek şey budur:

Bilmez kimse yüzüñ mâhiyyetin
Hüsnüñ vasfında budur mâ-sadak (A: G 332/5)

Sevgilinin hüsnü:

Şairler için sevgiliyi çekici kılan tek şey, güzelliğidir. Âşık, sevgilinin eşiğinden öteye geçemediğinden ve sevgiliyle âşığın diyalogu olmadığından, sevgilinin iç halinden haberdar değildir. Sevgilinin ne istediği, ne hissettiği, ne düşündüğü ve kişisel özellikleri meçhuldür. Şairin anlattığına göre sevgili

zalim, acımasız, hunhârdır. Aşağıya aldığımız beyitte, sevgilinin aklını ve aşkını bir tarafa bırakan şair hüsnü tercih eder:

'İşkî cüvân 'aklı pîr hüsni ki nev-bâvedür

Hâkim olur dem be dem pîr ü cüvân üsdine (KB: G 1297/4)

Şair, sevgilinin siretiyle değil sadece suretiyle ilgilidir. Hüsn, incelediğimiz diğer unsurlardan farklı olarak soyuttur. Bunun yanında hüsn kavramı bütüncül bir bakış açısı gerektirmektedir. Diğer benzetme unsurlarında şairlerin her bir uzvu ya tek tek ya da o uzvun ilişkili olduğu birkaç unsurla birlikte işlediklerini gördük. Hüsn için şairin bu tavrı değişmektedir. Yani sevgilinin dudağının çok güzel olması, gözünün tek başına güzel olması sevgiliye güzel demek için yeterli değildir. Bu da beraberinde bir takım zorluklar getirmiştir. Ahmedî'nin aşağıya aldığımız beyti bu zorluğun bir ifadesidir:

Hüsnüñ şemmesini kimse idemedi beyân

Ruh u zülfüñ sıfatın gerçi ki haylî didiler (A: G 135/5)

Yanak, zülf gibi güzellik unsurları için pek çok söz söylenmiştir, fakat hüsn konusuna pek değinen olmamıştır. Şair, bunu söyledikten sonra hüsnü anlatmıyor/anlatamıyor. Dolayısıyla kendisi de güzelliğe tam olarak vakıf değildir.

Kadı Burhaneddin'in aşağıya aldığımız beyti bizce dikkate değerdir. Şair, güzellik unsurlarını tasnif ederek, göz, kaş, zülf ve hâlin aslî, işve ve gamzenin ise tâlî bir güzellik unsuru olduğunu söyler:

Göz ü kaş u zülf ü hâl aslıdur yüzünüñ

'İşve vü gamze dahı sâ'iredür hüsnine (KB: G 1293/3)

İkinci mısrada geçen, işve ve gamze, sevgilinin elinde olan hareketlerdir. Sevgili, işve ve gamzeyi isterse yapar, istemezse yapmaz. Ayrıca bu iki kavram sevgilinin doğuştan getirdiği şeyler değildir. Dolayısıyla, âşığın güzellik algısı dış görünüşe dayalıdır.

Hüsn, diğer bazı güzellik unsurlarında gördüğümüz üzere mâha, mihre, güle, gülşene, perteve, mihrâba, Leylâ'ya benzetilir. Âşık üzerindeki tesiri dolayısıyla hüsn çerâğ, ateş, şem' kavramlarından hareketle anlatılır.

Hüsn, sevgilinin devletidir. Bazen de melik, emir, han, efendi olarak görülür. Bir beyitte [bkz. (KB: G 133/1)] millete benzetilirken, bir başka beyitte [bkz. (KB: G 1186/3)] zülûf çerisine kumandandır. Zaman zaman mülk ve il olarak anılır Mısır'a benzetilir.

Hüsn, eşsiz bir nakış, uçsuz bucaksız bir deniz ve hazine, cemal güneşinin doğduğu gök, âşıkları avlayan bir avcıdır. Âşık, hüsn şarabıyla sarhoştur.

Hüsnün, feleğin doğurduğu çocuğa lalalık etmesi ve çava [bkz. (KB: G 714/4)] yani güneşin buluttan sıyrılmış haline benzetilmesi ilginçtir. Sevgilinin gözü can alır, can ise buse dilerken, hüsn bu davaya nezzaredir.

Hüsnün karşılığını yaşanan âlemde bulamayan âşık, onu cennete ve rıdvana benzetir, hatta bununla da yetinmeyip, huri, rıdvan ve meleklerin hüsn'e secde ettiğini iddia eder.

Hüsn, bir tecelli noktasıdır. Bu bakımdan yed-i beyza, Tur kavramlarıyla beraber kullanılarak Hz. Musa kıssasına göndermelerde bulunulmuştur.

Güzellik konusunda Hz. Yusuf'tan bahsedilir. Sevgilinin güzelliği Yusuf'la bir tutulur.

Âşık için, hüsn kimi zaman fitne kaynağı kimi zaman da kıyamettir. Âşık, hüsn'e esir, olur, hayran olur, onu Kabe'ye benzeterek secde eder. Yeri gelir, hüsn ilme benzetilir, bazen aşkı anlatan bir varak, bazen de hattattır. Âşık ise hüsn'den ders okur. Hurufilik izi olarak, güzellik Nesîmî tarafından Tevrat, İncil ve Fûrkan'a benzetilir.

Her şeye rağmen hüsn şairlerce tam olarak algılanamamış bir "kavram"dır. Hüsn, sonsuz, benzersiz ve paha biçilmezdir, bu yönüyle yaşanan hayatta, ama yaşanan hayattan çok daha üstün özellikler gösterir:

Hüsnün ne veche sığar göz seni görmeyincek

Hüsnüni görmez ise bu gözi neylem ben (KB: G 1026/5)

D. Öz:

1. Hoten

Sevgilinin özü Hoten'dir. Hoten Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen addır. Bugünkü sınırları Moğolistan ve Mançurya ile Sibiryâ topraklarının bir bölümünde kalır. M.S. X. asırdan itibaren Moğolların "Hatâ" adlı kabilesi bu bölgede yaşadığından bu adla anılmıştır.⁴²³ Misk ahularının bu bölgede çok oluşu ve miskin diğer ülkelere buradan nakledilişi Hatâ'nın değerini arttırır.⁴²⁴

Hoten'in Divan şiirinde en önemli özelliği müşkûn anavatanı olarak kabul edilmesidir. Beyit, müşkûn siyah renginden hareketle sevgilinin içinin kara olduğunu düşündürmektedir:

Sinüñ gibi gözi Hatâ saçı Habeş özi Hoten

Bilüñ gibi bir bil dahı yüzüñ gibi yüz görmedüm (KB: G 745/7)

2. Hamel

Bu beyitte sevgilinin özünün hamel yani kuzu olduğunu görüyoruz. Hamel [bkz. Kaş/Terâzû, mizan] aynı zamanda bugün boğa olarak bilinen burçtur:

Kaşları kavs u kirpügi tîr ü özi hamel

Bedr ay yüzi vü beñleri pervîn (KB: G 741/4)

3. Yusuf

Sevgilinin özü Yusuf [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/ Yusuf]'tur:

⁴²³ Pala, a.g.e., s. 197.

⁴²⁴ Pala, a.g.e., s. 197.

Hatı Hızr ağızı Meryem sözi 'İsâ lebi Yahyâ
 Özi Yûsuf gözi Mûsâ zihî Âdem zî Havvâdur (KB: G 30/5)

4. Türk

Aşağıya aldığımız beyitte sevgilinin Türk olduğu söylenir. İncelediğimiz Divanlarda Türk, zaman zaman zalim, okçu, acımasız gibi sıfatlarla anılmaktadır:

Saçı kâfir gözi câdû özi Türk
 Göñülüm ki şehîdüñe mücâhid (KB: G 1143/2)

5. Gâzi

Âşık, şehit olursa, sevgili de gazi olacaktır. Âşık, böyle hayırlı bir işin geciktirilmemesini, ertelenmemesini ister:

Ben şehîd olmag-ıla çünki özüñ gâzi olur
 Hâşa bu hayre ki te'hîr ola yâ tesvîf (A: G 327/7)

6. Pür-hande

Âşık göz yaşı döküp, gönlü yanmışken sevgilinin özü mutludur:
 Gözlerüm giryân ü biryândur göñül
 Leblerüñ şeker özüñ pür-handesin (KB: G 161/5)

7. Hûri

Sevgilinin özü huri gibidir:

Cennet durur yüzüñ ü özüñ hür-'în gibi
 Agzuñ yârı meger mesel-i Selsebîl olur (KB: G 630/7)

8. Şahit

Âşığın sevgiliye kul oluşuna hüsn, hat yazarak bir belge düzenlerken
 sevgilinin özü bu duruma şahittir:

Bini kul kılur u hüsnî hat yazar
 Özi şâhid gözleri olur zamân (KB: G 795/7)

9. Atıcı

Sevgili, kaş yayı ile kirpik okları atmaktadır. Bu bakımdan sevgili
 atıcıdır:

Çü kirpügi oh u kaşı yay u atıcı özi
 Ola gönül dahı lâbüd ana nişâne gerek (KB: G 801/4)

10. Latîf

Sevgilinin özü latiftir:
 Özi latîf ü gözi hışmîdür nihâyetde
 Teni harîr velî yüregi durur sengîn (KB: G 949/3)

Yaptığı cinasları bir tarafa bırakırsak, âşık koşulsuz şartsız gönlünü
 vermektedir. Bu sevgilinin özüne uymaktadır. Yani sevgili kendisine karşılık
 beklemeden bir şeyler verilmesinden hoşlanır.

Dilince dilümi dile al didüm aña ben
 Söz söylemiş oldum yine hem özi dilince (KB: G 721/5)

Âşığın istediği sevgilinin ona nedim olmasıdır:

Lebi mey gözi sâkî şem' yüzi

Yine özi bize nedîm gerek (KB: G 1083/4)

Sevgilinin özü:

Şairler, sevgilinin hemen her zaman dış görünüşüyle ilgilenmektedirler. Sevgilinin kişiliğini daha çok dış görünüşe dair benzetmelerden çıkarabiliyoruz. Az da olsa sevgilinin kişilik özelliklerini anlatan beyitlere de rastlanmaktadır. Bu noktada “öz” önemli bir kavramdır. Her ne kadar bu kavram Nesîmî tarafından kullanılsa, Ahmedî tarafından çok az kullanılsa da biz özü dikkate değer buluyor, şairlerin zaman zaman zalimâne çizdikleri dış görünüşe karşılık sevgilinin iç halini anlatma hususunda takındıkları tavra dair ipuçları bulma adına önemsiyoruz.

Sevgilinin özü Türk'tür, âşığı şehit ederek gazi olur. Sevgilinin kendisine karşılık beklemeden bir şeyler verilmesinden hoşlandığını ve başa kakma huyunun olduğunu yine beyitlerden çıkarıyoruz:

Âşık, sevgilinin kûyundaki köpeğin ayağına toprak olmuştur, onun bunu bile başına kakacağından endişe duyar:

Seg-i kûyine hâk-i pây oldum

Başumuza bunu kaha mı 'aceb (KB: G 446/4)

Öte yandan Sevgilinin hulkı hasen, yani tabiatı, huyu güzeldir:

İy halkı hoş hulkı hasen sürme kapuñdan bini sen

Zîrâ ki kullıguna ben key ragbet-ile gelmişem (A: G 446/4)

Nesimi, aşağıdaki beyitte, sevgili için “munis” ifadesini kullanır:

Senüñ 'ışkuñ meni dîvâne kıldı

Habîbüm mûnisüm cânım gel ahî (N: G 451/4)

Bir beyitte [bkz. (KB: G 30/5)] sevgilinin özü Yusuf, bir başka beyitte ise latif olarak ifade edilir. Sevgili pür-handedir, her ne kadar âşğın hali karşısında pür-hande olsa da. Bir beyitte sevgilinin özünün hamel olduğu söylenir.

Dünya edebiyatlarından bu konuda hüküm verecek kadar haberdar olmasak da Türk edebiyatının her devrinde karşılıksız sevmenin, aşka karşılık bulamamanın, sevgilinin âşğı terk etmesinin şairler için ortak bir kader olduğunu görüyoruz. Bunun yanında ayrılık konusunu işlemeyen pek çok halk şiirinde sevgili için zalim, vicdansız gibi ifadelerin kullanıldığını biliyoruz. Bu da gösteriyor ki şair, sevdiğine olumsuz sıfatlar yakıştıırken, sevilen bu sıfatları gerçekten taşımaz. Bu tarz seslenişler, bir yerde “naz”dır ve şairlerin geçmiş şiir birikiminden gelen karşı koyamadıkları bir eğilimdir.

E. Gönül:

1. Taş

Sevgilinin yüreği taştır, âşğın gönlü ise şişe:

Taşdur yüregüñ şişe durur şâhâ gönülüm

Taşa tohişicah sanemâ şişe ne dirler (KB: G 486/3)

[Ayrıca bkz. (KB: G 30/4; 379/2; 484/3; 528/5; 949/3; 1135/4; T 1439/1)]

Âşğın yüreği bazen de kan dolu testidir:

Yüregüm sebû-yı hûndur yüregini taş sanasın

Hele bu fidâdur ana ger ura taşı sebûya (KB: G 865/3)

Sevgilinin gönlü katıdır, yumuşamaz:

Katı gönülün gönülümüñ derdin görüp yumşanmadı

Çâre nedür şişeye taşdan irişürse şikest (A: G 74/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 199/6)]

Sevgilinin gönlü sanki ipeğe dolanmış bir taş gibidir:
 Gören ol sînede göñlüñi eydür
 Bu taşa zî tolamışlar harîri (A: G 690/4
 [Ayrıca bkz. (A: G 187/4), (KB: G 136/3)]

2. Âhen, demir

Sevgilinin gönlü demir gibidir. Âşığın bad-ı serdi o demire tesir etmez. Âşığın sevgiliye dokunması söz konusu olmadığı için buradaki rüzgar âşığın sözleridir. Âşığın ağzından çıkan şiirlerle sevgilinin demir gibi gönlü yumuşamaz:

Ne ‘aceb eger göñlüñe itmezse eser
 Bâd-ı serd-ile nice âhene te’sîr kılam (A: G 450/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 207/4)]

3. Safa

Sevgilinin gönlü safadır. Şair safanın hem gönül şenliği, eğlence, hem de Mekke’de bir yer ismi olan anlamını kastetmektedir:

Safâdur göñlüñ ü Ka’be işigüñ
 Yañağüñ kible-i ehl-i safâdur (A: G 166/8)

4. Siyeh-dil

Sevgili kötü kalplidir:
 Gözleri ‘ayn-ı belâdur baña sor kim diyeyim
 Ol siyeh-dil zâlimüñ fi’li ne-durur alı ne (A: G 609/4)

Âşık, sevgilinin gönlünde en ufak bir üzüntü olduğunu duysa sürekli inler. Âşık, her ne kadar sevgiliden zaman zaman yakınsa da onun üzülmelerini istemez:

Her-dem hezâr-bâr olur zâr Ahmedî

Gönlünde niçe kim tuya bir zerre gam senüñ (A: G 363/7)

Sevgilinin gönlü:

Sevgilinin gönlü taş gibi, demir gibidir. Âşığa çektirdiği onca gama, acıya rağmen hiçbir zaman yumuşamaz.

Bir beyitte Kabe'ye benzeyen eşik, Kible'ye benzeyen yanak ile tenasüplü olarak gönül "safa"ya benzetilir.

Sevgili son derece acımasız bir varlık olarak anlatılmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken konu, sevgilinin âşığın gözünden anlatıldığıdır. Sevgilinin gerçekten anlatıldığı gibi olup olmadığını bilemiyoruz.

F. Baht:

1. İskender

Sevgilinin bahtı İskender'dir. [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızr]:

Likâñı Hızr bahtuñı Sikender

Lebüñi çeşme-i hayvân yaratdı (A: G 661/3)

G. Devlet:

1. İskender

Sevgilinin devleti İskender [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır] olarak anlatılmaktadır:

Sa'âdeti Hızır u devletidür İskender

Dudagı çeşme-i hayvân u saçları zulümât (A: G 80/2)

H. Eşik, kapı, tapu, ayak, toz, yol, âsitân, taş, kûy:

1. Tabiatla ilgili benzetmeler:

a. Tûtiyâ, sürme

Sevgilinin ayak tozunu âşık gözüne sürme eder:

Gözlerüme sürme kılam ayağı tozını

Güneş yüzini görmege ger âlet olaydı (KB: G 330/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 25/7; 28/4; 143/6; 166/9; 205/4; 222/5; 317/7; 347/3; 354/8; 383/1; 419/15; 562/6; 573/3; 590/7; 613/1; 613/3; 613/6; 632/3; 657/5; 680/4; 698/4; 715/6), (KB: G 84/7; 128/2; 137/7; 152/3; 436/6; 437/3; 502/2; 677/1; 677/7; 735/3; 774/3; 875/5; 1284/4), (N: G 56/3; 119/2)]

Ayağının tozunu nergis bile sürse kör kalmazdı, gözleri açılırdı:

Ayaguñ tozın itse sürme nergis

Kala mı-y-dı 'aceb bu resme ekme (A: G 548/6)

b. Cilâ

Gün, sevgilinin yüzüne yüz sürer, cilalanıp nurlanır:

Gün yüz sürür yoluña ki nûr u cilâ-y-ıçun

Ayaguñuñ tozını zarûrî basar ide (A: G 620/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 102/3)]

c. Güher

Ayak toprağı güherdir. Şair, bu güheri dünyaya değışmez:

Dünyâya hâşa kim ayaguñ toprağın satam

Ol gûhere behâ nicesi ola bu meder (A: G 154/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 150/4; 165/17; 176/1; 184/3; 268/2; 301/8; 685/2)]

d. Kimyâ

Kimya, çeşitli maddelerden altın elde etmenin ve bakır, gümüş vs. madenleri altına dönüştürmenin yollarını arayan batıl bir ilimdir. Bu ilmin ana maddesi iksirdir. İksir, eldeki ter kibin veya maddenin altın olmasını sağlayan sıvıdır. İksiri elde etmenin de yolları vardır. Eski kimya ilminin modern kimya ile hiçbir alakası yoktur. Eski kimyayı Câbir b. Hayan bulmuştur. Bu konuda “el-Hâsıl” ve “Kitâbul-Havâs” adlı iki eseri vardır. Kimya alanında bir diğer meşhur şahsiyet de Tuğrâyî’dir. Kimyâ, gizli bir ilimdir. Bu nedenle kitapları anlaşılmaz formül ve simgelerle doludur. Kimyanın Allah’ın sırlarından olduğu ve ancak Allah katında yücelen kişilere nasip olacağına inanılır. Eski çağlardan itibaren insanlar altın elde edip zengin olmanın yollarını aramışlardır. Ancak bütün kimya altıncıları, sonunda hüsrana

uğramışlardır.⁴²⁵ Sevgilinin ayağının tozu kimyâdır. Tıpkı kimya gibi sevgilinin ayak tozuna da kimse ulaşamamıştır:

Gönüli ayah tozında salar odına nigârîn
Meger ol durur devâ ki anı kîmyâya yilter (KB: G 1232/3)
[Ayrıca bkz. (KB: G 476/4)]

Âşık, sevgilinin ayağının tozuna canını vermeyi teklif etmektedir. Âşık biraz daha arttırırsa bu kimyayı elde edecektir. Âşığın canından daha öte vereceği bir şey olmadığından, ayağın tozuna kavuşması mümkün olmayacaktır:

Bahâ didüm ayagun topragına gûher-i cân
Bu kimiyâ ele girür olursa zî-tevfîr (A: G 173/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 244/2; 353/5)]

Âşığın işi gücü bu kimyayı aramaktır:
Gerçi ayaguñ tozı oldı kîmiyâ
'Âşık işi cüst ü cûdur çare ne (A: G 599/6)

e. İksir

Sevgilinin kapısı iksirdir. Bu iksir âşığın yüzünü “zer” eder. Burada “zer” kelimesi hem altın, hem de sarı anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Kapuñ iksîri itdi yüzümi zer
Gözümüñ yaşı itdi uş murassa' (A: G 319/2)

f. Âb-ı hayât

Sevgilinin ayağının toprağı ab-ı hayattır:

---

⁴²⁵ Pala, a.g.e., s. 276.

Âb-ı Hayâtdur ayaguñ topragı senüñ
 Ne nesnedür ki ola kademüñe nisâr gül (A: G 399/4)
 [Ayrıca bkz. (A: G 169/4)]

Ab-ı hayatın yerlerde sürünerek akmasının sebebi, sevgilinin yoluna can vermek istemesidir:

Âb-ı Hayât yoluña diler ki cân vire
 Dâyim anuñ-ıçun yüzi topraga sürlüdür (A: G 156/6)
 [Ayrıca bkz. (A: G 623/3)]

g. Hümâ

Sevgilinin ayağının tozu Hümâ [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Hümâ] kuşudur. Hümâ kuşuna kimsenin ulaşamadığını âşık da bilir:

Biz ayağı tozın Hümâ görürüz
 Kim irüre bizi Hümâya kanı (KB: G 997/8)

2. Dinî hayatla ilgili benzetmeler:

a. Behişt, cennet

Sevgilinin eşiği, âşık için cennet bağıdır:
 Meger kim bâg-ı cennetdür işigüñ kim agacından
 Fukac birürdi emrûd u şeker getürdi şeftâlû (A: G 532/6)
 [Ayrıca bkz. (N: T 84)]

Sevgilinin eşiği cennetten evladır. Nitekim, huri ve rıdvan da öyle düşünmektedir:

Hûr u rıdvân görüben işigün ârâyışini

Habs-gâh oldı bize cennet-i a'lf didiler (A: G 135/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 356/5; 436/2; 507/3; 628/8)]

Sevgilinin kapısında can vermek cennet; onun kapısından ayrı kalmak ise cehennem azabıdır:

Kapuñda cân fidî itmek zihî na'îm-i bihişt

Tapuñdan ayru dirilmek zihî 'azâb-ı elîm (A: G 411/5)

b. Hûrî

Sevgilinin meclisi cennet, huzuru huri olarak anlatılmıştır. Âşığı buradan ancak cehennem ateşi ayırır:

Çü meclisüñ durur uçmağum u tapun hûrî

Gümân aparma ki benden tapuñı nâr ayıra (KB: G 758/2)

c. Kible, Kabe

Sevgilinin eşiği âşığın kiblesidir, bu yüzden ona secde etmek farzdır:

Ger secde var-ısa saña karşu farîzadur

Kim kibledür işigüñ ü mihrâb-ı cân kaşuñ (A: G 365/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 17/2; 88/2; 136/4; 144/6; 166/8; 226/4; 273/4; 383/2; 493/6; 630/7; 678/4; 697/7; Z 12/6), (N: G 182/4; T 112)]

Âşık, sevgilinin eşiğini makam edinerek tavaf etmelidir:

Anı ki işigini 'ışk ile makâm idine

Revâ durur ki kamu ehl-i dil tavâf ideler (KB: G 215/7)

Sevgilinin eşiğinin kiblesine yüz süren cennete erer:

Cân anuñ-ıçun ider kıble senüñ işigüñi
Ki orada yüz süriyen cennet-i me'vâya irer (A: G 226/4)

d. Hicâz

Sevgilinin eşiği âşık için Hicaz yani Mekke ile Medine'nin bulunduğu bölgedir:

İşigüñdür hicâzum ben muhayyer
Dilüm varmaz Sipâhân u Irâka (KB: G 184/2)

e. Merve

Merve ile Safa, Mekke-i Mükerrerme'de iki tepenin adı olup hacılar, bu iki tepe arasında yedi defa gidip gelirler:

İşigüñ 'âşıklara Beytü'l-harâmuñ Mervesi
Ka'be yüzüñ oldı zülfüñ "urvetü'l-vüska" imiş (N: G 207/6)

f. Kazâ

Sevgilinin eşiği, âşık için ezelde yazılmış kazadır. Âşık ne yaparsa yapsın bu kaza yaşanacaktır:

Cân ayrılmaz şâhâ tapuñdan ne kazâdur
Kim olmuş ezelde bu gönülüne mukadder (KB: G 335/3)

g. Taht-ı Süleyman

Sevgilinin eşiği, taht-ı Süleyman'la [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Süleymân-ı Melahat]. kıyaslanmıştır. Âşık, kendisini karıncaya

benzetir. Hz. Süleyman'a karınca [bkz. Göz, Çeşm, 'Ayn/Süleyman] gerek olduğu gibi, sevgiliye de âşık gerektir:

Tarh eylemegil bizi nigârâ işigüñden
Bir mûr dahı taht-ı Süleymân'a gerekdür (KB: G 1152/3)

Bir başka beyitte, âşık kendisini hüdhüde [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Süleymân-ı Melahat]. benzetir:

Baş urdı yine Ahmedî ol yâr işigine
Hüdhüd bigi kim taht Süleymân'a irişdi (A: G 627/7)

Ahmedî, yüz mülk-i Süleyman'ı [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Süleymân-ı Melahat]. sevgilinin yoluna feda eder:

Fidâ yoluña yüz mülk-i Süleymân
Nisâr ayaguña biñ tâc-ı Kayser (A: G 203/5)
[Ayrıca bkz. (A: G 565/5)]

h. Zelihâ

Âşık, Yusuf [bkz. Yüz, Dîdâr, Cemâl, Çehre/Yusuf]; sevgilinin huzuru ise Zeliha'dır:

Zelîhâ'dur tapuñ Yûsuf cânumdur
Zenahdânuñ çehi zindâna benzer (KB: G 1057/2)

3. Diğer:

a. Baş tacı

Sevgilinin ayağının tozu başlara taçdır:

Ayaguñ toprağıdur başlara tâc

İşigüñ tozı göze tûtiyâyî (A: G 680/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 27/2; 31/4; 102/3; 501/3), (KB: G 1218/3)]

Sevgilinin ayağının tozunu başına taç eden ay ve güneşe ihtiyaç duymaz:

Ayaguñuñ tozunu her ki ide başına tâc

Dahı olmaya felegüñ mâh u mihrine muhtâc (A: G 100/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 374/2)]

Sevgilinin ayağının toprağını yıldızlar bile başına taç edinmektedir:

Ayaguñ tozı 'akla sürme-i çeşm

Yoluñ toprağı câna tâc-ı tarek (A: G 347/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 697/3)]

Padişahlar bile bu taçla iftihar ederler:

Ne kılayım nisâr saña ki ayaguñ tozı

Tâcına pâdişâhların iftihârı var (A: G 191/5)

“Key”, büyük hükümdar, padişah demektir. İran padişahlar sülalesinin ikincisi bu adla anılır. Bunlar “Keykubad, Keyhüsrev” gibi isimlerinin başına “key” unvanını alırlardı. Hepsine birden “Keyân” veya “Keyâniyân” denir. Daha sonra bu lakab bütün şahlara yakıştırılmıştır. Efsaneye göre bu adı ilk defa Rüstem’in babası Zâl, Kubad’a vermiştir.⁴²⁶

Keykûbâd, İran’ın Pişdâdiyân sülalesinden sonra gelen şah sülalesi Keyâniyân’ın ilk hükümdarıdır. Adaletiyle ün salmıştır.⁴²⁷ Sevgilinin ayağının toprağına ulaşan Kubat’ın bahtına, İskender ’in [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızr] tacına dönüp bakmaz:

⁴²⁶ Pala, a.g.e., s. 268.

⁴²⁷ Pala, a.g.e., s. 268.

Devlet müyesser itse ki olam saña hâk-i pâý
Baht-ı Kubâd u tâc-ı Sikender neme gerek (A: G 360/7)

b. Genc-i Mısır u Hitâ vü tâ Ürgenc

Âşık, sevgilinin ayağının tozuna Mısır'ın [bkz. Hüsn/Mısır] hazinesini, Hitâ [bkz. Öz/Hoten] ve Ürgenc bölgelerini değişmez. Ürgenç, Harezm bölgesinin merkezidir:

Ayaguñuñ tozı behâsı degül
Genc-i Mısır u Hitâ vü tâ Ürgenc (A: G 104/6)

c. Saray

Sevgilinin eşiği devlet sarayıdır:
Devlet serâyıdur işigüñ devlet aña kim
Devlet serâyına yüz uruban geda ola (A: G 25/2)

d. Nur-ı basar

Ayağın tozu âşık için nur-ı basar yani göz nurudur:
Ayaguñuñ tozı nûr-ı basardur anuñ-ıçun
Sabâdan Ahmedi ider gubâr şeyin lillah (A: G 582/6)

e. Uğruna can verilir

Âşık, ayak tozuna karşılık canını verir:
Behâ virdüm ayaguñ tozına cân
Kim anı ol bilür kim cevherîdür (A: G 268/2)

[Ayrıca bkz. (A: G 46/8; 140/3; 173/5; 176/1; 256/7; 301/8; 333/8; 369/2; 389/8; 391/7; 433/6; 444/6; 510/5; 620/1; 623/4; 623/5; 678/2), (KB: G 76/5; 718/1; 997/5)]

Âşık, sevgilinin ayağının tozu için canını bedel gösteriyor, akıl ise âşığı değer bilmezlikle suçlar:

Cân behâ itdüm ayaguñ topragina didi 'akl

Kim bu gûher kıymetini bilmedi bu nâ-dânı gör (A: G 150/4)

[Ayrıca bkz. (A: G 191/4)]

Âşık, sevgilinin ayağına canını verirken utanır, bir anlamda elimde avucunda olanın hepsi bu n'olur kabul et, der:

'İtse 'azîz ayaguña cânını Ahmedî fidî

Sen anı 'ayb itme kim oldur elindeki varı (A: G 625/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 291/5; 294/4; 318/5; 392/5; 623/7; 690/7; 731/6), (N: G 434/5)]

Sevgilinin ayağının tozu o kadar değerlidir ki akıl, can, gönül ve din feda etmekle eğer ele girmiş olsa, ki girmemiştir, âşık, sevgiliyi aldatmış, bu alışverişten kârlı çıkmış sayılır:

'Akl u cân u dil ü dîn-ile ele girür-ise

Ayaguñ topragı anı sana magbûn didiler (A: G 211/3)

[Ayrıca bkz. (A: G 144/1; 463/4; 527/5; 614/1; 667/5)]

Sevgilinin eşiğinde âşıklar canlarını verirler. Sevgili de buna karşılık âşığa zehir kadehini uzatır:

Cânâna vireler sanemâ lâş işigüñde

Zehr ayağı cânuma ola aş işigüñde (KB: G 183/1)

Âşık sevgilinin kapısında bir dilencidir. Bu dilencilik öyle bir saltanattır ki onun kıymetini sultanlar bile bilmez:

Kapuñda gedâlig-ile bir saltanatum var
 Ki ol saltanatuñ kadrini sultân dahı bilmez (A: G 276/2)
 [Ayrıca bkz. (A: G 203/5; 643/6)]

Gül bile varını, yoğunu yanına alarak sevgilinin ayağının toprağına
 layık olmak için gelir:

Nevâ vü reng ü bû-yıla gelür gül
 Olam dir ayaguñ tozına lâyık (A: G 336/9)
 [Ayrıca bkz. (A: G 335/7)]

Âşık, sevgilinin ayağının toprağıyla teyemmüm abdesti alır:
 Gözüm deryâsı kandur lâ-büd ider
 Ayaguñ topragi-y-ıla teyemmüm (A: G 445/6)

Sevgilinin ayağını bastığı yer anber kokar:
 ‘Anberîn ola ne yir ki ayaguñ basar iseñ
 Sini meger ki bula izüñ ile delü gönül (KB: G 75/3)

Âşık, sevgilinin ârî yolu için arı, namusu bırakmalıdır
 Nâmûsı nam için koya vü sıdk ile ola
 Ârî nigârınuñ yolına ârı dileyen (KB: G 380/2)

Şiirlerine, sevgilinin ayağından toz ererse, şairin başı göğe erecektir:
 Nizâmı nazmumuñ vardur şehâ dürr-i semînüñden
 Başum göge yeter aña irerse toz zemînüñden (KB: G 1061/1)

Zamanında sevgilinin ayağının tozuna ulaştığı için Zühal [bkz. Sevgiliyi
 İfade Eden Kavramlar/Merih ü Zühal] yıldızı yedinci kat göğe çıkabilmiştir:

Yidinci gökde yir tutdı anuñçün
 Ki vardur ayağı tozı zühalde (KB: G 482/5)

Ay ve güneş bile sevgilinin ayağının tozunun peşindedir:

Yoluñ tozına ay u güneş müşteri oldu
 Pes ne gönül ola ki saña olmaya râgıb (A: G 57/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 103/4; 573/2; 622/5)]

Zühre [bkz. Alın, Cebîn/Zühre] cariye, ay [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Kamer, Bedir vd.] ise perde-sar yani saz çalan olarak sevgilinin ayağının tozuna müşteri [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Müşterî Tali'-Göz, Çeşm, 'Ayn/Müşterî]dir:

Zühre saña kenîzek ü perde-serâ vü mâh
 Cân-ıla ayaguñ tozına oldu müşteri (A: G 675/6)

Sevgilinin eşiğine erenin bahtı açılır:
 Her ki ire yâr işigine bahtı sa'îd ola
 Yârı görene her ne gün olursa 'îd ola (A: G 27/1)
 [Ayrıca bkz. (A: G 211/1)]

Sevgilinin eşiğindeki gedanın talihine sultanlar bile imrenir:
 Sultân dahı görürse işigüñ gedâyını
 Diye bahuñ bu tâli'ü bahtı hucesteye (A: G 595/4)

Sevgilinin ayağının toprağı kainata değışilmez:
 Şehâ ayaguñuñ tozına degmez
 Bahâ virürler-ise kâyinâtı (A: G 647/8)
 [Ayrıca bkz. (A: G 616/4)]

Sevgilinin eşiğı, kapısı, tapusu, ayağının tozu, toz:

Ayak, tapu, kapı, eşik gibi kavramlar sevgilinin bulunduğu yeri ve sevgilinin huzurunu ifade etmektedir. Sevgilinin bulunduğu yere ulaşmak ve onun karşısına çıkmak kolay bir iş değildir.

Şair, sevgilinin karşısına direk olarak çıkamaz. Bu yüzden onun ayağına yüz sürmek en büyük mutluluk sebebidir. Ayağın tozunu gözüne sürme eden âşık onda ölümsüzlük kimyası ve ab-ı hayat bulunduğunu zanneder. Öte yandan şairin meşrebi aşktır, sevgilinin eşiği bu bakımdan âşığın Hicaz'ı, Kâbe'sidir. Yine ayak tozu ile teyemmüm alan âşık bu Kâbe'ye yönelir. Bu yönelişte âşığın cennet, cehennem kaygısının olmaması önemli bir etkidir. Nitekim sevgilinin meclisi cennet, tapusu huridir. Bu yüzden olsa gerek onu dünyalara değişmez.

Kadı Burhaneddin, ayağın tozunu "Hüma" (KB: G 997/8) olarak anlatır. Sevgiliyi ifade noktasında bu tür kavramları önemsiyoruz, "Hüma" adı var kendi yok bir kuş olmasıyla sevgilinin "var"dan çok "yok" oluşu ifade edilmektedir. Kadı Burhaneddin'de gördüğümüz bir diğer farklı kullanım ise, âşığın kendisini Yusuf'a sevgilinin tapusunu ise Zeliha'ya benzetmesidir:

Zelîhâ'dur tapuñ Yûsuf cânumdur

Zenahdânuñ çehi zindâna benzer (KB: G 1057/2)

Âşık, sevgili karşısında büyük bir acizlik içerisinde, Divan şiiri mecrasında sevgiliye hâlini arz edemez. Âşığın, sevgiliyle olan macerası, onun en fazla eşiğine kadardır. Buradan öteye geçildiğini incelediğimiz dönem içerisinde göremiyoruz.

Âşık, eşikten öteye geçemediği için, sevgiliyle diyalog da kuramaz. Dolayısıyla âşığın, sevgili tarafından reddedildiğini de göremiyoruz. Âşık belki de reddedilmekten korktuğu için derdini sevgiliye açamaz. Açmadığı gibi, sevgilinin çektirdiklerinden şikâyet eder. Sevgilinin kendisini savunacağı ve ifade edeceği bir mecra olmadığı için sevgiliyi daima âşığın yani şairin ağzından tanıyoruz. Diğer yandan, âşığın sevgilinin eşiğinden öteye geçmesini engelleyecek bir unsur görülmez. Sevgilinin kapısında bekleyen herhangi bir asker zabıt vs. veya sevgilinin elinde âşiğe zarar verebilecek somut bir unsur bulunmaz.

İ. Söz:

Divan edebiyatında sevgilinin konuştuğu pek görülmez. Bu yüzden, ağız, dudak ve diş ile ilgili çok sayıda benzetme olmasına rağmen, sözle ilgili çok az beyit vardır. Bu az sayıdaki beyitte de sevgilinin ne söylediğini bilmiyoruz.

1. Âb-ı Hayât

Sevgilinin ağzındaki sözler ab-ı hayat olmuştur:

Nigârîna nigârîna nigârîn

Sözün âb-ı hayâtdur 'ışk nârîn (KB: G 851/1)

[Ayrıca bkz. (A: G 182/7), (N: G 151/8)]

Şair, sevgilinin dudaklarından bahsettiğinde onun gazelleri de âb-ı hayâta döner. Dudaklar, ab-ı hayat kaynağıdır:

Zikr eyledi meger lebünün la'lin Ahmedî

Ki Âb-ı Hayât olur anuñ agzında her gazel (A: G 402/7)

[Ayrıca bkz. (A: G 630/3)]

2. Kevser

Sevgilinin sözleri Kevserdir:

Yüzün nûr-ı tecellî mazharıdır

Sözün tatlısı âb-ı Kevserîdür (N: G 113/1)

3. Güher, dür

Sevgilinin her bir sözü yüz gühere değer:

Kulaguñda dut anuñ sözlerin kim

Degir her bir sözi yüz dürlü gûher (A: G 203/8)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1219/2), (N: G 97/6; 168/1)]

Sevgilinin ağızdan dökülen sözler inci gibidir:

Tökilür söze gelicek dür ü lü'lü' leblerinden

'Aceb ol sadeñ dehânuñ dişi nazm-ı cevherî mi (N: G 413/8)

[Ayrıca bkz. (KB: G 1219/2; 1249/5), (N: G 135/1; T 154)]

4. Şeker

Sevgilinin sözü şekerdir:

Lebi şeker sözi şekker 'acebdür

Ki şeker toğa kandan ya'nî kandan (KB G: 238/2)

[Ayrıca bkz. (KB: G 140/6; 319/3; 462/4; 530/1; 1204/1; 1237/2), (N: G 354/1)]

Sevgili Tûbâ ağacına konmuş papağana benzetilmiştir, sürekli şeker söylemektedir:

Dilüñ her söze kim başlar gönül karşısına eydür

Ki bu tûbî-nîşîn tûtî-sözüñ key şekkerin söyler (A: G 196/6)

[Ayrıca bkz. (A: G 232/1)]

Âşık, sevgilinin sözlerinden şeker diler:

Sözüñ sözüñ sözüñüzden diledi kand ü nebât

Yüzüñ yüzüñ yüzüñüzden utandı şems ü kamer (N: G 152/4)

[Ayrıca bkz. (N: G 416/2)]

Sevgilinin lebinin bir nefes konuşması bile şeker menbası gibidir. O, konuşmasıyla bir anda bin Sa'dî-i Şirazî'ye denktir. Sa'dî, Müşerredüddîn Muslih b. Abdullah, özellikle ahlak adamı oluşuyla dünyaca tanınan bir

şairdir. XIII. asrın ilk yıllarında Şiraz'da doğan bilge Sa'dî, Bağdat'ta tahsilini tamamlayıp uzun yıllar seyahatlerde bulunduktan sonra 1257 yılı civarında, muhtemelen elli yaşlarındayken, Şiraz'a döndü. O sırada Fars bölgesinin yönetiminde bulunan Türkmen menşeli Salgur veya Salur boyundan Salgurlular hanedanının güçlü temsilcilerinden Atabeg Ebû Bekir b. Sa'd ve onun oğlu Sa'd Ebû Bekir'in çevresinde yer aldı. Gülistan'ı kendisine ithaf ettiği Şehzade Sa'd'a özel yakınlığı olduğu anlaşılmaktadır. Ahlakçı Sa'dî'nin, hürmet ve itibar görerek zahidâne bir şekilde geçirdiği hayatı, Şiraz'da bugün ziyaret yeri olan türbesinin yakınındaki dergahta büyük ihtimalle 1292'de sona erdi.⁴²⁸ Divan şairleri, geleneğin oluşum sürecinde kendilerini Sadi'ye benzetirlerken ilerleyen dönemlerden Sadi'yi bile geçtiklerini söylemektedirler:

Lebüññ bir nefesi kân-ı şeker kıldı dili
Bir dem ile niçe bin Sa'dî-i Şîrâz idesin (KB: G 1154/4)

Sevgili konuşmaya başlayınca, şekerin piyasası düşmüştür:
Müşk bâzârını saçuñ sanemâ kıldı kesâd
Şekerüñ narhını hem sözüñ ile delü gönül KB (G 75/5)

5. Şehd

Sevgilinin bal ve şeker gibi sözleri âşığın aklını lâl eder
Cânımı aldı gözi gönülüm apardı tuzı
Şehd ü şeker tek sözi aklımı lâl eyledi (KB: G 28/3)

6. Nâzik, dakîk

Sevgilinin sözleri nazik ve pek incedir

⁴²⁸ Sa'dî, **Gülistan**, Çeviren: Adnan Karaismailoğlu, Ankara, Akçağ Yay., 2004, s. 7.

Râzını agzuñuñ dimezem ki teng olur
 Söz oradaki ma'ni ola nâzük ü dakîk (A: G 334/8
 [Ayrıca bkz. (A: G 335/3), (KB: G 137/1)]

7. Şîrîn

Sevgilinin sözleri şirindir:
 Sözleri çü şîrîndür ü sözin kulağumda
 Nola gel aña sözleri nâzük diyelüm biz (KB: G 137/5)
 [Ayrıca bkz. (A: G 533/2; 386/2), (KB: G 1219/2; R 1332/1)]

Sevgilinin şirin sözleri, şekeri bile sindirmiştir:
 'Ayn-i fitnedür 'ayân esrük gözi
 Kandi sindürdi anuñ şîrîn sözi (KB: G 702/1)

8. Ferah

Sevginin sözleri ferahlık verir:
 İder senüñ yüzüñ sıfatın rûşen Ahmedî
 Lâbüd virür göñüllere rengîn sözi ferah (A: G 110/7)

9. Cân

Sevgilinin sözleri candır:
 İy hatuñ Hızr âb-ı hayvândur sözüñ
 Söyle iy cân söyle kim cândur sözüñ
 Sûretüñ 'Arş ile Rahmân'dur sözüñ
 İy sözi Hak cümle Kur'ândur sözüñ (N: T 137)

10. Devâ, şifâ

Âşığın dertleri sevgilinin sözleri ile deva bulur:

Yüzüñ âyîne-i ehl-i safâdur

Sözüñ bu derdüme her dem devâdur (N: G 112/1)

[Ayrıca bkz. (KB: G 913/5), (N: G 17/7)]

Sevgilinin dudağından çıkan kelime şirin olur. Onun sövüp sayması bile cana şifadır:

Çün iricek dudaguña şîrîn olur kelâm

Câna şifâ-durur ne ki düşnâm ider o hay (A: G 664/3)

11. İsâ, Mesih

Sevgilinin sözü İsâ'dır [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/İsâ]:

Hatı Hızr ağızı Meryem sözi 'İsâ lebi Yahyâ

Özi Yûsuf gözi Mûsâ zihî Âdem zî Havvâ'dur (KB: G 30/5)

Sevgilinin konuşması, Mesîh'tir [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Mesîh]. Dertlere deva olur:

Yâruñ dudacı vasfını iy zâhid epsem sorma kim

Nutkın Mesîh-i Meryemüñ her bî-zebâna virmezem (N: G 271/9)

[Ayrıca bkz. (N: G 17/7; 137/4; 154/8)]

Sevgilinin sözü inci, beyanı Ruhu'l-Emin'in [bkz. Dudak, Leb/İsa] indiği yerdir:

Ma'nîlü sözüñ dürr-i semîndür

Beyânuñ mehbit-i Rûhu'l-Emîndür (N: G 135/1)

12. Nefha-i Ruhü'l-Kudüs

Sevgilinin sözlerinin her birisi sanki Cebrail'in üflemesidir. Cebrail, Allah'tan haber getirmektedir. Böylelikle şair, sevgilinin söylediklerine ilahi bir anlam kazandırır:

Sözlerünüñ her birisi nefha-i Rûhu'l-Kudüs
Lebleründe ma'nî-i "yuhyi'l-mevtâ" imiş (N: G 207/2)

13. Letafetli

Sevgilinin letafetli sözleri semanın arşının ayetindedir:

Âyet-i 'Arş-ı semâdandur letâfetlü sözüñ
Çünkü ma'nî cem'i kıldı dürr-i meknûndan zuhûr (N: G 47/2)

14. Tercümân

Sevgili, Hâlik'ın kelamını tercüme eder:

Yüzüñ kitâb-ı münzel zülf ü ruhuñdur âyet
İy hâlikuñ kelâmı dilümde tercemânsan (N: G 320/8)

15. Cism ü can

Sevgilinin sözü âşık için hem can hem de cisimdir:

Sözünden çün cihân geldi vücûda
Sözündür cism ü cân bi'llâh degül mi (N: G 447/5)

16. Dua

Sevgilin sövmesi bile duadır:

Ağızuñ ile leblerüñ âb-ı hayât ü gül-şeker

Sögmegüñi anuñ içün câna du'âya beñzedem (KB: G 740/3)

17. Tiryâk

Sevgilinin sövüp sayması zehir olsa da âşık için bir tiryak gibidir:

Ne ki ağzından gelür düşünâm u medh

Zehr ise katar cânım tiryâkına (KB: G 306/4)

Sevgili âşığa sövdüğü zaman âşığın hayatına bir kapı açmış olur:

Söger iseñ dahı bir lafz gelsün ağzuñdan

Hayâtumuza bizüm feth-i bâb ola gey ise (KB: G 442/6)

Sevgilinin sövmesi âşığa övgüdür:

Sögmek ki lebüñden çıha vü medh ola baña

Nola şekerüñ ağusı ger bala dönerse (KB: G 104/5)

Cümle eşya, sevgilinin nutkundan olmuştur. Haşır, neşir, enfha-i sur onun nutkuyla bilinmiştir:

Senüñ nutkuñdan oldı cümle eşyâ

Bilindi haşır ü neşir ü nefha-i sûr (N: G 160/8)

18. Kün fekân

Sevgilinin sözü “kün fekân” [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Maksûd-ı kün fekân] dir:

Yüzüñdür gül-sitân bi'llâh degül mi

Sözüñdür “kün fekân” bi'llâh degül mi (N: G 447/1)

19. Besmele

Sevgilinin sözü besmeledir:

Yüzi Mushaf hattı “bi'smillâh” hâli noktadır

Sözi “Rahmâni'r-râhîm” mecmû-ı Kur'ân gösterür (N: G 43/3)

Sevgilinin sözü:

İncelediğimiz divanlarda sevgilinin konuşması ile karşılaşmıyoruz. Sevgili, şairler tarafından konumlandırıldığı kûyunda, gamze bakışını salarak, servi gibi sallanarak öylece durmakta, bazen salınarak gülzara girmektedir. Tamamen şairler tarafından oluşturulan imge ve imaj dünyasında mutlakiyetini sürdürmektedir. Sevgili, her bakımdan en üstündür, fakat bütün bu meziyetleri ona veren daha genel anlamda sevgiliyi şiir mecrasına sokan ve onu ululayan âşıktır yani şairdir. Şair, en üstünlüğü ifade etmek adına, sevgiliyi kimi zaman olumlu kimi zamansa olumsuz sıfatlarla niteler. Bu ifadelere sevgilinin cevap vereceği bir mecra yoktur. Sevgili kendisine yakıştıranlara bir itirazda bulunsa bile bunu nakledecek yine, âşıktır. Çünkü sevgili şiir yazmaz. Divan şiiri, sevgilinin değil, âşığın şiiridir.

Her ne kadar sevgili kavuşulmaz, ulaşılmaz olarak bilinse de bu imkânsızlığı sağlayan yine âşık-şairdir. Âşık-şair isterse birkaç kalem hareketiyle sevgiliyle kavuşuverir. Fakat, şair, sevgiliyi konuşturmaktan yana değildir. Sevgilinin konuşmadığı yerde âşığın da susması gerekirdi. Çünkü edep büyüğün, kendinden üstünün olduğu yerde susmak, soru sorulmayınca cevap vermemektir. Âşık, bir anlamda pervasızca hareket ederek, hiçbir zaman susmamaktadır. Âşık, şairden farklı birisi olmadığı için, eğer o sussa, şiir biter, çünkü sevgili şiirle uğraşmaz. Dediğimiz gibi yazılan bunca şiire

sevgilinin cevap verdiğini görmeyiz. Sevgili peşinen şiiri seviyor olarak kabul edilir.

Tekrar konumuza dönecek olursak, sevgilinin söz söylemediğinin bir ifadesi olarak, Nesîmî'nin bir beytine bakalım:

Gören sen görinen sensen gözümde
Söz aytmazsın velî külli lisânsan (N: G 317/7)

Sevgili söz söylememektedir ama bütünüyle bir lisandır. Şairlerin yazdıkları ise bu lisanın okunup yazıya geçirilmesidir.

Sevgilinin ağzından çıkan sözler, ab-ı hayat ve Kevser'dir, âşık bu sözlerle ölümsüzlüğe erebilir. Şairler, sözlerin değerini ifade etmek için sözü güher ve inciye benzetirler. Sözle, âşık şifa bulur, bu bakımdan söz, şifaya ve buna bağlı olarak İsa'ya benzetilir, nefha-i Ruhü'l-Kuds ile kıyaslanır.

Sözler tatlı olarak düşünülerek şeker ve bala benzetilir, söz nazik, ince, şirin, ferahlık verici ve letafetlidir. Sevgilinin sövüp sayması bile duadır. Bu kadar önem verilen söz, can, kible-yi can ve cism ü can olarak anlatılır. Nesîmî'ye göre ise söz, "kûn fekân" ve "besmele"dir.

J. Vuslat:

Âşığın en büyük ve belki de bütün arzularının arkasındaki tek gerçek arzu, vuslattır. Şairlerin kavuşmayı da çeşitli bakımlardan ele alarak ifade ettiklerini görüyoruz:

Şairin, sevgilisine kavuşmaktan başka dileği yoktur:
Ola vaslı dil-ârâmuñ müyesser
Olursa baht işbunu dilerem (A: G 440/2)

1. Şarâp

Vuslat şaraba benzetilmektedir:

Vasluñ şerâbından meni salduñ humâruñ tâbına
Yandı harâretten içüm iy âb-ı hayvânum handasın (N: G 313/2)

2. Şehd-i bekâ

Kavuşmak sonsuzluk balı gibi gönlü tutmaktadır; ayrılık ise yokluk zehri gibi can yakıcıdır:

Vasluñ hevâsı şehd-i bekâ bigi dil-pezîr
Hicrûñ belâsı zehr-i fenâ bigi cân-güdâz (A: G 283/5)

Sevgiliye bir daha kavuşmak iki cihanda murattır. İki cihan sözünden ilk kavuşmanın bezm-i elestte olduğunu anlıyoruz. İki cihanda da arzu edilen bir sevgili dünyevi bir varlık olmasa gerektir:

Kılam hâsıl iki kevnüñ murâdın
Baña bir dahı vasluñ olsa hâsıl (A: G 409/6)

3. Zülâl

Vuslat, zülaldır, yani saf, berrak, tatlı, hafif, güzel bir şey. Tam olarak tarif edilemeyen, belki de tam olarak bilinmeyen. Çünkü şair, sonrasını yaşamamıştır. Fakat, o, vaslın bütün dertlerine deva olacağını bilir. Ayrılıkta ise şair, mum gibi yanmakta, yandıkça da erimektedir:

İrür bu cânuma vasluñ zülâlî-y-ıla meded
Ki şem' bigi firâkuñuñ odına yandum (A: G 433/2
[Ayrıca bkz. (A: G 532/7)]

4. Şerbet

Visal şerbete benzetilmiştir

Visâlûñ şerbetin içen muhibbe
Firâkuñ agusı çendân gerekmez (N: G 174/8)

Visalin şerbeti, âşığın imanıdır:
İy cemâlûñ sûret-i Rahman'umuz
Vey tudaguñ çeşme-i hayvânumuz
Kaşlaruñdur ruz-ı "sübhâne"llezi"
İy visâlûñ şerbeti îmânumuz (N: T 99)

5. Harem

Şair, sevgiliye büt-i Çin diye hitap ettikten sonra vaslın "harem" olduğunu söylüyor. Harem burada hem "haram" hem de "Ka'be'nin bulunduğu yer" anlamında kullanılmıştır:

Vasluñ harem oldı iy büt-i Çin
Çin eyledi Ka'be ile Lâtı N (TB II-7/9)

6. Kabe

Visal Kabe'ye benzetiliyor:
Cemâlûñ kible-i ehl-i safâdur
Visâlûñ Ka'be-i rükn-i mînâdur (N: G 56/1)

7. Âyet

Visal, İlahî nurun bir ayeti yani işaretidir:
Nûr-ı envâr-ı ilâhîdür visâlûñ âyeti
İy ruhuñ "innâ hedeynâ fe'ntezir" dur iy habîb (N: G 12/8)

8. Cennet

Vuslat, âşığın cennetidir:

Tamu firâkuñuz u vasluñuz durur uçmah

Kara saçuñ gice vü yüzüñ ortada mısâh (KB: G 882/3)

Sevgiliye kavuşmak sekiz cennetten yeğdir. Ayrılık ise, cehennem ateşinden beterdir:

Vasluñ sanemâ heşt bihiştüñ yigi olmuş

Hecrüñ dahı yavuz tamu nârından efendi (KB: G 339/5)

9. Kışver

Visal bir ülkedir. Onu feth eden bu ülkenin şahı olur:

Visâlüñ kışverin feth eyleyen cân

Şeh-i kışver-sitân bi'llâh degül mi (N: G 447/16)

10. Nevrûz

Vuslat, âşık için nevrüzdür:

Zî-nevrûzî durur şâhâ visâlüñ bize nevrûzı

Kanı siz iy nigârınler görün Türk-i nev-âmûzı (KB: G 247/1)

11. Gül-şen

Vasl, gülşendir. Bu gülşene eren şeftalü ve gül derer:

Kaçan ki gişi gülşen-i vasluña irişe

Şeftâlû vü gül dire dahı dirmeye kimse (KB: G 661/7)

12. Ankâ

Âşık sevgiliden vaslını dilemektedir. Vuslat Anka [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Anka] dır:

Didüm kim vasluña sinüñ n'idem kim irişem bir dem
Didi kim buldı dünyâda ya-hûd kim bula 'ankâyı (A: G 642/6)

13. Şikâr

Vuslat bir ava benzer. Âşık, avı şansı yaver gidip yakalayacağı sırada kendisini çekemeyenler yüzünden kaçırmıştır:

Vasluñ şikâruñ olmuş iken baht-ı sa'd ile
Kaçurdu hâsidüñ gözi menden şikârumı (N: G 446/4)

14. Şifa'ül-kalb

Sevgiliyle karşılaşmak kalbin şifâsıdır. Sevdiğinin yüzünü gören dertlerini sıkıntılarını unuttur:

Cemâlüñdür bu rencûruñ şifâsı
Şifâ'ü'l-kalb mahbûbuñ likâsı (N: G 425/1)

15. Güher

Kavuşmak inciye benzetilmiş. Sevgilinin vuslatını istemek denizde inci aramaya benzer. Divan şiirindeki sevgili tek olduğu için, vuslat da tek olmalı. Denizde tek bir inciyi arayıp bulmak imkânsızdır. Beyitte kavuşmanın imkânsızlığının bir başka ifadesini görürüz:

Gözüm her gûşede yüzün süriyü vasluñı isder
Kişi kim gûher isdeye 'aceb mi olsa deryâyî (A: G 642/4)

Vuslat güherdir. Âşık tıpkı bir dalgıç gibi, kan denizine dalmış fakat bu güheri bulamamıştır:

Vasluñuñ güherini isdeyü gavvâs-misâl
Taldı kan bahrına vü bulmadı dür-dâne elüm (A: G 435/3)

Şair, kavuşma incisinin aranacağı denizin, gözyaşı denizi olduğunu söyler. Âşık, sevgiliye kavuşmak için denizler kadar göz yaşı dökmelidir:

Vasluñı n'idem didüm kim güheri gire ele
Didi var gavvâs olup gözlerüñ bahrında yüz (A: G 277/4)
[Ayrıca bkz. (A: Z 12/11)]

Sevgiliye kavuşmanın bir tek bedeli vardır, âşığın canını sevdiğine vermesi. Âşığın sevgiliye verebileceği tek şey de zaten budur. Âşık canını verse sevgili ona karşılık vermeyi kabul edebilir ama bu defa da ortada âşık kalmaz. Bu yüzden kavuşmak imkansızdır:

Dil-ber elinde 'âşıkuñ katli neden harâm ola
'Âşıkça çün halâl ider vaslını kan bahâsına (N: G 382/8)

Sevgilinin vuslatının bedeli din olmuştur:
Nigârâ vâsluña oldı behâ dîn
Kaçan bula bunuñ gibi behâ dîn (KB: G 403/1)

Maşukun saçı uzun, beli incesi bulununca, vuslat kısa; ayrılık uzun olmaktadır:

Vaslı kısa hecri yoğun olur imiş bu dünyâda
Ma'şukanuñ bulınıcah saçı uzun bili incesi KB (G 245/4)

Vuslata erişildiğine dair, tek bir beyit görülmektedir:
Her çend ki vasluñ sanemâ aza irişdi
Çoh var ki senüñ vasluña ol aza irişdi (KB: G 641/1)

Sevgiliye kavuşmak:

Vuslat, ifadesi incelememize konu olan divanlarda çok az kullanılmaktadır. Vuslatın kullanıldığı yerlerde ise adeta adı var kendi yoktur. Âşık, sevdiğine hiçbir zaman kavuşamaz.

Şiirde anlatılan her şeye rağmen sevgiliye kavuşamamanın hikâyesidir. “Çünkü vuslatın şiiri olmaz, vuslathaneden ifşaat olmaz, teşhir olmaz, canlı yayın hiç olmaz. Vuslat, sözün bittiği noktadır. Nitekim Hz. Peygamber de Mi'râc'ta yaşadıklarını tafsil etmemiş, Tanrı ile bir yayın iki ucu kadar yakın geldikleri hâlde, oraya hiçbir peygamber veya meleğin giremeyeceğini söylemekle yetinmiştir.

Masallarda ve halk hikâyelerinde de, “onlar ermiş muradına” deyip sözün kesilmesi bundan dolayıdır. Daha fazlası söylenmek gerektiğinde, söz gelişi Âşık Garip Hikâyesi'nde, “şeftalinin bini bir paraya indi” demekle yetinilir. “Aşk yaşanır anlatılmaz” denilen yer burasıdır. “Bilen söylemez, söyleyen bilmez” sözü de bununla ilgilidir. “Cûylar çün erdiler deryâyâ hâmûş oldular” diyen Hayâlî Bey, gerçek vuslatın, tam bir kendinden çıkış, kendiliğini terk ediş olduğunu anlatır. Kendiliği kalmayınca, yaşadığı vuslat zevkini kim nasıl anlatabilir.⁴²⁹ Âşık kavuşmanın nasıl bir şey olduğunu bilmez. Yukarıda da örneklendirdiğimiz gibi onun için kavuşmak bal, şerbet, şarap ve zülaldir, bazen de sürekli elden kaçan bir avdır. Bu noktada Anka kuşu üzerinde durmak gerekir:

Didüm kim vasluña sinüñ n'idem kim irişem bir dem

Didi kim buldı dünyâda ya-hûd kim bula 'ankâyı (A: G 642/6)

Beyitte, geçtiği üzere vuslat Divan şairi, yani âşık için Anka kuşudur. Ankanın varlığı herkesçe duyulmuştur, kime sorsanız onun hakkında birkaç cümle eder ama onu gören yoktur. Hatta herkes onun bir efsane olduğunu bilir ama yine de inanmaya devam eder. Divan şairi de sevgiliye kavuşanın

⁴²⁹ Cemal Kurnaz, “Vuslat Yolculuğu” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3 Summer 2010, s.459, 460.

olmadığını bilir. Buna rağmen sevdiğinin yolunda yürümeye devam eder. Sevgiliye kavuşanın o zamana kadar olmaması âşığı belki heveslendirir, teşvik eder.

Vuslat bazen nevruz, bazen gülşen, bazen cennet, bazen de bir incidir, âşık ise ayrılık denizinde inciyi arayan bir dalgıçtır. Kavuşma Kabe'ye benzetilir, bu Kabe, bir terci-i bentte (N: TB II-7/9) ifade edildiği üzere âşığa hem harem hem de haramdır.

“Sürekli soyuta doğru seyreden imaj dünyasında sevgilinin ulaşılmazlığı onu daha merak edilen ve cazibeli bir hale getirmektedir. Âşığın çoğu kez sevgili yerine onun hayali veya saçının, beninin hayaliyle yaşaması sevgilinin idealize edilmesiyle birlikte ona tahsis edilen hususi konum nedeniyledir. Ulaşılmaz olan sevgili bu şekilde her zaman taze/canlı kalabilmektedir. Sevgiliye ulaşılmamasıyla bozulacak olan büyüden âşık/şair, onun hayalinden bahsetmek suretiyle bir nevi sevgiliyi koruma altına almaktadır. Bu açıdan sevgili ile ilgili beyitlerde muhatabın belirsizliği de aynı sebebe bağlanabilir.⁴³⁰”

Sevgiliye âşığın macerası, daha önce de belirttiğimiz gibi sevgilinin eşliğine kadardır. Âşık oradan öteye geçmez/geçemez. Oysa kalem, âşığın elindedir, o nasıl isterse öyle ifade eder, sevgiliyi sultan eden kendisidir, onu köle de yapabilir. Âşık Veysel'in ifadesiyle:

Güzelliğin on para etmez
Bu bendeki aşk olmasa
Eğlenecek yer bulaman
Gönlümdeki köşk olmasa

Âşık olmasa sevgili de olmazdı. Sevgiliyi sevgili yapan, aynı zamanda onu kavuşulmaz yapan da âşıktır. Bu noktada gelenek devreye girer. Âşığın elini kolunu bağlar. Onu alışılmış, önceden belirlenmiş sona götürür.

⁴³⁰ Hüseyin Gönel, “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair” **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3 Summer 2010, s. 211.

İKİNCİ BÖLÜM

SEVGİLİ İMAJINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

I. SEVGİLİ İMAJINDA TABİATIN YERİ:

Tabiat, başlangıçtan bu yana sanatın en temel malzemelerinden birisi olmuştur. Sanatçı eserini oluştururken tabiatla sıkı bir ilişki içerisine girer. Fakat, sanatçıyı eserini oluşturma noktasında tabiatın tam bir taklitçisi veya kopyacısı sayamayız.

Edebî eser, yaşanan gerçeklere âit zaman, mekân, durum ve olayların, bir insanın idrâkinden geçerek yeni bir bütünlüğe kavuşmasıdır. Bu yeni bütünlük, yaşanmış veya yaşanabilir gerçeklere âit bir takım izler, imâlar, taşımakla birlikte hayatın ta kendisi değildir. Edebî eser, gerçek hayatı farklı bir ölçekte yeniden kuran, “gerçeğimsi” (fiction) bir dünyadır.⁴³¹ Divan şairleri arasında büyük benzerlikler hatta ortaklıklar gösteren bu “gerçeğimsi” dünyanın şekillenmesinde tabiat önemli bir belirleyici ve yönlendiricidir. Bu noktada Divan şairinin tabiata bakış açısı üzerinde durulmalıdır.

Bizim kültürümüzde Batı’daki gibi pozitivist bir bakış açısının oluşması imkânsızdı. Böyle bir bakış açısı yaratıcı ile evren arasındaki ilişkinin sorgulanmasına yol açacaktır. Bu sorgulama inanç dünyasını etkileyecek, gölgeleyecek bir hal alırsa; muhtemelen şeytanî olarak nitelendirilecek ve her insanın içerisinde var olan inancı koruma duvarlarını aşmadan yok olup gidecektir.⁴³² Bu bakımdan eski kültürümüzde, tabiatı sorgulama, olgular arasında ilişkiler kurarak sebepleri araştırma değil, tabiatı Yaratıcı’nın en güzel bir eseri olarak kabul etme esastır. Bu kabul de Divan şairinin tabiatla bir mücadele içerisine girmesini engeller, tabiatı sorgulama yolunu peşinen kapatır. Şair, modern edebiyatta sıkça gördüğümüz üzere tabiatı değiştirme

---

⁴³¹ Sadık Tural, “Edebiyat Eseri ile Çevre Arasındaki Bağlar”, **Türk Edebiyatında Tabiat**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1993, s. 3.

⁴³² Bekir Kayabaşı, “Klasik Edebiyatımızın Tabiatı Algılayışı”, **Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’a Armağan, Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu**, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2006, s. 132.

veya ona hâkimiyet kurma çabasına girişmez. Modern şair, “var olan/var edilen” ile yetinmeyip bir çeşit var etme, yaratma çabası içerisindedir.

Divan şairi, şiirinde ihtiyaç olduğu oranda tabiata yönelir ve ondan istifade eder. Bu istifade sırasında da tabiatı aynen almak taraftarı değilse de her zaman doğanın realitesine tam bir bağlılık içindedir.

Agzuñuñ ‘ışkına olup dil-teng

Gonca yırtar tonın yahasından (A: G 511/5)

Gonca, zamanı gelince gerçekten de donunu yırtar. Bu durum şairane bir sebebe bağlanarak goncanın ağza âşık olduğu ifade ediliyor.

İnsanın tabiattan kopması onda bir takım rûhî gerilimler meydana getirir. Modern edebiyatta insanın tabiattan kopuşu ve bunun sonuçları önemli bir tema olarak işlenmeye devam etmektedir.⁴³³

Divan şairi, zaten en güzel şekilde yaratılmış olan tabiatı, değiştirmeden kendi âleminde anlamlandırır, sebeplendirir. Şairlerin sık sık hüsn-i tâlîl sanatı yapımlarının altında yatan sebeplerden bir tanesi tabiatın değiştirilemeyeceği kabulüne karşı, şairin içinden gelen bir çeşit tabiata hâkimiyet güdüsü, bir çeşit itici güç olmalıdır.

Tabiata eleştirel bakmayan/bakamayan Divan şairi tabiatı, bir mutasavvıfın gözü ile görür. Onun gözünde tabiat, bütün çiçek, su ve rüzgârıyla, vahdaniyetten nişanedir. Her varlık, kül olan vücud-ı mutlakın bir cüz’ü; her manzara, hüsn-i mutlakın bir tecellisidir. Divan şairi, tabiata bir aynaymış gibi bakar ve onda yalnız kendini, yani insanı görür. Bu mistik ve panteistik tabiat görüşü, şiirde İslâm felsefesinin, tasavvufun eseridir.⁴³⁴

Divan şiirinde haritada gösterilebilecek, gerçek hayatta tam karşılığı olan bir mekân anlatılmaz. Bütün şairlerde benzer ifadelerle anlatılan mekânlar da belli bir tabiat köşesi değildir. Bu bakımdan Divan şiirindeki tabiat tasvirlerini birbirinden ayıramayız.⁴³⁵ Onun bize anlattığı, tasvir ettiği

⁴³³ Ahmet Edip Uysal, “Edebiyat ve Tabiat”, **Türk Edebiyatında Tabiat**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1993, s. 5.

⁴³⁴ Sabri Esat Siyavuşgil, “Türk Halk Şiirinde Tabiat”, **Türk Edebiyatında Tabiat**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1993, s. 10.

⁴³⁵ Siyavuşgil, **a.g.m.**, s. 11.

tabiat, parça tabiat değil, toptan tabiattır. Şairin vahdaniyetçi ruhu tabiatı parça parça birer tablo halinde görmeyi günah işlemek sayar gibidir.⁴³⁶ Divan şiirine baharın her şeyiyle girdiğini söylemek mümkün görünmese de bir olgu olarak baharın şiirdeki yeri inkâr edilemez. Bahar, sanki bir fon gibi şiirlerin arka planında durmaktadır.

“Şairin muhayyilesine bütünlüğüyle giren tabiat, elbette şiirde şematik bir ifade ile kendini gösterecektir. Bu ifade, bütün tabiat unsurlarını birer sembol haline getirir. Bu semboller, katmerlidir. İlk katmerde bülbül, bizde ormanların o ilâhî musikişinası hayalini uyandırır. Bununla iktifa edersek, kulağımıza yalnız bülbül sesi gelir. Fakat bülbül, Divan şiirinde sadece o tatlı ve yanık sesli mahlûk değildir; o, bütün bir ideal uğrunda âh ve feryat edenlerin sembolüdür ve bir güle meftun olan herkes, onda bir parça kendini bulur. Serviler, çınarlar, sadece nebatî hüviyetleriyle değil, salına salına gezen sevgili, naz ve istiğnasıyla görünürler. Servi, ikinci katmerde sevgili, üçüncü katmerde hüsn-i mutlakın bir tecellisi olur.⁴³⁷ Şairlerin, şiir yazma aşamasında bu katmerlerin tamamını düşünüp düşünmediği bizce meçhuldür. Öte yandan, Divan şiirinin sistematiği gereği, önceki şairlerden devralınan malzeme kullanıldığında zaten bu katmerler kendiliğinden oluşacaktır. Yukarıdaki örnekten hareketle düşüncemizi biraz daha açacak olursak, gül ve bülbül mazmununu kullanmayan şair yoktur. Şair, bu iki unsuru kullandığında kendiliğinden üç katmanlı bir anlam zenginliği oluşacaktır, dolayısıyla bu her şair için bir marifet olarak görülmemelidir. Şair, eğer bu üç katmerin üzerine bir katmer daha koyabilirse burada sanatkârlıktan söz etmek gerekecektir. Şiirde anlamın katmerli oluşundan bahsederken, şairin dünya görüşü ve mizacı da ön plana çıkarılmak zorundadır. İncelediğimiz şairlerden Nesîmî, çoğu zaman “hüsn-i mutlak” peşinde, hatta sadece “mutlak” peşindedir. Bu şairin, ikinci katmanı hele hele birinci katmanı kastediyor olması uzak bir ihtimaldir. Yine Kadı Burhaneddin’in şuh bir gazelinde durup dururken tecelli aramak da nafil bir çaba olsa gerektir. Bu noktada dış dünyanın şiirine yansımaları aşamasında

⁴³⁶ Siyavuşgil, a.g.m., s. 11, 12.

⁴³⁷ Siyavuşgil, a.g.m., s. 12.

şairin zihninde kurgulanışı ve bu kurgunun kâğıda yansımaları önem kazanmaktadır. Dış dünya yukarıda da değindiğimiz üzere şiire olduğu gibi değil “gerçeğimsi” bir halde yansır.

Tabiat unsuru “Divan şiirine girerken, reel hüviyetinden sıyrılıyor, şairin zihin ve muhayyilesinde, mizacına ve ruhî haletine tâbi intiba ve tedailer uyandıracak hassasiyetini sarsacak, hattâ coşturacak yerde, birer mefhum halinde fikirleşiyor⁴³⁸” ve semboller kümesi haline geliyor, yeni bir dünya, şiir dünyası ortaya çıkıyor. Bu yeni dünyada da tabiat her şeyiyle değil, malzeme olabileceği ölçüde şiire yansıtılıyor. Gölpınarlı bu konuda “Divan edebiyatı şairi, tabiatı, bizi güzellikleriyle hayran eden, şiddetleriyle ezen, yıkan tabiatı buğulu gözlerle görür, gördüklerinden sonra gözlerini yumar ve gördüklerini kafasındaki mecazlar diline adapte eder de öyle yazar.⁴³⁹” demektedir.

Tabiatın gerçek hayattan uzaklaşarak sanat eserinde farklı bir hüviyette yer alması sadece şiire özgü bir olay değildir. Diğer İslam sanatlarında, özellikle de minyatürde aynı durumu daha somut şekilde görürüz. Minyatürlerimizdeki peyzaj, fon hizmetini gören bir mefhumdan ibarettir. Çini ve halılarımızdaki çiçeklerle kuşlar, yalnız cennet bahçelerinde karşılaşılacak figürlerdir. Çininin, halının lâlesi tabiatın lâlesi değildir. Ancak bize o lâleyi hatırlatan, bizde o lâle fikrini uyandıran ve içimizde lâleleri birden yaşatan bir semboldür.⁴⁴⁰ Fuat Köprülü de minyatürlerden hareket ederek ağır eleştirilerde bulunur “Kütüphanelerimizdeki müteaddid resimli kitaplardan birinde, mesela ya eski bir Şehnâme yahut eski bir hamse nüshasında birkaç kıymetli Acem minyatürü görmüşsünüzdür. İşte eski şairlerimizin hayalinde yaşayan kâinat onlardan tamamıyla farksızdır. Hakikî hayatta hiç olmayan çok koyu yahut çok açık mahdûd renkler, dalların, yaprakların, kostümlerin en ince teferruatına kadar gösteren dikkatli ve yorucu bir itina, uzun selviler, selvilerin üzerinde rengârenk kuşlar, yerde bütün nakışları en kusursuz bir surette gösterilmiş parlak halılar... En sabırlı bir adamı çıldirtmeye kâfi gelebilecek bu inanılmaz dikkat ve itina, teferruat

⁴³⁸ Siyavuşgil, **a.g.m.**, s. 12.

⁴³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, “Tabiat ve Divan Edebiyatı”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1999, s. 92.

⁴⁴⁰ Siyavuşgil, **a.g.m.**, s. 12.

itibariyle çok nefis ve çok harikulade şeyler vücuda getirebildiği halde, ne kadar yazık ki eserin umumî heyetine hakikî bir güzellik verememektedir. Çünkü hayattan ve hareketten -kelimenin en geniş manâsıyla- mahrûmdur. Menâzır kaidelerinin mevcudiyetinden tamamen gaflet edilerek yapılan resimler, birbiriyle çarpışmış iki satır arasında ezilen, yassılan şeylere benzer: Atı üzerine binmiş bir cengâver görürsünüz ki, ne atında ne de kendisinde hiçbir hayat eseri yoktur. Uçan kuşlar, akan dereler, açılmış çiçekler kâmilten cansız, yapmadır. Sonra, mesela nisbetsizlik o kadar hayret bahşeder ki, dağdan büyük atlara, selvilerden boylu hüdhüdlere, insanlardan yüksek kuşlara tesadüf ihtimalini hiç hatırdan çıkarmamalıdır. Böyle bir sanat, kim ne derse desin, nihayet tezyînî bir sanat addolunabilir; tezyînî sanat ise, hiçbir zaman, sanatın en yüksek şekli değildir. yüksek ve hakikî sanat asıl ona derler ki hayatı bütün genişliği ve bütün samîmiliğiyle kârie duyurabilsin! Ancak tasannuun bittiği yerde sanatın başlayabileceğini, nedense hâlâ anlayamadık.⁴⁴¹”

Divan edebiyatı, tabiatla sıkı bir ilişki içerisinde olmasına rağmen bir tabiat edebiyatı değildir, pastoral diyebileceğimiz türden şiirlere rastlamayız. Agah Sırrı Levend “Divan edebiyatında tabiat güzelliği yoktur. Divan şairi için tabiat, sanatına yeni bir zemin bulmak için rastgele seçilmiş bir mevzudur.⁴⁴²” demektedir. Tabiatın, rastgele bir seçimden çok sanatçı için gereklilik olduğunu sanıyoruz. Sanat, yaşanılardan bir şekilde ayrı olmak durumundadır. Bu bakımdan sanat, şairi “gündelik” olandan çıkmaya itmektedir. Yaşadığı hayattan çıkan şairin en yakınında tabiat bulunmaktadır. Bir anlamda, şairin tabiata yönelişi gayri ihtiyarî ve sanatın gereğidir.

Şair, kendisi tabiattan kopmadığı gibi en önemli muhatabını, sevgiliyi de tabiattan ayrı tutmaz. Divan şiirinde sevgili, yaşanılan hayatın içerisinde adı sanı, şekli şemali belli bir varlık değildir. O, bütün güzellerin ve güzelliklerin üzerindedir. Bu bakımdan şair ona yolda, sokakta rastlamaz. Sevgili, mecliste, gökte, kûyunda veya gül-zârdadır. Sevgilinin güzellik

⁴⁴¹ Fuat Köprülü “Hayat ve Edebiyat”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1999, s. 65.

⁴⁴² Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Enderun Yay., 1984, s. 638, 639.

unsurları anlatılırken sık sık tabiata başvurulur ve güzellik unsurları bazı, hayvan bitki, maden ve doğa olaylarıyla ilişkilendirilir.

A. Mevsim:

Divan şiirinde hâkim mevsim bahardır. Diğer mevsimlerle ilgili ifadelere çok fazla rastlamıyoruz. Bahar, eğlencenin, aşkın ve işretin zamanıdır. Tabiat, yeniden doğuşu yaşarken şair buna kayıtsız kalamaz. Sevgili de gül yanakları, gonca dudakları, benefşe hatları, nergis gözleri, misk kokulu saçlarıyla bahara yakışır, baharı hatırlatır. Şairin, sürekli kavuşamaktan, ayrılığın acısından bahsetmesine rağmen baharda ısrar etmesi ilginçtir. Şair, ayrılık zamanını hazanla anlatırken, kavuşmayı bahara bırakmalıydı gibi bir düşünce ileri sürülebilir. Burada, aşğın yaşadığı ayrılığın nasıl olduğu üzerinde durulmalıdır. Âşık sevgiliden ayırdır fakat ayrılık çoğu zaman mesafeye dayalı değildir. Âşık, sevgilinin karşısındadır, onu her yönüyle seyrederek, ama kavuşamaz. Bu bakımdan sevgili bahar mevsiminde düşünülmüştür. Bunun dışında sevgilinin yanağı [bkz. (A: G 199/5)], hüsnü [bkz. (A: G 34/6; 121/4), (KB: G 540/5)], sureti [bkz. (A: G 422/4)] ve [bkz. yüzü (A: G 137/4; 164/1; 223/1; 494/2; 538/2), (KB: G 541/1; 623/1; 1003/2), (N: G 324/6)] başlı başına bahara benzetilmektedir. Nesîmî bir beyitte [bkz. (N: G 244/1)] sevgiliye “bahârum” diyerek hitap eder.

Bahar, aşğın ruhuna da bazı etkiler yapar. Baharla birlikte insan vücudunda meydana gelen değişikliklere bağlı olarak sevdânın, divaneliğin, deliliğin arttığı bilinmektedir. Bu sebeple şâirler, bahar mevsimini aynı zamanda delilik mevsimi olarak görmüşlerdir. Kimi zaman da bahar şeklinde hayal edilen sevgilinin güzellik unsurları kullanılarak, sevgilinin aşığı delirttiğini dile getirmişlerdir. Bu münasebetle şiirlerinde delilikle ilgili tasavvurlara yer vermişlerdir.⁴⁴³

⁴⁴³ Göre, a.g.m., s. 294, 295.

Divanlarda nadiren hazanın adı anılsa da hazana dair herhangi bir olay ve durumdan bahsedilmez. Sevgilinin bahara benzetilen güzellik unsurlarından ayrılmanın hazan olduğu anlatılır.

‘Aksi cemâlüñüñ ki irişmez aña hazân
Her kanda kim irişür-ise nev-bahâr ider (A: G 137/2)

Yaz mevsiminde her ağaç bir nigarla, hazanda ise bir âşıkla özdeşleşir. Beyitte, birden fazla nigardan bahsedilmesi dikkat çeker.

Yazın eger her ağaç bir nigâr manzar idi
Hazânda her biri bir âşıkun musavveridür (KB: G 1305/5)

B. Bitkiler:

Divan şiirinde şair, sevgiliyi anlatırken tabiatta en çok bitkilerle ilgilenir. Şairler sevgili için “nergis, sümbül, süsen, gonca, gül, gül-endâm, serv-i gül-endâm, bağ” ifadelerini kullanırlar, bunun yanında işlenmiş bir ürün olarak “şeker”e yer verilir.

Şairler, güzellik unsurlarını da birtakım bitkilere benzetme eğilimindedirler, hemen her fırsatta güzellik unsurlarını tabiatla ilişkilendirirler. Saç; benefşe, sümbül, reyhan, süsen, nergis, yasemin ve âcâm yani, meşelik, ağaçlıktır. Saçın dağınık hali, rengi ve kokusu bu tür benzetmelere olanak sağlamıştır.

Benzetme öğeleri arasında sık sık kesişmeler görülmektedir. Nesrin, hem alın, hem sine, hem ten, hem de göz için kullanılabilmekte; gül, gonca ve gülistan; yanağa, ağıza, dudağa, hüsne, vuslata, vücuda, tene, yüze, benzetilebilmektedir. Öte yandan bir beyitte, kaş, kirpik ve zülûf birlikte gülistan olmuştur:

Te’âlâ’llâh ne zîbâsan ki hüsnüñ devr-i bâğında
Kaşuñla kirpigüñ zülfüñ yüzüñde gül-sitân oldı (N: G 449/3)

Beyitte renk unsurunun göz ardı edildiği ortadadır. Bu da gösteriyor ki aynı benzetme ögesi farklı güzellik unsularına benzetilirken ögenin farklı özellikleri ön plana çıkarılmaktadır. Yanak anlatılırken, şair, “elma, lâle, lâlezâr, yâsemin, erguvan, şükûfe”yi kullanır. Bu benzetmelerde renk faktörü öne çıkarılmaktadır. Böylelikle aralarında ilgi bulunmayan lâle ve elma aynı yeri karşılayabilmektedir. Ayrıca, lâlenin ortasının siyahlığı, bu siyahlıktan dolayı gelenekte bağır yanık kabul edilişi dikkate alınmaz, belki de göz ardı edilir. Dudak; gül ve goncanın dışında renk itibarıyla, nar tanesi, güllâb ve unnâb, sulu oluşuyla şeftali, tadıyla şekerdir. Dudaklar, şeftaliye benzetilirken, şeftalinin boyutu dikkate alınmaz. Yani, şeftali sadece tadı, sululuğu ve en fazla rengiyle dudağa benzetilir, şair, dudağın küçüklüğüne vurgu yapmak isterse başka benzetme ögeleri kullanır. Mesela, dudak, küçüklüğüyle pistedir, fakat burada da renk faktörü dikkate alınmaz.

Sevgilinin, gözü bademe benzetilmektedir. Halk arasında da sıkça kullanılan bu benzetmenin sebebi, göz ve badem arasındaki şekli benzerliktir. Böylesi bir şekli benzerlik kirpik ve diken arasında da görülür.

Hat; benefşe, semen-sâ, reyhân ve sebz kelimeleriyle anlatılır. Bu benzetmelerde koku faktörü etkilidir. Cennete, gül bahçesine ve bahara benzetilen yanağın üzerinde yer almaları da bu tüylerin bitki gibi görülmesine imkan sağlamış olmalıdır. Benefşenin koyu renkli oluşu bu yolla tüylerin siyah; sevgilinin cinsiyetinin ise tereddütlü olabileceği dönem itibarıyla zihnimizde soru işareti oluşturmuyor. “Benefşe” koku faktörü ile ele alınarak, koyu rengi göz ardı edilmiş olmalıdır. Hattın rengi üzerine düşüncelerimizi “Bir Güzellik Unsuru Olarak Hat” başlığı altında söylediğimiz için burada ayrıntıya girmiyoruz.

Sevgilinin boyu “serv, ney-şeker, kargı, sanavber, şimşâd, ar’ar, nihâl, çınâr”la anlatılır. Bu bitkilerin tamamı uzunlukları ile bilinmektedir. “Serv” hem kullanım sıklığı hem de anlam çerçevesi açısından diğer benzetme ögelerinden ayrılır. Serv, çoğu zaman istiareleştirilerek sevgili yerine kullanılır. Sevgiliyi, her şeyden üstün gören bir anlayışın boyu serviye

benzetmesi doğal karşılanmalıdır. Boy için şairin bir taraftan servi, diğer taraftan nihali kullanması da benzetmenin tek boyutlu yapılmasıyla açıklanabilir. Servi ile uzunluk faktörünü öne çıkaran şair, nihal ile zarafeti, inceliği ve tazeliği anlatır.

Ten, “yasemîn, nesrin, nesteren” çiçekleriyle anlatılır. Burada, renk, koku, narinlik faktörü ön plandadır. Ten, sine ve gövde, ipektir. İpek, yumuşaklığı, parlaklığı ve değerli oluşuyla şaire girmiştir. Şair, sevgilinin sözlerini ise “şeker” olarak anlatırken, somutlaştırma yapmaktadır.

C. Madenler, değerli taşlar:

Divan şairi, sevgiliyi anlatırken sık sık bazı madenlere ve değerli taşlara başvurmaktadır. Bu maddeler genellikle renk yönünden ele alınır.

Sevgilinin ağzı “la’l, güher, sadef, yakut” kelimeleriyle anlatılırken dudak “la’l, akik, yakut, mercan, dür-i dürc, güher kaynağı, dürr ve maden”dir.

Dil “la’l ve yakut”, diş ise, “inci, mercan ve yakut”tur. Ağızla, renk yönünden la’l ve yakut ilişkilidir. Sadeftir, şekil yönünden ve içerisinde inci bulundurmasından ağızla birlikte düşünülür. Dudak için la’l, hemen her fırsatta kullanılır, çoğu zaman la’l istiareli olarak dudak yerine kullanılır. Dudak için yakut ve mercan da renk itibarıyla kullanılır.

Diş ve konuşmayla ilgili olarak dudak, inci kutusu ve cevher madeni olarak değerlendirilir. Mercan ve yakut, kırmızı renkli taşlar olmasına rağmen diş için kullanılmaktadır. Şairler bu kullanımlarda parlaklık, maddi değer ve nadirliği göz önünde bulundurmuş olmalıdırlar.

Şair, sevgilinin parmağını gümüş; elini, vücûdunu ve tenini sîmîn olarak anlatır. Sevgilinin eşiği güher, cilâ, kimyâ ve sürmedir. Sevgilinin sözleri ve vuslatı da güherdir.

Sevgilinin gönlü söz konusu olunca, değerli taşların yerini taş ve demir alır. Gönül katıdır, bu katılık da taş ve demir ile anlatılır.

D. Yer şekilleri:

Divan şiirinde çok az yer şekli görülür. Ferhat'la Şirin hikâyesine telmihte bulunulan beyitlerde kûh yani dağ, Leyla ve Mecnun'a telmihte bulunulan beyitlerde çöl zikredilir.

Sevgilinin saçı, âşık için bir der-benttir. Aşığın gözyaşları zaman zaman akarsuya döner. Bunların dışında sevgili “bahr” ve “bahr-ı me’ânî” olarak anılır. Sevgilinin inci gibi dişleri için âşık göz yaşı denizine dalar.

Sevgilinin ağzının suyu nehre ve denize benzetilir. Sevgilinin hüsnü “deniz” ile anlatılır. Hızır, dudak, Çin ve anberden bahsedilirken de denizden söz edilir. Sevgilinin, alını Nîl nehridir, beni ise nil-gûn olarak anlatılır.

E. Doğa olayları:

İncelediğimiz divanlardaki tek doğa olayı rüzgâr, özellikle de sabadır. Rüzgar, saç ve zülûf anlatılırken çeşitli bakımlardan sıklıkla söz konusu edilir. Saba, sevgiliden esip gelerek aşığa haberler getirir. Yine saba sevgilinin saçlarının kokusunu bütün âleme yayar. Rüzgârdan başka doğa olayının görülmemesinin sebebi, yukarıda söylediğimiz gibi Divan şiirinde hâkim mevsimin bahar olmasıdır.

Günümüz şiirinde romantizmin olmazsa olmazı yağmura bu dönemde yer verilmemesi ilginçtir. Aynı şekilde bugünün şairi için derin imgeler uyandıran “kar”a da yer verilmez. Yalnız bir beyitte diş, dolu tanesi olarak anılmaktadır.

Saba rüzgârının dışında divanlarda sevgili “bâd-ı girân” ve “bâd-ı hazan”a benzetilir. Bu yolla, aşkın şairin gönlündeki tahribatı, yıkıcılığı anlatılır. Şiirlerde zaman zaman “kıyâmet” kavramına yer verilir. Sevgilinin kameti salınışıyla, gözleri ve saçları fitneyle kıyameti çağrıştırır. Kıyamet, dini bir terim olmakla beraber, tabiat açısından son noktadır. Sevgiliye dair, benzetmeler tabiatı da aşarak kıyametle birlikte anılır.

F. Hayvanlar:

Sevgili her şeyden üstün görülen bir varlık olmasına rağmen güzellik unsurlarının zaman zaman hayvanlarla anlatıldığını görürüz. Şairin sevgiliyi yere göğe sığdıramazken hayvanlarla özdeşleştirmesi dikkat çekicidir. Sevgili yerine “mâhî, âhû, geyik, keklik, bülbül, tâvûs” kullanılır. Hayvanlarla ilgili olarak sevgili abîr, müşk, anber ve şikârdır. Sevgilinin çoğu zaman zalim, kan dökücü gibi sıfatlarla anılmasına rağmen kendisine benzetilen hayvanların zararsız ve güzellikleriyle, sevimlilikleriyle bilinen hayvanlar olması önemli bir tezattır. Fakat sevgilinin güzellik unsurlarına benzetilen hayvanlar için aynı şeyleri söyleyemiyoruz.

Sevgilinin saçı, “yılan, ebâbil, ukab ve tavus”a benzetilir. Bu hayvanlar arasında ukab, yırtıcı bir kuş, yılan ise bilindiği gibi zehirlidir. Bu ve benzeri kullanımların sebebi, saçın şekli ve aşığın gönlünü almasıdır.

Sevgilinin gözü, “şahin, baz, laçın sungur”a benzetilmektedir. Bugün kullandığımız “şahin gibi keskin gözlü, şahin gözlü” gibi ifadelerde anlatılan iyi görme burada söz konusu değildir. Benzetmelerin sebebi, aşığa zarar verme, onu yaralamadır. Göz gibi insanın en zararsız organlarından bir tanesinin böylesi yırtıcı kuşlarla birlikte anılması dikkate değerdir.

Sevgilinin beni; karınca, meges ve arıdır. Bu benzetmelerin sebebi, dudağın şekere ve bala benzetilmesidir. Dudağın yanında duran ben, şekere veya bala konmuş arı, sinek ve karıncadır

Bir beyitte hüsn [bkz. (A: G 523/7)] tavus kuşuna benzetilmiştir. Tavusun renkli ve ihtişamlı görüntüsü şairde bu imgeyi uyandırmış olmalıdır.

Hayvanlarla ilgili olarak “anber, müşk ve âbir” hat, zülf, saç gibi güzellik unsurları ile sık sık kullanılır. Bu maddelerin koku sebebiyle kullanılmaları son derece normaldir. Müşk ile beraber Çin, Hoten ve Hitâ'ya zaman zaman atıfta bulunulur.

Hayvansal ürün olarak dudak, vuslat ve sevgilinin sözleri bala benzetilir. Bir beyitte sevgilinin dudağının “ağız”a benzetilmesi ilginçtir. [bkz. (KB: G 588/4)]

II. SEVGİLİ İMAJINDA DEVLET TEŞKİLATI ve TOPLUM YAPISININ YERİ:

Edebiyat ve toplum ilişkisi sorgulanırken söz konusu Divan edebiyatı olunca iddia ve itirazlar daha yüksek perdeden dile getirilmeye başlanır. Tanzimat döneminden itibaren, Divan edebiyatının, ancak belli bir kesimi, belli bir sınıfı ilgilendirdiği, bu nedenle bütün bir toplumu içine alan Türk edebiyatı kavramına ters düştüğü bir halk edebiyatına göre daha az değerde olduğu ifade edilmeye çalışılır.⁴⁴⁴ İslam etkisinde gelişen bu edebiyatın isimlendirilmesinden başlanarak onu her açıdan değersiz görme eğilimi sezilir.

Sadece sanat gayesinin hâkim olduğu bu edebiyata, Batı tesiri altında yeni bir edebiyatın doğuşundan bu yana, bir takım adlar verilmiştir. Başlangıçta bu yeni edebiyattan ayrı tutmak düşüncesiyle “edebiyât-ı cedîde” karşıtı olmak üzere ona “edebiyât-ı kadîme” ve “şi’r-i kudemâ” denmiş, mahsullerinden de “âsâr-ı eslâf” diye bahsedilmiştir. Sonraları daha çok aşağılayıcı mahiyette bir zihniyeti aksettiren “havas edebiyatı, saray veya Enderun edebiyatı, skolastik edebiyat, medrese edebiyatı, ümmet edebiyatı, ümmet çağı edebiyatı” adları verildiği gibi bunlara “Osmanlı edebiyatı, yüksek zümre edebiyatı, klasik edebiyat, klasik Türk edebiyatı” şeklinde yeni isimler ilâve olunmuştur. Bu edebiyatı ifade etmek için doğrudan doğruya “littérature classique” sözünün tercümesi durumunda olan “edebiyât-ı tasnîfiyye” adı bile düşünülmüştür. Ali Ekrem daha öteye giderek “edebiyât-ı Osmâniyye-i tasnîfiyye” der.⁴⁴⁵ Görüldüğü gibi bu adlandırmalarda Divan edebiyatının hayattan kopuk sunî ve bir zümrenin malı olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu konunun uzun uzadıya tartışmasına girmeksizin, bizim düşüncemiz, hiçbir edebiyatın toplumun tamamına hitap etmediği ve edemeyeceği öte yandan, toplumdan tamamen kopuk bir dünyada da vücuda getirilemeyeceği yönündedir.

⁴⁴⁴ Mehmet Kahraman, **Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar**, İstanbul, Beyan Yay., 1996, s. 202.

⁴⁴⁵ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 9, 1994, s. 389.

A. Milliyet:

Divan şiiri, kendi iklimi içerisinde doğmuş, büyümüş ve sona ermiştir. Herhangi bir kast sisteminin, toplumsal sınıflaşma veya kutuplaşmanın olmadığı bir coğrafyada toplumdan uzak, topluma rağmen bir edebiyat oluşturulması mümkün değildir. Osmanlı için konuşmak gerekirse Osmanlı nasıl ki her kurum, kuruluş, kanun ve uygulamada kuşatıcı kozmopolit bir duruş sergilediyse dil ve edebiyatta da aynı tavrı sürdürmüştür.

Osmanlının dili imparatorluk dili, edebiyatı da bir anlamda imparatorluğu oluşturan hiçbir tebaanın tekelinde olmayan geniş katılımlı, çok uluslu bir yapıya sahiptir. Bu devlet ve edebiyatın temellerinin atıldığı XIV. yüzyılda da durum farklı olmasa gerekir.

Agâh Sırrı Levent, bu konuda: “Divan edebiyatı milli ve milliyetperver bir edebiyat değildir. Milli şuardan nasibi yoktur. Bundan dolayı yalnız şairleri, mahkûm etmek elbette doğru olamaz. Türk kelimesinin, darbimesellere varıncaya kadar çirkin vasıflara mevzu olması, bütün o devrin müşterek günahıdır.⁴⁴⁶” ifadelerini kullanıyor.

“XVIII. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayan zihniyet, beraberinde gelen mahallileşme ve Türkleşme cereyanının sonucu Türk kelimesi siyasî bir anlam kazanır. İlâ-yı kelimetullah için kılıç sallayan, fethe giden Osmanlının gelenekli şiirinde ırkın öne çıktığı bir anlayış yoktur. 1789 Fransız ihtilâlinin ateşlediği milliyetçilik hareketleri yeni ulus devletlerin oluşumuna zemin hazırlamış ve Türk kelimesi de gelenekteki anlamından çıkarak siyasi bir terim haline dönüşmüştür.⁴⁴⁷”

“Türk” ve “Tatar” kelimelerinin olumlu ve olumsuz kullanımına dair birkaç beyit alarak geçmek, istiyoruz:

Nesîmî, sevgilinin Türkmen olduğunu söylüyor.

‘Arab nutkı tutılmışdur dilüñden

Seni kimdür diyen kim Türkmensen (N: G 317/5)

⁴⁴⁶ Levend, a.g.e., s. 639.

⁴⁴⁷ Yaşar Aydemir, “Yahya Kemal: Geleneği Geliştiren, Dönüştüren Şair”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, sayı 3, 2009, s. 17.

Kadı Burhaneddin’de de benzer bir kullanım görüyoruz:

Oİ Türkî gözel aldı cânımı
Câdû göz ile dökdi kanımı (KB: G 566/1)

Kadı Burhaneddin, kendisinin Türk olduğunu ifade ettikten sonra sevgilinin Tatar olduğunu söylüyor:

Ben Türk’em ü sen Tatar yoluyla sorışalum
O câyı gerek baña bahar iseñ oynuma (KB: G 536/4)

Sevgili, aşğın gönül ilini yağmalar, canını alır, yüreğini diler, kanını içer. Bu yönüyle sevgili Tatar’a benzer:

Gönül ilini yağmaladı cânı apardı
Dildi yüregi içdi kanını Tatar ohşar (KB: G 423/2)

Sevgilinin saçı için, Habeş, Hindû, Zengî ten rengiyle ön plana çıkarılır. Aynı ilgiden dolayı Yemen ve Mekke’den; saçın kokusu anlatılırken Çin ve Hıtâ ülkelerinden bahsedilir. Bu kullanımlarda kesinlikle bir hakir görme veya hakaret yoktur.

Sevgilinin gözü anlatılırken Hindû ve Zengî’nin dışında, Moğol ve Hıtâ’dan bahsedilir. Moğol benzetmesiyle, gözlerin aşığa zarar vermekte olduğu anlatılır.

Sevgilinin yanağı, Rum ve Frenk’e benzetilir. Rum ve Frenklerin beyaz tenli olmaları sebebiyle, yanağa benzetildikleri açıktır. Aşağıdaki beyitte, gül yanağın üzerindeki ben, Rum ilini tutmuş Habeşlere benzetilir:

Gören gül yañağında müşg-i hâli
Didi Rûmı ne hoş dutmuş Habeşler (A: G 136/5)

Sevgilinin yüzü anlatılırken Rûm’un dışında “Bağdât, Şâm, Mısır ve Sevâd-ı a’zam” şehirleri sayılır. Bu şehirlerle ilişkilendirilmek üzere akla gelen ilk renk siyahtır. Özellikle “Şâm” gece anlamıyla tevriyeli olarak “siyah” a çok yakın durmaktadır. Fakat yüzle birlikte bu şehirleri sayan şair, esmer bir sevgili tipi çizmez. Kastedilen, şehir olmanın mamurluğu, coşkusu, şenliğidir.

Görüldüğü gibi sevgili güzellik unsurları itibariyle geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Dînin etkisiyle, toplum hayatına karışamayan, evcimen kadının aksine sevgili, dar mekânların ve dar kalıpların esiri edilmez. Şairler, ortak bir tavır olarak sevgilinin kapsamını gittikçe genişletme eğilimindedirler. Bu yolla, sevgilinin bir ucu gökyüzüne bir ucu Rum ve Frenk illerine bir ucu Yemen'e diğer ucu Hıtâ ülkesine kadar uzanır. Yine İslam dairesindeki karı-koca ilişkisi ve aile mahremiyetine rağmen sevgili herkesin muhatabıdır.

B. Din:

Sevgili anlayışı çerçevesinde düşünürsek, Divan şiirinin tek bir sevgiliye yönelmesi, bir paylaşma, bir ortak paydaya sahip olmanın göstergesidir. Dolayısıyla, ortaya konan sevgili, kozmopolit bir sevgilidir. Sevgilinin bazen kâfirce hareketlerde bulunmasını, bazen aşığı günaha bazen de imana sevk etmesini bu şekilde açıklamak mümkündür. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin temeli İslamî esaslara dayandığı için, hâkim unsur Müslümanlıktır. Sevgilinin kimliğinde Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasının Müslümanlık dışındaki inançlarından da izler görülür.

Sevgilinin zülfü âşık için zünnardır:

Firâkuñdan katı divâne boldum

Kerem kıl zülfi zünnârum gel âhır (N: G 121/3)

[Ayrıca bkz. (N: G 100/6)

Zülûf zünnarını beline bağlayan ise kilise rahibi olur:

Kim ki zülfinüñ hayâlin bagladı gönümde ol

Râhib-i deyr oldı andan özge zünnâr istemez (N: G 194/7)

Saç, kâfiristana benzetilmiştir. Âşık, gönlünü kâfiristan saçın içinde iyi saklayabilirse îmâna yani yanağa ulaşabilir:

Cânı hoş sahla saçuñdan ki gelür 'ârızuña

Kâfiristânı koyup sıdk ile îmâna gider (KB: G 1194/2)

Aşağıdaki beyitte, zülûf küfür; yüz imandır:
 Sünbül saçuñı gül yañaguñda gören kişi
 Zülfüñi küfre yüzüñi îmâna beñzede (A: G 565/2)

Şair, gözlerin nâ-müselmân olduğunu söyler:
 Saçuñı bilürem şâhâ ki bu gülşende reyhândur
 Yüzüñ güldür ü gözlerüñ 'acâyib nâ-müselmândur (KB: G 660/1)

Beyitlerden de anlaşılacağı gibi sevgiliye herhangi bir milliyet izafe etmek doğru olmadığı gibi, onun bir dine mensup olduğunu söylemek de mümkün değildir.

C. Giyim tarzı:

Sevgilinin giyim tarzına bakacak olursak, incelediğimiz divanlarda buna dair net bilgiler edinemiyoruz. Beyitlerden çıkardığımızı göre, sevgilinin giyim kuşamı tam bir Müslüman gibi değildir. Öte yandan, Müslümanlığa çok aykırı da değildir. Sevgilinin, elleri, yüzü, saçları ve gerdanı dışında görünen bir yeri yoktur. Zaman zaman tenle ilgili beyitler söylense de bunlar daha çok tahmin şeklindedir. Sevgilinin belinin inceliği elbisenin dışından belli olur. Bunun haricinde, şair boyundan aşağısı ile neredeyse hiç ilgilenmez. Sevgilinin başı ise açık, yüzü zaman zaman peçe, nikap veya burka ile örtülüdür. Ehl-i kitap dinlerde örtünmenin gerekli olduğu bilinmektedir. Şairlerin bu inançlara ters düşerek sevgilinin başını örtmemeleri ilginçtir. Bunun altında sevgilinin kimliğini tam olarak açıklamama eğiliminin yattığını söyleyebiliriz. Sevgili, uzun benzetmelere rağmen muğlâktır, tam olarak belli değildir. Başın açık oluşu, sevgilinin dini, milliyeti hatta cinsiyeti hakkında tereddütler uyandırır.

Sevgilinin zülfü kemer ve taylesan yani şala benzetilir. Sevgilinin takındığı tek bir takı vardır: küpe.

Sevgili başı açık olduğu için saçına şekiller verir. Saçlar her zaman uzundur; bazen bukleli, bazen bölüklü, bazen de dağınık haldedir. Saçın parlak oluşu, saçta bir takım maddeler sürüldüğünü düşündürürken sevgilinin müşk ve anber kokması incelediğimiz dönemde belli bir kozmetik anlayışının olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Saçlara şekil veren ve meşşata olarak adlandırılan bir meslek erbabının bulunması saçın ne denli önemli bir güzellik unsuru olduğunun önemli bir delilidir.

D. Sevgilinin Toplumsal Statüsü

1. Devlet:

Sevgilinin anlatılmasında devlet ve devletle ilgili kavramlar sıkça kullanılmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bahsettiği saray istiaresini destekler nitelikteki bu kullanımlarda sevgili hükümdarâne hareketler sergiler. Âşığın dünyasının ana şekillendiricisi sevgili olsa da sevgilinin hâkimiyeti, bu dünyanın veya geniş halk kitlelerinin üzerine değildir. Hatta, âşıklar zümresi üzerinde bile sevgili fiili bir iktidarda bulunmaz. Sevgilinin hükümdarlığı yine kendisi üzerindedir. Aşağıya aldığımız beyitler söylediklerimizi açıklamaktadır.

Sevgili hûblar şâhı, onun devleti de güzelliştir:

Hûblaruñ şâhı ezelden şol sanemdür tâ-ebed

Devlet-i hüsni muhalled hûblaruñ şâhı görüñ (N: G 223/2)

Sevgilinin güzelliği bir devlete benzetilmektedir. Bu devletin sultanı, yüz; hacibi, kaş; şahnesi göz; veziri ise saçtır. Sevgili dışarıdan bir memur alma gayreti içerisine girmez:

Kaşı hâcib gözi şâhne hüsniñ

Yüzi sultân gîsûlarıdur vezîr (KB: G 367/6)

Sevgilinin devleti İskender'in [bkz. Sevgiliyi İfade Eden Kavramlar/Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı hayât, âb-ı Hızır] devletine benzetilir:

Sa'âdeti Hızır u devletidür İskender

Dudagı çeşme-i hayvân u saçları zulümât (A: G 80/2)

Sevgilinin eşiği bile âşık için devlet sarayıdır:

Devlet serâyıdur işigüñ devlet aña kim

Devlet serâyına yüz uruban geda ola (A: G 25/2)

Bir beyitte hüsn, millet olarak anlatılır:

Nigârînâ 'aceb hüsnüñ ne milletdür ne milletdür

Bu cânuma sinüñ 'ışkuñ ne 'illetdür ne 'illetdür (KB: G 133/1)

Devletle ilişkili olarak, sevgilinin çeşitli güzellik unsularıyla il, vilâyet, memleket, şâr, bilâd, mülk, kelimeleri kullanılır.

Devlet, çoğu zaman gücün sembolü olarak kabul edilmiştir. Halk, devlete sığınma eğilimindedir. Dünyevî bütün isteklerin karşılanabileceği yer devlet kapısıdır. Günümüzde de insanlar özellikle felaket anlarında devletin varlığını arkalarında görmek isterler, kendilerine muhatap olarak devleti arar ve arzularlar. Bu bakımdan şair sevgiliyi, devletle özdeşleştirir. Devletin bir anlamının da mutluluk olması insanların buraya yönelmeleriyle örtüşür. Maddi olanın son noktası devlet, dolayısıyla saray ve padişah; manevi olanın son noktası Allah'tır. Şairler de bu son noktalar arasında gelip gitmektedirler.

2. Padişah:

Divan edebiyatına soyut olduğu yönünde eleştirilerde bulunulsa da sevgili, toplumsal yapının içerisinden elini eteğini tamamen çekmiş değildir. Sevgili toplum hayatının en tepesindeki isim olarak padişahla

özdeşleştirilmektedir. Bu makam için sultan, hakan, han, hüdavend, şâh, şehenşâh, şehriyâr kavramları da kullanılmaktadır.

Padişah, töreye göre memleketin sahibi sayılırdı. Bu sebeple tebaasının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkı vardı. Her türlü kuvvet padişahın elindeydi. Ancak bunu keyfî olarak değil, kanun, nizam ve an'anelere dayanarak yürütürdü. Osmanlı Devleti'nde kanun ve nizamlar, bir İslâm devleti olarak İslâm hukukuna dayanmakta, dolayısıyla gerekli kurallar Kur'an, hadis, icma ve kıyas gibi İslâmın temel ilkelerine göre tesbit edilmekteydi. Öte yandan şer'î hukuka aykırı olmamak şartıyla padişahın toplum yararına vereceği hükümler, örf adı altında toplanmış ve hükümdarın yasama yetkisini genişletmiştir.⁴⁴⁸ Bu açıklamalar, Türk devlet geleneği içerisinde padişahın yerini ana hatlarıyla da olsa çizmektedir. Çeşitli Türk devletlerinde küçük farklar dışında aynı hükümdar profilini bulmak mümkündür.

3. Vezir:

Devlet teşkilatında en önemli ikinci statü vezirlik makamı idi. Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında vezir Memlûklerde ve İlhanlılarda olduğu gibi ilmiye sınıfından yetişenlerden tayin edilmiştir. Meselâ Orhan Bey zamanında Alaedin Paşa, Ahmet Paşa b. Mahmud, Hacı Paşa ve Sinaneddin Yusuf Paşa ilmiye sınıfından vezirliğe getirilmiştir. Aynı şekilde Çandarlı Kara Halil ile oğulları da kadıaskerlikten vezir olmuşlardı. Buna benzer olmak üzere pek çok örnek görülmektedir.⁴⁴⁹

İncelediğimiz dönem içerisinde en önemli siyasi sistem elbette ki Osmanlı Devleti'dir. XIV. yüzyılda, bir uç beyliği olan Osmanlı devletleşme sürecine girmiş ve siyasî yapılanmasını tamamlamıştır. Aynı dönemde Anadolu'da bulunan ve şairlerimizin mensubu oldukları beyliklerin teşkilat yapılarını Osmanlı kaynaklarıyla paralel düşünerek, çıkarımlarda

⁴⁴⁸ Halaçoğlu, a.g.e., s. 2.

⁴⁴⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s. 12.

bulunmaktan yanayız. Osmanlının gelişim çizgisi şu veya bu şekilde beyliklerle de ilişkilidir.

Devlet içerisinde son derece önemli vazifeler üstlenen vezirlerin sayısı sınırların genişlemesine paralel olarak zaman içerisinde artmıştır. İlk zamanlarda bir vezir bulunmaktaydı; I. Murad döneminden itibaren ise vezir sayısı artmış ve bu sebeple birinci vezire, veziriazam ismi verilmiştir. Tarihlerde belirtildiğine göre ilk veziriazam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'dır. XV. asır sonralarına kadar vezir sayısı üçü geçmemiştir. Vezirler Dîvân-ı Hümâyûn'da Kubbealtı'nda toplanıp kendilerine verilen işlere baktıkları için Kubbe veziri veya Kubbenişin adını almışlardır. Vezirlerin üç tuğları vardı. Mîrimîran da denilen beylerbeyi rütbesini taşıyan eyaletlerdeki valiler, eyaletlerde uzun müddet hizmet ettikten sonra ancak vezirliğe geçebilirdi. Bu sebeple ilk dönemde vezir sayısı sınırlıydı. Bunlar devlet hizmetinde yetişmiş tecrübeli kişiler olduklarından fikirlerinden istifade edilirdi. Fâtih devrine kadar önemli eyaletlere de vezirlerin vali olarak tayin edildikleri görülmektedir.⁴⁵⁰

Kadı Burhaneddin, Orta Anadolu'da feodal sistemini bırakarak doğrudan doğruya ilhâk suretiyle merkeziyetçi devletini süratle tahakkuk ettirmeye çalışmış⁴⁵¹ bütün gücü ve her türlü tasarruf yetkisini elinde bulundurmak için mücadele vermiştir. Böylelikle Kadı Burhaneddin 17 yıl zorlu bir coğrafyada hükümdarlık yapmayı başarmıştır. Bu bakımdan Kadı Burhaneddin devletinde vezirin yetkilerinin çok geniş olabileceğini düşünmüyoruz.

Kadı Burhaneddin'in bir beytinde sevgilinin güzelliği devlete benzetilmektedir. Kaş, göz, yüz bu devlette ayrı ayrı görevler üstlenirken saçlar, vezirdir. Yukarıda söylendiği gibi, ilk zamanlarda vezirler tekti. Ayrıca Kadı Burhaneddin'in hüküm sürdüğü bölge çok geniş değildir. Bu yüzden şair vezir-i azam ifadesini kullanmaz:

Kaşı hâcib gözi şâhne hüsniñ

Yüzi sultân gîsûlarıdur vezîr (KB: G 367/6)

⁴⁵⁰ Halaçoğlu , a.g.e., s. 12.

⁴⁵¹ Yaşar Yücel, a.g.e., s. 176.

Beyitte, sayılan dört güzellik unsuru ile devletin olmazsa olmazı diyebileceğimiz dört kurumun varlığını görürüz. Sultan, vezir, güvenlik güçleri ve sekreteryâ.

Saçların vezire benzetilmesinin ilk sebebi bizce yüzün etrafında olmasıdır. Vezirler de sultanın hemen yanı başında bulunmaktadırlar. Bunun dışında bir diğer sebep, ileride açıklayacağımız üzere saçlara yüklenen askerlik görevidir.

Veziriazamlar sefer esnasında padişahın maiyetinde bulunurlardı. Padişahların seferi terk etmeleri üzerine ise onlara vekâleten ordu başkomutan vekili olarak savaşa gitmeye başladılar.⁴⁵²

Vezir, beyitlerde satranç terimi olarak da kullanılır. Âşık için şahın önünde piyade olmak gam değildir. Satranç oyununda piyon, son kareye ulaşabilirse, şahın müşaviri olur. Bu da âşık için her şeye değerdir:

Şâh öñinde ger piyâde olur-ısam gam degül

Kim piyâle başa varsa şeh anı ferzîn ider (A: Z 6/2)

[Ayırca bkz. (A: G 529/3)]

4. Şeyhülislâm:

Osmanlılarda, kendisine sorulan genel ve özel mahiyette şer'î ve hukukî meselere cevap veren zâta "müftü" ve verilen karara da "fetvâ" adı verilmiştir. Müftüler "Hanefî fıkhı" üzerine fetva verirlerdi. "Meşihât-ı İslâmiyye" denilen bu makam ilmiye sınıfının en yüksek makamı, veziriazamlıktan sonra devletin en mühim mevkisi halindeydi. "Mesned-i fetvâ" veya "Mansıb-ı İftâ" gibi isimler altında teşekkül etmiş ve Kadıaskerlik

⁴⁵² Halaçoğlu a.g.e., s. 13.

vazifesine göre ikinci derecede kalmış olan Şeyhülislâmlık “Müftiyü'l-enam” sıfatıyla anılmıştır.⁴⁵³

İlk zamanlardan XVI. asra kadar fetva verme işi ve bütün mesuliyeti şeyhülislâma aitti. Ancak bu yüzyıldan sonra şeyhülislâmlar fetva verme işini tamamen fetva eminlerine bırakmışlar ve bu yüzden de fetva eminlerinin önemleri artmıştır.⁴⁵⁴ Dudak, fetva makamındadır. Verdiği fetva kan dökmeye yöneliktir. Bu rivayet ağızdan ağza yayılmaktadır:

Lebüñ fetvâ virür kana nigârâ

Ağız ağız kıluram uş rivâyet (KB: G 1074/5)

Âşığı katletmek reva değilse de göz, âşığın katline fetva vermektedir:

Katl-i 'âşık revâ degül lîkin

Çâre ne-çün gözün virür fetva (A: G 643/3)

5. Vali:

Beylerbeyiler kendi bölgelerinde askeri, siyasi, mali anlamda bütün sorumluluğu taşımaktaydılar. Ayrıca kendi bölgelerindeki sancakbeyileriyle timarlı sipahileri maiyetine alarak emredilen yerde orduya katılmak zorundaydılar.

Beylerbeyiler vilâyet merkezinde otururlardı. Adlî ve hukukî işler vilâyet merkezindeki kadı tarafından görülürdü. Vilâyetle ilgili işler kendi başkanlığında toplanan bir divanda görüşülürdü. Hazineye ait işler mal defterdarınca, zeâmet işleri timar kethüdâsı, timar işleri timar defterdarınca yerine getirilirdi.⁴⁵⁵ Sevgili, valiye benzetilir. Vali, şar yıkmaya göz şahnesini göndermektedir. Aşığın beklentisi ise bu yıkımı bizzat valinin yapmasıdır:

Şahne olalı gözi gözi ilini yıhdı

Şâr yihmağa ne şöylece vâlî ele girse (KB: G 206/5)

⁴⁵³ Halaçoğlu, a.g.e., s. 147-148.

⁴⁵⁴ Halaçoğlu, a.g.e., s. 153.

⁴⁵⁵ Halaçoğlu, a.g.e., s. 85, 86.

6. Asker:

Anadolu Selçuklu, Memluk, İlhanlılar ve Osmanlıda büyük benzerlikler gösteren askerlik sisteminde genel mânâsiyle merkeze bağlı her bey kendisine tâbi aşiret kuvvetleriyle savaşa iştirak etmiştir. Kuruluştaki bu sebeple ilk fetihler, beyliğe tâbi aşiret kuvvetleri ile yapılmıştır. Bu birlikler atlı olmaları sebebiyle kale muhasaralarında fazla tesirli olamamıştır ve dolayısıyla fetihlerde gecikmeler olmuştur. Bu sebeple devamlı savaşa hazır yaya ve atlı bir kuvvetin teşkili zarureti doğmuştur. Türk gençlerinden meydana getirilen bu ordunun atsız askerine Osmanlıda “yaya” ve atlı askerine “müsellem” adı verilmiştir.⁴⁵⁶

Kadı Burhaneddin’in saltanatını ilân ettikten sonra ilk iş olarak mevki bakımından tehlikeli gördüğü rakiplerini zararsız hale getirmek için faaliyete geçtiğini görmekteyiz.⁴⁵⁷ Giriştiği bu faaliyetlerde askeri güç birinci dereceden önemlidir.

Kadı Burhaneddin, devlet kademelerine kendisine tâbî insanları yerleştirerek mutlak bir hakimiyet kurmuştur. Sahip olduğu mutlak kudret sayesinde devletin her türlü kaynaklarını askerî ve mülkî bütün kuvvet ve selâhiyetlerini elinde toplamıştır. Has ordusunu (Kapu kulu) yeniden düzenleyerek eksiklerini gidermiştir. Payitahtta toplu bir halde bulundurduğu bu kuvvet sayesinde şahsına karşı girişilen birçok tertibi hemen bertaraf etmeyi başarmıştır. Bunun dışında asıl dayanağı Selçuklularda olduğu gibi iktalardan gelen askerler göçebe (Türkmen, Moğol) ve ücretli askerlerin teşkil ettiği devlet ordusu olmuştur. Burhaneddin, hükümdar olduktan sonra İslâm âleminin büyük mümessili, İslâm memleketlerinin hakiki koruyucusu sıfatını takınmış ve hareketlerini bu esasa göre meşrulaştırmaya çalışmıştır. Nitekim gerek Memlûklularla ve Timur’la olan münasebetlerinde gerekse Osmanlılara karşı davranışlarında bunu görmek mümkündür.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Halaçoğlu, a.g.e., s. 43.

⁴⁵⁷ Yaşar Yücel, a.g.e., s. 174.

⁴⁵⁸ Yaşar Yücel, a.g.e., s. 175.

Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsularının büyük bölümü savaş ve savaşı çağrıştıracak kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Sa, göz ve hüsn sevgilinin askeridir. Sevgili bu askerleri yeri geldikçe kullanır ve aşığın gönlünde yaralar açar. Bazen hüsn kumandan olarak askere benzetilen güzellik unsurlarını yönlendirir.

Saçın örülmesi, dağınık halde bulunması ve bölük bölük düzenlenmesi, şairler için ayrı ayrı imajlar oluşturmaktadır. Hüsn, Hind askerlerini yedi bölük halinde düzenlemiş, tanzim etmiştir. Bu yüzden de akıl, can ve gönül sevgiliye yaklaşamamaktadır:

Hind erisini hsnň yasamıř yidi bölük

'Akl ile cn u göñül n sana gelmez nideym (KB: G 1186/3)

Hüsn kumandanı, saçı bölük bölük ederek ona asker bir düzen verir:

Bir esriyem anuň hiç bilmezem hüsni nen

Gssını bölük eyleyben koşun yasar (KB: G 1015/4)

Sa askeri, disiplinli ve düzenli değildir. Bir yel esmesiyle dağılır ve yağmaya başlar:

Niçesi münkesir olmaya gssı erisi

Ki bir yıl ile boşaldı taraşa başladı KB (G 819/3)

Sevgili, Türk gözü, kirpik okları, zırhlı yüzü ile tam bir savaşçıdır. evgilinin yüzüne dökülen zlf, zırha benzer:

Nen Trk gzň gezledi ohın

Nen geymiř yzň cevřen bu gice (KB: G 276/2)

Hüsnün de askere benzetildiği görülür:

Oğrı gzi yağmacı kaşı lebleri hn-hr

Hüsni erisi içinde ya yasağı neyimiş (KB: G 581/4)

Divan şiirinde sevgili, remzde, bezmde, glzarda, gök yüzünde veya kyundadır. Sevgili, rezmde "güçlü", diğer ortamlarda ise "güzel"dir. Açık, bu

“güzellik” ve “güce” mağlup olur. Bu yolla âşık kendi gücünü de ortaya koymakta, en azından mağlubiyetini haklı göstermektedir. Bir başka deyişle âşıkların yenildikleri güzel öyle sıradan bir güzel veya güzellik olmadığından, yenilmişlerse de boşuna değildir. Buradan hareketle “güç” ve “güzellik”in sevgili tipinde önemli birer belirleyici olduğu söylenebilir. Bu yüzdendir ki sevgilinin en zararsız organları bile âşığa zarar verecek şekilde anlatılır. Sevgili gücü ve güzelliği bünyesinde toplar. Dönemin mimari eserleri göz önünde bulundurulduğunda ise güzelliğin de gücün ifadesi için kullanıldığı görülmektedir. Özellikle saraylar, hükümdarlığın ve devletin “güç”ünü göstermek adına en “güzel” şekilde yapılmaya çalışılmıştır.

Gamze ve gözü ele alacak olursak, bu iki güzellik unsuru için ok, hançer, cengâver, tîğ-zen, fâtih, akıncı, hûnî, can alıcı, esir alıcı, hışmî, siyah-dil, yağmacı, okçu, kılıç, fitneci, cani gibi şiddete yönelik pek çok kelime kullanılmaktadır. Bu kullanımlarda “güç”ün etkisi açıkça görülmektedir. Şairler, bu güç ile bir güzellik oluşturmaya çalışırlar.

III. SEVGİLİ İMAJINDA SOSYAL HAYATIN YERİ:

Edebiyat ve sosyal hayat ilişkisi her dönemde eleştirmen, yazar ve araştırmacıların zihinlerini meşgul etmiştir. Bu tartışma eksenini etrafında edebiyatın amacının ne olduğu, neye yönelik ve ne için olduğu sorgulanmıştır. Edebiyat ve sosyal hayat ilişkisi merkeze alınarak Tanzimat ve Servet-i Fünûn gibi edebi topluluklar oluşmuştur.

Agâh Sırrı Levend “Divan edebiyatı, içinde bir hayat hamlesi taşıyan canlı bir edebiyat değildir. Hiçbir edebiyatın, bulunduğu cemiyetin hayatını aksettirmemesine imkân yoktur. Bu itibarla Divan edebiyatında, o zamanki cemiyetin ifadesini bulmak mümkündür. Ancak eski edebiyatımız, bir hayat edebiyatı vasfını haiz olamaz.

Divan edebiyatı içtimai bir edebiyat değildir. Aksine olarak Divan şairi daima ferdi tahassüslere yer ve değer vermiş. İçtimai mevzularla alakalanmayı fazla düşünmemiştir.⁴⁵⁹ diyor.

Genel anlamda yazar, muhakkak ki eserlerinde yaşantılarını ve bütün hayat anlayışını dile getirir, ama onun hayatın tamamını veya belli bir devrin bütün hayatını tamamen ve eksiksiz olarak ifade ettiğini söylemek yanlıştır. Bir yazarın kendi zamanındaki hayatı eksiksiz olarak anlatması, çağının ve toplumunun “temsilci”si olması gerektiğini söylemek dar anlamda bir değerlendirmeye sınırlı bir eleştiri anlayışını ifade eder.⁴⁶⁰ Okurun yazardan beklediği öncelikli olarak çağını veya zamanını temsil etme değildir. Sanatın tabiatı da peşinen sanatçıya böyle bir misyon yüklemes.

Biz burada edebiyat ve sosyal hayat ilişkisini sorgulamaksızın “sevgili” anlayışı üzerinde sosyal hayatın etkisi üzerinde duracağız.

Şairler, sevgiliye çok geniş bir kelime kadrosu ile hitap etmektedirler. Özellikle Nesîmî 243, 244, 244, 246, 247 numaralı gazellerde sevgiliye alışık olmadığımız pek çok kelime ve kelime grubuyla hitap eder: “Nur-ı ayn, server-i hubân, şâh-ı ganî, habib, mahdum, munis, bi-vefa, refîk, şefîk, saf-der, fitne-i devran, enis, rehber, güler yüzlü, azîz, server, ömür, fâzıl, kâmil, meyil, murat, maksût, gönül, cevâp, mesele, söz, destan, hayat-ı cavidan, hayât, râhat, vücut, sâ'at, muhib, sevdiğim, aşkım, ayn u şîn ü kaf, habîb, izzet, izz, şer'if, server, yegâne-i asr, bî-bedel, âşinâ, matlûb, ferîde...”

Şairler, sevgili için “beg, çelebi, efendi” unvanlarını sıkça kullanırlar. Yine “dil-ber, dil-dar, dil-ara, dil-şad, dil-rüba, dil-azar ve nigar, maşuk, can, canan, dost” sevgili yerine sıkça kullanılanlar kelimelerdir.

A. Eğlence hayatı:

Eğlence, sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Divan şairleri, toplumun ferdi olmaları bakımından eğlence hayatına uzak kalmazlar. Şiirlere

⁴⁵⁹ Levend, a.g.e., s. 638.

⁴⁶⁰ René Wellek, Austin Varren, **Edebiyat Teorisi**, Çeviren: Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, Akademi Kitabevi, 2001, s. 75.

yansıyan en önemli eğlence ortamı ise meclistir. Şair, şiir dünyası içerisinde içkiyi, dertlerini unutmak üzere bir vasıta olarak görürken, sevgili de kimi zaman sarhoş ve mesttir.

Meclis; âşık, mey, kadeh ve sakiden oluşmaktadır. Âşık, kimi zaman meyi sakinin elinden içerken kimi zaman da kendi kendine içer. Saki, bazen sevgili iken bazen de sevgilinin dışında başka birisidir.

Sevgilinin yüzü âşık için “sagar, saki ve mül”dür. Sevgilinin yüzüne bakan âşık, sarhoş olur. Sevgilin yanağı, rengi ve parlaklığı itibariyle kadehe benzetilir. Âşığın sevgili karşısında ayık olarak kalması mümkün değildir. Âşığa sarhoşluk veren en önemli öğelerden bir tanesi göz, diğeri ise dudaktır. Sevgilinin gözü, âşık için hem mey, hem kadeh, hem saki, hem de meyhanecidir. Sevgilinin gözünde hemen her zaman bir mahmurluk, baygınlık vardır. Gözün harabatî kavramlarla ilişkilendirilmesinin sebebi de bu mahmurluk olmalıdır. Sevgilinin baygın bakışı mahmur olduğu gibi karşısındaki aşığı da sarhoş eder.

Dudak kırmızılığı ve sulu oluşuyla içki, kadeh, meze ve sakidir. Âşık, ömrünü dudak kadehinden bir yudum içmek için harcar.

Şairler vuslatı da şarapla anlatılmaktadır. Vuslatla kendinden geçen âşık, bu duygunun yaşanılan hayatta bir karşılığı olarak şarabı bulmuştur. Şarabın etkisiyle insan kendisinden geçer, akli devre dışı kalır ve ne yaptığını bilmez, muhtemelen âşık için vuslatın sonrası da buna benzer bir şeydir.

İncelediğimiz dönemde saç, zülûf ve benle ilgili olarak gûy u çevgan oyununa değinilmektedir. Bu oyun hakkında daha önceden bilgi vermiştik. Oyun geniş bir coğrafyada bilinmekte ve oynanmaktadır. Fakat biz bu oyunun toplumun tamamına mal olduğunu, geniş halk kitlelerince oynandığını sanmıyoruz. Yine beyitlerde zaman zaman bahsi geçen satranç oyunu için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. “Ruh”un hem yanak, hem de satranç oyununda kale anlamına gelmesi şairlere cazip gelmiştir. Satranç oyununda piyonun son kareye gelince değerli bir taş olması aşığın kendi kaderi ile piyon arasında ilgi kurmasına sebep olmuştur.

Saç, kıvrımlı yapısı ile çenberi andırır, âşık bu çenberde akrobatik hareketlere yeltenen bir canbazdır. Sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak bir beyitte

[bkz. (KB: G 166/9)] ip oyunundan bahsedilir. Bugün bu oyun daha çok “ip atlama” olarak bilinmektedir. Muhakkak ki bu üç oyun dışında halk arasında sayısız oyun oynanmaktadır. Fakat Divan şiirine bizim görebildiğimiz kadarıyla sadece bu üç oyun girmiştir.

B. Bayramlar:

Divanlarda dinî bayram olarak Kurban ve Ramazan, milli bayram olarak da Nevruz Bayramı anılır. Dinî bayramlar, aşığın kendini, sevgilinin yoluna kurban etmek istemesi ve sevgilinin hilal kaşı ile ilişkili olarak kullanılır.

Sevgilinin yüzü, yanağı ve vuslatı âşık için Nevruz’dur. Nevruz’un, kelime anlamı olan yeni gün, sevgilinin yüz ve yanağının parlaklığı ile bağlantılıdır. Nevruz’un bahar bayramı olması, bu zaman dilimlerinde neşe ve eğlencenin hâkim olması ve tabiatın rengârenk olması bu tür benzetmeler yapılmasının yolunu açmıştır.

C. Meslekler:

Sosyal hayat içerisinde insanların uğraştıkları mesleklerin Divan şiirinde yansımalarını bulmak mümkündür. Şairin şiirde âşıklıktan başka üstlendiği herhangi bir rol veya meslek bulunmamakla beraber sevgilinin güzellik unsurları çeşitli mesleklerle birlikte anılır. Bu mesleklerden bazılarını “Sevgili İmajında Devlet Teşkilatı ve Toplum Yapısının Yeri” başlığı altında ele aldığımız için burada kısa kısa geçiyoruz.

Sosyal hayatın en tepesinde padişah bulunmaktadır. Daha önce de değindiğimiz üzere padişah mutlak hâkim ve karar vericidir. Sevgilinin bazen kendisi bazen de yüzü, padişah olarak bir hükümdarın sahip olması gereken pek çok vasfa sahiptir. Hükümdardan beklenen öncelikle adalettir. Bunun yanında sevgili güçlüdür; hazinesi, köleleri, devleti vardır; sefere çıkar;

fermanı vardır; imar faaliyetleriyle uğraşır; birtakım ziyaretlerde bulunur; adına hutbe okunur. Âşık da buna karşılık tam bir itaat ve kulluk hali içerisinde, sultanı sürekli över, ona dualar eder, yeri gelir, selam durur, derdini sultana ulu orta söylemez, edebe uyar.

Padişah'tan sonra devletin iki numaralı ismi vezirdir. Sevgilinin saç, yüz sultanın veziri [bkz. (KB: G 367/6)] olarak değerlendirilir. Sevgilinin güzellik unsurları bazen fetva vermektedir. Böylelikle sevgilinin dudağı ve gözü şeyhülislam [bkz. (A: G 643/3), (KB: G 1074/5)] olarak görülür. Sevgili bir beyite “vâlî” [bkz. (KB: G 206/5)]dir.

Sevgili, anlatılırken bazı güzellik unsurları askere benzetilir. Rengi ve bölüklü şekliyle saç hüsn kumandanına tabi askerdir [bkz. (KB: G 1015/4)]. Bu askerler renk ilgisi ile Hindû ve Habeş [bkz. (KB: G 1186/3)] olarak da anlatılır.

Sevgilinin ağzı, inci gibi dişler ve la'l dudaklar sebebiyle hazinedardır. Sevgili, feleğin doğurduğu çocuk, hüsn bu çocuğun lalası, zülûf ise dadısıdır. Bunun dışında zülûf ve hüsn, avcı ve hattattır. Sevgilinin ayva tüyleri ise kâtiptir.

Aşğın hasta canına ancak dudak attarı çare olabilir. Saç, sevgilinin yüzündeki benleri bekleyen haris yani bekçi, göz ise karavul yani nöbetçidir. Sevgilinin gözleri; oğrı, mekkar, ayyar, şahne, canbazdır. Kaş; hacip, ugru ve mimardır. Zülûf, tarrar yani yan kesici ve mekkâr; göz yağmacı, harami, ayyar, mekkar ve keman-keş; gamze sihirbaz, cadı, cellat ve haramidir. Kirpik, cadı; yanak rehber; söz ise tercümandır.

D. Mekânlar:

Mekânlar başlığı altında insanların ev dışında vakit geçirdikleri yerlere göz atarak buraların sevgiliyle ilgileri üzerinde duracağız. Gülzar, hem sevgilinin yüzüne benzetilmesi hem de sevgilinin bulunduğu bir mekân olması açısından dikkat çeker. Sevgili gülzarın dışında kûyunda ve Kadı Burhaneddin divanında gördüğümüz üzere “oba”sındadır:

Dün gece hayâlinüñ izini basa vardum
Gîsûsı kohusiyle yol buldum obasına (KB: G 1189/4)

Sevgilinin cemali bir tuyugta kulbe-i attar olarak anlatılmaktadır:
Dünyâda er varlığı dildâr imiş
'Ayş u 'işret revnakı dîdâr imiş
Yüzi gül sünbül saçı 'anber hatı
Pes cemâli külbe-i 'attâr imiş KB (T 1410/1)

Bu benzetmenin sebebi şiirde görüleceği gibi güle benzetilen yüzün, sümbüle benzetilen saçın, anbere benzetilen hattın cemalde bulunmasıdır. Bir başka beyitte [bkz. (KB: G 788/5)] yüzün ağıla benzetilmesi bizim için ilginçtir. Bu ağılda sürü sürü gönül bulunur.

Sevgilinin saçı, âşık için bir nüzhet-geh yani gezinti yeri, zülûf ise yüzün güneşinden korunmak için bir sığınak ve sâye-bândır. Zülûfle beraber göz, aşığın vatanıdır.

Yüz; şehre, hüsn, il, vilâyet, memleket, şâr, bilâd ve mülke benzetilirken vuslat da âşık için bir kişverdir.

Sevgilinin kendisi ve dudakları şeker dükkânıdır. Çene çukuru âşık için zindandır. Âşık, sevgilinin zülfüne ve saçına da esir olmaktadır.

Bunların dışında bazı dînî mekanlar da sevgilinin güzellik unsurları ile birlikte anılır. Bu mekanların başında Kabe gelir. Kabe, pek çok güzellik unsuru ile birlikte kullanılmaktadır. Sevgilinin beni, saçları, zülfü rengiyle Kabe'yi andırır. Gözyaşları ile gusûl abdesti alan âşık sevgilinin kiblesine yönelir. Onun eşiği bile âşık için Kabe'dir.

E. Sanat:

Şairler, sevgiliyi anlatırlarken zaman zaman edebiyat ve hat sanatları ile ilgili kavramları kullanmayı tercih etmektedirler.

Sevgilinin zülfü defter; gözü, hattı, yanağı nüshadır. Yine yanak ve hüsn destandır. Bunun dışında hüsn; rumuz, ders ve harftir. Yüz için kafiye,

matla ve hüsn-i matla; dudak için şiiir; saç için leff ü neşr, hüsn-i makta, kıssa, nesir ve nesih terimleri kullanılır. Dudak ve ağız hokka; bel hat; zülûf hattattır.

Eski harflerin şekilleri sevgiliyi anlatırken şairlerin sık başvurdukları malzemelerdir. Saç, “cim, ha, dal, lam”; zülûf, “hemze, ağız” ve dudak, “mim, nokta”, boy ise “elif”tir.

F. Yiyecek-içecek:

İncelediğimiz divanlarda yiyecek-içecek ve beslenme konusuna çok az değinilmiştir. Dudak, şekere, şerbete, bala, helvaya benzetilir, zevvâde yani azık olarak anlatılır.

Aşığın bağı kebap gönlü yahnidir [bkz. (KB: G 65/4)], kirpik gönlü şişleyip aşk ateşinde pişirir [bkz. (KB: G 791/5)]. Bunların dışında sık sık mey içildiğini görürüz.

G. Ticaret ve hukuk:

Sosyal hayatın içerisinde önemli bir yeri olan ticaret ve hukukun yansımaları divanlarda görülmektedir. Ortak sevgili anlayışının oluşmasında fazla etkisi olmasa da ticaret ve hukuka dair bazı beyitleri burada ele almayı uygun buluyoruz.

Şair, sevgiliden saçının tozunu Tatar’a tüccar ile göndermesini tavsiye ediyor. Böylelikle Tatarlar, nafe denilenin ne olduğunu anlayacaklardır. Burada dikkati çeken, günümüzde olduğu gibi, üreticiden ürettiğini toplayarak ihracat yapan bir tüccarlık sisteminin bulunmasıdır:

Tatara saçuñ tozını tüccâr ile gönder

Ta kim bileler nâfe-i Tatar kimüñ var (N: G 107/10)

Şair, sevgilinin gözünden borç aldığını söylüyor. Sevgili ile aşığın ne gibi bir ticari ilişki içerisine girebileceği meçhuldür. Şair, borçla sevgilinin

dudağından bade içtiği iddiasındadır, bu da mümkün görünmüyor. Belli ki aşığın derdi, bir şekilde zenehdan zindanına kendini attırmaktır. Bugün de sağdan soldan borç alarak alkol alan insanlar dışlanmakta, toplumun gözünden düşmektedir:

Gözüñden borc aluban ben lebüñden bâdeler içdüm
Zenehdânuña sal bini benem ol müflis-i medyûn (KB: G 361/6)

Sevgili, la'lini dükkâna getirmeksizin gizli satmaktadır. Eğer mal dükkâna gelmiş olsa bütün müşterilere açık olacaktır. Gizli satılmayla bugün karaborsa dediğimiz sistemin yüzyıllar önce var olduğunu düşünüyoruz:

Öğrendi ki gizlü sata gevherini la'lüñ
Ya'nî ne kılınur k'anı dükkâna getürmez (KB: G 362/3)

La'l dudakları seven kişinin sermayeye ihtiyacı vardır. Oysa aşığın hiçbir şeyi yoktur. Sermayesi olmayan la'l dudakların dükkânına gidemez:

La'lüñ sevene şâhâ sermâye durur yohluh
Sermâyesi olmayan dükkâna gelimez ol (KB: G 370/4)

Satış usullerinden birisi de mezat yani açık arttırmadır. Âşık, canını mezada koyup dudaktan yakut almak ister:

Cânın mezâda kodı lebüñden senüñ meger
Yâkût almaga semen isder ola şeker (A: G 158/2)

Gönül, sevgilinin zülfüne hırsızlık için gitmiş yakalanınca da asılmıştır. Âşık bu cezaya boyun eğer, çünkü dükkâna okumadan girmiştir. Beyitte âşığın çalmak istediği koku, zülûf ise koku dükkânıdır. "ohımak" ile kastedilen de âşığın izinsiz girişi olmalıdır:

Gönül oğurluğa vardı asıldı zülfüñden
Cezâsıdur zîrâ ohımadın dükâna girür (KB: G 873/2)

Kadı Burhaneddin, bir hukuk adamı olması sebebiyle kısastan bahsetmektedir. Güya, sevgilinin gözleri, aşığın yüreğini tedavi maksadıyla

kan etmiş, buna karşılık da âşık, sevgilinin dudaklarını kan etmiştir. Şair dönemine göre cesur sayabileceğimiz bir eda ile sevgilinin dudaklarını öperek kanattığını anlatmaya çalışmaktadır. Bu duruma da şaşkırmamak gerekir, çünkü dünyada cerrah için bile kısas geçerlidir:

Gözi kan itdi yüregümi vü lebini ben

Kısâs yazdı çalab dünyâda cerâha degin (KB: G 760/3)

Beyitlerden, Kadı Burhaneddin'in hüküm sürdüğü bölgede ve sürede belli bir hak arama mekanizmasının olduğu anlaşılmaktadır. Dudaklar, aşkın gözyaşını akıtmıştır. Âşık, bu olayı dava sebebi yapar. Gece sevgilinin dudakları ile soruşacaktır. Şair, öpüşmeyi hukuk sistemi ile anlatmaktadır:

Lebi ahıtdı gözlerüm kanını

Anuñla sorışam da'vâ bu gice (KB: G 1140/8)

Sevgilinin gözü can alır, can ise buse diler. Hüsn bu davaya nezaret eder:

Gözi cân alır u cân bûse diler

Hüsni bu da'vîmüze nezzâredür (KB: G 347/7)

Âşık, sevgilinin la'l dudakları için can vermiş ve onun zülfüne dolaşmış, yapışmıştır. Can alan dudak, borçludur. Âşık da kefil olarak zülfü tutar:

La'liyiçün cânlar virüp zülfeynine tolaşmışam

Elden komazam anı çün zâmin gerek medyûn için (KB: G 974/4)

Divan resmi makam yerinde kullanılıyor. Âşık, nigarın aşkıyla divana varacak, bu konuda bir başvuru yapacaktır. Aşk derdi için divana başvurmak akli başında birisinin yapacağı iş değildir. Âşık zaten divanedir, âkil olarak gidemezse, divane olarak, divana gider:

Nigârâ 'ışkuñ ile el tutup dîvâna varura

Nola âkil degül isem çü ben dîvâne varuram (KB: G 360/1)

Delilerin cezaî ehliyeti yoktur:

Delü göñüli oğrı gözüñ eyledi hembâz

Dîvâne durur gelmedi dîvâna dimegil (KB: G 1004/3)

Sevgilinin iki dudağı, iki yakut kardeştir. Yalnız bu iki kardeş düşmandır, aralarında kan vardır. Dudağın kırmızılığını ifade etmek adına şair, kandan bahsediyor:

İki yâkûtı tatlu kardaş imiş

Düşmen aralarına kan didiler (KB: G 1283/4)

İki kardeş arasında kan dökülmesi halinde bunun hesabı sorulmamaktadır:

Çekişür la'l-i lebleri bu göñlümi zemânlardur

Velîkin kanı sorılmaz iki kardaş arasınıñ (KB: G 1131/2)

La'l dudaklar, aşığın kanını hırsız gibi gizlice içmektedir. Töreye göre bunun cezası “tokuzlatmak” yani döverek cezalandırmaktır:

La'lüñ şehâ oğrulayın içdi yüregüm kanını

Tokuzladısaram anı töre ile yusun için (KB: G 974/11)

H. Sağlık:

Divan şiirinde âşık dertli, kederlidir, bağırında yaralar vardır, sapsarı kesilmiş yüzünün üzerine kanlı yaşlar akıtır. Bu dertlerin sebebi sevgilidir. Fakat âşık, halinden şikâyet etmez, sevgiliden gelen her türlü azaba boyun eğer, rıza gösterir. Âşığın derdinin tek devası, onu derde düşüren kişi yani sevgilidir. Bu bakımdan sık sık acımasız, merhametsiz, zalim olarak anlatılan sevgili için “ayn-ı şifa, ayet-i şifa, derman, deva, şifa, İsa, tımar, tabib, tiryâk-ı ekber” ifadeleri kullanılır.

Sevgilinin gözü hem hastalık hem şifa, hem tabip hem de hastanedir. Dolayısıyla dert de derman da aynı yerdedir. Sevgilinin kirpikleri ve gamzesi neştere benzetilir. Gamze ayrıca önemli bir tedavi yöntemi olan hacamatla ilişkilendirilir. Sevgilinin yüzü, dudakları ve sözleri şifadır. Dudaklar şifa vermenin de ötesinde aşığa can verir, ölüyü diriltir, bu yönüyle Hz. İsa'ya benzetilir.

İ. Savaş aletleri:

Divan şiirinde sevgili belli yerlerde, belli mekânlarda karşımıza çıkar. Daha önce de söylediğimiz gibi sevgili “kûy”unda, “gök”te, “gülzar”da “bezm”de veya “rezm”dedir. Sevgili bu mekânlardan hangisinin içerisindeyse, o mekânla ilgili en üstün benzetme öğeleriyle anlatılır.

Aşağıdaki beyitte sevgili “rezm” ve “bezm” içerisinde anlatılmaktadır:

Rezm içinde iren aña sana Merrîh ü Zühâl

Bezm içinde gören anı diye Mâh u Âfitâb (A: G 69/7)

Her ortamda en üstün vasıflarla anlatılan sevgili rezmdede yani cenkte üzerine düşeni hakkıyla yapar, mümkün olduğunca zalimdir. Öyle ki pek çok güzellik unsuru birer savaş aletine benzetilir. İnsan vücudunun en zararsız organlarına şiddete dayalı anlamlar yüklenir. Kaynaklardan eski Türk askerinin kullandığı silahların düşmanı öldürmek ve düşmandan savunmak diye iki görevi olduğunu öğreniyoruz.⁴⁶¹

1. Temas muharebesinde kullanılmış, saldırma silâhı, yaptığı yaralara göre doğrama, kesme, batırma ve vurma silâhlarına ayrılabilir: çeşitli biçim ve ölçülü kılıç, hançer, sopa topuz.

⁴⁶¹ Kenesbay Musayev, “Epik Eserlerde Eski Türk Askerinin Silahları” **Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1997, s. 233.

2. Biraz daha uzak mesafeden kullanılmış saldırma silâhı, batırma, doğrama ve yakalama silâhlarıdır: mızrak, ay balta, düşmana veya ata uzaktan geçirilen kement ve kementli sırık.

3. Uzaktan kullanılmış saldırma silâhı: ok ile yay, daha sonra icad edilmiş ateşli silâh (bu silâh çeşitli Türk kahramanlık destanlarında da anılmıştır). Mızrak ise orta mesafeden kullanılmış.⁴⁶²

Sevgili bu üç gruptaki silahlara sahiptir. Birinci grup için sevgilinin kılıca ve hançere benzetilen gamzesi ile yine hançere benzetilen gözü, bıçağa benzetilen kirpiği vardır. Temas muharebesinde kullanılan bu silahlar, sevgili ile âşık göz teması kurduğunda devreye giriyor olmalıdır. İkinci gruptaki silahlara örnek olarak sevgilinin saçının ve zülfünün kemende benzetilmesini ve bu yolla aşığı avlamasını gösterebiliriz. Sevgilinin saçları uzun olduğu için âşığı belli bir mesafeden yakalayabilmektedir. Sevgilinin hünerini gösterdiği asıl silahlar üçüncü gruba giren silahlardır. Sevgili özellikle ok ve yayı büyük bir maharetle kullanır. Bu yönüyle Türk'tür. Kaş, yaydır; göz, gamze ve kirpik ise bu yayla atılan oklardır. Sevgili attığı okları hiçbir zaman ıskalamaz. Bu okların hedefi ekseri, âşığın gönlüdür. Sevgilinin ok atmasıyla, kaş, göz ve kirpiğini oynattığını ve aşığa çeşitli mesajlar verdiğini düşünebiliriz. Dinamik korunma silâhı kalkan, hem temas muharebesinde, hem de uzaktan kullanılmış saldırma silâhlarından, kılıç, balta, sopa, hançer, mızrak, oktan savunmak için kullanılmış. Her askerin mutlaka madenden yapılmış bir kalkanı varmış.⁴⁶³ Sevgilinin kalkanı da saçtır. Saç, tıpkı bir kalkan gibi yüzü örterek onu âşığın nazarından saklar. Fakat âşığın kendini savunabileceği bir kalkanı, sığınağı yoktur. Âşığın gönlü tek bir yerde bela tuzaklarına düşmemek için zülfe sığınır:

Belâ dâmi-durur saçuñ sevâdı

Göñül zülfüñde anuñ-çun dutdı me'vâ (A: G 37/4)

⁴⁶² Musayev, **a.g.m.**, s. 234.

⁴⁶³ Musayev, **a.g.e.**, s. 238.

J. Eşya:

Günlük hayatta kullanılan pek çok eşya ile sevgilinin güzellik unsurları arasında ilgiler kurulmaktadır. Bu ilgiler büyük oranda şekle dayanmaktadır.

Saç; çengel, kullap, tuzak, ağ, ip, zincir, pa-bend, dar ve elektir. Zülûf bunlardan farklı olarak lenger, halka, demir, çeng kılı, şest ve düğmedir. Yanak ve yüz parlaklığı ile şemdir. Bunun dışında yüz; çerağ, mısbah ve micmerdir, bu benzetmelerde yüzün kırmızı renkli oluşundan hareket edilerek yakıcı olduğu vurgulanmaktadır.

Sevgilinin kolu hamayil; gözü âşık için bir aynadır. Hüsn ise, sikke, ayine, çerağ, şem', mal ve hazineye benzetilir. Bu benzetmelerle soyut bir kavram olarak hüsn, somutlaştırılmaya çalışılmaktadır.

K. Hal ve hareket:

Divan şiirinde sevgili ve âşığın hareketleri son derece sınırlıdır. Âşık, yürüme, koşma gibi hiçbir fizikî eylemde bulunmaz. O sürekli sevgiliyi seyreder; ondan gelen belalarla acı çeker, figan eder, şiir yazar. Sevgiliden gelen bu belalara karşı koymaz, en ufak bir savunmada bulunmaz, sevgilinin karşısında öylece durur. Onun çektiği hasret de mesafeye dayalı bir hasret değildir. Âşık sevgiliyle veya onun hayaliyle sürekli karşı karşıyadır.

Sevgili, nadiren salınır, kirpiklerini ve kaşlarını oynatır, saçlarını savurur. Hacimli divanların içerisinde belki birkaç defa konuşur. Bunun dışında sevgili, aşığa sürekli oklar atar, onun kanını içmeye, canını almaya yeltenir, benlerini yem olarak kullanıp saçlarıyla onu avlar, zenehdan çukuruna atar.

Sevgilinin yaptığı hareketlerin pek çoğunda şiddet hâkimdir. Onun en masum yürüyüşü bile aşığa göre kıyametler koparmakta, gözü sihir yaparak ahir zaman fitnessini uyandırmaktadır. Bu ve benzeri eylemlerin sevgiliye

yakıştırılması ve çok zaman bir güzellik unsuru imiş gibi devamının istenmesi düşündürücüdür. Biz burada “naz” ve “kapris” üzerinde durmak istiyoruz. Her zaman her şeyi kabullenen sevgili tipi bir yerden sonra seven kişi için sıkıcı hale gelecektir. Her şeyi kabullenen böyle bir sevgili kendi iradesini ortaya koymuyor demektir. Sevgili, iradesini dolayısıyla varlığını ortaya koymak için zaman zaman itiraz etmeli, aşığı kendi arzusu istikametine sevk etmelidir. Burada sözünü ettiğimiz “naz” ve “kapris” ortaya çıkmaktadır. Sevgili istediği şeyleri bile istemez görünerek naz yapar, zaman zaman hoşnutsuzluk göstererek kapris yapar. Divan şairi her şeyde bir mübalağa eğilimi taşıdığından “naz”ı ve “kapris”i de abartır ve ortaya zalimden daha zalim bir sevgili çıkar. Öyle ki bu sevgili aşk vadisinden çok savaş meydanlarına yakışır. Sanki ortada seven ve sevilen yok, bir savaşçı ve onun karşısında silahsız yarı mecnun bir adam vardır.

Sevgilinin saçı, zalimdir. Âşığın başına pek çok belalar açar. Karmaşık yapısıyla âşığı esir alarak perişan eder, onun gönlünü ve canını alır.

Sevgilinin gözü cengâver ve kahramandır. Her fırsatta zalimlik yapar. Aynı zamanda gammaz ve kincidir. Âşığın gönlünü alır, onu belalara salar. Göz aşığın kanına susamıştır, nitekim zaman zaman kanını döker ve içer. Kaş da acımasızca, aşığın kanını döker, canını alır.

Kirpik, şekil itibariyle birtakım savaş aletlerine benzetilmesinin yanında kan içicidir, âşığın canına kast eder ve onu esir alır.

Gamze, fizikî bir güzellik unsuru değildir. Buna rağmen, o da zalim, gammaz, canî olarak tanımlanır. Gamze güya, âşığı esir almakta onun kanını dökmekte, içmekte ve canını almaktadır. Dudak kırmızı rengiyle kan ve kana dair kelimelerle anlatılır. Dudak kandır, kan somurucu, hûnî ve hûnhârdır. Bunların dışında sevgili her hareketiyle fitneler koparmakta, dünyayı karıştırmaktadır. Saç, kaş, gamze ve hüsn ayrı ayrı fitne kaynağıdır.

IV. SEVGİLİ İMAJINDA GELENEĞİN YERİ:

Gelenek kavramının içerisinde, din, töre, sosyal hayat, geçmiş şiir birikimi, adetler gibi pek çok kavramı sokmak mümkündür.

Şair, bilgi, birikim, kültür ve inanç açısından mutlak suretle geçmişle ilişkilidir. Şairliğe heves eden kişinin, şiir yazmaya başlamadan önce bir hazırlık sürecinden geçmesi gereklidir. Bu süreç öncelikli olarak, okuma, araştırma ve inceleme gibi teorik çalışmaları içermektedir.

Osmanlı şairleri, mensubu oldukları İslam medeniyetinin dil, kültür ve edebiyatını bilmeyi, çağdaş aydın olmanın bir gereği olarak görmüşlerdir. Medrese öğrenimini tamamlayan her aydın, Arapçayı, Farsçayı ve bu dillerin edebiyatlarını yakından tanıyor, hatta bu dillerde eserler yazıyordu.⁴⁶⁴ Şair adayının Divan dünyasına adım atabilmesi için belli bir kültür ve bilgi birikimine sahip olması Arap ve Fars edebiyatlarını tanıması tek başına yeterli değildir.

Şair, eski kaynaklar üzerinde araştırma ve incelemelerde bulunmalıdır. Bir şeyi ayrıntılı ve kapsamlı olarak inceleme, mahiyetini anlamaya çalışma, geniş bilgi edinme anlamlarına gelen tetebbu', önceden yazılmış şiirler üzerinde okuma, düşünme ve değerlendirme çalışmasını anlatır. Mütâla'a da, hemen hemen aynı anlamdadır.⁴⁶⁵ Bu çalışmaları büyük şairlerden şiir ezberleme faaliyetleri takip eder. Bir rivayete göre şiire heves eden kişinin büyük şairlerden on bin beyit ezberlemesi gerektiği söylenir.⁴⁶⁶

Nizâmî-i Arûzî, şiirde bir şahsiyet olabilmeyi, insanın gençliğinin erken yıllarından itibaren eski şairlerden 20.000 beyit ezberlemek, daha sonrakilerden de 10.000 beyit miktarında şiiri kendine model almak gibi bir yetiştirme şartına bağlar.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Cemal Kurnaz, **Osmanlı Şair Okulu**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007, s. 7.

⁴⁶⁵ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 10.

⁴⁶⁶ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁶⁷ Akün, **a.g.m.**, s. 413.

Teorik çalışmaları tamamlayan şair adayı, kûşîş, mûmâreset, âzmâyîş, verziş gibi terimlerle anlatılan uygulamalı çalışmalara geçer. Sürekli ve sıkı çalışma, alışma, alıştırma anlamlarına gelen bu terimler, özellikle belli bir eser veya şiir üzerinde pratik yaparak el yatkınlığı, alışkanlık, deneyim ve beceri kazanmayı anlatır.⁴⁶⁸

Şiir heveslisinin şiir bilgisi ve yeteneğini geliştirmesinde nazirecilik geleneği önemli bir aşamadır. Sanatın başlangıcı “taklit” olduğuna göre şiir ve edebiyatın; buna paralel olarak şairin kendini geliştirmesinde nazireciliğin önemi azımsanamaz.⁴⁶⁹

Nazîre, sözlükte “bir şeye” benzemek üzere yazılan örnek, karşılık” anlamındadır. Terim olarak bir şairin şiirine, yine o vezin ve kafiyede söylenen manzumeye bu ad verilir. Nazîre yazmaya tanzîr, nazîre yazılan şiire de zemin şiir adı verilmiştir. Mesnevîlere yazılan nazîreler de genellikle cevap adıyla anılmıştır.

Nazîre yazmak, Eski Türk Edebiyatı şairleri için mahâret, üstünlük olarak kabul edilmiştir.⁴⁷⁰ Nazîrelerde zemin şiire üslup ve içerik yönünden benzemek, hatta onu geçmek esastır.

Kimilerine göre bir şiirin nazîre olabilmesi için şekil kadar özde birlik, yani ifade, eda, konu birliği de esastır. Kimilerine göre de bir nazîre, tanzire esas olan şiiri her bakımdan geçmeli, en azından onu yakalayabilmelidir. Değilse, şeklen nazîre gibi olsa da esasta buna nazîre denemez.⁴⁷¹ Şairlerin yetişmesinde nazîrenin önemi ortadadır.

Nazîrecilik geleneği, Divan şiirinin varlığını sürdürdüğü bütün asırlar boyunca önem ve tesirinden bir şey kaybetmeden devam etmiştir. Öyle ki, eski şiirin tamamen ortadan kalktığı cumhuriyet devrinde dahi nazîrecilik geleneğinin etkileri görülmektedir. Bu dönemin kimi şairleri tamamen eski

⁴⁶⁸ Kurnaz, a.g.e., s. 14.

⁴⁶⁹ M. Fatih Köksal, **Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire**, Ankara, Akçağ Yay., 2006, s. 120.

⁴⁷⁰ Mermer, Koç Keskin, a.g.e., s. 83.

⁴⁷¹ Köksal, a.g.e., s. 119.

tarzda nazîreler kaleme almışlar, nazîrecilik geleneğini bir anlamda devam ettirmişlerdir.⁴⁷²

Kendinden önce gelmiş üstatların, büyük şöhretlerin eserlerinden edebiyat terbiyesini alarak yetişen şairin bütün sanat görgüsünü bu örnekler meydana getiriyordu.⁴⁷³ Şair, doğal olarak kalemni bu terbiye doğrultusunda geçmiş örneklere benzer şekilde oynayacak ve sıra dışı eserler meydana getirmeyecek, getiremeyecektir. Buradan hareketle geleneğin bir “birikim” ve bu birikimin etrafında bir “sınırlılık”ı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Divan şairi olan kişi, bu gelenek sayesinde önünde hazır bir malzeme ve sayısız örnek bulur. Bu hazır malzemeye daha önceden yazılmış sayısız şiire benzeyecek tarzda yeniden şekil verir. Son noktada, geleneği içine kattıkları ile beraber sonraki şairlere devreder. Öte yandan gelenek, şiirin sınırlarını kesin hatlarla çizmiştir. Bu kesin çizgiler nazım şekli, vezin, kafiye gibi dış unsurların yanında tür, kelime dünyası, benzetmeler, mazmunlar gibi iç unsurlarda da kendisini gösterir.

“Geleneğin terbiyesiyle yetişen şair, beraberinde getirdiği hazır unsurlarla bütün ifade vasıtalarını, bahsedeceği konuları, bunları nasıl söyleyeceğini, hangi duyguları dile getirebileceğini, şiirini işlerken hangi motif ve mazmunları kullanacağını, şiirin kelimeler dünyasını burada öğrenerek sanatını inşa eder. Böylece başlangıçta içten doğuş yerine dışarıdan alınmış ve öğrenilmiş bir muhteva, serbest ilhamın ifadesi olmayıp bünyesini geleneğin getirdiği hazır unsurların oluşturduğu bir şiir söyleme itiyadı meydana gelir. Bu formasyonla işe başlayan şair için bundan sonra doğrudan doğruya kendisi olmak yerine geleneğin gösterdiği duyuların sahibi ve ifadecisi olmak, geleneğin öğrettiklerini yerine getirip onun istediği hüviyette görünmek esastır.”⁴⁷⁴

Sevgili açısından ele alırsak, beyitler, belli güzellik unsurları etrafında belli benzetme öğeleri çevresinde toplanmaktadır. Örnek olarak, sevgilinin dudakları bala, şekere ve helvaya benzetilmektedir. Bu üç nesne haricinde

⁴⁷² Köksal, a.g.e., s. 119.

⁴⁷³ Akün, a.g.m., s. 413.

⁴⁷⁴ Akün, a.g.m., s. 414.

şairlerin tatlılık ifade eden bir şey kullandıklarını görmüyoruz. Gelenek, şairlerin önünü bu noktada kesmektedir. Yine sevgiliye kavuşmayı ele alırken değindiğimiz üzere aşığın sevgilinin eşiğinden öteye geçemeyişini, sevgiliye karşı tutumunu, âşık olarak kendisine yüklenen davranış hatta duygu kalıplarını da geleneğin telkinlerine bağlamak gerekecektir.

Her şairin gelenekçe belirlenmiş ve mutlaka seçip kabul etmek mecburiyetinde olduğu önceden hazır konu ve duygular, yerlerine başkalarının konulamayacağı motiflerle sabitleşmiş bir imaj sistemi vardır. Şair edebî gelenek ve göreneğin kendisine gösterdikleri ile yetinmek, onları aşmamak zorundadır. Yaşadığı çağın ve aldığı kültürün icabı olarak kendisine bir mukayese zemini teşkil edecek, yeni ufuklar açacak başka edebiyatları tanıma imkânından mahrum bulunduğundan edebî zevk ve anlayışta mevcudun dışına çıkmak, farklı arayışlara yönelmek diye bir düşünce ve isteği zâten olmamıştır. Kendisini istediği ve yaşadığı gibi ifade etme, sanatta ferdî yol seçme hürriyetine sahip olmayan eski şair, hepsi birer gelenek edebiyatı olan Âşık, Tekke ve Divan şiiri dairelerinden birini kabul etmek zorundaydı.⁴⁷⁵ Âşık, kabul ettiği gelenek dâhilinde esirlerini vücuda getiriyordu.

Şairler, ifade imkânlarını genişletmek yerine anlamda derinleşmeyi tercih etmektedirler. Burada Divan edebiyatının anlam bakımından hiçbir gelişme göstermediğini hep aynı noktada durduğunu söyleyemeyiz. Divan şiiri çok yavaş ve derinden bir gelişim göstermiştir.

Divan dünyasına giren şair, belli kabullere uymak durumundadır. Şair kimliğinin içerisinde bu kabuller de vardır, bunlara uyulmaması durumunda “şair”lik olmaz. Akün, bu durumu bir çeşit teşrifat ile anlatır:

“Divan şiiri uyulması gereken bir teşrifatı olan, beraberinde şair için bir teşrifat getiren bir edebiyattır. Bu edebiyatın prensipleri dairesinde şiir yazma ve kendini buna göre ifade etme yolunu seçen şair onun istediği hüviyette görünecek, onun var olma hakkını tanıdığı duyguları ve duyuş tarzlarını benimseyecek, onun önceden seçmiş olduklarını ve uygun gördüklerini konu

⁴⁷⁵ Akün, a.g.m., s. 413.

ve muhteva diye kabullenecek, varlığı, çevreyi ve tabiatı onun gösterdiği gibi görecek, hissettiklerini ve gördüklerini onun belirlediği şekilde işleyip ifade edecektir. Divan şairi bu teşrifatin içinden konuşur ve bununla kendine ikinci bir tabiat kazanır. Onun duyuş ve buluşları, bu ikinci tabiata adapte olarak ifade sahasına çıkar. Şövalyelik ocağına giren nasıl bu ocağın nizamının gerektirdiği başka bir hüviyet, yeni bir yaşayış tarzı benimsiyorsa, aşk ideali ve bağlandığı sevgili tipi başka çevrelerin insanlarıninkinden nasıl ayrılıyorsa, bir derviş kapıldığı dergâhın âdâb ve erkânına göre nasıl değişik bir hayat üslûbu içine giriyorsa Divan şairi olmak, bu şairliğe kabul edilmek isteyen kimse de duygu ve tavırda onun teşrifatını benimseme ve yerine getirme hali içine girmektedir. Öyle ki hayatında içkinin damlasını ağzına koymamış bir kimse iken onun teşrifatı gereği olarak elinden şarap kadehi eksik olmaz, ayağı meyhaneden dışarı çıkmaz bir kişi suretinde görünecek, şeyhülislâm veya kazasker dahi olsa şiirinde açıktan açığa ve bütün şevkıyle meyi, meyhaneyi terennüm edecektir. O daireye giren şair, aşkını söyleyecekse onu asıl hayatındaki gibi ve sevgilisinin asıl hüviyetiyle değil, duygularını Divan şiiri geleneğindeki aşk modeline uydurarak, oradaki aşk tarzı ile ve sevgilisinin de oradaki sevgili tipine adapte etmek suretiyle ifade edecektir.”⁴⁷⁶

Divan şiirinin teşrifatında en başta gelen madde “aşk”tır. Gerçek hayatında bir aşk macerası yaşamamış, hayatına henüz aşk denilen hadise girmemiş olsa da Divan şiirinin dünyasına adımını atan kimse daha başından, bütün diğer şairler gibi aşkı ve aşkın ıstıraplarını dile getirmek, kendisinden devamlı söz edeceği bir sevgiliye düşer olmak durumundadır.

Divan şiirinin teşrifatı gereği arada hiçbir sosyal seviye, yer ve cins farkı bulunmaksızın ister hükümdar, isterse alelâde bir divan kâtibi, ister esnaftan bir şiir meraklısı, ister kadın, ister genç ve yaşlı olsun her kimse kalemi ele aldığı anda mutlaka âşık hüviyetine girecek, aşkı başkalarınınkilerle aynı olan duygularla yaşayacak, fizik ve moral hususiyetleri her şairinki ile bir ve müşterek olan aynı tip bir sevgiliyi sevecektir. Öte yandan bu teşrifatin

---

⁴⁷⁶ Akün, a.g.m., s. 414.

getirdiği hazır çerçeveler dolayısıyla bu aşkın fertten ferde dalgalanmalar göstermek, henüz başlangıcında olmak yahut sönüp bitmiş, geride bir hâtıradan ibaret kalmış olmak gibi değişik safhalarda bulunması yerine her şairde aynı psikolojik merhalede ve aynı şiddet noktasındadır. Âşığın kadın veya erkek oluşuna göre de kendi şiirinde yer bulan aşk psikolojisinde değişen bir taraf yoktur. Kadın şairlerin terennüm ettiği aşk, erkek şairlerin anlattıklarından başka türlü değildir. Onlar da erkek şairinkinin hep aynı olan, araya cinsiyetçe fark girmeyen bir sevgiliden bahsederler.

Aşk temi şair bir hükümdarın şiirinde yer aldığında onun da aşk karşısındaki tavrı ve onu kabullenışı, yaşadığı psikolojik haller, sosyal tabakaları kendisinden çok farklı olan diğer bütün şairlerle aynı, bahsettiği sevgili çevrece ve fiziğiyle, huy ve ahlâkça onlarınki ile bir ve müşterektir.⁴⁷⁷

Şiir dünyasına giren şair, gerçek hayatta ne ise o kimliği veya yaşam tarzını bırakıp, kendisi için öngörülen şiirin hayat tarzına dâhil olmak durumundadır. Bu kimliğin şekillendiricisi de en başta gelenektir.

Klasik sanatlarda ve zanaatlarda usta-çırak ilişkisi önemlidir. Bugün bile halk şiirinde bu usta çırak ilişkisini görürüz. Divan edebiyatında doğrudan doğruya bir usta çırak ilişkisi olmamakla beraber, bütün şairler kendilerine önceki şairler tarafından sunulan geleneğin çırağı, geleneği devrettikleri sonraki şairlerin ise gelenek kanalıyla ustalarıdır.

14. yüzyıl Divan şiirinde geleneğin oluştuğunu söyleyebiliriz. İncelediğimiz divanlardaki beyitler kelime dünyası, benzetmeler, nazım şekilleri, kafiye düzenleri ve vezin bakımından çok büyük oranda örtüşmektedir. Bu örtüşmeyle tam bir benzerliği kastetmiyoruz. Mesela, “la’l”, bu dönemde, tek başına dudağı karşılar hale, “serv” tek başına boyu karşılar hale gelmiştir. Fakat şairler yine de sık sık “la’l dudak”, “servi boy” gibi teşbih-i belîğler yaparak benzeyeni söyleme gereğini duyarlar.

---

⁴⁷⁷ Akün, a.g.m., s. 414.

V. SEVGİLİ İMAJINDA DİN ve TASAVVUFUN YERİ:

Divan şiiri Kur'ân, hadîs, peygamber ve evliyâ hikâyeleri, tasavvuf, Şâh-nâme ve yerli malzeme olmak üzere başlıca altı kaynaktan beslenmiştir.⁴⁷⁸ Bu kaynaklardan bir yaşam biçimi olması sebebiyle din ve tasavvuf üzerinde ayrıca durulmalıdır.

Tasavvuf, Divan şiirinin başlıca kaynaklarından ve şekillendiricilerinden birisi olmakla beraber, son derece karmaşık, girift bir konudur. Bu bakımdan burada, tasavvufun çok yönlü incelemesine girmeyerek, tasavvufu konumuzla ilgisi oranında açıklamaya çalışacağız.

Divan edebiyatında tasavvufun çok önemli ve özel bir yeri vardır. Sadece fikirler üzerinde etkili olmakla kalmayarak, vicdanlarda, insanın saadetine mani olan her şeyi geniş bir tasfiyeye tabi tutarak ferdi hidayete kavuşturmayı amaçlayan tasavvuf, ferdi insan olmanın idrakine erdirmiş ibadet ve muamelatta zevk ve hoşgörüyü temin etmiştir. Bu yüzden şiirde tasavvufî bir çok meseleler işlenmiş (tekin, tecelli, ayan-ı sabite, insan-ı kâmil, v.s.) ve tabirler (âşık, mâşuk, kemâlât, nâz, cezbe, vefa vs.) kullanılmıştır.⁴⁷⁹

Tasavvuf anlayışı tarikatlar arasında olduğu gibi, bireyler arasında da farklılıklar göstermektedir. Bu yola giren her insan, tasavvufu farklı tarzda ve derinlikte yaşamıştır. Bu yüzden tasavvuf üzerinde çok söz söylenmiş fakat, tasavvufun genel-geçer bir tanımı yapılamamıştır.

Cüneyd Bâğdâdî: "Tasavvuf ihtiyârı terk etmektir."; "Tasavvuf, Hakk'ın seni, senden öldürmesi ve kendisiyle ihyâsıdır."

Rüveyd: "Tasavvuf Allâh'ın murat, ettiğine teveccüh etmek ve O'nun irâdesine teslim olmaktır." "Tasavvuf fakra yapışmak, bezl, îsâr ve cömertlik ile birlikte, îtiraz ve ihtiyârı terk etmektir."⁴⁸⁰ demektedir

⁴⁷⁸ Fahir İz, Günay Kut, "Dîvân Şiiri" **Büyük Türk Klasikleri, Tarih, Antoloji, Ansiklopedi**, C. I, İstanbul, Ötüken Neşriyat-Söğüt Yayıncılık, 1985, s. 223.

⁴⁷⁹ Hüseyin Ayan "Divan Edebiyatı" **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler**, C. 2, İstanbul, Dergâh Yay., 1977, s. 331.

⁴⁸⁰ Eraydın, **a.g.e.**, s. 36.

Tasavvufun doğuşu üzerinde de çeşitli görüşler vardır. Daha saadet zamanında (Peygamberin hayatta olduğu) başlayarak İslâmiyet'te "zühdî" mahiyette bir cereyan vücûda gelmiş, hatta birtakım zahidler yetişmişti. Fakat İslâmiyet'in ilk devirlerinde, sonraki tasavvuf cereyanının müjdecisi sayılabilecek hiçbir hadiseye tesadüf edilmez.⁴⁸¹ Tasavvufun müstakil bir meslek olarak ortaya çıkması, yaşanan zühdî hayatın zayıflamaya başlamasının bir sonucudur.

Peygamberimizden sonra şekillenmeye başlayan tasavvuf cereyanıyla IV. yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş VI. yüzyıla kadar İslâm âleminde "tarikatlar" teşekkül etmeğe başlamış, IV. yüzyıldan sonra ise bu gibi tarikat teşkilâtı her sahada büyük bir genişlik ve ehemmiyet kazanmıştır.⁴⁸²

Çok geniş bir alana yayılarak pek çok temsilci bulan tasavvufun edebiyata etki etmemesi düşünülemezdi. Tasavvufun cazibesi, fikir ve sanat sahasında geniş bir ilham kaynağı olmuş ve asırlarca mütefekkirler bunu izah etmeye çalışırlarken şairler de eserlerinde terennüm etmişlerdir. Bu itibarla tasavvufun en güzel ifadesini edebiyatta görmek mümkündür.⁴⁸³ Bununla birlikte Divan edebiyatını dînî bir edebiyat olarak saymak mümkün değildir. Divanları dolduran tevhitlere, münacatlara ve naatlere rağmen, bu edebiyata, esas karakteri bakımından dînî bir edebiyat demek doğru olamaz.⁴⁸⁴ Din ve tasavvuf Divan şairlerince şiire malzeme olmaktan öteye geçirilmeyerek şiir, tebliğ ve irşat vasıtası olarak görülmez.

Tasavvufun temel noktası, masivadan kurtulmak, benliği tek ve benzersiz olan Allah'ın varlığında yok etmektir. Şairlerin, tavrı tasavvufî esaslar göz önünde bulundurulduğunda "sevgili" tipinde düğümlemektedir. Âşık, dervişane bir hayat sürmektedir. Bu hayat içerisinde dünyaya dair herhangi bir istek, arzu ve temenni yoktur. Onun tek istediği sevgiliye kavuşmaktır, bütün ömrünü bu yönde harcar. Bu durum, tasavvufî ıstılahta "fakr" kavramı ile örtüşmektedir.

⁴⁸¹ Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 2004, s. 146.

⁴⁸² Köprülü, **a.g.e.**, s. 146.

⁴⁸³ Levend, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁸⁴ Levend, **a.g.e.**, s. 639.

Fakr, dünyâdan, topyekûn mâsivâdan hiçbir şeye gönülde yer vermeyerek, mâlik olunan şeyleri Hakk'ın rızâsına sunmak ve O'nun yolunda sarf etmektir.⁴⁸⁵

Âşık, sevgiliye kavuşma yolunda her türlü cefaya sabreder. Sabır, aynı zamanda tasavvufî bir makamdır.

Sabır makamına ulaşmış bir kimse, musîbetlerden müteessir olmaz. Çünkü kişi belâyâ sabretmekle, kazâyâ râzı olur. İslâm'ın esâsının rızâ, îmânın ise sabır olduğu ifâde edilmiştir. Yani sabır, belâyı rızâ ile karşılamaktır.

Sabır insanın saâdet sırrıdır. Sûfî, riyâzat ve mücâhede için sabrı bir düstur olarak benimsemelidir. Zira nefisle mücâdelenin en mühim şartı sabırdır.⁴⁸⁶ Sabır Kur'an-ı Kerim'de de tavsiye edilmiştir:

“Artık güzel bir sabırla sabret.”⁴⁸⁷

“Ve sizi mutlaka korku ve açlıktan ve mal, can ve ürün eksikliğinden imtihan ederiz. Ve sabredenleri müjdele.”⁴⁸⁸

“Öyleyse ulû'l'azm olan resûller gibi sabret. Ve onlar için acele etme. O gün vaadoldukları şeyi (azabı) gördükleri zaman gündüzün bir saatinden fazla kalmamış gibi olurlar. (Bu) bir tebliğdir. Artık fasıklar topluluğundan başkası helâk edilir mi?”⁴⁸⁹

Âşık, sevgiliye ulaşma yolunda her türlü, çileye sabır gösterirken, sevgiliden gelen her türlü belaya da tam bir teslimiyet ve rızâ gösterir. Rızâ da sufiler için önemli merhalelerden birisidir.

Rızâ, tevekkül ve sabrı tamamlayan rûhî bir yükseliştir. Allâh'ın kazâsına teslim olup, îtirâzı terk eden kimse, rızâ, makâmına yükseldiği zaman, mâsiva ile ilgili her şeyin kaybindan veya kazanılmasından dolayı, elem ve sevinci terk eder. O sadece yaşadığı müddetçe Allâh'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ Eraydın, a.g.e., s. 182.

⁴⁸⁶ Eraydın, a.g.e., s. 165.

⁴⁸⁷ Meâric/5.

⁴⁸⁸ Bakara/155.

⁴⁸⁹ Ahkâf/35.

⁴⁹⁰ Eraydın, a.g.e., s. 180.

Âşık, sevgiliye kavuşma yolunda, doğruluktan taviz vermez. Çektiği onca sıkıntıya rağmen, sıdk ile sevmeye devam eder.

Tasavvufi ıstılahta sıdk, Müslüman'ın Hakk'a ulaşmasını te'mîn eden gerekli sıfatlardan biridir. İnsan sıdk, ihlâs ve sabır sahibi olmakla olgunluğa erer.⁴⁹¹

“Sadâkat aşk yoluna girmenin anahtarıdır. Orada kalabilmenin yolu sadâkatten geçer. Âşıklığın kıstası sadâkattir. Aştan zevk alabilmenin ölçüsü sadâkattir. Sâdık âşık kıskanır. Sadâkati olmayanlar âşık olamazlar. Âşıklar sevgili uğruna her türlü fedakârlıktan çekinmezler. Anlatıcı âşığı diğerlerinden ayıran sadâkatidir. Vuslatın yolu sadâkatten geçer.⁴⁹²”

Âşığın tasavvufla örtüşen bir diğer vasfı ihlâs sahibi olmasıdır. Âşık, girdiği yolda samimidir, bir an olsun hedefinden sapmaz.

İhlâs, lügatte, hâlis, temiz, doğru, sevgi, gönülden gelen dostluk, samîmiyet, bağlılık mânâlarına gelir. İhlâs, insanların sabırlı ve dürüst olmaları için lüzumlu olan bir haslettir. Samimiyetten uzak gönüllerin, güzel sıfatlarla donanması mümkün olmaz. İhlâsın girmediği yerde, İslâmî vasıflardan eser kalmaz.⁴⁹³ Bunlarla beraber, sevgiliye dair, anlatımlarda tecelli önemli bir yer tutmaktadır. Pek çok beyitte, âşık, sevgiliyi görünce Allah'ı hatırlar:

Yüzüñdür sûret-i Allâh ü Rahmân
Kim aydur kim anı ruhsâra beñzer (N: G 76/3)

Nesîmî, bu konuda çok ileri uçları zorlayan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yâr, Yaratıcı'dan ayrı değildir:

Yâr-ı dil-ber senden ayru kim didi 'âlemde var
Hanı senden özge dil-ber hanı senden özge yâr (N: G 106/1)

⁴⁹¹ Eraydın, a.g.e., s. 160.

⁴⁹² Yaşar Aydemir, “Klasik Şiirimizde Aşk ve Sadâkat” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3 Summer 2010, s.60, 61.

⁴⁹³ Eraydın, a.g.e., s. 163.

Sevgili, Nesîmî'nin ifadesiyle Hak sıfatlıdır. İkinci mısradaki Hak sıfatlı da olsa sevgilinin bir beşer olduğu vurgulanır:

Tebârekte iy Hak sıfatlu nigâr
Te'âleyte iy Hak sûretlü beşer (N: G 151/2)

Sevgilinin hüsnü ve yanaklarının sıfatı kâinata sığmaz. O mekânsız bir hazinedir:

Hüsn ü ruhuñ sıfâtı kevn ü mekâna sığmaz
İy gevher-i yegâne sen genc-i lâ-mekânsan (N: G 320/2)

Tasavvufta güzelliğin (hüsn/cemâl) sadece Allah'ın zâtında bulunan İlâhî güzelliği ifade ettiği, âlemdeki bütün güzellik ve güzellerin onun cemâlinin çeşitli derecedeki yansımalarından ibaret olduğu ve bu güzelliğin en kâmil anlamda insanda görüldüğü, şiirlerde de bir güzelden bahsedildiği zaman, güzelliğin hakiki sahibine meyledildiği⁴⁹⁴ düşünülebilir.

Şair, sevgilinin hüsnünden karşılık beklemezsiz ona hamd etmektedir, bu güzelliğe hamd eden ise başkasına hamd etmez:

Hamd ü sipâs eylerem hüsnüñe iy bî-bedel
Hüsnüñe hamd eyleyen gayra hamîd olmadı (N: G 417/4)

Sevgilinin güzelliğini ve cemalini görenler ona Hak demeye korkmuşlar ve söylemek istediklerinden geri adım atarak ona insan demişlerdir. Burada, insanları "Hak" demekten alıkoyanın sevgilideki herhangi bir eksiklik değil, sadece korku olması, şairin çok aşırı uçlarda durduğunun önemli bir göstergesidir:

Seni bu hüsn ü cemâl ile bu lutf ile gören
Korhdılar Hak dimege döndiler insân didiler N (87/2)

Şairin iddiasına göre hüsn ve yanak tarîktir, bu tarîkle kastedilen belli ki tarikattır, onunla âşıklar hakikat ehline ermişlerdir:

---

⁴⁹⁴ Üstüner, a.g.e., s. 530.

Hüsn ü ruhuñ tarîkını kim ki bu yolda istedi
İrdi hakîkat ehline oldı anuñla reh-berî (N: G 454/6)

Beyitlerde de görüldüğü üzere, âşıklar sevgiliyi anlatırlarken ilâhî çağrışımlara kapı aralıyorlar. Özellikle Nesîmî, Hurufilik etkisiyle olsa gerek, sevgiliyi, ilâhî bir noktada görmektedir. Nesîmî'nin şiirlerindeki aşırı derecede pervasızlık ve vahdet-i vücud düşüncesi yüzünden tepki çektiği, kendisine zındıklık isnat edilerek “Derisi yüzülmek suretiyle katline” fetva⁴⁹⁵ verildiği bilinmektedir.

Âşık, çeşitli yönlerden sevgili karşısında mutasavvıflarınkine benzer bir duruş sergilemektedir. Bu noktada yukarıda söylediğimiz gibi sevgilinin kimliği önem kazanmaktadır. Sevgiliye, ilâhî özellikler yüklemek, sevgiliden kastedilenin aslında Tanrı olduğunu, şairlerin ise mücerret bir sevgilinin şahsında Tanrı'ya yönelişi terennüm ettiklerini söylemek mümkün değildir.

İncelediğimiz dönemdeki şairler, sevgiliyi reel hayattaki herhangi bir insandan ayrı tutmuşlardır. Dönemin şiir iklimi ve gelenek, şairleri “bir” sevgili etrafında şiir yazmaya yönlendirmiş ve şairler aynı benzetme unsurlarıyla şiirlerini kurmuşlardır. Sevgili, günlük hayatta karşılığı bulunabilecek bir “insan” değildir. Burada, sevgiliyi, insan dışı değil, insanüstü olarak değerlendirmek daha doğrudur:

Beşer dirler tapuña hâşe lillah
Bu addan iderem ben sini tenzîh (A: G 550/4)

“İnsan”ın güzellik unsurlarına sahip olan sevgili, insan olmanın sınırlılıklarından arınmıştır. Her bir güzellik unsuru en güzel şekilde ifade edilmiştir. Divan şiirindeki sevgili “güzel”dir. Fakat bu güzellik bütün güzelliği olarak düşünülmemelidir. Sevgilinin her bir unsuru ayrı ayrı güzeldir, ayrı ayrı en mükemmel, en latif şekilde anlatılmıştır. Sevgili bu bakımdan zamandan, mekândan ve her türlü noksanlıktan münezze, bir ve mutlak olan Yaratıcı'ya yaklaşır. Sevgili, insanla Yaratıcı arasında gelip giden bir konumdadır.

⁴⁹⁵ Ayan, a.g.e., s. 18.

Şairlerin mizaçları onu zaman zaman insana, zaman zaman da Tanrı'ya yaklaştırmıştır. Fakat sevgili ne Tanrı, ne de insandır.

Sevgili de bir yaratılan olduğu için yaratıcısından izler taşır. Bunun yanında bütün varlık âlemi olduğu gibi sevgili de bir tecelli noktasıdır. Âşığın sevgilide ilâhî izler görmesini de âşığın, sevgiliden başka bir şeyle uğraşmamasına bağlamak gerekir. Âşık, her an sevgiliyle meşgul olduğu için başka yerlerdeki tecellileri görmez, sevgilideki tecellileri ise ayrıntıları ile görür. Sevgilinin bir tecelli noktası olmasının âşıklarca sıkça vurgulanması, âşığın yaptıklarına meşru bir zemin de hazırlar. Haram ve yasaklar toplum nezdinde bu yolla izole edilmiş olur.

Divan şiirinde her şairin ayrı bir sevgiliyi, hatta her şairin birden fazla sevgiliyi ele almamasının en önemli sebeplerinden birisinin tevhit ve buna bağlı olarak vahdet-i vücud fikri olduğunu düşünüyoruz. Vahdet-i vücud mutasavvıflar açısından önemli bir idrak merhalesidir.

Vahdet-i vücud, “bir bilme, Allah’tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak⁴⁹⁶”tır. Bu noktada şuhûdî ve vücûdî tevhid kavramları üzerinde durulmalıdır. Şuhûdî tevhid, yani vahdet-i şuhûd, bir görme, sâlikin her şeyi Allah olarak, Allah’ın tecellileri olarak görmesi, O’ndan başkasını görmemesi halidir. Bu hal sekr, galebe ve gayret gibi isimler verilen vecd ve istiğrak halinde kendini gösterir. Bu haldeyken sâlik, nefsinden fani olması sebebiyle kendini de görmediğinden Hallâc gibi “Ene’l-Hak” der. Bâyezîd Bistamî gibi, Subhânî mâ a’zame şânî (Cübbemin altındaki Allah’tan başkası değil); Yunus gibi, “Ete kemiğe büründü, Yûnus diye göründü,” der. Fakat bu hal geçtikten sonra Hak’la halkı ayrı ayrı görür, yaratana yaratılıandan ayırır. O hal içindeyken söylediklerine de tevbe eder. Şuhûti tevhitte ayn-ı cem, fena ve cem adı da verilir.⁴⁹⁷ Fakat, tasavvuf ehlinin, vücudun bir olduğunu söylemesi, vahdet-i vücud anlamına gelmemektedir. Şuhûti tevhitte, sâlikin her şeyi bir görmesi geçicidir; birlik bilgide değil görmededir. Vahdet-i vücutta ise, birlik bilgidedir yani sâlik gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Hakk’ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O’nun tecellilerinden başka

⁴⁹⁶ Uludağ, a.g.e., s. 364.

⁴⁹⁷ Uludağ, a.g.e., s. 364.

hiçbir şeyin hakiki bir varlığı olmadığını bilir. Ancak vahdet-i vücud ehli bu bilgiye nazari olarak değil, yaşayarak ve manevi tecrübeyle ulaşır. Bunun böyle olduğunu başka bir yoldan bilmenin bir değeri de yoktur. Vahdet ehli için önemli olan varlık konusu, yani varlığın bir oluşu meselesidir. Halbuki vahdetin diğer şekillerinde öne çıkarılan Allah'ın birliğidir.⁴⁹⁸

Divan şiirinin sevgilisi de tek ve birdir, bu tek ve bir sevgilinin etrafında sayısız âşık bulunmaktadır. Âşık sevgiliye kavuşma noktasında diğerleri ile büyük bir mücadele halindedir. Modern şiirde, şairin böyle bir derdi yoktur, şiirinde farklı sevgililer bulunur. Bu sevgilileri kimi zaman da terk eder:

A. Mecaz:

Divan edebiyatının tam anlamıyla bir din edebiyatı olmadığını tasavvufun ise Divan şiirinin başlıca kaynaklarından birisi olduğunu yukarıda söylemiştik. Divan şairleri arasında tasavvufî hayat tarzını benimsemiş pek çok mutasavvıf olduğu gibi, dînî endişe taşımayan dünyevî arzular peşinde koşan da sayısız şair vardır. Böyle olduğu halde tasavvuf, en şuh şairlerin bile şiirlerine sinmiş vaziyettedir. Dolayısıyla, tasavvuf ehli olsun, olmasın şairler bu iklimden etkilenmişlerdir. Özellikle tasavvufta sözün çok zaman apaçık değil, mecazlarla anlatılması şiirin doğasına çok uygundur.

Eski edebiyatımızda tasavvufî edanın çok bedîî bir değeri vardır. Şairler, edebî sanat yapma noktasında bütün fikir ve akîdeleri birer sembolle ifade eden tasavvuftan çok istifade etmişlerdir.⁴⁹⁹

Tasavvufun daha genel anlamda din dilinin sözü mecazlarla gizleyerek anlatma eğilimi, Divan şiirine dolayısıyla da sevgili tipinin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır.

“Din dili, mesaj vermek istediği toplumun dilini kullanır. “Biz Kur’an’ı Arapça olarak indirdik; okuyup anlayasınız diye⁵⁰⁰” ayeti bunun bizzat Allah tarafından teyididir. Bununla birlikte, dînî söylemi diğer söylemlerden ayıran,

⁴⁹⁸ Uludağ, a.g.e., s. 364, 365.

⁴⁹⁹ Levend, a.g.e., s. 44.

⁵⁰⁰ Yûsuf/2, Zuhuruf/3.

kendine özgü özellikler de vardır. İnsanların teşbihî dil kullanmaksızın Tanrı'dan söz etmeleri mümkün değildir. Bizim kullandığımız dil, tanıdığımız nesne, olgu ve olayları anlatmaya uygundur. Bu anlamda "Tanrı" hakkındaki söylediklerimiz ve Tanrı'nın bizim bilmediğimiz nesnelere ve olgular hakkında söyledikleri bizim dilimizle ne tam örtüşür ne de büsbütün ayrılır. Öyleyse burada anolojik/temsilî bir dilden söz ediyoruz demektir. Tanrı'yı ve Tanrı'nın bizim bilmediğimiz olgular ve nesnelere hakkında söylediklerini tecrübelerimize dayalı olarak oluşturduğumuz dille anlayabilir ve ifade edebiliriz. Ancak, kullandığımız dille, üzerinde konuştuğumuz varlığı veya olguyu birebir anlatamayız; aralarında kurduğunuz değişik ilgilerle anlamaya ve anlatmaya çalışırız. Mesela Tanrı'nın gazabı, rahmeti, hikmeti vs.sinden söz ettiğimizde, Tanrı'da insanlarındakine benzer bir gazaptan, merhametten ve hikmetten söz ediyoruzdur. Yine, Kur'an'ın ve peygamberin cennet ve cehennem hakkındaki aktardığı bilgiler, günlük hayatta karşılaştığımız; insanoğlunun arzu ettiği, korktuğu şeylerle ilgi kurularak ifade edilir. Cennetten bahis açıldığında "... altlarından ırmaklar akan köşkler..."⁵⁰¹ ifadesinde insan arzusu; "... Ateş yüzlerini yakar, orada suratları çirkin ve gülünç bir halde bulunurlar."⁵⁰² derken, insanın korkusu ile ilgi kurulan bir anlatım tercih edilmiştir. Ne Tanrı hakkındaki mütalaalar, ne de cennet ve cehennem hakkındaki anlatımlar birebir anlatılmak isteneni karşılayamaz. Ancak onunla bir nisbet ilgisi kurar."⁵⁰³

Sevgilinin güzellik unsurları tek tek değerlendirilirse her biri en güzel veya en acımasızdır, üstün vasıflarla anlatılır. Fakat uzuvlara bütün olarak bakarsak birbiriyle orantısız olduklarını görürüz. Servi gibi boyu, kıldan ince bir bel taşırken cadı veya badem gibi gözlerin üzerinde kirpik gibi oklar onun üzerinde hilal veya keman kaşlar bulunur. Buna karşılık ağız nokta gibi küçük, çene ise kuyu gibi derindir. Bu anlatımların önemli bir belirleyicisi, mecazlara dayanan, mistik üslup yani din dili olmalıdır. Nasıl ki Kur'an'da,

⁵⁰¹ **Âli İmrân**/136, 195, 198.

⁵⁰² **Mü'minûn**/104.

⁵⁰³ Yaşar Aydemir, "Edebiyat-Medeniyet İlişkisi ve Bu İlişkinin Divan Şairinin Sevgili Tipine Yansımaları" **I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, 12-13 Nisan 2007**, İstanbul, İBB Yay., 2008, s. 76, 77.

anlatılanla insanların zihninde cennet ve cehennem bir çeşit izdüşümü oluşuyorsa, sevgili de dünyada bulunan varlıklarla anlatılmaya çalışılır, böylelikle hakiki sevgiliyi çağrıştıran bir imaj oluşturulmuş olur. Halbuki, sevgili dünya üzerindeki bütün varlıklardan üstündür, onu varlık aleminin sınırlılıkları içerisinde anlatma mecburiyeti böyle bir sevgili portresi oluşturmuştur.

B. Kur'ân-ı kerîm, sureler, ayetler:

Kur'an-ı Kerim için Divan şairinin başvuru kitabı denilse yeridir. Şair, şiirinde Kur'an-ı Kerim'i bir benzetme unsuru olarak kullanmasının yanında, sıklıkla ayetlerden iktibas yapar. Sureler, bazı güzellik unsurları ile ilişkilendirilir. Şair, ayetlerde buyrulanlara aykırı hareket etmezken, özellikle Hurufilik söz konusu olunca ayetlerin tefsir ve yorumlanmasında farklı anlamalar ve yakıştırmalar görülmektedir.

C. Hadis:

Divan edebiyatı tam manasıyla dini bir edebiyat olarak kabul edilmemesine rağmen, ayetlerin yanında hadislere de referans olarak başvurulur. Hadislerde, ayetlerde olduğu gibi geniş bir yelpaze görülmez, belli hadislere atıfta bulunulur.

D. Peygamberler:

Peygamberler, Allah'ın emir ve yasaklarının insanlara ulaşmasında en önemli kaynaktır. Kitapların bile peygamberler vasıtasıyla indirilmesi bu önemi göstermektedir. Divan şiirinde peygamberler etrafında geniş bir kültür

oluşmuştur. Yeri geldikçe peygamber kıssalarına atıfta bulunulur. Sevgili ve onun güzellik unsurları bazı peygamberlerle birlikte anılır.

Sevgili, aşığın dertlerine deva olması sebebiyle, Hz. İsa'dır. Sevgilinin dudağı, ağzı, sözleri, ağız suyu da şifa kaynağı olmasıyla Hz. İsa'dır. İsa, şiire, şifa kaynağı olmasının dışında ölüleri diriltmesi, göğe çekilmesi, Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmesiyle de girer.

Hz. Musa, tecelli ile özdeşleştirilmiştir. Tecelliden bahsedilen pek çok yerde çeşitli vesilelerle Hz. Musa düşündürülür. Şiirlerde, Hz. Musa'nın Tur dağında Allah'ın tecellisi ile bayılmasına, saçla ilişkili olarak asasının ejderhaya dönüşüp yılanları yutmasına sık sık değinilir.

Güzelliğiyle meşhur olan Hz. Yusuf, şairlerin olmazsa olmazı gibidir. Sevgili güzelliğiyle ikinci bir Yusuf'tur. Yusuf'un Yakup peygamberin oğlu olması, kuyuya atılması, ağırlığına altına satılması, Mısır'a sultan olması sık sık işlenir. Sevgiliye kavuşmak aşığı ölümsüz kılacaktır. Bu yüzden sevgili Hızır'dır. Sevgilinin ab-ı hayata benzetilen dudakları, ağız suyu ve vuslatı söz konusu olunca, Hızır ve İlyas peygamberlere ve onların zulümat ülkesinde ab-ı hayata ulaşmalarına, İskender'in ise ulaşamamasına hemen her fırsatta değinilmektedir.

Süleyman peygamber, iktidarın, saltanatın sembolü olmuştur. Şiirlerde, kuş dilini bilmesi, rüzgarlara hükmetmesi, gücünü aldığına inanılan yüzüğü, veziri Asaf, karınca ile olan kıssası işlenir. Süleyman'ın iktidarıyla sevgiliyi özdeşleştiren şair, kendi acziyetini ortaya koyar.

Halîlullâh, namıyla anılan Hz. İbrahim'in ismi, yanak bahsinde geçer. Yanağın parlaklığıyla âşık yanacak gibi olur. Bu yolla Hz. İbrahim'in ateşe atılmasına atıfta bulunulur.

E. Tarikatlar:

Tasavvufun doğuşuyla birlikte ilk büyük mutasavvıflar yetişmiştir. İbrahim Edhem, Ma'rûf Kerhî, Seriyî Sakatî, Bişr Hâfî, Şakîk Belhî, Ebû Yezîd Bistâmî, Hamdun Kasâr, Cüneyd Bağdâdî gibi isimlerin yetişmesiyle

de tasavvuf okullaşarak tarikatların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tasavvufî anlayış tarikatlar vasıtasıyla sistemleşerek geniş kitlelere yayılma imkanı bulmuştur.

Zaman içerisinde tarikatlar sosyal yapının önemli bir bölümünü teşkil eder hale gelmiştir. Padişahlar ve üst düzey devlet adamları dahil İslam toplumlarının önemli bir kısmı bu tarikatlara devam etmiştir. Toplumun bir ferdi olarak, şairlerin de tarikatlaşmaya kayıtsız kalması düşünülemez. Bilakis, tasavvufî esasların ve tarikat adabının geniş kitlelere yayılmasında şiir önemli bir propaganda aracı olmuştur. Divan şairi, her ne kadar şiirini bir propaganda aracı haline getirmekten imtina ettiyse de devrin mistik akımlarına sırtını dönmemiştir. İncelediğimiz şairlerden Nesîmî, Hurûfluk akımının samimi bir mensubu ve tam bir temsilcisidir. Şairin şiirlerinin önemli kısmı bu akımın etkisiyle yazılmıştır. Divan'ının tenkitli metnini yayınlayan Hüseyin Ayan, şairin hayatını Hurufilik'le tanışmasından önce ve sonra olmak üzere ikiye ayırarak, Divan'da yer alan şiirlerden 1 mesnevi ve 40 kadar gazelin ilk devreye ait olduğunu söyler.⁵⁰⁴ İlk devreye ait olan bu manzumelerde Nesîmî'nin dili tutuktur. Şair bu şiirlerinde bir fikri, bir duyguyu ifadeye güçlük çekmektedir. Lirizmi henüz bulmamıştır. Hatta mahlasını bile tam olarak tespit edememiştir. Bazı gazellerinde Seyyid; 35 numaralı gazelde Şîrâzî; 67 numaralı gazelde Naîmî; 291 numaralı gazelde Seyyid Nesîmî ve diğer birçok gazelinde Hüseyinî mahlasını kullanmaktadır.⁵⁰⁵

Kadı Burhaneddin ve Ahmedî'de herhangi bir tarikata mensubiyet iması bulunmaz. XIV. yüzyılda Anadolu ve Azeri coğrafyasında etkili olan tarikatlara kısaca değinilmesi, dönemin genel görünümünü anlamayı kolaylaştıracaktır.

Hurûfluk, Fazlullah tarafından XIV. yüzyıl İran'ında kurulmuş, izleri XVII. yüzyıla kadar Anadolu ve Balkanlarda takip edilebilen mistik ve felsefî bir akımdır.⁵⁰⁶ Hurufiliğin temeli, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların

⁵⁰⁴ Ayan, a.g.e., s. 24.

⁵⁰⁵ Ayan, a.g.e., s. 24.

⁵⁰⁶ Usluer, a.g.e., s. 9.

kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır. Çok eskiden beri tabiatta varlığı kabul edilen gizli güçler, şekil ve harflerle ifade edilmeye çalışılmış, sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, tılsım, sihir gibi tekniklerle “hurûf” ilmi adı altında sözde ilimler ortaya çıkmıştır. Hurûfiliğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milattan önce IV ve III. yüzyıllardan itibaren Ortadoğu’daki Helenistik-gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı görülmektedir.⁵⁰⁷ Harflerin mistik çağrışımlarla yorumlanması İslam dairesi içerisinde de ilgi görmüştür. Özellikle İbrû’l-Arabî’nin katkılarıyla bu ilgi daha da artmıştır. İbn Haldûn ve Kâtib Çelebi gibi alimler bile bu anlayışın etkisine kapılmışlardır. Fakat İslam dünyasında Batınî düşüncelerin ışığında Hurûfiliği bir sistem şekline sokan ve yayan kişi Fazlullah-u Hurûfî olmuştur. Timur’un saltanatı döneminde (1370-1405) İran, Hârizm, Azerbaycan ve Irak bölgeleri çeşitli tarikatlar ve şeyhlerin yaygın şekilde faaliyet gösterdiği muhitlerin başında gelmekte, ilim ve tarikat ehline değer veren Timur’un hoşgörüsü de bunların faaliyetini kolaylaştırmaktaydı. Böyle bir kültür atmosferinde Fazlullah-ı Hurûfî, Bâtınî şeyhlerinden olan ve Serbedârîler’le birlikte Horasan’da isyanlara karışan Şeyh Hasan-ı Cûrî (Ö. H. 743/M. 1342-43) ve onun halifelerinin tesiriyle sistemini kurmaya, akidesini yaymaya çalışmıştır. Hurufiliği kurarken Bâtınîler’in te’vil usullerini başarılı bir şekilde kullanan Fazlullah rüya yoluyla gerçeği bulduğunu, bazı sırların kendisine bu yolla bildirildiğini ileri sürerek Arapçadaki yirmi sekiz harf ile sayılar arasında çeşitli ilişkiler kurmak suretiyle Hurûfîlik sistemini yerleştirmiştir.⁵⁰⁸

Hurufilikte, bütün dînî hükümler 28 ve 32 sayılarıyla açıklanmaya çalışılarak, bu hükümlerin insan yüzünde mevcut olduğuna inanılır. Ayet ve hadisler de birtakım sayılarla ilişkilendirilmek suretiyle batınî yorumlamalara gidilir.

Harfler, Allah’ın ezeli ve edebî kelamı olarak O’ndan ayrılamaz. Bu açıdan bakıldığında Hurufiler harflerin varlığını varlıkta müşahade ederek

⁵⁰⁷ Hüsamettin Aksu, “Hurufîlik” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, 1998, s. 408.

⁵⁰⁸ Aksu, **a.g.m.**, s. 409.

aslında varlıkta Allah'ın varlığını müşahede etmişlerdir. Dolayısıyla harfler araştırılması gereken ilâhî bir zuhur olarak karşımıza çıkmaktadır. Harflerin bizzat kendilerindeki zuhurunu müşahedeleriyle de, Hurufiler aslında Allah'ı kendilerinde müşahede etmektedir.⁵⁰⁹ Bu müşahedeyle, insan farklı bir noktaya çekilmekte, tabiri caizce tanrılaştırılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bütün "fazl" (fadl) kelimeleriyle Fazlullah'ın kastedildiğine inanan, onu Allah'ın zuhuru şeklinde gören Hurûfîler, Fazlullah'ın baş eseri ve Hurûfliğin ana kaynağı olan Câvidânnâme'yi ilâhî kitap olarak tanırlar.⁵¹⁰

XIV. yüzyılın ikinci yarısında batınî yorumları sayesinde gün geçtikçe taraftar kazanan Fazlullah-ı Hurûfî, düşüncelerinin şeriata aykırı olduğu yönünde ulemâ ve fukahânın görüş bildirmesi üzerine Timur tarafından takibata maruz kaldı ve Timur'un oğlu Mîrân Şah tarafından yakalanıp Alıncak Kalesi'nde hapsedildi. Yargılama sonunda Şirvan hâkimi Şeyh İbrâhim'in kadısı Bâyezîd'in fetvasıyla öldürüldü.⁵¹¹ Fazlullah'ın ölümünden sonra da bu anlayış, takipçileri tarafından uzun süre sürdürülmüştür.

Anadolu'nun fethedilmesinin ardından, pek çok derviş, İslamiyet'i yaymak adına Anadolu'ya gelmeye başlamıştır. Halkla sıkı bir ilişki içerisine giren bu dervişler kısa sürede fikirlerini yayma fırsatı bulmuşlardır.

Onüçüncü yüzyılda Babâîlik ve Mevlevîlik olmak üzere Anadolu'da doğan başlıca iki sufi tarikatı bulunmaktadır. Bunlardan Kalenderîlik Anadolu'ya dışarıdan gelmiş, inanç ve giyinişlerinde Hint ve Türk Şamanizm'inden izler taşımaktadır. Ayrıca Kalenderîlik ve Kalenderîlik'ten doğan Haydarîlik, İbrahim İbn Edhem'i pîr tanıyan Edhemîlik ve toplu bir zümre halinde gezen Zümre-i Abdâlân veya Rum Abdalları denen Abdallık da mevcuttu.⁵¹²

⁵⁰⁹ Usluer, **a.g.e.**, s. 11.

⁵¹⁰ Aksu, **a.g.m.**, s. 409.

⁵¹¹ Aksu, **a.g.m.**, s. 409.

⁵¹² İsmet Kayaoğlu, "Anadolu'da Onüçüncü Yüzyıl Derviş Tarikatları ve Sosyal Zümreler" **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1997, s. 19.

F. Ahiret:

Sevgilinin karşılığı reel hayatta yoktur. Sevgili her yönüyle reel hayattan aşkındır. Öte yandan, hayattan tamamen de koparılmaz. Eğer koparılmış olsa sevgili sürreal olarak niteleyebileceğimiz anlaşılmaz bir varlık olarak karşımıza çıkardı. Ete kemiğe bürünemediği gibi, lafa söze dolayısıyla şiire de gelmezdi. Bu varlığın da farklı şairlerde aynı özelliklerle anlatılması beklenemezdi. Bu noktada öbür dünya telakkisi önemlidir. Yukarıda da değindiğimiz gibi din dilinin etkisiyle sevgili cennette olduğu bildirilen kavramlarla anlatılır. Bu yolla sevgili dünyadan uzaklaştırılmış olurken insanların zihinlerindeki bir başka dünya ile irtibatlandırılır ve sevgili farklılaşır, müstesnalaşır.

VI. SEVGİLİ ANLAYIŞI VE KOZMOGRAFYA:

Sanatçı genel bir tavır olarak bulunduğu ortamdan yaşadığı hayattan uzaklaşma eğilimindedir. Burada kastettiğimiz, hayattan kopuk ferdî ve soyut bir edebiyatın meydana getirilmesi, değil “gündelik” olandan, sıradan olandan kurtulma gayretidir. Bunun da Divan şairinin en önemli muhatabı olarak sevgiliyi anlatma noktasında hemen her zaman abartıya başvurusuyla yakından ilişkili olduğu ortadadır. Yaşadığı hayattan kurtulan şair, doğaya, meta-fizik âleme ve kozmografyaya yönelir.

İnsanoğlunun içinde yaşadığı kâinat eski çağlardan beri onda merak, hayret, şaşkınlık ve bazen de korku uyandıran bir manzara arz etmiştir. Filozoflar, heyet bilginleri yaratılış ve kâinatın oluşumu üzerine pek çok görüş ileri sürmüşlerdir. Mitolojik tasavvurlar ve ilahiyatçıların yorumlarıyla birlikte gerek kâinatın varlığı, gerekse yaratılışı üzerine geliştirilen düşünceler içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. İnsanın içinde var olan tanrı arayışı hissini saikiyle de Nebatîler, Eski Yunan ve Romalılar tespit edebildikleri bazı gök cisimlerinin tesirine inanarak onlara ulûhiyet izafe etmişler; bazıları bunların hareketlerinden gelecekle ilgili haber ve yorumlar elde etmeye çalışmışlar,

aklıselim ve semâvî dinlerin bütün mücadelelerine rağmen yerine göre türlü şekillerde nesilden nesile geçen bu düşünceler masal, destan, halk hikâyeleri gibi eserlerde küçük birer motif halinde de olsa günümüze kadar gelebilmişlerdir.⁵¹³ Günümüzde hâlâ gök cisimlerinden gelecek tahminlerinin yapıldığı, insanların sınıflandırılıp kişilik özelliklerin kestirilmeye çalışıldığı görülür.

Şiirlere bakıldığında şairlerin gök cisimleri üzerinde belli seviyede bilgi sahibi oldukları ortadadır. Buradan hareketle eski toplumların gökyüzü ile fazlaca meşgul oldukları düşünülebilir. Günümüz şiirinde gece-gündüz, ay ve yıldız gibi gökle ilgili kavramlar sıklıkla kullanılsa da bu kullanımlarda astronomik bir boyut veya kaygı yoktur.

Sevgili anlayışı çerçevesinde değerlendirecek olursak, sevgili herkesten ve her şeyden üstündür. O kimseye benzemez, benzetilmez. Bu bakımdan onun imkân âleminin sınırlılıkları içerisinde anlatılması mümkün değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi gökyüzü insanoğlu için “merak, hayret, şaşkınlık ve korku” ile birlikte “bilinmezlik” ifadesidir. Öte yandan, İslamiyet öncesi inanç sistemlerinden bu yana getirilen ilâhî varlıkları gökte arama, gökle irtibatlandırma güdüsü insanların şuuraltında yer etmiştir. Eski Türkçede cennet anlamında “uçmak” kelimesinin bulunması, Gök Tanrı’ya inanılması burada hatırlanabilir. Dolayısıyla sevgili gök cisimleriyle özdeşleştirilirse bir anlamda ilâhî bir boyut da kazanmış olacaktır. Bunun yanında, sevgili en üstte, eşsiz, benzersiz ve belirsiz olarak kalacaktır. “Belirsiz”le anlatmak istediğimiz, sevgilinin ete kemiğe bürünen bir varlık olmaması, gerçek hayatta karşılığının bulunmayışıdır.

Sevgili yerine “Müşterî tali”, cihan, Sad-i sa’âdet ahter, zübde-i kevn ü mekân, dehr ü zamân, kevn ü mekân, habîb-i meh-çehre, seher, cihân vâyesi, semâ, yıldız, Zühre-nüvâ, güneş sıfâtlı mâh, kamer tal’atlı, afitab, güneş, şems, hurşid, mihr, kamer, bedir, ay, mah, mâh-ı tamâm, meh-i tâbân, bedr-i münîr” ifadeleri kullanılmaktadır. Bu kullanımlarda ay ve güneş dikkati çekmektedir. Bu iki gök cismi, toplamda 10’un üzerinde kelimeyle

⁵¹³ Şentürk, a.g.m., s. 131.

karşılanarak diğer güzellik unsurlarını ele alırken de değindiğimiz üzere bunların hemen her hareketi şiire yansıtılmaktadır.

Kozmografya ile ilgili olarak gece-gündüz olayı şiirlerde geniş yer tutmaktadır. Siyah renkten bahsedileceğinde bir şekilde mutlaka geceye değinilirken, gece-gündüz tezatına, güneş ve ay tutulmalarına sık sık yer verilir. Sevgilinin yüzü güneştir, hatta zaman zaman güneşe ta'n eder. Göz, suret ve sine de zaman zaman güneşe benzetilir. Sevgilinin hattı "zulmet, gece" saç siyahlığıyla "gece, şeb, şeb-i yeldâ, leyl, akşam, şâm, karanu, sevâd, zulmet"tir. Geceye benzetilen saç, yüze dökülünce bazen ay tutulması olur, bazen de güneş, buluta girmiş gibi olur. Bazen de aynı durum "muhak" olarak değerlendirilir. Alın, yüz ve suret "ay"a benzetilir. Yüz için hem güneş hem de ay sıkça kullanılır. Burada dikkatimizi çeken, ortada daha parlak bir gök cismi olarak "güneş" varken, bazı güzellik unsurlarının "ay"a benzetilmesidir. Bunu bir ölçüde, güneşin yakıcı olmasına rağmen ay ışığının daha yumuşak ve zararsız olmasına ve karanlıkla oluşan tezada bağlamak mümkündür.

Alın, yüz ve boyun, gündüzdür. Bunun dışında yüz, sabah ve seher vakti; ten ise fecrdir. Bu ve benzeri kullanımlarda parlaklığın, aydınlığın etkisi açık ve ortadadır. Sevgilinin küpesi ve dişi için de pervin yıldızı kullanılır. Alın, kaş ve yüz için yine Zühre yıldızının adı geçer.

Diğer benzetme öğelerine bakacak olursak, kaş, hilâldir. Bu benzetmede şekil faktörü net olarak görülebilmektedir. Ayrıca, eski çağlardan beri güneş ve ayın periyodik hareketleri zaman ölçüsü ve göstergesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Pek çok faydası yanında güneş ve aydan vakitleri bilme ve hesaplama konusunda da faydalandığına "Allah geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı da -vakitleri tayin için- birer hesap ölçüsü kılmıştır"⁵¹⁴ "Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aya menziller tayin eden O'dur."⁵¹⁵ meâlindeki âyetlerle Kur'ân-ı Kerîm'de de işaret edilmiştir. Ancak, ay, periyodik olarak düzenli ve sabit sürelerle aynı evrelerde bulunduğundan vakit tayini için güneşten daha elverişlidir. Gece ve

⁵¹⁴ El-En'âm/96.

⁵¹⁵ Yûnus/5.

gündüzle gün ve yıl, güneşin hareketlerinden kısmen anlaşılabilirse de ay süresi için güneşin hareketlerinde belirli bir işaret ve ölçü bulunmamaktadır. Nitekim güneşin hareketlerine göre tesbit edilen (şemsî) yılda ayların gün sayıları tabii bir mikyasa değil itibarî olarak belirlenmiştir.⁵¹⁶ Zaman kavramına bağlı olarak âşık, hilal kaşları görünce bayram olduğunu sanarak kendisini kurban etmek ister.

Göz, için behram, Merih ve Müşteri yıldızları, dış için Süreyya, yüz için kevkeb, dünya ve sa'd-ı ekber kullanılır.

---

⁵¹⁶ İrfan Yücel, **a.g.m.** s. 2.

SONUÇLAR

“XIV. yy Divan Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler” isimli çalışmamızla, Ahmedî, Kadı Burhaneddin ve Nesîmî divanlarından yola çıkılarak Divan şiirinin oluşum dönemini teşkil eden XIV. yy.’da sevgili benzetmeler açısından incelenmiştir.

XIV. yüzyıl Divan şiirindeki sevgili, reel hayatın kadın tipinden aşkındır. Şairler, sevgiliyi gündelik olandan uzaklaştırma çabası içerisindedirler. Fakat sevgili gündelik olandan çıkarılırken sıra dışı bir varlık haline getirilmez. Sevgilinin bir ayağı bu yönüyle sosyal hayatın içindedir.

Divanlarda görünen sevgilinin cinsiyeti zaman zaman muğlâklaştırılır. Sevgilinin yüzünde siyah hatların bulunması, savaşa, şiddete ve zulme meyli cinsiyetini belirsizleştirir. Sevgilinin süslenmek, âşığı baştan çıkarmak, şuh bakışlar atmak dışında kadına özgü davranışları bulunmazken annelik, yuva kurma gibi misyonları da yoktur.

Sevgilinin yaşıyla ilgili net bilgiler verilmese de sevgilinin genç olduğu ortadadır. Sevgilinin medeni hali ise belirtilmez.

Sevgilinin milliyeti belirsizdir. Sevgili zaman zaman Türk, Türkmen, Tatar gibi sıfatlarla anılırken güzellik unsurları Rum, Frenk, Hindu, Habeş gibi milletlerle anlatılır.

Sevgilinin dini belirsizdir. Güzellik unsurları çeşitli ayet ve hadislerle, İslamî ibadet ve itikat terminolojisiyle ilişkilendirilir. Sevgili, örtünme ve özellikle aşığa zarar verme noktasında Müslümanlıktan uzaklaşır, kimi zaman kâfir olarak nitelendirilir. Buna rağmen divanlarda herhangi bir dine mensubiyet ifadesi bulunmaz.

Sevgili, oba, otağ olarak da anılan kûyunda, gülzârda, mecliste bulunur. Bunun yanında savaşçılıkla ilgili benzetmelerle sanki bir cengâver gibi savaş meydanında, gök cisimlerine benzemesiyle sanki göktedir. Sevgilinin savaşçılıkla ilgili özellikler kazanmasında özellikle eski Türklerde görülen at binen, kılıç kuşanan yeri geldikçe cenge tutuşan kadın tipinin etkileri görülmektedir.

Sevgili mutlak bir güç ve güzellik sahibidir. Bu yönüyle mutlak varlık düşündürülür. Sevgilinin savaşıklık özelliği göstermesi, adına hutbe okunması, devletinin, askerlerinin bulunması ve ona hükümdarlar için kullanılan pek çok sıfatla hitap edilmesi, Tanpınar'ın dile getirdiği saray istiaresini kuvvetlendirmektedir.

Divanlarda anlatılan sevgili ittifakla uzun boylu ve uzun saçlıdır. Omuzlardan başlayarak yere kadar uzanan saç, dağınık, dalgalı, bölüklü ya da bukleli halde bulunur. Sevgilinin zülfü, kâkülü ve perçemi vardır. Sevgilinin saçları müşk, anber, abîr, nergis ve semen kokuludur. Saba bu kokuların yayılmasında en önemli etkindir. Sevgilinin saçlarına şekil veren ve kendisine meşşatâ denilen bir meslek erbabı vardır. Saçların rengi daima siyahtır. Bu siyahlık kuru ve mat değil ışıltılı ve canlıdır.

Sevgilinin kaşları ince, kirpikleri uzun, gözleri karadır. Sevgilinin bakışı âşık üzerinde son derece tesirlidir. Kirpiklerin, kaşın oynaması ve gamze, aşığın kanını döküp aklını, gönlünü, dinini ve canını alırken, adeta kıyamet koparır.

Sevgilinin dudakları küçük, kırmızı ve suludur. Dudak rengiyle çoğu zaman kan ve zulmü çağırır. Bu yönüyle aşığın en çok zarar gördüğü güzellik unsurlarının başında burası gelir. Öte yandan dudak ab-ı hayatın da kaynağıdır. Gülüp konuşmayan sevgilinin dişleri görünür. Dişler, inci başta olmak üzere değerli taşlarla anlatılır.

Sevgilinin ağız suyu bir güzellik unsuru olarak değerlendirilir. Bu su, sıklıkla ab-ı hayata, zaman zaman da cennet ırmaklarına benzetilir.

Sevgilinin yanağı kırmızı ve beyaz renkte, parlak ve berraktır. Yanağın üzerinde benler ve hatlar bulunur. Benler bazen günah, şüphe gibi ifadelerle anlatılır.

Sevgilinin yüzü, sarı, kırmızı ve beyaz renklerle anlatılır. Yüz, bakılamayacak kadar parlaktır, öyle ki güneşe ve aya ışık verir.

Sevgilinin çenesinde çukurluk bulunur. Bu çukurluk mübalağalı olarak sıklıkla kuyu ve zindana benzetilir.

Sevgili ince bellidir, hatta bel yok gibidir. Belden aşağısı ise hiçbir surette şiire sokulmaz.

Sevgili bazen zinet olarak bazen kulağına küpe takarken beline kemer, boynuna şal (taylesân) bağlar.

Sevgilinin teni açık renkli, yumuşak ve pürüzsüzdür.

Sevgiliye hiçbir zaman kavuşulmaz. Âşığın sevgiliyle olan macerası Bezm-i Elest'te başlayıp sevgilinin eşiğinde biter, buradan ötesi anlatılmaz. Şairler vuslat ve ötesini anlatmak yerine geçmiş şairler tarafından sınırları çizilen ve zaman içerisinde gelenekleşen şiirin dünyasına ve ifade imkânlarına teslim olur, vuslata kadar olan daha maceralı ve ıstıraplı süreci anlatır. Burada ayrılığın mesafeye dayalı olmadığını söylemek gerekir. Âşık sevgilinin karşısındadır, onu sürekli seyreder, vuslat için somut adımlar atmaktansa seyretmekte olduğu sevgilinin şiirini yazar.

Şair, âşık rolüyle şiirin içindedir ve aşk hadisesinde taraftır. Sevgili aşığın kaleminden çıkmaz. Sevgilinin kendisini ifade edebileceği herhangi bir alan yoktur. Buna rağmen âşık sevgili üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunamaz.

İncelediğimiz dönemde “la'l, serv” gibi benzetme öğeleri istiareleşerek tek başlarına sevgilinin güzellik unsurları yerine kullanılmaya başlanmıştır. Bununla beraber sık sık la'l dudak, servi boy gibi terkiplere rastlanmaktadır.

Şairlerin, âşık oldukları ve anlattıkları sevgili tek ve benzersizdir. Bu algının oluşmasında tevhid ve vahdet-i vücud anlayışı etkilidir.

Sevgili şairler tarafından idealize edilerek her yönüyle en üstün olarak anlatılır. Her şeyin en mükemmeli ile ifade edilen sevgili insan olmayı çok aşan bir şahsiyettir. Öte yandan Tanrı'nın hiçbir surette eşi ve benzerinin olmaması idealize sevgilinin üst sınırını oluşturmaktadır. Dolayısıyla sevgili, insanla, Tanrı arası bir varlıktır. Şairlerin şiir anlayışlarına göre hatta aynı şairin farklı beyitlerinde sevgili bazen Tanrı'ya bazen insana yaklaşır/yaklaştırılır.

XIV. yüzyılda sevgili Divan şiirindeki klasik hüviyetine kavuşmuş vaziyettedir. Divanları incelenen üç şairin de muhatap aldığı, sevdiği şiir yazdığı aynı sevgilidir.

AHMEDİ, KADI BURHANEDDİN**VE NESİMİ'NİN YAPTIKLARI****SEVGİLİYE DAİR****BENZETMELER****SEVGİLİYİ İFADE EDEN KAVRAMLAR**

	A	KB	N
Cennet	-	-	X
Cennet gülü vd.	-	-	X
Şarâb-ı Kevser	-	-	X
Hesap günü	-	-	X
Mahşer	-	-	X
Ka'be, Kible	X	X	X
Mescit ü mihrâp u minber-	-	-	X
Tevhîd	-	X	-
Îmân	X	X	-
Küfür ü imân	X	-	-
Mesîhî	-	-	X
Süleymân	-	X	-
Yusuf	-	X	-
Hayrû'l-beşer	-	-	X
Zât-ı mutahher	-	-	X
Seyyid-i kevineyn	-	-	X
Hâsıl-ı zemâne	-	X	-
Huri	X	X	X
Melek, ferîşte	-	-	X
Rûh-ı Kudûs	-	-	X
Perî	X	X	X
Rıdvân	X	X	X
Zât-ı mutlak	-	-	X
Nişân	-	-	X
Mazhar-ı Allah	-	-	X
Suret-i Rahman	-	-	X
Saye-i Sübhân	-	-	X
Kemâl-i sun'-ı ilâhî	X	-	-
Nûr-ı Hak	-	-	X
Cümlenin vücûdu	-	-	X
Hâliku'l insân	-	-	X

	A	KB	N
Münşî-i eşyâ	-	-	X
Maksûd-ı kün fekân	-	-	X
Küntü kenzin gevheri	-	-	X
Ale'l-arşî'stevânın manzarı	-	-	X
Âlimü'l-ilm-i cümle eşyâ	-	-	X
Arş-ı Rahmân	-	-	X
İyd-ı ekber	-	-	X
Mâye-bahş-ı eşyâ	-	-	X
Kelamullah	-	-	X
Seb'al-mesân	-	-	X
Türk-i mâ-zâga'l basar	-	-	X
Hulâsa-i rûh	-	X	-
Zübde-i kevn ü mekân	-	-	X
Cemâl	-	-	X
Gâzî	-	X	-
Elhamdülillah	X	-	-
Mahbûb-ı rûhânî	-	-	X
Mâ'ide-i rahmet	X	-	-
Canlara bekâ u gönüllere hayât	X	-	-
Rahmet-i Rahman	-	-	X
Bahr-ı Me'ani	-	-	X
Sanem, bût	X	X	X
Gül	X	X	X
Nergis	X	-	-
Serv	X	X	-
Şeker	-	X	X
Bâğ	X	-	-
Âhû	-	X	-
Geyik	-	X	-
Keklik	-	X	-
Mâhî, balık	-	X	-
Tâvûs	X	-	-
Cevher	X	X	X
Dür	-	-	X
Bâd	-	X	-
Bahr	-	-	X

Güneş vd.	x	x	x	Tabib	x	x	x
Kamer vd.	x	x	x	Saki	x	x	x
Merrîh ü Zühâl	x	-	-	Câm-ı âşık-nümâ	-	x	-
Müşterî talî'	x	-	-	Mahzen-i esrâr	-	x	-
Kevn ü mekân	-	-	x	Padişah	x	x	x
Dehr ü zamân	-	-	x	Sultan	x	x	x
Cihan	-	x	x	Hakan	x	-	-
Zühre-nüvâ	x	-	-	Han	-	x	x
Yıldız	-	-	x	Hüdavend	x	-	-
Semâ	-	x	-	Şâh, şeh, şehenşah	x	x	x
Hüma	-	-	x	Şehr-i yâr	-	-	x
Anka	x	-	-	Emîr	-	-	x
Kûh-ı Kâf	-	x	-	Melik	-	x	x
Hızır, İlyas	-	-	x	Pişüva	-	-	x
Âb-ı hayvân vd.	x	-	x	Hâkim	-	-	x
Leylâ	-	x	-	Paşa	-	x	-
Türkmen, Türk	-	x	x	Vâlî	x	x	-
Tatar	-	x	-	Beg	-	x	-
Tâc-ı ser	-	-	x	Çelebi	-	x	-
Şikâr-ı devlet	-	-	x	Efendi	-	x	-
Kimyâyî	-	x	-	Cân	x	x	x
Şeker dükkânı	-	x	-	Cânân	x	x	x
Mî'mâr	-	x	-	Can u cihan	x	x	x
Şem'	x	x	x	Maşuk	x	x	-
Çerâğ	x	-	x	Dil-dâr	x	x	x
Cisim, beden	-	-	x	Dil-ber	x	x	x
Ten	-	-	x	Dil-ârâ	x	x	x
Hayat-ı Cavidan	-	-	x	Dil-şâd	x	x	-
Nur-ı 'ayn	x	x	x	Dil-rübâ	-	x	x
Fitne-i devran	-	-	x	Dil-âzâr	-	-	x
Yürek kanı	-	x	-	Dil-siyâh	x	-	-
Gözün ağı	-	x	-	Nigâr	x	x	x
Oğlan	-	x	-	Dost	x	x	x
Cânî	-	x	-	Habib	-	x	x
Hûnî	-	x	-	Ganî, bay	-	x	x
Dermân, devâ, şifâ	x	x	x	Mahdum	-	x	-
Ayet-i Şifa	x	-	-	Âfet-i didegân	-	x	-
İsâ	x	x	x	Ayn u şîn ü kaf	-	x	-

SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI**Saç, zülûf, kâkûl, turre**

Sümbül	x	x	x
Âcâm	-	x	-
Hüma	-	-	x
Ebâbil	-	x	-
Ukâb	x	-	-
Tavus	-	-	x
Yılan	-	x	x
Cihân	-	x	-
Mülk, il, diyâr	-	x	-
Vatan	-	-	x
Kişver	-	x	x
Sevâd-ı A'zam	-	-	x
Çin	x	x	x
Der-bend	x	-	-
Nüzhet-geh	x	-	-
Sâye-bân	x	-	x
Sayvan	-	x	-
Me'vâ	x	-	-
Kemin-geh	x	-	-
Yol	-	x	-
Bulut	x	x	x
Sâye, zill	x	-	x
Âşiyân	x	-	-
Çengel, kullâb	-	x	-
Çenber	-	x	-
Çevgân	x	x	x
Kuşak, kemer	-	x	-
Ağ	x	x	-
Ukde, bent	x	x	-
İp, resen	-	x	-
Kement	x	x	x
Zincir, silsile, selâsil	x	x	x
Pâ-bend	x	x	-
Dâr	-	x	x
Kalbur-elek	-	x	-
Dâm-tuzak	x	x	x

Zırh, cevşen	x	x	-
Lenger	-	x	-
Halka	-	x	-
Temür	x	-	-
Çeng kılı	-	x	-
Taylesân	-	-	x
Şest	-	x	-
Defter	-	x	-
Tesbih	-	-	x
Çav	x	-	-
Bürka, şâme, pûş	-	x	-
İlme	-	x	-
Düğme	-	x	-
Hat	-	-	x
Hattat	-	x	-
Harf	-	-	x
Cim	x	-	x
Dal	x	x	x
Kâf ve nûn	-	-	x
Lâm	x	-	-
Ye	-	x	-
Hemze	-	x	-
Leff ü neşr	x	x	-
Nesih	x	-	-
Nesir	-	x	-
Rakam	x	-	-
Mevlevi	-	x	-
Mushaf vd.	-	-	x
Kadir Sûresi	x	-	x
Fethun Karîb	-	-	x
Vel-Leyli	x	x	x
Duhân	-	-	x
Ev Ednâ	-	x	x
Tehiyyât	-	-	x
Elem Neşrah	-	-	x
Tâ Hâ	-	-	x
Ve'l-Mürselât	-	x	x
Ve'n-nâzi'ât	-	x	-

Âyet	-	-	x	Benefşe	x	x	x
Mahşer, Arasât mahşeri	-	x	x	Sûsen	-	x	-
Kıssa-uzunluk	x	x	x	Habeş	-	x	-
Ömür	-	x	-	Hindû	-	x	x
Çeri, leşker, ceyš, cerrâr	-	x	x	Zengî	-	x	x
Rumuz, Sır	-	-	x	Leyla	x	x	x
Mutrib	-	x	-	Gece vd.	x	x	x
H İsa'nın nefesi	x	-	x	Mâh	x	x	-
Rûh-ı Kudûs	x	-	-	Kandil Geceleri	x	x	x
Musa	x	x	-	Küfür, kafir	x	x	x
Mûcize	x	-	-	Zünnâr	-	x	x
Mürsel	-	-	x	Siyeh-kâr	x	x	-
Kıyamet alâmeti	-	x	-	Rabbü'l-megârib	x	-	-
Haris	-	x	-	Sevdâ	x	-	-
Tatar	-	x	x	Cadı	x	x	x
Hıtâ	x	-	-	Genc-i mahfî	-	-	x
Harâmî	-	x	-	Gece ferîştesi	-	x	-
Vezir	-	x	-	Şu'le	x	-	-
Fitneci	x	x	x	Kalb-i akreb	x	-	-
Zalim	x	-	-	Müşk, misk	x	x	x
Bela	x	-	-	Ûd	x	x	x
Akıl alıcı, akıl afeti	x	x	-	Anber	x	x	x
Esir alıcı	x	x	x	Semen-sâ	-	-	x
Can alıcı	x	x	-	Mu'attar	-	x	x
Dinden çıkarıcı	x	-	-	Abîr	-	x	x
Gönül alıcı	x	x	x	Nergis	-	-	x
Aşüfte	-	x	-	Sabâ nefesi	x	-	-
Perişanlık	x	x	x	Ravza-i rıdvân vd.	x	-	x
Kemîn	-	x	-	Rıdvân	-	-	x
Avcı	x	x	-	Hacı	-	x	-
Tarâr	x	-	-	Meş'ar	x	-	-
Mekkâr	-	-	x	Menzil-geh	x	-	-
Dükkân	-	x	-	Hüsn-i makta	-	x	-
Ser-bâz	-	x	-	Nikâb, Bürka	x	x	x
Rüstern	-	x	-	Eşrât-ı Sâ'at	-	-	x
Dâye	-	x	-	ALIN, CEBÎN			
İmâm	-	-	x	Zühre	x	-	x
Reyhan	x	x	x	Mâh, meh, meh-i bedr	x	x	-

Nehâr	x	-	-	Esrâr-ı Mâ Ehvâ	-	-	x
Nesrîn	x	-	-	Rûz-ı sübhenâne'llezi	-	-	x
Nîl	-	x	-	Avcı	-	-	x
Gümüş	-	x	-	Çeri	-	-	x
Tebârek	x	-	-	Tatar	-	x	-
Nûr Sûresi	x	-	-	Evbaş	-	x	-
İnna Fetahnâ	-	-	x	'Ayyar	-	-	x
Nasrun mina'llâh	-	-	x	Can alıcı	x	x	x
KAŞ				Nâ-mihrübân	x	-	-
Yay, kemân, kemân-dâr	x	x	x	Uğrı	-	-	x
Hilâl	x	x	x	Dil-âver	-	-	x
Tâk	x	x	-	Fitneci	x	-	x
Harf	-	-	x	Hacib	x	x	-
Nûn	x	-	x	Kadı	x	-	-
Râ	-	-	x	Mi'mâr	-	x	-
Dâl	-	-	x	Güvah, tanık	x	-	-
Hat	-	-	x	İsm-i Azam	-	-	x
Tenvîn	x	-	-	Eşrât-ı Sâ'at	-	-	x
Nakş	x	-	-	Mi'râc	-	-	x
Mihrap	x	x	x	Kible	x	-	-
Minber	-	-	x	Vahiy	-	-	x
Mescit, secde-gâh	-	x	x	İmam	-	-	x
Kâbe kavseyn	x	x	x	Kaza	-	-	x
Mühr-i Süleyman	-	x	-	Levh-i Mahfuz	-	-	x
Tûbî	x	-	-	Zühre	-	x	-
Terâzû, mizan	-	x	-	Şems-i hâver	-	-	x
Kur'an, Mushaf	-	-	x	Rumûz	-	-	x
Âyet	-	-	x	Sâhib-kırân	-	x	-
Fâtihâ Sûresi vs.	-	-	x	Gece	x	-	-
Tâ Sîn	-	-	x	Sevâd	x	-	-
Tâ Hâ	-	-	x	Anber	x	-	-
Nasrun mina'llâh	-	-	x	Hoten	-	x	-
Âdeke'l-urcûn	-	-	x	GÖZ, ÇEŞM, 'AYN			
Ve'l-âdiyât	-	-	x	Nergis	x	x	x
Ve'n-nâzi'ât	-	-	x	Sad harfi	x	x	-
Sakf-ı Merfû	-	-	x	Ayn harfi	-	x	-
Satr-ı Yâsîn	-	-	x	Şehlâ	-	x	x
Nun Ve'l-Kalem	x	-	x	Hindû	-	x	-

Hatâyî	-	x	-	Fettân	x	x	x
Zengî	-	x	-	Oğrı	-	x	-
Nüşa	x	-	-	Behrâm	-	x	-
Ok	x	x	-	Rüstem	-	x	x
Hançer	-	x	-	Haccâc	-	x	-
Sinân	-	x	-	Kadeh, ayak	-	x	x
Keman-keş, okçu	x	x	x	Şarap, mey	-	x	-
Türk, Türk-i Hitâ	x	x	x	Sâkî	-	x	-
Moğol	-	x	x	Mestane, mest vd.	x	x	x
Tatar	-	x	-	Meyhâne	-	-	x
Şâh	-	x	-	Bâdâm	-	x	-
Cengâver	x	x	-	Şâhîn, yavru şâhin	-	x	-
Kahramanî	-	-	x	Bâz	-	x	-
Tîğ-zen	x	-	-	Laçın	-	x	x
Fâtih	-	x	-	Sungur	-	x	-
Akıncı	-	x	-	Âhû	x	x	x
Çeri	-	x	x	Mürît	-	x	-
Gâzi	-	x	-	Îmâm	x	x	x
Karavul	-	x	-	Seccade	-	x	-
Şahne-Ases	x	x	-	Mescit	-	x	-
Avcı	x	x	x	Îmân	-	x	-
Zâlimlik	x	x	x	Şeyhülislam	x	-	-
Kine-cû	x	-	-	Hasan	-	x	-
Gammâz	-	x	-	Süleymân	-	x	-
Belâ	x	-	x	Nâ-Müselmân	-	x	-
Gönül alıcı, dil-firîb	-	x	-	Siyah-dil	x	-	x
Hûnî, hun-hâr	x	x	x	Kıyamet	x	x	-
Can Alıcı	x	x	x	Cehennem odu	-	x	-
Esir alıcı	x	x	x	Mucize	-	x	x
Hışmî	-	x	-	Devr-i Kamer	x	-	-
Yağmacı, karahçı, harâmî	x	x	x	Rind	-	x	-
Yakıcı	x	-	-	Hâcip, havârî	-	x	-
Delî edici	-	x	-	Fürkân, Mushaf	-	-	x
Pişeger	x	-	-	Âyet	-	-	x
Sihirbâz	x	x	x	Ve'n-Nâzi'ât	x	-	x
Câdû	x	x	x	Ve'n-necmi	-	-	x
Ayyâr	-	x	-	Tâ Hâ	-	-	x
Hileci, mekkâr	x	-	x	Ma-zâga'l-basar	-	-	x

Allâhu nûru	-	-	x	Ve's-sâffati saffen	-	-	x
Sakf-ı merfû'	-	-	x	İsm-i A'zam	-	-	x
Ene'l-hak	-	-	x	Tâ Hâ	-	-	x
Güneş	-	x	-	İnnâ Fetahnâ	-	-	x
Bedir	-	x	x	Gülistan	-	-	x
Merih	-	x	-	Cadı	-	x	-
Müşterî	-	-	x	Dil-âver	-	-	x
Şifâ	-	x	-	Yağmacı	-	x	-
Tabîb	-	x	-	Tarâr	-	-	x
Bîmâr-hâne	x	-	-	Kâfir	-	-	x
Neşter	-	x	-	Kan içici	x	x	-
Bîmâr, hasta	-	x	x	Cana kast edici	x	-	-
Fütur	x	-	-	Esir alıcı	-	-	x
Zamân	-	x	-	Eşrât-ı Sâ'at	-	-	x
Âyine	x	x	-	Kiş	-	x	-
Vatan	-	x	-	Vahiy	-	-	x
Mihmândâr	-	x	-	Çavuş	-	x	-
Cân-bâz	-	x	-	Îmâm	-	-	x
Dil-sitân	-	-	x	GAMZE			
Fal oku	x	-	-	Ok, hadeng, sihâm, tîr	x	x	x
İşve	x	-	-	Hançer	x	x	x
Yesar	-	x	-	Neşter	x	x	-
Bağ	x	-	-	Kılıç	x	-	x
Îmâr edici	-	x	-	Niş	x	-	-
Merhamet edici	-	-	x	Kemân-keş, okçu	x	x	-
KİRPİK, MÜJE				Türk, Türk-i Hitâ	x	x	-
Ok, hadeng	x	x	x	Cellat	x	-	-
Hançer	x	x	x	Cânî	-	x	-
Neşter	-	x	-	Harâmî, yağmacı,			
Şiş	-	x	-	yakıcı	x	-	x
Arı	-	x	-	Gammâz	x	x	x
Hâr, niş	x	x	x	Zâlim	x	-	-
Çeri	-	-	x	Can alıcı	x	-	-
Hat	-	-	x	Kan dökücü	x	x	x
Kur'ân-ı Kerim, Mushaf	-	-	x	Kan içici	x	x	-
Tevrat, İncil ve				Esir alıcı	x	-	-
Zebur'un şerhi	-	-	x	Bî-emân	x	-	-
Ümmü'l-kitab	-	-	x	Arbedeci	-	-	x

Cadı	x	-	x	Kumanda	-	-	x
Sihirbaz	x	-	-	Kible	x	-	x
Fitneci	x	x	x	Sırat'ül Müstakim	-	-	x
Mestâne	-	-	x	Sıfat-ı Rahmânî	-	-	x
Bîmâr	-	-	x	Dîn	-	x	-
Kazâ-yı dîn ü dil	x	-	-	Îmân	-	x	x
Hâkim	x	-	-	Tûr-ı Sînâ	-	-	x
Ve'n-nâzi'at	-	-	x	Cennet	x	-	x
YANAK, HADD, ÂRIZ				Ayet	-	-	x
Gül, verd	x	x	x	Tâ Hâ	x	-	-
Lâle	x	-	-	İnnâ fetahnâ	-	-	x
Şükûfe	x	-	-	İnnâ hedeynâ	x	-	-
Yâsemin, semen	-	x	x	Rabbül-meşarik	x	-	-
Elma	-	x	-	Ene'l-hak	-	-	x
Nâr	x	-	-	Rahmet-i Rahman	x	-	-
Rum	x	-	x	Îd	x	-	-
Fireng	-	x	-	Nev-rûz	x	-	-
Güneş, gün, hurşit, şems	x	x	x	Bahâr	x	-	-
Ay, mâh, kamer	x	x	x	Beşarât-ı necât	x	-	-
Gündüz	-	x	x	Mal	-	-	x
Seher	-	-	x	Destân	-	-	x
Zühre	x	-	-	Peri	-	-	x
La'l	x	-	-	Hâcib, Havârî	-	x	-
Kâfûr	-	x	-	Rehber	-	-	x
Şem'	x	-	x	BEN, HÂL, ŞÂME			
Şûle	x	-	-	Nokta	x	x	x
Ateş	x	x	x	Gûy	-	x	-
Câm	-	x	-	Dağ	-	x	-
Nur, şavk, ışık	x	-	x	Dâne, yem	x	x	x
Rengîn	x	-	-	Şeh-dâne	-	x	-
Nüşa	x	-	-	Karınca	-	x	-
Levh-i mahfuz	-	-	x	Asker	x	-	x
Arş	-	-	x	Satranç taşı	-	-	x
Câme	-	x	-	Pervin, yıldız	-	x	-
Mushaf, Kur'an	-	-	x	Habbe-i Sevda	-	-	x
Perr-i havâsıl	-	x	-	Anber	x	x	x
Ümmî	-	x	-	Ûd	-	x	-
Ruh	-	x	-	Müşk	x	x	x

Füfûl	x	x	-	Mantıku't-tayr	-	-	x
Zulmet, tîre	x	-	x	Kitab-ı müstebîn	x	-	-
Berat	-	-	x	Nüşa	-	x	-
Kara kul	-	x	-	Hatt	x	-	x
Habeş	x	x	x	Harf	-	-	x
Hindû	x	x	x	Cim	-	-	x
Zengî	-	x	-	Ebced	-	-	x
Kabe	-	x	x	Karınca	-	x	-
Hâcerü'l-esved	-	x	-	Meges	-	x	-
Bilâl	-	x	-	Arı	-	x	-
Şâm	-	x	-	Benefşe	x	x	-
Kitap	-	-	x	Reyhan	x	x	x
Mantıku't-tayr	-	-	x	Şeh-per	-	-	x
Âyet	-	x	-	Çeri	-	-	x
Hat	-	-	x	Katip	x	x	-
Kelâm	-	-	x	Tecelli	-	-	x
Seb'a'l-Mesân	-	-	x	Bismillah	-	-	x
Ale'l-arşî'stevâ Rahmân	-	-	x	Ümmi'l-kitâb	-	-	x
Yüz karası	-	x	-	Beyân-ı Hak	-	-	x
Cadı	-	-	x	Er-rahmân ü Tâhâ	-	-	x
Günâh	-	x	-	İnnâ Fetahnâ	-	-	x
Nilgün	x	-	-	Ale'l-arşî'stevâ Rahmân	-	-	x
Hızır	x	x	x	Bedi	-	x	-
Rum'a sultan	-	-	x	Mevâcib	-	x	-
Tûtî	x	-	-	Îman	-	-	x
Râğ	-	x	-	Tabîp	-	x	-
Kuzgun	-	x	-	Müşk	x	x	x
Fitneci	x	-	x	Kâfûr	-	x	-
Şüphe	-	x	-	Anber	-	x	-
Nükte	-	-	x	Semen-sâ	-	x	-
Şâh-âne	x	-	-	Hızır	x	x	x
Dâm	-	x	-	Hûr	-	-	x
Şâme	-	x	-	Rıdvân	-	-	x
HAT				Yakut	-	x	x
Fürkan	-	-	x	Zulmet, gece	-	x	-
Âyet	-	-	x	Sebz, ahdar	x	x	-
Kelam	-	-	x	Zümrüt	-	-	x
Kitap	-	-	x				

AĞIZ, DEHEN, FEM, AĞIZ SUYU, AĞIZ YARI, TÜKÜRÜK

Gonca	x	x	x
Nokta	x	x	x
Mim	x	x	x
Hokka	-	-	x
Piste	-	x	x
Çeşme	x	-	x
Sadef	-	-	x
Güman, vehim	-	x	-
Sır, râz	x	x	-
Hayâl	-	x	-
La'l	x	x	-
Güher	x	x	x
Yakut	-	x	-
Şeker	-	x	-
Ab-ı Hızr vd.	x	x	-
Selsebîl	-	-	x
Kevser	x	-	-
Şifa	x	x	x
Meryem	-	x	-
Hazinedâr	-	x	-
Cevherî	-	x	-
Hurde-dan	-	-	x
Şirin	x	x	x

Tükürük, Ağız Suyu, Ağız Yarı

Şeker	-	x	-
Bal, şehd, asel	-	x	-
Şerbet	-	x	x
Âb-ı hayât vd.	x	x	x
Cennet ırmağı	-	x	x
Zemzem	-	-	x
Deniz	-	x	-
Mey	-	x	x

DUDAK, LEB

Gonca	x	x	x
Hatem	-	-	x
Kadeh, câm	-	x	x

Câm-ı Cem	-	-	x
Zevrak	-	x	-
Dür-i dürc	-	x	x
Güher	x	-	-
Mînâ	x	-	-
Mim	x	-	-
Nokta	x	x	-
Piste	-	x	x
Hokka	x	x	-
Çeşme	-	x	-
Gümân, hayâl	-	x	-
Sır	x	x	x
Gül	x	x	x
Unnâb	-	x	x
İneb	-	-	x
Nar-dân	x	-	-
La'l	x	x	x
Akik	x	-	x
Yakut	x	x	x
Mercan	x	-	x
Kehribar	-	x	-
Mey, hamr, şarap vd.	x	x	x
Kan	-	x	x
Ateş	-	x	-
Şeker, kand	x	x	x
Bal, şehd	x	x	-
Helvâ	-	x	x
Şeftâlû	-	x	-
Şûh u şeng	-	x	-
Ağız	-	x	-
Çeşme-i hayvan vd.	x	x	x
Cennet ırmağı	x	x	x
Deniz	x	-	-
Zehrî	-	x	-
Zevvâde	-	x	-
Şifâ, devâ, em	x	x	x
Kanûn u şifâ	x	-	-
Can verici, ölüyü diriltici	x	x	x

Tabîb	-	x	-	DIŞ, DENDÂN			
İksir	-	x	-	İnci, Güher vd.	x	x	x
Dâr-ı şifâ	-	x	-	Sitâre	x	-	-
Atâr	-	x	-	Pervîn (Süreyyâ, Ülker)	x	x	-
Kân	-	x	-	Dolu tanesi	-	x	-
Cevherî	x	x	x	Mercân	-	-	x
Dürr-i meknûn	-	x	-	Yâkût	x	x	-
Hüseyin	-	x	-	La'l	-	x	x
Süleymân	-	x	-	Ma'den-i her kân	-	-	x
Yahyâ	-	x	-	Nûr-ı seher	x	-	-
Hızır	-	x	-	Ve'n-necmi	x	-	-
Meryem	-	x	-	Îsî	-	-	x
Rûh-ı Kudüs	-	x	-	Od	x	-	-
Sırr-ı küntü kenz	-	-	x	Ve't-tîn	-	-	x
Kulî'r-rûh tefsiri	x	-	-	Şeyh	-	x	-
Kevser Suresi	x	-	-	ZENEHDÂN, ENEK, ÇENE ÇUKURU			
Şeyh	-	x	-	Çâh	x	x	x
Kible-yi cân	x	-	-	Zindan	x	x	-
İsâ	x	x	x	Tekyegâh	-	x	-
Sâkî	-	x	-	Elma	-	x	-
Hammâr	-	x	-	Havya	-	x	-
Nukl	-	x	-	Gûy	-	x	-
Meh-i tâbân	x	-	-	Müşk mahzeni	-	-	x
Müşteri	-	x	-	Gümüş	-	-	x
Şiir	-	x	-	Şîr	-	x	-
Şirin	x	x	x	YÜZ, DÎDÂR, CEMÂL, ÇEHRE			
Sırr-ı hayât-ı âlem	-	x	-	Bâğ	-	x	x
Muamma	x	-	-	Şükûfe	-	x	-
Ömür	x	-	-	Gül	x	x	x
Efsûn	-	x	-	Lâle	x	x	x
Medyûn	-	x	-	Semen, beng-i semen	x	x	-
Tesbih	x	-	-	Ergavân	x	-	x
Vasl-ı hayât-ı sermedî	-	-	x	Nesrîn	-	x	x
Cân	x	x	x	Gül-nâr	-	-	x
Hayât	x	-	-	Kâfûr	-	x	-
Rahat-ı cân	-	x	-	Dürr-i meknûn	-	-	x
Can alıcı	x	x	-	Yâkût	x	-	-
Kana susamış vd.	x	x	x	Cevher	x	-	-

Bahâr, nev-bahâr	x	x	x	Ayet	x	x	x
Mürg-âb	x	-	-	Harf	-	-	x
Şem'	x	x	x	Meydan-ı vahdet	-	-	x
Şûle, nâr, ateş, od	x	x	x	Ahsen-i takvîm	-	-	x
Çirâğ	x	-	x	Kudretullah	-	-	x
Mısbâh	x	x	-	Elf-i Allah	-	-	x
Micmer	x	-	-	Ene'l-Hakk	-	-	x
Nur, tâb, gurre, şavk	x	-	x	Arş-ı A'zâm	-	-	x
Afitâb vd.	x	x	x	Perî	-	-	x
Matla'	x	-	-	Melek	-	-	x
Bedir vd.	x	x	x	Hasan	-	x	-
Zühre	x	-	-	Lutf-ı İlahi	x	x	-
Kevkeb	-	x	-	Sûret-i Allah	-	-	x
Sa'd-ı ekber	x	-	x	Yevm-i din	-	-	x
Dünyâ	-	x	-	Hak Kelâmı	-	-	x
Seher	-	-	x	Kaf	-	-	x
Sabah, subh	x	x	x	Büt	-	x	-
Gündüz	x	x	x	Defil, nişân	x	-	x
Cam-ı cihan-nümâ	-	-	x	Suret-i can	x	-	-
Âyîne, Mir'at	x	x	x	Şems Sûresi	x	x	x
Levh	x	-	x	Ve'd-duhâ	-	x	x
Nüşa	x	-	-	Nûr-ı Duhân	x	-	x
Defter	-	-	x	Sure-i Rahmân	-	x	x
Bağdâd	-	x	-	Nâzi'ât	-	-	x
Şâm	-	x	-	Nûr Sûresi	x	-	-
Mısır	-	-	x	Ve'l-Fecr	x	-	-
Sevâd-ı a'zam	-	-	x	Tâ Hâ	x	-	x
Rûmî	-	x	-	Fatihâ Sûresi vd.	-	-	x
Şehir, il	-	x	-	Yâsin	-	-	x
Dârü'l-emân	-	-	x	İnnâ Fetehnâ	-	-	x
Dârü's-selâm	-	-	x	Nasrun mina'llâh	-	-	x
Ağıl	-	x	-	Kul hüva'llâhu ehad	-	-	x
İslam	-	x	-	Rahmet-i Rabbü'l-meşârik	x	-	-
Din	-	-	x	Ayetü'l-kürsi	-	-	x
İman	x	x	x	Sûre-i Yûsuf	x	-	-
Kur'an-ı Kerim vd.	x	x	x	Ayet-i nûr	x	-	-
Tefsîr	-	-	x	Sır	-	-	x
Sûre	x	-	-	Küntü kenz	x	-	x

Cennet, İrem	x	x	x	Ayet	x	-	-
Hûrî	-	x	x	Şems-i Duhâ	-	-	x
Kabe, Kiblevd.	x	x	x	Ahsen-i Takvim	-	-	x
Hacc-ı ekber	-	-	x	Tâ Hâ ile Yâsîn	-	-	x
Safâ	x	-	-	Ve'd-Duhâ	-	-	x
İhrâm	-	-	x	Kul Allahu's-samed	-	-	x
Mihrâp	x	-	-	Bismillahirmanirrahim	-	-	x
İmâm	-	-	x	Kible	-	-	x
Yusuf	x	-	x	Nakış	x	-	x
Şecer	-	-	x	Savm ü salatın leyli	-	-	x
Tûr	-	-	x	Genc-i Hâfi	-	-	x
Mi'râc	-	-	x	Cennet	-	-	x
Vahiy	-	-	x	Melek	-	-	x
Mûcize	-	-	x	Hûrî	-	-	x
Nevrûz, ıyd	x	-	x	Nev-bahâr	x	-	-
Ömür subhu	-	-	x	Alem-i cân nüshası	-	x	-
Attar kulübesi	-	x	-	Ra'nâ	x	-	-
Ömür	x	-	-	GABGAB			
Tuzak	-	x	-	Kâfûr	-	x	-
Dermân, şifâ	x	-	x	Top	-	-	x
Hüsn-i matla'	-	x	-	Bâde	-	-	x
Kâfiye	-	x	-	Can	-	-	x
Sultân	x	x	-	Tavâf	-	-	x
Han	-	x	-	Müşk	-	-	x
Nakış	x	-	x	Âb-ı muallâk	-	-	x
Rûh	x	-	-	Sîb-i cennet	-	-	x
Leyla	x	-	x	BOYUN			
Hayret, mest, vâlih vd.	x	-	x	Gündüz	-	x	-
Çâşt-ı Sultânî	x	-	x	SÎNE, BER			
Sûret				Güneş	-	x	-
Bedr, kamer, ay, mâh	x	-	x	Ve't-tûr	x	-	-
Güneş	x	-	x	Harîr	x	-	-
Şu'le	-	-	x	Nesrin	-	x	x
Dür-dâne	-	-	x	KOL, EL, PARMAK			
Mushaf, Fûrkan, Kur'an	-	-	x	Kol			
Levh	-	-	x	Hamâyil	x	x	-
Âyine	-	-	x	Musî-i İmrân mucizesi	-	x	-
Vahiy	-	-	x	EI			

Yed-i Beyza	-	-	x
Sîmîn	-	-	x
Parmak			
Gümüş	x	-	-
Şakku'l-kamer	-	-	x
BEL			
Kıl	-	x	x
Hat	-	-	x
Hilâl	-	x	-
Îmâm	-	x	-
Dermân	-	x	-
Hayâl	-	x	-
Hîç	-	x	-
BOY, KADD, KAMET			
Serv	x	x	x
Nây	-	x	-
Ney-şeker	-	x	-
Kargı	x	-	x
Sanavber	x	x	x
Şimşâd	x	x	x
Ar'ar	x	-	x
Nihâl	x	-	x
Çınâr	-	-	x
Dâr	-	x	-
Zirâ	-	-	x
Tûbâ	x	x	x
Elif	x	x	x
Kıyâmet	x	x	x
Sidretü'l-Müntehâ	-	-	x
Fürkân	-	-	x
VÜCÛT, ENDÂM			
Sîmîn	-	-	x
Gül	x	x	-
Kaf	-	-	x
Mısr-ı Câmî	-	-	x
Süleyman	-	-	x
Nûr-ı mutlak	-	-	x
Zât-ı mutlâk	-	-	x

TEN

Mâh-tâb	x	-	-
Fecr	x	-	-
Kâfûr	-	x	-
Sîmîn	-	x	-
Yâsemîn, berk-i semen	x	x	-
Nesrin	-	x	-
Gül	x	x	-
Nesteren	x	-	-
Harîr	x	x	-
Can	x	x	-
Tîn	-	-	x

SEVGİLİYE DAİR DİĞER UNSURLAR**KÜPE**

Pervîn	-	x	-
Sitâre	-	x	-

KOKU

Müşg-i Hoten	x	-	-
Semen-sâ	x	-	-
Anber	-	-	x

HÜSN

Mihrâp	-	x	-
Kitap, Mushaf, Fürkân	-	-	x
Yaprak, varak	x	x	x
Âyet	x	x	-
Hutbe	x	-	-
Yusuf	x	-	x
Kıyâmet	-	-	x
Kabe	-	x	-
Rıdvân	-	-	x
Yed-i Beyzâ	-	-	x
Tûr	-	-	x
Dârü's-selâm	-	x	x
Hakk te'âlâ mazharı	-	-	x
Lutf-ı İlâhî	-	x	-
Rahmeten li'l-'âlemîn	-	-	x
Tecellî	-	-	x
Tarîk	-	-	x

Rumûz	-	-	x	Mâl	x	-	x
Secde edilir	-	x	x	Sikke	-	-	x
Bahâr	x	x	-	Râyet	x	x	-
Bâğ	x	x	x	Âyine	x	-	-
Gül	x	x	x	Çırağ	-	-	x
Harmân	-	-	x	Şem'	-	x	x
Tâvûs	x	-	-	Pertev, şu'â	-	x	-
Deniz	-	x	-	Nev-bâve	-	x	-
Âteş	-	x	x	Şarâp	-	-	x
Bedir, mihr, mâh	x	x	x	Fitneci	-	-	x
Gök	-	x	-	Ân	x	-	-
Çav	-	x	-	Nakiş	-	x	-
Gün	x	x	x	Mecma'	x	x	-
Devlet	-	-	x	ÖZ			
İl, vilâyet, memleketvd.	-	x	-	Hoten	-	x	-
Mısır	-	x	-	Hamel	-	x	-
Mülk	-	-	x	Yusuf	-	x	-
Millet	-	x	-	Türk	-	x	-
Han	-	x	-	Gâzi	x	-	-
Melik, emîr	-	-	x	Pür-hande	-	x	-
Efendi	-	x	-	Hûri	-	x	-
Kumandan	-	x	-	Şahit	-	x	-
Çeri	-	x	-	Atıcı	-	x	-
Süvârî	-	x	-	Latîf	-	x	-
Hüsrev	-	-	x	GÖNÜL			
Şîrîn	x	-	-	Taş	x	x	-
Leylî	-	-	x	Âhen, demir	x	-	-
Destân	-	-	x	Safa	x	-	-
Avcı	-	x	-	Siyeh-dil	x	-	-
Hattat	-	x	-	BAHT			
Lala	-	x	-	İskender	x	-	-
Nezzâre	-	x	-	DEVLET			
Mihmândâr	-	x	-	İskender	x	-	-
Ders	-	-	x	EŞİK, KAPI, TAPU, AYAK, TOZ, YOL,			
Levh	-	-	x	ÂSİTÂN, TAŞ, KÛY			
Hurûf	-	-	x	Tûtîyâ, sürme	x	x	x
İlim	-	x	-	Cilâ	x	-	-
Hâzine	-	x	-	Güher	x	-	-

Kimyâ	x	x	-	Cân	-	-	x
İksir	x	-	-	Devâ, şifâ	x	x	x
Âb-ı hayât	x	-	-	İsâ, Mesih	-	x	x
Hümâ	-	x	-	Nefha-i Ruhü'l-Kudü	-	-	x
Behişt, cennet	x	-	x	Letafetli	-	-	x
Hûrî	-	x	-	Tercümân	-	-	x
Kible, Kabe	x	x	x	Cism ü can	-	-	x
Hicâz	-	x	-	Dua	-	x	-
Merve	-	-	x	Tiryâk	-	x	-
Kazâ	-	x	-	Kün fekân	-	-	x
Taht-ı Süleyman	x	x	-	Besmele	-	-	x
Zelihâ	-	x	-	VUSLAT			
Baş tacı	x	x	-	Şarâp	-	-	x
Genc-i Mısır u Hitâ vü tâ				Şehd-i bekâ	x	-	-
Ürgenc	x	-	-	Zülâl	x	-	-
Saray	x	-	-	Şerbet	-	-	x
Nur-ı basar	x	-	-	Harem	-	-	x
Uğruna can verilir	x	x	-	Kabe	-	-	x
SÖZ				Âyet	-	-	x
Âb-ı Hayât	x	x	x	Cennet	-	x	-
Kevser	-	-	x	Kişver	-	-	x
Güher, dür	x	x	x	Nevrûz	-	x	-
Şeker	x	x	x	Gül-şen	-	x	-
Şehd	-	x	-	Ankâ	x	-	-
Nâzik, dakîk	x	x	-	Şikâr	-	-	x
Şîrîn	x	x	-	Şifa'ül-kalb	-	-	x
Ferah	x	-	-	Güher	x	-	-

KAYNAKÇA:

Ahmet Cevdet Paşa; **Belâgat-ı Osmâniye**, Haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay, Ankara, Akçağ Yay., 2000.

AKALIN, L. Sami; **Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1980.

AKALIN, Mehmet; **Ahmedî, Cemşid ü Hurşid, İnceleme-Metin**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yay., 1975.

AKALIN, Mehmet; "Ahmedî'nin Dili", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1989**, Ankara, 1994, s. 9-153.

AKÇAY, Hasan; **Ahmedî'nin İskender-namesi (Transkripsiyonlu metin)**, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

AKDOĞAN, Yaşar; **Ahmedî Divanı ve Dil hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük I-II**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1979.

AKDOĞAN, Yaşar; **İskender-name'den Seçmeler**, Ankara, KTB Yay., 1988.

AKDOĞAN, Yaşar; **Ahmedî Divanı'ndan Seçmeler**, Ankara, KTB Yay., 1988.

AKDOĞAN, Yaşar; "Mi'rac-nâme ve Ahmedî'nin Bilinmeyen Mi'rac-nâmesi", **Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies**, İstanbul, sayı IX, 1989, s. 263-310.

AKGÜR, Nilüfer; **Kadı Burhaneddin Divanı (s.61-91)'nin Gramatikal İndeksi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1986.

AKSU, Hüsamettin; “Câvidânnâme”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 17, 1998, s. 178-412.

AKSU, Hüsamettin; “Fazlullah-ı Hurûfî” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 12, 1998, s. 277-279.-412.

AKSU, Hüsamettin; “Hurufilik” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, 1998, s. 408-412.

AKÜN, Ömer Faruk; “Divan Edebiyatı” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 9, 1994, s. 388-427.

Ali Nazîmâ, Faik Reşad; **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Hazırlayanlar: Necat Birinci, Kâzım Yetiş, Fatih Andı, Erol Ülgen, Nuri Sağlam, Ali Şükrü Çoruk, Ankara, TDK Yay., 2005.

ALPARSLAN, Ali; “Ahmedî'nin Yeni Bulunan Bir Eseri, Mir'ât-i edeb”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul, C. 10, 1960, s. 35-40.

ALPARSLAN, Ali; **Kadı Burhaneddin Divanı'ndan Seçmeler**, K. Bak. Yay., Ankara 1977.

ALPARSLAN, Hakan; **Ahmedî Divanı'nda 1.-50. gazellerin şerhi**, Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007. ANDREWS, Walter G.; “Osmanlı Divan Şiirinin Toplumsal Ekolojisi” **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, İstanbul, KTB Yay., s. 331-345. ARAT, Reşit Rahmeti; **Eski Türk Şiiri**, Ankara, TTK Yay., 1991.

ARI, Ahmet; **Hayreti Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fiziki Yapısı İle İlgili Özellikler**, Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1987.

ARI, Ahmet; “ Horasan'dan Anadolu'ya: Klasik Şiirin Doğuşu”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, İstanbul, KTB Yay., 2007, s.233-295.

ARSLAN, Mehmet; “Divan Şiirinde Satranç ve Satranç İstilahları”, **Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2000, s. 1-25.

ARSLAN, Mehmet, ERDOĞAN, Mehtap; **Kerbela Mersiyeleri**, Ankara, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., 2009.

ASLAN KOÇAK; Zehra; **Bâkî Divanı'nda Sevgilinin Fizikî Yapısı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

ATSIZ, Hüseyin Nihal; **Türk Edebiyatı Tarihi**, 4. baskı, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1997.

AYAN, Hüseyin; "Divan Edebiyatı" **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler**, C. 2, İstanbul, Dergâh Yay., 1977.

AYAN, Hüseyin; **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni, I-II**, Ankara, TDK Yay., 2002.

AYDEMİR, Yaşar; "Edebiyat-Medeniyet İlişkisi ve Bu İlişkinin Divan Şairinin Sevgili Tipine Yansıması" **I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, 12-13 Nisan 2007**, İstanbul, İBB Yay., 2008.

AYDEMİR, Yaşar; "Yahya Kemal: Geleneği Geliştiren, Dönüştüren Şair", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, sayı 3, 2009, s. 17.

AYDEMİR, Yaşar; "Klasik Şiirimizde Aşk ve Sadakat", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3, Summer 2010, s. 48-62.

AYDIN YAĞCIOĞLU, Songül; Fuzûlî ve Bâkî Divanlarında Aşk Anlayışı ve Sevgili Tipi, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3, Summer 2010, s. 559-587.

AYVAZOĞLU, Beşir; **Güller Kitabı**, 5. basım, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1999.

AYVAZOĞLU, Beşir; **Aşk Estetiği**, 7. basım, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 2002.

Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî, **Bezm u Rezm**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, K. Bak. Yay., 1990.

BALA, Mirza, "Kadı Burhaneddin", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. VI. İstanbul, MEB Yay., 1955, s. 46-48.

BANARLI, Nihad Sami; "XIV. Asır Anadolu Şâirlerinden Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi: Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi", **Türkiyat Mecmuası**, c. VI, 1939, s. 111-176.

BANARLI, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II**, İstanbul, MEB Yay., 2001.

BANARLI, Nihad Sâmi; "Üçüncü Çizgi", **Edebiyat Sohbetleri**, 4. baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2007.

BATİSLAM, H. Dilek; "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka, Simurg" **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sayı 7, 2002, s. 185-208.

BATİSLAM, H.Dilek; "Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm", **Folklor / Edebiyat**, C. IX, sayı 34, 2003, s.186-199.

BAYRAM, Yavuz; "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, volume 2/4 fall, 2007, s. 209-219.

BEYATLI, Yahya Kemal; **Edebiyata Dair**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 1984.

BİLGEGİL, M. Kaya; **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)**, 2. baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989.

BİLMEN, Ömer Nasuhi; **Büyük İslâm İlmihâli**, Ankara, Akçağ Yay..

BULUT, Hülya; **Yeniliklerle Dolu Yüzyıldan İki 'Yeni' İsim Nedim-Levni ve Eserlerindeki Sevgili Figürleri**, Ankara, Bilkent Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

CEBECİ, Dilâver; **Divan Şiirinde Kadın**, İstanbul, Bilgeoğuz Yay., 2009.

CENGİZ, Halil Erdoğan; **Açıklamalı Notlu Divan Şiiri Antolojisi**, 2. baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982.

ÇAM, Nusret; **İslamda Sanat Sanatta İslam**, Genişletilmiş 4. baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2008.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet; **Dîvanlar Arasında**, 2. baskı, Ankara, Akçağ Yay., 1998.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet; **Necati Bey Divanı'nın Tahlili**, 2. baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2001.

ÇELEBİOĞLU, Amil; "Kültür ve Edebiyatımızda Ay" **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, MEB Yay., 1998.

ÇELTİK, Halil; "Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3 Summer 2010, s. 135-145.

ÇETİN, Abdurrahman "Nesih" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 32, 2006, 579-581.

ÇETİN, Nihat M.; "Ahmedî'nin Mirkatü'l-edeb'i Hakkında", **Türkiyat Mecmuası**, c. XIV, 1965, s. 217-230.

ÇETİN, Nihat M.; "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri" **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, c. II, 1952, s. 3-4.

ÇETİNDAG, Yusuf; **Şeyhülislâm Şairlerde Sevgili**, İstanbul, Fatih Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

ÇOKER, Doğan, KARAÇAY, Timur; **Matematik Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yay., 1983.

ÇOLAK, Reyhan; **Klasik Edebiyatta Sevgilide Göz, Kirpik ve Kaş Üzerine Benzetmeler**, Ankara, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

DEMİR, Nurettin; "Kâkül", **Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü**, Ankara, AKM Yay., 2004, s. 23-24.

DEMİR, Nurettin; "Batı Yazı Dilinin Oluşumu", **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, İstanbul, KTB Yay., 2007, s. 302-311.

DEMİR, Yavuz; **Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar**, Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1986.

DENİZ, Sebahat; "Divan Şiirinde Güzelinin Saç Şekli", **Saç Kitabı**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004, s. 262-314.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 18. baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yay., 1999.

DİLÇİN, Cem; **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, TDK Yay., 1983.

DOĞAN, D. Mehmet; **Büyük Türkçe Sözlük**, 8. baskı, Ankara, Rehber Yay., 1990.

DOĞRAMACI, Nilgün; **Fevzi Divanı (17.yy): Metin-Biçimsel ve Sevgilinin Güzellik Unsurları ve Aşığa Etkisi Üzerine İçerik İncelemesi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

ERASLAN, Kemal; **Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler**, 4. Baskı, Ankara, K. Bak. Yay., 2000.

ERAYDIN, Selçuk; **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 7. baskı, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2004.

ERCİLASUN, A. Bican; "Başlangıçtan XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri" **Büyük Türk Klasikleri**, C. 1, İstanbul, Ötüken Neşriyat-Söğüt Yayıncılık, 1985, s. 1-184.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; **Türk Dili Tarihi**, Ankara, Akçağ Yay., 2004.

ERGİN, Muharrem; "Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. IV, sayı 3, 30 Haziran 1951, 1951, s. 287-327.

ERGİN, Muharrem; **Kadı Burhaneddin Divanı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1980.

ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı 1**, 6. baskı, Ankara, TDK Yay., 2008.

ERSOY, Mehmet Âkif; **Safahat**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Cemal Kurnaz v.d., 2. basım, İstanbul, MEB Yay., 2001.

EYDURAN, Aysun; Klâsik Türk Edebiyatında Bir Güzellik Unsuru Olarak Hâl/Şâme, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3, Summer 2010, s. 146-176.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki; **Divan Şiirinde Sapık Sevgi**, 2. baskı, İstanbul, Broy Yay., 1991.

EYÜBOĞLU, İsmet; **Divan Şiiri**, C. 2, İstanbul, Say Yay., 1994.

FUZULİ, **Leyla ve Mecnun**, Hazırlayan: Muhammet Nur Doğan, 5. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2007.

GIBB, E.J.Wilkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi, A History of Ottoman Poetry**, Tercüme: Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ Yay., 1999.

GÖKYAY, Orhan Şaik; **Seçme Makaleler 2, Kim Etti Sana Bu Karı Teklif**, İstanbul, İletişim Yay., 1997.

GÖKYAY, Orhan Şaik; **Seçme Makaleler 3, Güçlük Nerede?**, İstanbul, İletişim Yay., 2002.

GÖLPINARLI, Abdülbaki; "Tabiat ve Divan Edebiyatı", **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1999, s. 92, 93.

GÖNEL, Hüseyin; **15 ve 16. yy. Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili**, Ankara, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.

GÖNEL, Hüseyin; "Divan Şiirinde Sevgiliye Dair", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3 Summer 2010, s. 208-222.

GÖRE, Zehra; "Divan Şiirinde "Cünûn Eyyâmı" Olarak Bahar", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Tunca Kortantamer Özel Sayısı 1, volume 2/3, summer 2007, s. 282-295.

GÜNYÜZ, Melike; **Ahmedî Dîvânı'nın Tahlili**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001.

GÜZEL, Abdurrahman; **Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme**; 3. baskı, Ankara, 2008.

HACISALİHOĞLU, H. Hilmi v.d.; **Matematik Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yay., 2000.

HALAÇOĞLU, Yusuf; **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, 2. baskı, Ankara, TTK Yay., 1995.

HALICI, Feyzi; "Çevgân", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 8, 1993, s. 294-295.

HALICI, Feyzi; "Selçuklu Dönemi Şiiri", **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Eylül 1989**, Ankara, 1997, s. 225-232.

HEY'ET, Cevad; "Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri" **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara 19-21 Mart 1996**, Yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Tural, Elmas Kılıç, Ankara, AKM Yay., 1996.

İLAYDIN, Hikmet, "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı", **Türk Dili**, Ankara, sayı 277, Ekim 1974, s. 765-766.

İNALCIK, Halil; "Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler" **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, İstanbul, KTB Yay., s.233-295.

İPEKTEN, Haluk; İSEN, Mustafa; TOPARLI, Recep; OKÇU, Naci; KARABEY, Turgut; **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatında İsimler Sözlüğü**, Ankara, KTB Yay., 1988.

İPEKTEN, Haluk; **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, 5. basım, İstanbul, Dergâh Yay., 2002.

İSEN, Mustafa; **Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Ankara, Akçağ Yay., 1997.

İSEN, Mustafa; HORATA, Osman; MACİT, Muhsin; KILIÇ, Filiz; AKSOYAK, İ. Hakkı; **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, 4. baskı, Ankara, Grafiker Yay., 2006.

İZ, Fahir, KUT, Günay; "Dîvân Şiiri" **Büyük Türk Klasikleri, Tarih, Antoloji, Ansiklopedi**, C. 1, İstanbul, Ötüken Neşriyat-Söğüt Yayıncılık, 1985, s. 219-238.

KABAKLI, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, C. II, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 1990.

KABAKLI, Ahmet; **Divan Edebiyatı**, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2006.

KAHRAMAN, Mehmet; **Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar**, İstanbul, Beyan Yay., 1996.

KAHRAMANOĞLU, Kemal; **Divan Şiiri, Değişen Dünyada Kaybolmuş Paradigma**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2006.

KAM, Ömer Ferit; **Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri (Edebî Eserlerin İncelenmesi)**, Haz. Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldırım, Elazığ, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadî ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yay., 1998.

KAM, Ömer Ferit; **Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı)**, Hazırlayan: Halil Çeltik, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2008.

KAPLAN, Mehmet; **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, 6. basım, İstanbul, Dergâh Yay., 2002.

KAPLAN, Mehmet; **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2**, 5. basım, İstanbul, Dergâh Yay., 2002.

KAPLAN, Yunus; "Divan Şiirinde Ölüm Karşısında Âşıkların İstekleri", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3 Summer 2010, s. 291-313.

KARA, Mustafa; "XIII. XIV. Yüzyıllarda Tasavvuf Penceresinden Genel Bir Bakış" **XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri'de Bilim ve Din Sempozyumu**, Ankara, 1998, s. 23-29.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan; "Selçuklu Sarayında Şiir ve Şair", **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, 25-26 Nisan 1995**, Konya, 1996, s. 133-139.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan; **Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri**, Ankara, Akçağ Yay., 2001.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan; "Klasik Şiirindeki Aşk Söyleminin Dayanakları", **I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, 12-13 Nisan 2007**, İstanbul, İBB Yay., 2008, s. 269-275.

KARAKOÇ, Sezai; **Şiirler –VII (Leyla ile Mecnun)**, İstanbul, Diriliş Yay., 2009.

KARATAŞ, Turan; **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, 2. basım, Ankara, Akçağ Yay., 2004.

KARTAL, Ahmet; **Klasik Türk Şiirinde Lâle**, Ankara, Akçağ Yay., 1998.

KARTAL, Ahmet; "Türk Fars Edebî İlişkileri", **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, İstanbul, KTB Yay., 2007, s.312-330.

Kaşgarlı Mahmud; **Divânü Lugâti't-Türk**, Çeviri, uyarlama, düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, İstanbul, Kabcacı Yayinevi, 2005.

KAYABAŞI, Bekir; "Klasik Edebiyatımızın Tabiatı Algılayışı", **Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan, Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu**, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2006.

KAYAOĞLU, İsmet; "Anadolu'da Onüçüncü Yüzyıl Derviş Tarikatları ve Sosyal Zümreler" **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, AKM Yay., 1997.

KAZAN, Şevkiye; "Klâsik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi", **Millî Folklor**, sayı 68, 2005, s. 166-180.

KERSU, Baysal; **Nizami Divanı'nda Sevgilide Güzellik Unsurları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1992.

KIRKKILIÇ, Ahmet; "Divan Şiirinde Sevgilinin Kimliği", **I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, 12-13 Nisan 2007**, İstanbul, İBB Yay., 2008, s. 259-267.

KOÇ, Nurettin; "İlginç Bir Divan Ozanı (Kadı Burhaneddin'e Dair)", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Eylül 1980, C. 41, sayı 345, s. 339-344.

KOÇ KESKİN, Neslihan; "Maşûk, Âşık ve Rakip Arasındaki Hiyerarşik İlişkiler", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3 Summer 2010, s. 400-420.

Konyalı Arif Efendi; **Yasin-i Şerif Tebareke Amme ve Dualar**, Ankara.

KORTANTAMER, Tunca; "Yeni Bilgiler Işığında Ahmedî'nin Hayatı", **Eski Türk Edebiyatı Makaleler**, Ankara 1993, s. 1-30.

KÖKSAL, M. Fatih; "Seyyid Nesimi'nin Bilinmeyen Tuyugları", **Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları, (Âgâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı I)**, Harvard, Harvard University, sayı 24, 2000, s. 187-208.

KÖKSAL, M. Fatih; "Kadı Burhaneddin Divanı'nda Nazım Şekilleri ile İlgili Bazı Tespitler", **Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları**, Ankara, Akçağ Yay., 2005, s. 303-311.

KÖKSAL, M. Fatih; “Eski Şiirimizin Nâdide Güzelleri”, **Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları**, Ankara, Akçağ Yay., 2005, s. 311-319.

KÖKSAL, M. Fatih; “Klâsik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili İnanış ve Âdetler”, **Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları**, Ankara, Akçağ Yay., 2005, s. 353-371.

KÖKSAL, M. Fatih; **Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire**, Ankara, Akçağ Yay., 2006.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; “Selçukîler Devri Edebiyatı Hakkında Bazı Notlar,” **Hayat Mecmuası**, Ankara, C. 4, sayı 102, 15 Teşrinisani 1928, s. 488.

KÖPRÜLÜ, Fuat; “Hayat ve Edebiyat”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1999, s. 64-67.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 9. baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2003.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; **Türk Edebiyatı Tarihi**, 6. baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2004.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; **Edebiyat Araştırmaları**, C. 1, Ankara, Akçağ Yay., 4. baskı, 2004.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; **Anadolu’da İslâmiyet**, Haz. Metin Ergun, Ankara, Akçağ Yay., 2005.

KÖYMEN, Mehmet Altay; **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, Ankara, TTK Yay., 2004.

KURNAZ, Cemal; **Hayâlî Bey Divânı’nın Tahfîli**, İstanbul, MEB Yay., 1996.

KURNAZ, Cemal; **Divan Edebiyatı Yazıları**, Ankara, Akçağ Yay., 1997.

KURNAZ, Cemâl; **Divan Dünyası**, Ankara, Bizim Büro Yay., 2003.

KURNAZ, Cemal; **Osmanlı Şair Okulu**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007.

KURNAZ, Cemal; "Vuslat Yolculuğu", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3 Summer 2010, s. 447-461.

KUT, Günay; "XIII. Yüzyılda Anadolu'da Şiir Türünün Gelişmesi", **TDAY-Belleten 1991**, Ankara, 1994, s. 153-172.

KUT, Günay; "Ahmedî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 2, 1988, 165-167.

LEVEND, Agâh Sırrı; **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4. basım, İstanbul, Enderun Yay., 1984.

MACİT, Muhsin, SOLDAN, Uğur; **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, 3. baskı, Ankara, Grafiker Yay., 2004.

MACİT, Muhsin; "Kirpiğin Arıları", **Kırklar Divanı**, İstanbul, Kapı Yay., 2009.

MANSUROĞLU, Mecdut; "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının İlk Mahsulleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 1, 1946-1947, s. 8-17.

MAZIOĞLU, Hasibe; "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler", **Malazgirt Armağanı**, Ankara, TTK Yay., 1972, s. 296-316.

MAZIOĞLU, Hasibe; "Türk Edebiyatı, Eski", **Türk Ansiklopedisi**, C. 32, Ankara, MEB Yay., 1983.

MENGİ, Mine; **Divan Şiiri Yazıları**, Akara, Akçağ Yay., 2000.

MENGİ, Mine; **Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Tarihi-Metinler**, 9.baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2003.

MERMER, Ahmet, KOÇ KESKİN, Neslihan; **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yay., 2005.

Muallim Naci; **Edebiyat Terimleri, İstılâhât-ı Edebiyye**, Haz. M. A. Yekta Saraç, İstanbul, Risale Basın-Yayın Ltd., 1996.

MUSAYEV, Kenesbay; "Epik Eserlerde Eski Türk Askerinin Silahları" **Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, AKM Yay., 1997.

Namık Kemal; "Mukaddime-i Celâl", **Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal**, Ankara, AKM Yay., 1993, s. 224-260.

OCAK, Ahmet Yaşar; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, 2. baskı, Ankara, TTK Yay., 1999.

OCAK, Ahmet Yaşar **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, İstanbul, Kabalıcı Yay., 2007.

OKUYUCU, Cihan; **Divan Edebiyatı Estetiği**, İstanbul, L&M Yay., 2004.

OLGUN, İbrahim, "Seyyit Nesimî Üzerine Notlar", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970**, Ankara, 1970, s. 47-68.

OLGUN, İbrahim; "Nesimî Üzerine Notlar", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971**, Ankara, 1989, s. 195-207.

ONAN, Necmettin Halil; **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi**, İstanbul, MEB Yay., 1989.

ONAY, Ahmet Talât; **Eski Türk Edebiyatından Mazmunlar**, Hazırlayan: Cemâl Kurnaz, 2. baskı, Ankara, MEB Yay., 2004.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; "Kadı Burhâneddin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, 2001, s. 74-77.

ÖLKER, Perihan; "Beylikler Dönemi Bir Mülk Suresi (Tebâreke) Tefsiri Üzerinde Dil İncelemesi" **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı 24, Güz 2008, 165-176.

ÖZKAN, Ömer; **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007.

ÖZKAN, Ömer; "Bir Tedavi Bitkisi Olarak, Gül'ün Divan Şiirindeki Görünümü" **Gül Kitabı, Gül Kültürü Üzerine İncelemeler**, Isparta, 2005, s.283-292.

ÖZTOPRAK, Nihat; "Divan Şiirinde Güzelin Saç Rengi", **Saç Kitabı**, Editör: Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004, s. 240-261.

ÖZTOPRAK, Nihat; "Divan Şiirinde Güzelin Saç Kokusu", **Saç Kitabı**, Editör: Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004, s. 315-334.

PALA, İskender; “Meşşâta Kimdir?” **Saç Kitabı**, Editör: Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004.

PALA, İskender; **Divan Edebiyatı**, 12. basım, İstanbul, Kapı Yay., 2008.

PALA, İskender; **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, 18. basım, İstanbul, Kapı Yay., 2009.

PARLATIR, İsmail; “Yunus Emre’den Günümüze Şiir Dili”, **Tarih Boyunca Türk Dili Bilgi Şöleni “ Barış Dili Türkçe” Karaman 13-14 Mayıs 1997**, Ankara, 1998, s. 88-95.

PEKOLCAY, Neclâ; “Ahmedî’nin Mevlid İsimli Eseri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. VI, 1955, s. 65-60.

PEKOLCAY, Neclâ, ERAYDIN, Selçuk; **İslamî Türk Edebiyatı (Giriş)**, 3. baskı, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1976.

PEKOLCAY, Neclâ; **İslamî Türk Edebiyatı**, İstanbul, Kitabevi Yay., 1996.

PEKOLCAY, A. Necla; “Karahanlılar Dönemi Türk Edebiyatında Türklük ve Müslümanlıkla İlgili Unsurlar”, **Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, AKM Yay., 1997, s. 253-259.

PEKTAŞ, Mehmet; “XIV. yy. Divan Şiirinde Aşığın Sevgili Karşısındaki Konumu”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3 Summer 2010, s. 479-491.

Sa’dî, **Gülistan**, Çev: Adnan Karaismailoğlu, 2. baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2004.

SARAÇ, M. A. Yekta; **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, 2. baskı, İstanbul, Bilimevi Basın Yayın., 2001.

SARAÇ, M. A. Yekta; “Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, İstanbul, KTB Yay., 2007, s. 341-360.

SARAÇ, M. A. Yekta, **Osmanlının Şiiri**, 2. basım, İstanbul, 3F Yayınevi, 2008.

SARIÇİÇEK, Ramazan; “Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruziye”, **Türk Dili**, C. 93, sayı 663, 2007, s. 229-239.

SEFERCİOĞLU, Nejat; **Fuzulî Divanı'nda Sevgilinin Fizikî Yapısı İle İlgili Özellikler**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1981.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat; **Nev'î Divanı'nın Tahlîli**, 2. baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2001.

SERTKAYA, Mustafa; **Nesîmî Divanı Anlam Çerçevesi**, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi SBE, 2006.

SİYAVUŞGİL, Sabri Esat; “Türk Halk Şiirinde Tabiat”, **Türk Edebiyatında Tabiat**, Ankara, AKM Yay., 1993, s. 7-21.

SOYSAL, M. Orhan; **Edebî San'atlar ve Tanınması**, 3. basım, İstanbul, MEB Yay., 2005.

SÜRMEİLİ, Şahin, **Kadı Burhaneddin Divanı: Anlam Çerçevesi**, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ; “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 90, Haziran, 1990, s. 131-179.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ; “Klasik Şiir Estetiği”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, İstanbul, KTB Yay., 2007, s. 361-402.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet; **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, 3. baskı, İstanbul, Dergah Yay., 2006.

Tahirü'l Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, Haz, Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1973.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, 7. baskı, İstanbul, Dergâh Yay., 2005.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 10. basım, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2003.

TANYILDIZ, Ahmet; “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic** Volume 4/2 Winter 2009, s. 975-992.

TARLAN, Ali Nihad; “Kadı Burhaneddin’de Tasavvuf-I”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 8, İstanbul 1958, s. 8-11.

TARLAN, Ali Nihad; “Kadı Burhaneddin’de Tasavvuf-II”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 9, İstanbul 1959, s. 27-32.

TARLAN, Ali Nihad; “Kadı Burhaneddin’de Tasavvuf-III”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 10, İstanbul 1960, s. 1-4.

TARLAN, Ali Nihad; “Kadı Burhaneddin’de Tasavvuf-IV”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 11, İstanbul 1961, s. 19-21.

TARLAN, Ali Nihad; **Şeyhî Divanı’nı Tetkik**, 4. baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2004.

TARLAN, Ali Nihad; **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1981.

TATCI, Mustafa; **Yûnûs Emre Dîvânı I**, İstanbul, MEB Yay., 1997.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; **Sanat ve Edebiyat Dünyasından**, Haz. Mustafa Özkan, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1993.

TOLASA, Harun; **Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası**, 2. baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2001.

TÖKEL, Dursun Ali; **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi**, Ankara, Akçağ Yay., 2000.

TURAL, Sadık; “Edebiyat Eseri ile Çevre Arasındaki Bağlar”, **Türk Edebiyatında Tabiat**, Ankara, AKM Yay., 1993.

TURAN, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003.

TURİNAY, Necmettin; **Geleneğin Dünyası Yeniliğin Ufukları**, Ankara, Birlik Yay., 1983.

Türkçe Sözlük, Ankara, TDK Yay., C. 1, 1988.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, 2. baskı, Ankara, TDK Yay., C. 9, 1993, s. 3135.

Türk Edebiyatı Tarihi, Editör, Talat S. Hamran vd. Ankara, KTB Yay., Ankara 2006.

ULUDAĞ, Süleyman; **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2002.

UNDU, Sevda; **Fehim-i Kadim Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Güzellik Unsurları**, Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

USLUER, Fatih; **Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren**, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2009.

UYVAL, Ahmet Edip; “Edebiyat ve Tabiat”, **Türk Edebiyatında Tabiat**, Ankara, AKM Yay., 1993.

UZUNAL, Hatice; **Kadı Burhaneddin Divanı (s. 1-30) `nın Gramatikal İndeksi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 1985.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed”, **TTK Belleten**, C. 32, Ankara, 1968, s. 191-245.

ÜÇER, Müjgan; “Kadı Burhaneddin Divânı’ndaki Atasözleri ve Deyimler Üzerine”, **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, AKM Yay., 1997, s. 269-296.

ÜNVER, İsmail; “Ahmedî’nin Cemşîd u Hurşîd Mesnevîsi Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, Ankara, C 7, 1977, s. 171-180.

ÜNVER, İsmail; **Ahmedî, İskender-name İnceleme-Tıpkı Basım**, Ankara, TDK Yay., 1983.

ÜNVER, İsmail; Ahmedî’nin İskendername’sindeki Mevlid bölümü, **T.D.A.Y Belleten 1977**, Ankara, 1978, s. 355-411.

ÜSTÜNER, Kaplan; **Divan Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15. yüzyıllar)**, Ankara, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007.

ÜZÜM, İlyas; “Nesîmî” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 33, 2007, s. 3-6.

WELLEK, René, VARREN, Austin; **Edebiyat Teorisi**, Çeviren: Ömer Faruk Huyugüzel, 3. baskı, İzmir, Akademi Kitabevi, 2001.

YAPICI, Ali İhsan; **Ahmedî'nin Yusuf u Züleyha'sı**, Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006. YİĞİTSÖZLÜ, Zeynep; **Nesimi Divanının Gramer Yönüyle İncelenmesi**, Niğde, Niğde Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

YÜCEL, İrfan; "Hilâl" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, 1998, s. 1-11.

YÜCEL, Ünsal; **Türk Okçuluğu**, Ankara, AKM Yay., 1999.

YÜCEL, Yaşar; **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, Ankara, Ankara Üniversitesi Yay., 1970.

ÖZET

PEKTAŞ, Mehmet, XIV. yy. Divan Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011

Selçuklu egemenliğinin sona erip beylikler ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine rastlayan XIV. Yüzyıl, edebî anlamda bir dönüm noktası olmuştur. Resmi dil olarak Farsçanın terk edilmesinin ardından bu yüzyılda, Türk dili Anadolu'da tamamıyla yerleşmiş ve edebiyat dili haline gelmiştir. Bu bakımdan Divan Edebiyatı'nın temelleri daha çok bu yüzyılda aranmalıdır. Çalışmamızda, Divan şiirinin merkezinde geniş bir yer işgal eden sevgili tipi derinlemesine incelenerek Divan edebiyatının oluşum sürecine ışık tutulmaya çalışılmıştır. 14. yüzyıldaki sevgili anlayışının tam anlamıyla ortaya konulması ve geleneğin oluşum sürecindeki rolünün belirlenmesi gelenek-sanatkâr-toplum ilişkisinin ortaya konularak edebi açıdan pek çok problemin çözümünü sağlayacak, sonraki yüzyılların anlaşılması ve değerlendirilmesinde yol gösterici olacaktır.

Çalışmamızda, şairler tarafından ortak bir muhatap olarak benimsenen sevgili, benzetmeler çerçevesinde değerlendirilerek, sevgili tipi ile tabiat, devlet, teşkilatı, toplum yapısı, sosyal hayat, gelenek, kozmografya ilişkisi belirlenmeye, aşığın sevgili karşısındaki konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. XIV. yy.
2. Divan Şiiri
3. Sevgili
4. Benzetme

ABSTRACT

PEKTAŞ, Mehmet, Similes of Beloved in the 14th Century Divan Poetry, Master Thesis, Ankara, 2011

The 14th century when the Seljuk domination ended and beyliks (principalities) as well as Ottoman Empire founded was the landmark in terms of literature. After the Farsi had ceased to be the official language, the Turkish language was widely settled and became the literary language during that century. From this point of view, the fundamentals of Divan Literature should be mainly looked for in such period. In this study, we try to provide an insight into the emergence of Divan literature, anatomizing the beloved, which occupies a wide space in the heart of Divan poetry. Exactly revealing the concept of the beloved as in the 14th century and identifying its role in the formation of the custom will provide solution of many literary problems by specifying the relationship between custom, artist and community and will serve as a guiding spirit in comprehending and evaluating the subsequent centuries.

In this study, the beloved who was considered by poets as a common object is assessed within the framework of similes, in an effort to identify the relationship of the beloved with nature, state organization, community structure, social life, custom, cosmography, and to reveal the status of the lover against her the beloved.

Keywords

- 1. 14th Century**
- 2. Divan Poetry**
- 3. The Beloved**
- 4. Simile**

